

وطنداشلارا! اوچ رنگلی استیقلال بایراغینی
دؤشلرینده گزدیرن بوراداکی وطن آیری سی بیزلردن،
اورادا هر تورلو قورخو و تهدید آلتیندا قلب لری
استیقلال عشقی ایله چیرپان آزادلیق آیریمی
سیزلره چوخدان سالاملار گؤنده ریر.

"م. ا. رسولزاده"

آذربایجان مرکزلی تورکچو دوشونجه

بازان: انلدار قاراداغلی

عرب الیفباسینا چئویره ن: آراز آتــــا

آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه

یازان: ائلدار قاراداغلی

عرب الیفباسینا چئویره ن: آراز آتا

دوزه ن و دیزاین: علی اورمان

یاردیم حی دیزاینر: آراز آتا

ایچینده کی لر

- رئداکتوردا.....9
- اؤن سؤز 11
- بیر نچه سؤز 17
- آرتی بیر نچه سؤز 24
- گیریش 25
- سوسیال دوزه نک(سیستم) 30
1. بؤلوم 33
- آذربایجان تورکلویونون سوی کؤکو 33
- تاریخسل بلگه لره گؤره تورک- فارس ایلیشگیلری نین باشلانقیچ نقطه سی 33
- ایکی آیری یاشام سوره جیندن فورمالاشان ایکی آیری کولتور بیچیمی! 40
- ایکی آپاریجی میللی کیم لیک سنتزیندن دوغان باریشماز غالب-مغلوب ایلیشگیلر. 43
2. بؤلوم 51
- آذربایجان تورکلویونون اولوسال کیملیک بیچیمی 51
- آذربایجان تورکلویونده تاریخ آنلایشی 51
- آذربایجانین تاریخسل یئری و یؤنو 52
- آذربایجاندا تورک میللی نین گلیشمه سی! 58
- دیل عامیلی نین آذربایجان تورکلویو اوزه رینده فلسفی ائتگیسی 60
- آذربایجاندا تورک میللی نین گلیشمه سینده تورک دیلی نین رولو..... 62

- آذربایجاندا تورک میللتی نین مرکزلیشمه سینده دؤولتچیلیگین اؤنه می! 64
- آذربایجان وارلیغی نین بیچیملمنه سینده، اولوسال تورک کولتور کیم لیگی نین رولو. 67
- آذربایجان وارلیغی نین بیچیملمنه سینده اولوسال دیلین رولو 73
- آذربایجان وارلیغی نین بیچیملمنه سینده اولوسال تاریخین رولو 77
- آذربایجان وارلیغی نین بیچیملمنه سینده اولوسال کولتورون رولو 82
- آذربایجان وارلیغی نین بیچیملمنه سینده اولوسال دؤولت 90
- آذربایجان وارلیغی نین بیچیملمنه سینده اولوسال اوردونون رولو 95
3. بؤلوم 101
- آذربایجان تورکلویونون سوسیال-سیاسال آخیشیندا لیدرلیک فاکتور! 101
- لیدرلیک و لیدر 101
- اولوسال لیدرلیک 107
- لیدرلیک چنشدیلری: 108
- یاریم اوتوکراتیک لیدرلیک 110
- گونئی آذربایجان میللی حرکاتی و لیدرلیک 112
- اویانیش اولمادان لیدرلیک اولارمی؟ 116
- دیره نیش، دیرچه لیش، لیدرلیک 117
4. بؤلوم 119
- دوشونجه ده بوتؤولشمه، اولوس-دؤولتچیلیگین تملیدیر! 119
- دوشونجه ده، میلته، وطنده، دؤولتده بوتؤولشمه! 119
- میلتهده بوتؤولشمه 132
- دؤولتده بوتؤولشمه 138
- دؤولت و اینسان 144
5. بؤلوم 149
- آذربایجان اولوس-دؤولتی نین ایلکه لرینی یؤنلندیرن تملر! 149
- 1- آذربایجان ایلك تپلوم یوکسه لیشی نین بئشیگیدیر 149
- 2- آذربایجان اورال-آلتای، خزر و اورمو کولتور اؤزه لیغینی داشییان، تورک وارلیغی نین قوپولمازیدیر 151
- 3- آذربایجان تورک میلتهدیر 152

- 4- "بؤیوک آذربایجان یایلاسی" بیتیشیک، بوتؤو آذربایجان اۆلکه سیدیر 155
- 5- گولوستان-تورکمن چای آنلاشمالاری، روسیا-آذربایجان ساواش لاری نین سونوجودور و 1925-ده قورولان فارسچی ایران دؤولتینه هنج دخلی یوخدور! 157
- 6- آذربایجان اشغال اولونموش اۆلکه دیر 162
- 6- آذربایجان تورک میلتی، بوتؤو و بؤلونمز دیر 162
- 7- آذربایجان رئسپوبلیکاسی تترمینى میلی-سیاسی باخیمدان بؤیوک یانلیشلیقدیر. اؤزگور دؤولتیمیزه ان دوغرو آد سئچنگی "فوزئی آذربایجان (تورک) رئسپوبلیکی" دیر. 162.
6. بؤلوم 167
- آذربایجان داواسیندا تورک اولکوسونون واز کئچیریلمز رولو! 167
- اولکو دوشونجه آخاریمیز ندر؟ 171
- اولکوچو کیمدیر؟ 173
- گونئی ده ان ایلک میلتچی، قورتولوشچو، اولکوچو اؤرگوتلر 176
- مستقیلیک 178
- میلتچیلیک(تورکچولوک) 178
- دؤولتچیلیک 178
7. بؤلوم 179
- چاغداش آذربایجاندا، ائلچی بی چی دوشونجه سیستمیندن اؤرنکلر 179
- اولوس اورگینه ایز سالان ائلچی بی 181
- تورک گنجلیگینه موراجیعت 191
- آذربایجان گنج لیپینه موراجیعت 192
8. بؤلوم 193
- روس دؤولتچیلیگی نین دیرچه لیشی، تورک دؤولتلری نین چؤکوشو! 193
- ایلیشگیلر، باغلانتیلار، اثرمنی فاکتورو و سونوج 193
- 1768-1829 ایللر آراسی، روس دؤولتچیلیگی نین آياقلانماسی 193
- 1918 -جی ایل عثمانلی دؤولتی نین چؤکوشو، تورکیه نین اشغالی 201
- سنرو آنلاشماسیندان سونرا 202
- 1920-جی ایل، آذربایجان دئموکراتیک دؤولتی نین چؤکوشو و اۆلکه نین اشغالی .. 206

9. بۇلوم 209
- ایران مرکزی فارسچی دوشونجه سیستمی نین دیرچلمه سینده گولوستان و تورکمنجای آنلاشمالاری نین رولو 209
10. بۇلوم 215
- گونئی آذربایجاندا دؤلتچیلیک مجاديله سی و آذربایجان دئموکرات فیرقه سی . 215
- آذربایجان دئموکرات فیرقه سینین (ADF) سارسیلماسیندا 215
- میللی ایده آل بوشلوغونون رولو 215
- ADF-ده دوشونجه قارماشالیغی نین ندنلری (قیسسای باخیش) 220
- ADF-نین قیسسای عؤمرونده دئیشیک استراتژیلرین مئیدانا گلمه سی 228
11. بۇلوم 239
- اخلاق و حقوق باخیمدان آذربایجان 239
- آذربایجان، اخلاق آنلایشیندا 239
- آذربایجان، حقوق آنلایشیندا 245
- آذربایجان داواسیندا اخلاق سال و حقوق سال دیره نیشین ایره لی سوردوبو اؤزگور اینانچ! 247
- آذربایجان تورکلویونده جانلی اخلاق قاینقلاری 251
- آذربایجاندا اخلاق تمللرینی ائتگیلندیرن اوچ آیدینلیق حرکاتی 254
- بویندوروق آلتیندا ازیلن اولوسال اخلاغین قورتولوش یولو 265
- بو بۇلومه باغلی آردی بیر نچه سؤز 267
- میللی-سیاسی حرکاتدا اخلاق 273
12. بۇلوم 275
- آذربایجان میللی حرکاتی قارشیسیندا میلّت اوستو و میلّت آلتی انگلر 275
- میلّت اوستو و میلّت آلتی آنلاملاری نه دئمکدیر؟ 275
- فئدرالچی سیستم و قاجیریلماز اولوسال ساواش 282
13. بۇلوم 287
- آذربایجان میللی دؤولت چی لیگی قارشیسیندا 287
- ایران فئدرال دؤولت چی لیگی 287
- فئدرال شعاری وئرلر 290

- آ. ایران مرکزی فارسچی اولوشومون آلت یاپیت لاری: 290
- ب. ایران مرکزی آذربایجانلی قروپون آلت یاپیت لاری 291
- آ.2: سلطنت چی کسیم "پان فارسسیست اوپوزیسیونو، پان ایرانسیست پارتیا، کاویان قوروپو،..." 294
- آ.3: کلاسیک ایران تیپلی لیبرال کسیم "ایران میلی جبهه سی، آزادلیق نهضتی، میلپ پارتیسی، ایران پارتیسی،..." 296
- آ.4: اوپورتونیس سولچو کسیم "توده پارتیاسی، فدایی اکثریت قوروپو، راه کارگر (ایشچی یولو) 299
- آ.5: اؤزه لرینی ایران-اسلام تیپلی سوسیال-دئموکرات کسیم کیمی سونماغا چالیشان "خالق مجاهدلری، رئیسولیکاچیلار،..." 302
- آ.6: رادیکال سولچو کسیم "فدایی اقلیت قوروپو، کمونیستلر،..." 304
- ایران مرکزی آذربایجانلی قروپون آلت یاپیت لاری 304
- ب.2: میلی معاریف چی تورکچو کسیم "دیلمانج درگیسی،..." 306
- ب.3: یکی استاندردلی آز میلی کسیم "شمس تبریز قوروپو، گونش پارتیاسی ... 307
- ب.4: فئدرالچی سول کسیم "ADF-چیلر، آذربایجان فئدرال دئموکرات حرکاتی، فئدرال ایران کنگره سی، آذربایجان سوسیالیست و کمونیستلری،..." 309
- اثنیک فئدرالیزم و ایرانلیلیق 312
14. بؤلوم: سونوج 317
- آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی نین باخیش آچیسى، 317
- اؤزل و نسنل فاکتلا 317
- یازین و ایلگیلی قایناقلار 369

رئداکتوردان

الینیزده کی کیتابدا، یازیچی، وطنیمیزین بو گونکو دورومو و قورتولوشو اوغروندا، اوز اوره ك دویونتولرینی اوخوجولارلا پایلاشارکن، اولوس دؤولت لشمه یولوندا آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی نین اؤنمینی آچیکلاپیر.

آذربایجانین اولکوچو گنجلیرى نین یولونو آیدینلاشدیران بو کیتابدا، اؤنملی و چنشىدلی تاریخی اولایلاردان سؤز آچارکن، یازیچی، بو دوشونجه سیستمی نین تک دوغرو یول اولدوغونو وورغولاپیر. عینی حالدا، کیتاب آذربایجانین چوخ اسکی زامانلاردان بری تورکلرین یاشادیغی بیر بؤلگه اولدوغونو تاریخی سندلره دایاناراق اثباتلامایا چالیشیرو شووینیستلرین بیزه یازدیقلاری یالانچی ایدعالاری رد ائدیر.

بو قونولاردا قاینق کیتابلارین چوخ آز اولدوغونا گؤره، کیتابی بوتون آذربایجان گنجلیگینه بیر ال کیتابی کیمی فایدالی گؤرور و اوخونماسینی توصیه ائدیرم.

یازارین دوشوندویونه گؤره، آذربایجانین بوگونکو ادبی دیلی، بوتؤو آذربایجان، اوزه لیکله گونئی اوچون یئتلی و اویغون دییلدیر. بو اوزدن کیتاب اورتاق تورکجه شکیلینده حاضیرلانیدیر. دوغروندان دا، " تدبیر"، "تشکیل انتمک"، " نظارت - تقنیش " و بو کیمی سؤزلرین عرب دیلینده باشقا معناسی وار و گونئی لی سویداشلارین قولاغینا یاتماز.

نه یازیق کی، گونئی ده میلی حؤکومتین یوخلوغو، قوزئی ده ایسه، بو قونویا دیر وئرلمه مه سی اوچون، 50 میلیونلوق بیر تورک میلته یاراشان ادبی دیلیمیز یوخدور.

یازیچی نین بو ائبله مه باشلانقیچ اولاراق ال وورماسینی، دوغرو و فایدالی گؤرورم. اولسون کی، دیلچی عالیم لریمیز بو یولدا چالیشیب و دیلیمیزین خالقیمیزا یاراشان ادبی فورماسی نین یینی دن فورماسینا غئیرت ائدرلر.

۱. اورمان

اؤن سؤز

م. ارغوان

سؤزسوز کی، آذربایجانین پارچالانمیش یازغیسی¹، هر بیر تورکون و تورک دونیاسی نین ساغالماز یاراسیدیر. آنجاق چوخ اومید وئریجیدیر کی، یئنی قوشاق² بو دردین چوزوم یوللارینی بولماقدادیر. تورک گنجلیگی باسقی آلتیندا قالمیش زامانلاردا بنله، اؤز کیم لیگی، منلیگی و گله جگی اوغروندا ساواش آپارمیش، اؤزونه دؤنوشو و چاغداشلاشمانی اؤن گؤرموش و گؤرمکده دیر. تورک گنجلیگی بونو بیلمیشدیر کی، آماجسیز بیر اینسانین و یا بیر اولوسون سونو گنریچیلیک، دورغونلوق و مانقوردلوق بیچیمینده اولومه ساری یوورالماقدیر. باشقا دنییمله، اولوسال دیره نیش آرخاسیندا اولوسال وارلیق، اولوسال بیلیم، اولوسال آیین ساللیق و اولوسال گله نه ک چیلیک دایانماسا، دئمک کی، اولوسال³ ساواش باشلامیشدیر. یئنی قوشاغین اورتایا قویدوغو دیره نیش فلسفه سینه گؤره بو اولوسال ساواشین باشلانیشی یاشامین بوتون آنلاریندا گؤرونمکده دیر. طبیعی کی، بنله سوره جین کؤکونده اولوسال یازین⁴ ایله چاغداش فلسفه نین و یئنی تکنولوژی نین دانیلماز رولو واردیر. بو باخیمدان گنج لیگیمیزین فارس فاشیزمینده قارشى دوزه نلی، سارسیلماز و اؤزه ل⁵ اولوسال ساواشیندا "آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه" نین دانیلماز اؤنمی واردیر. یئری گلیمشکن، بیر چوخ تورک تاریخچی و سیاستچی نین اولوسال دویارسیزیلیگی اوزوندن، تورک اینسانینا وورولان اولومجول داربه لره ایشاره ائتمه دن کئچمک اولماز. چونکی، همین داربه لر⁶ سونوجوندا کئچمیش و کئچمکده اولان نسلیمیز، هله ده زامانلا بیرگه قوشماقدا و یئنی دونیا دوزه نینه گیرمکده چتین لیک چکمکده دیر! بونا گؤره، یئنی تورک قوشاغی نین چبخیش یولویلا اسکى قوشاغین آراسیندا بللی فرقلیک لر گؤرونمکده دیر. بیر آنلاملی

¹ طانعی

² نسیل

³ میلی

⁴ ادبیات

⁵ خصوصی

⁶ ضربه

اولراق گنری قوشاق، چنشدیلی ایدئولوژیلر ایچینده اولوسالاشماق یولونو ایتیرمیشدیر. بیلدیگیز کیمی تورکلر بیر چوخ امپراتور و اولکه لر قورسادا، اولوسال سیاسی ایدئولوژی اونه سونرمة میشلر. بو سوره جین ایسه، دوغال سونوجو اولراق قوشاق-قوشاق گونوموزه دایانان سیاسی گلّه نه بیمیزده تورکچولوک بوشلوغو یارنمیشدیر. انله بونا گوره ده، ان آزیندان تانیق اولدوغوموز 20-جی یوز ایلهده، بیر چوخ یابانجی یئمی اولموش، دوشونور و آیدینلاریمیزین یازی لاریندا اوزگه لیک ایدئولوژی سینی چیلپاق جاسینا گوروروک. داها دا آجیسی، هله ده، بنله اوزگه لیکلرین بوتوو آذربایجاندا و تورک دونیاسیندا قاربایقجا یورومه سیدیر. دانیلماز گرچک بو کی، یوز ایللر بویونجا اوزگه ایدئولوژی سیله زهرلنمیش تورک اینسانی، اوزونو اونوداراق باشقا خالقلارین قورتولوشو اوغروندا یاشامینی ایتیرمیشدیر. تورک اینسانی اوز اولکه سینه و چاغداش بیلیم سل⁷ گوروشلره اوگئی لشمیشدیر. بنله بیر ایدئولوژی سوره جینده یورد، کیملیک، یئنی لیک، کنچمیش، ایندی لیک و گلّه جگینی یالنیز آلاهینا تاپشیرمیشدیر. انله اونا گوره ده، ایندیکی آجیناجاقلی دورومدا درین بیر بوشلوق یارنمیشدیر. ندیر بو بوشلوق؟

بنله بیر بوشلوغو نجه آرادان قالدیرماق اولار؟

اگر بنله بیر بوشلوغو دولورماساق گلّه جک قوشاگی هانسی زورلوقلار گوزله بیر؟

بو سورغولاری یانیتلاماق اوچون "آذربایجان مرکزی تورکجو دوشونجه سیستمی" بیلیمینه یاراقلانمالییق.⁸ "آذربایجان مرکزی تورکجو دوشونجه سیستمی" نه سویکن مک گلجه بیین آیدینلیق بلگه سیدیر. بیلدییمیز کیمی 1200-یوز ایلدن آرتیق ایران آدلانان اولکه ده تورک حاکیمیتی اولموشدور. آنجاق، بیله رک دن و یا بیلمه یه رکدن فارس-عرب گوروشونده سیاست یورودولموشدور. سونوندا ایسه، پهلو سی سلاله سی نین حاکیمیتته گتیریلمه سیله تورکلرین کؤکن سیلینیب-سوپورولمه سی فارسچی دؤولتین تمّل چاباسی اولموشدور. سؤزسوز کی، اسلام دئوریمندن⁹ باشلاباراق میلی اریتمه سیاستی داها دا یئنی بویوتلار آلمیشدیر. قوشا قول¹⁰ اولراق اوتوز ایل ایچینده گونئی آذربایجانین و ایران آدلانان یئرده سپه لنمیش تورکلرین بوتون وارلیقلارینا ال اوزنمیشدیر. فارس فاشیزمی بوتون گوجو ایله تورک اولسونو یوخ انتمه یه قالمیشدیر. طبیعی کی، فارس فاشیزمینه گوج وئرن باشلیجا عامیل ایسه، ایچیمیزده اولان اولوسال دوشونجه بوشلوغو ایدی. فارسچی رژیم، گوز اؤنونده اولان سایسیز-

⁷ علمی

⁸ سیلاحلانمالییق

⁹ انقلابیندان

¹⁰ یاناشی

سینیرسیز¹¹ اولوسال وارلیغیمیزا تجاوز اندرکن، هارادان و ندن بنله السیز-آیاقسیز قالدیغیمیزین فرقینه وارامامیشدیق. چونکی، ایدنولوژی کوله سی اولموشدوق! چونکی، آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیله بئینیمیزی گلیشدیرمه میشدیک.

سنونئر بیرلیگی نین داغیلماسیلا تورک دونیاسینا یئنی بیر هاوانین گلمه سینه تانیق اولوروق. دونیادا و بولگه ده اسن یئنی کوله بین بیر آندا آذربایجانا دا یانسیماسی، سانکی وطنیمیز اوچون یئنی دوغوش اولموشدور. گنج قوشاق، خیزلا روس-فارس دوشونجه چنبریندن اوزاقلشاراق باغیمسیزلاشماغا ساری یونلمیشدیر. قوزئی دن باشلایان ائلچی بی چی دوشونجه آخیمی نین گونئی ده داها گننیش بویتلارا و ارماسیلا¹² ایران مرکزجیلیک روحونون آذربایجاندا گنت-گنده یوخا چیخماسی گورونوردو. آذربایجانین انابالایغین دا بسله نمیش تورکلوک وارلیغی گنجلیک ایچینده گووه نجه قایناغینا جنوریلیردی. دوشونجه مرکزی نین تورکلوک یونتم آلماسی یلا فارس راسیزمین قارشی اولان دیره نیش گوجو ده، سیستم له شیردی. دوکتور زهتابی کیمی اولوسجو سیاستچی نین بیلم سل دنوریمی نین بو یئنی دوشونجه آخیمیندا اولان اوزول انتگی سینی¹³ دئمه دن کنچمک اولماز. گونئی ده بویوک آنادا دوشونجه سیچراییشینا ندن اولان بو اولو شهیدیمیزین رولو او قدر بویوکدور کی، هر هانسی دوشونجه سیستم یندن دانیشارکن زهتابی آدینی اونوماق ممکن دئییلدیر.

بو گون، سونیه رک بیر چوخ بیلم آداملاریمیزین اوز کیملیکلری اوزه رینده دایانماسینا تانیق اولوروق. بو سویداشلار، بوتون گوجلریله یئنی قوشاغا دوغرو، اوزگور و باغیمسیز یونتم آختارماغا چالیشارکن، قارشیلیق لی اولاراق گنجلیک روحونا وارماق یونونده بویوک آدیمیلار آتیرلار. بو سنویملی قلمداش میلی-سیاسی و بیلگی لیرین اورتادا اولان دوشونجه بوشلوغا سون قویما چابالاری یالیز ایندیکی دئییل، گله جک قوشاقلاریمیز اوچون اولمز قایناقلا اولاجاقدیر. یقین کی، اولنلاردان بیرسی ده ساین انلدار قاراداغلی دیر کی، اوخویاجاغیز کیتاب اوچون ایللرینی قویموشدور. اونون اوزون سوره لی چالیشمالاری سونوجوندا، "ایران مرکزی فارسچی دوشونجه سیستمی" نه قارشی، "آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی" اوزونه اوزه ل یونتمی¹⁴ و یئنی لیگی له اورتایا قویولموشدور. گنرچک آنلامدا دئسم، بازار بو اثریله دنوریم قوشاغی ایله یئنی گنجلیک آراسیندا اولان بوشلوغو عصیان انده رک "بیر وطن، بیر قورتولوش یولو و بیر سنگر" آنلایشینی سرگی له مه یه چالیشیب دیر. سوزسوز کی، بو دئییم، باشقا بیلم، سیاست و دوشونجه آداملاری نین ایش گورمه مه سی

¹¹ وسعت لی، گننیش

¹² قاتلار اچتماسی ایله

¹³ خصوصی تاثیر

¹⁴ طرز، شیوه

نین آنلامینا گلمز. اولوسوموزو دوشونجه میکانیزمین چئویرمکن اوترو یوزلرجه و مین لرجه آیدین لارین گوره جک ایشلری واردیر. چونکی، قارشیمیزدا دوران دوشونجه ینترسیزلیگی دنو بیر انگل¹⁵ کیمی اولوسال دیرچه لیشین اوتونو کسمیشدیر.

بو ینترسیزلیک ندیر!؟

او، بودور کی، بیز تورکلر هر هانسی بیر ایدئولوژی دن اوزاقلاشراق اوز وارلیغیمیزا ساریمالی بیق. بو زامان هر بیر ایدئولوژی یه اینانساق بئله، اونا قول دئییل، اونا قوللوغا آماغی باجاراجاغیق. توپلوم ایچینده کی بوشلوقون دولماسی بوردان باشلانیر. محض بئله باشلانیش لا، اوزگه اولوس لارین اورتایا آدیغی دوشونجه لرین کؤله لی بیندن یاخا قورتاریب، اوز کیم لیگیمیزه دایاناراق گلشیمیش اولوسال دوشونجه اؤلچولریله پایلاشا بیلرک.

سؤزسوز کی، اانلچی بی ین چاغداش و دموکراتیک تورکچولوک اوغروندا ساواشی نین گنج لییمیزین اویانیق اولماسیندا دانلیماز رولو واردیر. اونون، بوتوو آذربایجاندا و تورک دونیاسیندا بورادیغی دوشونجه ایزلری نین هر گون گنجدیکجه داها پارلاماسینا تانیق لیق اندیریک. اانلچی بی اوخولونون اؤرنجیسی، ساین اڭلدار قاراداغلی، یئنی یازدیغی کیتابی ایله انییتیم چی¹⁶ بیر کادرو اولدوغونو قانیتلامیشدیر. یاخیندان تانیق اولدوغوم آغیر قوشوللاردا¹⁷ یازیلان، "اولوس دؤولت لشمه یولوندا" آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی " آدی کیتاب، قوشقوسوز¹⁸، زامانین گرکی لیگیندن یوغرولموشدور. باشقا آنلاملا دنسک، بو کیتاب، یوخاریدا سایدیغیم بوشلوقلاری دولدورماق اوغروندا چوخ دیرلی اثر دیر. بو اثر گنیش آنلاملی و بیلم سل باخیمدان اوزونه اوزه ل قونولاری اورتایا قویور. پان فارسیمزه قارشی ننجه دوشونجه قالاسینا چئوریلمه نین یوللارینا چیراق توتور. کیتاب، آذربایجان تورکلو یونون سوی کؤکو قونوسو ایله¹⁹ باشلابیر، تورک-فارس ایلیشگیلری²⁰ نین باشلانقیج دوراسیندان (نقطه) سوز آچیر و ایکی آیری یاشام سوره جیندن یوغرولان ایکی آیری یاشامسال بیجیمین قایب-مغلوب قاجیریلمازلیغینا آیدینلیق گتیریر. ماراقلی بوراسیندیر کی، آچیقلامالاردا کیمسه نی یامسیلاماییر. اوز دوشوندویونو اوره ک ایله اوخوجولارین اولوسال اینانجینا یاراقلان دیریر. بو، او دنمکدیر کی، کیتاب، سیجاق ماسالار آرخاسیندا یازیلما میشدیر. بلکه ساواش

¹⁵ مانع

¹⁶ تربیه چی

¹⁷ شرطلرده

¹⁸ سوزسوز، شبهه سیز

¹⁹ موضوعسو ایله

²⁰ مناسبترین

سنگرینده قلمه آیناراق، بیر چوخ یازیچیلارا دا اؤرنک اولموشدور. کیتابین باشقا یئنی لیگی بوراسیندایر کی، "بو عالیم بنله دندی، او عالیم اویله دندی کیمی" ایمگه سرگیسی چوخ آز گۆزه دبیر. یازار، اؤز اوسلوبو ایله آذربایجان تورکلویونون یئنیل گی سیله ظفرینی بیر آریا توپلامیش و گره کن سونوج آماغا چالیشمیشدیر. "اولوس، دؤولتشمه یولوندا آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی نین اؤنمی" کیتابین یئنیش-یوخوشلو سنیرینده آذربایجان تورکلویونه یون وئرن بوتون اؤزول تمللره راستلاشماق ممکوندور. کیتاب، وطن تاریخی نین درینلیکلرینه دایاناراق "آذربایجان تورک میلتی" نین گوندمین ده اولان اولوسال قورتولوش ساواشی نین یوللارینا ایشیقلیق کتیرمه یه چالیشیر. یازار، بو یول، اؤزگورلوک²¹ بولودور دئییه، بوتؤو آذربایجان ایدنیاسی نین گرکلی لیگینی وورغولاییر. حرکت یمیز، پان فارسیمز ایله اوز-اوزه دورودور. چکیمه دن کیملیک یاراغینا ساریلمالییق. اولوم ایله قالیم سنگرلریندن گئری یه دؤنوش یاساقدیر دئییه، اولوسوموزو یوروش آلانینا چاغیریر یازاریمیز!

سون اولاراق دئمه لیم کی، اورتادا بنله بیر غرور، بنله بیر دیره نیش وارسا، دئمک زاماندان دوغولموش اؤزجه-اؤز بیر قورتولوش پلات فورمو دوغماقدایر. چونکی کؤکو اولمایان بیر دوغوش انتگی سیزدیر. بو گونه کیمی پان ایرانچی سنگرده کوله اولموش بیر چوخ بیلگین لریمیز اوچون اؤرنک اولاجاق بو کیتابین گنیش آنادا اوخونماسینی اومید اندیریم. انله حساب اندیریم کی، "اولوس دؤولتشمه یولوندا، آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی" کیتابی، اؤزونه اؤزه ل میلی-سیاسی اوسلوبو و بیغجام لیگی ایله بیر میلی ایدئولوژیک قایناق کیمی تورکچو، اولوسچو، حرکت چی و بوزقورد قورتولوشچو گنجلیگیمیزین ماسا اوستو کیتابینا چئوریله جک و بیر چوخ الیشیری²² و آقیش²³ قونوسو اولاجاقدیر.

م. ارغوان، آلمانیا-بنرلین.

2010-12-05

²¹آزادلیق

²²نقد

²³تشویق، تبریک

بیر نچه سؤز

"اخلاق چوکوشونون ان دوغال سونوجو، گرچگی بيله بيله اينكار انتمه ك دير!"
(پاسكال/1623-1662)

"من" قاورامی²⁴، آتالاریمیزدان آدیغیمیز ان بویوک اخلاق پایی اولموشدور، دئسم، دوغال اولاراق گئنیش اعتراض آلتینا توش گلیمیه جگیمه اینانیرام. بیر چوخلاری، منیم آتالار حاقینا سایغیلی اولدوغومو گلنه ک سل²⁵ بیر سایاغی کیمی آقیلاياچاق²⁶، درین سورتوشمه دن یانیندان گنجه رک "کؤهنه حمام، کؤهنه تاس" حیکایه سینی تکرار انده جکلر. بئله بیر حالدا هر هانسی تهلکه یه توش گلمه دن سیرالانمیش پاشام یما دوام انده جگم. بورایادک هر شئی یئرینده دیر. نه دئمیشلر!؟ "من راضی، سن راضی، نه گره کیر قاضی!" دبییه رک گویه-یئرہ سیغماياچام. دوغروسو هامی بئله دوشونمیه جکدیر. باشقا کسیم ده اولاجاق و دبییه جک کی، "بو سؤزلردن قان قوخوسو گلیر. نه بیمه گره کیر بو گوزه لیک. " قویون برادر واری زندگی ائلییاخ! " (تبریز دئییمی) دبییه رک یازاری دا، قاجاری دا، یئددی قوهوم- قوشاغینی دا بیر-بیرینه قاتاراق یامان گونه سالاجاقدیر! سؤزسوز کی، بو حالدا یازارین دا سسسیزلیک ایچینده بوغولما اولایی گرچک لیک قازانماغا باشلاياچاقدیر. چونکی، جهالته اوغرامیش قلمین آغلاياچاق جوهری یازارین عؤمروندن داها ارکن قوروماغا محکوم اولاجاقدیر.

آنچاق، بو ایکی تیپ دن باشقا، هله لیک آزیلقدا اولان بیر انتگین کسیم ده واردیر. بو کسیم، یازارین دوشونجه سینی آرماغا باشلارکن، هر شئیدن اؤنجه - "بو یازار هانسی من-دن سؤز آچیر!؟"

²⁴ کیمه م آنلابیشی

²⁵ عادت و عنعنہ

²⁶ قبول انده جک، معنی لندیرمک

سورغوسو ایله ایلگیله نه جکدیر. بو دورومدا یازارین قارشیسیندا "سن راضی اولسان دا، من راضی دئییلیم." کیمی بویوک الشدیری مئیدانی آچیلجاقدیر. داها بوندان اونجه الشدیری یئرینه سوره کلی یالان آلفیشلارا آیشمیش اولان یازارین باشی شیشمه یه باشلا یاجاقدیر. انله بو ایسه، دئییشیک بیر عینادین، اینانجین و آیشقان لیغین یئنی مورال و اخلاق چئشیدی نین ایلکین ایزلری اولاراق گورونه جکدیر. بو ایسه، کسین لیکله یازارین یوخ اولماسی دئییل، ترسینه گرچک وار اولماسینا یول آچاقدیر. چونکی، یازار: "من دوشونورم، بو اوزدن اینسانام. اینسانام سا، کسین لیکله سوموت²⁷ دوشونجه نین نئجه لیگینی دوشونمه لیم!" سؤیله می له یئنی روح و جان وارلیغینا بییه لنه جکدیر. و: "من الشدیری آلیرام، دئمک من وارام و ساییلیرام!" من، سوموت من، ایمین واز کئچیریلمز بیر عنصریم! آنجاق، بونو بیلمه لیم کی، منیم یئریم بو سوموتون هاراسیندادیر؟

دیرلی اوخوجو! قارشینیزدا اولان بو چالیشمانین تمل آماجی آز دا اولسا بو سورغویا یانیت بولماقدیر. بئله دوشونورم کی، آنلیم دا یازیلان ایکی چیزگی نین اونودولماسی بویوک قباحتدیر. بیرنجیسی اخلاق، ایکنجیسی ایسه، اخلاقسیزلیق! بیرینجیسی عربجه یازیلیمیش کلام الله، ایکنجیسی اجنبی جه یازیلیمیش ایلیکی و سونو اوخونماز سینیرسیز بیر سوچدور. اوچونجو بیر تانیش کولگه ده وارسا، چوخ گوزه گلمه دیی اوچون سیرایا گیره بیلمه بیر. بئله آنلاردا آنلیمدا یازیلان اخلاق آیه سی، منی سالدیر قانلیق دان، قونشومون، تاجیزه اوغرامیش آنامین وارلیغینا بزه نمیش گوللو-چیچکلی باغینا، چیلپاق سونالی گولونه بویانماقدان اوزاقلادیریر. نه ده اولسا، بونون آدی اخلاق! سادجه سجده قیلیب تانیریمین قارشیسیندا قوللوق دیله مک، آیشدیغیم اخلاق قوخوسونا باغلی قالمق منیم اوچون یئترلیدیر. گوزوم درویش، اوزوم درویش اولونجا، سوزسوز کی، کیملیک تانیریم دا درویش اولاجاق و "تانیریم" منی سئوه جکدیر. بئله اولارسا، تورپاق یاسدیغیم، گوی ایسه، یورغانیمدیر. سینیرسیز یاسدیغیم دا، یورغانیم دا منه یئتر! ایکنجیسی ایسه، چپریمی²⁸ سؤکمه یه، چیلغین-چیلغین اویناشماغا، قونشومون بزه بییه قیسقاج اولماغا، اونون یاشامینا حسد قیلماغا سوق انده جک منی. بیلیرم کی، بئله اولارسام، تانیریمین، آغامین جابار باخیشلاریلا قارشی-قارشیا قالاجام. چونکی، بیرینجیسی نقده ر کپیبار و سئومیلیدیرسه، ایکنجیسی کپیبار سیزلیق و چیلغینلیقدیر. بیرینجیسی صواب، ایکنجیسی ایسه سوچدور. بیلیرم کی، آغالارین ایسته بییه گوره، سئوملی اخلاق صاحیبی اولمالییم. تانیریلاریم، منی، باشی آشاعی، اوتانقاج و یاخشلی قول گوزمک ایسته بیرلر. آما ندنسه، ایچدن اوزانان بیر چیلغینلیغین عصیان منی تانیریلاریم قارشی بیر اخلاقسیزلیق من لییه ایته لیر. قوخوسونا آیشمادیغیم بو دنوریمچیلیک منی هنج راحات بوراخماییر. او، کیمدیرسه، ندیرسه، منی میشل-میشل یاتمیش، مندن قوپاراراق خوش

27 کونکرنت

28 چتریمی

آلولو جهتمه، چیلغین سونالی دونیالارا، چیل چیراغلی بویالارا آپاریر. من جهتمین گوناھینا جومارکن، جنتین اخلاغیندان آرانیرام، تانریم ایسه بوتون وئردیگی صوابلاری گئری چئویریر. من شو آندا، سوچلا، صواب آراسیندا ال-ایاق چالیرام. گوزوم ایکی دن باشقا هنج نه بی گورمه بیر. سوچ و صواب، تانریم قارشی اخلاق، یوخسا، اخلاقما قارشی تانریم!

یاواش-یاواش بئله دوشونجه یه گلیرم کی، اولمایا آتالارین بیزه قویدوغو اخلاق پای، "بیزدن یئرلر" طرفیندن اوغورلانمیشدیر! چونکی، روحوموزو اوخشامیر بو ارثیه! چونکی، دلیمیزین تورکوسونو، اورگیمیزین سسینی، آنامیزین لایلاسینی، دره میزین شلاله سینی، داغیمیزین گورولتوسونو، گولوموزون سوناسینی، دانیمیزین سوکولوشونو، دویرمور بو اخلاق ارثیه میز! ایکیجیسینه گلینجه - اخلاقسزلیغا(!) - بونو دا تام آنلایا بیلیرم. بونا دا آلیشقان دئییم. بو دا مندن اوزاق دورسون دئییرم! چونکی، منی اخلاق آدینا باغلایان آتا ارثیمده کی قارائلیق دونیادا، دلایلک حؤکمنه ایزین وئرلیر. قورخونون سینیرینی گنچمه دن دلایلک آنلامی قامتیمه یئرلشیر. بو ایسه، منیم یئنی قورخومدور. ندنسه، بو قورخونو اوزومدن آتایلمیرم هله لیک! آنجاق، بو دالاندان چیخماغین گرکلی اولدوغونو آرتیق باشا دوشموشم. انله بونا گوره، اونجه ایرادمه تابع اولمالی، آردینجا اخلاقلا- اخلاقسزلیق آنتینومیسیندن²⁹ سیریه رک بو داوانی قازانمالییم. من، اونجه بوتون قارائلیق دالانلارین اوزنل³⁰ و نسنه ل³¹ دونیاسینی داغیتمالییم. من، من اولارسام، بوتون اولومسوزلار وار اولوشا چنوریه بیلر. دوشونجه سینه یئنیشمه لیم. بیری عربجه، باشقاسی ایسه عجمه قارشیمی کسن توزدومانلارین یوخ اولماسیلا، البته کی، گوزومون پرده سینی کور ائدن عنصرلرین آرادان قالخماسی ممکن اولاجاق. او، اوزه لشه رک ایچیمده کی منی ایچینه چکه جکدیر. بو گورونتونون اوخشارلیغی، گوللو- چیچکلی دوغاسی، اینجی بیلکلی قورشاغی، قاراجیق چوبانین³² توتگینده جانلانان تورکوسو منی انله اوز ایچینه آلاچاقدیر کی، تانریمی دا، اوزومو ده اوزو ایله بیرلشدیره جکدیر. منه انله گلیر کی، آتالارین ایتیمش، چالینمیش پای بو ایشیغین ایچینده گیزلیدیر. بو پای الده ائتمک گرگین ده بیک. او، بیزیم بایدیر، بیزیم روحدور، بیزیم وارلیقدیر، منیم و بیزیم. اخلاق من، ایمیزین اوزه رینده، کنچمیشه گله جگین کورپوسو سالینمالیدیر. کورپو، من لیکله، اولوسون بیرلشمه سی دئمکدیر. واریق سا سا، بئله اولمالی، یوخوق سا، ایندیمیزی ده اودوز اراق، یوخلا، وار آراسیندا آسیلی قالاجاییق. باشقا یول یوخدور!

²⁹ کانت دوشونجه سینین 4 اوزولو/ ایره لی صحیفه لرده آچیقلاناچاقدیر.

³⁰ سوپزه

³¹ اوبزه

³² دهده قورقود دستانیندا بیر قهرمان

بیزی آیاقدا ساخلایان، بیزی آشاغلیق بویوندوروغوندان³³ قورتاران، بیزه، دونیا پنجره سینی آچان یالنیز و یالنیز ایچیمیزده کی گیزی من، دیر. من گنجدیر. تابانی یئنی قوشاقدیر. بو اوزدن یول بابی دا گنجدیر. کیمدیر، نجه دیر. بونون یالنیز بیر جوابی وار. گنجدیر بو منلیگی یاشادان.

من دئییرم یاشاسین گنجلیگیمیز! من یاشاسین گنجمیز دئمکله، گنج اولمایان کیمسه نی آتسه توتورام. اما ساده جه، بیز، "سیزه مینتداریق قوجالار، آی قوجالار" سوزونو ده دئمیرم. گلین، ایری اوتوروب، دوز دانیشاق! نادیر یازارلاری چیخارساق یئرده قالان گنج اولمایانلار، اوزه لوک آدلانان اوزلرینه نه وئره بیلیمشدیرلر؟! آچیق جاسی، سوز قونوسو سوزونو بیلیمک ایدعاسیندا اولان بیلملردیر. یوخسا، گئل یوخسونلوق ایچینده قالان، اوزه لوگونو بیلملردن اویرنه نین نه سوچو وار کی!

اسن لیکلر او گنجلیگیمیزه کی، یاشاماغین دادینی قازانماقدادیر. بورادا، سون قازانچ دئییل، اؤن قازانچان سوز گنجدیر. یعنی، آنلام و یاشام معناسینی یاخالاماق! باشقا سوزله، ان ایلکین قازانچ قازانماق یولونو تاپماقدیرسا، اولوسوموزون گنجی بو یولدا آیاقلانمیش دورومدادیر. آرتیق، بوتون دادسیزلیقلار ایچینده دادلی یاشامی حاق انتمیش بیر گنجلیگیمیز وار. زیندانلاردا، سورگونلرده، باسقیلاردا شووینیزمین اولومونه آندلی اولان گنجلیگیمیز وار آرتیق! گنجلیک، اؤز آنلام و ایناجیلا یولا چیخماقدادیر. اونون تاریخ باخیشی اؤز دور. بو اوزدن یولون بوتون قارشیدلارینی اؤز دوشونجه و داورانیشی ایله حل انتمه یه چالیشیر. گنجمیز حاقلیدیر.

"گنجمیز دئییر کی: ایندی، منیدان بیزیمدیر. الیمیز بوم-جوش اولسا دا، قافامیزدا اؤز دوشونجه میز وار. کیمسه لر بو دوشونجه نی بولاماغا قالخماسین! بو دوشونجه نین ساده جه بیر آماجی واردیر. او دا، اؤز اینسانیمیزین اؤزگورلوگودور. اولوسوموز، اؤنجه اوزونون یؤنتمینی بللی انتمک گوجونه بییه لنمه لیدیر! بو بیزه یئتر. میلی اؤزگورلوک یولونون هر هانسی انگل له کسيلمه سی نین کسین سونوجو خیانتدیر. ائی انترناسیونالچی یاشلیلار، ائی امت چیلیک چنبرینده آیاقدان دوشموش بؤیوکلر و ائی فراماسون اولولر، سیزینله بیک. سیز، گؤسترین اولوسونوزا وئردیگینیز بیر آنیزی! و سیز گؤسترین اؤز، ه گؤره، یاشادیغینیز بیر آنین یزی!"

دئمک، گونوموزون گنجی بئله سورغویلا منیدانا چیخیبسا، یارین ییمیزین آیدین اولاجاغینا هئچ شوبهه قالمامیشدیر. آرتیق گنجلیگیمیز بونا اینانیر کی: "هر گرچگین اولجوسو، اونون گوج آرتیمیدان آسپلیدیر." (ف نیچه)

³³ قوللوغوندان

اونا گوره، بو گنجلیگیمیزی یالنیز و یالنیز اوز قازانديغی چکی ایله اولچمک گره کیر. باشقا سوزله، باشیندا اولوس اولکوسو³⁴ یاشادان گنجی، یالنیز یاشاتدیغی دوغما کیملی گیله اولچمک ممکندور!.

آچیقجاسی، بوگونون یولبایی گنجلیکدیر. شوبهه سیز کی، گنجلیگین دوغرو-دوزگون دیرچه لیشی یولوندا جسارتلی بؤیوکلرین دانیلماز رولو واردیر. آنجاق، دندیگیمیز جسارت اولماسا، یول کسین لیکله یالنیشلیغا گنده جکدیر. "یالنیش یول گندن قووالانماز!" دئمیش اتالار. اما ندنسه یالنیش قافا توتان بعضی بؤیوکلر، هله ده اوز دوشونجه و توتوملاریبلا حسابلاشماق ایستمیرلر! اونلارین گنج میلنچیلره اوز سایاقلاری ایله اویود وئرمه سی دوغرو دئییلدیر. اونا گوره دوغرو دئییل کی، ان آزی 100-ایلدن بری بنزر اویودلرین اولکه میزه و اولوسوموزا اولومسوزلوقدان باشقا هنج بیر یاراری توخونمایدیر. اونلار، اوزه لری ده بیلمه دن اسیر دوشونجه لری نین قورخوسونو یاشاییرلار. اونلار، بؤیوک چبخارلاری نین نه قدر اوجوز توکه ندییینی بیلمه ییرلر. اونلارین میلنیمیزه دؤنوشونون بیرجه یولو واردیر. دؤنوب گئریده بوراخدیقلارین میلنیمیزه مال اولمادیغینی گؤرمک، ایران فارسلیغی نین دیرچه لیشینده وئردیکلری تاپسیز، بنزرسیز اوز وئری نین نه اولدوغونو قبول ائتمک!

بو بیر آجی گرچکدیر کی، یالنیز بارماق سایه بؤیوکلریمیز گنجدن اویرنمک دوشونجه سی ایله باریشیرلار. قالان، قالیر اوز و ایینا، اوز آرینا و اوز کئچمیشینه! بیر آجی گرچگی اؤرنک توتالیم. رحمتلی علی تبریزلی نین اوز یاشیت یازار، دوشونور وطنداشلاری و حتی یاخینلاری طرفیندن قامچی لانارکن، گنجلر ساریندان سئویلدی، قوروندو؟ چونکی، اوزو دئمیشکن: "اینگیلیسین کؤنه فراماسونلاری، روسلارین تزه فراماسونلاری، میلی ماسقا آلتیندا مظلوملار سیراسیندا، بوگون وارلیق آدی آلتیندا دارلیق تورتکمده دیرلر. و ایندی بو حیله لری و بو ابن-اول-واخت³⁵ قهرمانلاری گؤز ائوپنه آلاق باخالیم کی، بوگونکو نسیل، دوتنکی نسیلین سایمازلیغیندان و دویمازلیغیندان نه جوره تجروبه لر آلمایدیر."³⁶

اوستاد علی تبریزلی نین شیله کیمی بو سوزلری، ایدعالی دوستلاری نین دوشونجه اولچوسوندن داها گئنیش ایدی. میلی ایراده آیدینلیق ایراده سی دئمکدیر. آیدینلیق ایراده سی ایسه، ایچ چیرک آب ینی، کوله لیک قورخوسونو، اوزگه لیک اخلاقینی اولدورمکله شرطله نیر. ع. تبریزلی و م.ت. زهتابی کیمی دوشونورلریمیز بونو باچار دیلار. اونلار، دوشمن دوزاغی نین ایپ اوجونو بییه سیز

³⁴ ملت ایدنیاسی

³⁵ فرصت چی

³⁶ علی تبریزلی، دیل و ادبیات، آتروپات یابین، تهران، ص 102

قافالاردا بولدولار. اولار، "نه موتلو، تورکم دینه!" (آتاتورک)، فلسفه سی نین اوز ماللاری اولدوغونو بیلدیلر. بو ایسه، فارس قارداشلیغینا، ایران خالقاری دوستلوقونا قارشی یارامزلیق حساب اولوندو! چونکی، بنله دوستلوقون ان اؤن گره کیمی روس آبی سینا، فارس دایی سینا اوفانماقدیر. باشقا دنیمله، بو دوستلوقون باشلیجا شرطی، بنین چالارلاری نین ایرانچیلیق باتاقلیغیندا جومماسی دیر. زهتابی لر، تبریزی لر فارس فاشیزمی نین گؤزلرینه باخاباخا "گؤی پیره گلسه ده، من منم، سن ده سنسن!" سؤزونو دئییب، میلتن اوره گینه یاشامای باجاردیلار. اولار، میلی ساده بیر توپوم کیمی دئییل، بیر سؤگی کیمی، بیر وارلیغین آنلامی کیمی، بیر سؤنمز روح کیمی سئودیلر. اولار، بیزیم یئرلرده اولان قوتساللیغی تورپاغا و اولوسا آتیرماغی باجاردیلار. میلی اؤزه لرینه دئییل، اؤزه لرینی میلیته حصر اندن بو ابدی لریمیزین روحو اولوسوموزون بنینینده یئرلشدی. اولوسو سؤمک دلی لیک ایستر! اولوسا باغلاماق قورخمازلیق، جسارت و بنیدن دوغما ایستر! باخالیم بو بینی دن دوغمانی، میلی شهید م.ج. پیشه وری نجه تصویر اندیر:

"من ایسته بیردیم ائشیدیم، گوروم، آنلاییم و علاج یولو تاپیم. منیم مقصدیم دلیل، سند و عیلت آختارماق ایدی. همیشه اوز پاپاغیمی قارشیمای قویوب فیکیرلشیر و اوز وجدانیملا گوردویوم ایشلر حاقیندا دوشونوردوم. حقیقتلر آجی و خوشا گلمز ایدی. لاکین، من اولاری گورمکن، تانیماقدان و باشا دوشمکن قورخوردوم. چالیشیردیم کی، بوش فیکیر، خیال و تصورلری بیر کنارا قویوب اوزومو اولدوغوم کیمی تانییام. اؤزه لوگومو تشخیص و نریم. نتیجه منیم اوچون اسفلندیرجی و خوشا گلمز ایدی. من ایستر-ایسته مز اعتراف ائتمه لیم کی، جمعیه یول گؤستریمک و رهبرلیک ائتمک ایدعاسیندا اولان بیزلر اونو یاخشای تانیمامیش، اونون احتیاجلارینا، ایستک و آرزولارینا یاخشای بلد اولمامیشیق."³⁷

بوگون چوخ دوزگون اولاراق گنج میز ان گره که نینی یاپماقلا هم اوزونو و هم میلتنی سول، ساغ و دینچی ایدئولوژی لردن آزاد ائتمه یه چالیشیر. او، اوجا سسله دئییر کی:

"من ده بیر تورک اولاراق قورخماز، توکنمز و اؤز اولماغا چالیشیرام. بو اوزدن کؤهنه دوشونجه لر باتاقلیغیندا چیخب، اؤنجوللوک یولونا گیریمک اوچون بوتون میلتن و تورپاغا ضد اولان انگلردن اوزاق اولمالی و اوزومو نجه کی و ارام تانیمالی و تانیتمالییام. سؤزسوز کی، بو اؤنملی باشلانقیج هر آدیدمان اؤنجه مندن میلی جسارت ایسته بیر. فیکیرده و دوشونجه ده جسارت یالینز بیلیم و بیلگی آخاریندان اله اندیله بیلرسه، میلی جسارته بونلاردان علاوه میلتن و تورپاق سؤگیسی ده گرکمکده دیر. آیدیندیر کی، ایدئولوژی دایاغی اولمایان اینسانلارین میلی جسارتی ده گرکن اولچوده اولما بیلیمز. چونکی ایدنیا اینسانین دایاق تملی نین بنینی و یول آراجیدیر. بو اوزدن ایدنیاسیز اینسانلارین

³⁷ پیشه وری، آذربایجان قازنتی، 2. جی سای. "بؤیوک بلالاردان بیر یاز بیزیندان.

اؤزونو ایداره ائتمه گوجلری ده اولابیلیر. بئله اینسانلار ایستر اؤزه ل، ایسترسه توپلوم اولای لاری قارشیسیندا نه انده جکلرینی بیلمه دیگی اوچون بوتون کؤمکچی واسیطه لره ال اوزادیر، چاره یولونون یونونو باشقالاریندا آختارماغا اوستونلوک وئریر. من بیر من اولراق اؤنجه اؤزومو ایدنیاسیزلیقدان قورتارمالی و دنیا وارلیغینا باغیمسیز یاناشمانی اؤیرنمه لیم. باشقا قورتولوش یولو اولمادیغینا گؤره، بو منیم اوچون تک سئچه نک دیر. ائله بونا گؤره، باشقا یول دوشونمه دن اؤز اولماق جسارتینی الده ائتمه لی، گرک دوشمن، گره ک یرسه اؤز جهالتیمله ساواشا قالمغین مطلق لیگینه اینانمالییم. اینانمالییم کی، اؤنجه اؤزومدن باشلامالی، اؤزه لوگومه کؤلگه سالان بوتون اؤزگه لیکلردن آرنمالییم. میلیتی نجه سئومک اولار؟ یولونو اؤیرنمه لی و بو یولدا ساییلی-ساییلماز میلیت اوستو و میلیت آلتی انگل لر چمبریندن قورتولماغی باجارمالییم."

آرتی بیر نجه سؤز

وطنیمیزین طالعی ایله ماراقلانان آز سایدا اولان یاشلی و اورتا یاشلی اوزمان تاریخچی، آراشدیریجی، سوسیالوق، فولکلورچو، دیلچی و... وطنداشلاریمیز ایچیندن بارماق سایینی چیخاندان سونرا، یئرده قالانلار ایران چیلیق دوشونجه سی ایچینده انله اوپتیماللاشیب لار کی، تورک و آذربایجانا قارشی اولان پان فاشیست فارس پرست یازارلار بئله، اونلارا دایاناراق میلتیمیزین حاقلی سسینی بوغماغا قالخیرلار. بو یازار و دوشونورلرین بیر آن بو بویوندوروقدان قورتولمالاری گره کیر. یوخسا، یاشادیقاری سورجده میلت و تورپاق سورونو قارشی سیندا بورجلو قالاجاق، یاشامدان سونرا ایسه، یاخین قوشاغین بئله، خاطیره سیندن سیلینه جکلر. چونکی، اولکه میزین گله جگینی اوز گوجلو اللریله قارانتی یه آلاجاق گنج قوشاق هر شئین حسابینی سوراجاقدیر. فیکیر و یاشام حافیظه سی باخیمیندان م.ج. پیشه وری یه یاخین اولان بو دوشونورلردن سوروشماق گره کیر کی: یالنیز بیر کره اولسا دا، پیشه وری کیمی پاپاغینیزی قارشینیزا آلیب دوشوندونوزمو؟

نه یازیق کی، گئل آنادا بو سورغویا اولوم لو یانیت یوخدور! چونکی، دوروم اولوملو اولسایدی، بو گون گنج لیگیمیزین گووه نیر اولچوسو داها دا یوکسکلره دایاناردی. آما بونلارا باخمایاراق، میلبونلارا بدل اولان زهتابی لر ده واردیر. زهتابی لر میلت یولوندا شهیدلیک قییمتینه اولسا بئله، تاریخیمیزی اونه چیخاریب، گنج لیگیمیزه اؤرنک اولور، میلی بیلینج میزین گلشمه سینده تاریخ سل رول اویناییر و میلتیمیزین میلی ووجدانیندا ابدی هئیکله دؤنوشور. قوی، زهتابی لر پان فارسیست تاریخ چیلر طرفیندن آزعین پان تورکیست آدلانسینلار! قوی، بیلر-بیلمز عؤمور بویو آذربایجان تاریخینی فارسچیلیق و ایرانچیلیق چمبرینده حبس ائدن بعضی اوزمان تاریخچیلریمیز ایرانین شهیر تاریخچیسو و اونلو شهروندی (وطنداشی) آدلانسینلار.

گله جگیمیزین آزاد و اوزگور میلتی، هر شئین دیرینی اوزو وئر جکدیر.

گیریش

2004-جو ایلین یاز چاغیندا یاشادیغیم یؤنتبوری³⁸ شهرینده نادیر گونشلی بیر گونده سو قیراغی چمن اوستونده اوتوروب، اوخول بیلگی سایاریندان آدیغیم یازیلاری اوخویارکن، آراشدیریجی یازار سایین عاریف کسکین ین بیر یازیسی درین ماراغیما نده ن اولدو. بو دیرلی یازیدا او گونه ده ک گورمه دیبیم ینلی لیکلر اوچون سویندیم. سایین عاریف کسکین ین یازیلاری دوام اندیردی. من ایسه، بو یازیلاری دیقتله اینجه لیر، اولوملو-اولومسوز ینرلرینی قنیده آیردیم. بو یازیلارا دستک اولاراق بیر نچه یازی دا دیرلی آغ ساققالیمیز میلی خادیم بؤیوک رسولو غلودان یاییلماغا باشلادی. یازیلاردا روح آخساق لیغی گوزه چارپیردی. هر ایکی یازارین یازیلاریندا اولان سیاسی ورغو اولدوقجا گوزه چارپیر و یازیلارین گونده لیک یوکوملو³⁹ اولدوغونو اونه چکیردی. منجه، یازیلاردا کی روحسوزلوق بو دیرلی سؤیله مین⁴⁰ کسیر یونتمی ایدی. بو اوزدن من ده بو سؤیله مه قاتیلاراق سلسله وی یازیلار یازدیم. سونرالار بو یازیلارلا باغلی مناسیبت بیلدیره نلر ده اولدو. یازار، آراشدیریجی گونتا ی گنجالپ و ایشیق سونمز جنابلاری بیر بیریندن دیرلی باخیشلار اورتایا قویولار. بو دیرلی میلی مجاهیدلرین و بیر چوخ ایلگی له نن⁴¹ دوستلارین ائنگی سینده بو کیتابین ایشیق اوزو گورمه سی ممکون اولدو. بو کیتابا نرددیگی ده یردن آسیلی اولمایاراق بیرباشا و یا دولایی یوللا منی ایره لی یه ایته لیگن هرکسه تشکور اندیرم.

عاریف کسکین بی ین ایلک مقاله سینده "ایران مرکزی دوشونجه سیستمی و آذربایجان مرکزی دوشونجه سیستمی" تترمین لری ایلک اولاراق اورتایا چیخمیشدیر. همین تترمین لر عینی له

38 - Göttrborg/Gothenburg

39 - آغیرلیق لی

40 - دیالوق /گفتمان

41 - ماراقلانان

بؤیوک رسول اوغلو بیین ده یازیلاریندا اساس موتیو اولاراق گورونوردو. موتیوین⁴² داها چوخ سیاسال تمل لر اوزه رینده قویولوشو منه قانیق وئرمیردی. منجه، اسنار تئزیک گوروشلریمیزین یالنیزجا سیاسال تمللر اوزه رینده قویولماسی بؤیوک یالنیشدیر. و بو یالنیشلیق آجی تاریخیمیزین یینی دن جانلانماسینا یاردیمچی اولاجاقدیر. 100-ایللیک درین تجروبه میزه دایاناراق بیر داها ایدئولوژیک دوشمن یمیزین اوزه رینه یالنیزجا سیاسال یورومه میزین نه قدر تهلکه لی اولدوغونو گورمه میز گره کیر.

سؤزسوز کی، هر موتیوین اوز ایشله ک یئری و آنلامی واردیر. ایشله نیلن هر هانسی تئرمی نین اوزه رینده کی ائتگین لیگی مین کره اولچمک گره کیر. اوزه لیکله بو تئرمینلر آذربایجان میلی حرکتیبا باغلی اولاندا داها دا اینجه لیک ایسته بیر. میلی حرکتین ایچینده اولوب، اونون آنا فلسفه سینا و ایدئولوژیک اوزولوغونو آیدینجا اؤنه چکمه مک منجه بؤیوک خطادیر. آذربایجانین ایندیکی سوره جی نین ان گرکن اؤن ایزلمی کیملیک دینامیکاسینی تورکلوک اولوشدورماقدادیر. یالنیز، تورکچولوک تملی اوزه رینده آذربایجانین میلی کیملیک بیجیمی بللی اولار. هر هانسی باهانا اوزوندن تورک آنلایشینی آراشدیرمالاردان، میلی کیملیک ساواشیندان اوزاقلادیرماقلا آغیر زیان وئره جگیمیزدن امین اولایلیک. گونئی دنیل، حتی قوزئی دؤولتی نین بئله، تورکلویه دایانمادان روس، فارس و باتی کولتورونون قارشیسیندا دایانما شانسی یوخدور. تورکچولوکله، آذربایجانچیلیق هر ایکسی ده ایدئولوژیک کیملیک داشییان قاوراملاردیر. آنجاق، بو ایکی ایدئولوژیک قاوراملارین فلسفی ماهیتینه باخارکن آذربایجان چیلیغین مطلقا تورکچولوک (یعنی آنا ایدئولوژی) ایچینده اولماسی قاچیریلمازدیر. حال بوکی، اونون ترسی ممکن دنیلدیر. چونکی، تورکلوک یالنیز آذربایجان دا دنیل، بلکه بوتون تورک اولکه لرینه عایددیر. آذربایجانین تورک دیشیندا دیولماسی و تورکلوکدن اوزگور بیر وارلیق کیمی تانیدیلماسی یالنیز جغرافیک بیر آنلایش اورتایا قویاجاقدیر. بو آنلایش ان کیچیک اولوسال ایدئولوژیلر قارشیسیندا (مثلا اثرمنی میلی کیم لیگی) گوجسوز، تلمسوز و سارسیلار بیر ایدئولوژیدیر. بو قونویلا باغلی کیتابین باشقا بؤلوملرینده داها اطرافلی یازیلیبدیر.

کئچمیش یازیلاردا دا، تورک آنلایشی نین اوزه رینده دایاناراق اورتایا قویولان بیر چوخ دوشلرین اولوسال - سیاسال دنیل یالنیز سیاسال موتیو اولدوغونو وورغولامیشدیم. بیر اولکه نین یوزده 95-ی گئن داش دیرسا، اونون ایداره سی ده هئج شوبهه سیز دومینانت میلّت-دؤولت سیستم اولمالیدیر. آذربایجان، تورک میلّتی اولاراق یوخاریداکی شرطلره ان اویغون بیر اولکه دیر. بو حاق، میلّتین دوغاسیندان گلن بیر تملدیر. بیر میلّتین اوز کیم لیگی ایله چیخیش ائتمه سی کیمی دوغال هئج نه یوخدور. گونئیین 2006-جی ایل مای آیقلاناماسی بو گرچگی قانیتلادی. "هارای-هارای، من تورکم"

⁴² ایه له بیجی اوزنل / یا نسنه ل / بی آماج دوغرو روحسال گوج.

تورکلوک فلسفه سیله تورکچولوک ایدئولوژیسی نین ده یئری بللی اولدو. آذربایجان تورکلوو اؤز وطنینی بیر نسنه ل وارلیق کیمی دونیایا تانیتدی. بئله اولان یئرده، نندن ساده جه، "آذربایجان مرکزی دوشونجه سیستمی"؟ آذربایجان مرکزی هانسی دوشونجه سیستمی؟! سیستمین آلت یاییسی، اوست یاییسی اولمایدیر. من آذربایجان مرکزی دوشونجه سیستمینی بیر تئرمین کیمی دوشوننده، قافامدا میلی حاکیمیتین "آنا دیلی" تئرمینی جانلانیر. بو آنا دیلی ندیر؟ بو تعریفین اؤزو هارادایر؟ نندن آنا دیلیمیزین آدینی چکمکن قاجینیریق. و یا، "آذربایجان مرکزی دوشونجه سیستمی" نین سیستم کیم لیگی نین گیزلنمه سببی ندیر؟ تورک، هر ایکی تئرمینده گیزلنمیش آنا کؤک و تمل اؤزولدور. بوگون، هر بیر اولوسال و یا ایلمان باهاناسی یلا بیر آریا گلن گنج دینامی بین آغیزلاندان پؤهرنن تورک سوزونون ان کسرلی و بیرلشدیریجی یاراق اولدوغونو آیمساماغا احتیاج یوخدور. گونئی، تورک اولدوغونو، تورک یؤنتملی یاشام بیچیمینه دؤنمک اینانجینی آپ-آیدین اورتایا قویماقدایر. بو ایسه، سیستم لشمه نین ایلکین آیاغیدیر. تورک وارلیغی اوزه رینده سیستم لشمه! یینی تورکچولوک تابانی اوزه ریندن سیریلمه مک.

دؤولتی اولمایان و یا بؤیوک بؤلومو اؤزگه دؤولت آلتیندا بوتون اینسان حاققاریندان یوخسول اولان توپولوملاشمیش بیر میلتن سیستم لی اورتاقنیزه اولماسی نین یولو چوخ چتیندیر. هنج قوشقوسوز، بو یولون ان کسرلی گوجو ایسه، دوشونجه بیرلیکیدیر. وار ساییلان سیستم ین وار اولماسی نین دنیشمز اؤزولو تورکلوکدور. ائوره ن سل آنلاما گوره، آذربایجان (وطن) بیر نسنه ل وارلیقدیر. بو نسنه ل وارلیغین اوزه رینده یاشایان میلیونلارچا اینسان واردیر. بو اینسانلارین بؤیوک بؤلومو بللی عنصرلره دایاناراق عینی لشر و بیرگه کولتور سرگیله ییر. دیل، گلنک، تاریخ، دین، کنچمیش دؤولت اولوشومو بو توپولوگون کؤک عنصرلری حساب اولونور. گننیش تورپاقلاری اؤز گوجو ایله یؤنتن بو توپولوگون تورک اولوسودور. تورک اولوسونون تاریخ بویو حاکیم اولدوغو چنشینلی وطنلردن بیرى ده، آذربایجاندیر. تورک قاجار دؤولتی نین چؤکوشو ایله، آذربایجان تورکلوویونون ده یاشام فلسفه سی بؤیوک آنادا فارسچی رژیمین یوروشلری آلتیندا ازیلیدی. بوگون، آذربایجان اولادی نین اؤز کیم لیگینه بییه لنمه سینی هر یئرده دویماق مکوندور. بو دویمو کنچمیشلره بنزمیر. اؤزونه اؤزه ل سؤیله می و داورانیشی وار. کیم لی گینی اورتایا قویاجاق مرکزی وار. بو مرکزی تانیتاجاق اؤزئلیگی واردیر. قیساسی، میلی ایدئولوژیک تملی واردیر. بو اوزدن سیستم لشمه یه اویغون، نسنه ل و اؤزئل اؤزه للییه مالیکدیر.

سایین بؤیوک رسول اوغلو و عاریف کسکین کیمی تورکچو آیدینلارین بو قونولارا داها اویوملو یاناشماسی چوخ اؤنم لیدیر. بو دیرلی فیکیر صاحیبیلری نین اورتایا قویدوغو هر اثرین گنجلیکده بللی انتگیسی واردیر. بونا گوره، بو اؤنچوللرین داها اویوملو و دیقتلی اولماسینی دیلرم.

آچیقجاسی، "آذربایجان مرکزی دوشونجه سیستمی" دبیہ تئرمی نین اصلینده سیستم کیمی آلفیلانماسی دوغرو دئییلدیر. هرگاه، سیستم سوزونو تترمیندن آلاساق اورتادا قالان "آذربایجان مرکزی دوشونجه" سوزو ینرده قالاجاقدیر. "آذربایجان مرکزی دوشونجه" دئییم ینه دیقته یاناشارساق اورتایا چیخاجاق ایلک سورغو بئله اولاجاقدیر: هانسی دوشونجه؟ کیمه (کیملر) عایید اولان دوشونجه؟ نه تپیلی دوشونجه (سیاسال، اکونومیک، انکولوژیک، ایدئولوژیک...)? سوزسوز کی، بو سورغولارین هر بیرینی چنشدیلی سفته لرله یانیتلاماق اولار. آنجاق نه اولورسا، سونوجدا بیر اولومسوز تابلونون اورتایا چیخماسی قاجیریلماز. یننه ده، "آذربایجانچیلیق ایدئولوژیسی"! عینی لن اوزبکیستان، تاتاریستان، قیرقیزستان، قازاقستان، تورکمینیستان، تورکمانیا، تورکیه و ق. قیبرس ایدئولوژیلری کیمی تورکچولوکدن قاجیش، اوزده باغیمسیز، اصلینده ایسه، تورکلوکدن باشقا چنشدیلی اؤزگه لیکلره باغیملی! بو ایدئولوژیک تترمینلرین باشلیجا بیر وطنداشلیق آنلامی داشیدیغی بللیدیر. بو دوشونجه سیستم لرین آماجی ایسه آنا ایدئولوژیدن آرانماقدیر.

بو حاقدا داها فعال اولان یازارلاریمیزدان بیرری ده دیرلی قلم صاحیبی ساییب ایشیق سونمز دیر. ایشیق به یه گوره، سیستم، وار اولماسی گرکن اولوشوملار بیرلیگیدیر. بو آنلامدان بئله گلیر کی، وار اولمایان، یالینز وار ساییلان موتیولر اوزه رینده سیستم قورولاماز! ایشیق بی، ایلک باشدان مسئله ایله باغلی تترمینولوژیک داورانماغا اوستونلوک وئریردی. آنجاق، گرکن الشدیری لريله ده گوزل ایپ اوجولاری گؤستریر. اوزه للیکله اونون و ساییب گونتای بیین سیستم تترمینی اوزه رینده دایانمالاریندان من ده اؤز پاییمی آلدیم. ائله بوندان سونرا داها چوخ اؤیرنمه یه چکیلیب، تورکیه ده یاشایان سنویملی آرخاداشیم اومود ائوره ن بی ین یاردیمیلا سیستملرله باغلی قاینق کیتابلار الده ائتدیم. بو کی، سیستم یالینز قورولوشلو بیریکیملر اوزه رینده اولابیلر سوزویله باغلی دؤلت سیستم لری باشدا اولماقلا بیر چوخ اورقانیق سیستم لری اؤیرنمه یه چالیشدیم. آردیقجا، چنشدیلی اورقانیق سیستم لرین آرخاسیندا اؤزه ل دوشونجه و ایدئاللارین اولدوغونا امین اولدوم. امین اولدوم کی، وار اولان بوتون سیاسیال سیستم لرین دوغمدان اؤنجه کی دوروملاری ایدئالیست و ایدئولوژیک تملی اولموشدور. حتی، ان مارکسیست سیستم لرین دوغوشوندا بئله، ایدئالیزمین آنا رولو اولموشدور. وئرلره گوره، هر قورولوشون سیستم لشمه سی نین آرخاسیندا او قورولوشون ایدئاسی یاتمیشدیر. دوشونولمه دن بیر-بیریندن باغیمسیز و جانیسیر بیریملری زنجیرله بیب جانلی اورقانا دؤنوشدورمک ممکون دئییلدیر. بو دوشونجه سوره جی وار اولوشون اؤزوندن داها ارکن سیستم لشمه سوره جینه گیریر.

سوزسوز کی، وار اولوشوما یالینز سوموت جا باخماق دوزگون دئییلدیر. هر نسنه نی گننیش

دورد گنن⁴³ ایچینده سیخیشدیرماغین بیلیم سل آنلامی یوخدور. "من و ارام، چونکی و ارام" آنلامی ایله "من و ارام، بو اوزدن اولمالییم" کیمی دئییم، ایکی آیری-آیری یول خریطه سیدیر. بیرینجی بوس-بوتون بیر سوموتدور. اینامسیز، عینادسیز، وار اولان بیر بوتونون آتوم بؤلمه سی! ایکینجیسی بیزی آرخاصیجا چکن بیر سویوت دور. ایناملی، عینادلی، وار اولان بیر بوتونون سینیرسیز بؤلوملری نین بیر وارولوشو! بیز، ایکینجیسی نین آختاریشیندا ایکن بیرینجی یه سانجاق لانمالیییق. یوخسا، کنچمیش آجیلارین اونودولماسی ممکن اولاسی دئییل! سون 20-ایللیک اولوسال بلگه لره دایاناراق "آذربایجان تورک میلیتی" آنلائیشی نین گونئی دن پؤهرنمه سینی گورمه کده بییک. بو، گونئی ده کی سوره جین نورمال گورونتوسودور. گونئی آذربایجان میلی حرکاتی نین دینامیکاسی، فلسفه تورکلوک و ایدئولوژیک جه تورکچولوکدور. بو قونودا دارتیشاجاق چوخ بیر سورون اولمالیدیر. خرداد (مای) ایقلانماسینداکی اولوسال کیملیک بیلینجینه دایانان سلوقانلار بونو انله درین اثبات لادی کی، آرتیق اوفاق شوبهه یه بنله، یئر قویمادی. دئمک، "هارای-هارای، من تورکم"، "تبریز-باکی-آنکارا، تورکلر هارای، فارس هارای"، بوزقورد سیمگه سی و باشقا ایزملر بو حرکاتین آذربایجان مرکزی تورکچو دوزه نی یولوندا اولدوغونو گؤستردی. بنله اولان حالدا، نند بو حرکاتین اوزنل و سوره ج ایچینده نسنه ل سیستمی نین اولوشماسی گرکمه سین؟ بیر چوخ سولچو، بعضا ده میلی حرکاتچی طرفیندن سیستملمشه سورونو قورخونج بیر دنوه بنزتیلیر. سانکی، گونئی حرکاتی دوشونجه سیستمینه گیرینجه پان تورکیزم ایقلانیب بوتون دونیانی اوداجاقدیر! سول قوللوغوندا اولانلارین حالینی دوشونمک چتین دئییل، اما اولوسال درینلییه وارمیش اولان بعضی میلچیلرین اوره ک بولانماسی نه دندیر؟

قیساجا سیستم⁴⁴ ندیر؟ ساده آنلاملا سیستم و یا دوزه نک بیر نسنه نین و یا اورقانیین اولوشماسینا گره کن سویوت⁴⁵ باغیمسیز لاری باغیملی حاله گتیرمک و بیرگه لشدیرمک دیر. سیستمی یالنیز وار اولان، وار اولما شانسی بولان اولوشوم لارا باغلی ائتمک دوغرو دئییلدیر. سیستمین وار اولماسیندا اونونلا باغلی اولان بوتون مجرد عامللر اورتاقدیرلار. بو اورتاقلارین یالنیز باشینا بیر آنلام ایفاده ائتمه سی ایمکانسیزسا، بیرلیکده کی بوتونو بیر وار اولوشون ندینینی اولوشدورور. بو بیرلیک لرین ان اوستون آماجی بیر دوشونجه نین نسنه له چئویرمه سیدیر. اوئره نک اوچون، اینسان اورقانیزماسینی گوزه آلایم. بنیین، اوره ک، گوز، ال، قولاق، بورون، دیل و... تک باشینا دیرلیک ایفاده سی وئرمیر. لاکین، بیرله شیم قوشوللاری بیر آریا گلینجه، تک جانلی اورقان اولوشور. بیر دؤولت سیستمی ویا هر هانسی اورقانییک دوزه نگیین ده قوراللاری آز-چوخ عینی دیر. آنجاق بورادا

⁴³ چرچیوه

⁴⁴ دوزه نک

⁴⁵ مجرد، بیرنی

وورغویلا دنییلن بیر تملی اونوتماق گره کیر. هر دوزه نه بین دوغرو آنلام تاپماسی نین ان بویوک شرطی اویوم، تجربه، اوزه للیک، بیر بوتؤو اولما و بیرگه آماج اراج اولماقیر. بونلارین بیرسی آخسار سا سیستم ده آخسار. سیستمین سوموت و یا سویوت اولما کیمی شرطی یوخدور. یوخاریداکی گره ک لر اولورسا بوتون یاشامین فیزیکی و فیکریسل آنالاریندا دوزه نک لر اولوشار و اوز اولوشومو ایچینده سینیرسز تابع سیستملر یارادار. فیزیکیسل سیستمین یارناماسیندا فیزیک قوراللاری بنیین رولو اوینار. ماتماتیک سیستمده عددلرین سینیرسزلیگی حاکیمدیر. سوسیال سیستمده اینسان، عایله و توپلوم فلسفه سی نین آنارولو اورتایا چیخار. بو ایلیشگیلری ساغلايان دوزه نگین بیرده ایچ بؤلوشومو واردیر. سوموتدان سویتلاشما، سویتدان سوموتلاشما!⁴⁶

سوسیال دوزه نک (سیستم)

اینسانلیق تاریخی، ازلدن گونوموزه ده ک چنشدیلی توپلوم دوزه نلری اولوشدورموشدور. ایلکین کومون سیستمین قودارلیغا، فئودالیزمدن لیبرالیزیمه و... کنجیت سورجدن یوزلرجه ایل گنجیر. یاشادیغیمیز چاغین تانیمیش 4 چنشد سوسیال سیستم ایله آزدان-چوخدان هر کس تانیشدیر. وار اولان دورد آنا توپلوم سیستمین - کاپیتالیزم (لیبرال دئموکراتیا)، کومونیزم، سیاسی ایسلاشچی و میلچی دوزه نکلر ایله یانی-سیرا تانیمیش سوسیال-دموکرات، یاشیلار، کریستیان دئموکرات، و اهابیت و... سیاسی سیستملر ده واردیر. بو سوسیال-سیاسال سیستم لرین دؤلت قاتینا یوکسلمه دن اؤنجه تملینی ایدئولوژی اولوشدورور. ایدئولوژیک دوشونجه نی- ایستر دئموکراتیک، ایسترسه دنوریمچی فورماسیندا- اولوشدوران چنشدیلی فیکری بؤلوملری نین بیر دوردگن ایچینه توپلانماسیلا ایدئولوژیک سیستم یارانار. ایدئولوژیک سیستمین ایلک آماجی، بللی هدفین دوشونجه آلانینی اولوشدورماقدیر. اؤرنه گین دؤلت سیستمینی نظرده آلایم. دؤلت بللی بیر سیستم اولراق پارلامنت، ناظیرلر کابینتی، اوردو، جزا، دیپلوماسیا، ایدئولوژیا و... بوداقلارین بیرگلمه سیندن اولوشور. بو بوداقلارین نجه و هانسی شرطلر آلتیندا سورجه گیرمه سینی، دینامیک لشمه سینی تعیین ائدن عامل ایدئولوژیدیر. دئمک، دؤلت اورقانلاری میکانبیک سل اولراق عینی دیر. اونلاری بیر-بیریندن فرقلندیرن عامل ایدئولوژیدیر.

دوشونجه بوتون قورولوشلارین آناسیدیر. ایدئولوژی بیر دوشونجه اورونو اولدوغو اوچون یارانما یاشی یوخدور. لاکین بشرین ایلک یارانان بللی توپلوملاری نین یاشی بیر او قدر ده اوزاغا گئتمه بیر. دئمک، ایدئولوژی (بللی دوشونج) بیر آماجلاشمیش سیستم دیر. بو سیستم بین آماج و ارماق اوچون

⁴⁶ کونکرنت دن مجردلشمه یه، مجرددن کونکرنت لشمه یه.

بللی دوردگنلی، اوزه ل خاراکنتری، تانیتم آنلامی و کیم لیگی واردیر. اؤرنه بین فارس وارلیغی و فارسچی دوشونجه دوزه نیدیر. فارس آیدینلاری نین فارسچی رژیمین ایش باشینا گلمه سینده دانیلماز رولو اولموشدور. اونلار، قوشاقدان-قوشاغا یازاراق، سیاسی آنلاردا ایشلیه رک فارسچی دوشونجه سیستمی نین یارانماسیندا ائتگیلی اولموشدورلار. بو دوشونجه سوره جی نین دؤولت سیستمینه یوکسه لیشی اوزون زامان گلیشمه نین سونوجو ایدی. بوگون آذربایجان تورکلری نین دورومو دونکی فارسلا رین دورومونا بنزه بیر. آذربایجان تورکلری نین دیره نیشی، اوزه ل بیر تورک اولکوسونون سیقتالارینی وئرمکده دیر. بو آنلین گنت-گنده بیر میلی-سیاسی سیستم اولوشوما گلمه سی آیدینجاسینا اؤزونو گؤستریر. بو درین، قوتسال و تاریخسل گورون اغیرلیغی یئنه ده، اؤز وئری، اولوس ناموسو و اولوسال شرفله یولا چیخان اولوسچو گنجمیزین اوموزلاریندادیر.

بیغجام، قیسا، ساده و دوشونجه خریطه سی کیمی یازیلان بو بیئتگی اولوسال یونموزه یارارلی اولماسینی اومار، بو یونده منه دستک وئرن بوتون امگی گنچن آرخاداشلاریم اؤزه لیکله اومود انوره ن، رضا سلحشور، آرتوم دینج و علی آردی (اورمان) بی لره ساغ اول دئییرم. ان سونوندا دوشونجه یاشامیما آنلام وئرن 4 بؤیوک اینسانا وفا بورجومو دیله گنیریم:

آ) ان آنلامی ایلیرمین باش معماری اولان ا. انلچی بگ ین، م.ت. زهتابی نین اوجا روحلاری قارشیسیندا باش آیرم.

ب) میللتیمیزین دایانیشما سیمگه سی اولان بؤیوگوم حسن دمیرچی (هرگولو) به یه جان ساغلیغی و میلّت یولوندا وئردیگی مجاديله ده آیقدا دورما گوجو دیله بیرم.

ج) یئنیش-یوخوشلو ایلیریمی ایلیرینه قاتان سنوگیلی انشیم آذر فرخی عادل خانیم سونسوز باغلیغیمی بیر داهای دیله گنیریم.

بو کیتابی، آل قاتلارینی وطن یولوندا اولوسونا بایراق اندن میلی شهیدلریمیزین اولمز روحونا و اونلارین قوتسال یولونو دوام اندن "هارای-هارای من تورکم" باغیران بوز قوردلاریمیزا سونورام.

1. بؤلوم

آذربایجان تورکلویونون سووی کؤکو

تاریخسل بلگه لره گؤره تورک- فارس ایلیشکی لری نین باشلانقچ نقطه سی

"چاغداش تاریخچیلیک هر طرفلی آراشدیرمالاردان سونرا بئله بیر سونوجا گلیمیشدیر کی، ان قدیم مدنی اینسان مسکنی جئیحون و سنجون⁴⁷ چاپیلاری نین حوزه سی، آرال گؤلونون اطرافی و توران اووالیغی اولموشدور. دونیادا مدنیت ایلیک دفعه بورادا مرکزلمیشدیر. داها دوغروسو، دوغو تورکیستاندان خزر دیزی نین ساحیللرینه ده ک اولان اراضی دونیانین ان قدیم مدنیت مرکزی اولموشدور. بونا گؤره ده، بیر واختلار "تاریخ سومنردن باشلابیر" دندیبیمیز حالدا، ایندی "تاریخ اورتا آسیادان"، یادا "تورانان باشلابیر" دئمه بی تاریخ علمی، بیزدن طلب اندیر. هنج ده تصادفی دنییل کی، دونیانین بؤیوک رمز لریندن اولان سگگیز بوجاقلی، یادا سگگیز چیخیتیلی اولدوز، دونیانین بوتؤولویونو گؤسترن باش-آیاق بوتالار، خاچ، سواستیکا و باشقالاری نین ان قدیم نمونه لری سون ایلدرده آپاریلان قازینتیلار زامانی محض بو اراضیدن تاپلمیشدیر. بو ایلیک مدنیت مرکزی نین یارانما و وار اولما تاریخی ائرادان قاباق 10-6 مین ایلیکلره عایید اندیلیر.

⁴⁷ آمو دریا و سیر دریا

دونیانین ایکینجی قدیم مدنیتی نین توپلانیدیگی مرکز خزرین قدیم ساحیلریندن باشلاپ، غربه دوغرو کور-آراز اووالیقلاری، قیزیل اوزن بویو و اورمییه گولو اطرافینی احاطه اندیر. بو مدنیتین یارانما و وار اولما تاریخی انرادان قاباق 7-2 مین ایلیکلره دایانیر.

تاریخ باخیمیدان سومئر اوچونجودور. دجله و فراتین حوزه سی، یوخاری، پاتاق داغلاری نین غرب اتک لریندن عربیستان صحرالاری نین شیمال-شرقینه ده ک اولان اراضینی احاطه اندیر و انرادان اؤنجه 4-2 مین ایلیکلره باغلانیر.

بو باخیمدان، آریق نیزی نین (آغ دنیز) دوغوسو و نیل حوزه سی (میصر) دوردونجو (انرادان قاباق 4-1 مین ایلیکلر). قوآنخی (خوآنخی) یانچرو (چین ده) چاپلاری نین آراسی بنشینجی (انرادان قاباق 3-1 مین ایلیکلر)، هیند-قانع چاپلاری نین اراضیسی آلتینجی (انرادان قاباق 2-1 مین ایلیکلر) مرکز ساییلیر" ⁴⁸.

یوخاریدا سادالانمیش بیلیم سل قاینالار گوره، میلاددان قاباق 7-2 جی مین ایلیکلره دایانان کور-آراز مدنیتینه باغلی بوگونکو آذربایجان تورک میلتی و میلاد اؤنجه سی نین سون 2-1 جی مین ایلیکلرینه دایانان هیند-قانع مدنیتی نین آردی اولان هیند-آروپالی دیلی انلرین قوللاریندان اولان پارسیا توپلومو، قونشو میلتر حالینا گلیمیش، اوزون زامان ایلیشگی ده اولان توپلوملار اولموشدورلار. بو ایکی تام فرقلی توپلوملار انتتیک و سوی کؤکو باخیمدان بیر-بیریندن آیری اولسالار دا، اوزون زامان قونشو اولدوقلارینا گوره، هنج ده قارشیلیقلی انتگی دیشیندا قالامامیشدیرلار. بونا باخمایارق، بو ایکی انتتیک ان آزی ایلك مدنیت دؤورونون سون زامانلاریندان اعتیبارن بو گونه ده ک زامان-زامان سیستم لشمیش اوزه ل یاشام قورولوشلارینی یاراتمیش، همین اوزه للیکلر ایله ده تاریخ صحنه سینده تانیمیشلار. پروفوسور دوکتور زهتابی اوزونون اولمز اثری "ایران تورکلری نین اسکی تاریخی" کیتابیندا بو قونویا بنله آچیق لبق گنیریر: "بو مسئله نین اطرافیندا درین دوشونوب، او دؤورون حادیثه لرینی یاخشی گؤتور-قوی انتدیگده گؤروروک کی، پارسلار میلاددان اؤنجه اوچ کندلی اوتوراق و بئدی کؤچری ائل شکلینده گلیب، فارس ایالتینده بئرلشدیکلری گوندن ایلام دؤولتینه تابع اولموش و اونا باج وئریشلر. چونکی، او بئرلر ایلاملارین ایدی. حتی پارسلارین فارس ایالتینده اولدوغو ایلك دؤورلرده ایلام دؤولتی نین اورادا یاریم مستقیل امیری اولموش و او امیرلر ایلام دیلینده لؤوحه لرده فارس ایالتینده بوگونه قدر دورماقدادیر. ایلاملار تابع اولدوقلاری زامانلار پارسلارین امیرلری،

⁴⁸ ائلچی بی، ا، بوتوو آذربایجان یولوندا، ص 16

کوروشون آتاسی کامبوجیه⁴⁹ و اونون آتا باباسی حیاتلاری و تاریخلرینده ایلیک دفعه اولراق یازی ایله تانیش اولموش، ایلام ایفباسینی اؤزه لری اوچون ایفبا سنچمیش و اولجه ایلام دیلینده، سونرالار ایسه اؤز دیللرینده همین میخی ایفبادا لؤوحه لر قازدیرمیشدیرلار. بو دؤورلرده پارسلارین ایداره دیلی ایلام دیلی اولموشدور. ایداری یازیلاری دا ایلام دیلی و میخی ایفباسیندا ایدی. بونا گؤره ده، بو دؤورده فارس ایالتینده اولموش ایلام امیرلری، ایلاملر کیمی پارسلارین دا حاکیم دایره لره ایداری آداملاری، هم ده شوبهه سیز، اقتصادی، سیاسی علاقه ضرورتی و ایلاملارین مدنیتجه یوکسک اولماسی نین طلبی اساسیندا گنتیش ساده پارس کوتله لری نین بویوک حیصه سی ده آنا دیللری ایله یاناشی، ایلامجا دا اؤیرنه بیلیمشدر. بو حیاتیین طلبی ایدی. پارسلار ایلاملاردان علاوه قوزئی طرفدن کاسسیلار، قوتیلر و لوللیبی لرله ده قونشو ایدیلر. شوبهه سیز، اونلارلا دا اقتصادی، سیاسی علاقه ده اولموش، ایلام دیلینه یاخین اولموش دیللری ایله معین درجه ده تانیشلانمیش و بو دیللرین عینی کؤکو، انلجه ده اولدوقجا یاخین اولدوقلارینی عملده و حیایتدا گؤرموشلر. پارس انللی نین بو حیاتی، مادلارین اولینه قدر داوام انتمیشدیر. ماد شاهلاری پارس ایالتینی فتح انده رک پارسلاری اؤزه لرینه تابع اننتیلر. شوش عوضینه انکباتانا تابع اولراق مادلارا وئرگی و باج وئرمه یه باشلادیلار. لاکین اونلارین ایداره دیللری اوللر اولدوغو کیمی قالدی. اونا گؤره کی، ایلام دیلی ایله ماد دؤولتی دیلی آراسیندا اؤنملی فرق یوخ ایدی و شاید ده عینی ایدی⁵⁰.

و یئنه پروفیسور زهتابی دن یاردیم آلیریق:

"انرامیزدان تقریبین 4000 ایل قاباق، اورتا آسیادان دربند یولو ایله یاخین شرقه گلیمیش انل بیرلشمه سی شیمالی و جنوبی آذربایجانین چوخ یئرلری، داغلاری، او سیرادان ساوالانی، میشووو، زاقروس داغلارینی گزیب یئرلی ایلتیصاقی (دیلی) اهلینی و یئرلرین جوغرافی شرایطی ایله تانیش اولوب معین انل و اوبالاری اؤز ایستکلری و یا باشچیلاری نین امری ایله خوشلادیقلاری یئرلرده یورد سالیب قالمیشلار. سومئر انلی نین اساس حیصه سی نهایت "ایکی چای آراسی" دجله و فرات چاپلاری آراسیندا کی گؤزل آب-هاوایلا بؤلگه نین جنوب قیسمت لرینده یورد سالاراق غالب یاشایرلار. آذربایجانان کچرکن سومئرلرین معین انللی میشوو سیرا داغلاری نین زاقروس و توروس داغلاری ایله بیرلشدیگی منطقه ده بو گونکو خوی، سالماس، اورمو، نقده تورپاقلاریندا زاقروسون سیرا داغلاری نین شرقی و غربی یاماجلاریندا یورد سالیب قالمیشلار. سومئرلردن آیریلان بو انلر، سونرا انللی نین اساس قیسمتی ایله علاقه ده اولوب و تدریجه بیر خالق اولراق بویوک مدنیت یاراتمیش یئرلی و خلقی

⁴⁹ آتا کمبوجیه/ کوروش اؤز اوغلونون دا آدینی کمبوجیه قویموشدو. همین کمبوجیه یه کوروش دان سونرا اهنم لرین (هخامنشی لرین) ایکینجی شاهی اولموشدور. (انرادان اؤنجه)
⁵⁰ پروفیسور م.ت. زهتابی- "ایران تورک لرینین اسگی تاریخی" I. جیلد، ص 214-215

ارتته-آراتتا آدلانمیشدیر. سومئرلر حیات شرایطینی و اکیچیلیک اوچون مناسب اولان ایکی چای آراسیندا بؤیوک مدنیت قورموش بابل، اوروک، اور، لاقاش و سایر بؤیوک شهرلر و مدنیت اوجاقلاری یاراتمیشلار. بو مدنیت اوجاقلاری اونلارین ساریلاری، قسرلری، عیبادتگاه لاری، بینالاری و سایر سینی قورماق، تیکمک، بزه بیب زینت لندیرمک اوچون بین-اول-نهرئینده خام ماتریال: آعاج، دیرک، تاختا، داش و مرمر، الوان داشلار، مختلف مئتاللار و... یوخ ایدی. بوتون بو ماتریاللار ارتته-آراتتا داغلاریندا زاقروس داغلاریندا ایسته نیلن قدر وار ایدی. و سومئر رهبرلری/بونو/ بیلیردیلر. سومئرلرین بابل و او بیری شهرلرده بو ماتریاللارا احتیاجی اولدوقدا ارتته یه آدم گؤندریب اورانین سیدیر آعاجلارینی کسیدیر، داش و مرمرلرینی، لازیم اولان مئتاللار و زینت وسایطینی اورادان آخماغا باشلایان دجه نین بیر قولو بؤیوک زاب چایی واسیطه سیله گمیلر، قایقار و چئشیتلی داشیت واسیطه لرله راحت و اوجوز (یول ایله) بابیله گئیرتدیردیلر. دئمک سومئرلرین بابیله مدنیت قوردوقلاری ایلك گونلردن هم ارتته نین و هم ده آذربایجان داغلاری و تورپاقلارینی، خزر دنیزی تورکلرین آنا دنیزی کیمی باخشی تانییب، بیلیمیش و ارتته ایله همیشه علاقه ده اولموشلار⁵¹.

گوروندوبو کیمی، میلاد اونجه سیندن زاقروسا دک چکیلیمیش کسینتی سیز و بیتیشیک تورپاقلار، محض تورکلرین یاشادیغی یئرلر اولموش و اورادا یاشایان انلرله ایکی چای آراسی یئرلرینده یاشایان انلرین آراسیندا اولومسوز چئینلیک اولمادان قونشولوق و قارداشلیق ایلیشگیلری اولموشدور. فارس ین ساختاکار و قوندارما تاریخینه کولگه دوشمه سین دئییه، بولگه میزده گندن بارماق سایی قدر یئر قازینتیلاری نین دا اورت-جاسدیر اندیلمه سی نین اویدورما تاریخین قورونماسیندا باشقا ماهیت داشیماسی گون کیمی آیدیندیر. همین قازینتیلاردان چوخ آزی نین آروپا، آمئریکا علم مرکز لرینه سیزماسی و آراشدیریلماسی ایله پان فارس ایستلرین سینیرسیز ساختاکارلیقلاری آشکارا چیمیشدیر. سون زامانلاردا انتتیکجه فارس اولان "ناصر پورپیرار" کیمی تاریخ آراشدیریلاری نین سایی چوخالمقادیر. بو فارس کؤکنلی تاریخ آراشدیرجی و الشدیرجی لرین باخیشینا گوره، فارس تاریخی نین یالانلار اوزه رینده قورولماسی 120-140 ایل بوندان اوله قایدیر، آماج ایسه فارس لارین میلئتشمه سی اوچون دایاق نقطه سی یاراتماق و ساختا میفولوژیک اؤزنه لردن فارس تاریخینه اوستون بویوتلار قازاندیرماقدیر. حالبوکی نه اهمنی لر، نه ساساتیلر، نه ده اونلاردان سونراکی فارس کؤکنلی کیچیک حاکیمیتلرین بشریته وئردیگی خیدمت ایزلرینه راست گلکم ممکون اولماییر. یئری گلدیکجه فارس تاریخچیلرین دوشونجه و فاکتلاری ایله تانیش اولاجاییق. بونلارا باخمایاراق گنرچک بو کی، تورک و فارس توپولملاری ان آزی 3000-ایل بویونجا قونشولوقدا یاشاییب و بو گون ده یاشاماقدادیرلار. بو

⁵¹ پروفور م. زهتابی "تیسلاما قدر ایران تورکلرینین دلی و ادبیاتی"، ص 89-90

ایکی میلّت زامان-زامان تام میلّتشمیش، امپئریا دؤولتلری قورموش، بعضاً ده مغلوب اولموش، اسیر توپلوم دورومونا دوشموشلر. بیر چوخ تاریخسل اولایلاردا ایچ-ایچه گیرمیش بو اسکی توپولملار اولایلار آخیمیندا اورتاق طالع و روزگار اسدیرسه لر ده، هنج زامان یوغرولمامیش⁵²، واحد میلّت کیمی بیر-بیرینده حل اولمامیشدیرلار. باخمایاراق کی، تاریخین گؤستردیگینه گؤره، بیر چوخ توپولملارین ایکی لی و یا نئچه لی ایلیشگیلری غالب-مغلوب سونوجا وارمیش و مغلوبون غالب ایچینده یوغرولوب، اریمه سی ایله سونوجلانمیشدیر. آنجاق بو اؤرنک بیر چوخ زامان کؤکسوز توپولملارا عایید اولموش و کؤکو میلّتین سیلینیب آرادان گنتمه سینده بیرجه سبب اولمامیشدیر. نییه کی، کؤکو میلّت مغلوب دوروما دوشن زامان بنله، اؤز میلی واریغینی قوروپوب ساخلا یا بیلیمیش، حتّی مغلوب دوشن دورومدا دا غالب طرفین کولتورونده واز کئچیلمز ایزلر بوراخا بیلیمیش، زامان سوره جینده میلی-قورتولوش مجاديله سی آپارا بیلیمیشدیر.

تورک و فارس ایلیشگی سینه گلینجه، بو ایکی واریغین زامان بویو چنشیلی آلانلاردا تضادلی ایچ-ایچه گیرمکلرینی، امپئریا یاریشمالارینی، بعضاً ساکین، بعضاً ایسه دوشمنجه دورانیشلارینی گؤروروک. 2900-3000 ایلیک قونشولوق و یاخین ایلیشگیده اولان بو ایکی واریق (3000 ایل بوندان اؤنجه فارس یین توپلو واریغینی اثبات اندن هنج بیر سند الده یوخدور) حتّی کیچیک بیر ساحه ده بنله قارشیلیقی نورمال یاشام سونر مه میشلر. میلاددان اؤنجه 600 ایلیک تورک دؤولتلری نین (مانناماد/مندیا-پارت /ارشک/اشکان/) قدیم فارس کؤکو انلره حاکیم اولدوقلاری، هابنله فارسلا رین همین دؤورون آردیندان 230 ایلیک "اهمنی لر" (هخامنیش لر) الی ایله تورکلره حاکیم کسيلمک لری آنجاق ساواش سونوجوندا گرچکلشمیشدیر. یئنه میلاددان سونرا اسلاما قدرکی دؤورده بو ایکی توپلوم همیشه غالب-مغلوب میلّت کیمی قارشیلیقی ایلیشگی ایچینده یاشامیشدیرلار. ایسگندرین اهمه نیلر اوزه رینده کی غلبه سی و سونرا سولوکیلرین قیسا مدتی حاکیمیتینه سون قویان سومئر و ایلام تورون لاری اولان آرشاکلارین 477 ایلیک حاکیم اولدوغو زامانلاردا دا مغلوب-غالب ایلیشگی لر دیشیندا نورمال اولان بیر شئی گؤرونمه مکده دیر. تاریخ قایناقلا رینا گؤره، آرشاکلار (ارشکلر) دا اؤز تورک آتالاری سایاگی هنج زامان تابع فارس لاری میلی-اریتمه⁵³ سیاستی ایله آرادان قالدیرماغا چالیشمایشلار. حتّی عکسینه اولراق داغیلیب آرادان گنتمه تهله که سی ایله اوز-اوزه قالان مغلوب میلّت لری اؤز حمايه سینه آلاق یاشادیب، قالدیرمیشدیر. تورکلر بیر چوخ زامان میلی گله نکلره دایاناراق فارس کؤکن لی خالقلاری تام محو اولوب آرادان گنتمک تهله که سیندن اوزاقلشدیریب، اولنلاری اؤز قول-قنادیندا ساخلاماقلا اؤزگه رقیبلر یوروشوندن قوروموشدورلار. آنجاق همین

⁵² حل اولمامیش
⁵³ آسیمیلیا

سینیرسیز و آشیری ساوونملار فاجیعه وی شکیلده سوء استفاده لره یول آچمیشدیر. بونون ان آیدین اورنگی نی آرشاکلارین گوجو آلتیندا بویوموش، گوجلنمیش فارس کؤکنلی ساسانیلری گؤستریمک اولار. ساسانیلر پارت شاهلاری نین خوش گوروسوندن یارارلاناراق تورک زردوشت چو موغلاری آلدایب، اونلارین اولوسال انتگی سینی اوز خنیرینه چئویره رک آرشاکلارا آرخادان خنجر وورموشدورلار. همین ساسانیلر همدان تورکو اولان "مانی" و تبریز تورکو اولان "مزدک" قالدیشمالارینا قارشلی قان گولو یولا سالمیش، تورکلری سوی قیریم ائتمیشدیر.

اهمه نیلرین گوجلنمه سیله بؤلگه ده باش قالدیرماقدا اولان انتتیک چارپیشمالار یئنی آشامایا گیرمیشدیر. بنله کی، بشریتین داش دؤوروندن دمیر دؤوره گیرمه سینده مرکز رولو اولان ایکی چاپ آباراسی (بین-اول-نهرین) مدنیتی دارماداغین اولماغا باشلامیش، اهن و حشلیغی اینسان گلیمه سی نین قارشیسینی آماقلا یاناشی، بوتون بؤلگه یاشامینی محوه ساری سوروکله میشدیر. فارس کؤکنلی تاریخچی و الشدیریجی "ن. پورپیرار" بو حاقدا بنله یازیر:

"بشری مدنیتین کؤکو و قاینای اولان چوخ پارلاق بین-اول-نهرین آسور⁵⁴، بابیل و سومئر⁵⁵ مدنیتینی اهماه نیلر⁵⁶ محو انله دیلر. بو بویوک میلترلرین یئنی دن دیرچلمه چابالاری ایسه بیستون کتیبه لرینده داریوش دیلیندن یازیلدیغی فاکتلا گوره اونلارین (اهمه نیلرین) ایله قان دنیزینده بوغولوبدور... تاریخین هنج زامانیندا ایراندا پارس آدلی یئر اولمامیشدیر. هابنله تاریخ بویو پارسلا آدلی قبیله و یاخود قوم دا اولمامیشدیر. بو یهودیلرین و اوزوموزدن اولان آرشدیریجیلارین ایدورماسیدیر... ایران ان آزیندان 15 چنشدید بویوک و قابیلیت لی میلترین یاشادیغی یئر اولموشدور. او میلتر ان آزیندان 2000 ایل اهماه نیلردن قاباق اوز آد و هویت لری ایله یاشامیشدیرلار."⁵⁷

همین بازار اهماه نیلرین هارادان و نجه گلمه لری قونوسوندا بنله یازیر:

"اونلارین (اهمه نیلرین) نجه تاپیلیب و یوکسه لیشینه دایر آیدین گورونتو بوخدور. چوخ اسکی گوجلر توپلوسوندان اولوشان بیر بؤلگه ده اونلارین بیردن گلیب بویوک امپیریا قورماقلاری نده ن لری هله لیک آیدین دئییلدیر. آنجاق سون آرشدیرمالاری اساس گؤتوره ن زامان بو قناعته گلیمک اولور کی، هخامنیشلر کوروشون قالدیشیندان 1000 ایل قاباق آشور، بابیل، ماد، ایلام کیمی 4 گوجون

⁵⁴ آشور

⁵⁵ سومئر/چومئر

⁵⁶ هخامنشی لر

⁵⁷ پورپیرار، ن، 12 یوز ایل سس سیزلیک، 1 جیلد، اهماه نیلرین قالدیشی، تهران، 2000، ص 254-255

دؤولت طرفیندن مزدلو قمه چی⁵⁸ اولراق ایندیکی روسیائین اورتا استیب⁵⁹ لرینده آیینمیش و ساواشلاردا اونلاردان یارارلانمیش، باریش زامانی ایسه ایلاملارین اینذیله بلیرلنمه میس بیر بؤلگه ده - چوخ احتیمال ایرانین گونئی بنده یئرلشیرمیش لر.⁶⁰

سؤزسوز کی، ن. پور پیرار کیمی فارس یازارلاری نین آرخا پلانلاریندا یئنی تیپلی ایرانچیلیق سعی لرینی گورمزدن یانا چیخارساق یانیلاجاییق. آنجاق او کیمی یازارلارین گیزلی نیت لره راغما تاریخه آیدینلیق گنیرمه سینی ده قولاق آردی ائتمک دوغرو اولای بیلمز. پور پیرارین آراشدیرمالارینا گوره، فارس کؤکنلی اولراق تانیمیش اهن لر یهودیتین بیر قولو اولان سلوویانلاردان اولموش، ایرانی ضبط انده ن دن سونرا فارس آدی آلمیشدیرلار. بو و بو تیپلی فاکتتلاردان آیدین اولور کی، "فارسچیلیق سیستمی" کیمی تاریخ کؤکسونه کؤلگه سالمیش اهمنی لیک دامقاسی نین دوغوشو قانلا اولوشموش بیر آنتی بشری بر-یرلیک اؤرنگی دیر. ساسانیلرین عربلر قارشیسیندا دیز چؤکمه سیندن 400 ایل سونرا تورکلرین یئنی دن دیرچه لیشی مدنیتجه عربلشمیش فارسلا یئنی دن یاشام نفسی باغیشلامیشدیر. فارس مدنیتی، اینجه صنعتی و سوسیال حیاتی محض تورک حاکیملری نین یاردیمی و کؤمگی ایله آیاغا دورا بیلیمیشدیر. چوخ ایلگینج⁶¹ بو کی، تورک باشچیلاری فارس وارلیغی و کولتورونه حصر ائندیگی انرزی نین کیچیک بیر بؤلومونو اؤز تورک وارلیغینا خرج ائتمه میشدیرلر. تورک باشچیلاری نین بئله آنلامسیر هومانیت لیگی نین سونوجو تورک دیللی شاعیر و ادیبلرین ده اؤز دیلریندن اوزاقلشماسینا نندن اولموشدور. اونلار فارس دیلینی اؤیرنمه یه، اثرلرینی او دیلده یاراتماغا تشویق اولموشدورلار. بو سوره جین دوغال سونوجو ایسه ساواد دیلی نین ده فارس دیلینه چئوریلمه سی ایدی. تورک کولتورونون "ماناس"، "قیلقامیش"، "دده قورقود"، "دیوان-اللغات التورک" کیمی اولمز اثرلری نین آردی اولای بیله جک "ئیلی و مجنون" اثری تورک حاکیمی امریله فارس دیلینده یارانیر. باشدان-آیاغا تورکلره قارشى یازیلان "شاهنامه" ایسه، یئنه تورک حاکیمی نین بیر باشا حمایه سی ایله اورتایا چیخیر.

"تورک دیلی سارسیلماز و گوجو توکنمزدیر، اونو قوروماغا احتیاج یوخدور کیمی باطیل و دایاز دوشونجه لر سونوجوندا اؤز الیمیزله دیلیمیزدن قیدالانان یاشام فلسفه میزی زورا سوخان بابالاریمیزین سوچلارینی باغیشلاماق اولارمی؟"

1000- ایل سوئرهن بئله آنورمال سوره ج بیر نئچه استثناء دیشیندا "قاجار" لارا دک چکیلیر

⁵⁸ ساواشچی

⁵⁹ سنیرک چؤل

⁶⁰ پورپیرار، ن، 12 بوز ایل سس سیزلیک، 1. جیلده، اهمه نیلرین قالخیشی، تهران، 2000، ص 83

⁶¹ ایلگی چکن، ماراقلی

و سون اولاراق فارسچی رژیمین غلبه سیله سونا چاتیر. حال بوکی بو اوزون زامان ایچینده بیر فارس دیلی ادیبین و شاعیرین بیر پاراگراف بنله تورکجه یازماسینا راست گلکم اولمور. بو، او دئمکدیر کی، آذربایجان تورکلری هنج زامان میللی دؤولتچی لیه باغلی اولمامیش، سلاله چیلکله باشلامیش امپراتورلوق احتراصلیه سونا چاتمیشدیرلار. بو ایسه، تورک سلاله حاکیملری نین مرکزچی دؤولت یاراتماسینا ایمکان وئرمه میشدیر. بو اوزدن تورک باشچیسو بیغجام و میلیت توپلایاجاق دؤولت سیستمی دنیل، امپراتورلوق هوسی له اؤز آنا تورپاقلارینی بوراخیب اوزاق اوداق لارا گؤز دیکمیشدیر. (شیرواتشاهلار، بیر آز دا شاه اسماعیل دیشیندا). همین دب و گرنشمه طرزو سونجوندان میللی انییتیم و اؤیرتیم بییه سیز قالمیش، آغیر بوشلوقلارلار نین اولموشدور. چوخ ماراقلیدیر کی، فارسلا حاکیمیتله گلدیکلری آن تورکلری سوی قیریم انتمیش، تورک انیت و ایزلرینی آرادان قالدیرمیش، قالانلارینی ایسه، انتتیک کیم لیگیندن اوزاقلادیرماغا چالیشمیشلار. باخما یاراق کی، بو ایشی بوتونلوکله باجارا بیلمه میش و چوخ زامانلار اؤز اللریله یاراتدیقلاری توزاقلار دوشموشلر.

سؤزسوز کی، میلاد اؤنجه سیندن باشلایان بو قارشیلیق ایلیشگی لرین آراشدیریلماسی بالینیز بیر نچه تاریخچی عالیمه دنیل، بویوک آراشدیرما مرکزلی نین اوزه رینه دوشمکده دیر. تورکلره قارشو اهمه نیلرین سورجلی سالدیریسو، بو سالدیریلار قارشو آذربایجان باشچیسو تومریس آنانین امریله سالدیرقان کوروشون باشی نین کسيلمسی، هابنله ساسانی لرین ارشکلر و سونرالار تورک مانو چیلرینه، مزدک چیلرینه قارشو سوی قیریم یولا سالمالاری، بابکین میللی دیره نیش ینه قارشو خوراساندا اسلام-عرب خیلافتینه باغلی اولان یئرلی اسلام-فارس حاکیملری نین بللی دوشمن چیلگی، "چالديران ساواشی"⁶² ایله باشلانمیش، فاجیعه وی تاریخیمیزین سوره جینده خدمت اورتوسو آلتیندا گیزلنن فارس کؤکنلی سیاست چیلرین رولو بو ایلیگنج ایلیشگی نین بیر نچه اؤرنگی دیر. گؤرونديو کیمی، یوخاریدا سادالانمیش ایلیشگی طرزو نین سونجو اولاراق 1925-جی ایلدن بری پان فارسیزم اؤز الیمیزله اؤزوموزه حاکیم کسلیلر. فارس-تورک ایلیشگیلری شووینیست سیاستینه چئوریلیر. تاریخ بو یو فارس کیم لیگینی قورویوب ساخلایان تورک گوجو، همین فارسلیق ایله محوه ساری یوورلانییر و اؤتوریتر-شووینیست پهلوی فارس شاهلیغی ایله باشلانان آنتی-تورک، آنتی-آذربایجان سیاستی توتالیتار-شووینیست اسلام فارس رژیمیه داوام انتمکده دیر.

ایکی آیری یاشام سوره جیندن فورمالاشان ایکی آیری کولتور بیجیمی!

تورک و فارس کولتورلری نین فورمالاشماسیندا، اونون بو گونکو دوروما گلمه سینده

⁶² سلطان سلیم و شاه اسماعیل آراسیندا اولان ساواش یئری.

تاریخسل فاکتورلارین دنیشمز رولو اولموشدور. ایستر تورک تاریخچیلری، ایسترسه ده فارس تاریخچیلری نین گؤستریدیکلرینه گؤره، بو ایکی توپلوم هر زمان اوز دب، گلنه نک و گورنک لرینه دایاناراق یاشانتی سورموش، توپلومسال و سوسیال قورالار یاراتمیش، همین قورالارا دایاناراق کولتور بیجیمله میش، دؤولتار یاراتمیش و بو دؤولتاری گوجلندیره رک میلی اخلاقارینا اویغون امپراتورلوق سیستم لری قورموشلار. اثلا تلیق و اوتوراق لیق بیرلشمه سیندن بیجیلمنمیش تورک یاشام فلسفه سی تورک مدنیتی نین زنگینلیگی و توکنمزلیگی نین اوزولو⁶³ اولموشدور. گه نل تورک گلنه نه بیینه بویوک فاتحیلار وئرن، آذربایجان تورکلویو اصلینده اوز کؤکونون نمل داشینی تورک کیم لیگیندن آلمیشدیر. آذربایجان تورک مدنیتی، حتی گوجسوز دؤورلرده بنله، اوز وئریمی ائتگی سینی انلن وئرمه میشدیر. چونکی، گنیش آاندان کؤک سالان تورک یاشام فلسفه سی، بیر آاندان مغلوب اولارکن باشقا آاندان فاتح یاشامی سوره بیلیمیشدیر. بو اوزدن هئچ زمان تام اولاراق مغلوب دوروما دوشمه میش، سوره کلی اولاراق یاشامیش، یاراتمیش و گنیش ایزلر بوراخمیشدیر.

بیر چوخ تاریخسل فاکت لارا دایاناراق میلاد اؤنجه سیندن بری فارس (پارس) مدنیتی نین اؤرنکلری کیمی گؤستریلن اهن یلر، ساسانیلار، صفیلر، اوشارلار، قاجارلار خاص اولان سارای و انیت ایزلم لری بوتولکلکه تورک معمارلیغیندن آینمیش، تورک اوستادلاری الی ایله قورولموشدور. اسلامدان سونراکی دؤورلرده تورک سرکرده لری نین ایران آاندان یئرده هنگومون لوغو، تورک مدنیتی نین ده بؤلگه ده اوستون موقع قازانماسینا زمین یاراتمیشدیر. آنجاق مدنیا (ماد)، ماننا، اورارتو، قوتی-لولوبی، ایلام و باشقا تورک و یاپیشیمی دیلی انلله عایید اولان ناخیشلارین ساسانیلارا و هخامنیشلره (اهمه نیلر) عایید اولان کیتابه لرده گورونمه سی اولدوقجا دوشوندوروجودور. همین کیتابه لرده گورونن تورک و باشقا انلرین اینده اولان قیزیل پارچالاری، بوگونه ده ک گؤزلیگینی ساخلاماقدا اولان زیور-آلتار تورکلرین تاپسیز و یوکسک کولتورونون گؤسترگه سی دیر. بو حاقدا فارس تاریخچسی ن. پورپیرار، تورک کلمه سینی دیلینه گتیرمه دن بنله اؤرنک وئیریر:

...اگر داش کیتابه لرده آدی گنچن مغلوب میلترین میلی، قومی (طایفا) و فنی کولتورل نابلیت لرینی غالب امپراتورا تقدیم ائتمه مجبوریتینی قبول ائدرسک، او زمان داریوش دؤنمینده بو قوملارین هر بیر نین کنچیردیکلری مرحله لری اونلارین پالتارلاریندان، سیلاحلاریندان، یانلارینداکی وحشی حیوانلاریندان، ال ایشلریندن و دیگر وئرگی سوقاتلاریندان معین ائده بیلریک. مثلا تصویرلر سویله بیر کی، سنکرتیلر توخوماچلیقدا و آت تربیه ائتمکده اوستادمیشلار و اونلارین امپراتور حضورونا گلن انلچیلرین گتیردیکلری هدیه لر گؤز قاماشدیر یجیدیر.

⁶³ تملی

...آنچاق اوچ، پارت، بلخ و آری⁶⁴ هئیت لری نین پالتار و هدیه لری اونلاری کؤچری، تاریملا هله تانیس اولمامیش و پریمیتیو ال ایشلرینه صاحب اولان قوملار کیمی گؤسترک ده دیر. بو اوچ هئیت و عمومیتله بوتون هئیتلر آراسیندا آرپلر ان آشای اجتماعی روتبه ده یئر آلمیشلار. اونلارین پالتارلاری زابول قومساللیغی نین البیسه سیدیر. آنچاق دوه و آسلان دریسینی هدیه اولاراق گتیرمیشلر و هدیه لری نین ایچینده گورونن ایکی ناخیشسیز کاسا باشقا هئیت لرین کاسالاری ایله مقایسه ده صنعت ذوقوندن محروم اولان ساخسیلاردان عیبارتدیر.⁶⁵

یوخاریدا آدی چکیلن سنکرتیلر، چوخ گمانکی چئشینلی آدلارلا سسله نیلن بوگونکو آذربایجان تورک لری نین آتاجابالاری کیمی ساییلان هامان ایسکیتلر، ساکالار، ماساژنتلر، داهیلار، سامارتلار اولمالیدیر. بئله اولان حالدا فارس یازارین گتیردیگی فاکتلارا گوره، ایسکیتلرله آرپلرین مدنی اولچوسو اولچولمز درجه فرقلی و تام اولاراق بیر-بیریندن آیری و باغیمسز ایدی. فارس تاریخچسی نین گتیردیگی فاکتلارا گوره، ایسکیتلر اولدوقجا مدنی، کیفیت قدر اثلات و وتراق مدنی سنتتیز حالینا گتیرمیش بیر اخلاقال و قانونسل میلت اولموشلار. اونلار چوخ ماهیر آتچیلار، اوستا توخوجولار، داهای مدرن گنیم تیکجیلری، ناخیشلی مفرق قبالر صنعتچیلری، زامانا گوره یوکسک درجه ساوادلی، میلت و تورپاقلارینا قارشی دوشمنلرینه آجیناجاقلی دؤیوشچولر و باریش زامانی قونشولارینا گوره صمیمی دوست اولموشلار. ن پورپیرارین گتیردیگی دلیلره گوره، آرپلر بوتون انلارین ایچینده ان گنری قالمیش، یوخسول، بدوی و توپلومسال مدنیتدن اوزاق قوم حالیندا یاشامیشلار. آنچاق بونا باخمایاراق اونلار گوجلو اولان زامانلار اونیتار و مرکزچی دؤلتچیلییه سویکنه رک تاریخین ان غدار مرکزچی حاکیمیتلرینی یاراتمیش و اونون نجه غدار امپیریا اولدوغونو دونیایا جار چکمیشدیر. بو حاقدا فارسلا رین ایلك تاریخسل کیتابه لریندن اولان بیستون داش قازمالاریندا داریوشا عایید یازیدا بئله گلیر:

"بو اولکه ده منه وفادار اولانلاری تقدیر و تلیفیک ائتدیم و هر کس منه تسلیم اولمادی ایسه اونو دهشتلی جزالاندیردیم." ... "من اونون هم بوئره نونو، هم قولاغینی، هم ده دیلینی (میدیا ایستیفالچی سرکرده سی فرورتی نظرده توتور) کسدیم و گوزلرینی اویوم. سونرا دا اونو ساراییمین قاپیسینا باغلا دیم کی هر کس اوچون اؤرنک اولسون، ان سونوندا ایسه اونو همداندا دارا چکدیم و بوتون سچگین یانداشلارینی قالانین ایچینده بوغازیندا آسدم."⁶⁶

⁶⁴ آریا

⁶⁵ پورپیرار، ن، 12 یوز ایل سس سیزلیک، 1. جیلد، تورکچه یه ترجمه انده ن: گونئی جانانشیر، تهران، 2000، ص 113-114

⁶⁶ پورپیرار، ن، 12 یوز ایل سس سیزلیک، 1. جیلد، تورکچه یه ترجمه انده ن: گونئی جانانشیر، تهران، 2000، ص 48-49-50

گوروندویو کیمی ان اسکی زامانلاردان بری تورک و فارس کؤکلیری بیر-بیریندن آیری اولموش، دیل، اینانج⁶⁷، کولتور و بوتون یاشام آلانیندا اؤزه لرینه عایید اولان وارلیقلارا دایاناراق گونوموزه قدر اوزنمیشدیرلار.

بو آنادا داها درین و بیلیم سل آراشدیرمالارین ایشیق اوزو گورمه سینه دریندن اینانیر، امینم کی، گنج میلتهچی یازارلاریمیزین ونریملی و انتگیلی چالیشلارلی میلیمیزین گیزله دیلمیش تاریخی اوزه چیخاریب، دونیانی گرچکلیگیمیزله تانیش انده جکدیر.

ایکی آپاریجی میلی کیملیک سننتیزیندن دوغان باریشماز غالیب-مغلوب ایلیشگیلر!

بیر چوخ حالدا ایچ-ایچه گیرمیش ایکی یا نجه آپاریجی و دومینانت اولوسال وارلیغین واحدی دولت چتری آلتیندا پاشاماسی ممکن اولاسی دئییلدیر. بو تابلو دوغودا و اؤزه للیکله اورتا دوغودا اولونجا قاجیریلماز دیر و کسینلیک قازانیر. اونا گوره کی، زامان ایچینده هر هانسی سبب اوزوندن غالیب وارلیغین دولت سویه سینه یوکسلمه سی ابله باشقا وارلیغلارین دوروقلاما دورانی باشلابیر. میلی کیم لیگی تاپداق آلتیندا قالان مغلوب اولموش رقیب میلت کئچمیش گوجونو اله گنیرمه یه چالیشارکن، دولتی اله ائدن غالیب میلت ایسه بوتون ایمکانلاردان یارارلاناراق اولوس-دولتچیلیک اوغوروندا قارشیسینا چیخانی آرادان قالدیرماغا چالیشاجاقدیر. اقتیداری اله کئچیرن میلت، گرکی و گرکمز شرطلر آلتیندا مادی، معنوی سومورگه سیاستینه اوز توتار. بو نندنله بنله ایلیشگیلرین آنجاق غالیب-مغلوب اولماسی اولدوقجا دوغال و سوسیالوژی قوراللارا گوره تام طبیعیدیر. بیر چوخ زامان، بنله سورغولار دا اورتایا گلیر کی،

(آ) بس نجه میلت لی امپنریا یونلو مرکز دولت قورولوشلاری نجه اوزون سوره بنله، داوام گنیره بیلیرلر؟

(ب) و یا بو میلنلری بیر-بیرینه باغلایان نه کیمی گیزی گوج مرکزی واردیر؟

(ج) بو ایلیشگی لرین تمیلنده دایانان نه کیمی بیرلشدیریجی مرکز دایانا بیلر؟

(د) نه اوچون کؤکده، گؤده ده، دیلده، کولتورده، تاریخسل ایدعالاردا، تمل اینانجلاردا و تورپاقتا بیر-بیریندن تام باغیمسیز اولان ایکی و یا نجه آپاریجی توپلوم بیر-بیرینه قارشلی اولان گیزی نیفرت و کین دن واز گنچمیرلر؟

تاریخ گیریشیمینه فرقلی گیرن، زامان-زامان قازاندىغی فرقلی میلی آرمانلار و ادعالارا بیینن، تاریخده باشقا - باشقا امپراتورلوق و دؤولتلر قوران ایکی ادعالی و دومینانت میلّت یالنیز یئنمیش-یئنلمیش⁶⁸ میلّتلر کیمی بیر دؤولت هئگومون لوغوندا سیغیشدیریلما بیلیر. دوغال اولاراق بو دؤولتین دئموکراتیک، چاغداش، مدرن و دونیوی اولماسی دا سؤز قونوسو اولما بیلمز! ترسینه اولاراق بئله دؤولتلرین آنتی اینسانی و آنتی دئموکراتیک اولماسی باشلیجا شرطلردن بیرسی دیر. و حتّی ان اؤنملی گرگی سایبلا بیلر بئله! پارادوکسلو کولتورلر اوزه ربنده قورولان هر هانسی دؤولتچیلیک سیستمینده اولوسال دیرلر یالنیز غالب کولتوره و حاکیم میلّته عاییددیر. بو تیپ دؤولتلرده مغلوب کولتورلر اوچون اولوساللیق شانسی تانینما بیلمز، حتّی یاساق قانونلاری تطبیق اولما بیلیر. بو سیستملر چرچیوه سینده اولوسال ایلیشگیلرین رفورم یولویلا اینسانجیل دئموکراتیزه اولماسی دا سؤز قونوسو دئییل. چونکی، حاکیم شووینیست هر هانسی آچیلیشی اؤزونه قارشى گؤروب ان آغیر تپگی لرله میلی رفورملاری باسدیرماغا چالیشاجاق.

فارس تاریخی نین اؤنه چیخماسی ایله باشلانان تورک-فارس ایلیشگیلری هئج زامان نورمال گندیشتاتا بیینله بیلمه میشدیر. چونکو، امپریا خیصلتلی اولان بو ایکی میلّتین دؤولتچیلیک سیستمی گوجلو اولدوغو زامان، بؤلگه یه تمامی ایله حاکیم اولماق ایستیمیش، بو یولدا ایسه، ایستر-ایسته مز، بیر-بیری نین اؤزگورلوگونو پوزماغا مجبور اولموشلار. امپریا دؤولتچیلیگی نین ماهیتینده اولان میلی اریتمه سیاستی، ایستر تورک امپریالاری کیمی گئنیش قاپسامی، ایسترسه ده فارس یاریم امپریاسی کیمی دار قاپساملی سیستملرده آشاغی-یوخاری عینی سونوجا وارمیشدیر. نییه کی، هر ایکی سیستم اؤز مطلق لیگینی ساخلاماق اوچون باشقاسی نین اؤزه ل ائتتیک لیگینی پوزماغا چالیشاجاق و یئری گلرسه بوتولکلکه اینکار انده جکدیر. دونیانین تانینمیش فیلسوفلاری نین اورتاق دوشونجه لرینه گؤره، دؤولتچیلیک بیر گوج اویقولاما سیستمیدیر. هرگاه بو سیستم اؤز دوغما ائتتیک آلتیندان گئنیشلنمه سیاستینه اوز قویارسا و یا تورپاق گئنیشلندیرمه استراتژیسینی هدف کیمی گؤتوررسه، او زامان ایستر-ایسته مز امپریا سیستمی دؤولته چئوریلیر، باغلی میلّتلرین وارلیغینا، دولای یوللارلا هوجوم ائتمک گرگینده اولاجاقدیر. اولارا گؤره، مدرن دؤولتچیلیگین ان تمّل ایکی لیگی حقوقساللیق و سیاساللیقدیر. و بو ایکی تمّل یاپی نین بیرلشمه سیندن اورتایا قویولان "تولومسال آتلاشمانین"⁶⁹ گؤروی ایسه مدنی و طنداشلیق یارتماقدیر. گوروندویو کیمی، سورونون اوچ بوجاقلی بیر یانیتی اورتایا قویولور. بئله کی، سورونو فلسفیلشدیرمه دن، اونون ایدئولوژی یؤنتمینی بللی ائتمه دن، سیاسی گورونتوسونه یئنیشمک ممکون اولاسی دئییل. اولمایینجا دا، سؤزسوز کی، دؤولتچیلیکده تمّل رولو اولان حقوقسال-سیاسال

⁶⁸ غالب، مغلوب

⁶⁹ اجتماعی مقوله

قوراللىق يئرینه جاببار دۆلتچىلىگى⁷⁰ يارانار. دونيانين بير چوخ اوزگور و باغيمسيز سياسى دوشونورلرينه⁷¹ گۆره، هرگاه توپلومسال باغلىق اورنك بير توپلومون غايب انتتىكى نين ديل، دين، كولتور، گله نك و بير سۆزله اولوسال باغلانتيلارين روحسالليغينا قوللوق انده بيلمه سه، اوندا بو نتيجه اورتايا چيخيركى، بو توپلومون فلسفى، ايدئولوژى و سياسى ياپيسيندا دوغال باغلانتي يوخدور. بو اوزدن اورادا سۆزون دوز آنلاميندا مدرن دۆلتچىلىك نورماسينى دا گۆرمك ممكن اولمور. آجاق نه اولارسا اولسون، توپلومسال باغلىق اولمادان دا، دۆلت قورماق اولور. طبيعى كى، بو ساياق دۆلتچىلىك جاببار دۆلتچىلىك آدلانير. جاببار دۆلت سيستى نه قدر ده بؤيوك و گننيش اولسا بئله، فلسفى باخيمدان آچىلشمايا قدير دئييل. چونكى، اونون واحيد ميلت تملى يوخدور. او دۆلت بير تۆره ديجى قارشىقادان سا، تۆكه ديجى دئو بير هيولايلا بنزر. او يالنيز تۆكه ديجيدير. اونون آلت ياپيسيندا روحساللشميش توپلوم باغلانتيلار دئييل، كسينتى سيز، سورجلى ينيك-يننميش چكيشمه لر و باريشماز آنتى-نوميلر يئرلشمكده دير. بو اوزدن جاببار دۆلتچىلىك اوز وارلىق فلسفه سيني يوروتمك يولوندا مطلقچىلىگه مئيل گؤسترمه لى، قارشىسيدا تهلكه يه چئوريله جك هر هانسى مغلوب توپلومون وارليغىنى ميللى اريتمه سياستينه اوغرا داجاقدير.

نيكولو ماكياوللى⁷² نين فيكرينجه: "اينسانلارين آلت ياپيسى كۆتولوكه-ياخشىلىقدان يوغرولموشدور. بونا گۆره، اوغور قازانماق ايسته ين حاكم گرك كى يارى اسلان، يارى تولكو اولسون!"⁷³

سۆزسوز كى، ن.ماكياوللى كيمى اسير وطنلى اولان اورتا چاغلارين آدليم فيلوسوفونون انتتيقامجيل روحوندان سيچرايان بو سوپژئكتلر ايتاليا ميلتينه حوكومدارلىق ائدن فرانسامپرياسينا قارشى خوش نيئلى تنزيست كيمى دوشونولمه ليدير. او ايتاليانين بير داها اسير دوشمه مه سى اوچون جاببار دۆولتلر كيمى جاببار اولماسيني ايسته بيردى. او، ايتاليا ميلتيني قوروياجاق گوجلوشهر يار آختاريشيندا ايدى. بير سۆزله ايتاليا باغيمسيز اولماليدير. ايتاليا بير داها بؤيوك دۆولتلره يئم اولماسين ديهه، اوزو بؤيومه ليدير. ايتاليا ميلتى نين ياشاماسى اوچون قوتسال اخلاقليقدان سا، هئج ده ياخشى اولمايان جاببار شهر يار گره كير. اولاي بيلسين كى، قوتسال اخلاقچىلىق، يولونو آزيب ايتاليانى بير داها دوشمنلره قاپديرسين، آماجاببار شهر يار اوزوندن اوتتري اولسا بئله ايتاليانى نه دوشمنلره و نه كليسايا

⁷⁰ مونارشى دۆولتى (Monarchy)

⁷¹ متفكر

⁷² Nikolo Makiavelli ماکياوولی 1469-1527 ایللىرى آراسیندا یاشامیشدیر. او فلورانسین فرانسادان قورتولوشو اوچون آدليم شهر يار اثرينى يازان فيلسوف و سياستچى ايدى.

⁷³ ديوداپتر، ايدىنلىق سسى، اطلاعات سياسى اقتصادى. تهران. 1996. سايبى 105-106 ص 74

قاپدیرمایاجاقدیر. بلکه ده ماکیاونلییه گۆره، ایتالیان انتتیکى تملی اوزه رینده قورولاجاق ایتالیا شهریار دؤولتچیلیگی، آزاد ایتالیا توپومونون میلتمه سی یولوندا تانری گؤستریشدیر. نییه کی، اوزون زمان غالب امپریالارا مغلوب اولان بیر توپوم، آزاد اولاندان سونرا بئله، آشاغیلانمیش پسیکولوژیدن نورمال دوروما کنچمک اوچون دوغما و اؤتکم شهریارا مؤحتاج گؤرونه جکدیر. ایتالیا سکولاریزمینی سؤکوب، میلتی امپریالارا تسلیم ائدن کلیسانین مغلوبیتیندن قورتارماق اوچون، دوغما شهریارین اولماسی ایلاهی امیر کیمی سایلمالیدیر.

بیر چوخ سوسبولوق دوشونورلرین آختاریشیندا، اینسان اساس اوبژکت سایلییر. اینسانین اوزه رینده چاریجی و پارادوکسلو چکیشمه لر یاپیلییر. بیرى اینساندان اؤتری دوزه نی گرکلی سانیر. بیرى دوزه ندن اؤتری اینسانین حقوقا سؤیکنمه سینی اورتایا قویور. باشقاسی ایسه میلت ساریندان قورونان گوجلۇ دؤولتی اؤز سورغوسونون یانیتی حساب ائدیر. آنجاق هر هانسی شرطلر ایچینده اولورسا-اولسون دؤولت ایله میلت آراسیندا اویقولانان حقوقسال-سیاسال قورال لیلیغین دورد-حقوق، قوروما، گوج، دوزه ن عامیلی نین وحدتی یالنیز و یالنیز میلت-دؤولت دؤولتچیلیک سیستمی دوزنیینده هارمونیشیر.

بئله کی، میلت یالنیز اؤز میللی کیم لیگی یاپیسی اوزه رینده دایانان حالدا، میللی دؤولتینی منیمسه ییب، اونی قورویور. میلت یالنیز اؤز دوغما دؤولتی طرفیندن قورولموش گوج آلیجی و دوزه ن ونریجی اورقانلارا خوشگؤرو ایله یاناشیر. او اولوس⁷⁴ یالنیز، اؤز دوغما دؤولتی طرفیندن اؤنریلمیش حقوق نورم لارا دایاناراق میللی قورونما سیستمینده جانلا-باشلا اورتاقلیق ائدر. بونون ترسی اولاراق، مغلوب میلتلر اوزه رینده قورولموش کولونی دؤولت، هنج زامان آدی سادالانمیش دؤرد میلت-دؤولت ایلشگی یاپیلارینی ایجرا سوره جینه گتیره بیلمز. غالب امپریا دؤولتی میلت-دؤولت امکداشلیغی نین اوزه رینده اولوشان دوغال چالارلارین حلینده انتگیسیز قالاندان سونرا مغلوب توپولملاری تابع حالینا گتیرمک یولوندا، اولارا قارشى یالنیز الینده اولان گوج تطبیقینی اورتایا قویار. بئله لیكله، ایستر-ایسته مز یالنیز بیر سئچه نک یولونا دوشر. جاببار دؤولتچیلیک یولونا!

مغلوب میلتلرین هر هانسی میللی دیره نیشمه سینه قارشى اؤنملر دوشونن جاببار دؤولت، یاراناجاق میللی چالارلاردان اوزاق اولماق اوچون هر عملدن اؤنجه اؤز دوغما انتتیکى اوزه رینده پسیکولوژی کومپانیا یار اتمایا باشلایار. چالیشار کی، دؤغما انتتیکینه سورجلی ایمکان آچماقلا اونون پسیک گوجونو آشیری حالا گتیرسین، اوزونو اوستون توتما خسته لیگینه اوغراتسین. بو دورومدا هر شئیین مرکز لشمه سینه منیدان آچاراق اولکه نی بیر مرکزی مطلق یه ته یؤنه لدر. جاببار دؤولتله اسیر

توپلوملار آراسینا آچیلان آرانین گوندن-گونه آرتماسی ایله اورتایا سرگیلنه جک میلی دوشمنچیلیگین ایزلری گورونمه یه باشلایار. مغلوب میلترین جاببار و قاصیب دؤولته قارشی دیرنمه گوجونون آرتماسی ایله اولکه بوتون سیاسال، اکونومی، قورونما، سوسیال، کولتورل، قورومسال و... آنلاردا گیزلی و یاواشجاسینا ساواش پوزوسیونو آلا.

بو آشامادان سونرا کیمسه ساواشا دور دییه بیلمز. حاکیملیک گوجو ایله اسیر توپلوقلارا دیوان توتان انتتیک دؤولتین ساواش ماشینلاری بوتون کولتورل، سیاسال، سوسیال، پسیکولوژیک، حربی و... آنلاردا یولا دوشر. اوز دوغما انتتیک ایله پسیک بیرلشمه سینه گیرن دؤولتین مغلوب توپلوقلار قارشیسیندا اوزون سوره لی حاکیمیت ائتمه سینده دوغما انتتیکین دانیلماز رولو اولار. چونکی، امپراتورچو دؤولتین استراتژیسی نین بویوک پایی دوغما انتتیک اوزه رینه قورولور. باشقا آنلاملا دئسک، کولونی دؤولتچیلیک سیستمی نین ان سون استراتژیسی اوز دوغما انتتیکینی باشقا انتتیکلر قارشیسیندا عسگر یاپماقدیر. بو اوزدن غالب انتتیک دؤولتین اوزانتیسی نین سونوجوندا قالین، انتتیکله مغلوب انتتیکلرین قارشی ساواشا گیرمه سی ده قاچیریلماز اولار.

بونا بنزر تابلونون اوزه رینده دایانان، اورتا چاغین اولو فیلسوفو اینگیلتره لی توماس هوبیس بنله یازیر: "بو دوروم هر شئیدن آرتیق بیر ساواش زامانینا بنزه بیر. او زامانا بنزه بیر کی، اینسان اوزونون کیشی سل (شخصی) گوجو و اوزه ل چیخاریندان باشقا هنج بیر مارق تانیمیر. بنله دورومدا، البتده کی، یئر اوزونده صنعت و کولتوردن دانیشماق اولماز... یئر و زامان ده یرلندیرمه سی یاپیلانمایاجاق، توپلوم، اینجه صنعت، ادبیات هنج بیری اولمایاجاق. اونون یئرینی قورخونج و اولوم جول دهشت آلاق اینسانلاری توکنمز قورخو و اولوم تهلکه سینه سوروکلندیره جکدیر. اینسان کیمسه سیز، یوخسول، عصبی و وحشی اولونجا، اورگی درده دوشوب، یاشامی ایسه قیسا سوره جک".⁷⁵ آنجاق "ت. هوبیسا" گوره، بو گورونتو بیر آز، تدبیر، بیر آز دا، قانونلا گوجون بیرلشمه سی ایله یومشالدىلمالی و یاشادیلماقدیر. چونکی، قانونلار اویقولانمالی، باشقا آنلامدا، تطبیق اندیلمه لی و دوشونجه چئشیدلیلیگینی اوزوندن آسیلی ائتمه لیدیر. قانونلار حاکیملرین گوج اولچوسونو بلیرلندیرمه لی و گورون نه اولدوغونو تانیمالایدیر. ت. هوبیس، بونلارین هامیسینی حاکیم البینه وئرمکله، تام ن. ماکباونللی نین سئدیگی تصدیقله بیر. اونا گوره کی، بونلارین هر ایکسی بیر توپلومون ایچینده چوخ چئشیدلیلیگین چؤکدوروجو اولدوغونو وورغولارکن، توپلومون دؤولت و میلتن عینی لیگی نین دوزه ن، گوج، قانون، گووه و قوروما آچیسیندان گرکلی اولدوغونو اونه چکیرلر.

ایلکین مدرن دؤولتچیلیگین چئشیدلی اولقولارینا باخمایاراق، چاغداش و مدرن دؤولتچیلیگین

⁷⁵ دیویدایتر، آیدینلیق سسی، اطلاعات سیاسی اقتصادی. تهران. 1996. سایه 105-106 ص 75

بلیرلنمیش دومینانت (آپاریچی) بیر میلّت اوزه رینده قورولماسی ان دوغال و گره کن تمل کیمی قبول اولونماقدادیر. نییه کی، چاغداش و دئموکراتیک دؤولتچی لیک سیستمینده پروبلنم، پروبلنمینی آرادان قالدیرماق اوچون، پروبلنمی پروبلنملیکدن آزاد ائتمک گره کیر. بو، او دئمکدیر کی، دوغال اولان هر شئی، اوزه لوگونده پروبلنم اولماسادا، اوزه لوگوندن اوزاقلاشان زامان، مطلق پروبلنمه چنوريله جکدیر. دئموکراتیک و چاغداش دؤولتچیلیکده، بحران دان قاچما ائله بیر آشامایا چاتمیشدیر کی، آرتیق اونون اوزه رینده دیالوق بنله آپاریلمايیر. باشقا آنلاملا دئییلسه، مدرن دؤولتچیلیکده پروبلنمه چنوريله جک هر هانسی اولومسوز نقطه، پروبلنم اولمادان آرادان قالدیریلمالی، اونون بویومه انرژى سی جانسیزلاشمالیدیر. بو اوزدن دئموکراتیکلشمه سوره جینه گیرن هر هانسی دؤولتین ایلك پلانینی کور پروبلنملرین آرادان قالدیرلماسی تشکیل اندیر.

سؤزسوز کی، کور پروبلنملرین ان زیروه سی "ننچه تپولوملو دؤولتچیلیک" دیر. تاریخسل فاکتورلار گۆره، بیر چوخ اقتیدارلی دؤولتین اساسینی سارسیدان گوج، همین دؤولتین حاکیمیتینه بویون ایلمک زوروندا قالان انتتیک تپولوملار اولموشدور. سومئر امپراتورلوغوندان اوزانان عثمانلی امپراتور لوغونادک 7000 ایلیک تثبیت اولونموش دؤولتچیلیک سیستم لری نین بیر چوخونون تمل پوزولما نقطه سینده انتتیک پروبلنمی نین اولدوغو گۆرونمکده دیر. چاغداش سوسیولوکلرین اورتاق دوشونجه سینه گۆره، هر هانسی دومینانت و یا آپاریچی انتتیکین، بیر باشقا انتتیک ایچینده اریتمه سی، نووا بومبایسی کیمی گیزلی و ویران اندیجی تهلکه دیر. بو اوزدن چاغداش و دئموکراتیک دؤولتچیلیگین گۆوه نج ایچینده یاشاماسی نین اؤن شرطی، اونون انتتیک پروبلنملردن آزاد اولماسینا باغلیدیر. ننت و ننتلشمکده اولان فاکتورلار گۆره، یالنیز چاغداش و دئموکراتیک اولوس-دؤولت سیستمی نین اویقولانماسی ایله آزاد قونشو دؤولت ایلیشگی سینه اومید باغلاماق اولار. یالنیز قونشو دؤولتلرین انتتیکسل پروبلنمدن آزاد اولونماسی ایله بیتیشیک تورپاقلاردا یاشایان میلترلرین قارشیلیقلی باریشی ساغلانا بیلر. انتتیک پروبلنمدن آزاد اولان دؤولتلرین بۆلگه و دونیا باریشیندا دا، پایی اولدوقجا بۆیوکدور. ساده جه انتتیک پروبلنمدن آزاد اولان دؤولتلر، اؤز اینسانلاری ایچینده خوش گۆرولو – تولورانس لی و وطنداشلیق قوراللاری قورا بیلر. انتتیک سورونلارین حل اولماسی ایله دوغما کولتورلر قاتیشیق لیقدان و عئییه جریلکدن قورتارار، یئنی دن دوزه ن تاپار.

گئل لیک ده تاریخ گیریشیمینه فرقلی گیریب، اوزه ل میلّت کیمی بیچیملنن بۆلگه داش اولکه لرین سیاسی قارشیدیرماسی نین ان بۆیوک سورون، میلی سینیر و انتتیک چارپیشماسیدیر. تاریخین بللی بیر آنیندا ایچ-ایچه گیرمیش میلی سینیرلار، اوزون زامان بویونجا میلی انتتیکلر آراسیندا اولوسال آنتی-خومیلرین اورتایا گلمه سینه ندن اولماقدادیر. بنله کی، حتّی زامان کنچیدینده باریش الده اولاندان

سونرا بنله، یارانمیش دشمن چیلیک لر تامامیله آرادان گنتمیر. بلکه اونون پسیکولوژی انتگیسی کئچمیشین قارا بولوتلارینی آرادان قالدیریلماسی یولوندا تمل انگل لر کیمی اوزونو گؤستریر. بنله کی،

(آ) زده لنمیش بیر میلی کیملیک.

(ب) تسلیم چیلیبه اوغرامیش بیر میلی ایراده.

(پ) یاساقلیق یاشامیش اولوسال بیر دیل.

(ت) تاریخسل یادداشی سیلینمیش اوزه ل بیر وارلیق.

(ج) اونوقتانیغا سوروکلنمیش بیر میلی کولتور.

(چ) اوزون ایلترین محصولو اولان بیر توپلومسال اینانجا قاریشی یوخ اندیجی چالیشمالار.

(خ) بیر میلتن وارلیغیندان یارانمیش یازیلی-یازیسیز یازینینا⁷⁶ قارشى جینایت ایشله می.⁷⁷

(د) تورپاغی یابانجی دؤولترین گوجونه تسلیم اولموش، دؤولتچیلیگی باسیلمیش آپاریجی و باشات⁷⁸ بیر میلتن آشایانماسی و ...

آزاد اولماسی ایله اسارت ایزلری سرعتله سیلینمیر. بلکه، یالینز آزاد اولما سوره جینده یاشام حاقی قازانار. بو، او دئمکدیر کی، اوزوندن اوزولمه سوره جی دایانیر و یئنی دن دوغوش آشاماسی باشلاییر. بیر سؤزله دئسک، میلی بیر وارلیغین حافیظه سی یئنی دن جانلانار. میلّت بوتون حیرصی له وار یوخونا بییه نمه یه باشلایار. آزاد اولموش میلّت، تاریخسل یادداشینا قارشى قالخان میلّت و دؤولتری نیفرت پسیکولوژیسی ایله قارشیلانماغا قالخار. کئچمیش اولوسال دشمنلری قارشیسیندا اوستونلوک یاراتماق آماجی ایله سیاسال، سوسیال و پسیکولوژی کومپانیلار یولا سالماغا چالیشار. تورپاق و میلّت سئوگیسی نین آزاد اولونماسی ایله، اینسان طبیعتینده ان صاف و لکه گؤتورمز فداکارلیق دوغولاری پؤهرلنمه یه باشلایار. بیر داها اوزگه بویوروغونا باش ایمه سین دییه، آزاد اولموش میلّت، اوز دؤولت چیلیگی نین قورونماسی یولوندا هر آن اولمه یه حاضر اولدوغونو ساغلايار. بو چوخ دوشونولمه لی و قاچیریلماز بیر کئچید سوره جی دیر. بو کئچیت سوره جی نین ساغلام کئچیریلمه سینده باشلیجا گۆره وی، یئنی یارانمیش میلی دؤولت اوزه رینه گؤتورنمه لیدیر. چونکو، آشایلیق کومپلنکسیندن قورتولان توپلوم، هر بیر اولای اوزوندن انتگیلنمه یه حاضر دیر. او، حتى یئنی دن انتیقام ساوشینا گیرمک قدر دویوقسال داورانمایا ال وئریش لی دورومدادیر. او -آزاد اولموش میلّت- کئچمیشی ساوونان هر هانسی میلی-سیاسی داورانیشا قارشى اولدوقجا حساس و تدیرگین دیر. اونون یاشامینا

⁷⁶ ادبیات

⁷⁷ عملیاتی

⁷⁸ آپاریجی/دومینات

حاكيم اولان، اوزون سورجلى توپلومسال قارامسالليغين يئرني اوزگورلوك و اولوسال باغيمسيزلىق آلاركن دوغال آنارخيزم اورتايا چيخماسى دا گوزله نيلمه ليدير. بيلم سل داورانيشلاربيلا توپلوم ايچينده گره كن خوش گورو و آيدين گوروش لويو سرگى له مك يئنى يارانميش ميللى دؤولتين ان واز كنجيريلمز گوره وى دير. يئنى يارانميش ميللى دؤولت توپلومچو و پايلاشيمجى بير سياستله اوز وئريليگى كونله ايچينده يارادار، آشيرى اوز سئورلىك يئرینه يورد سئورلىك دويغولاريني گوجلنديره ر. دؤولت توپلوم ايچينده داغينيق دوروما دوشموش ايمكانلارين اولوملو اولماسينا چاليشار. داغينيق ايمكانلارين بير آرايا توپارلاماسيلا اونلارى توپلوما قازانديرار. بئله اولارسا، توپلوم ايچينده كى دوغال آنارخيزم ده اؤنله نر، يئنى دؤولت اوغروندا ايره ليله مه دؤنه مى باشلاركن ايلك اولوس-دؤولت ايزلرى اؤزونو گؤسترر. سورعتله اولوسال منفعتلره مئيل گؤسترن توپلوم، ميلنلشمه عنصرلرينه بييه لنمه كله، اولاغان اوستو ايمكانلار الده اندر. دونيا بير ميلنلين يئنى دن دوغوشونا تانيق اولار. بو قونودا اورتا چاغين ان گوركملى فلوسوفلاريندان بيريسى اولان "ژان ژاك روسو" دئير:

"سؤزسوز كى، بيلگى و فضيلت ين يارانماسيندا ان آپاريجى رولو يورد سئورلىك اوينايير. بيلگى و فضيلت گوزلليگى ايله بزه نميش، اينجه و جانلى يورد سئورلىك، انله گوجلودور كى، قارشيسيندا اولان بوتون انگللى آشاراق، ان دويغولو قهرمانلىقلار اورتايا قويار."

2. بۇلوم

آذربایجان تورکلوپونون اولوسال کیملیک بیچیمی

آذربایجان تورکلوپونده تاریخ آنلابیشى

سۇرسوز کی، تاریخ بیلگی سینه بییه لنمه ین هر هانسی توپلوم، ایستر-ایسته مز، آزادلیق و اۇرگورلوک آنلامینی منیمسه مه کده آغیرلیق چکر. بیر میلتن، نه اۇلچوده میلته اولماسی نین تمیلنده تاریخسل بیلگی یاتیر. اولوسال کیم لیک⁷⁹ بیچیم لنمه سینده⁸⁰ تاریخ عامیلی ان تمل اومورقادیر.⁸¹ تاریخ بیلگیسی، میللی کیملیک بیلینجینه آنلام وئیر. حرکت یۇنونو بللی ائدیر. بیر توپلومون میلته حالینا گلمه سینده اونون میللی بئینی نی گئنیشلندیریر و اونا اۇزه ل باخیش آچیسى وئیر. تاریخ بیلگیسی اۇرگور توپلوملارین سوره کلی اولوساللاشماسینا یاردیمچی اولارکن، اۇرگورلوک ساواشیندا اولان اسپر توپلوملار اوچون ده واز گئچیرلمز دایانیشما، دیره نمه و میللی ایدئیا باغلانتی سیدیر. هر میلتن میللی تاریخ آنلابیشى، او میلتن بوتۇلوگونون قارانتیسی اولور. تاریخ آنلابیشى بیر میلته معنوی بۇلومنه لردن، میلته آلتی، میلته اوستو انگل لردن، اوزون مدتلی جغرافیک و فیزیکسل قوپوقلوقلاردان قورویور.

سۇر یوخ کی، تورپاقلار تاریخ بویو پارچالانارکن دۇولت سیستیمیندن اوزاقلاشا بیلیر، حتّی غالب دۇولتلر طرفیندن اونون اصیل صاحبیلری سورگونه بئله گۇندریله بیلیر. آنجاق اۇر کۆکو اوستونده بیتن توپلوملار بوتون فلاکتلره قاتلاناراق یئنی دن دیرچلمگی

⁷⁹ شعورونون

⁸⁰ اولوشماسیندا

⁸¹ بئل دایاغی/ ستون فقرات

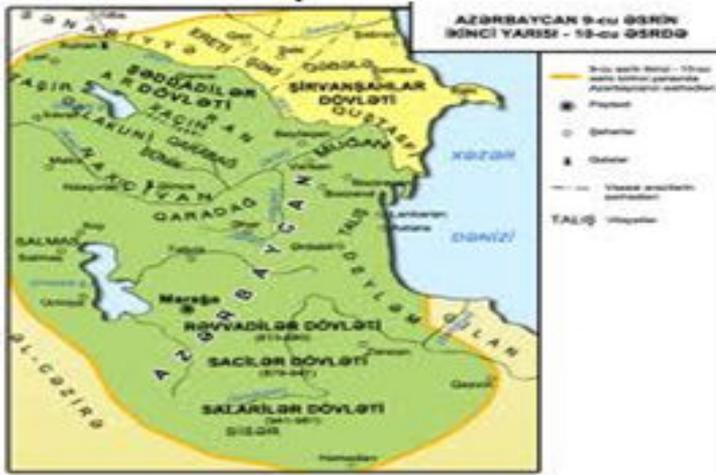
باشلىرى، بىر داھا دوغوش ياپىر، بوى آتير و دۇولتلىر سىراسىنا گىرمە گى باجارىر. آذربايجان توركلويو بىر تارىخسىل وارلىق اولاراق بو حاقدى بىر جانلى اۇرنىك دىر. 16-جى يوز ايللىك لردن باشلاپاراق فارس ان بۇيوك باش بلاسىنا چئوريلن روس چارىزمى، سئئپلردن باشلاپان 300 ايللىك غاليب يوروشونو آذربايجانى بۇلمە ك له باشا چاتدىردى. قاجار توركلرى نىن فارس سلاله سى ايله دئىشمە سى، اۇلكە ميزىن بوتونلوكله اشغال اولونماسىنا يول آچدى. قوزئىدە روس، گوننى دە ايسە فارس آسىمىلاسيون سياستى يورويركن مىلتىمىزىن يوخ اولونماسىنا حوكوم سورولدى. باشدا تورك دىلى و تارىخى باسقى يا اوغرادى. چونكى، اونلار بو مىلتىن دىل و تارىخ وارلىغى نىن نه گوجە مالىك اولماسىنى بىلىردىلر. دوشمنلر، آذربايجاندا بوتون وارلىقلارنى كۆكۈندە توركلويون دايناماسىنى گۇرور، بو مىلتىن آسىمىلا اولماسى نىن باشلانقىچىنى دوغرو باشا دوشموشدورلر. بو اوزدن اۇنجه بوداغى كۆكدن آيىرماق گرە كىردىر. ائله بونا گۇرە، كور ذھنىت ياراتماق، مىلتى اۇز آدىندان، تارىخىندن اوزاقلاشدىرماق پروژە سى شىدئتلە داوام اندىردى. اىستر اۇز، اىسترسە اۇزگە آلانلاردا چئشىدىلى آدلار، ترمىنلر و آنلايىشلارنى كسىلمە دن اورتايا قويولماسى دا بو آجى يوروشە قوللوق عامىلى اولموشدور. "ايران توركلرى"، " ايران آذربايجانى"، " روسيا آذربايجانى"، "شوروى/سوونت سوسىيالىست آذربايجانى"، " آذرى مىلتى"، " آذرى خالقى"، "آران مىلتى"، "قافقاز آذربايجانى" و... ترمىنلر ايشلە دىلمە سى سيستملى بىر قوپارما استراتژىسى نىن آيرىلماز بۇلمە سى كىمى هر گون مىلتىن قافاسىنى قارىشىدورماقدا ايدى.

پلان، آذربايجاننىن تورك دونياسىندان قوپاماسى ايدى. بو قوپولوق ان باشدا بئىنن دئىشمە سى ايله باشلار، تورك تارىخىنى پارچالاماق و اونون اورتاق دوشونجه مركزىنى آرادان قالدورماقلا داوام ائتمىشىدىر. ائله بو يوروشون سونوجودور كى، آذربايجان توركلويونون بوگونكو سياسال، زئوپوليتىك، اكونومىك و سوسىيال ياشام طرزىندە فلسفە اويوشمامازلىغى⁸² آيدىنجاسىنا گۇرونمكدە دىر.

آذربايجاننىن تارىخسىل يئرى و بۇنو

⁸² بىر بىرىنە اويقون اولماسى

اؤزونون اؤزه للیگی، بیتیشیک دوغاسی، ائتئوقرافیک دورومو و تاریخ سل آخیشی ایله باشقا ائتئیک لردن فرقله ن تورک دونیاسی و یاخود تورکستان، آسیانین باتیسیندا، اؤنوده، اورتاسیندا و دوغوسوندا یئرلشن آلت-اوست 7-8 میلیون کواترات مئتئرلیک بؤوک

بۇلگه ساييلماقدادير. بو بۇيوک بۇلگه نين گونئی سينيرلاری ايران آدلانان يئرین قوزئینده يئرلشن گورگان چایینی، خوراسان داغلارینی، کوپت، بابا، مئزدوران، تاپچاک و آغ داغلارینی ایچینه آلاراق گونئی دوغودان هیندکوش، موستاق-کوئنکتر سیراداغلارینا، گونئی باتیدان ایسه خزر هنده وربندن داها گونئی ساری آذربایجانین الموت، الوند داغلارینی ایچره رک همدان (اسدآباد) بوز قیرلاریندان زاقروس سیراداغلارینا، اورادان دا کوردوستان، سلیمانیه داغلاری، موصول، کرکوک اوچالیقلارینی، آنادولودان آغ دنیزه چکلیر. بو سینیرلار باشقا یاندان ایسه، دوغو تورکیستان سئیر ائدیپ قازاقیستانین قوزئینده کی ایرتیش بۇلگه سینئی، آرال-ایرتیشی دؤور ائده رک قوزئی یاماچلارینا دایانیر. همین بۇلگه باتی سرحدلرینده قوزئی اورال داغیندان چکیلر رک یاییق و ایتیل⁸³ چایلاری نین خزره دایانان یئرلرینی احاطه ائدیر.

باشقا سؤزله، آذربایجان، باتی تورکیستانین ان گونئی سینیری دیر. اوسته کی خریطه ده ده گوروندویو کیمی قیرمیزی جیزگیله بلیرلنن آذربایجان، تورکیستانین و یاخود فارس بیتیشیک سینیرلاری نین ان گونئی بۇلمه سیدیر. بو بیتیشیک سینیرلارین گئنیشلیگینده یایغینلاشان تورک اولوسو گنللیک له باتی، دوغو و قوزئی تورکلری آدیلا تانینماقدادیر.

(آ) باتی تورکلری نین یاییلدیغی بۇلگه لر: تورکیه، آذربایجان (اراک دان دربنده ده ک)، قوزئی قیبریس، قاشقایستان، اصفهان (فریدن..)، تئهران (بۇيوک بۇلومو) و ایران آدلانان یئرین باشقا-باشقا بۇلگه لرینده یئرلشن آذربایجان تورکلری، روسیا، سوریه ده یئرلشن جۇولاندا، عراقین قوزئی نین بوتونلوگونده (ارییل، کرکوک، موصل، تلل اتر، منده لی، دوزخورمات)، گورجوستان(قارا یازی، بورچالی، آبخاز تورکلری، آخیسقا تورکلری /بوتونلوکله آذربایجان تورکجه سی دانیشیرلار/، ائرمینیستان، یونانیستان، بولغارستان، بوسنی یا، ماکندونی یا، قاراداغ (مونتنتقرو)، مولداویا.

(ب) دوغو تورکلری نین یاییلدیغی بۇلگه لر: باتی تورکوستاندا یئرلشن تورکمینیستان (قوزئی-گونئی)، اوزبکیستان، قیرقیزیستان، قازاقیستان، خوراسان، قاراقالپاق تورکلری و چین یین اشغالیندا اولان دوغو تورکوستاندا (سینجان بۇلگه سی، قاشغای، اورومچو و... شهرلر) یئرلشن قازاق و اویغور تورکلری.

⁸³ ایتیل/ ایندی کی وولقا چایی

(ج) قوزئی تورکلری نین یایلدیغی بؤلگه لر: سیبیر یاقوت تورکلری، تووالار- خاقاسلار (اباقان تورکلری)، آلتای تورکلری، وولقا و ایتیل تورکلری، اورال یایلاقلاریندا یاشایان سیبیر تاتارلاری، قازانلار، باشقوردلار، چوواشلار، کریم تاتارلاری (کریمئ - اوکراینا)، قافقاز و داغلیدا یاشایان قاراچای، مالقار، نوغای، کوموک، ماجار، فین، لیتوا و قارایی تورکلری.

گوروندیو کیمین گنیش آلاندا یایلان تورک اولوسونون تاریخسل ائوی، چیندن چکیلر رک آدریاتیک دنیزینه دک اوزانیر. بو اوزانتی چوخ بؤیوک یایلا⁸⁴ و دوزلری ایچرن⁸⁵ بؤلگه دیر. بئله کی، تورکلر، بو گونکو تورکیه، آذربایجان (زاقروسدان-کیچیک قافقازادک)، ایران، عراق، سوریا، میصر، قیبریس، یونانیستان، بولغارستان، ماکندونیا، بوسنی یا - هنرک، کوزووا، کروواتیا، قاراداغ (مونتنگرو)، مجاریستان، فینلاندا، روسیا فئدراسیونو، مولداویا، اوکراینا، رومانی، گورجوستان، ائرمینیستان، افغانیستان، پاکیستان، چین، تورکمنیستان، قیرقیزستان، تاجیکستان، قازاقیستان، اوزبکیستان و... کیمی اؤلکه لرین یا بوتونلوگونده یا دا بؤلگه لرینده یورد سالمیش و تاریخ یاراتمیشدیر. بو یورد سالمین تاریخی او قدر اوزاقلارا قایدیر کی، جسارتله بو تورپاقلار تورکلرین آنا تورپاغیدیر دئسک یانلما میثیق بئله. حتّی تاریخسل فاکتلارا دایاناراق بو تورپاقلارین بیر چوخونون ایلکین سرکرده لری و دؤولت سیستملری تورک اولموشدور. سؤزسوز کی، یاشادیغیمیز چاغین ایزلری تاریخسل اولایلار و دئییشیم لرله باغلیدیر. هر اولوس و توپلومون هارادا یاشاماسی و یورد سالماسی کسین لیک له اونون کئچمیشی نین گؤسترجه سی دیر. دونیان ان اسکی قیرخا یاخین اؤلکه سینده یورد سالان بیر اولوسون نه قدر بؤیوک و تاریخسل وارلیق اولدوغو دانیلمازدیر. شرق عالمینده تاپیلان گونده لیک آبیده و تاپینتیلارین سونوجوندا تورک ایزلری نین بولونماسی او قدر عادی و نورمال حاله گلمیشدیر کی، تانیمیش آنتی تورک باتی لی بیلگین و عالیملر ده آرتیق اونو دانماغا قالخیش میرلار. تورکلر تاریخ بویو قونشولوغوندا یاشایان چین لیلر، مونغوللار، پارسلارلا و 15-16-جی چاغلاردا ایسه روسلار، افغانیلار، هیندیلیر و یئنه چین لیلر و فارسلا رلا ایچ-ایچه اولموش، اولایلی تاریخلر یاشامیشدیر. بو یاشامین اورگیندن دوغان بؤیوک اینسان کولتورو و اوبقارلیغین گونوموزه ده ک چکیلر سی، بؤیوک بیر وارلیغین وار اولوشونون دانیلمازلیغینی سرگیمکده دیر. سؤزسوز کی، بو وارلیقلارین وار اولوشوندا زمان-زمان اولوشماقدا اولان چئشیدلی اینانجلارین اؤزه ل رولو اولموشدور. آنجاق، ایبلر بویو

⁸⁴ فلات

⁸⁵ ایچینه آلان

اینسانلاری اؤز ائتگی سی آلتینا آلان اینانجلارین ائتگی لی دوروما گلمه سی 2 و یا 3 یوز ایلین اورونو یوخ، بلکه ان آزی مینلر ایلین و حتّی 10-مین ایلیلرین یئنیشلی-یوخوشلو سورہ جی نین سونوجودور. آذربایجان ایسه، بو سورج ایچینده سیستم لشمیش و بو اویقارلیغین واز کئچیریلمز ترکیب حیصه سینه عایدیدیر. ساییلی تاریخ آراشدیرما مرکز و انستیتوتلارینا گؤره، م.ق. 4-جو مین ایلیک لرده اورتا آسیا و اؤن آسیا بؤلگه لری تورک ائتیک سیستمی آلتیندا اولدوغوندا چئشیدلی تورک گله نک لری نین ده گلیشمه آلتینا چئوریلیمیشدیر.

سون زامانلار "تاریخ سومئرلردن باشلانیر" دوشونجه سی نین یاقین لاشماسیلا آذربایجان و آنادولو تاریخی نین ده بولانیق لیغینا سون قویولماقدادیر. چونکی، آذربایجان، آنادولو و قوزئی عراق، سئیحون-جئیحونلا دجله-فیراتی بیرلشدیرن اورتا زولاق، باشقا آنلامدا ایسه ایکی گئیش آلتین اورتا یایلارایدیر. سومئرلرین دونیانین ایلک مدنی توپولم آدلانیلماسی، آذربایجانین دا بو مدنیته یاخین ایلیشگیده اولماسینی و یا ان آزیندان بو مرکزین بیتیشیک لیگینده یئرلشمه سینی گؤسترمدکه دیر. بئله کی، م.ق. ان آزی 5 مین ایلیک لردن باشلایان اورتا آسیا آخینلاری قارادیز، آغ دیز، خزر و کنگر کؤرفزی⁸⁶ آراسیندا یورد سالمیش، بو بؤیوک سولاردان ائتگیله نن ایکی چای آراسی⁸⁷، آراز-کور و اورمو، وان، آزاق، گؤبجه کیمی سولوق بؤلگه لرده یایلمیشدیرلار. سومئرلر ایکی چای آراسی و داها گونئی - کنگره قدر چکیلسه لر ده، عینی کؤکدن و هامان آخیندان اولان قوتیلر و لولوبیلر ده، خزر دیزی و اورمو-وان-گؤبجه-آزاق گؤللی آراسیندا بؤیوک گوج مرکزی یاراتمیش، ایکی چای آراسی سینیرلاریندا سومئرلرله و آز سونرا ایلاملارلا بیرلشمیشلر. باشقا یاندان قوتیلرله داها یاخین مسافه ده اولان بؤیوک ایلام دؤولتی و یئنه قوتیلرله بیتیشیک اولان آنادولو اؤرتولاری گؤرونمکه دیر. بونلار و بونلار بزنه ر بیر چوخ اؤرنک لر بوگونکو آذربایجانین ائتوقرافیکینی و اؤزول داشینی اولوشدورموشدور. قیساجا، تاریخسل فاکتلار گؤره، م.اؤ-سیندن گونوموزه ده ک اوزانان بیر کسینتی سیز تاریخ آخیشی آیدینجاسینا گؤرونمکه دیر. بئله کی، کنگر کؤرفزی آلتیندا سومئرلر، بیر آز قوزئیہ ساری زاگروسو دا ایچینه آلان ایلاملاردان اؤن آسیا، کچیچک آسیا، اورتا آسیا و داها اؤتده سیبیر، ایتیل و آروپایا چکیلن تورپاقلاردا قورولموش امپراتورلوقلار و بؤیوک دؤولتلر پروتورک، پروتوتورک، اسکی تورک، اورتاتورک و چاغداس تورکلری نین ائل و ائل بیرلشمه لری اولموشدورلار. اونلار، بیر کؤک، بیر اؤزول و بیر اولوس اولسالار دا، گئیش تورپاقلاردا

⁸⁶ کنگر: سومئرلرین اوزلرینی سسله دییی آد/سومئرلرین یاشادیغی بؤلگه نین آدی. کورفز: خلیج
⁸⁷ دجله فرات چای لاری آراسی

یایغین اولدوقلارینا گۆره، چنشییدلی ائتیک و خالقلارلا قونشولوق ائتمیش، دیل، گله نک و یاشام آلیش-وئریشی سونوجوندا اۆزه ل کیملیکه و چنشییدلی آدلارا بییه لن میشلر. بوگون تام امین لیکله دنمک اولار کی، دونیانین هئج بیر ائتیک سل قورومو و وارلیغی، تورک اولوسو کیمی چنشییدلی آدلارلا سسله نیلمه میشدیر. هر هانسی بیلیم سل ندلردن آسیلی اولسا بئله، میلاد اۆنجه سیندن گونوموزه اوزانان تاریخ آردیجیلیغی گۆستیر کی، سومئرلر، ایلاملار، قوتیلر، لولوبیلر، سویارلار، ماننلار، هوریلر⁸⁸، کاسسی لر، اورارتولار⁸⁹، هیتتی لر، میدیالار⁹⁰، توروکیلر، "گیلزان، زاموا، قیزیل بوندا، آللبریا، کاراللا، بوشتا، مسسی، سوریکاس، آلاتیه، اویشدیش، زیکتوتو، آندیا، سوی، سانقیبوتو، پولوادی، ساکلار⁹¹، قامرلر⁹²، ماسساگنترلر، کاسپیلر، آرشاک لار⁹³، آتروپاتنلر، هولنار، تابقاجلار، گۆک تورکلر⁹⁴، اوغورلار، خزرلر، ساییرلار، آوارلار، گنگل لر، تورکنش لر، قارلوقلار، بیچنکلر، اوزلار، بولغارلار، فینلر، قیپچاقلار⁹⁵، قاراخانلیلار، آلبانلار، آرانلار، آذربایجان ساجیلری، آذربایجانلیلاشمیش عرب رووادی لر، آراز-کور شددادی لر، شیروانشاهلار، خلج لر، اوغوزلار، سلجوقلار، آتابی لی لر، قیرقیزلار، قازاقلار، تورکمنلر، اوزبکلر، تورکمانلار⁹⁶، ائلدنیزلی لر، مونقول-تورک بیرلیگی، غزنوی لر، خارزمی لر(شاهلیلار)، عثمانلیلار، قاراقویونلولار، آغ قویونلولار، صفویلر، آذربایجان خانلیقلاری، آوشارلار، قاجارلار و... کیمی ائل و ائل بیرلشمه لر بیر ائتیکدن، بیر دیلدن، بیر اؤزول داشدان یعنی تورک ائتنولوژیسیندن تۇرنمیش و چنشییدلی تورک سوی و تورک بوبلارینی یاراتمیشدیر. یوخاریدا دا قئید اولوندوغو کیمی، آذربایجان بو بؤیوک ائتنوقرافیک و ائتنولینقویستیک دایره نین باتی کۆرپوسودور.

ائرامیزدان قاباق 2-جی مین ایلیگیگین آخیری، 1-جی مین ایلیگیگین اوللرینده زاقروس داغلاری بؤلگه سینده بعضی کیچیک بی لیکلر یاراندى. گیلزان، زاموا، قیزیل بوندا، آللبریا، کاراللا، بوشتا، مسسی، سوریکاس، آلاتیه، او ایش دیش، زیکتوتو، آندیا، سوی،

⁸⁸ خورری لر

⁸⁹ اوراتو

⁹⁰ مادلار

⁹¹ اسکيفلر، ایشقوز

⁹² کیمرلر

⁹³ ارشکی لر، پارتلار، اشکانیلر

⁹⁴ گۆی تورکلر

⁹⁵ کومانلار

⁹⁶ Türkman Eli, Türkmaniye, İraq ve Suriya Türkleri

سانفی بوتو، پولوادی و دیگرلری واردی. آنجاق اونلارین ان قدرتلیسی زاماو⁹⁷ ایدی...

آذربایجاندا تورک میلتي نین گلیشمه سی!

دونیانین ان آدلیم بیلیم اینیستوتلاری نین سون آراشدیرمالارینا گۆره، تورکلرین آتا یوردو یالنیز اورتا آسیا یوخ، داها گنیش آلانی ایچینه آلمیشدیر. "تورکلرین اصیل ایلکین وطنلری اولموش اورتا آسیا یالنیز خزر دنیزی و آرال گۆلو آراسینداکی اراضیله محدودلاشمامیش، بلکه او، اورال و آلتای داغلاری آراسینداکی اراضیدن گنیش، یعنی بؤیوک، اونون شرق کانونون دا بالخاش گۆلو، غرب کانونون دا خزر دنیزی و مرکزینده آرال گۆلو یئرلشیر. دئمک بوتون آذربایجان، خزرین اطرافی، زنگان، قزوین، همدان و حتی چاغداش تورکیه نین شرقی و مرکزی ده تورکلرین اصیل و ایلکین وطنلری نین بیر قیسمتی اولموشدور."⁹⁸

بو تورپاقلارین زنگین دوغاسی، حیواندارلیق و اکیچی لیه اویغون اولدوغو، گنیش کوتله آخینینا ندن اولموشدور. بئله کی، م.ق. 5 و 6-جی یوز ایلیک لردن باشلاپاراق سومئر آخینلاری ایله یاناشی چئشیدلی آخینلار کسيلمک بیلمه میشدیر. بو آخینلارین گنللیک له باریش ایچینده اولماسی و قان تۆکولمه دن، باسقی یاپیلمادان گرچکلنه سی گلمه لرله یئرلیر آراسیندا اولان اونسیت و یاخینلیغین گۆسترگه سیدیر. البتده بعضی زامانلار توقوشمالارین دا ایستیتنا اولماماسی گۆرونمکده دیر. آنجاق کۆچمنلرله یئرلیر آراسیندا اولان باسقیلی ایلیشگیلرین بیر چوخو دا گۆزه چارپاماسی، اولان قاینالاردان اله گلیر. بیر چوخ تاریخچی بیلگینلره گۆره، یئنی کۆچلر بوگونکو آذربایجان و هنده وری اوچون گوج بیرلیگی، اینسان چوخلوغو، یاشاییش بؤلگه لری، قارشیلیقلى ایلگی آلیش-وئریشلری و یاواش-یاواش شهرلشمه مدنیت سیستمینی ارمغان گتیرمیشدیر. هر کۆچ اؤزوله چئشیدلی یاشام تجروبه سینى گتیررکن، باشقا کۆچلرده ده تجروبه قازانماغی باچارمیشدیر. بو کۆچلرین اوزون سوئرمه سی و غالبین بیر و یا ایکی، اوچ یاخین زولاقلاردان اولماسی دا ائل بیرلشمه لری و طالع بیرلشمه لرینی اولوشدورموشدو. بئله کی، یول اوزاقلیغی، فصیللرین دئیشکن لیگی، بؤلگه و داغلیق لارین سرتلیگی، وحشی حیوان یوروشلری، یول اوستو اولان بئرلیرین قارشى دورمالاری و... چئشیدلی کۆچمنلری بیرلشمه یه و طالع بیرلیگینه چکیر و حتی اونلارین ابدی

⁹⁷ Arazoğlu, Müxteser Azərbaycan tarixi, BAB kitabxanası, Bakı, 2000, S. 21
⁹⁸ پروفیسور م. زهتابی "ایسلاما قدر ایران تورکلرینین دیلی و ادبیاتی"، اختر نشریاتی، تبریز، 2001، ص 9

بیرلشمه سینه ال وئریشلی ایمکانلار یارالیدردی. نه ایسه، یئنی گلنلرین یاواش-یاواش یئرلیرله قاتیلماسی، یئنی اینکیشاف سوره جینه گیره ن کوتله دیلینی ده زنگینلشدیرمیش، اونون بیرلشدیرجی اؤزولونون یارانماسینا ندن اولموشدور. یئرلی و گلمه کوتله لرین قوووشماسی و بو بیرلیکدن اورتایا چیخان یئنی گله نکلر، پروتورک* (میلاددان قاباقکی تورک دیلینه پروتورک ده دئییلیر. باشقا سؤزله ایلکین تورک.) سوره حی نین ده گوجلنمه سینه و مرکزلشمه سینه یول آچمیشدیر. گوروندویو کیمی، بؤیوک گومانا گوره، دونیانین ایلکین اینتئقراسیا اولوشومو دا بورادان باشلامیشدیر. سومئرلین گونئی و ایکی جای آراسیندا ایلکین هیروگیلیف (میخی) الیفبانی یاراتماسی، هر یئردن داها ارکن آذربایجاندا اؤیره نیلمه یه و پایلماغا باشلامیشدیر. چونکی، سومئرلین یاراتدیغی دیل قایدالاری و یازی سیستمی آذربایجاندا یئرلشن ائل بیرلیکلری اوچون بؤیوک آلاندا دا دوغما ایدی. بو آچیدان سومئرلین یاراتدیغی میخی الیفبا او گونکو آذربایجاندا چتینلیک یاراتمادان اؤیره نیلیر و پاییلیدردی. نجه کی ، آز سونرا بو گونکو آذربایجاندا ایچره ن ایلام امپئراتورلوغو سومئرلردن آلینان میخی الیفبانی داها دا گئنیش و او یغون دوروما گتیرمیش، سونرالار هیروگیلیف سیستمی نین آشورلارا و فارسلا کئچمه سی نین آنا مرکزی اولموشدور. دئمک دیل، آذربایجاندا اولوشان میلّت و یا تولوم یوکسه لیشی نین اؤزول داشی کیمی ان اؤنملی یئر آماقدادیر. دیلین آذربایجاندا مرکزلشمه سی ایله وار اولان کچیک قبیله و قوم دئیملری ده چوخ تئز بیر زاماندا اوتوماتیک اولاراق آسسیمیله اولماغا باشلامیش، یازی نین اورتایا گلمه سی ایله بوتونلوکله آرادان گنتمیشدیر. تورک دیلی نین گلیشمه سی و وار اولان یاشاما قاتقی قاتماسی، تورک یاشام فلسفه سی نین تمل دایاقلارینی یاراتماغا باشلامیشدیر. دیلین چئوره دن آلیچی خاصیتی و چئوره یه سویئکتیو وارلیق قازاندیرماسی، اؤز-اؤزه لوگونده بییه لنمه و مالیک اولما ذهنیتینی یاراتماغا باشلامیشدیر. دوغانین اینسانا وئردیگی هر اوبیئکت، اینسان طرفیندن قارشیلیق سیز بوراخیلمامیشدیر. بو قارشیلیقلى آلیش-وئریش آذربایجان اینسانییلا تورک دیلی آراسیندا ائله ایلشگی یاراتمیشدیر کی، تورپاق عامیلی ایله اینسان عامیلینی عینی لشدیرمیش و بیرلشدیرمیش دیر. دیلین یازیلی سیستمه گیرمه سی ایله سوسیال ساوادلاشما باشلامیش، یازیلی قوراللار⁹⁹ یارانمیشدیر. اینسان آجی-دادلی دو یغولارینی بیغماغا باشلاپینجا اؤنجه سؤزلو، سونرا ایسه یازیلی ادبیات یاراتمیشدیر. دو یغولارین دیله گلمه سی ایله موسیقیلی نغمه یارانمیش، یاواش-یاواش کوتله دو یغوسونو اوخشایان موزیک آلتلری نین ده یارانماسی اورتایا چیخمیشدیر. یاشام

⁹⁹ قانونلار

آلانینی قوللوقا آلماق چاباسیندا یئنیش-یوخوشلو انگلرله اوغراشان توپلوم، اؤزونه، گوجونه، چئوره سیننه اویغون اولان ان ال وئریشلی ایمكانلارلا ال اوزالداراق یئنی کیملیک لر قازانمیشدیر. آذربایجاندا، بو کیملیک قازانمانین سوره جی اؤز اؤزه ل کئیفیت لری ایله بو گونکو ایران آدلانان بوز قیرلارلا تام-تامینا فرقیلی اولموشدور. ائله بو اوزدن 7000-ایلیک آذربایجان تورک تاریخی نین 2500 ایلیک فارس تاریخله قونشولوق ائتمه سی و گئنیش ایلیشگی قورماسینا باخماپاراق بو ایکی میلنده دیل، تاریخ، گله نك، دین¹⁰⁰، گؤرونوش، روحسال داورانیش، سوسیال-سیاسال گؤروش بیر-بیریندن تام فرقیلی و دئیشیکدیر.

یاکوب م. لاندو اؤز آدلیم "پانتورکیزم" کیتابی نین 10-جو صحیفه سینده مجار یهودیسی اولان گزیچی و آراشدیریجی یازار "آرمینوس (هئرمان) وامبری" دیلیندن ایلگینچ بیر بنزتمه نی ایره لی سورور: "توم تورکی قورویلا رین فیزیکیسل اؤزه للیکلری و گلنک لرینه گؤره آلت بؤلوملره آیرلمیش بولونان تک بیر عرقا عاید اولدوقلاری بللی دیر."¹⁰¹

دیل عامیلی نین آذربایجان تورکلویو اوزه رینده فلسفی ائتگی سی

چوخ گئنیش آنلامی ایله دیل، هر هانسی بیر توپلومون دوشونجه، دیغو و دونیا گؤروشونو، داورانیش گوجونو و یاشام سوروجولوگونو سرگیله یین جانلی وارلیقدیر. تورک دیلی گئنیش آنلاردا یاییلان، آنجاق بیتیشیک یایلاق و آنادا داغینتیلی دورومدا یاشایان اینسانلاری بیر آرایا گئیرمکده، اونلارلا بیرگه اشارت، بیرگه گؤروش، بیرگه دیغو ایفاده سی، جانسیز نسنه لری¹⁰² سسله جانلانديرما، یاخین جانلیلاری آدلا سسلندیرمه، چئوره نی اشارتله دئیل، آغیزدان چیخان ایچ دیغویلا آلتاماغی اؤیره دن بیر سیستم اولقوسو اولموشدور. ایلك اینسان نسنه یه آد وئیرکن، او آدلاری منیمسه میس و اؤزو ده همن آدلارا باغلاناراق سوسیال تمل قورماغا باشلامیشدیر. ایلكین اینسان، دوغایا نجه باخمیشدیرسا، ائله ده اونا باغلانمیشدیر. بیر آد اؤز آردیجا بیر یاشام طرزینی اورتایا قويموشدور. بو اورتایا قویولان یاشام طرزى، بللی بیر توپلوم اوچون قودساللیق و یا

¹⁰⁰ دین قونوسو دیشکن اولدوغو اوچون تاریخ بویو قالیب-مغلوب ایلیشگیلرین قارشیسیندا دیشیک دوروملارا دوشموشدور. اسلام عربلرین سولطه سیله هر ایکی تورک و فارس میلنتری آراسیندا یاییلمیشدیر. حال بو کی، اسلامدان اونجه تورکلرله، فارسلا آراسیندا دین بیرلیگی نین بیرجه بنله اورنگینه راسلاشماق اولماز! تاریخین کسین اورنکلرینه گوره آذربایجان دا داخل اولماقلا تورک دونیاسی نین قالیب اینانجی میلاددان چوخ اسکی لره دایانان تک تانریچیلیق اولموشدور، حالبوکی، فارسلا اسلاملا قدر هئپ اودجو (آتش پرست) اولموشدورلار. گؤرونویو کیمی بوگونکو تورک- فارس آراسیندا تکجه اورتاق لیق یارادان دین عامیلی ده دوغوشدا آیری-آیری اولموشدور.

¹⁰¹ PanTürkizm, Jacop M. Landau, Türkçesi: Mesut Akın, İstanbul, Aralık 1999, S. 10

¹⁰² شنی

قارشیلیغلی آلان لار یاراتمیشدیر. بنله گلیشمه سوره جینده دیر کی، توپلوم ایچینده اورتاق چرچیوه لر، اینانجلار و بیرجه آنلایشلار اورتایا چیخمیش و منیمسنمه یه باشلامیشدیر. هر اورتایا چیخان بیر سؤزجوک، توپلوم مالینا چئوریلیمیش، اونون اوزه رینده دایانیشما و دیره نیش منطیق لری یارانمیشدیر. دلیل یارانديقجا توپلوم قارشیلیغلی ایلگی لنمه یه مئیل گؤستره رک، اشارت و سس آلیش وئریشینه قالخمیشدیر. بیر اؤیره نیلن سس و یا سؤز تکرار اولاراق قالارگی حاله گلمیشدیر. هر سس، اؤز چئوره سینه ایلیشه رک یئنی بویوتلار آلمیش و دوغوشا باشلامیشدیر. دلیل، هر توپلومدا اولدوغو کیمی، تورک توپلولوقلاریندا دا، وحدت و توپارلایجی گوج اولاراق آنا کیملیک سیمگه سی اولموشدور. هر اسکی ملتین گلیشمه سینده رول اوینایان چئشیدلی عامیلرلی گؤزه آلاراق، تورک میلیتی نین میلت اولماسیندا ان اؤنملی رولو دلیل اوینامیشدیر. سؤزسوز کی، تورک دیلی نین یارانماسی نین کسین تاریخی یالنیز تخمینلر اوزه رینده دئیيله بیلر. آنجاق بو دیلین دونیانین ان اسکی دیلی اولماسی و یا ان آزیندا ان اسکی دنیا دیلی اولماسیندا آرتیق شوبهه قالمامیشدیر. اؤرنک اولاراق قوبوستان کؤهوللرینده کی ماغارالار اوزه رینده چکیلن بیجتوگرافیک (شکیللی) یازیلار، چوخ گنجه دن همان اراضیده تاپیلان چئشیدلی داش قازمالاردا (اؤرنک: آزیخ) ایدئوگرافیک (فیکیر بیلدیرن) یازیلار، بیر آز سونرا تاپیلان آیتلاردا ایشاره خط لرینه چئوریلیر. سؤزسوز کی، ایلکین اینسان، هر هانسی چیزگیدن داها اؤنجه دانیشماغا باشلامیشدیر. بنله اولان حالدا قوبوستان ایزلری نین 12-مین ایل یاشینی تصدیق ائدن بیلیم اینسانلاری تورک دیلی نین سیستم لشمه سی نین ایلک واریانتلاری نین ان آزیندا 10-مین ایل اولماسی نین دا یقین لیگی اوزه چیخیر. تاریخ آچیسیندا سومئرلره یاخینلاشدیقجا تورک دیلی نین وارلیغی یاواش-یاواش اورتایا چیخمیشدیر. سومئرلردن قالان یازی ایزلری و بو ایزلردن اله آلینان سوسیال چیزگیلری¹⁰³، تورکلرین ده همین چیزگیلره باغلی اولماسینی آیدینلادیر. سومئرلرین آردینی توتان ایلاملارین دلیل آلانیندا داها دا ایره ليله مه سی، سؤزجوکلره داها دا سیستم وئرمه سی و ایلکین قایدا یاراتماسینی دیلچیلیک بیلیمی تصدیقله مکده دیر. سون 50-60 ایلده آروپا، آمئریکا و روسیا بیلیم مرکز لرین تورک تورپاقلارینا عایید اولان قازینتی ایشلری نین سونوجو تاریخ بیلیمینده درین دئیشیک لیه ندن اولموشدور. سؤزسوز کی، بو آرخلوئیک چالیشمالارین سورمه سی ایله داها دا دئیشیک فاکتورلارین اورتایا چیخماسی قاجیریلماز دیر. بو چالیشمالاردان اله اولونان آرخلوئیک سونوجولار گؤره، م.ا.و. سیندن چوخ قابق زامان، اورتا آسیا اینسانی دیلینی گلیشدیرمیشدیر. 8-جی یوز ایلییه عایید اولان

اورهون آبیده لری، گۆک تورک امپراتورلوغونون داها فورمالاشمیش تورک دیلینی ایشلمته سینینی گۆستریر. بو آبیده لرینده یازیلان دیل، گۆک تورکلرین و اویغورلارین گنیش دیل قرافیکی نین جومله و سۆز قورولوشونو اورتایا قویور. بو کیتابلرده دؤلت قوراللاری و ایشله م لری یازیلیر. تورک دیلی آرتیق بیر ایمپراتولوق دیلی اولاراق گۆستریلیر. بو دوروم عئین ایله آذربایجان تورپاقلاریندا دا گۆزه چارییر. باخماپاراق کی، بو بؤلگه ده گندن قازینتی ایشلری سون زامانلاردا دایانیر و بو قازینتیلار بیر چوخ زامان پان فارسسیست و پان ایرانیستلر طرفیندن انگلله نیر. آنجاق الدهه اولان سونوجلاردان بللی دیر کی، اورتا آسیا، اؤن آسیا و اورتادوغونون یاشام تاریخی گنللیک له و تورک تاریخی اؤزه لیکله بؤیوک آلاندا عینی آنلامی ایفاده ائدیر. آذربایجان و اونون داها گونئییندن تاپیلان داش یازیلاری نین باتی بیلگینلری طرفیندن اوخونماسی اسکى تورکلرین چاغداش تورکلره نه قدر یاخین اولماقلارینی اثباتلایر. سومئر، ایلام، قوتی، لوللوی، مانا، مئدیادان قالان آدلارین اوخونماسی و بو آدلارین چاغداش آذربایجاندا دانیشیلان دیل ایله اوست-اوسته گلمه سی، تورک دیلی نین آذربایجان تورکلویونون میلث حالینا گلمه سینده واز کئچیریلمز رولونو گۆسترمدکه یر.

آذربایجاندا تورک میلثی نین گلیشمه سینده تورک دیلی نین رولو

دیلچی عالیملرین اورتاق دوشونجه سینه گۆره، تورک تئرمئنی نین گنیش ایشله دیلمه سی نین زامانی هون امپراتورلوغونون چاغینا دایانیر. هون امپراتورلوغونون خیدمتینده اولان گۆک تورکلرین بو امپراتورلوقدان سونرا دؤلتلر قورولوشو محض تورک آدیلا اولور.

میلادین 4 و 5- جی یوز ایللیک لرینده یاواش-یاواش بؤیومه یه باشلایان و گنیش قبیله و ائل بیرلشمه لرینی اولوشدوران دؤیوشکن، قورخماز و اؤلومه قوشان توران ائللیلر، چوخ گنچمه دن تورک هون امپراتورلوغوندا بؤیوک اؤنچوللوکله گنیش یئرلر آلمانا باشلادیلار. هونلارین گوجدن دوشمه سی موغول چووان-چووانلارین بؤلگه یه کؤلگه سالماسینا نده ن اولموشدور. بو اوزدن سوی و کۆک یاخینلیقلاری اولان آشنا ائللی موغوللارلا بیر ایتفاغا گیرمه یه اوستونلوک وئردیلر. چووان-چووانلارین گوجدن دوشمه سی ایله، 552-جی ایلهده آشنا ائللی چووان-چووانلاری یئنه رک ایلك دفعه تاریخده تورک آدلی بیر دؤلت تملینی قویماغا باشلادی. اؤز لرینی گۆک تورک* (*تورک: قورخماز، ایگید، گۆک: گۆی، ایلاهی، قودسال. گۆک تورک: قودسال قورخماز.) آدلانديران ائل بیرلشمه لری آز بیر زاماندا بوتون استئپ و هنده ورده اولان سوی داش ائل بیرلشمه لرینی اؤز حیمایه

سى آلتينا آلدى. 745-جى ايله دك اوزانان گۆى تورك امپىراتورلۇغونون قويدوغو ان قالارغى ارثيه اۇزوندن اۇنجه كى آنالار تارىخى نين آد ماهيتى و ميللى كيملىك آدى اولدو. گۆك تورك لرین ان بۇيوك باشچى لاريندان بيرى امپىراتورلۇغون باش باخانى تون يوقوق، بيلگه خاقان اولموشدور. او، ايلك كز اولاراق تورك آدى داشييان بير دۇولت سيستمى ياراتميشدير.

گنل ليكله گۆى توركلر دۇولت سيستمىنى ميللى ايدئولوژىيا باغلاركن، اوچ اۇزول داشى گۆى تورك دۇولتچىليگى نين باشيندا يئرلشديرميشلر:

(أ) چينى باسقى آلتيندا توتماقلا، تورك دۇولتى راحت اولوب، يئمكدن تامين اولسون.

(ب) چين، ده داغينيق اولاراق سېلنميش توركلر آنا يوردو اؤتكنه قايتماليديرلار.

(ج) آسيادا نغده ر تورك وارسا تورك خاقانى نين بايراغى آلتينا توپلانماليدير.¹⁰⁴

بللى اولدوغو كيمى، دۇولتچىليگين تملينده ميللى ايدئولوژى تملينه داپانان زامان دۇولت يۇنه ديچيلرى نه ايسته ديكلرينى، نئجه ايسته ديكلرينى، نه زامان ايسته ديكلرينى و كيمدن ايستمكلرينى بير ياپيد اولاراق اورتايا قويماغى باجارميشديرلار. 734-جو ايلده بيلگه خاقان اؤلدو. يئنى سنى داشقازمالاريندا بيلگه خاقان ديليله تاپيلان كتيبە ده يازيلير:

"انى تورك ميلتى، اوسته گۆك بيخيلماز، آلتدا يئر دلينمزسه، دۇولتى،

تۇره نى كيم بيخا بيلر!"

آيديندير كى، گۆك توركلرين دۇولتچىليك سيستمينده اولان تورك اۇزولونون يارانيش چاغى قيسسا وعده لى بير تاپينتى دئييلدير. تارىخين گۇستردىگينه گۇره، سومئرلردن باشلايان دۇولتچىليك گله نكى تورك ائللرى نين ايچينده ياييلاراق ائل گله نه يينه چئوريلميشدير. آنجاق گۆى توركلره دك دۇولتچىليك سيستمى ائل و قبيله كيم ليگى اوزه رينده قورولموشدور. بئله كى، ائل بيرلشمه لرى نين باشيندا داپانان بۇيوك خان، ائلين ان آپارىجى باشچيسى كيمى، هم ده دۇولت باشچيسى اولموش و ائل بيرلشمه لرى نين دۇولت باشچيسى تانينيردى. دئمك گۆك توركلردن داها 5000-ايل

¹⁰⁴ دوكتور جواد هنييت، توركلرين تارىخ و كولتورلرينه بير باخيش، كاويان يايين لارى، تهران، 1986، ص 21

قاباق بۆلگه ده و اۆزه لیکله آذربایجاندا حاکیم اولان ائل بیرلشمه لری هر هانسی آد داشیماسیندان آسیلی اولماپاراق تورک دیلی و زامان - زامان گلیشمکده اولان تورک تۆره لی گله نکسل توپولوملار اولموشدور. سۆزسوز کی، بوتون بو گلیشمه لرین مرکزینده تورک دیلی و بو دیلدن اورتایا گلن یاشام فلسفه سی دایانماقدادیر. بیر آز گنیش آلاندا تورک دیلی ده، بوتون باشقا دیلر کیمی تاریخسل گۆره وی اوزه رینده یایلیدیغی یئرلرده اینسانلارین دوشونجه و دوغو سیستمینی اولوشدورموش، اونلارین اورتاق تملینی، بیلدیرسینی، آنلاتیم و بیرلشدیرجی باغینی بیچیملندیرمیشدیر. بیر سۆزله، تورک دیلی ائل بیرلیکلری نین بیرلشمه سینده ان بۆیوک رول اوینامیشدیر.

آذربایجاندا تورک میللی نین مرکزلشمه سینده دۆولتچیلیگین اۆنمی!

سۆزسوز کی، آذربایجاندا تورک دۆولتچیلیگی نین گله نکسل لشمه سی، بوتون تورک تاریخینده اولدوغو کیمی ائل، ائل بیرلشمه لری، طایفا و قبیله لر اوزه رینده اولموشدور. بو دانیلماز گرچکدیر کی، تورک اینسانی تورک اولدوغونو دئییل، قبیله، ائل، خاقان و بو کیمی میلت آلتی عاملیلری منیمسه میش، اونو تانیمیش و اوزه رینده دایانمیشدیر. بو دۆولتچیلیک سیستمی اۆز زامانیا گۆره نه قدرده دوغال اولموشسا، تورک اینسانی نین چاغداش دۆولتچیلیک باخیشیندا اولدوقجا اویومسوزلوقلار یول آچمیشدیر. سۆزسوز کی، بیر میلتن تاریخ بیلینجی، ان چوخ او میلتن تاریخسل دۆولتچیلیک گله نه ییندن بسله نه رک دوشونجه اولقوسونون بیچیم لندیریر. بیر توپلوم، حافیظه سیله میلته چئوری لر. حافیظه نین نه درجه گوجلو اولدوغو و یا اولماماسی او توپولوگون میلته چئوریلمه سینده دانیلماز رول اویناییر. حافیظه بیر میلت طرفیندن سورجلی یارانارسا، دۆولت طرفیندن آرخیوله نر، نسیللر آراسی اورتاق اولوسال کیملیک اولوشومونا چئوریلیر. هرگاه، تاریخ حافیظه سی یاشانان اولقولار آراسیندا هارمونیک سیستم کیمی گۆرونرسه، او میلتن اۆزونه تابع چیلیگی کسيلمز حاله گلیمیش اولار. بو، او دئمکدیر کی، میللی حافیظه یاراناندان بری کسینتی سیز اولاراق بیر آنلامی سرگیله مه به خیدمت ائدر و میلتن گنل آنلايیشی نین اؤلچو و چکیسینی بلیرلندیره ر. اۆرنگین، چین، میصر و یا آلمانیا کیمی توپولوملاردیر. بو میلت-دۆولتلر ده ازلدن اورتاق دۆولتلر اولمامیشلار. اونلار دا تورکلر کیمی اۆنجه قبیله لر، ائل بیرلشمه لری، کبیچک توپولوقلار اولاراق دۆولت سیستمی فزانمیشدیرلار. آنجاق تورکلردن داها ارکن میلت-دۆولت آنلامینی قاپسامیش، دۆولت و میلت ایلیشگیلرینی ساغلاما آلمیشلار. چین، میصر (رب) میلتریندن دانیشارکن

باشقا آدرس لری آختارماغا گرک قالمیر. چین ین دؤولت و میلتي¹⁰⁵ عینی له شیر، عینی ایفاده داشیبیر و تام آیرلماز بیر اولوسال تاریخ حافیظه سینه دایانیر. بو اوزدن چین تاریخینده چئشیدلی سوی، بوی، طایفا حاکیمیتی اولسا بئله، هامیسی چین تاریخ حافیظه سینده یئرلشیر. میصر و آلمانیا دا آر-چوخ چین کیم لیگینه بنزه ر اویوما صاحیدیرلر. آذربایجان تاریخینه گلینجه، سورونون چکیسی بیر یانا قالسین، تمل اولراق بیر بلیرسیزلیک اورتادا دولاشیر. بو بلیرسیزلیک یالنیز آذربایجان دئییل، هم ده آنادولودا، قافقازلاردا، حتی تاریخی تورکوستانین باشا-باشیندا گورونور. تاریخی تورکوستاندا گؤک تورکلرین 552-جی ایلده ایلك دفعه اولراق سلاله و قبیله یوخ، سوی دؤولتچیلیک یاراتماسی، تورک اولوسال بلله یینی¹⁰⁶ یاراتماغا باشلاسا دا، اوللاردان سونرا اوغور، اوغوز کیمی دؤولتلرین ینی دن طایفا، قبیله دؤولت یاراتماقلاری، گؤی تورکلرین یاراتدیقلاری میل-دؤولت عنعنه سینى یاری یولدا قویور. همین یالنیش گله نه بین سونجو اولراق بوگون تورک تاریخیندن سؤز آچیلاندا اوجسوز-بوجاقسوز بیر سیرا چئشیدلی آدلار مئیدانا گلیر. حتی ایش اورا چاتیر کی، بعضی اونلو تورک تاریخچیلری بئله ایفاده لر ایشله دیرلر: "آتاتورکون الی ایله عثمانلی امپروتورلوغو بیخیلاندان سونرا تورک دؤولتی قورولدو!!!" و یا "عثمانلی پادشاهی، سلطان سلیم، ایران شاهى(؟)، اسماعیلی چالدیراندا یئندی!!!" گوروندویو کیمی عثمانلی دؤولتی تورک دؤولتی دئییلدیر کیمی گؤستریلیر و آتاتورکون عثمانلی-اسلام سننتز دؤولتینی بیخاندان سونرا تورک دؤولتچیلیک گله نه یینی قورماغا باشلایبیر. شاه اسماعیل ایسه، ایران شاهى آدلانیلیر. و اونون عثمانلی سلطان سلیم طرفیندن یئنیلمه سی بویوک سنونجمله قارشیلایشیر. حال بوکی، او زامان ایران آدلی بیر دؤولت اورتادا یوخدور. ان آزیندان تورک سویلو بیر صفوی دؤولتی وار. گوروندویو کیمی، بولانیق تاریخ ذهنیتی، یالنیز کوتله دئییل، حتی آیدین تورکلرین ده تاریخ بیلینجینده درین چاتلاق یاراتمیشدیر. سؤزسوز کی، آذربایجان تورکلویونون بولانیق ذهنیتی ده ائله بو یالنیش تاریخ باخیشیندان قاینقلانیر. کنچمیش سطیرلرده قئید اولدوغو کیمی، سومئرلردن آز سونرا یارانان ایلام، قوتی، لوللوی، هورری، ایسکیت، کامئر آراتتا، اورارتو، هیتت، ماننا، مادا کیمی دؤولتلر محض آذربایجاندا، آنادولودا یاراندیقلاری اوچون آذربایجان و تورکیه نین اسکی دؤولت سیستم لریدیر. آذربایجان و آنادولودا تورک دؤولتچیلیگی نین 11 و 12 یوز ایللیکده قزنویلرین، سلجوقلارین، چینگیزخانلیلارین (مونغول-تورک بیرلشمه لری)

¹⁰⁵ بورادچین دولتی نین تورکلرله مونقوللارا و باشقا آزیلیقلارا قارشى شونئیستی باخیشینی گوز آردی ائتمک اولماز. یالنیز چین ائنگین ین سایى نی دوشونه رك اورانین هر هانسى رژیم ایچینده اولماسیندان آسیلی اولماپاراق بیر ملت – دؤولت سیستم اولماسی کسین دیر.

¹⁰⁶ حافظه

گلمه سی ایله باشلانماسی داستانلاری نین نه قدر بوش و میلی کیملیک شعوروندان یوخسون اولماسی گوندن-گونه آیدینلاشماقدادیر. بو آزادا بعضی دار گوروشلو و محافظه چی تاریخچیلریمیز او قدر ایره لی گنديرلر کی، آمتریکا و اروپا اینیستیتوتنتلری نین تورک تاریخی حاقیندا یایدیقلاری درین بیلگیلری بنله شانناز و پرووکاسیون متیدانینا چنوبریرلر.

آزربایجاندا 1918-جی ایلدن اؤنجه دؤولتچیلیک سیستمی اولوبدورمو؟ بو سورونو اورتایا قویانلار ایکی قورویدورلار. بیرینجیسی آییق-ساییق دوشمنلریمیز، ایکینجیسی ایسه تاریخیمیزی یاریمجیق اؤیره نیب، یاریمجیق اؤیرتمکده اصرارلی اولان اؤزومورده ن اولانلاردیر. کیمسه چیخیب دا دییه بیلر کی، ان آزی هوئری لردن باشلایان و قاجارلاردا سونا چاتان سلاله دؤولتلری تورکلردن باشقا کیملر اولموشدورمی؟ کیمسه چیخیب ایدعا انده بیلر کی، بوگونکو آزربایجان یایلاسی آدلانان گوئی قافقازلاردان دوغو زاگروسادک چکیلن بو داغ-داشلاردا تورکلردن باشقا آیری یئرلی دؤولتلر ده اولموشدورمو؟ بوگونون آزربایجان، کسین لیکله فوتیلرین، ایلاملارین، ساقالارین، کامرلرین (قامر)، خزرلرین، ماننلارین، مئدیالارین، آلبانلارین، شیروانشاهلارین، صفویلرین، اوشارلارین، قاجارلارین و... کیمی سلاله دؤولتلرین ائولادلاریدیرلار. بو سلاله دؤولتلر، بیر گونده اورتایا قونان دؤولت سیستم لری دئییلر کی، کیمسه دوروب اولاری بیر-بیریندن آیری آراشدیرماغا قالخسین! اولار آردی-آردیندان گلن سوی بیر، دیل بیر، ائل بیر چئنشیدلی باتی تورکلری اولموشدورلار.

آلمان دؤولتچیلیک تاریخینی آراشدیراندا، گئرم تئرمینی له، گئرمه نییا تئرمینی انله بیرلشیر کی، کیمسه نین اونا توخوناجاق گوجو قالمیر. حال بو کی، پروس دؤولتی نین تاریخینده ان آزیندان 38 باغیمسیز دؤولت بیرلیگی واریدی. بو 38 دؤولت هامیسی گئرمان اولدوقلارینی دوشونور، حتی ان تمیز گئرمان اولدوغونو اثبات ائتمک اوچون کسینتی سیز اولراق بیر-بیرله ساواشیرمیشلار. پروس، باواریا، بادئن، ساکسونی، هئس، وورتومبئرگ، دارموچتاق، کارل سروهه و... کیمی مستقل شاهلیقلار اولان پروسا باج وئره نلری نین تاریخینی یالنیز آلمانیا تاریخینده آراشدیرماق ممکوندور. دئمک آلمانیا اولانلار، نه اوچون و هانسی ندنلره گؤره آزربایجاندا اولماز حاله گلیر؟! آیدین دیر کی، اورتادا دؤولت و میلت ایراده سینى اولقولاندیران بیر سیستم گؤرونوسو اولمالی دیر. دوغورودور کی، طایفا، سلاله، امت، خانلیق، آتابی لیک کیمی دؤولت سیستم لری کئچه ری اولدوغوندان میلی ائتنیک دؤولت سیستمی نین یارانماسینا انگل اولور، آنجاق اؤزو-اؤزه لوگونه میلت سیستمیندن قیرافدا قالماییر و اؤز قایناعی اولان اولوسوندان قاینافلانییر. میلت بیر سوی اولراق قالار، یئنیش-یوخوشلاریلا اوفانیر و دیرچه لر. چونکی

میلت، اینسان دئمکدیر، اینسانلارین توپلوسو ایسه روحسال لانمیش بیر بیولوژیک وارلیقدیر. آذربایجان تورک میلتی بیر روح سل بیولوژیک وارلیق اولاراق بو قونو ایچینده آنلام تاپیر و تعریف اولونور.

آذربایجان وارلیغی نین بیجیملنه سینده، اولوسال تورک کولتور کیم

لیگی نین رولو

بیر توپلومون آنلاشیلان کیم لیگی، اورتایا قویا بیله جک دوغال تانیتیم طرزى، سادجه "من کیمم، کیملرده نم، هارادان گلیمیشه م، اولدوغوم، بولوندوغوم یئر هارادیر!" یانیت ینا باغلیدیر. آیریجا بیر توپلومون، اؤزونو نه سایاق درک ائتمه سی، نئجه تانیتماسی، دوغو و دوشونجه سینی هانسی اؤزه للیکلره سرگیله مه سی دیشمه ز شرطدیر. بیر چوخ دوشونوره گۆره، اولوسال کولتور کیملیک بیر توپلومون دوشونجه سیستمی نین گۆزگوسو و او توپلومون دنیا گۆروشونون گۆسترگه سی دیر. اولوسال کولتور کیملیک هم قوروجو و هم آخیجی دیر. بونا گۆره قوروجودور کی، اولوسو بیر آرادا توتماغین ان تمل داشیدیر. اونون اولمادیغی یئرده داش، داش اوستونده دورماز، توپلوم پارام پارچا اولار. دؤولتله اولوس آراسیندا اؤزگه لیک حوکم سوره ر و جمعیت داغیلاراق اؤزگه لرین تابع لیگینه گیرر. و اوندان اؤتور آخیجی دیر کی، ایستر اوردو گوجو ایله، ایستر اکونومی، تاریخ و دیل کانالاری ایله باشقا میلترلرین کولتور آلانینا گیرمه گی باچارار، اؤز اینسانلاری نین گله نك، گۆرنه کلرینی باشقا میلترلرین ده مالینا چئویرر. اولوسال کولتور کیملیک بیلینجی اولمایان بیر توپلومون اولوس کیمی یاشاماسی ماحالدیر. دؤولتینی، اوردوسونو و حتی دیل کیمی تمل عنصرنو ایتره ن بیر توپلومون اولوسا دؤنوشو ممکون اولاسی دئییلسه، بیرلیکده اولوسال کولتور کیملیک بیلینجینی الدن وئرمیش بیر توپلومون یئنی دن دیریلمه سی اولومسوز معجزه یه بنزر. ایران آدلانان یئرده میلیونلارلا دیلینی ایترمیش تورک کؤکن لی اینسان یاشاماقدادیر. اولار فارسلا رین آسسیمیله سیاستینه توش گله رک دیلرینی الدن وئرمیشدیرلر. لاکین کؤکلو-کولتورلو بیر تورک وارشلیغی نین گوندن-گونه گولنمه سی ایله آسسیمیله اولونوب، ایتمیش کیمی گۆرون میلیونلار تورک اؤز اولوسال کیم لیگینی یئنیدن قازاناراق، تاریخسال سچییه لرینی الده ائده چکلر. آذربایجاندا میلی کیملیک بیلینجی نین آرتماسیلا اؤز دیلینی اونودان تورکلر هر شئیدن اؤنجه تورک دیلینه ساریلاچاق و زامان سوره جینده حتی ان کسگین تورک کیم لیگی داواسینا فالخاجاقلار.

اولوسچولوق دوشونجه سی نین بیچیملمنه سینده اولوسال کولتور کیملیک بیلینجی بنیین ساییلارسا، کسین لیکله، دیل، تاریخ، ادبیات و اوردو، اولوسال کولتور کیملیک بیلینجی نین شاه دامارلاری سایلمالییدیرلار. آدلاری سادالانمیش بو دورد تمل عنصر، بوتون یئنیش-یوخوشلاری، فرقلی زامانلارا عایید ائتگین لیگی و چنشیذلی آخارلاریلا گنیش اینسان کوتله سی نین وارلیغیدیر. بو وارلیق عنصرلرله گنیش اینسان کوتله لری، من کیمم سوروسونو یانیتلاییر، من هاردان و کیملردن گلیمیشه م، سوروسونا آیدینلیق گتیریر. سؤزسوز کی، آذربایجان کیم لیگی تک باشینا بئله بیر سورغونون آلتیندان چیخا بیلمز. چونکی، آذربایجان تاریخی گنل تورک تاریخی دیشیندا گورمک ممکون دئییلدیر. ویل دورانت "میخ خطی نین یارانیب، تکمیل لشمه سی، سومئرلین بشریت اینکیشافینا وئردیک لری ان بؤیوک هدیه دیر."¹⁰⁷ دئینده، اصلینده تورک وارلیغی نین ایزینده و اولوشما نقطه سینده یئرلشن اسکی تورک اینسانلارین یاشادیغی تورپاقلاردان دانیشماقدادیر. بو تورپاقلار، اورتا آسیا، اورتا دوغو، اوراسیا بؤلگه لرینی ایچینه آلان بؤیوک بیر آلانیدیر. سؤزسوز کی، آذربایجان سومئر آخاریندان ان چوخ پای آلمیش بو مکانلاردان بیر اولموشدور. آذربایجان وارلیغی، ایستر م.ق. 5-جی مین ایللیکده سومئرلر، ایستر م.س. 11-جی یوز ایللیکده سلجوقلار، ایسترسه ده بو گونکو دوروموندا بیر آن اولسون بئله، تورک وارلیغی نین دیشیندا اولمامیشدیر. دنمک، ویل دورانت سومئرلردن دانیشارکن، اسکی آذربایجان تورک توپلولوقلارینی دا گؤسترمدکه دیر.

اولوسال کولتور بیلینجین اؤز تاریخیله اوپوم ساغلاماسی، دانیلماز بیر اؤن شرطدیر. هنج کولتور اؤز تاریخینه، دیلینه و گله نکلرینه باغلی اولمادان اولوسال کولتور اولما بیلمز. اولوسال کولتور کیم لیگی بیر اینیستیتوت و بیلیم سل تاپیناق دئییلدیر، بلکه بیر اولوسون دوغوشوندان یارانان زامانسیز، یاشسیز بیر دوغاللیقدیر. تاریخ آخاریندا بلیرسیز کوتله طرفیندن یارانمیش کولتور کیم لیگی، قوشاقدان قوشاغا یئنی بوپوتلار قازاناراق، مین ایللر بویونجا قول-بوداق آتمیش، اولوسویلا پنکیشمیش و بیرلشمیشدیر. بو اوزدن، اینسانلارینا گووه نج قایناغی اولموش، اونلارین ایداره چی لیک گوجونو هامارلامیش و میلّت دؤولت اولاشیمینا ان بؤیوک یاردیمچی عنصر اولموشدور. اولوسال کولتور کیملیک بیلینجی، میلّتين دوشونجه و یاشاما اؤلچوسونو یوخاری ظرفیت لره داشییار. اولوسال شعورو یوکسک و اوپانیق اولان بیر میلّتين ایداره چیلیک و اؤزقابیلیتچیلیگی زوراکلیقلا دئییل، دوغال یاشام اولاراق اؤزونو گؤسترر. اونون قازاندیغی هر شئی، میلّت مالی اولار.

¹⁰⁷ تاریخ تمدن، ویل دورانت، ج1، ص 158

یابانجیلارین نوفوز دایره سی دارالار. میللی شعور، هر شئیدن اؤنجه بوتون اینسانلارلا انشیت ایلیشگی قورماغین اؤن شرطیدیر. میللی شعوردان یوخسون اولان توپلوم، یالنیز نئچه درجه لی تابع وطنداش سایبلا بیلر. ان اوافق شرطلر ایچینده باشقا میلتن اولان بیرسی ایله ائولنمک میللی شعورون یوخسونلوغونون آیدین اؤرنگی دیر. تاریخ میللی شعورون بئینیدیر. بعضی میلنچیلره گؤره، یالنیز تاریخین قهرمانلیق صحیفه لرینی ایشیقلا ندیرماق گره کیر. اولارا گؤره، میلتنی یالنیز قهرمانلیق تاریخی آقادا ساخلایا بیلر. حالبو کی، تاریخ بوتون بویوتلاری ایله بیر میلتن مالیدیر. بیر اولوس تاریخی نین اولوملو- اولومسوز اولایلاری ایله یاشامیشدیر. میلتن بوتؤودور سه، تاریخی ده بوتؤودور. یالنیز بوتؤو دیلدن، تاریخدن، ادبیاتدان اولوسال کولتور کیملیک بیلینچی یارانا بیلر. دبللی و تاریخی بؤلونموش بیر میلتن اؤزو ده بؤلونور. نه قدر کی، بیر اولوسون اولوملو تاریخی شیشیرتمه ک خطادیر، اوندان داها فاجیعه لیس، اولومسوز¹⁰⁸ تاریخ سرگی له مکدیر. بیر میلتن تاریخی نین یالنیز اولومسوز طرفلرینی بؤیودوب، گنجلره آشیلاماق او میلتن حاقیندا اوز وئرن ان بؤیوک جینایتدیر. تاریخین قورونوب دوزگونجه نسیلره اؤتورولمه سی، اونون قهرمان و اردملی یؤنلرینی داها دا بؤیوده رک قیوانج حاله گتیریلمه سی، زاماندا یاشایان هر بیر تاریخچی بیلگی نین باشلیجا گؤره وی دیر. بو باخیمدان هر میلتن تاریخ و دیل قوروملاری نین باشیندا یالنیز و یالنیز اؤز کؤکونه باغلی اولان اوزمانلارین دایناماسی گره کیر.

گنل لیکده تورک تاریخی نین یابانجیلار و دوشمنلر انتگیسینده یازیلماسی اصیل فاجیعه دیر. تورک یارادیر، یاشادیر، اینسانلارا اؤندر اولور، بشریتین ایلك اوچاغینی غرور. آنجاق قلمه دئیل قیلینجا سارینینجا، اؤز ال آلتی لاری و رقیبلیری وریندن یا تاریخدن سیلینیر و یا سیلینمز اولونجا اؤز ترسینه دؤنوشور. توران ائلی نین دونیا یا حاکیم اولدوغو بیر دؤنمه، هئچ یئنیلگیسی اولمایان ساکا (ایسکیت) ایمپراتورلوغونون "آلپ ار تونقا" سی دا بئله بیر طالع ایله توشلانیر. تورک قزنه لی ایمپراتورو سلطان ماحمودون ساراییندا 30-ایل بویونجا عزیزلنه رک، تورکلره قارشلی چابالایان فارس کؤکنلی شاعیر، ه.ق. فیردوسی ده اولناردان بیرسی دیر. فیردوسی میلاد اؤنجه سی 7، 8-جی یوز ایپلره اوزاناراق، فارس ائلینی عرب باسقی سیندان قورتارماق اوغروندا قلم مجاديله سینه ال وورور. او، بوتون بویوتلاری ایله بیر فارس سئودالیسی ایدی. او، نه سایاق اولوسو، اؤلکه نی سئومک یوللارینی اؤزوندن سونراکی فارس نسیلرینه گؤستردی و بونا گؤره، اولوسو

اوپون بو گون ده یاشاماقدا دیر. فیردوسی، اولوسونو عرب لشمکدن قورتارماق یولوندا هنج بیر انگل تانیمدان، اؤز ولی نعمتی اولان تورکلرین تاریخینه ال اوزاتماقلا ان قهرمانلیق داستانلارینی یازماغا - بیر طرفده توران گرچک قهرمانلارینی، باشقا یاندا ایسه، میفلوژیک اویدورماسی اولان ایران قهرمانلارینی قویماق شرطیله - باشلادی. او، بو اویدورما میفلوژیک چالیشماسیلا یالنیز اولوسونا نئجه یاردیم ائدیله جک یوللارین آختاریشیندایدی. گله حکده اونون اویدورمالاری نین بیر باشقا میلته نه کیمی زیان وئره جگی، اونو ماراقلاندریمیردی. فارس شاعیری، عرب کولتورونون قارشیسیندا اریمکده اولان فارس توپلومونون قورتولوشو یولوندا، زامانلارین ان یئنیلمز اوبرازینی یارادمالی ایدی! بو اوزدن، یاشامیندا یئنیلگی گؤرمه یه ن بیر تورک باشچیسى - آلب ار تونقا- دئولشمیش بیر فارس قهرمانی - روستمین سوره کلی یئنیلگی سینه اوغرا باجاق و ان سونوندا داغلار-دره لر ویلانی¹⁰⁹ اولاراق باشینی الدن وره جکدیر. چاغداش تاریخیمیزده آذربایجان قهرمانی ستارخان، مدرن فارسلا رین دوستو کیمی گؤستریلیر. او، آذربایجان تورکوندن داها چوخ ایران ایگیدی کیمی تانیدیلیر. بودور کی، بیر میلتن تاریخى اؤزونه قنیم کسلیر. چونکی، تاریخ یابانجی اللرده دیر. تاریخ شعورونون گرچکدن شعور قایناعی اولماسی اوچون، تاریخ اؤز دیلینده یازیلما لیدیر. تاریخ یازان، اؤز آنا دیلینده دئیل باشقا دیلده تاریخ یازسا، ایستر-ایسته مز هامان دیلین، قاینقلارینا باغلانا جاقدیر. دیل جانلی بیر وارلیقدیر. دیل قوللانیش وئرمز، قوللاندرار. بونون ترسینی دوشونلر، نه اینکی، دیل فلسفه سی له تانیش دئیللر، هم ده، اولوسال کولتور کیم لیگی بیلینجی نین فرقینده دئیللر. تاریخ اؤز دیلینده یازیلارکن، دیل فلسفه سیندن ده قیدالانیر، روح تاپیر و روحانیلشیر. بو اوزدن اؤز اوخوجوسویلا دوغمالاشیر و اونا دوغما دنیا باغیشلا ییر. بو دوغمالیق ایچینده تاریخین بیر رومان اوخشارلیغیندان اوزاقلاشماسینی و گرچکلیک قازانماسینی گؤرمک اولور. میلت و وطن شهیدی دوکتور زهتابی اوزمان بیر تاریخچی اولمادیغی حالدا، میلتیمیزین بؤیوک بیر بؤلومونده تاریخ شعورو اوبانیدردی. دوکتور زهتابی یالنیز میلتینی دوشوندویو اوچون میلتی نین دیلینده یازدی. اونو، باشقا میلتلرین نه دوشوندویو ایلگیندیرمه دی. او، چکینمه دن اؤز آنا دیلینده یازدی. چونکی، یازیلان بو تاریخ، اولوسونون مالی اولمالیدیر. آنجاق بعضی تاریخچیلریمیز اؤز تاریخیمیزی فارس دیلینده یازارکن، او میلتین ایچینده اولان یاخین قلم دوستلارینی، سول دوشونجه لی قلم چی لری و عؤمر و بویو تورک میلتینی تحقیر ائدن فارس و باشقا دوشمن فیقورلاری دا، گؤز اؤنونه آلیرلار. فارسلا ر سئوداسینا آلیشان بو یازارلار، دوغما اولوسونون اولوملو یئونو قلمه

109 سرگردانی

آلارکن، هم ده، اوزاق دوستلاری اینجیتمه سین دییه، ایلر بویو میلیمیزین تاریخینی یالان گۆسترن اویدورما فاکتورلاردا مئیدان وئریرلر. اونلار، مثلا طرفسیز اولماق ایسته بیرلر! طرفسیزلردن اوسانمیش میلته ایسه، اوزمان تاریخچینی دئییل، میلته دن اوتری تاریخ یازان زهتابی لرین دوشونجه سینی منیمسه بیر. اولوسال کولتور کیملیک بیلینچی، بوتون بویوتلاری ایله اینسانلارین یاشامیندا اوزونو گۆستریر. ژاپون اینسانی دنیا یولچولوغونا چیخارکن یالنیز و یا عایله کیمی چیخماز! ژاپونلار ایستر یاخین، ایستر اوزاق یئر گئدرکن توپلوجا گئدر، یولچولوق سوره جینده بیر-بیرلرینی تک بوراخمازلار. هارا گئتملریندن آسیلی اولماپاراق اورادا اوز کولتور و یاشانتی سیستم لری نین ائلچیلیگینی ائدرلر. یهودیلر دونیانین ان گوجلو لابی سینه مالیکدیرلر. اونلار سای میقیاسیندا دونیانین اون میندن بیرسی دیرلر. آنجاق، بو کیچیک میقیاسلی اولوسون آمئریکا بانکالارینداکی پای اینانیماز درجه ده دیر. بوتون دنیا سیاستینه راغما، کیچیک اثرمنیلرین ائتگیلی ساییلان وار اولوشو اونلارین میلی کیملیک شعورونون بیچیملمه سی ایله باغلیدیر. آز قالسین 20 ایله یاخیندیر کی، قاراباغین بوتولوگو و بیر نچه باشقا بؤلگه میز اثرمنیستان و روسیانین نۆوتی اشغالیندا اینله مکده دیر. تورپاقلاریمیزین اشغالیندا اولماسینا باخماپاراق، ارمنی قووتلری نین هر گون آتش کس سیندیرمالارینا تانیق اولوروق. آذربایجان یالنیز جاواب آتشی آچماغا قالخیر و اونو دا چوخ بؤیوک غرور حیسسی ایله دونیا یا جار چکیر. بو جور داورانیس آذربایجان حاکیمیتی نین ساواشا منیل سیزلیگینی گۆستریر. نجه اول بیلر کی، مستقیل اولموش بیر دؤولتین %25 تورپاقلاری اشغال آلتیندا اولسون دا، او دؤولت ساواش آدی گلنده تیرتمه یه دوشسون. دئمک، او حاکیمیتین میلی شعور تملی یوخدور. اولورسا، بیر آن دوشونمه دن یالنیز تورپاقلاری نین آزادلیغی اوغروندا آدیملایار. میلی شعورو اولمایان حقیقی و یا حقوقی شخصلر اوچون یالان سؤیله مک، یالان داورانماق، پارا و مالا خیدمت ائتمک ان نورمال حایات ساییلیر. میلی شعوردان یوخسون بیر تولوم ایچینده، ایلشگیلر یالنیز روشوت ماهیتی داشییار. اؤیرتمن¹¹⁰ اؤیرنجینی درس اوخوتمادان مآذون ائدر. بیلیم روشوت قوربانسی اولار. اللرده ساییس-حسابسیز بیتیکلره و سندلره باخماپاراق توپلوم سورعتله ساوادسیزلیغا و جهالته اوغرار. توپلومدا ارکک-قادین، ارباب-رعیت، پوللو-پولسوز و... ضدیتلرین حلی دئییل، بو ضدیتلرین نورمال حاله گلمه سی هر کس طرفیندن قبول اولونار. بو تابلو بیر بوشلوغون ینی اولوسال کولتور کیملیک بیلینچی- نین اولماماسی نین عینیتی دیر، دوغال گۆسترگه سیدیر.

میلیلی شعورون اولدوغو یئرده، وطن تابلوسونون باشیندا ایری چیزگی یلا **منیم دیلی، منیم آنلامیم!** سؤزلری یازیلار. دیل میلیلی کیم لیگین هر شئی یدیر. دیلسیز میلیلی کیملیک شعورو یوحدور. دیلینی عزیز توتمایان، اونو بوتون وار-یوخونون آنلامی سایمایان، ائوبنده اؤز اوشاغییلا یابانچی دیلده دانیشان و دانیشارکن قولقلاری نین آرخاسیندان شرم و اوتانج تری تۆکمه یه نلرده اولوسال کولتور کیملیک بیلینجدن ایز-توز اولا بیلمز. "منیم دیلیم اوجادیر، قوتسالدیر"¹¹¹ و من اونو اوجا ساخلاماقدما بورجلویام. "دیینلر البت کی، قیسقانچ اولماقدما حاقلیدیرلار. بنله اولان اینسانلار، یالنیز اولوسال کیملیک بیلینجیله دئییل، هم ده اینسانلیق سجییه سی ایله اؤلچولور و دیرله نیرلر.

"منیم دیلیم گۆی گۆل، خزر،
منیم دیلیم شاه داغ یمدیر،
قوی دیلچیلر اؤجش سینلر،
یوحدور بحثه مئیلیم منیم.
هئچ بیر دیلدن اسکیک دئییل،
بشرین دیل آغاجی نین
شاه بوداغی دیلیم منیم!"¹¹²

خ. ر. اولو تورک¹¹³ یوخاریداکی شعرینی دیینده، اولوسال کیملیک بیلینجی نین دیلله نه اؤلچوده باغلی اولدوغونو سؤیله ییر. یعنی، دیل بیر میلتین تورپاغیدیر، داغی و سویودور. دونیا یا آچیلان پنجه سیدیر. تاریخه و مدنیتدن سسلنه جک سؤزودور. دیلی، تاریخی، دهرلی، اولوس اؤزه لیکلری نین هامیسینی بیر آرادا سیستم لشدیرن اولوسال کولتور کیملیک بیلینجی، یاشام فلسفه سینی دینامیکلشدیرن گوج مرکزدیر. حیاتا دؤنوک دینامیزمینده کی، دوغو، عاغل، اینام و اینانج تملیدیر. اولوسال کولتور کیملیک بیلینجی، بیر میلتین اولکوسل، اکونومیک، سیاسی و اوردو یوکسه لیشی نین دینامیکاسیدیر. بو اوزدن بیر اولوسون وارلیغی نین اولوسال کولتور کیملیک بیلینجینه باغلی اولماسی، دانپلماز گرجکدیر.

"میلیلی شعور، بیر میلتین یاشاما ایفاده سی، حایات قایناغی و ان قوتلی سیلاحیدیر. 20. یوز ایلده میلیلی شعورو اولمایان میلتلر بیخیلما یا محکومدورلار.

¹¹¹ مقدس دیر

¹¹² خ. ر. اولو تورک، لایلی منیم،

¹¹³ آذربایجان میلیلی شاعیری، دوغوم: 21 اکتبر 1932 و اولوم: 22 ژوئن 1994

اونوتولموش میلی دیلی، میلی شعور سایه سینده یئنی دن دیریلدن یهودیلر و ایرلندالیلارلا، دیریلتمه یه چالیشان نروژلیلر، 20 یوز ایلین اوچ میلی معجیزه سینیه گؤستریمیشلردیر.¹¹⁴

میلی بیلینجین هم منطق و هم ده دویغو یؤنلری واردیر. نجه کی، منطق سیز دویغو یوخدور، ائلجه ده دویغوسوز اینسان یوخدور. دویغو میلی شعورون قلبی دیرسه، منطق و بیلیم اونون بیینی حساب اولور. "منیم بابکیم وار. منیم نسیمیم وار" کیمی دئیملرین منطق یؤنو بابک و نسیمی گرچگیدیرسه، "منیم!" وورغوسو اونون دویغوسو و قیوانجیدیر. اگر تورک آناسی نسیمی و بابک دوغوسا، ندن اولار منیم اولماسین کی! مگر منی ده بیر تورک آناسی دوغمایبیدیر. اگر شرق عیرفانچی لیغی نین بؤوک بیلگین لری آراسیندا ساییسز تورک اولادی وارسا، ندن عیرقان منیم اولماسین کی؟! اگر تومریس آنا کیمی آنام وارسا، ندن مدرن و دئموکراتیک فئمینیزمی ده منیم پاییم اولمامالیدیر کی؟! بو دونیادا نجه تومریس آنا تاپیلار؟! بعضی باتی وورغونو آیدینلاریمیزا گؤره، بئله دوشونلر فاشیست تورکلردیرلر. اولسون قوی اؤزموزه بیلمک اوچون بیزه فاشیست دئسینلر. بودور میلی بیلینج سئوگیسی. بودور بیر میلیتین آقادا قالما شانسی.

آذربایجان وارلیغی نین بیچیملمه سینده اولوسال دیلین رولو

اولوسال دیل، بیر توپلومون تاریخسل بیلینجینی، سوره کلی دویغو و دوشونجه سینیه، گله نك و دبلرینی، یاشام آخیشی نین آنلامینی قوللانیشا گتیره ن بیر فلسفی بیچیمدیر. تورکیه ده، آذربایجاندا، اؤزبکیستاندا و 100-10 ه یاخین آپاریجی و یا آزیلیقدا اولان تورک توپلولوقلاری نین میلی دیلی تورک دیلیدیر. اولوسال دیل و یا باشقا آنلاملا آنا دیل، دؤولت دیلی اولوب-اولماماسیندان آسیلی اولمایاراق دئیشمز و تکدیر. هر هانسی سبیدن دیلین دئیشمه معروض قالماسی، او دیلین اؤلمه سی و یا اؤلمه یه توشلانماسی آنلامینا گلر. میلی دیل ایفاده سی چوخ آز قوللانان بیر ترمین اولسا دا، اؤز آنلامینی داشییان آیدین بیر آنلاییشدیر. دیل ادبیات، موسیقی، تئاتر، سینما، ایله تیشیم و... آنلاری یارادارکن، اؤزده زنگینله شیر. میلی دیل، هم ده بابانجی دیل قارشیسیندا ائتئوسوسیال و ائتئوجغرافیک آنلاییشی داشییان اولوسال قاورامدیر. 17-جی یوز ایلیکدن

H.N. Kızılelma, sayı 10, 2 ocak 1948¹¹⁴

روس دیلی نین یوروشونه اوغرایان بؤیوک تورکوستان، گنل آلاندا داربه دن-داربه یه معروض قالمیشدی. بورادا تک آماج تورک اولوسونو یئر اوزوندن سیلینمه سی ایدی. روسلار بو باجاری یا ال تاپماق یولوندا ان باشدا تورکوستانین دیل بیرلیگینی هدفه آلدیلار. روسلار اورادا چنشینتلی دیل فاکتورلاری اورتایا قویماقلا آنا تورک دیلی نین چنشینتلی قوللارینی بوتونلوکله بیر-بیریندن آیرماغا باشلادی. سونرا تک باشینا قالمیش دیلری روس ادبیاتی و دیل آنالاری ایله شدتلی هجوم اوغراتدی. دیل بیلیمینده اثبات اولونموش بیر اصله گۆره، هر دیلین آرادان گنتمه سی، او دیلین کۆکوندن و گوجوندن آسیلی اولاراق ان آزی 100-ایللر اوزون سوره ر. روسلار، تورک دیلی نین چوخ بؤیوک کئچمیشه دایانماسینی هر کسدن داها دا آیدین بیلیردیلر. بو اوزدن، بو دیلین گنیش آلاندا قارشیسینی آلماعین راحت اولما یا جاغینی دا یاخشی باشا دوشموشدورلر. هر امپراتور دؤولت کیمی، روسلار دا، اؤز هئگومونلوعونون ابدی اولماسینا ایناناراق، تورک دیلی نین امحاسی اوچون چوخ متتدیک آسسیمیلا سیاستی ایره لی سوروردو. حادثه لرین، دئیشمه سی، روس امپراتورلوعونون زده له نمه سی، اسکی تورکوستانین اوره گیندن اؤزگور تورک دؤولتلی نین اورتایا چیخماسی، اولوسوموزون آیدینلیق مجاديله سی نین گنیشلنمه سی، روسلارین و روس دیلی نین مغلوبیته اوغراماسیندا بؤیوک رول اوینادی. آذربایجاندا دوروم داها دا فرقلی اولموش، داها دا مرکب وضعیتده دوشموشدور. تورکمن چای ینیلمه سیندن سونرا ایکیه بؤلونموش اولوس و تورباغیمیز ایکی اؤزگه دیل باسقیمی آلتیندا قالاراق، حتّی اؤز ایچینده بئله، پارچالانماغا و اؤزگلیشمه یه سؤوق اندیلدی. بو اوزدن قوزئیده روس دیلی حاکیم اولدوغو حالدا گونئی ده فارس دیلی ان باسقین شکیلده تورک دیلی نین اوزه رینه یوروتولدو. تورک دیلی نین فارس دیلی قارشیسیندا آغیر داربه لره قاتلانماسینا باخما یاراق آیاقدا دورماغی باچارمیشدیر. چوخ غریبه دیر کی، بعضیلر تورک دیلی نین بو ایللرده آیاقدا دورماسینی اینانیلماز معجزه کیمی آلقیلانديرمیشلار. حالبوکی، بئله یاناشما بیلیم سل باخیمدان هئچ ده دوغرو دئییلدیر. ترسینه، بئله بیر بؤیوک اولوسون، دیلله بیرلیکده بوتون وارلیغی نین اؤزوندن قات-قات آشاغیدا اولان بیر میلیتین هئگومونلوعوندا قالماسی منطقده سیغماز دیر. نندن منطقده سیغماز؟ سوروسونا گونئی آچیسیندان باخاراق بوتونلوکله یانیلیب، میلی دیلیمیزی (تورک دیلینی) اؤز الیمیزله آشاغیلا یا جا ییق. بو اوزدن، اولایا بیر آز دریندن باخماغیمیز لازیمدیر. چونکی، اورتا یوز ایللردن بری (شاه اسماعیلدن سونرا) تورک حاکیملرین اؤز میلیت دیلینه ووردوغو آغیر داربالاری گۆرمه مک اولماز! اینانیلماز حال دیر کی، تورک حاکیملری نین فارس دیلی سنوگئیسسی، اؤز آنا دیلیمیزین امحاسی قدر ایره ليله میشدیر. نتیجه اعتباری ایله هر

باخیمدان تورک دیلی نین آلتیندا قالان فارس دیلی تورک دربارلاریندا رسمی دیل حدینه چاتمیش و اولوسوموزون بیر باشا آسسیمیلا اولماسیندا اساس یاردیمچی عامل اولموشدور. بو اوزدن، اوز حاکیم آتالاریمیزین زامانیندا، آذربایجاندا قوللانیلان تورک دیلی فارس دیلیله دئیشمیش، یازی گوجونو ایتیره رک رسمی دیل سویه سیندن یئنیلمه یه ایته لشمیشدیر. آنجاق، گونئیدن دیشاری گلینجه قوزئی ده زده لشمیش (روس لشمیش، کریل لشمیش) دیلیمیز اوزونو ساخلایا بیلیمیشدیر. اورتاسیادا دوروم چوخدا پارلاق اولماسا، یئنه گونئیدن قات-قات اوستون اولموشدور. تورکیه اوزون زامان میلی دیل مجاديله سی وئر ن، حتّی قورتولوش ساواشینى ديلین اوزه رینده قوران تکجه اۆلکه میز اولموشدور. ائله بونا گۆره، تورکیه نین گونئی اوزه رینده دیل ائتگیسی چوخ اؤنملی سونوج وئریمیشدیر. حاضریدا، قوزئیده، ديلین گنیشلنمه سی و آرنیماسی یولوندا بیر پارا ایشلر گۆرونمکدیر. آنجاق، هله ده، روس دیلی نین ائتگیسی، دیلیمیزین تام باغیمسیزلیغینا و بوتؤولوگونه ایمکان وئرمه ییر. بو دورومدان قورتولوش یولو، اؤنجه دؤولت سیستمینده یئر آلان ائلیت کسیمدن آسیلیدیر. بئله کی، دؤولت سیستمینه باغلی اولانلارین بیر چوخونون عایله دیلی هله ده، روس دیلیدیر. بئله دورومدا، 20-ایللیک اؤزگور بیر رئسپوبلیکانین آنا دیلینده کی آخساقلیغیندان و بو دورومدان یارانان اولوسال یاشام بیجیمیندن دارتیشماغا بئله، گوج قالما ییر. آذربایجاندا، تورک دیلی نین روس دیلی ائتگیسیندن قورتاریلماسی نین و تام باغیمسیز دؤولت، بیلیم، ایله تیشیم، صنعت، تکنیک، ساغلیق دیلی حالینه گلمه سی نین تکجه یولو بیر چوخ دؤولت آدمی نین عایله دیلی نین آنا دیلینه چنوریلمه سینه باغلیدیر.

گونئی گلینجه، دیلیمیزین ایندیلیکده، ایله تیشیم، باسین، ادبیات، تئاتر، موسیقی، ائلیت دیلی قاتینا یوکسلمه سینه ایمکان وئرلمه سه ده، گونده لیک کوتله دیلی اولاراق مجاديله وئرملکده دیر. سؤزسوز کی، گونئی ده تورک دیلی، یالنیز دیل سورونو دئییل، گنیش قاپسامدا بیر میلی-قورتولوش مجاديله سی نین آچاریدیر. گونئی ده، تورک دیلی نین سئمپاتیک لشمه سی، اؤز دیلیم، اؤز یاشامیم آنلامینا گلمه سی، توپلومون اولوسلاشماسی اوغروندا آتیلان ان ایلکین و اؤتکم آددیمیدیر. تورک دیلی نین سئمپاتیک لشمه سی ایله، میلی دیرچه لیشین آلانى گنیشله نیرکن میلی تاریخ، میلی موسیقی، میلی ادبیات، میلی دب-گلک و سچیه وی خاراكتئر داشییان بوتون گیزلی وارلیقلار جانلانیر. بو اوزدن، ديلین میلی لشمه سی ایله یاناشی، اینسانلاریمیزین دا میلی بیلینجی یوکسلمه یه باشلاییر. اۆلکه نین، بوتون یاشام آلانى اؤزه للشمه آشیماسینا گیرمه یه باشلاییر. دیل بیلینجی، میلی-قورتولوش و دؤولتچیلیک

ساواشی نین سوره جینده ان گنریده قالمیش سوسیال کسیمى مباریزه یه چکیر. دیل بیلینجی، تکجه سیلاحدیر کی، پارچالانمیش میلتنین یئنی دن بوتؤولشمه سینى کسین لشدیریر. بونا گؤره دیر کی، بوتؤو آذربایجان مفکوره سی دیل بیلرلیگی اوزه رینده قورولموش بیر آمادیر. سؤزسوز کی، بو آماج اولاشاندان سونرا، اونون واحد بیر دؤولت حالینه گلمه سینده ده دیل مرکز رول اوینایاجقدیر. باشقا آنلاملا، دیل سادجه بیرری سل¹¹⁵ بیر وارلیق اولمادیغینا گؤره، گوج ده یرلرینی اولوس و دؤولت بیرلشمه سیندن آلیر. کسین لیکله دیلین یاشاییب، یاشاتماسی یالنیز اونون توپلوم مالی اولماسی ایله باغلیدیر. "هارای-هارای، من تورکم" اویونو¹¹⁶، بیرری سل بیر ایفاده طرزى اولمادیغینا گؤره، بورادا "من"، بیر اولوس بیلینجینی گؤسترمدکه دیر. هارای-یارای ایسه، او ممین - اولوسون- سسله نیشیدیر. بلکه، میلیونلار ایل بوندان اؤنجه، دیل بیلمز اینسانلارین ایلکین دیل اشارتی ائله عینی قورخودان یارانمیشدیر. دیل بیر اینسان ائویدیر و یا آلمانین دونیا وئریدیگی ان داهی فعلوسوفلاریندان بیرى ویکتور هایگنرین¹¹⁷ فلسفه یه باخیش آچیسى اولموش "دیل وارلیغین ائویدیر" ایفاده سی ایله دئسک، دیلین یالنیز اینسانلار آراسیندا بیر آراج اولماسینا دئیل، یاشامین اؤزو و فلسفه سی اولماسینا داها چوخ ایناناجاییق. سؤزسوز کی، دیل بیر یاشامدیر، اونون فلسفه سیدیر! دئییمی، بوگونوموزون آنلایشی یوخ، تورک و آذربایجان تاریخینده بلکه ده، باتیدان اؤنجه یاییلمیش گنیش دنیا و یاشام آخاری اولموشدور:

...

عرشيله فرش، کاف و نون منده بولوندو جومله چون،
کس سؤزونو و ابسم اول، شرح و بیانہ سیغمازام!¹¹⁸

بو قیسسا بیتى دقته آنادا، نسیمی سادجه سؤزلرین بیرلشمه سینى دئیل، اونلارین ایچینده بیرلشمه سینى و دیلده کی قاوراملارین اؤزونه حاکیم اولدوغونو سرگیله مکده دیر. نسیمی، گؤیون، یئری، دونیانین **منده** بیرلشمه سینى و او **منی** دیلده - یالنیز دیلده و باشقا وارلیغدا یوخ - سیغماسینى گؤسترینجه، اصلینده دیلین سیغمالیغینی و هر شئین دیلده سیغماسینى ایفاده ائتمکده دیر. گؤرندویو کیمی، گونوموزه ده ک چکیلن هوروفلیک فلسفه سی نین ده دوشونجه مرکزینده دیل بیلینجی دایانماقدادیر. هر

¹¹⁵ فردى

¹¹⁶ شعار، اسلوقان

¹¹⁷ V. Heidegger آلمانین ان گورکملی فیلسوفلاریندان (1888-1976)

¹¹⁸ نسیمی (1367-1417)

شئی تانیدیر، هر شئی سؤزدور (دیل). هر شئی دؤرد عنصر: سو، اود، هاوا، تورپاق- تملیندن یارانمیش یارانیشدیر. دنیا وارلیغی 28 سؤزدوئرسه، بوتون کاییناتی بو سؤزلر ایچینده سیغیش دیران یالیزجا دیلدیر، دیل بیلینجیدیر. بیر داها **دیل وارلیغین ائویدیر!** دئییمیله بو بؤلومه نقطه قوبوروق.

آذربایجان وارلیغی نین بیچملنه سینده اولوسال تاریخین رولو

آذربایجان تاریخی آنلایشی دئییلن زامان، اینسانین گؤزو اؤنونه آناسی نین اورگیندن قویان بیر سؤز گلیر: "بالا بیز تورکه سایا آدامیق.¹¹⁹ بیزده شیله-پیله اولماز!". سؤزسوز کی، بو ساده سؤزون آنلایشینا وارماق اوچون، تاریخ حافیظه سی نین ان درین قاتلارینا گتتمک گره کیر. اینسان تاریخی نین یوز مین لر و حتی میلیونلار ایله اوزانماسی، ایستر-ایسته مز، تورک و آذربایجان آدینی دا اورتایا گتیریر. ایلکین اینسان یاشاییش یئرلری نین بیرسی اولان آذربایجان تورپاقلاریدا عوموم تورک تورپاقلاری کیمی بشریت بشیگی اولماسی آپ-آیدین گؤرونمکده دیر. "آذربایجان اینسانین یاشادیغی ان قدیم مکانلارداندیر. فضولی شهری نین یاخینلیغیندا یئرلشن آزیخ ماغاراسی نین تاپینتیسسی، پالی-اولیت (داش چاغی) دؤوروندن بری آذربایجانین توپلو اینسان یاشاییش یئر اولماسینی اثبات لاماقدادیر. آزیخنتروپ اود یاندریب، اونو یانیق ساخلاماغی و حتی اؤزونه ائو دیکمه گی بئله باجارمیشدیر.¹²⁰

ایلک اؤنجه یوخاریداکی ایفاده لر چوخ ساده و نورمال گؤرونه بیلر. آنجاق بیر آز دوشونولئرسه، هاردان گلدیک، نجه گلدیک، کیملردن گلدیک کیمی بیر تابلو گؤزوموزون اؤنونده دایاناجدیر. گنچمیشلردن چاغیمیزا یاخینلاشدیقجا، داها آیدین تاریخ قایناقلاری تاپیلیر. بو قایناقلاردا آختاریش سونوجو الده اندیلن بلگه لر هانسی بؤلگه لرده کیملرین یاشاماسینی، نه کیمی کیملیک داشیدیغینی بله ائدیر. مدنی تاریخ سومئرلردن باشلانیر نظریه سی سون دؤورین تاریخچیلری نین بیر چوخونون اورتاق دوشونجه سی اولموشدور. ایکی چای آراسی¹²¹ نظریه سی نین گئت-گنده بیلیم سل لشمه سی، آذربایجان و آنادولونو دا اورتایا گتیرمکده دیر. اروپا و آمتریکا آرخلوقلاری نین اوخودوقلاری داش یازمالار یئنی سونوجلاری اورتایا قویور. م.اؤ. ان آزی 5-جی مین ایللیک لردن اؤن آسیا و اورتا

¹¹⁹ تبریز دئییمی: تورکه سایاق

¹²⁰ آذربایجان تاریخی، آذربایجان م. آ. اینستیتوتو، 1. جیلده، ص8 (فارسجا ترجمه: دوکتور ن. آبیات، تبریز، ارک نشریاتی، 1981)

¹²¹ بین النهرین

آسیادان گونیه آخینان سومئرلر کسین لیکله التیصافی دیلی خالقلاردان اولموشلار. چوخ کنچمه دن سومئر دیلیله تورک دیلی آراسیندا 300-دن آرتیق بنز و یا عینی سؤزلرین اوخونوشو باش وئرمیشدیر. اورتایا بنله بیر سورغو آتیلیر. دوغرودان بو سومئرلر کیملردیرلر؟ "معاصر سومئرولوقیادا سومئر دیلی نین تورک دیللی ایله قوهوم اولماسی فیکرینی سؤیله ین متخصص لر ده وار. مشهور تورک دیلچیسی پروف. عثمان ندیم تونا ایگیرمی ایلدن آرتیق سومئر-تورک دیللی نین علاقه لری اوزه رینده آراشدیرمالار آپاردیقان سونرا بو دیلده 168-دن چوخ تورک منشالی سؤزون اولدوغونو ثبوت ائتمیشدیر. بو باره ده او، یازیر: (شومئر و تورک دیللی ان قدیم دؤورلردن بیر-بیری ایله قوهوم اولدا بیلردی، اولمایا دا. بو موضوع بورادا بیزی ماراقلاندیرمیر. آنجاق شومئرلرله تورکلر آراسیندا دیل باخیمیندا تاریخی بیر باغلیلیغین اولماسی، بو 168 سؤز اهمیتلی آچیقلامالارلا ثبوت ائدلمیشدیر.) پروف. او. ن. تونانین معین ائتدیگی شومئر دیلینده اولان تورک سؤزلری نین بؤیوک اکثریتی بو گون ده آذربایجان دیلینده عینی معنادا ایشله نیلیر: ایلگوک // ایلگک، ائلیک // الیک، ییلیک // ایلیک، کابکاگاک // گابگاجاق، دوبرور // یومورور // آذربایجانین غرب دیالکتینده - دومورو، دینگیر // تانری و س. بورادان بنله بیر قناعته گلیمک اولار کی، حتّی اگر شومئر دیلی نین پروتوتورک دیلی اولماسی مسلسی مباحیته لی اولسا بنله بو دیلین فورمالاشماسیندا تورک دیلی نین رولونو اینکار ائتمک اولماز.¹²² "گؤروندویو کیمی تورکلرین آنادولویا و آذربایجانا گلشلیری نین م.س 11-جی عصره دایانماسی بوتونلوکله فارس و بعضاً قرب و عرب تاریخچیلری طرفیندن اوبدورما و آغ یالاندیر. حتّی اوزاق بیر فرضیه یه گؤره، اگر سومئر و تورک عینی لیگی اولماسا بنله، سومئرلرین تورکلردن ائتگیلنمه سی آیدینجاسینا اورتایا چیخیر. دئمک کی، تورکلرین ایکی چای آراسی و اورمو گؤلویا خاسیندا، هابنله اؤن و اورتا آسیا، وان و آزاق یاخالاریندا مدنیت قورمالاری م.ق.5- جی مین ایلیکدن ده اوزاقلارا دایانیر. اولوسال تاریخ کیم لیگی بورادان باشلایر و بیر میلتن اولوس کیم لیگینی بیلینجلیشدیریر. آیدین و اؤنچول اینسان توپلوسو باشقالارینی یؤنلتمکدن اؤنجه کندینی ایفاده ائتمگی باچارمالیدیر. من کیمم، کیملردنم، سوی کؤکوم هارا دایانیر. آتالاریم-آنالاریم کیملر اولموش. هارالاردان گلیمش، نجه یاشامیش و عموم بشری یاشاما نه کیمی قاتقی وئرمیش دیرلر؟

"تورک آدی" و آنلاملاری

(نور ار اوغورلودان)

"تاریخده ایلك تورک آدی اورهون یازیت لاریندا تورک اولاراق گنچیر. دؤلتینه باغلی خالق، تبه، گوجلو، فوتلی اولوس آنلامیندا. کاشقایلی ماحمودا (و یا تورک افسانه سین) گۆره، تانری نین قویدوغو تورک آدی، گنجلیک، ساغلیق، اولقونلوق آنلامینا گلیمیش. ضیاء گۆک آلب، تورکون تۆره لی، یاسالی آنلامیندا، تۆره و یا توره دن گلدیگینی دوشونور. چین فاینالاریندا، "میغفر" آنلامینا گله بیلن تو-کو/ تۆروک اولاراق گنچیرمیش. هنرودوت تاریخینده، ایسکیت اۆلکه سینده یاشایان تیرکائی، نین تورک اولدوغو سانیلیر. هیند فاینالاریندا، تورکلر توروکه ا اولونور. پئرسلرین شاهنامه سینده، (ایران ایله قافیله لی) توران اصللی ساواشچی تورکلردن سۆز ائدیلیر. بو یوروملاردا چوخونو دوغرولایان تورکولوق وامبئری، نین تورک سۆزجوگونو، توره یین آنلامیندا، تۆره مکدن تۆرتدیگینی اک لی ییر. (کز نکائی 1992-ای: 106-7).¹²³

"بئله لیکله، بو نتیجه یه گلمک اولار کی، تورک خالقلاری مین ایللر بویو دونیانین هر یئرینده و تاریخین بوتون دؤورلرینده درین ایزلر قویموش، تاریخلر یاراتمیشلار. لاکین بو تاریخلی ایزلری اؤزنده عکس ائتدیرن علمی و تاریخی نومونه لردن خیر توتماق اوزون مدت بیزه، او جومله دن دیگر تورک دیللی خالقلارین بیر چوخونا چتین اولموشدور."¹²⁴

سۆزسوز کی، آذربایجاندا میللی بیلینجین آلت یاپیسی تورکلوکدن فاینالانیر. بعضیلری نین تورکلوک دیشیندا آذربایجانچیلیق آختاریشلاری سوزگچه سو داشیماغا بنزه ییر. روسلارین آذربایجانا باشلایان باسقیسی زامانیندان سون ایللره ده ک ایسترسه چار، ایسترسه سنوت رژیملری طرفیندن چوخ آغیر بیر آنتی تورک سیاستی یورودولموشدور. بئله کی، قوزئیده تورک سۆزونه یاساق قویلموش، تورکچو یازار، شاعیر و سیاستچیلر قوروپ-قوروپ اؤلدورولموش، سورگون دوشموش، دوستاق اولموش و یا هر هانسی یوللا اولسا بئله، اۆلکه دن قاچاراق دیدرگین دوشموشدورلر. آنجاق قالانلارسا یا بویون آیه رک روسلارین سیاستی نین بیر پارچاسی اولموش و یا سوساراق عؤمور سورموشدورلر. لاتین الیفباسی دئیشه رک کیریل جیزگیسی اولوسا حاکیم اولموشدور. ایش بوردا بیتمه میش آذربایجان تورکجه سینده اولان بیر چوخ کؤکلو سۆزجوکلر دیلدن آیناراق یئرینه عرب، روس و حتّی فارس سۆزلوکلر قویلموشدور. آماج آذربایجانلی اؤزه ل لشدیرمک ایدی. نجه

¹²³ Bozkurt Güvenç, Türk kimliği, Kültür kaynakları, 1993, Ankara, s22

¹²⁴ Aydın Abbasov, milli Dövlətçilik mefkuresi ve layiqliği, Bakı, 2002, s8.

كى، هامان سياست اۇزىك، توركمن، تاتار، قيرقىز، قازاق و... تورك توپولوملار حاقيندا دا تطبيق انديليردى. بو اۇزه للشديرمه سياستى نين اماجى تورك تولوملارى نين توركلويونو اللريندن آماق، اونلارين سوي كۆك بيريگىنى اونوتدورماق، تورك آنلايىشىنى قالديرماقلا ياناشى يئنى توپولوم كيم ليگى وئرمك ايدى. روسلار بو سياستلرني اۇزه لليكله 1930- دان سونرا چوخ راديكالجاسينا دوام ائتديرديلر. آذربايجاندا و باشقا تورك توپولوقلاردا تورك آدى يئرني سنوت دئيشديردى. تورك اينسانى، سنوت اينسانى اولدو و توركلوك آنلايىشى، سنوت آنلايىشى ايله دئيشيلدى. گوننى ده داها دا پيس دوروم حاكيم اولموشدو. تورك كيم ليگى حاكيم اولان فارس شووينيست طرفيندن اينكار اولونماغا باشلاميشدى. آنجاق بونلار هاميسى گئريده قالدى. قوزنى ده مستقىل دؤولتين قورولماسى و گوندن-گونه بؤيومه سى، توركيه ايله بوتون آنلاردا پابلاشماسى، باشقا تورك جمهوريتلرله ياخينلاشماسى، گوننى ده ايسه مليونلار اينسان يميزين "هاراى-هاراى من توركم"، "باكى، تيريز، آنكارا- فارس لار هارا بيزلر هارا"، "اؤلوم اولسون فاشيزمه" ... كيمي استراتژيك مؤوقع اورتابا قويماسى، اولوسوموزون اولوسال تاريخ بيلينجى نين گوندمه يانسيتماسى نين آيدين گؤروننوسو اولدو. چاغداش اينسانيميزين من اۇزه له مى، تاريخدن گلن بير وارلىق اولاراق اولوسال كيمليك بيلينجيه حاكيم اولماقادير. اگر بير ميلت تاريخين آلت قاتلاريندا گوموش بابكلرينى اوزه چيخارير و اونو چاغداشلاشديريرسا، دنمك او اولوس ميللى كيمليك بيلينجيني الده ائديب دير. و اصلينده اولوسال بيلينجى نين يوكسه ليشى نين يئنى دالغالارينا چاتماغا باشلايب دير. باشقا آنلاملا دئييلرسه، بير ميلت اۇز اولوسال داواسيني اتنيك كيم ليگى و سوي كۆكو اوزه رينده دوزه نله يه بيلرسه، دنمك اولار كى، آرتيق او ميللى، اۇزه ل داواسى نين اۇزه ل دوشونجه سيني الده ائديليب، الده ائديلن دوشونجه سيستمى ايله، مينلر ايل بويونجا قازانديغى ياشام كولتورونو، کوتله تمل لرني، تاريخيند گونونه ده ك چكىلن دوغال ليغيني سياسى حياتى ايله اويدورا بيليدير. آذربايجان تورك تاريخى نين دوغال آخيشى، اۇز درينليگى ايله اينسانى نين آلاچاغى هر جوره سوروملولوغو يۇنه تمه يه قاديردير. "باشقا ميلتير بو گونكو مدنيتيه گيرمك اوچون كئچميشلردن اوزاقلاشماغا مجبوردرلار، حالبوكى توركلرين بو گونكو مدنيتيه گيرمه لرى اوچون يالئيز اسكى كئچميشلرينه دؤنوب باخمالارى يئتر". اينسانيميز تكى ¹²⁵ من، دونيانين ان يئنيلمه زى، ان بيلگىنى، ان اسكى سى و ان گنجيم اينانجينا قالخارسا اگر!

¹²⁵ ض. گۆك تۆرك، توركچولوپون اساسلارى، استانبول، 1923، ص 21

چاغداس آذربایجان میلی-سیاسی داواسی نین مرکزی و بئینی کیمی سایلان تاریخ و دیل بیلینجی اولوس و تورپاق بؤلومزلیگینی بیر مطلق اولاراق اورتایا قویماقدادیر. آذربایجان، تورک مدنیتی نین آیریلماز حیصه سی اولدوغو کیمی، اؤز وارلیغی نین روحوندا دا آیریلماز و بوتوندور. بو بوتؤلویون پارچالانما فاجیعه سینین باشلیجا آذربایجان یاشاسا دا، سورونون تکجه آذربایجانا باغلی اولدوغونو دا دوشونمه مه لی بیک. بو بیر تورک سورونودور. تورک دونیاسی نین بو سورونایا بییه چیخماسی گره کیر. دئمک، گنیش بیلگی لندیرمه چاباسی گوندم بولمالی، بونولا باغلی سفریر اولماق گره کیر.

دوینا ایلدیریم خیزیلا دئیشمکده دیر، آرتیق ایلیشیم و ایلتیشیم فورمالاری 20-جی یوز ایلیگین حتّی سونلاریلا بئله، قیاس لانا بیلمز حاله گلیمشدیر. اولوسلار گوندن گونه پست مدرنیزم یاشام سیستمی له آلیشیلیر، اینسان یاشامی، آرتیق آلت قاتلاردا دئیل، اوست قاتلاردا دئیشمه یه باشلاییر. دوینا سورعتله کوره سل له شیر¹²⁶، کیچیلیر و گونجلله شیر. بئله اولان دورومدا، کیم لیکلری گیزلنمیش میلتر ایلیشیم سیستمینه آلیشماق یولوندا اینانیلماز مدرن اریتمه سیستمه داها آرتیق کیملیک ایتیرمه تهلهکه سینه توشلانیرلار. بو، بیزیم اوچون ده کنچرلی ساییلیر. بیر طرفدن دوینایلا آياقلاشماق زوروندایق. دیگر یاندان ایسه، تورک اینسانی نین بو آياقلاشما یولوندا اؤزگور و باغیمسیر سئچیم ایراده سی نین یئترسیرلیگی اورتادادیر. تورک کولتور کیم لیگی کئچمیش زامانینا اویان سیستمه ده آرالانمیش دورومدا، بئله مدرن یاریشا گیرمک گوجو هاردادیر؟ سوروسونا البته ده کی، تورک اینسانی یانیت آختارمالیدیر. اؤنجه بیرلیک و بیرلیک روحنا بییه لنمک گره کیر. تورک اینسانی، چوخ آز زاماندا بو بیرلیگی یاخالایا بیلمه سه، آرتیق چوخ گنج اولاجاغینی گؤزوموزله گوره جه بیک. 19-جو عصرده آذربایجان دراماتور عالیم و دوشونورو، میرزا فتحعلی آخوندووون تورکلر اوچون اورتاق لاتین الفبانی اورتایا قویوب و دیار-دیار بو ان گرکن تئزستیینی قبول ائتدیرمک اوچون سفره چیخماسی، هابئله کریم تاتار تورکلری نین یئتیشدیردیگی ان بؤیوک داهی لردن بیر اسماعیل بی کاسپیرالی نین تورکلر اوچون "دیله، فیکرده، ایشده بیرلیک" چاغیرسی هله ده، قولقلاریمیزدا سس لنمکده دیر. تاریخیمیزین بیزه وئردیگی اولوملو و اولومسوز دیرلری نند آراشدیرا بیلمه بیریک سورونو، بیر باشقا دردییمیزدیر. آنالاریمیز دئییمینی بیر ده آنارکن کی، "بالا بیز تورک سایار میلّت یک، بیزده شيله-پيله¹²⁷ اولار!" بئله سونوجا وارماق اولار کی، ساده لیگیمیزله یاشادیق، قوردوق، مدنیت یاراتدیق، شيله-پيله، سیز اینسانلارا دؤولت،

¹²⁶ گلوبال لاشیر

¹²⁷ یالان، حيله

امپراتورلوق، حاکیمیت قوردوق، ایچیمیزه سیزان شیله-پيله، لی دوشمنلر ورینده ایسه سیرتیمیزدان وورلودوق! بونا انگل اولامادیق، هنی بیخیلیب دوردوق. زامان بیزه آجیمادی. زامان اوچارکن، بیز یوردوک. اوچما بیلن لر زامانا چاتدیلا، بیز ایسه چاتانلارا حئیران قالدیق! آنجاق، بیز ده خیزلانمالی و زامانا چاتمالییق، بیزیم بونا قادیر اولاجایمیز بلیدیر. "بو گون پارچالانمیشیق، کیچلمیشیک، ضعیفه ییب گئری قالیب و اسارته دوشموشوک. آنجاق دون بوتؤو ایدیک، بؤیوکودوک، گوجلو، اؤنجول و مستقیل ایدیک، میلی شعورورون طلبینه گؤره، مطلق دون کی عظمتیمیزین غرورونو داشیمالی و هم ده اوره کدن اینانمالییق کی، سو گلن آرخا بیر ده گلر! کئچمیش بوتونلوگوموزو، بؤیوکلوگوموزون، گوجلو و اؤنجول اولمامیزین سببیرینی اؤیرنمه لی، یایدیغیمیز بالینشلیق لاری آراشدیریب بیلمه لی و صباح دا بوتؤو، بؤیوک، گوجلو، اؤنجول اولاجایمیزا بوتون وارلیغیمیزلا اینانمالی، اونا ایندی دن حاضیرلاشمالی ییق."¹²⁸

چوخ سئویندیرجی خالدیر کی، آرتیق اولسال دیرلریمیزی یالیز حسرت، نیسگیل یازیندا، دویغولو شعیرلرده، موسیقیده دئییل، هم ده، یازارلارین قلملرینده، میلی-سیاسی اوراندا دا یا یقین اولراق گؤرمه کده بیک.

"باخ، بو بؤیوک مدنی ارثی اؤیرنه جکسن، اوندا سنده بئله بؤیوک کومپلئکس یاراناجاق و دئییه جکسن کی، من بو اولو مدنیتین داشی بیجی سی یام، من بو بؤیوک تاریخین داشی بیجی سی یام. دونیا یا ترقی و ریفاه، عدالت و مدنیت گنیرمیشم. بوندان سونرا سن اؤرونو ثبوت انده جکسن. دنیا داهی لرینی اورتایا قویاجاقسان. من چوخ تأسوف اندیرم کی، بیز هله ده بو ایشده چوخ گئری بیک. آریستوتلی، پلاتونو، قالیئوی، کوپرنیکی... آز قالا ازیر بیلیریک، آنجاق ابن سینا، فارابی، بیرونی، نصرالدین طوسی، اولوگ بی... کیمی نهنگلریمیزین نه یازدیغیندان، دئمک اولار کی، خیریمیز یوخدور. حالبوکی دنیا ائلم و مدنیتی اونلاردان نه قدر قیدالانیب و قیدالانماقدادیر."¹²⁹

آذربایجان وارلیغی نین بیچیملمه سینده اولوسال کولتورون رولو

فوشقوسوز، تاریخله کولتورون باغلارینی بیر-بیریندن قویارماق ممکون اولاسی بیر ایش دئییلدیر. حتّی بعضی بیلیم اینسانلارینا گؤره تاریخ علمی کولتورون دئتالاریندان

¹²⁸ بوتوو آذربایجان بیرلییینین مرانامه سی، باکی، 2004، ص 101
¹²⁹ ا. ائلچی بی، چاغداش آذربایجان درگی سی، سای 1، 2001، ایسونچ، ص 13، (باکی دا چیخان تانیتیم قزئتیندن آلینمیشدیر.)

اولوشان بیر اینسان وارلیغیدیر. آنجاق بیر چوخ بیلگین لره گۆره، بو نسبت ترسینه دیر. یعنی، کولتور تاریخین حیصه سی و اونون ان اینجه و دوغرودان- دوغرویا کئچیدی و آردیچیل زامانلارین کۆرپوسودور. کولتور، توپلوملارین داملا-داملا توپارلادیغی اینسان اینجیسی دیر. تاریخده یاشایان هر اینسان توپلوسو کسین لیکله اؤزونه اؤزه ل¹³⁰ اولان اولوسال کولتوره باغلیدیر. بو باغلانتی، او توپلومون یاشام طرزی، سرگیله دیگی دب و عادتى نین گۆسترگه سیدیر. هر اینسان توپلوسو، اؤز دونیا گۆروشونو، یاشام سیستمی نین قورولماسینی زامان-زامان الده ائتدیگی کولتور بیجیمیندن آلاراق، اونو اولوسال لاشدیریر. اونو، منیمسه بیر، اونون قورونماسی اوچون وار-بوخوندان گئچمه یه بئله، حاضر اولور. سؤزسوز کی، کولتور ده زامان-زامان باشقا کولتورلرین ائتگی سی آلتیندا قالیر. میلّت لرین اؤزگورلوگو، باریش و حضور ایچینده یاشاماسی حالینده، اینسانلارین میلی کولتورلری ده چیچکله نیر، اینسانلار آراسی کولتورل آلیش-وئریشی گرچک آنلام تاپیر. اولوسال کولتورلر آیری-آیری توپلوملار طرفیندن کؤنوللو اولاراق قبول لانیر و دونیا مالینا چئوریلیر. کولتور اصل آنلامدا دونیانین قارشیلیقلی آنلاشماسی اوچون ان باریش جیل یولدور. بو ایشین گۆزه ل اوزودور، بیر ده ایشین پیس اوزو واردیر. بئله کی، زامان سوره جینده ساواشلار اوز وئر رکن، غالب-مغلوب کولتورلرین ده ساواش آلانی آچیلماغا باشلاپیر. هر هانسی ندن اوزوندن غالب اولان دؤولت، هر آددیمدان اؤنجه مغلوب میلّتين آسسیمیلا اولماسینا، اونون کولتورونون آرادان قالدیرماسینا و اؤز کولتورونو آشیرماغا چالیشیر. اوردو، اکونومیک و پولیتیک اوچلوگونون بیرلشمه سی اوزوندن چاغین گوجلوسو اولان سؤمورگه چی¹³¹ بیر نئچه دؤولتین باسقیچی سیاستلری نتیجه سینده یئنیل گی یه اوغرامیش اولوسال کولتورلرین تهلکه آلتیندا اولماسی داها دا چوخدور. چونکو، مدنیت و کولتوردن بوشالان بیر میلّتين یئنی دن توپارلانیب تاریخسل مادّی و معنوی دیرلرینه دایاناراق دوشونجه سیستمی قورماسی اولدوقجا چتیندیر. دوشونجه سیستمینی الدن وئرن بیر توپلومون اؤنه باخیش استراتژیسی ده اولماز دوروما دوشور. سؤزسوز کی، کولتورون و توپلومون یاشام فلسفه سی نین تمیلینده کی تاباندان چوخ شئی آسیلی دیر. توپلوم وار کی، غالب دؤولتلرین ایلک کولتور هجومونا اوغرارکن تسلیم اولوب یئنمیش کولتورون ایچینده سورتولوب آرادان گئدر. مغلوب اؤلکه ده وار کی، ایللر بویو غالب اؤلکه مدنیتینه باش آیمه دن اؤز کولتورونو یاشادار و حتّی غالب کولتور اؤز کؤکلو گوجونون ائتگی سی آلتینا آلاراق ال وئریشلی بیر زاماندا اؤز کولتور باغیندان قوپمایان اولو ایراده

¹³⁰ مخصوص
¹³¹ استعمارچی

سی ایله باغیمسیزلیغینی دا قازانا بیلر. بیر اولوسون اولوسال لاشمیش¹³² مادّی ده یرلری اونون گونده لیک چالیشما طرزینده، اکونومی دایاقلاریندا (صنایع، اکین، مال-داوار، کارپراتیو و...)، متبق کولتورونده، گنیم و داورانیش تیپلرینده، تیکینتی و معمارلیق گورونتولرینده، شهر و کند یاشامیندا اؤزونه آنلام وئر ن حالدا، معنوی دیرلرینی د: ادبیاتدا (اؤیکو¹³³، شعر، رومان، میفولوژی، خاطیره لر و...) موزیک صنعتینده (تورکلرده اوزان، موغام)، ال ایشلرینده، فولکلور، تئاتر، سینمادا، رساملیق و هئیکل تراشلیق چئشیدلری (آذربایجاندا مینیاتور)، دانیشیق، داورانیش، گله نك، دب و عادتلرینده، دینسل گوره نک و آیین لرینده، اولوسال ایدمان تیپ لرینده (پاکیستان و افغانلاردا چوغان، اسپانیش لرده ماتادورلوق، تورکلرده گوره ش و...) اینسان آدلاریندا، فلسفه و دونیا گوروشلرینده، سوسیالوژی، پسیکولوژی و سیاسی داورانیشلاریندا و باشقا اؤزه للیکلرده تانیتدیرار. تاریخ حافیظه سینی اؤزه ل سیستملر حالینده گونوموزه و سینیرسیز گله جگه داشییان و اینسانلارین یاشام مورالی نین دوزئیینی اولوشدوران کولتور کیملیک بیلینجی، هر کؤکلو و اصیل میلته اولدوغو کیمی تورک اولوسو اوچون ده حیاتی رولا مالیکدیر. ائله کی، تورک تاریخینی اونون کولتوروندن آیرماق ممکن دئییلدیر. آذربایجان تورک میلیتی، تورک اولوسونون آیرلماز بیر بؤلومو اولاراق اؤز زنگین و نوکنمز کولتور خزینه سینی بشریتین توپلومسال تاریخی نین ان درین قاتلاریندان آلمیشدیر. دونیانین ان قدیم اینسان توپلوسو اوچاقلاریندان بیرسی کیمی تثبیت اولونان آزیخ بؤلگه سینده ایلك دؤرد آياقلى منيمون تیپلی آنتروپوگننز اینسان یاشامیشدیر. بو اینسان، دوغانین سسلرینی دویموش، 100- مین ایللر بویونجا آهنگدار سس ریتیمینی اؤیرنمیشدیر. اؤزوندن داها بیرتیجی حیوانلارلا باش ائتمک اوچون بیرلیکده اولماغی باجارمیش و بو بیرلیکده اولماق یولویلا ذکا و آلت بیلینجه ال تاپمیشدیر. آج قالماق اوچون، داشلاردان سوخوجو و کسجی آلتلر دوزلتمیش، حیوانلاری اوولامیشدیر. دیری قالماق اوچون، یئرله، گؤیله، وحشی دوغایلا و حتی اؤزو ایله بئله، مبارزه ائتمگی اؤیرنمیشدیر. هابئله، آرخلووزیک تثبیتلره گوره، خزر، آرال، وان، اورمو گؤللری، آمودریا و سیردریا¹³⁴، قیزیلوزن، دجله-فرات¹³⁵ چایلاری و کنگر کؤرفزی¹³⁶ ایله بللی یایلا کیمی گورونن حوزه ده، ایلك اینسان مدنیتلری قورولوشودور. آذربایجان، بو بؤلگه نین اورتاسیندا یئرلشدیگینه گوره، هم ده قوروپ آخینلاری نین

¹³² میلی لشمیش، میللت لشمیش

¹³³ حیکایه

¹³⁴ جئیحون- سنیهون

¹³⁵ ایکی چای اراسی

¹³⁶ بصره خلیجی، عرب خلیجی

تئرمینالی اولموشدور. بو اوزدن ان ایلک باشدان ایلکین اینسانلارین دیل و داوانیش قاوراملارینی توپارلاما رولونو دا اوزه رینه چککم زوروندا قالمیشدیر. دوغال اولاراق بو ایله تیشیم آذربایجان سونراکی کولتور زنگین لیگی نین اؤنملی نندلریندن بیرسی اولموشدور. بو بؤلگه ده، م.ق 10،000-جی ایللره دایانان قوبوستان ماغاراسی نین اوزه چیخماسی، اوراداکی داش قازینتی لاری و چکیلن رسیملر، اینسان توپلوسونون مدنی لشمه سی ایله باغلی ایلکین تاپینتی لاری اله وئرمیشدیر. بیر آز سونرا اورمو بؤلگه سینده یئرلشن حسنلی تپه سینده و آیری-آیری آرخلووزیک تثبیت لردن الده اولونان بیلگیلره گؤره، آذربایجان تورکلری نین ایلک مدنی توپولملاردان اولماسی کسین لشمیشدیر. م.ق. 3 و 4-جو مین ایللیک لره دایانان اورمو گؤلوی یاخاسینداکی آراتا کولتور بؤلگه سی، تبریز، آکباتان¹³⁷، موغان-ساوالان و زاقروس داغلاری آراسیندا یاییلان قوتی-لولوبی دؤولتلی، خزر، آزاق، وان، گؤیجه گؤللی نین یاخاسیندا ایلک دؤولتلی قوران ایسکیتلر، اورارتولار، هیتیت لر کیمی مدنی توپولملار و زامان سوره جینده تورک دیللی خالقلارین مرکز دؤولتی اولان ماننا حاکیمیتی اؤز یوکسک مدنیتی و کیفایت قدر دؤولتچی لیک سیستمی له محض بو گونکو آذربایجان تورک مدنیتی نین آناسی اولموشدورلار. ماننلار، دوغانی عزیز سانمیشلار. گونشی، آیی قوتسال بیلیب، دوغا اولایلارنا تانری علامتی کیمی یاناشمیشلار، سارای لار دیکمیش، تیکینتی لری اوچون اینجه ال ایشلریندن استفاده اتمیش و ایلاملار طرفیندن قورولان میخ جیزگی لرینی ایشله تمیش، گنیش له تمیشدیر. انله ماننلار زامانیندان اودا قوتسال گؤزویله باخماق عنعنه سی نین مادا زامانیندا زردوشت لیگین گنیش یاییلماسینا و ماد دؤولتی نین رسمی دینی اولماسینا نده ن اولموشدور.¹³⁸ ماننلار، قونشو دؤولت لره انلچی گؤندرمیش، اونلارلا مال و حیوان آلیش وئریشینی گنیش لندیرمیش و بؤلگه ده باریشلا یاشاماق یولوندا دوستلوق کؤرپولری قورموشدورلار. ماننلار اؤز یاخین قوهوملاری اولان ایلاملارین ضعیفه میش دورومونا صاحب چیخاراق، هوجومچو قونشولارین دا قارشى سیندا ساوونما گوجونو ساخلامیشدیرلار. اسکی دؤولتچیلیک و اویقارلیغا مالیک اولان آذربایجان تورکلری ماکدوننیالی اسکندرین م.ق 4-جو یوز ایللیگین سونلاریندا فارس کؤکنلی اهمه نلر (هخامنیشلر) دؤولتچیلیگینه سون قویان زامان، مادلارین بو ساواشا قاتیلماسی و اؤزه لیکله گونئی بؤلگه لرینی ایداره ائدن آتروپاتنا، قوزئی نین، داغیستانین حاکیمی اولان آلبانیا دؤولتلی نین واحید بیر استراتژیک اساسیندا اسکندرله آنلاشماسی گؤزه

¹³⁷ همدان، آی باتان¹³⁸ اود مدنیت نین آذربایجاندا یاییلماسیندا ان قدیم چاغلاردان پئترول و گاز یاتاقلارینین اولماسینین بویوک رولو اولموشدور.

چارپان اؤنملی اولای اولموشدور. اسکندربن ان زیروه چاغیندا و بؤلگه نین ان گرگین دوروموندا ایستر قوزئی ده، ایسترسه گونئی ده، آذربایجان اؤزگور و ساواشدان اوزاق ساخلاماق باشدا آتروپاتئن اوزو اولماقلا، تورکلرین بؤیوک سیاستچی اولماسی نین و مدنی داورانیشلاری نین نتیجه سی ایدی. یئنه همین دؤورده ایره لیله میش و تام اولراق توپلوم دوزه نله مه و روحانی سیستم کیمی یاییلان زردوشت دینی نین رسمی دین اولماسینا راستلانیلیر. اسکی دؤورلرده آذربایجانین بو حده بؤیومه سی و اورادا یاشایان اینسانلارین واحید دیل و دین اطرافیندا بیرلشمه سی، فورمالاشمیش بیر اولوسال کولتورون کسین اؤرنگی دیر. سؤزسوز کی، مستقیل آتروپاتئن و آلبانیا دؤولتلی نین آذربایجانین سوسیال-سیاسال فورمالاشماسیندا بؤیوک روللاری اولموشدور. بو ایکی قارداش دؤولت گرکن زامان دوشمنلر قارشیسینا بیرلیکده چیخار، دینج زامانیندا ایسه بیرگه یاشام آلانی اولوشدورولار. ائله بو اوزدن آذربایجان ان اسکی زامانلاردان بری کولتور قازانمیش، بیرلیکده یاشام بیجیمی قورموش و بو بیرلیگی گونوموزه ده ک داشیمیش دیر.

م.س. 8-جی یوز ایلیکده آذربایجانین عربلر طرفیندن باسقی یا آیینماسیلا یاناشی عرب-اسلام کولتورونون تورک کولتورو ایله توققوشماسی باش وئرمیشدیر. بو توققوشما اساسیندا غالب طرف اولان عربلرین کولتور آغیرلیغی دا دیولوموش، اسلام ایدئولوژیسی آذربایجاندا یایغینلاشمیشدیر. عرب کولتورونون اسلام دینیه باغلی اولدوغوندان دولای، آذربایجان تورکلویونون کولتور بیجیمی ده اسلامی لشمیش، دیل، یازین و تاریخی شدتلی باسقیلارلا قارشى-قارشىیا گلمیشدیر. بو اوزدن، بیر چوخ تورک عالیم، یازار و شاعیری اؤز اثرلرینی عرب دیلینده یازماغا اوستونلوق وئرمیشدیر. عرب استیلاسیندان سونرا، قاراقویونلو، آغ قویونلو، صفوی، آفشار و قاجار دؤولتلی نین ایش باشینا گلمه سی طایفا و سلاله حاکیمیت لری اولدوقلارینا گوره، آذربایجاندا دؤولتچیلیک کولتورونه بؤیوک قاتقیلار وئرمه میشلر. یالنیز شاه اسماعیل زامانیندا آذربایجان مرکزی دؤولتچیلیک سیستمیه تانیس اولماق اولار. آنجاق شاه اسماعیلین سلطان سلیم له قارداش ساواشینا گیرمه سی و یئنیلمه سی بلکه ده آذربایجانین مرکزیتدن دوشمه سی نین باشلیجا ندنی اولموشدور. 1813 و 1828-جی ایللرده کی آنلاشلار، آذربایجانین یاشام بیجیمینی، باغیم سیز دنیا گؤروشونو، بیر میلّت کیمی یئنی چاغ آشاماسینا کئچید شانسینی دارما-داغین ائتمیشدیر. 1925-دن ایسه، آذربایجانین میلی کیملیک و تورک وارلیغی ایکی بیرتیجی دوشمن باسقیسی آلتیندا یالنیزجا اولوم-قالیم مجاديله سی وئرمه یه مجبور قالمیشدیر.

آذربایجان تورک کولتور کیملیک بیجیلمنه سینده

اثلالت و اوتوراق یاشام فاکتورلاری

آذربایجان تورک کولتور کیملیک بیلینجی نین بیجیم لنمه سینده ایکی اثلالت و اوتوراق یاشام دوزئی ینین دانیلماز رولونو اونوتماق گره کیر.

بللی کی، ان عنتیق زامانلاردان بوتون تورک قبیله لرینده اولدوغو کیمی آذربایجاندا دا اثلالت و اوتوراق یاشام سیستم لری یان-یانا سورموشدور. آذربایجان بؤیوک بیر پایلا اولاراق اؤزونه اؤزه ل دوغاسیلا اینسانلارین نئجه یاشاماسینی، گلیشمه سینی و قارشیلیق لی ایلشگی ده اولماسینی دا بلیرله میشدیر. بو پایلا، فوزئی دن باشلاپ، قاراباغ گونئی قافقازدان چکیلیب شاهداغی، کیچیک قافقازدا یئرلشن زنگه زور، قاپیجیق، قاراباغ داغلارینی اورتا باتیدا یئرلشن دوغو آغری، سردشت، شیدان داغلارینی، گونئی باتیدا سهند داغلارینی، گونئی دوغودا قاراداغ، کئچی قیران(بوزقوش)، ساوالان، تالیش داغلارینی، مرکزده قافلان داغینی، گونئی گونئی ده ایسه الوند و گرین داغلارینی دا ایچرن زاگروس سیراداغلاری کیمی ساییسیر اوجالیقلار آراسیندا یئرلشیر. 400,000 قارا منتره دن ده گنیش آلان اولوشدوران آذربایجان یایلاسی، اؤزول اقلیمی، دؤرد فصل هاوا چنشییدی، گنیش دره و دوزلری و اوجالیق لاریلا، هابئله بؤیوک آخار چایلاری و گوللریله ان اسکی زامانلاردان اثلالت (قیشلاق-یایلاق) و اوتوراق (کند، شهر و تخت قاپی) یاشام سیستمینه آلیشمیشدیر.

بوتون آدلیم و تانیلمیش تاریخچی لره گوره، آذربایجان تورکلری باشقا تورک ائللری کیمی اوتوراق یاشاملا بیرلیکده هم ده، سورجلی یایلاق-قیشلاق ائدن بؤیوک اینسان توپلومو اولموشدور. اثلالتلار، گنیش حئیوان سورولرینی و هابئله اؤزه لرینی قیش سویوغوندان اوزاق توتماق اوچون آران و دوزلره (گنجه، کور، آراز دوزلری، میل-موغان، لاجین و...) و پای ایستی سیندن قورونماق اوچون گنیش داغ اتکلرینه، گوی-چمنله دولو اوبالیقلارا (ساوالان، سهند، قوشقای، شاهداغی و...) یئرلشیردیلر. بعضیلری بو یاشام سیستمینی کؤچه بی لیک و یا کؤچری لیک آدلاندیرلار. حالبوکی، اثلالت مدنیتی یالنیز اؤز دوغما تورپاقلاری ایچینده اولان فصل حرکت لنمه سیدیر. اثلالتلارین یاشادیغی قیشلاق لار گنیش آلاندا تیکیلی و اوتوراق فورمایا یاخیندیر. لاکین، یایلاق لاری چادیر و اوبالاردان اولوشموش گنیش داغ یاماجلاریدیر.

آذربایجاندا اولان ائتلالات لیق لا کۆچری لیک سیستمی بیر-بیریندن فرقلنن یاشام طرزلی دیر. کۆچری لیک، هر هانسی سبیدن دولایی اؤز دوغما دیارینی بوراخیب ال وئریشلی ایمکانلار آختاریشیندا سینیرسیز گۆچدور. اولاییلسین کی، بو گۆچ چاباسی یئنی شرطلردن آسیلی اولاراق بیر نچه کره تکرار اولسون. بو عمل بیر دوشونوشلو ترجیه اولمادیغینا گۆره، بلیرسیز آماجلارا دا نندن اولاییلر. کۆچری لیک، بیر یاشام سیستم یندن داها چوخ، هر هانسی دوغال و یا یارانمیش نندین تۆرمه سیدیر. بیر نچه اؤرنکله یوخاری سطیرلره آیدین گتیرک:

(آ) 1946-جی ایله گونئی آذربایجان میلی حاکیمیتی نین چۆکوشوندن سونرا 100 مینلره سوچسوز آذربایجان تورکونون ایران آدلانان اراضی نین ان ایتیمیش-باتمیش یئرلرینه سورگون ائدیلمه سی نین بیر میلی-سیاسی دپورتاسی یا اولماسیندا ان کیچیک بئله شوبهه یوخدور. بو دوشمن طرفیندن اولان بیر کۆچ وئرمه ائله می دیر.

(ب) یئنه هامان اولای لاردا، 100-مینلره حرکات فعالی و فیرقه عضو دوشمن باسقی سیندان اماندا قالماق اوچون قوزئی یولونو توتدولار. سئوت دؤلتینه سیغینانلارین بۆیوک بۆلومو سیبیر استئپلرینه سورگون دوشه رک بیر داها وطنه دؤنمک ایمکانی الده ائده بیلمه دیلر. اولار اورادان ائولندیلر، عایله قوردولار. بو ایستمه دن بیر ساواش کۆچودور. چونکی، اولاردان سونراکی نسیللی اؤزه لرینی داها چوخ یئرلی اینسانلار بیله جکلر. اولارین یئنی وطنی ایستر-ایستمه مز سیبیر اولاجاقدیر.

(پ) 1784-جو ایله عثمان حاکیمیتی نین روسلار قارشى سیندا آردیجیل یئنی له مه سی سونوجوندا تسلیم نامه یه بویون آین عثمانلی دؤولتی 100,000-لر کیریم تاتار تورکلری نین عثمان تورپاقلارینا دپورتاسیا اولماسینی قبول ائتدی. کیریم تاتارلاری ایستمه دن آنادولویا آخین ائتدی. بوگون بیر نچه نسیل کئچندن سونرا کیریم تاتارلاری بوتونلوکله تورکیه لشییلر.

(ت) 15.جی یوز ایلی گین اورتالاریندا بالکانلارین عثمانلی اوردوسو طرفیندن توتولماسی آردیندان مینلر تورکون بالکانلارا آخین ائتمه سی و اورادا داییمی یئرلشمه سی بیر سوسیال-سیاسال کۆچ کیمی آلفیلانیر. بو کۆچون ان باش معمارى عثمانلی دؤولتی اؤزو اولسا دا، کۆچمنلرین ده سوسیال-اکونومیک ایستکلرینی اونوتماق اولماز!

(ث) 1940.لاردان باشلایان فلسطینین تورپاق ساتیشی نین سونوجوندا اسراییل اۆلکه سی یاراندى. اؤز آنا تورپاقلارینی پارا قارشى سیندا یهودلارا ساتان فلسطین لیلر لبنان، اوردونیا، میصر، سوریا کیمی قونشو اۆلکه لره کۆچدولر. اولار بیر داها گئری

قاییتماق ایمكانلارینی ایتیردیلهر. چونکی، آرتیق ساتیلان تورپاقلاری گنری آلماق ممکن دئییلدیر. بو بیر، ایسته نیلن دپورتاسیادیر.

تورکمانچای آنلاشماسیندان سونرا روسلارین بؤیوک پلانی قافقازی الده ساخلاماق و تورکلرین بیتیشیک تورپاقلاری آراسیندا بوشلوق بؤلگه یاراتماق ایدی. 100,000-لر ارمنی نین آنادولودان و گوئی آذربایجانان، اصفهانان و باشقا فارسستان بؤلگه لریندن ایروانا و قاراباغ کؤچدورولمه سی نین سونوجوندا، یئرلی آذربایجانلیلار اؤز تورپاقلاریندا کؤچمه یه معروض قالاراق بؤیوک تورپاق ایتیریمی اوز وئردی. آیری-آیری یئرلردن کؤچدورولن ارمنی ییغیناقلاری میلّت کیمی فورمالاشارکن زورلا ائولریندن دیشلانان تورکلرین تورپاقلاریندا ارمنی دؤولتی قورولدو. روس چارلیغی نین بیر باشا اؤندرلی گی آلتیندا باش وئرن بو تاریخسل اولابین بیر زوراکلی لیک کؤچ اولدوغو بللی دیر.

گؤرونویو کیمی، کؤچری لیکده زامانلما، دوزه نله مه بلیرتیبسی، اؤن استراتژیک پلانلماسی، اوداخلانما و قارشیلما ایراده سی یوخدور. بعضی غرضلی و مانقورت لاشمیش دوشونورله گؤره، گویا آذربایجان تورکلری کئچمیشده کؤچری اولموش و اونون ائنگی سی و عادتلی اساسیندا ائلات مدنیتینه یئتیش میشدیر. بو ایدعا تمامی له اویدورما و ساختادیر. چونکی، آذربایجان تورکلری اورتادوغو، اؤن آسیا و اورتا آسیا بؤلگه لری نین ان ایلکین اوتراقلاری اولموش، بشر مدنیتی نین بیر چوخ وارلیغینا امضاءسینی آتمیشدیر. بو اولوس کؤچری اولموشدورسا، یئرین یوورالاق لیغینا، ایلین، آیین، گونون و ساعاتین تاپیلماسینا، اینسانلار اوچون ایلک سوسیال قورالترین دوزه ن لن مه سینه، ایفبانین یارانماسینا، حیوانلارین اهلی لشمه سینه، سارایلارین دیکیلمه سینه، یئرلی حاکیمیتلرین قورولماسینا و... نئجه اؤز امضاءسینی قویموشدور؟ و یا، مر.اؤ - دن اوزو بری 100-لرله امپراتورلوق، دؤولت، خانلیق، آتابی لیکلرین سیستملشمه سی کیملر طرفیندن اولوشموشدور؟

سؤرسوز کی، کؤچه بی لیگین اؤزگون ایراده سی اولمادیغی اوچون، پرسیپئکتیولی سیستم قورما ایراده سی ده چوخ آشاغیدیر. ائلات لیک کؤچه بی لیگین ترسینه اؤز بؤلگه سینده یایلاق-قیشلاق سیستمی دیر. ائلاتلیق، اؤزونه اؤزه ل، یئرلشمیش، دوزه نله شمیش، قورال لاشمیش، تاکتیکالاشمیش، اؤلکه فانولارینا اویغون لاش میس بیر یاشام کولتورودور.

استانفورد ژ. شاو یازیر: "...گؤی تورک ایمپراتورلوقو (552-744) تورکلرین آدینی داشییان بیرنجی سیاسی حاکیمیتدیر. اونلارین ایمپراتورلوق آلانی قارا دنیزدن باشلایاراق

موغولستان و چین یین قوزنی ییندن هارداسا ساکیت اوکئانادک چکلیردی. گۆی تورک حاکیمیتی بیرلشیک چادیر اوتراق لی طایفالارین لیدرلیگینده ایداره اولونوردو... کئچمیش لردن فرقلی اولراق بونلار ائل بیرلشمه لری نین باشچیلاریندان قورولان بیر مرکزچی گوجده تبه چیلیک ائیدردیلر... گۆی تورک باشچیلاری بیر یئرده تخت قاپی اولمایردیلر. اولنار دام-داوارلاریلا بیرلیکده یایلاق-قیشلالاردا یاشایردیلر..."¹³⁹.

سؤزسوز کی، مدرن و چاغداش شهرچیلیگین ائتگیسی آلتیندا، ائلات یاشام بیچیمی ده دئیشمیش و چوخ اؤزه للیگینی الدن وئرمیشدیر. ائتیم، شهر یاشانتیسی، کندلرین مدرن لشمه سی، ائلات یاشام آلایندا اوره تپله ن ال ایشلری اورون لرین بؤیوک فابریکالار اورونلری قارشیسیندا ضعیف قالماسی، حیواندارلیغین صنایع لشمه سی، کندلیرله ائلاتلار آراسینداکی سورجلی پروبلملرله یانی-سیرا، دؤولتین ده ائلاتلاری حیمایه سیز بوراخماسی و... بؤیوک ائلات طایفالاری نین کیچیلمه سینه ندن اولماقدادیر. اوتراق یاشام سیستمی ایله یاناشی، ائلات مدنیتی نین آذربایجان کولتورونه وئردیگی پای حسابا گلمز قدر بؤیوکدور. وطن آزادلیغی اوغروندا جان قویان ساپسیز ایگید، اؤلکه ادبیاتینا سایا گلمز بایاتی چئشیدلری وئره ن، اون مینلرجه آتالار سؤزونو قوشاقدان-قوشاغا داشییان شیفاهی خالق ادبیاتینی، هابئله اوزان و آشیق کولتورونون اورتایا گلمه سینده دوغادان قیدالانان بو ساده و تمیز تورکلرین اولدوقجا پایی توکنمزدیر. ائلات یاشام دوزنی یین، اولوسال معنویت یمیزه وئردیگی پایی ساپسیز کیتابلاردا یئرلشدیرمک اولار.

آذربایجان وارلیغی نین بیچیم لن مه سینده اولوسال دؤولت

دؤولت اوران سال¹⁴⁰ بیر وارلیقدیر. دؤولت کیم لیگی اورانسال بیر آنلاییشدیر. زامان وار کی، بؤیوبوب، امپراتورلوق کیم لیگی قازانار. زامان وار کی، فورمادان دوشوب، آرادان قالدیریلار. اولوس نه قدر قالیجی و مطلق بیر وارلیقدیرسا، دؤولت سورجه باغلی، ایمحا احتیمالینا یاخین بیر وارلیقدیر. بیر دؤولتین اوزون، سوره کلی یاشاماسی، اولوسونون کؤکلو، گوجلو، چاغا اویوملولوقلا دونیادا اولان دورومو و ایلیشگیلرینه باغلیدیر.

¹³⁹ استانفورد ژ. شاور. یئنی تورکیه و عثمانلی امپراتورلوقونون تاریخی، 1. جیلد فارسجا، 1991، قدس یایینی،

مشهد
¹⁴⁰ نسبی

روس-آذربایجان¹⁴¹ یستی و سویوق ساواشلاری نین سونوجو، آذربایجاندا اولان دولایی تورک حاکیمیتی نین سونو اولدو. بو حاکیمیت فورمال اولاراق 1925-دک ایران آدلانان یئرده سیخیلیب قالسا دا، اصلینده تورکمنچای فلاکتیندن سونرا، روس و اینگیلتره باشدا اولماقلا سومورگه چی دؤولترلرین سنچیمی اولان فارس سیاستچیلری نین قوشاتماسیندا¹⁴² اولموش، فورمال حالدا اؤز حاکیمیتینی ساخالایا بیلیمیشدیر. تورک قاجار دؤولتی، تورکلوک کیم لیگی بیلینجیندن بوشالماق لا، یاواش-یاواش فارس دؤولتچیلیک سیستمینه گیرمیش، اؤز ایله آزیلیقدا اولان فارسچی پانلارین دؤولت اولماسینا ایمکان یاراندى. بو اوزدن، تورکمن چای آنلاشماسیندان¹⁴³ سونراکی دؤورو، تورک دؤولتچیلیگیندن فارس دؤولتینه کئچید دؤورو کیمی دیرلندیرمک هئچده یالنیش دئییلدیر. تورکمن چاپدان سونراکی زامانلاردا، تورک قاجار دؤولتی نین تورک دؤولت اولدوغو ایله باغلی هر هانسی سیمگه سی، آیدین نیشانى، رسمى دیل یازیسی، سوسیال چیخیشى و بیر سؤزله تورک کیملیک ایزلری اولمامیشدیر. اصلینه باخارساق، یئر اوزونده طایفا، سلاله، دین، صنیف و طبقه یه دایانان، امپئراتورلوق و خانلیق تملى لری اوزه رینده قورولان دؤولترلر اولوسال دؤولت آدی وئریمک دوغرو اول بیلیمز. 1828-جى ایلدن برى آذربایجانین ایکییه بؤلونمه سیله یاناشی اولوسوموزوندا فیزیکسل ایکی یه بؤلونمه سی اوز وئردی. بو بؤلونمه نین همان آردیندان ایلك دفعه اولاراق اولوس قارشیسیندا بیر اؤلوم-دیریم داواسی دایاندى. یا یئنی دن بیرلشمک و وار اولماق، یا باشقالاری بویوندوروغو آلتیندا ازیلیب، آرادان گئتمک!

اولوسون قارشیسیندا دوران بو بؤیوک سورغو اشارتی، میلتي حرکتی سالدی. دوشمنین داها گوجلو اولماسی و آذربایجان تورکونون داها دارماداغین دوروما دوشمه سی، البته کی، گیزلی و دؤزوملو مجاديله نی مصلحت گؤرمکده ایدی. بونا گؤره، مبارزه مئیدانلاردا دئییل، بازارلارین قلملرینده، اولوسال آیدینلارین یاراتدیغی گیزلی اؤرگوتلرده¹⁴⁴، شاعیرلرین دویغولاریندا، قوچاقلارین سالدیری سیندا، آیری دوشموش آنا-بالالارین گؤز یاشلاریندا داوام ائتدی. آنجاق، بو سوره ج اوزانتی سینا باخمایاراق، بوتؤو آذربایجان ایدئياسی یالنیز ا. ائلچی بگین 1976-جى ایل توتوقلاماسی ایله سیاسی دوزئییه (موسته وی) گیردی. بوتؤو آذربایجان ایدئياسی، تورک اولوس چولوگونون اورتاق دوشونجه سیستمینی اولوشدوردو. بو اولوسال ایدئیانین مرکزینده ایکییه بؤلونموش اولوسوموزون

¹⁴¹ روس – قاجار دا دئیيله بیلر (1801-1828)

¹⁴² محاصره سینده

¹⁴³ مقاله سیندن

¹⁴⁴ تشکیلاتلار

بیرلشمه سی و بیرلشیک دؤولتین چاتیسسی آلتیندا اؤزونو قوروم سال لاشدیرما تملینه دایاندی. 1990-جی ایلده نئچه یوز ایل اۇنجه دن تورک دوشمنلیگی اوزه رینده دؤولت قوروموش روس امپراتورلوقو چؤکونجه، اۆلكه میزین قوزئی، اۆزبکیستان، تورکمینیستان، قیرغیزیستان، قازاخیستان و علاوه 10 یئنی جمهوریت اۆزه لرینین اولوس-دؤولتلیرنی قوردولار. طبیعی کی، یئنی قورولموش دؤولتلیرن اۆزه لرینه عایید سورون لاری وارکن، دیشاریدان اولان مداخله لرین ده جان سیخیجی اولماسی قاچیریلماز ایدی. بو آرادا آذربایجان اوچون داها بؤیوک سورون لار یولدا ایدی. باشقا جمهوریتلردن فرقلی اولاراق اۆلكه نین بؤلونموش دورومو، قاراباغین ائرمینی-روس بیرلیکلی طرفیندن اشغال اولونماسی اۆز دامغاسینی اۆلكه گونده مینه وورموشدور.

سؤزسوز کی، یئنی یارانمیش بیر دؤولتین دیپلوماتیک ایلیشگی لرینده محافظاکار داورانیشین حاکیم اولماسی چوخ اؤنم لیدیر. لاکین، دئموکراتیک بیر توپلومدا سیویل توپلوم قورولوشلاری¹⁴⁵ نین رولو هئچ ده دؤولتدن آز دئییلدیر. سؤز بیر اولوسون وارلیغیندان گئدن حالدا میلّت-دؤولت بیر سیستمین اولوسا وئردیگی گنل آلانی و او آلاندان ان اوست دوزئی ده حیمایه ائتمگینی اۆز دئیشمز استراتژیسی کیمی گۆرمه لیدیر. آذربایجاندا گرچک اولوس دؤولتی نین یارانماسی یالیز بوتؤو آذربایجان دؤولتچیلیگی سیماسیندا اولاسیدیر. بو اوزدن، بوتون قوتساللیغینا راغما، بوگونکو یاریم هئنگمون دؤولتیمیزی اولوسال دؤولت آدلاندیرماق اولماز! میلی دؤولت دئیکده عالی حاکیمیتین هر هانسی بیر شخسه، خاندانا، کلانا، پارتی یایا، زومره یه و یا صنیفه یوخ، قئیدسیز-شرطسیز یالیز میلته مخصوص اولدوغو و یالیز میلتن ایراده سی نین اوستون توتولدوغو بیر دؤولت آنلایریق.

سئکولار /لایک/ دؤولت دئیکده دینین دؤولتدن آیریلماسینی، دینین و شریعتین دؤولت ایشلرینه قاریشماماسینی باشا دوشه رک، هئچ بیر توپلوم دینسیز اولما بیلمز. آنجاق دین توپلومون دؤولت ایشلرینه قاریشمامالی، هئچ بیر سیاسته آلت اولمامالی و توپلوم دوزگینده اۆز وارلیغینی سوردوئرمه لیدیر.

سوسیال دؤولت دئیکده سوسیال عدالتین گۆزله نیلمه سی، بوتون وطنداشلار اوچون فرصت برابرلیگی، میلی گلیرین عدالتلی بؤلونمه سی، هر کس اوچون ایش، تحصیل، صحیه و س. سوسیال، اقتصاد، مدنی ایمکانلارین یارانماسی و هامی نین اینسان کیمی یاشایب ریفاه قوووشا بیلمه سی مقصدیله دئموکراتیک سیستمی زده له

¹⁴⁵ غیر ی دولت تشکیلات لارین

مدن دؤلتین سوسیال و اقتصادی حیاتدا معین نظام لاییحی رول اویناماسی نین گرکلی لیگینی نظرده توتوروق.

حقوق دؤلتینی یالیز حقوقون حاکیم اولدوغو دؤلت کیمی باشا دوشور. آناياسادا تثبیت اولونموش و آذربایجانین قبول ائتدیگی اولوس لار آراسی سندلره اویغون اینسان حاقلاری، وطنداش حاققلاری و آزادلیقلاری نین قانونلا قورونماسی، حاکیمیت بؤلگوسونون گرچکلشمه سینی و محکمه حاکیمیتی نین اساس گؤتوروروک.¹⁴⁶

آذربایجاندا، تورک اولوسونون میلی بیلینجی نین تملینده بوتؤلوک ایدئاسی دایانماقدادیر. آذربایجان اؤزه لیگینه گؤره، بوتؤجولوکله اولوسچولوق آنلایشلاری ایچ-ایچه گیرمیش تترمیندیر. بو ایکسینی آیری-آیری تانیتماق ممکن دئییلدیر. داها رادیکال آنلاملا دئسک، آذربایجاندا بوتؤجو اولمایان میلتنجی، میلتنجی اولمایان ایسه بوتؤجو اولمازا! هر میلتن یاشام سیستم ینده کسین لیکله بیر بیرلشدیرنجی اولکو واردیر. چونکی، اولکوسو اولمایان بیر میلتن هارا گنده جگی، نجه گنده جگی، هاردان گنده جگی بللی اولمازا. ائله بو اصله دایاناراق آذربایجان تورک میلی ده بو آشامادان گنجه لی و اولوس-دؤلت ایدئاسینا چاتمالی دیر. سؤزسوز کی، قوزئی یین ایستیقلا لیدان سونرا گونئی یین ده مستقیللیگی میلتمیزین گونده لیگینه گلمه لی و بوتؤلوشمه یولونون شاه دامارینا دؤنوشمه لیدیر. گونئی یین دؤلتی اولمادان، آذربایجان اولوس-دؤلتیندن دانیشماق ممکن دئییلدیر. بیر باشقا آچیدان باخارساق، آذربایجاندا اولوسال دؤلتچی لیگین میلی کیملیگی کسینلیکله تورکلوک و تورکچولوک تملی اوزه رینده اولمالیدیر. چونکی، آذربایجان کیم لیگی اوزه رینده یاشایان تورکلره باغلیدیر. گؤروندیو کیمی، اولوسال کیملیک اولوسا باغلیدیر. بونا گؤره ده، ان آزیندان آذربایجان شرطلرینده تورپاق دئییل، میل اوزه ر ایدئولوژیک کیملیک یارانا بیلر.

بو آرادا آذربایجان دؤلت چیلیگینه محض آذربایجان چیلیق ایدئولوژیسی وئره نلر ده واردیلار. سؤزسوز کی، هر هانسی ایدئولوژیک تعریفی کیمی آذربایجانچیلیق ایدئولوژیسی ده بیر دؤلت ایدئولوژیسی اولاراق اؤزونو تعریف ائتمک گوجونه مالیکدیر. اگر دؤلت چیلیک ایدئولوژیسینی دؤلت سیستمی نین تتوریک بئیینی، دنیا گؤروشونون دوزه نله بیجی سی، گوج آنلاری نین بیرلشدیری جی سی، دؤلتین توپلوما اؤتوره جه یی فیکر باغلانتیسی و... کیمی بللی بیر دوشونجه سیستمی اولاراق ده یرله ندرسه ک. او زامان آذربایجان دؤلتچی لیگی نین ده، اؤز آماجلاری یؤننده بیر ایدئولوژیک صاحبیی

¹⁴⁶ بوتو آذربایجان بیرلینین مرانامه سی کیتابی، باکی، 2004، ص 60-61

اولماسی اولدوقجا دوغالدیر. بو قونودا هنج شوبهه یوخدور. یالنیز وار اولان ایدئولوژیک اولقوسونون هانسی پایالار اوزه رینده قورولماسی داریتیشیلاجاق بیر سوروندور. هر دؤلتین بللی تمل لردن اولوشان ایداره چیلیک سیستمی واردیر. بو ایداره چیلیک سیستمی ایستر-ایسته مز بیر ایدئولوژیک تمله دایانماقدادیر. بو ایدئولوژیک دایاغین اۆلکه دن اۆلکه یه دئییشیک فورمادا اولماسی دا بؤیوک آلاندا او اۆلکه نین تاریخسل تجروبه لرله باغلیدیر. گنل اولاراق چاغداش دؤلت چیلیکده ایدئولوژی نین کۆلگه ده قالماسی گۆرونور. دئموکراتیک دؤولترلر گۆره، زامان سوره جینده دؤولت آنا یاساسی نین اوزه رینه دئییشیک لیک وئر رک اونو گونجلله شدیرمک چوخ اؤنملی دیر. پارلمنتت چوخونلوغونو اده ائدن اقتیدارلارین آنا یاسا اوزه رینده مانور وئر مه سی، سس چوخونلوغوندا یارارلاراق اقتیدار خئیرینه ائله مه گیر مه سی چوخ گۆرونمکده دیر.

توپلوملا دؤولت آراسیندا چاغداش، دئموکراتیک، لاییک و توپلوم آنلاشماسی اولورسا، بو یئنی لشمه داها دا یاسال چؤزومله نر.¹⁴⁷ آنجاق، یوکسک دئموکراتیک آشامایا آیاق باسمامیش اۆلکه لرده ایشلرین ترسینه دؤنمه سی چوخ اندیشه وئرجه دیر. چاغداشلیغین بوتون بویودلارینی اده ائدمه یه ن توپلوملارین اصلینده ان بؤیوک سورونو اؤزه لرینی تانیمامالاریدیر. بیر توپلومون چاغداش اولماسی نین آنلامی مطلق آوروپالی و یا آمئریکالی سیستملره بییه لنمه سی دئمک دئییلدیر. هر هانسی میل اؤز اولوسال چیخارلارینی سر بست و اؤزگورجه سینه گوندمه آلیب، دی نین دؤولته دخالت ائتمه سی نین قارشیسینا چیخیب، توپلومون تملینی فورمالاشدیران بیرى حاقلاری یاشادا بیلرسه، چاغداش دؤولت صاحبیدیر. دئمک، بنله اولان حالدا بیر توپلومون ایداره چیلیک سیستمی زورلانمادان حقوق و قانون اؤزگورلوگونو اده ائتمیشدیر. ایدئولوژیک دایاغیندان آسیلی اولمایاراق بو توپلوم چاغداشلیغا وارمیشدیر.

آذربایجان، چوخونلوغو تورک ائتنیکی اولان چئشیدلی خالقلارین وطنیدیر. تورک ائتنیکی آذربایجانین یوزده 95-اینی اولوشدورماقدادیر. بیر نچه نادیر اۆلکه نی چیخماقلا، آذربایجان دونیانین ان آپاریجی ائتنیک ترکیبلیریندن بیرینی اؤز ایچینده باریندیریر. تاریخدن گلن بیر اؤزه لیه گۆره، آذربایجاندا تورپاقلا میل ادى اوست-اوسته دوشمه بیر. بو ایسه، آذربایجانین بیر باشقا اؤزه لیه لیکدیر. آنجاق بو اؤزه لیک میلی کیملیک حاقیندا و دؤولته اولوس ایلیشگیلرینده ایکلی استانداردا یول آچما ییر. تورک و آذربایجان بیزیم اۆلکه میزین ائتنیک و تورپاق آدلاریدیر. بو ایکلی تترمین هنج زمان بیر-بیریندن آیری اولمامیش و اولدا

¹⁴⁷ حل اولونور

بیلمز ایدی. ائتولوژی علمی نین اساسلارینا گۆره، میلی کیملیک دیل و ائتتیکه گۆره بلیرلنر. دیل و ائتتیک کیم لیگی اینسانا باغلی اولدغو اوچون نئجه لیک بلیرتی سیدیر. جوغرافییا غالب شکیلده بو بلیرتی نین اویژنکتیو آلانینی اولوشدورور. بو اوزدن، آذربایجان کیم لیگی نین اؤزو تورکلوکله بلیرله نیر. اونون دؤولتچیلیک ایدئولوژی ایسه، تورکچولوک اوزه رینده داینامالیدیر. آذربایجان دونیانین ایلك مدنیت اوجاقلاریندان بیرى و تورپاقلاری ایلك اویقارلیقدان برى تورکلرین یاشادیغى یئر اولموشدور. بو تورپاقدان تورکلرله یاناشی باشقا ائتتیکلر یاشاسا دا، هئچ زامان آپاریجی گوج کیمی چیخیش ائدیلمه میس، یالنیز کیچیک ائتتیک قوروپ اؤلچوسونده تورکلرین قوروماسیندا یاشامیش، یاراتمیشدیرلار. آذربایجانین میلی کیم لیگی تورکلوکدور. بو اوزدن دؤولت کیم لیگی ده تورکلوک و تورکچولوک تملی اوزه رینده قورولمالیدیر. تورکچولوک، اولوس چولوقدور. اولوس چولوق ایسه بیر اولوسون ایره ليله مه سی و گله جگی اوغروندا¹⁴⁸ اولکو گوجودور. اولکو کسینلیکله اینسان اوزه رینده آنلام تاہار، اینسانین ایچینده فورمالاشار و اینسانین فورمالشمسینا ایمکان وئرہ ر.

بو قونویلا باغلی ایکی دؤولت-میلت سیستمینی اؤرنک گتیرک، اثرمنی دؤولتيله، اثرمنی میلتي و آلمان دؤولتيله آلمان میلتي عینيله بیر آد آلتیندا تانیملانیرلار. اونلار اوچون ائتتیک و اؤلکه آد دئییشیمی آنلامسیزدیر. اورتادا نه وارسا عینی دیر. دؤولت تاریخيله میلت تاریخی بیرجه آنلاشیلیر، بیرجه تانیملانیر. هر هانسی تاریخسل ندنلر اوزوندن آذربایجان اؤز اؤزه للیگینی یاشاییر. یعنی، آذربایجاندا تورک میلتي وار و آذربایجان دؤولتی وار. بورادا دؤولت ایداره چیلری نین اوزه رینه ایکی دفعه وظیفه دوشور. بو وظیفه یه گۆره، ایکی وارلیق بیر یئرده یاشامالی، کیچک لنمه لی و اویغون بیر دورومدا بیر آدا چنوریلمه لیدیر. بو آد کسینلیکله تورک تملی اوزه رینده قورولمالیدیر.

آذربایجان وارلیغی نین بیجیملنمه سینده اولوسال اوردونون رولو

اوردو سؤزو اسکى زامانلاردان تورکلر آراسیندا حاکیمیت آنلامی داشیمیشدیر. تورک ائل و یا ائل بیرلشمه لری نین مرکز بیغینجاغینا اوردو دئییلیرمیش. خاقانی و یا ائل باشچیسینی قوروماق ائللین گۆروه ینه دوشورموش. بو اوزدن اسکى تورکلرده اوردویلا میلتن عینی وارلیق اولماسی گورونمک ده دیر. اؤلکه نین ساواشا گیرمه سی له

¹⁴⁸ یولوندا

اوشاقلار، قوجالار دیشیندا بوتون الی سیلاح توتان توپلوم اویه سی حاکیمیتین بقاسی اوچون ساواشا قالخیردیلار. قدیم تورکلر اوچون باشچی نین قورونوب ساخلانیلماسی تورپاغین ساخلانیلماسیندان داها اؤنملی سایلیردی. تورکلره گؤره، ایگید بیر ارین باشچیلیغیلا بؤیوک تورپاقلارا چاتماق اولار، لاکین بؤیوک تورپاقلاری ایگید باشچی اولمادان ساخلامااق اولمازا! محض بونا گؤره ده، تورکلری اوردو اولوس آدلاندیریرمیشلار. تورک حاکیمیت آلانی نین بؤیومه سی ایله یاواش-یاواش اوردو گؤره ولی لری ده سئچیلیمیش و دوزه نلی اولاراق قوشون آدی آلمیشدیر.

اینسانلارین ان سیخ یاشایدیغی یئرلندن بیرسی اولان اورتادوغو، اورتا آسیا، اوزاق آسیا و اروپا هنده وری، تاریخ بویو دونیانین ان چکیشمه لی بؤلگه لری اولموشدور. بؤلگه نین بیر نئچه بؤیوک گوجون بؤیومه احتیاصی نین قارشیسیندا ان ازیله نی ایسه، کیچیک انلار اولموشدور. کیچیک قبیله و انلار سوره کلی اولاراق بؤیوک دؤولتترین بویوندوروغو آلتینا دوشموشلر. ایستر بو دوروم م.ق. اولسون، ایسترسه ده میلاددان سونراکی زامانلاردا اؤز سوره جینی دوام ائتدیرمیشدیر. سؤزسوز کی، تورکلر دواملی اولاراق یا بو ساواشلارین مرکزینده اولموش و یا دا اونونلا یاخین ایلگیده اولموشدورلار. بئله کی، توپلومسال کولتورون تانیلماسیندان اوزو بری تورک کیم لیگی ایله بؤلگه ده وار اولان باشقا کیم لیکلرین کولتوره ل حافیظه سی ایچ-ایچه گیرمیش بللی بیر بوتونون یارانماسینا ندن اولموشدور. تورکلر، بو بؤلگه ده یاشایان ان گنیش و گوجلو هموگن بیرلیگی اولموش، بیر چوخ خالقلاری اؤز بایراغی آلتیندا توتماقی باجارمیشدیر. سؤزسوز کی، زامان-زامان باشقا خالقلارین دا باش قالدیردیغی چاغلار اولموش و ائتکن لیک چاغلاری بؤلونموشدور. تورک دیللی سومنرلره قارشى سامی دیللی اکلرین غلبه لی ساواشی (م.ق. 2800)، یئنه تورک سویلو ایلاملارا قارشى سامی دیللی آسوئری لرین یوروشو (م.ق. 655)، تورک میدیایا قارشى فارس کؤکنلی اهن لرین¹⁴⁹ ظفری (م.ق. 550) و تاریخ عرصه سینده ایلك کز بیر فارس کؤکنلی حاکیمیتین یارانماسی، ماکادونیالی اسکندرین تورکلره آنلاشماسی (آتروپاتنل) و اهنی لره غلبه سی (م.ق. 330) و...

هابئله میلاددان سونرا دا بو ساواشلار دورماق بیلمه میشدیر. سوره کلی حرکتده اولان تورک انلرلی نین ان بارز اؤزه للیگی حربی حاضیرلیقدا اولماقلاری ایدی. تورکلر یاز، قیش بیلمه دن اؤز قوروما سیستمینی بوتون شرطلرله تطبیق وئیر، یاشام بویونجا ساواش تاکتیکالارینی اؤیره نیرمیش لر. آت، تورک یاشامی نین واز گئچیریلمز

¹⁴⁹ هخامنشیلرین

ایدی. تورک اوردوسو آتی یاخشوی قوللانیدیگی اوچون بیر چوخ زامان آز قووه ایله چوخ سایلی دوشمنلره راحتجاسینا غالب گلیردی. تورکلر اوچون ایکی ساواش تاکتیکاسی تمل ساییلماقایدی.

(آ) آراشدیرما سوره جی¹⁵⁰.

(ب) آشیندیرما ساواشلاری¹⁵¹.

بو ایکی سورجه گؤره، تورک اوردوسونون جاسوسلاری نین تاجیرلر و اوسانمیشلار شکیلینده دوشمن ایچینه سیزماسی و گره کن بیلگی له اولاشماسی گره کیردی. جاسوسلارین بیلگیسی گلمه دن اوردو ساواشا گیرمز ایدی. اونلار، ساواشدان اؤنجه دوشمنین نه قدر ساواشا حاضر اولماسینی بیلریشلر. ائله بو بیلگی لره دایاناراق نئجه ساواش تاکتیکینی ده سنچریشلر. "تورک اوردوسونو قوردلارا بنزه ده ردیلر. تورکلرین آتلی قوشونلار سیستمی میلاددان 318- ایل قاباق چین ایله باغلا دیقلاری آنلاشما سونراسی چین ده ده تطبیق اندیلدی. و هامان آتلی قوشونلارلا چین لیلر (م.ق 117) توران تاکتیکیله تورکلری یئندیلر. تورک آتلیلاری یئل-شالوار و چکمه گئییب، باشلارینا بؤرک قویاردیلار. بوزقیر اصلاحاتی شکیلی فورماسیندا ایلك دفعه اولاراق کوروش ایران اوردوسوندا و اوندان سونرا اسکندر تورانلیلارلا ساواشدان سونرا ماکدونیالی اوردوسوندا اصلاحات ائله دی. روم اوردوسو دا بو ایصلاحاتی تورک عسکرلرینی اوجرتلی اولاراق اوردولارینا آلماقلا ائله دیلر. ایلك دفعه سنزار توران تاکتیکینی ایشله دیب آتلی اوردو بیغدی. روم دا اونلو اونلو ترتیب و کت-شالوار داخی یاییلمیشدیر. حتی اؤزه نگی داخی آوارلار واسیطه سیله یاییلمیشدیر. بیزانسلاردا، توران سیستمی اوردو ایصلاحاتی 5-6- جی عصرده باشلامیش و آز متده یاییلمیشدیر. بیزانس تاریخچیلری پروکپیوس و آقاتیاس یازدیقلارینا گؤره، بو ایصلاحات بیزانسلارین قوتلارا غلبه لرینه سبب اولدو. امپراتور ژوستی نیانوس زامانیندا ایستانبولدا هون، بولغار و آوارلار کیمی گئیینمک و ساچ، اوز قیرخماق مد اولموشدور. امپراتورون اؤزو ده تاکتیکا آدیندا یادداشلاریندا بو ایصلاحاتدان بحث و تعریف ائتمیشدیر. مثلا هئراکلیتوس میلاددا سونرا 622-624، ده بو تاکتیکی ایشلتمکله ساسانلی لارا غالب اولموشدور."¹⁵²

معلوم اولدوغو کیمی، تورک اوردوسو، زامان-زامان گئییش تاکتیکلار یاراتمیش و

¹⁵⁰ تحقیق زمانی

¹⁵¹ بیزادیجی ساواشلار، فرسایشی

¹⁵² دوکتور ج. هنیث، تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش، تهران کاویان یایینلاری، 1987، ص 61

بو الدهه ائتدیگی باجاریلاری چئشیدلی فورملاردا اؤز قونشو و رقیبلی ایلده پایلاشمیشدیر. حتّی تاریخسل بیلگی لره گؤره، بو پایلاشمی سینیرلی قالمامیش باتی نین ان اوجقار بؤلگه لرینه بنله چکیلیمیشدیر. بو اوزانتی ایستر تورکلره ساواشدا، ایسترسه ده اوچونجو اؤلکه لر مئیدانیندا ایشه سالینمیش و بؤیوک غلبه لرله سونوجلانمیشدیر. "فرانکلار دا اوردولاریندا تورک عسگری سیستمینی ایشله ده رک 7-جی عصرده آوارلاری مغلوب ائتدیلر. فرانکلار 9-جو عصرده بوتون اوردولارینی آتلیلاردان متشکل ائتمیشدیلر. بو شکیلده آلمانلار و غربیلر 11-جی عصرین عرفه سینده بوزقیر عسگری سیستمینی تطبیق ائتمیشلر. روسلار داخی 9-جو عصردن باشلاپ اراق خزرلر، پئچنکلر، قیپچاقلاردان توران تاکتیکی و نيزاعمی سیستمینی اؤیرندیلر و بو ایصلاحات سایه سینده خزرلری مغلوب ائتدیلر. چنگیزخان خانلیغینی ایلام ائتمیش قبیله یه دایانان اوردو نیظامینی دئیشدیریب، تورک نیظامی اونلو ترتیبی قوردو و واحیدین باشینا اؤز قبیله سیندن بیرینی قويدو." ¹⁵³

سؤزسوز کی، یئر اوزونده تورکلر قدر ساواشان و اؤزه لرینی ساوونان ایکینجی بیر اولوس اولماییدیر. بو ساواشلار چوخ زامانلاردا یابانچیلارلا اولسا دا، تورکلرین تورکلره قارشى ساواشلاری دا آز اولمامیشدیر. تورکلرین اؤزه لرینه قارشى ساواشلاری تورک ساواش سیستمی نین گلیشمه سینه تکان وئرسه ده، تورک اولوسونون سوره کلی کیچیلمه سینه، ایره لی له بيشدن اوزاق دوشمه سینه، فرصتلی قاچیرماسینا، یاشام آلانلاریندا دنیادان قوماسینا و ان سونوندا باشقالاری قارشیسیندا یئنیلمه سینه یول اچمیش و بوگونکو گئری دورومونا گئیریب چیخارمیشدیر. بونلار باخماپاراق، بوگون ده اؤزگون اؤرنک اولاراق گؤستریلن، تورک قورخمازلیغی، تورک، اینامی و دؤیوشکن لی یی له اؤز تاریخسل وارلیغینا ایمضاء ائتمیشدیر. اسکى دن اوردو اولوس آدلانان تورکلرین یاشام فلسفه سینده اینسانین یاشادیغی یئر قودسال اولموشدور. یئرله اینسان آراسیندا اولان روحسل باغلانتی نین وطن آنلاپیشینا چئوریلمه سی ده ائله محض بو یاندان اولوشموشدور.

بالکان ساواشلاری یئنیلگی سیندن ¹⁵⁴ سونرا آردی-آردینا امپراتورلوق آلانی نین دارالماسی ایله فلاکت اوغرامیش اولان عثمانلی دؤولتی، تام بیر اؤلوم-دیریم سورونو ایله قارشى-قارشىیا دایانمیشدیر. قافقازلاردان، آفریقادان، آسیادان، بالکانلاردان گئری چکیلر

¹⁵³ دوکتور ج. هئیت، تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش، تهران کاویان یابینلاری، 1987، ص 62

¹⁵⁴ مغلوبیتیندن

رک آنادولو یا سیغیشماق¹⁵⁵ زوروندا قالان بیر قوجا امپراتورلوق هر یاندان قوشاتیلیمیشدیر. تورک تورپاقلاری و اولکه سی بوتونلوکله یوخ اولما تهلکه سیله اوزلشمیشدیر. باتی لی سالدیرقانلارین ایراده سینی عکس ائتدیرن سنرو آنلاشماسی، تورکلر اوچون یالنیز اورتا آنادولونو پای وئرمیشدیر. ازگین لیک و تحقیر بوتون میلتي بوروموشدور. عثمانلی اوردوسو بوتون آلان لاردا دارما-داغین اولموشدور. میلتن تورکچو ایراده سینی بیر داها توپالاماق اوچون گوج قالمامیشدیر. تورک دوشمنلری، ان سونوندا تورکلرین اوردو اولوس عنوانینا غلبه چالاجاقلارینا اینانارکن، اولوس ایچیندن بیر سس قوپاراق یئنی روح اورتایا قویدو. مصطفی کامال پاشا، بیز واریق، اولمه میشیک شعارله تورک میلتنی دیری قالماق یولوندا اولومه چاغیردی. او، آت بئلینده، اولوسونا سسلنه رک، "من سیزه گئری دؤنمه گی دئییل، اولمگی امر ائدیرم!" دئدی. بؤیوک آتاتورک، تورک اوردو قاماندانی کیمی دونیا یا آدینی یازدیردی. او، عئین زاماندا بؤیوک بیر تورک لیدری کیمی، دونیانین اؤنده گلن دؤولت آداملاری نین اؤن سیراسیندا یئرلشدی. اونون، میلتنه وئردیگی، اولوس منلیک بیلینجی، بؤیوک قالماق اوچون اؤز گووه ن لیک، قول اولماماق اوچون لاییک لیک، چاغداس و مدرن اولماق یولوندا اولوساللیق دوشونجه سی وئردی. اونون فلسفه سینه گؤره، مغلوب دوروما دوشن بیر میلتن تکجه قورتولوش یولو، اولومون گؤزونه دیک باخماسی، دوشمنه کیچیلمه مک¹⁵⁶ ایچین هر قاریش تورپاقدان چؤره ک چیخارماسی و بیر آنلامدا وطن آدلی قوتسال تورپاغی قانلا تمیزله مکدیر. انله بونا گؤره ده، بوتون وطنداشلارین اوردو اولماسی گرکمکده دیر. "عزیز و مبارک وطنیمیزی قورتارماق اوچون ضیالی لارین، هرکسین حاضیر بولونماسی گره کیر" ... "میللی مجاديله نین اؤنونده اولان، دوغرودان دوغرویا میلتن کندیسی دیر، میلتن ائولادلاریدیر. میلتن بیرئی لری، آنالاری ایله، بابالاری ایله، آبلالاری ایله بیرلیکده مجاديله یی کندیلرینه ایدئال بیلیردی." آتاتورکون بو دئییمی له اولوس-دؤولت یولوندا، هم ده اولوس-اوردو اولماق گره کیر. اونا گؤره کی، میلتن ایراده سی اولمادان هر هانسی میللی اوردودان دانیشماق بوش سؤزدور. هر وارلیغین ایلکی ده، سونو دا اینساندیر. اینسانی ایسه اینسان یاپان آشاغیداکي ایکی آنلامین ایدراکیدیر:

(آ) اینسان توپلومونون اولوس اولماسی!

(ب) تورپاغین وطن اولماسی!

¹⁵⁵ سؤیله نمک، پناه آپارماق
¹⁵⁶ ازیلمه ک، کیچیلمه ک

"تام بو اوغورلار یالنیز منیم اثریم دئییلدیر و اولاماز...تام میلتنین قراری بیرلیکده ایمانلا چالیشمانین سونوجودور. قهرمان میلتمیزین و اونلو اوردوموزون قازاندیغی اوغورلار و ظفرلردیر." ¹⁵⁷

بوتون تاریخ بویو اولوسویلا اوردوسونون ایچ-ایچه گیردیگی بیر اولو ائتیکینین بوندان سونرا دا بئله یاشاماسی و بئله دیرنمه سی گره کیر. چونکی، " نه موتلو تورکم دینه!" -نین فلسفه سیله باتی نین و دیشی یوموشاق ات ایسته یین امپریالیزمین یاشام فلسفه سی نین باریش ایچینده یان-یانا یاشاماسی یالنیز اکونومیک، سیاسی، سوسیال و اوردو گوجونون بیرلیگیله دیر. ان اسکی چاغلاردا اولدوغو کیمی، بوگون ده، هر بیر دؤولتین ان کسگین قورونما¹⁵⁸ سیستمی اولوسال اوردودور. دوغال اولاراق، هر دؤولت اؤز سیستمی اوزه رینده اوردو غرور. آذربایجانین گونئی یینده، 1945-46-جی ایلده آذربایجان دموکرات فیرقه سیله یاناشی یارانمیش آذربایجان میلی اوردوسو، میلی حوکومتی قوروماق اوچون بیر تلسکن لیک ائیلیمیدی. بئله کی، فیرقه نین اؤزو کیمی اوردوسو دا، تام اولاراق نه ایسته گینی، نئجه ایسته گینی، کیمدن ایسته گینی اورتایا قویا بیلیمه بیردی. بو اوزدن فیرقه نین ان باشدا گلن دردلریندن بیردی ده، اوردو اولوسال کیملیک روحونون اولماماسی ایدی. دوغرو کی، نئچه آلیق بیر اوردودان چوخ شئیلر گؤزله مک دوغرو دئییل. بورادا سؤز قونوسو زامان دئییل، داها دوغروسو ایدئولوژیک خطانین اولوشماسی دیر. سؤزسوز کی، میلی کیملیک بیلینجی نین اؤز تملی اوزه رینده قورولماماسی، باشلی-باشینا بیر دؤولت سیستمی نین یئره وورولماسی اوچون یئترلی دیر. اوردو، بیر دؤولتین ساوونما گوجو و گنیش کوتله آلانی اولدوغونا گؤره، میلی کیملیک بیلینجیندن بوش اولونجا، ان تئز بیخیلان قالا اول بیلر. حاضیردا آذربایجان جمهوریتی نین اوردوسو گوندن-گونه مدرن و چاغداش فورما آلماقدا و بویوت آچی سیندان بؤیومکده دیر. آذربایجان دؤولتچیلیگینی قوروماق اوچون بو اوردونون اوزه رینه دوشن بورج چوخ بؤیوکدور. روسلارین آچیقجا، فارسلا رین ایسه گیزلی اولاراق هر طرفلی یاردیملاری ایله آذربایجان دؤولتی نین تورپاق بوتونلوگو اثرمنی فاشیزمی ساریندان ضبط اولونماقدادیر. بو اوزدن آذربایجان اوردوسونون ان باشدا گلن گؤره وی وطنین آزاد ائیلیمه سیدیر.

¹⁵⁷: AtaTürkün söylev ve demeçleri, II, Nimet Unan, Türk inkilap tarihi enstitüsü: yayımları, 1.2 basım 1959
¹⁵⁸ ان گوجلو مدافعه

3. بۇلوم

آذربایجان تورکلویونون سوسیال-سیاسال آخیشیندا لیدرلیک فاکتوروا!

" بیز کی، مولکو توران، امیری تورکوستانیق،

بیز کی، تورک اوغلو تورکوک،

بیز کی، میلنلرین ان قدیمی و ان اولوسو، تورکون باشچی سی ییق!... " (امیر تیمور)

لیدرلیک و لیدر

ان باشدا گلن ایفاده بودور: بیر کسیم جانلی وارلیغی بیر گلشمیش بللی آماج، سئچگین و آیدین استراتژی یه، بلیرگین بیر یؤنته مه چکمک باشاری سینا لیدرلیک دئییلیر. یوخاریدا سادالانان ایفادنن روحوندا بیر لیدرلیک طرزی دایانماقدادیر. او یئرده کی، امیر تیمور واحد بیر مولکدن - توراندان، واحد بیر سویدان - تورکدن و اؤزلشمیش گوجدن - تورکون باشچیلیغیندان دانیشیرسا، لیدرلیکده گرکن اوچلو تمیلن اولوشدورولماسینا چالیشیر. اؤلکه، اولوس و لیدر! گؤروندویو کیمی بو گله نك یئنی بیر مئتد دئییلیر، بلکه اینسان توپلوموندا گوج اولوشومون اورتایا گلمه سیندن باشلایان بیر ذکاء گله نه بیدیر. لیدرلیک چئشیدلی آچیلاردان تانیملانان چوخ ساده و قولای آنلاییشدیر. آنجاق تانیملاماغا چالیشان هر دوشونور، بیر نچه تمل قاوامی¹⁵⁹ ایشلتمه دن تعریفله مه ایشینی دوزگون یئرینه قویا بیلمه یه جکدیر. بو تمل قاواملار بونلاردان عیبارتدیر: اورگانیزاتور، پسیکولوگ،

جوشدوروجو، استراتئگی و تاکتیک اوزمانی¹⁶⁰، ایره لی سورولن آماج و ایدئیانین اؤنجوسو، تئورینی حرکتته گتیره بیلن، اؤن گؤرونوشلو، چکیجی، انتگیلندیریجی¹⁶¹، سئچیجی، یول گؤستریجی، انسیاتیولی، توپلومچو، عادیل، اینصافلی، طرفسیز، قاضی، توپلاییجی¹⁶²، ایش بیرلیگی یارادان، آپاریجی، یؤنو بللی، خوش سؤزلو، خوش داوارانیشلی، گونجل ائیتیملی و... اولمالیدیر. ایستر بو لیدرلیک بیره ر، ایسترسه قوروپ حالیندا اولسون، بو اؤزه لیکلره بییه لنمکده زورلانا حقیقی و یا حقوقی شخصلر لیدرلیک اؤلچوسونه سیغا بیلمز. بونلار بیر چوخ اؤنملی فاکتورو دا آرتیرماق گره کیر. چونکی، اونسوز بو اؤزه لیکلرین بیر آرادا توتولماسی ممکن اولاسی دئییلدیر. بؤیومه، بؤیومه و یئنه بؤیومه احتیاصی!! لیدرلیگین ان بؤیوک اؤن شرطیدیر. بو شرطی میلیونلار اینسان ایسترسه ده، یالنیز بیر نچه اینسانین کاپاسیته سی¹⁶³ و ایچ چکیسی بونا یول وئر. بو اوزدن دیر کی، لیدر هر هانسی توپلومون ان نادیر و آز تاپیلان محصولدور. کسینلیکله دونیادا اوز وئر ن بوتون بؤیوک توپلومسال آیاقلانمالارین باشیندا، هامان حرکتدن دوغان لیدر و یا لیدرله راست گلمه مک ممکنسوزدور. آسیادان آمتریکا، آفریقادان آروپاداک سوسیال-سیاسال قالدیشلارین یوزلرجه چئشیدلی لیدر آدلارینی سیرالاما هئچ ده چتین ایش دئییلدیر. آما بو لیدرلرین هامیسی هئچ ده بشریت و حتی اؤز میلی اوچون مثبت یؤنلو اولمامیشدیر. دونیادا چوخ آز لیدرین آدی اؤز اولوسو و تورپاغیلا یاناشی گلکده دیر. بو چوخ آز سایدا اولان لیدرلر اؤز یاشاملاریندان سونرا یاشاماغا باشلار و اؤز میل و دؤلت سیمگه سینه دؤنوشر. چوخونلوقدا اولان لیدرلر ایسه اؤز زامانیندان سونرا یالنیز نچه نسیل یادلاردا قالار و زامانلا اونودولار.

19-جو یوز ایلین گیریشی ایله مدرن دؤولتچیلیک ده اورتایا قونولدو. مدرن دؤولتچیلیک سیستمی نین ایلك دئییشیمی ایسه لیدرلیک آنلامیندا اولوشماغا باشلادی. بو دئییشیک لیک آروپا و یئنی دؤولتچیلیک یولوندا اولان آمتریکادا تک لیدرلی یین گوجونو آزالتسا دا، آسیا و آفریقا کیمی قیته لرین نین بیر چوخ اؤلکه سینده دوغال دیرنیشلرله قارشى-قارشىیا دایانمیشدیر. دوغرودور کی، بو یئنی سیستمه قارشىلیق وئر ن کلاسیک لیدرلیک (بیره ر¹⁶⁴ و کؤی چو لیدرلیک) کوتله-کوتله سیویل اینسانین اؤلومونه نده ن اولدو، آما همان گلیشمه میس اؤلکه لرین دورومونا دایاناراق هئچ زامان بؤلگه و

¹⁶⁰ اوستا

¹⁶¹ تاثیر اندیجی

¹⁶² بیغیجی، بیر آرایا گتیریجی

¹⁶³ اولچوسو، چبخاری

¹⁶⁴ فرد

اۆلکه سینیرینی آشیپ، دنیا فاجیعه سینه نده ن اولامامیشدیر. حالبوکی، أوروبا و آمریکا قروپ و پارتی سیستمیندن چیخان لیدرلیگین یاراتدیغی دنیا فاجیعه سی سینیر بیلمه دن میلیونلار سیویل اینسانین یاشامینا سون قویموش، بشریتین مین ایلر بویونجا الدهه ائتدیکلرینی آرادان قالدیرمیشدیر. أوروبا و آمریکا دؤولترلی دنیا اوچون یئنی لیدرلیک سیستمی، دئموکراتیا، سنکولاریزم، چاغداشلیق، اینسان حاقلاری، دوشونجه اؤزگورلوگو، اؤنجول تکنولوژی و بو کیمی مدل لری اویغولاماغا چالیشیرلار. آنجاق، اصلینده بونلارین بیر اوستو قاپالی سؤمورگه چی سیستم اولماسی کیمسه یه گیزلی دئییل. گلیشمیش دؤولترلر، گئری قالمیش اۆلکه لری الدهه ساخلاماق اوچون، ائییتیم آلمیش یئرلی سیاستچیلری اؤز ائتگی لری آلتینا چکمکله ایسته دیگی استراتژیک یؤتملری بو اۆلکه لرده اویغولایاجاق و گئنیش تبلیغات آراج لاری ایله ایسته نیلن سونوجلار و اراجاق دوروملار یارادیرلار. سؤزسوز کی، یئنی چاغین سؤمورگه چیلیک مئتدلاری نین ان بیرینجی آددیملاری محض لیدر یارتما پروسئسی دیر. آنجاق، بو او دئمک دئییل کی، بوندان سونرا باغیمسوز و یالنیز میلتنه باغلی اولان لیدرلرین بولونماسی ممکونسوزدور.

20-جی یوز ایللیگین باشلانماسی ایله دنیا، یئنیلشمیش دؤولتچیلیک مئتدلاری ایله تانیس اولور. گنج تکنوگراتلارین سیاسی آلانلاردا سیچراییشی اروپانی بورورور. یئنی سوسیال گلیشمه نین ایلك آشاماسی سونوجوندان ایره لی گلن سیاسی قروپ، توپلولوق و ایدئولوژیک لیدرلیکلرین دوغوشونا نده ن اولموشدور. آنجاق بونا باخمایاراق یئنه ده تک لیدرلیک رولو گئنیش آلاندا اؤزونو ساخلامیش و گئری قالمیش اۆلکه لرده اؤلچوسوز دیسپوتیزم¹⁶⁵ دوام ائتمیشدیر. دیسپوت جمهورچو لیدر، تک یؤنلو دئموکراتیا لیدر، کلاسیک مونارخی¹⁶⁶ لیدر، أوروبا تیپلی سیمولیک مونارخی لیدر، تک پارتی لیدر، تک یؤنلو میللی-آزادلیق لیدر، دینسل لیدر، قبيله، عایله، جینس سل و بو کیمی لیدرلیکلرین تیپیک اولاراق دیکته لیدر اولماماسی ممکون دئییلدیر. بنله لیدرلیکلری مشغول ائدن سورون ایسه دوغال اولاراق اۆلکه نین دورومو دئییل، یالنیز اؤز دوروملاری اولموش و هله ده اولماقدادیر. بو تیپلی لیدرلر، اۆلکه نین بوتون مادی و معنوی چیخارلارینی منیمسر و یئری گلمیشکن اؤز میلتنی نین ضدینه دونیانین سؤمورگه چی کاپیتال و مافیا شبکه لری ایله ایش بیرلیکچی لیک یاپار. تک لیدرلیک سیستمی نین دوغرو ویا یالنیش اولماسی قونوسوندا بللی اۆلکه نین دورومونون نه اولدوغو بؤیوک اؤنم داشیبیر. بیر سورونون ایکی یانیتی بللی اولمادان لیدرلیک اؤلچولرینی اله آلماق اولماز.

¹⁶⁵ دیکتاتور

¹⁶⁶ کرال، شاه

بئله کی، بللی بیر اۆلکه نین لیدر سئچمه سیستمی نین بیرئی، یوخسا گله نك اوزه رینده قورولماسی بللی اولمالیدیر. آروپا 16-دان 18-جی یوز ایلیک لرده آیدینلیق حرکاتی نین غلبه سیله بیرئی سل لیکن یانا اولدوغونو دئدی. آسیا ایسه، هله ده گله نك سل یوخسا بیرئی سل اولمانین آراسیندا قالماقدادیر. ائله بو اوزدن آسیادا تک لیدرلیک، آروپادا ایسه توپلو لیدرلیک آنلایشلاری سوسیال-سیاسال آنلین آچاری اولاراق گورونمکده دیر. گوروندیو کیمی روم و یونان دیشیندا آسیادان چوخ گنج باشلابان آروپا میفولوژیسی، چوخ ارکن ده کوتله ادبیاتی صحنه سیندن سیلینمه یه باشلابیر. چونکی، میفیک ادبیات یئنی باتی سیاسی-سوسیولوژی سیستمی ایچینده یئرلشمه ایمکانین صاحب اولاماییر. باشقا آنلاملا دئسک، آرتیق باتیدا تک قهرمانلیق دؤورانی حقیقی گوندم دن دوشه رک مجازی دونیانین ذهن سل آسسیمیله و سینیرسز تیجارت گلیر آنلیندا گنجلییه مالیک اولموشدور. اؤرنک اولاراق هر گون سایسز مجازی قهرمانلارین بیلگیسایار و چئشیدلی اویون ملزمه لری آراجیلیغی ایله یایلماسینی گورمک ده ییک. آرتیق، یئنی میفولوژیک آنلامینی یالیزجا هیجان و ریجی اینتئرنت و بعضاً سینما پرده سینده گورمک اولور. حال بو کی، هله ده، آسیا، آفریقا و حتّی لاتین آمتریکادا اولان بیر چوخ توپلومدا میفیک قهرمانلارا احتیاج دویولماقدادیر. بو میفیک قهرمانلار، ظلمکار حاکیملره قارشى میلّت ایچینده دیره نیش و داورانیش اؤرنگی اولور. او، ازگین کوتله نین آياقلانماسیندا بؤیوک رول اویناییر. اؤزگورلوک و باغیمسیزلیق سیموولونا چئوریلیر. همین توپلوملاردا بو مجازی لیدرلر، نه اینکی اونودولمور، حتّی گوندن-گونه یوکسه لیب اینانچ قایناغی اولارکن ایلاهی لشیر و قودسال بیر وارلیغا چئوریلیر. ائله تانیق اولدوغوموز 17-18-جی یوز ایلیکلرده، همین میفیک قهرمانلار اسیر میلترلرین توپارلانماسیندا بؤیوک رول اوینارکن وار اولان لیدرلرین یارانماسینا تکان وئیریر.

آروپا امپراتورلوق سیستم لری نین آرادان گئتمه سیله توپلوملارین لیدرچیلیک سیستمی اینسانلارا آزاد کیملیک و اؤزه لوک باغیشلادی. اینسان و توپلومون کلاسیک یاشام سوره جی دئیشمه یه باشلادی. کلیسا دیشیندا دوشونجه و ائیلیم اؤزگورلوگو لاییک و سکولار اینسانین دوغوشونا آلان یاراتدی. امپراتورلار اسارتینده اولان توپلوملار یئنی دؤولت-میلّت فورماسینا یییلنه رک بیرئی و توپلوم آراسیندا اولان اؤزگور یاشام سیستمی نین یارانماسیندا اورتاق اولدولار.

کلیسا و دینسل حاکیملیک اؤز ایچینه سیخیشدیقجا دئموکراتیا دوغولدو. آنچاق بو ایشین سونو اولمادی. کلیسا دیسپوتیزمینی عوض ائدن سیاسی و اوردو دیسپوتیزمی یولدایدی. بونا باخمایاراق دئیشن توپلوم گله نه بی گونو-گوندن دئیشیرکن یئنی و

چنشىدلی بیرنى گؤستريلر اورتايا چيخدى. توپولملارين گليشمه سيله توپلو ليدرليک ده گليشىدى، توپلو اؤندرليک تک ليدرلييه اوستون توتولدو. چنشىدلی پارتيلرين، سوسيال و سيويل قورولوشلارين يارانماسيلا اينسانلاردا اؤزگورلوک ايراده سى گوجلندى. بو گوجون توپارانماسى نتيجه سينده کلاسيک و گله نکسل حاکيميتلره قارشى کوتله ديره نيشى يئنى ليبراليزمه يول آچدى. آرتيق اولوس-دؤولت آشاماسى يولدا ايدى. بو آشامانين ان بارز سونوجو ايسه گنج ليدرلر توپولسونون اورتايا چيخماسى ايدى. سؤزسوز کى، هامان قوروملارين ايچينده ده کسگين و اوستون ليدر و يا ليدرلرين اؤنه چيخماسى و هامان ليدر و يا ليدرلرين عليه ديسپوتيزمين يارانماسينى دا آيدينجاسينا گؤرمک ممکوندور. آيدينليق چاغى نين آروپادا ايره ليله ديگى بير زاماندا بارماق سايدا ايستيتنا ديشيندا آسيا و آفريقا دا تام قارائليق حاکيم ايدى. آروپادا ليدرلرين يوکسک ائيتيم مرکزلريندن چيخماسيلا بير زاماندا آسيا و آفريقانين توپلوم قاراووللارى مئيدانلاردا، کؤيلرده ظاهر اولور. اونسوز دا بوندان باشقا يول يوخ ايدى. چونكى، ائيتيم مرکزی اولمايان بير بؤلگه نين قهرمانى دا ائيتيمسيز اولاجاقدير. شوبهه يوخدور کى، تپه دن-ديرناغا ساوادسيز اولان بير توپلومدان هر هانسى سيستمليشمه ايراده سيني گؤزله مک اولماز. بئله توپولملاردا ليدرليک فاکتور و يالنيز شخصلرين اوزه رينه دوشن بير قهرمانليق دير. بو اوزدن بئله توپولملاردا ليدر يالنيز قارشيسيندا دوران دوشمنه دئييل، هم ده اؤز اولوسونا قارشين جابار حاکيم اولماليدير. چونكى، ائيتيم سيز بير توپلومدا ليدرین بير ايگيد ار اولماسى گره کير. او اؤز قورخمازليغي و قهرمانليغيلا کوتله دن فرقله نير. او قوتسال، تانرى کؤلگه سى، پيغمبر و ايمام اولاييلر. اونا توخونماق سوچدور و بو باغيشلانماز سوچون قارشيلغي اولومدور. بو اوزدن هر جانلى و جانسيز نسنه اونوندور. اؤلکه، تورپاق، دؤولت و اولوس هاميسى فرقلنميش و قوتساللاشميش باشچيا عاييددير. بللى اولدوغو کيمي توپلوم ليدرليگى هامان توپلومون اؤلچو ميقياسيله اؤلچولمه ليدير. پاتريس لومومبو، کونگونون ميللى-ايتيقلال ليدرى اولاراق اؤلکه سى نين آزادليغيني آفريقانين آزادليغيندا گؤروردو. او، استراتژيک پلانى نين آفريقادان چوخ اوستون اؤلچولرده اولماسيني ياخشى باشا دوشور و قيسسا بير زامان ايچينده جادی-جنبر طرفدارلارى ايله اؤله جه ييني بيليردى. پاتريسین ليدرليک يئته نه يى¹⁶⁷ او زامانكى آفريقايا چاتا بيلمه دى، چونكى، اونون يانيندا اولان آز سايلى آروپا ائيتيملى ليدرین آفريقا کيمي قارائليقدا قالان بير بؤيوک هنده وره يئتمز ايدى. پاتريس آروپادا ائيتيم آلدیغينا گؤره، ياشاديغي توپلوما آروپا آچيسيندان باخيردى. او بير سياسى آفريقا ليدرى اولماقدان داها چوخ بير رومانتيک دئوريم چى دئموکرات شاعير

کیمی داورانیردی. بو اوزدن دئموکراتیادان بوش اولان میلتنی طرفیندن سنویلسه ده، بیلیم سل اولراق منیمسنمه دی. بونا گۆره کی، میلتن گله نکسل باخیشی نین نام دیشیندا ایدی. او آوروپا ائیتیمی آلسا دا، آوروپالی دوشمنلری طرفیندن اۆلدورولدو.

آذربایجاندا آزادستان حؤکومتینی قوران شیخ م. خیابانی بیر سیاسی لیدر اولماقدان داها چوخ، بیر رومانیتیک دئموکرات ایدی. او، سانکی آروپادا یاشیر کیمی، آچیق میتیق لر یولا سالیر، سیاسی ادبییات یارادیر، میلتنی دئموکرات اولماغا، باریش و حضور ایچینده یاشاماغا چاغیریردی. بؤیوک مجاهد، مرتجع لر قارشیسیندا بؤیوک کوتله بیرلیگی یاراتماق، میلی و یا تجدد اوردوسو قورماق، سویداش اتفاقلارا آچیق باخماق یئرینه، دابانسیز سیاسی حاکیمیت یاراتماغا اوستونلوک وئر رک بو دفعه پاتریس لومومبو طالعی آذربایجاندا یاشارکن، خیابانی دا، ایناندیغی یالانچی دئموکراتلار-اصلینده ایرقچی فارسلا- طرفیندن نامردجه سینه شهید ائیدلیدی. بورادا بازار اوچون ان اؤنملی اولان مسئله تجروبه دیر. اصلینده بئله دوروملارین آذربایجان میلی حرکتیندا بیر داها تکرار اولماماسی اوچون درین آراشدیرمالارا بؤیوک احتیاج واردیر. الده اولان وئری لره گۆره، خیابانی حرکتی ده اؤزوندن قاباق و سونراکی حرکتلر کیمی بؤیوک اۆلچوده تورکچولوک دوشونجه سیندن یوخسول اولموش و یؤن بلیرگه سینی سونا دک الده ائده بیلمه میشدیر. خیابانی نین تبریزده قاپانیب-قالماسی دا باشقا اؤنملی اولومسوزلوقلاردان بیر ایدی. حاکیمیتین آذربایجانین باشقا بۆلگه لرینه دوپارسیز داورانیشى دا آغیر بدلره نندن اولموشدور. بئله کی، تهران حاکیملری بو فرصتدن یارارلاناراق یئرلی خانلاری تبریزه قارشى عصیانلارا قالدیراراق خیابانینی تک لنمه سینه نندن اولموشدور. ائله بو اوزدن، دوشمن چوخ ساده لیکله آذربایجانلا دئییل، ساده جه تبریزله حسابلاشمالی اولموشدور. بونلاری گۆرمکده اولان خیابانی، تهرانین سیاسی شانتاژلاری نین قارشیسیندا اؤزونو ایتیره رک آردی-آردینا یالنیش آددیملار آتمیشدیر. بئله کی، اؤنجه آذربایجان آدینی آزادستانا چئویره رک قوزئی دن فرقلی ژنست اورتاپا قویموش، سونرا آنادولو تورکلری ساریندان اوزانان بوتون دوستلوق اللرینی گئری قایتارماقلا ایران مرکزی گؤستریلره ال وورموشدور. بو ایسه، تهران مرتجعلری نین ان بؤیوک آرزوسو ایدی. باشقا دئییمله، تهران، آذربایجانین ان بؤیوک خانلارینی - اؤرنک اولراق قاراداغ خانى، امیر ارشد- خیابانی نین اوزه رینه قالدیرارکن، او، قوزئی ده و تورکیه ده اولان گرکین یاردیم ایمکانلارینی هئجه سایمیش، مامین رسولزاده لرین، "اتحاد-ترقی" و "گنج تورکلر"ین ماراقلارینی گئری چئویرمیشدیر. بئله لیکله، آذربایجان تورکلویو اوچون یارانان بیر باشقا شانس دا الدن گئده رک، اولوسوموزون یئتیشدیردیگی بؤیوک اوغوللاردان بیرده ایرانچیلیق ایدئولوژینین باتاقلیغیندا بوغولموشدور.

اولوسال لیدرلیک

میللی لیدرلیک رولو ان اسکی چاغلاردان تورک انللی نین طالع و آلین یازیسینی جیزمیش، بو انلترین اؤزگور و یا کؤله یاشاماسینی دامغلامیشدیر. تورک کیم لیگی هئچ زامان لیدرلیک فاکتوروندان بوشالمامیش، بوتون زامانلاردا لیدرلیک سیستمی ایچینده یاشامیشدیر. تورک انللی نین ان گوجلو چاغلاریندا اؤنچول شخصیت خاقان اولموش، چئشیدلی زامانلاردا ایسه خانلار، بیلر، پاشالار، آغالار و... تیپلی لیدرلیک لر تورک توپلوقلارینی ایداره ائتمیشدیرلر. دوشمنلره قارشى دیره نیش، تورپاق و میللی وارلیغا قارشى تجاوز ائدن قونشولارلا کسینتی سیز ساواشا گیرمک، اؤلکه ایچی دوزه نی یاراتماق، بؤیومه احتیاص ایله یولا چیخماق، حؤکومت سینیرلارینی گئیشلندیرمک و بو کیمی چابالار قدیم تورک لیدرلیگی نین ده یر اؤلچوسو اولموشدور.

تاریخسل ایزلره گؤره، 7-مین ایلیک تورک مدنیتی نین گئیش سینیرلاری، اونون دؤلت سینیرلاریندان داها گئیش اولموش، باشقا سویلو میلترین دؤلت اولماسیندا دا عوضسز ائنگی بوراخمیشدیر. همین ائنگی نین نتیجه سی اولاراق بیر چوخ زامانلار چنوره دؤولتلر کؤنوللو اولاراق تورک سویلو دؤولتلرین گوجونه سیغمیش، اؤزه لرینی قونشو توپولوملارین یوروشوندن اوزاق ساخلاماغا چالیشمیشلار. بو دا اؤزلوگونده بؤلگه ده تابع چیلیک فاکتورونو اورتایا گتیریب، تورک ایداره چیلیگی نین گئیشلیگینه و بؤیوک لیدرلرین یئتیشمه سینه ندن اولموشدور. بئله کی، تابعینی قورویان تورک دؤولتی، تابع توپلومون اوردوسونو، حاکیمیتینی و میللی تابانینی گوجلندیرمک اوچون او توپولوملارا ائیتیمچیلر، ساواشچیلار و ایداره چیلر گؤندره رک یئنی لیدرلرین ده یارانماسیندا گوجلو رول اوینایردی. چئشیدلی اؤلکه لرده ایداره چیلیک ائیتیمینی گوجلندیرن شخصلرین یئتیشمه سی بیر چوخ زامان اؤلکه ایچی دوشمن چی لییه یول آچیر، ایچ ساواشلار، آنا توپولومدان قوپمالارا، کؤچلره، یئنی توپولوملارین یارانماسینا و یئنی-یئنی تورک توپلوقلارین اورتایا گلمه سینه ندن اولوردو. دایانمادان سیاسی توتومونو گوجلندیرمک یولوندا چابا گؤسترن گنج لیدرلر چوخ زامانلار بؤیوک لیدرلرین قارشیسیندا دایاناراق گوج ساواشینا قالیخیب بئله لیکله اؤلکه نین یۇنونو دئیشدیریدیلر. گنج لیدرلرین یئتیشمه سیله گوج آلانی دا دئیشیر، توپلوم ایچینده رادیکال داورانیشلار یارانیردی.

بوگون، تورک توپولوملاری، اوزون زامان میللی اعتبارینی ایترمک نندی له گئیش مدرن لیدرلیک سیستمیندن اوزاق قالمیشدیر. اسلام هئگمونولوغوندان درین داربه گؤرموش تورک لیدرلیک سیستمی، اؤز اسکی آهنگینی ایترمیش، اولوسال دنگه لر اوزه

رىنده لىدرلىك قورما بىلىمىنى بۇيوك آلاندا الدن وئرمىشىدىر. بو اوزدن تورك توپولوقلارى شخړه اوز توتاراق لىدرلىك بوشلوعونو دولدورماغا چالشمىشلار. بو چالشمىشلار بعضى زامانلار بۇيوك تك لىدرلىك اۇرنكلرىنى (آنانورک) دونيايا سونموش اولسا دا، چوخ زامانلار لىدر دئىيل، كۇروك لنمىش باشچىلارى ميلنه حاكيم ائتمىشىدىر. بىرىنچى تىپ مىللى لىدر اۇرنكى مىلتىمىزىن اخلاق، حقوق و بىلىم سل گلىشمه سىنده بۇيوك رولو اولسا دا، ايكىنچى تىپ ايسى مىلتىمىزىن دئىيل، اۇز دار ماراقلارىنى اوستون توتاراق، مىللى ده يرلریمىزىن و اولوس چىخارلارى نىن ايره ليله مه سى يولوندا چابا گۇسترمه مىشىدىر. بىرىنچى اۇرنك، مىلتىمىزىن اىچىنده گئنىش دئموكراتىك لشمه، چاغداشلىق، لايىك لىك و مدنى دوشونجه مئيدانى آچسا دا، ايكىنچىسى توپلومو سىخىشىدىرماق لا، مىللى اۇز حاققارلىندان اوزاق ساخلاماقلا، جمعيتىن حركتدن دوشمه سىنه ندن اولموشدور. آذربايجان توركلو، اوزون زامان بئله طالعىزلىكى ياشامىشىدىر. اسارت چمىرىنده قالان مىلتىمىز اىستر قوزنى ده، اىسترسه گونى ده دۇولت سىستم يندن اوزاقدا قالدېغىنا گۇره، تكجه سىياسى لىدر دئىيل، بوتون آلانلاردا يئتگىن اىنسانلارنى الدن وئرمىش، زامان-زامان اشغالچى دوشمنلرىن اوجسوز-بوجاقسىز رپرئسسالارنى¹⁶⁸ اوغرامىشىدىر. دوشمنلر مىلتىمىزىن اىچىنده اويغونسوزلوق ياراتماق اوچون اۇز اللرىنده ائىتيم گۇرموش يۇنه تىملرى مىلتىمىزه حاكيم كسمىش، آيدىنلارى، سىياستچىلرى، ايش آداملارنى و بوتون رهبرىك آلانلارنى اۇز گوج مركزىنده ساخلامىش، ديره نىش چىلرى ايسه ياشامدان اوزاقلادىرمىشىدىر. بو اوزدن مىلت و توپلوم اىچىنده يارانمىش دورغونلوقدان دولايى، هر هانسى اردملى، ده يرلى لىدر ياراداجاق اۇلچو، اولومسوز و يا ان آزىندان چتىن دوروما دوشموشدور. 20-جى يوز ايللىگىن تانىنمىش دوشونورو احمد آغاوغلو دئمىشكن: "مىللى شخصىتى يالنىز حركتسىزلىك اۇلدورور. اىستر فردلرده و اىستر مىلتلرده حيات نه قدر قاتى و قوتلىدىرسه، شخصىت ده او نىبته زىاده دير. قلبى نىن هىچانلارنى يئنى آهنگلره سۇيله مه بن ذكاء و عاغلىبن محصوللارىيلا اىنسانلىغى وئرىملى، قدرتلى اولمايان، فعالىتى نىن مئوه لرىنى عمومى بازارا چىخارا بىلمه بهن جمعيتلر هانسى شخصىتدن، هانسى اۇزه لوكدن سۇزائده بىلرلر".¹⁶⁹

لىدرلىك چئشىدلرى:

بلىلى اولان، دونيادا اوچ گئل لىدرلىك چئشىدى تانىنماقدادىر:

¹⁶⁸ محو سياستينه

¹⁶⁹ احمد آقا اوغلو، اوچ مدنيت، مترجم، 2006، ص 35

(1) آوتوکراتیک¹⁷⁰ لیدرلیک.

(2) یاریم آوتوکراتیک لیدرلیک.

(3) دئموکراتیک لیدرلیک.

1. آوتوکراتیک لیدرلیک:

حاکیم اولدوغو توپلوما سئچمه حاقی تانیماز. حاکیم اولدوغو توپلومدا کیشی سل چیخارلارا قارشى گه لر. هر هانسی توپلوم ایره ليله بیشیندن قورخویا دوشر. ان اوافق آزادلیقلارا قارشى گلر. سوره کلی اولاراق توپلوم قورخوسو یاشار. توپلومون بوتون داورانیشلارینی کنترولونا آلا. توپلومو سوسدورماق اوچون سوره کلی قوندارما تهلکه سیقنالی یارادار. توپلومون کوتله هدفینی، اؤز هدفی یؤنونه چکر. اؤز آماجینی و هدفلرینی الدهه ائتدیگی گوج کاناللار واسیطه سیله کوتله ایچینده قبول ائتدیرمه یه چالیشار. توپلومدا اولوسال هدف دئییل، لیدر هدفی حاکیم اولار. توپلوما اینانمامادیگی اوچون، آرخابینلیق و تهلکه سیزلیک مرکز لرینی یالنیز اؤز الینده توتار. توپلومو سوره کلی سارسینتی یا و پاسیف لیگه چکمکله توپلوم ایچینده آلتیرناتیوچی لیک روحونو آرادان قالدیرار. توپلوم ایچینده بؤیوک تابع چی کسیمین یارانماسینا شرایط یارادار. توپلومو اخلاق سل لیکدن اوزاقلاشدیرار، سیاسال و سوسیال روشوت چیلیگی یایغین لاشدیرار. توپلومون یاشام طرزى و گنچینیش اؤلچوسو لیدرین گوجلو و یا گوجسوزلوک دورومونا باغلانار.

¹⁷⁰ اوتو کراتیک، دیکتاتور، دیسپوت

توپلوم ایچینده آشیری اثلیت چی قات یارادار و اؤزونه باغلی اثلیت طبقه نی میلته حاکیم اندر.

انتتیک قورویلاشمالارا چوخ بؤیوک آلان یارادار. انتتیک سل پروبلنملر ایله میلتن بیرلیگی و گوجونو آرادان قالدیرار.

ایدئولوژیک تخریبات لا میلتن دیسپوتیزمه قارشى یؤنه لیک گوجونو پارچالار و گره کن زامانلاردا دین سل و طریقت ساواشی یولا سالار. و...

2. یاریم اوتوکراتیک لیدرلیک

توپلومدا اؤلچولو آزادلیقلارا یول وئیر.

توپلومو یاراتدیغی دینامیک قروپلار ایله کنترولدا ساخلار.

توپلومون گۆردویو ایشلره دئیل، ایشلردن آلیناچاق سونوجلارا ال قویار.

کنترولوندا اولان عکس گوج مرکزی یارادار.

اکنونومی کنترولو الده ساخلاماقلا، توپلومون سیاسی ایراده سینى اؤز خئیرینه چئویرمه یه چالیشار.

اوزده اؤزگور اولان اوردونو، قانون وئریجی مرکزی، محکمه اورقانلارینی گیزی کنترولدا ساخلاماقلا، گرکن زامان اؤز خئیرینه یارارلار.

توپلومدا کنترولو دینامیکلیک یارادار. اؤز حاکیم لیگینه ضررسیز اولان یئرلرده اینسانلارا فعاللیق ایمکان لاری وئیر.

مئدییا و KİV¹⁷¹ کنترولو فعاللیغا چکیر، اونلاردا سینیرلی جسارت یارادار.

توپلوم هدفلرینی کیچیتمک له، اورتا و قیسسا هدفله مئیدان آچار.

توپلومون درینه گئتمه سی نین قارشیسینی یاریم دئموکراتیک اوصول لارلا اؤنله مه یه اوستونلوک وئیر.

کیشی سل¹⁷² و فردی دیسپوتیزمه سوسیال دیرچه لیشدن داها چوخ کؤنول وئیر.

اینسانلارین یئرلی و کیچیک آلان لاردا فعال اولمالارینا ایمکان وئیر.

¹⁷¹ کونله وی اینفورماسیا واسیطه لری
¹⁷² شخصی

توپلومون فعالیغینا احتیاجی اولان زامان، آزادلیقلاری داها گنیشلندیر.
 گره کی اولمایان زامان توپلوم آزادلیقلاری دا دارالار.
 بو چئشید لیدرلیک محافظه چی سیاستلریله تابع لرینی ده اؤز سیاستی
 آرخاسینا چکمه یه چالیشار. و...

3. دئموکراتیک لیدرلیک:

توپلومون سونوجا وارجاق ایشلرینه طرفسیز نظارت ائدر.
 توپلومدا قانون وئری جیلیک روحونو یوکسل ده رک حقوق قوراللاری قورار.
 قانوندا تانینان فردی حاقلارا یایقین لیق وئرمکله، توپلومدا دئموکراتیک کالکتیولیک
 روحو یارادار.
 یئرلی اورقانلاردان توتوموش، حاکیمیت دایره لرینه ده ک سئچمه و سئچیلمه گله نه
 بی اولوشدورار.

توپلومون ایراده سینی اؤز ایراده سی یؤنونه دئییل، قانون سینیرلی یؤنده یورودر.
 توپلومدا گیزلی گلیشمه دئییل، آیدین و آچیق گلیشمه آلانی ساغلار.
 گنل یاشام قوراللارینی فردلرین ایراده سی نین اورتاق چیخیشینا گؤره دوزه نله یر.
 توپلومدا اولوسال ایراده یه چئوریلن یوکسک ایدئیا لیدرین دئییل، توپلومون ساییلار.
 لیدر توپلوم ایراده سینی هدفه داشیماق اوچون گنچجی آراج¹⁷³ دوروموندا اولار.
 لیدرله، توپلوم آراسیندا گنیش آرا اولماز.

یوکسک مقصده وارماق یولوندا بوتون توپلوم دینامیک اولار.
 توپلوم ایداره چیلیگینده گنچلیگین بؤیوک رولو اولار.
 اینسانلارین ویجدان و دوشونجه اؤزگورلوکلری توخونولماز ساییلیر.
 مئدییا و KİV فرده ن دئییل، قانوندان آسیلی اولاراق اؤزگورلوک سینیرینا باغلانار.
 توپلوم، کوتله نین یوکسه لیشیله گله نك سل دئموکراسی یه ال تاپار.

¹⁷³ وسیله

اۆلکه، فعال کوتله حسابینا یوکسه لر. بوتون سوسیال و سیاسیال آنلاردا اؤرنک حالینا گلر. لیدرلیک، چئشیدلی دوشونجه لری آنایاسا چرچیوه سینه یئرلشدیرر و اونلارین اؤزگور یاشاماسی اوچون دیسکوسیالارا، گؤستریلره و گئنیشلنمه سینه مئیدان آچار. اولوسال قازانچ اوچون اورتاق امکداشلیق اورتامینا اوستونلوک وئرر. دؤولتین سنکولار و لاییک یاپیسینی بوتون سوسیال-سیاسال پروپاگاندا لاردان¹⁷⁴ اوزاقدا توتماغا چالیشار.

توپلوم ایچینده اکونومیک پایلاشیمین حاکیم اولماسی اوچون سیویل توپلوم قورولوشلارینا، ایش سنندیکالارینا، باغیمسیز وکالت دایره لرینه حقوقی استاتیسیتیک یاراتماغا چالیشار. و ...

گونئی آذربایجان میلی حرکتی و لیدرلیک

ایلک گؤرونوشده سادالانمیش تیپیک لیدرلیکلرین (ایستر فردی، ایسترسه توپلو) اؤزگور و باغیمسیز توپلوملارا عایید اولدوغو نورمال گؤرونسه ده، شیدته اوغرامیش توپلوملار اوچون ده دوغال اولماسی نین آلتینی دؤنه-دؤنه چیزمک¹⁷⁵ گره کیر. بئله اولمایان دورومدا، حاقلی اولاراق بو سورغو اورتایا گله بیلر کی، گونئی آذربایجان کیمی اسارتده اولان بیر توپلومون بو چئشیدلی لیدرلیک تیپلری ایله نه ایلشگی سی اولایلیر؟ سؤزسوز کی، لیدرلیک فاکتورو ایستر اؤزگور، ایسترسه ده اؤزگورلوغو زده لنمیش توپلوملار اوچون اؤزه ل گرکن لییه دایاناراق واز کنچیریلمز بیر سیاسیال تملدیر. زامانیندان، دوروموندان و استراتژی سیندن آسیلی اولمایاراق بوتون توپلوم حرکتی نین لیدر و یا لیدرلره احتیاجی واردیر. تکی بئله بیر سورغو اورتایا گله بیلر کی: آذربایجانین گونئی ینه گوره، یوخاریدا سادالانان هانسی لیدرلیک اویغون گورونه بیلر؟ بو چوخ اؤنملی سورغویا یانیت وئرمه دن اؤنجه، آذربایجانین یئرلشدیگی گنل گنو جوغرافیک، گنو پولئتیک دورومونو چئشیدلی آچیلاردان آراشدیرمالی، بو باتاقلیقدان چیخما یوللارینی اؤیرنمک گره کیر. یالنیز بو آشامادان گنجه رک یئنی چاغ آذربایجان لیدرلیگی نین اؤرنکلی الده اولونا بیله جکدیر. گونئی ده لیدر اولگوسو هانسی تملر اوزه رینده اولوشمالی دیر؟ بو اویغولامانین یؤنته می دوغرو تملر اوزه رینده قورولارسا، آذربایجانین میلی-سیاسی آلانیندا نه کیمی یوکسه لیشر اولایلیر؟

کسین لیکله لیدرلیگین گلیشمه سی بللی توپلومون دیری لیگی و آکتیولیگی

¹⁷⁴ سیاسیال و تبلیغات شانتاژ لاردان

¹⁷⁵ خط له مک، خط چکمک

ایله باغلیدیر. بیر توپلومون (ایستر اسیر، ایسترسه اؤزگور) آکتیولیک درجه سی، او توپلومون لیدر دوغوشونون ان دوغال اؤلچوسودور. میلیلی (قورتولوش) ویا سیاسی (دئموکراسی) مجاديله ده آردیجیل آکتیولیک سوره ن توپلوملار ایچینده لیدرلیک یئتیشدیرمه سوره جی دورمادان داوام انده رک دئموکراتیک سیستم حالینا گلر. ترسینه، اؤللو توپلوملارین ایچ و دیش چکیسیندن آسیلی اولمایاراق لیدر یاراتما کاپاسیته سی آشاعی اؤلچویه یئنه جکدیر. آروپادا یئرلشن بیر چوخ کیچیک توپلوملارین بؤیوک دؤولتلر کنترولوندا اولماسی یئنی لیدرلیک یاراتما سیستم لرینی اورتایا گتیرمیشدیر. بئله توپلوملار ان اوستون دورومدا لیدرسازلیق پروینکتی یولا سالیر، اونورسنتلرده پولیتیک لیدرلیک کورس لارینا داها هیز وئیر. هئج پراکتیک تجروبه قازانمایان لیدرلر یؤنتیلیر. حتی بعضی حاللاردا توپلوما بیچیملنمیش لیدرین دیلی و یاشام طرزى ایله توپلومون دیلی و دوشونجه فلسفه سی تام بیر-بیرله قارشى حالا گله بیلیر. بئله لیدرلیگین توپلوما وئردیگی خدمت لرین، دنیا استانداردلی اولماسینا باخمایاراق، توپلومو بنزرسیز اؤرنکره گؤتورور. چونکی، باشقا اؤلکه نین متدلاری و اؤزه للیگی ایله ائییتیم گؤرموش گنج لیدرلرین آلت یاپی دوشونجه سی اؤز میلیتی نین آلت یاپی دوشونجه سی ایله اوست-اوسته گلمه یه بیلر. بئله اولان حالدا گنج لیدرلیکه کلاسیک میلّت آراسیندا اویغونسوزلوق یارانیر و اوندان اورتایا گلن بؤیوک بوشلوق و پولیمیک لرین یارانماسینا ندن اولار. بونا باخمایاراق گنل آروپا سیستمینه اوپوم ساغلایان کیچیک دؤولتلر، کپی یه گؤتورمکله اؤز سیاسی گنیشینی ساغلاماقدا زورلوق چکمیرلر. لوزامبورک، مالتا، قوزنى قیبریس کیمی گوجسوز دؤولتلرین آلمانیا، فرانسا کیمی سوپر دؤولتلر قارشیسیندا توتومو آیدین اؤرنک دیر. بو بیر آروپا و باتی کلاسیکی دیر. سؤزسوز کی، آروپا لیدرلیگینی سوسیال-سیاسال بوپودلاردا دئییل، داها چوخ اکونومی لیبرالیزمینده آنلاماق گره کیر. بو دیرلر آروپا اوچون دوغال ساییلارسا دا، آسیا، آفریقا و لاتین آمئریکانین بؤیوک بؤلومو اوچون هله اوستو آچیلمامیش گیزلی سیردیر. دئموکراسی و دئموکراتیک لیدرلیک سیستمی اوزون سوره لیک تئوریک و پراکتیک ساواشی نین یئتیرمه سیدیر. بو مجاديله نی وئرمه دن، بئله سونوجا وارماق یالنیز کپی یه مدلی دیر. آلمان تکنیکی مرسدس بنزین آناسیدیر. بو گون مرسدس بنز دئموکراتیک بیر طرزین اؤرونو اولاراق بیر چوخ اؤلکه نین مونتاژ صنعتینه لیدرلیک ائدیر. عجباً، آلمان مرسدسینی کپی ائدن لرین یئنی مرسدس یاراتما ایدین لری اولای بیلرمی؟ یانیت هه اولارسا، سؤزسوز کی، آلمان دئموکراسی سی نین ایچینده ده باشقا دئموکراسی دوغولا بیلر!! آمئریکا، فرانسا، اینگیلتره و باشقا بؤیوک دؤولتلر آفریقا، آسیا و لاتین آمئریکادا میلیونلار اینسانین قان

باهاسینا اولسا بئله، اؤزه لرینه اؤزه ل کیچیک مدللر آختاریشیندا، لیدرلر یاراتماغا چالیشیرلار. لاکین، اولونان بو چابالارا راغما سؤمورولن لر ساریندان گرگین دیره نیشلر ایله اولزیشیر. بعضاً حاقلی، بعضاً ایسه حاقسیز اولاراق گنجه قوندو دئموکراسی ایله اونو کپی انده جک لیدرین قارشیسیندا بؤیوک کوتله گوچو دایانیر. اوزه رینده اومود بسله نیلمیش گنجه قوندو دئموکراسی ایله قوراشدیریلیمیش لیدرین بزکلی سارایی بیر آندا صاحیبی نین تپه سینه اوچدورولور. چونکی، اورتایا قویولان بو یئنی لیگین کوتله قافاسی ایله یاخیندان- اوزاقدان هئج ایلیشگی سی یوحدور. توپلوم اوچون ایستر اولوملو، ایسترسه اولومسوز اولسون، لیدرین چیخارلاری نین کوتله چکیسیله یاخین اولماسی گره کیر. میلتن محصولو اولمایان هر هانسی دوشونجه نین توپلوم طرفیندن منیمسه سی چوخ زوردور.

بللی اؤزول لره گۆره، دوغوچو دیوغلاری ایله آشیب-داشان آذربایجان توپلوسونا گۆره، باتی ائییتیمی ایله سیستملشن هر هانسی لیدرلیک بیچیمی آذربایجان تورکلویو اوچون اوغون سایبلا بیلیمه جکدیر. بیر دئییمی اونوتامالی بیق کی، دئموکراسیا یالیز دئموکراسیانی گله نکسل قوللانان توپلوملار اوچون دئموکراسیادیر. کؤکدن گلن تورک اؤزه للیغی، اسلام-عرب ایستیلاسیندان قالان جهالت ایزلری، روس دؤولتی نین اوزون سوره کلی باسقیلاری، تورک دؤولتلری نین قارشیلیق لی دوشمن لیکلری و قاجار دؤولتی نین سونوندا اؤلکه نین بؤیوک بؤلومونون پان فارس دؤولته تسلیم اولماسی، آذربایجانین دئموکراتیک سیستمه گیرمه مه سی نین باشلیجا سببلری ایدی. بو اوزدن آذربایجاندا کوتله و توپلوم گلیشمه سی گره کن سوپه نی بولامامیش، سیاست آلانی اولدوقچا دار قالمیش، دوشونجه مئیدانی یوخاریدا سادالانمیش عامل لره گۆره آروپا استانداردلارینا چاتا بیلمه میشدیر. انله همین ندنه گۆره ده، لیدرلیک آلانی اولدوقچا دار قالمیش، لیدر اولاجاق اینسانلاریمیزین دنیا گۆروشو، سیاسال و سوسیال ساوادلاری بیر توپلومو قالدیراجاق قدر اولمامیشدیر. گونوموزه گلینجه، گونئی ین میلی-قورتولوش ساواشیندا لیدر آدایلاری نین پسیکولوژیک دورومو کئچمیش لردن بیر او قدرده فرقلی گۆرونمور. لیدر آدای لاری نین باجاریغینا هئج شوبهه یوحدور. آنجاق، گونئی ین میلی-قورتولوش ساواشی نین قارشیسیندا اولان سورونلار و اونا قارشى چۆرۆم یوللاری سۆز قونوسو اولونجا، الیمیزین بیر او قدر ده دولو اولدوغونو دوشونمک اولمور. "آذربایجان میلی حرکاتی" نین توپلومچو کیم لیگی نین دوراق نقطه سی نین اورتا قاتمانلاردا دوشونرسه ک، دئیشکن اولدوغونو دا دوشونمه لی بیک، بو، او دئمکدیر کی، اورتادا تام استانداردلاشمیش میلی حرکات یوحدور. کیمسه، گونئی ین میلی حرکاتینی تام قاپسام لی اولاراق تانیتا بیلمز! بوتون تانیتم لار نسبی دیر، تانیتانین بیر دوشونجه

سیله اؤلچولودور. بو ایسه، چوخ نورمالدیر. حرکاتین گنجلیغی، گنیش لیبی، چنشینلی قاتمانلار مال اولدوغو، قویوقلوغو/گونئیله دیاسپورا قویوقلوغو/ سؤزسوز کی، آنا سورونلار اولراق قارشیدادیر. همین بو سورونلارین نتیجه سی کیمی آدیندان و یئریندن آسیلی اولمایاراق چنشیندلی آنلایشلار اورتایا گلیر. بو ایسه، ان دوغما آنلامیلا بیر تئوریک-پراکتیک مانارخیزمدیر. ایشده لیدر و ایشده اورتاداکی قارقاشالار!¹⁷⁶ دونیادا وار اولان کلاسیک باتی دؤولت لیدرلی نین ترسینه دوغودان چیخاجاق بیر لیدرین منیدان، حرکت، دئوریم و استیقلال کیمی تئرمینلرله یان-یانا یاشاماسینی گؤرمکده بیک. بو اوزدن، آذربایجان کیمی اؤلکه ده گله جگین لیدری گنیش پوئتمیک لر ایچینده بؤیویور، قول-فاناد آچیر و لیدرلیگین آغیر یئنیش-یوخوشلو یوللاریندان کئچمگی اؤیره نه ندن سونرا اولوسون گؤزونه گیرمه یی باجاریر. باشقا بیر آنلاملا، گونئی آذربایجان میللی حرکاتی نین لیدری نین ان بارز اؤزه للیگی نین اؤلومون گؤزونه دیرک باخماسیدیر. گونئی لیدری نین دوشونجه، دیرچه لیش، دیره نیش چکیسی نین یانی-سیرا اولوسونون قورتولوشو اوچون یاشاماسی نین گره کن اولماسی هر شئی ین اوستونده دایانیر. کوتله آنلامیلا دئییلرسه گونئی لیدری بیر اؤز وئری اؤرنگی دیر. اونون دوشونجه سی نین، دیرچه لیشی نین و دیره نیشی نین آنلامی یالنیز میلیتی دیر. طبیعی کی، بو آنلایشین باتیدا دوشونولمه سی چوخ زوردور. باتی سیاست چیسی نین ان باشدا گئدن آماجی کندی اوچون بؤیومک و میلیتی اوچون یارارلی اولماقدیر. باتیدا سیاست بیر پروفنسیونال لیق دیر. لیدرین بیرئی سل احتراصلارینی انگل یه جک هنج بیر حقوق و قانون مانع سی یوخدور. یئتر کی، یالنیز اؤلکه سی نین آنا یاساسینا صادیق قالسین. گونئی ده ایسه، گونئی لیدری نین آنا یاسایا صادیق قالماسی میلیتینه قارشى اولان بؤیوک خیانتدیر. گونئی ده، لیدرین ان اخلاق سل گؤره وی اشغال اولونموش اؤلکه سی نین آنا یاساسینا قارشى عصیان ائتمه سیدیر. گؤرونویو کیمی، لیبرال ده یرلرینه دایانان بیر باتی لی لیدرین وار اولان آنا یاسایا خیدمت ائتمه سیدیر. ترسینه اولراق اینسان جیل دیرلره ال تاپماق اوغروندا مجادبله یه قالخان بیر گونئیلی لیدرین ایسه وارولان اشغالچی آنا یاسایا و اونون چتیری آلتیندا حاکیم اولانلار قارشى میللی قورتولوش ساواشینى اؤنه سورمک دیر. شوبهه سیز کی، بیر دوغولو گونئی آذربایجان تورکو ایله لیبرال دیرلره صاحب اولان بیر باتی لی لیدرین اؤزدش دیرلمه سی بیر او قدر ده دوزگون دئییلدیر. بورادا یالنیز قیسیسا بیر ده یرلندیرمه نی گؤرور، گونئیلی لیدرین و یا لیدرلرین چوخ اؤزه ل اولماسی نین آلتینی جیزمک ایسته دیک.

¹⁷⁶ دوزه نسيز ليك، پانيك

اویانیش اولمادان لیدرلیک اولارمی؟

بیر چوخ مدرن تاریخچی یه گۆره، سومنرلین (کنگرلیر) دیلین جیزگی حالینه گتیرمه سی دونیانین ان ایلیکین قاپسام لی اویانیشیدیر. سومنرلین جیزگی یاراتماسی یالنیز اۆزه لری اوچون دئییل تام بشریتین اویانیشی ساییلیر. سونرالار ایلام و اونون آردینجا م.ق. مین.جی ایلی گئریده بوراخینجا باتی (یونان) و دوغو (چین، هیند، تورک) مدنیتی نین گنیش آلانلی گلیشمه سینه راست گلمک اولور. عرب کولتورونون بیلیم سل لشمه سی نین 8.جی عصره دایناماسی نین ان بؤیوک ندنی اسلام دینی نین گلیشپله اولماسینی گۆروروک. محمد حضرتلری نین اۆز عصری نین بیلگین لریندن اولماسی بیر چوخ باتیلی بیلگین طرفیندن تصدیق ائدیلمکده دیر. بو دؤورده اسلام دینی محمد حضرتلری نین لیدرلیگی آلتیندا عرب عشیرتچی لیگینی دؤولت قاتینا یوکسلدیر. عرب دیلی عرب مدنیتی نین مرکزینده دایانیر. باتی نین بیر چوخ بیلیم سل قایناقلاری عرب دیلینه چئوریلیر. عرب میلتی نین یارانیش سوره جی داینامادان ایره لپله بیر. عرب کولتورونون اسلاما دایناماسی بیر طرفدن مرکزلیشمیش دیل، دین و دؤولت یارانیشینا سبب اولور، دیگر یانندان ایسه اسلام ایدئولوژیسینی دؤولت ایدئولوژیسی ائدیر. اسلامین دؤولت ایدئولوژیسینه چئوریلمه سیله عرب میلتی نین میلت کیمی دئییل امت کیمی فورمالاشماسینا یول آچیر. بو اوزدن عربلرین اینکیشافی دوردورولور. عرب ایستیلاسی نین تورکلره و دوغویا یایلماسی ایله عرب ادبیاتی دا، چوخ گنچمه دن تورک و بؤلگه بیلگین لرینی ائتگی له بیر. ابو نصر فارابی، ابن سینا، توسی، ابن بصیر، زکریا رازی، ابوریحان بیرونی، مولانا جلالدین، شمس تبریزی، محمود قاشقالی، صفی الدین ارموی. شمس الدین سهروردی و... کیمی تورک و دوغولو بیلگین لرین دیلینی و اونونلا بیرلیکده دوشونجه طرزلرینی عرب لشدیریر و یا ائله تاثیر آلتینا سالیر کی آدی سادالانمیش عالیملرین یازیلی دیللی و ادبیاتلاری عربجه اولور. عربلرین استیلاسیندان سونرا تورکلر آراسیندا و دوغو بؤلگه لرده یارانان ائلیت دیل بوشلوقو اوزون زامان سورور. بو استیلانین یاراتدیغی بوشلوق او قدر بؤیوک اولور کی، حتی علی شیرنوی، محمود قاشقالی کیمی تورک بیلگین لری نین ده باشلامیش اولدوغو میللی اویانیش سوره جی ده گرکن یئرینی آلا بیلمه بیر. آروپانین فرانسایا ائتگین لیگینده اولان اویانیش آشاماسی نین بوتون آروپا و اسلام ائتگی سینده اولما یان بؤلگه لره یایلماسی نین اسلام امتی ایچینده ائتگین اولماسی و یا آز اولماسی تورک دونیاسیندا اولان سوسقون لوغو پوزا بیلمه میشدیر. 200-ایللیک گرگین دایانیشمادان سونرا "آروپا رونسانس" نین 18-جی یوز ایللیکده تورک قاپی لارینا دک یایلماسی نین سببینه تورک توپلوملاری نین بو تاریخسل

اویانیشمایلا تانیس اولماسینا تانیق اولوروق. آنجاق، بو دفعه ده روس ایمپراتورلوقونون گرنشمه سیاستینه اوغرامیش تورک اولوسونون یالنیز آذربایجانین قوزئینده و اورتا آسیانین بیر نچه بؤلگه سینده او جومله دن تاتار تورکلری ایچینده کیشی سل اولراق اویانیس و دیره نیش ایزلرینه راست گلکم اولور. بو حاقدا گله جک فصللرده گنیش یازیلجاغینا گوره قونونون آچماسینا احتیاج دیولماییر. بئله بیر اورتامدا لیدر و یا لیدرلرین یئنیشمه سینه نجه باخماق اولار؟ دیل میللی اویانیشین آچاریدیر. دیلین قیسیر قالماسی، ایشله نیلمه مه سی نین ان بویوک تهلهکه سی توپلومون ساوادسیزلیغیدیر. دیل ایشله نیلمیرسه، باشقا اؤلکه لرین کولتور و ادبیاتی ایله تانیس اولماق ممکونسوز و یا اؤزگه دیل آراجیلیغی ایله اولاسیدیر. ایکنجی نین تهلهکه سی بیرینجیدن هئچ ده آز دئییلدیر. چونکی ایفاده آنلامیلا بیر توپلومون مانقورت لاشماسی نین باشلانقیجی آنا دیلیندن اوزاق دوشمه سیله دیر. بئله اولان دورومدا، او توپلوم ایچیندن چیخاق لیدر و یا لیدرلرین ده پسیکولوژیک ائتگی ایچینده اولماسینی دوشونمک گره کیر. آچیقجاسی، گونئیدن چیخاق لیدرلیک آدای لارنین دا، توپلومو اینجیدن پسیکولوژیک عصیانلاردان تام آزاد قالماسینی گؤزله مک دوغرو دئییلدیر.

دیره نیش¹⁷⁷، دیرچه لیش¹⁷⁸، لیدرلیک

دیره نیش بیر اولوسون تانریچیلیغا¹⁷⁹ چاتماق چاباسی دیرسا، لیدرلیک دیره نیشله دیرچه لی شین آراسیندا اولان پیغمبرلیکیدیر. دیره نیش بیر توپلومون دیریلیگی دئمک دیرسه، دیرچه لیش اونون اؤزگورلوگونون اولکو سینیری دیر. دیره نیش سوره جینده اورتایا گلن لیدر آدایلاری نین، دیرچه لیش آشاماسیندا¹⁸⁰ اؤز ایچیندن داها سئچگین و انلیت لیدرلرین اورتایا گلمه سی قاجینمازیدیر. آذربایجانین گونئی بؤلگه نین ان اؤنملی، استراتژیک و چلیشگی لی اسیر توپلومودور. آذربایجان تورکلیو تاریخ بوو دونیانین ان دیری توپلوملاریندان بیرسی اولموشدور. آنجاق بو توپلومدا دیره نیشله دیرچه لیشین هئچ ده اوست-اوسته دوشمه سی نین تانیقی اولماق قولای اولمامیشدیر. اؤزنگین گولوستان و تورکمناچای تسلیم نامه لریندن سونراکی دؤورلرده اورتایا گلن دورومدور. آذربایجان توپلومو، اؤزه لیکله گونئی بؤلگه سی، بیر آن اولسون بئله حرکتدن دایانمامیشدیر. دئمک آذربایجان دیرنمیشدیر. آما بو دیره نیشین سونوجا وارماسینی گؤرن اولمامیشدیر. باشقا

¹⁷⁷ مقاومت

¹⁷⁸ آياقلانماق

¹⁷⁹ کسین یوکسه لیک دئمک دیر

¹⁸⁰ مرحله

سؤزله دنسک آذربایجاندا دیره نیشله دیرچه لیش روحو بیر-بیرله اویوم ساغلا یا بیلمه میشدیر. بو اوزدن، ایگید، دلی قانلی، قهرمانلار یوردو اولان آذربایجانین لیدر یاراتما چکیسی آشاغیلاردا قالمیشدیر. ائله بونا گؤره ده، آذربایجان توپلومونون سوره کلی دیره نیشی، زامان-زامان چنشیذلی سیاسی کیملیک دئیشدیرمیش، اؤزه ل میلی کیملیک تملی اورتایا قویامامیشدیر. آذربایجانین کئچمیش یوز ایلی بو باخیشین دوغرو اولدوغونو گؤسترمدکه دیر. باخامپاراق کی، همین ایللرده وئرین حزینه لر اولدوقجا آغیر اولموشدور. آنجاق بو حزینه لرین قارشیلیغیندا قازانجین هارداسا هئچه بدل اولماسی دا گؤز قاباغیندادیر. سؤزسوز کی، آذربایجان کوتله سی هر زامان دوشمنلر قارشیسیندا دیم-دیک دایانمیشدیر. حتی یئنیلیمیش دورومدا بنله "ایکی ال، بیر باش" اولمامیش دیر. آنجاق، کوتله نی چکن لیدرلیگین چاره سیزلیگینی آیدینجاسینا گؤرمک ممکوندور. آذربایجان لیدرلیگی بیر چوخ حاللاردا اولکو باغلارینی توپارلایا بیلمه میش، اؤز ایدئا یؤنتیمینی بلیرله مکده¹⁸¹ زورلوق چکمیش و توپلوم ایچینده گرکن دیره نیش فلسفه سی یارادا بیلمه میشدیر. ائله بونا گؤره، بیر چوخ زامان سیاست آلانیندا یئنیه ن توپلوموموز، اؤز فداکار دیره نیش یله یالنیز مئیدان قهرمانی اولماقلا اویونموشدور. اورتادا اولان فاکتلارا گؤره، آذربایجان تورکلویونده، یاشانان مئیدان قهرمانلیقلاری سوره کلی اولاراق ظولمه و دینشاری باسقیلارا قارشى اولموشدور. بو مئیدانلاردا ایگیتجه سینه دیره نیش سیمگه سی حالینا گلن بیر چوخ قهرمانلاردان آد آپاریلسا دا، ایچری لرینده بولونان بارماق سایدا سیاسی و دؤولت لیدرینه راستلاماق ایمکانسیزدیر. بو اوزدن آذربایجان قهرمانلار و ایگیتلر وادیسى آدلاندىماق اولسا دا، قهرمان اولکه آدلاندىرماق یالنیز بیر دوغوساللیق دیر. آذربایجان ادبیات، اینجه صنعت، فولکلور قهرمانلارین آدی ایله دولودور. آنجاق بو قهرمانلارا باخاندا، بیر-ایکی لیدر آدیندان باشقاسینا راستلاشماق اولمور. گونئی گلینجه دوروم داها دا آجیدیر. میلی-سیاسی باخیمدان گونئی یین بو گونه ده ک میلی ایدئا اورتایا قویاجاق بیر لیدری نین اولماماسی آپ-آچیق گؤرونمکه دیر. تاریخسل فاکتلارا گؤره، میلی قهرمانلار بیر چوخ زامان اولایلارین مرکزینده دایاناراق آنی غالب-مغلوب گلیشمه لره ایمضاء آتمیشدیرلار. اولار، یاشادیغی زامانین مرکزینده دایانسالار دا، گله جگین نئجه فورمالاشماسینا دایر مانیفست اورتایا قویا بیلمه میشدیرلر. و بو دا، او دئمکدیر کی، بیر میلیتین گله جک قوشاغی اؤزونون مانیفستینه¹⁸² دئیل، یابانجیلار¹⁸³ باغلی اولان فاکتلار اساسیندا اؤلچوله جکدیر.

¹⁸¹ آیدین لاشدیرماقدا

¹⁸² پلات فورمونا

¹⁸³ اوزگه لره

4. بۇلوم

دوشونجه ده بوتۇلشمه، اولوس-دۇولت چیلیگین تملی دیر!

"دیله، فیکیرده، ایشده بیرلیک."

ای کاسپیرالی

بوتۇلشمه، میلنلشمه، دۇولتلیشمه.

ا. ایلچی بی

دوشونجه ده، میلنده، وطنده، دۇولتده بوتۇلشمه!

دوشونجه ده بوتۇلشمه

آذربایجانین بوتۇلشمه دوشونجه سی، چاغداش تورکچولوگون تمل اؤزنه لی¹⁸⁴ اولمالیدیر. بلکه بو آنلاتیم، کلاسیک تورکچولوک باخیمیندان، آنلامسیر گۇرونه بیلسین و حتّی کلاسیک تورکچولوک آنلامیلا بئله ترس گۇرونسون. لاکین اصلینده هئج ده بئله اولمامالیدیر. سادجه، بیر گرچگی اونوتماماق گره کیر کی، 100-ایل بوندان اؤنجه کی تانیتیملا¹⁸⁵ بو گونکو گرچک لرین آراسیندا چوخ شئیلر دئییشمیشدیر. کلاسیک تورکچو دوشونورلریمیزین چوخونا گۇره، نظری و تئوریک تورکچولوگون مکانی چین، تبت، اورتا آسیا، قافقازین گونئی، آنادولو کیمی یئرلردن ایران(؟) سینیرلارینا قدر چکیلیر. و تورکون اساس وطنی اورتا آسیادیر. طبیعی کی، بو گنوجوگرافیک آلانین تورک تورپاقلاری اولدوغونا دایر اورتادا هئج بیر قوشغو یوخدور. آنجاق 19-جو یوز ایلیگین سونلارینا دایالی کلاسیکلریمیز طرفیندن یاییلان یالنیش بیلگی لری ده گۇز آردی ائتمک اولماز! اؤرنک اولاراق، بو

¹⁸⁴ کیملیک داشی
¹⁸⁵ تعریف ائتمک له

قاینقلارین هنج بیرینده بوتؤو آذربایجان وارلیغی و یا ان آزیندان گوئی آذربایجان تورکلی نین اؤزل اولوشو گؤرونمه بیر و یا، گولوستان-تورکمن چای فاجیعه لریندن سونرا پارچالانمیش بیر تورک وارلیغینی دویماق اولمور. بو ایسه، همین کلاسیکلرین بیلگیسیزلیگینی اورتایا قویان فاکتوردور. چونکی، بنله اولماسایدی، ان آزیندان اؤزه لریندن قویدوغو ایزلرده بیر کیچیک ایزله نیمه راست گلک اولاردی. سؤزسوز کی، اورتا آسیادان، تراکیادان، بالکانلاردان ایستانبول گلیب، اورانین بیلیم مرکز لرینده ائییتیم آلان یئی-یئتملی سوجلو سایماق دوغو دئییلدیر. یالنیشلیغی ائییتیم سیستمینده آخترماق گره کیر. بو ائییتیم سیستمینده، آذربایجان تورکلوو قاورامی نین اولماماسی و یا اگر وارسایلا بیلرسه، یالنیز قافقاز تورکلی آنلامی آلتیندا اولماسیلا آذربایجانین آزدان یوخاری سی آنلاشیلماقدادیر. ائله بونا گؤره ده، 19-جو عصرین سونو و 20-یوز ایللیگین ایلک چاغلاریندان اوزو بری اورتایا گلن تورکچولوک قاوراملاریندا بؤیوک بوشلوعون یاشاماسینا راسلاشیریق. بو بوشلوعون گوئی 1970-لردن سونرا یانسیماسی، تورکیه ده ائییتیم آلماقدا اولان سویداشلاریمیز طرفیندن اولموشدور. بو سویداشلاریمیز ساریندان، بوتون اولوملو یئتملرله بیرلیکده، تورکچولوک دوشونجه سیندن اوزاق ترمینلرده، یایلماما باشلادی. بو یالنیش ترمینلرین آناسی ایسه، ایران تورکلی قاورامی ایدی. بو ترمینه گؤره، ایران تاریخسل بیر میلی-سیاسی آنلاییشدیر. بو آنلاییشین تمیلنده دایانان جوغرافی و سیاسی صاحبکارلیق ایسه، ایران میلی دی. تورکلر ایسه، بو میلین ایچینه یئرلشن بیر سوپوت قوم و یا خالق دی. بو دوشونورلر، بیر چوخ حالدا اؤزه لری ده، بیلمه دن پان فاشیست فارس شووینیزی نین بووندوروغو آلتیندا اینله ین آذربایجان تورکلی نین تورکچولوک تمیلرینی میلی-سیاسی آماجدان بوشالداراق اونو یالنیز کولتورل اؤلچویه دوشودورلر. چوخ اومود وئریجی حالدر کی، سون زامانلار تورکیه ده ائییتیم آلان گنجلریمیزین آییق لیغی، کسکین لیگی و هابئله، آذربایجانین بوتولوگونه درینلشن میلی کیملیک بیلینلنمه سی سونوجوندا بنله یالنیش تفکرلر بؤیوک اؤلچوده اؤز ائتگی سیندی الدن وئرمکده دی. لاکین، ایران تورکلوو ترمینی هله ده تورکیه نین بیلیم مرکز لرینده یا قوللانیر ویا، یئرینی بیر باشقا یالنیش ترمینله - آذری تورکلی- ترمینی ایله دئیشمکده دی.

میلیت چیلیک باشلی-باشینا بیر میلی-سیاسی داوانین گؤسترگه سیدیر. تورک میلیتچیلیگین قاورامی ایسه، سوموت آنلامدا دیلی، سوپو، تاریخی، یاشام گله نه یی- توره سی، ویجدان بیچیمی و بیتیشیک تورپاقلاری بیر اولان بللی تورک توپلومونون روح دا و بدنده بوتولوشمه سیدیر. آیریجا تورک لرین اولوس-دؤولت اولما سوره جینده

تورکچولوک دوشونجه سی ان دارتیشیلماز یولبای و قیزیل آلمادیر.

آذربایجان، بؤلونموش بیر تورک توپلومو اولدوغو اوچون، میلی-سیاسی آماجی نین باشینی چکن دوشونجه سیستمی بوتؤو آذربایجان ایدئاسی اولمالیدیر. تورکچولوک بوتؤو آذربایجان ایدئاسی نین ان دوغال و دئیشمز اولوسال دوشونجه سیدیر. داها دا آیدین دئییلرسه، بو دوشونجه آذربایجان دونه نی، بوگونو و یارینی اوچون دئیشمز تکجه دوغاللیقدیر. آذربایجان یالنیز تورکلوک اساسلارینی گونده لیگینده ساخلاماقتا اؤز وارلیقلارینا بییلنه بیلر. گئرمن آلمانا گؤره، فرانک فرانسایا و روس روسیا اوچون ندیرسه تورک ده آذربایجان اوچون اودور. باشقا دئییمله بو میلترلرین بوتونلوگونو، بؤیوکلوگونو و دؤولتچیلیگینی ساخلایان اؤز ندیرسه آذربایجان دا بوتؤولوک روحونو ساخلایان تورکلو بودور. آذربایجان بوتؤولوگونون نظری یؤنو تورکچولوکدن باشقا بیر شئی اولما بیلمز. آذربایجان دوعما یؤندن ساپدیراجاق ایکی قوشا انگه لی ده اونوتماق اولماز. بو ایکی قوشا انگل روس و فارس عامیلیدیر. بو ایکی انگل یین تورک اولوسو قارشیسیندا کیچیک گؤرونمه سینه باخمایاراق تاریخسل اولایلار ندنی له اوستون دورودا اولدوقلارینی دانماق اولماز. کئچمیش زامانلاردا باخدیقا تورک اولوسو بو قوشا انگه قارشى اوستون اولسا دا، تاریخ سوره جینده بو اوستونلوك ایتنه رک تورک اولوسو گئنیش آlanda روسلارا، دار آlanda ایسه فارسلا باش ایمیشدیر. بو اوزدن ایندیکی آیدینلاشما سوره جینده¹⁸⁶، آذربایجان تورکلوپونون ان تمل محرکی نین بو قوشا انگل یین فیزیکسل و پسیک سل ائتگیسیندن اوزاقلاشماسی اولماسی دا اونودولمامالیدیر. بو یانداندر کی، گونئی آذربایجان اوبانیس آشامیسی نین ایلکین آدیمی کیمی، دوشمن یؤللو ایران مرکزی دوشونجه دن قورتولماسی اوزه رینده دایانلیر. بو قورتولوش، آذربایجان تورکلوپونون میلث لشمه سوره جی نین تملیدیر. باشقا یاندان، آذربایجاندا میلث لشمه سوره جی نین تملینده بیر ده تورپاق بوتؤولوگو و وطن آنلایشی دایانماقدادیر. بیلیندیگی کیمی، آذربایجان تورکلوپو، بیر میلث اولاراق تورپاق ایتگی سیندن¹⁸⁷ دولایى وطن آنلایشیندا دا، زده لنمه یه اوغرامیشدیر. بو تورپاق ایتیرمه سوره جی، ایستر اؤز دؤولت، ایسترسه ده، اؤزگه دؤولت ساریندان اولسون، اصلینده عینی سونوجو اله وئرمیشدیر. بئله کی، وطن پارچالانمیش، میلث یوخ اولما یولونا دوشموش، آنجاق میلثیت روحو اؤزونو قورویا بیلیمیشدیر. دئمک روح، میلثی پاشاتمیش، اونا گله جک اومود یؤنته می وئرمیشدیر. قیساسی تورکلوپوموز بیزی ایدئالیست ائتمیشدیر ده دییه بیلرک. "ایدئالیست دوشونجه ده میلث بؤیوک بیر

¹⁸⁶ انتباه دؤورو
¹⁸⁷ اوتوزدو غوندان

روحون تۆره دیجی سی دیر، دئمه لی، او پارچالانا بیلمز. میلت یمیز یالنیز اراضی باخیمیندان پارچالانیب."...

"باشقا سۆزله، اینسان داشیدیغی روحون ایچریسینده دیر و اونونلا یاشاییر. بونا گۆره ده بیز، ماتریالیست دئییلیک و حیانا ایدئالیستجه سینه باخیریق. بیزیم وطنیمیز اوردویلا، زورلا بؤلونوب و بو بؤلونمه نین میلتین روحوندا هنج بیر تاثیر یوخدور. ساده جه، وطنیمیزین اوزه رینده کی صنعی چپرلری گۆتۆرمک، اوردولاری چیخارماق و یئنی خریطه چکمک لازیمدیر. بوتۆلۆک بو جور دوشونولور."¹⁸⁸

صفوی دؤولتی نین آذربایجان مرکزلیگیندن اوزاقلاشماسی، میلی بیرلیگیمیزین باشسیز قالماسی و سورج ایچینده داغیلماسیندا چوخ اولومسوز رۆلو اولموشدور. آیدیندیر کی، سیاسی آغیرلیغی اولان هر هانسی آپاریجی مرکزین گوجدن دوشمه سیله، او مرکز، بوتون آلانلاردا دوشوشه اوغرایار. شاه اسماعیلدن سونرا، تورک سلاله حاکیمتیرین آذربایجان مرکزلیگیندن اوزاقلاشماسی، بیر اولچوده عثمانلی امپراتورلوقویلا اولان دین سل دوشمن چی لی یه باغلی اولسا دا، بۆیوک اولچوده تورک گله نی کیمی آقیلانان کۆچری لیکدن ده قاینافلانمیش دیر. چونکی، کۆچری عشیرت چی لیه گۆره، وطن آنلایشی سون پلانلاردا یئرلشیر و یا اصلا یئرلشمیر. تورپاغا باغلی اولمایان دؤولت سیستم لری، یالنیز سۆیکندیگی اتنیک کیملیک بیلینجینه دئییل، هم ده، اۆز سلاله سی نین سوی کۆک معنویتینه ده اۆزگه یاناشیر. نجه کی، صفولیرین اصفهانا چکیلیمه سیله، اونلارین یاشام طرزی ده دئیشمه یه باشلاییر. گنل آاندانا ائلات لیکدان اولوشان صفوی تورک سیستمی ائله بو سایاق چۆکمه یه باشلاییر. باشقا سۆزله، تورک سیستمی اۆز تورپاق اۆزه للیگینی ایتیررکن چۆکور، آد تورک قالسا دا، کیملیک فارسلاشیر. یئنی لشمیش سیستمین ایداره سی ایسه تورکلره دئییل، فارسلا وئریلیر. اۆنجه دیل دئییشیمی و اونونلا باغلی دوشونجه طرزی دئییشیر. تورک دؤولتی سورعتله ایچدن پوزولاراق فارسلاشیر. بو حاقدا دوکتور. ج.هئیت بئله دئییر: "...شاه اسماعیلدن سونرا اوغلو شاه تهماسب پایتختی قزوینه آپاردیقان سونرا شاه عباس زامانیندا اصفهان پایتخت سنچیلدی و ایشلر ائل بی لریندن آلینپ شهرلی فارسلا وئریلدی و او زاماندان فارسلاشدیرما سیاستی باشلادی."¹⁸⁹

سۆزسوز کی، بو فارسلاشدیرما سیاستی تکجه دؤولت ایچینده دئییل، آز بیر

¹⁸⁸ ائلچی بی یین بوتو آذربایجان دوشونجه لری، عدالت طاهر زاده، باکی، 2003، ص 24-25
¹⁸⁹ تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش، دوکتور ج. هئیت، گویان یاییم، تهران، 1987

زاماندا تمل آتاراق بوتون ممالیکه محروسه یه صفوی نی توتاراق تورک اولوسونوندا، میلی کیملیک بیلینجی نین گوندن-گونه ائنگیدن دوشمه سینه ندن اولور. یوخاریدا دا، ایشاره اولدوغو کیمی، آنلامسیز و تام بیر میلّت اوستو مذهب چیلیک انکه لینه توتولان هر ایکی عثمانلی-صفوی دؤولتلی، آذربایجانین مرکزیکن دوشمه سینده سوچلودورلار. بو ایکی تورک دؤولتی نین 200-ایللیک آجی ایلشگیلری نین دوغرودان-دوغرویا آراشدیرماسی، ان آریندان اسلامدان سونراکی، تورک دوشونجه سی نین پارچالانما ندنلرینی اورتایا قویاجاقدیر. بورادا، بیر سورو اورتایا چیخیر: عجا، تورک-اسلام سننتزینی اورتایا قویانلار، تورکیه آچیسیندان دئییل، تورک آچیسیندان یاخلاشیق 500-ایللیک تورکیه-آذربایجان ایلشگیلری نین اصل ماهیتی نین پرده آرخاسیندا قالماسینی دا آراشدیریلارمی؟ آراشدیریب لارسا، بو آراشدیرمانین اؤزل و نسنه ل¹⁹⁰ سونوجونا وارا بیلیم لر می؟ گورونن تابلویا گوره، بو 500-ایللیک ایلشگی نین ان آز 400 ایلی، گنلیکده تورک وحدتی دئییل، شیعه، سنی دوشمنلیگی قارقاشاسی آلتیندا کنچمیشدیر.

سون زامانلاردا بو گونکو ایران آدلانان یفرده، تورک سلاله دؤولتیرینی آذربایجان دؤولتچیلیگی آدلانیرانلاردا، راستلاشماق اولور. آیدین خالدیر کی، بو عینی لشدیرمه ده منطیقه اویغون یؤنلر ده واردیر. آنجاق، بو چالیشما یؤنوده اولومسوز ائنگی بوراخاجاق نقطه لری ده گورمزلیکن گلکم اولمازا! بو سلاله لرین تورک اولماقلا یاناشی آذربایجان دؤولت چی لیگی گله نه یینی گؤستره جک هر هانسی سیمگه سل ایزلری یوخدور. سؤزسوز کی، بو دوشونجه ایران تورکلویو اؤزنه لییندن اله آلینیر و ان خوش گورو حالینده بیر اؤزل چالیشمادیر. بورادا بئله بیر سورغو اورتایا گلیر:

عجا! بوگونون آذربایجانیندا دا بئله بیر اؤزل چالیشماغا احتیاج وارمی؟

ایران تورکلویو ذهنیت یندن دوغان بو دوشونجه یه بیر ده، تورک بوتولوغو آچیسیندان باخماق گرکدیر. ایرانچی ذهنیت ایستر-ایسته مز اوزون زاماندا بری، اؤز بیلینج آلتی تمیلینده بیر توران دوشمن لیگینی یاشاتماقدادیر. میفولوژی ندن لره اؤزگه یاناشمایان هرکس بو شعور آلتی تمللرین زامان آچیسیندان نه درجه ائنگین اولماسینی گؤز آردی ائده بیلیمز! تورکچولوک اؤزول بیر یؤنتم اولدوغونا گوره، ایرانچیلیق لا هئج بیر آندا اودافلانا بیلیمز. بو کیشی سل و بیژی سل ترجیع دئییلدیر، بیر ائنتیک سل و توپلوم کولتوروندن ایره لی گلن گرچکدیر. ندن ائنتیک سل دئییلنده، تورک-فارس ایلشگیلرینی آنیمساماق گره کیر. تورکلرین غالب اولدوغو زامانلاردا بو اولومسوز ایلشگی نین گرچک اوزو

¹⁹⁰ سوپژکتیو و اوبژکتیو

آیدینجاسینا گورونمه سه ده، اوزون زامان حاکیم سلاله سیستم لری آلتیندا گیزلن فارسچی سیاستچی و دوشونورون درین بیر آذربایجان تورکلویو دوشمن چی لیگی یاواش-یاواش اوزه چیخاراق 1920-ده پاتلاق وئرمه یه باشلامیشدیر. هئچ اوزاق گتتمه یه گرک یوخدور. 1813-جو ایلدن اؤنجه کی و سونراکی آذربایجان تاریخی اولدوقجا اؤیره دیچی زامان بؤلومودور. ایران تورکلویونون¹⁹¹ تمل آتما دوشونجه سی، شاه عباس زامانیندان خیزلانسا دا، روس-آذربایجان (قاجار) ساواشلاریندان سونرا تثبیت لنمه یه باشلامیشدیر. چونکی، آرتیق آذربایجان آدلی بیر وارلیق، میلّت اولاراق اؤز آنلامینی ایتیرمیش و ایکی یابانچی دوشمن سیستمی آلتینا دوشموشدور. سؤزسوز کی، بو اولوسال فاجیعه نین اورتایا گلمه سیله آذربایجان تورکلویو دوشونجه سی ده گئنیش اؤلچوده اؤزول لویونو ایتیره رک ایران تورکلویو تترمینی نین یاییلماسیندا ائتگین اولموشدور. سونرا ایسه، همن ایران تورکلویو خسته لیگی "بوتؤو آذربایجان" ایدئاسینی اونوتدوران بیر تداوی یؤننه می کیمی پان فارسیمین ایدئولوژیک تاکتیک لریندن بیر کییمی استفاده یه بوراخلمیشدیر.

بو نه دئمکدیر سوروسونا پان فارسیم گؤزویله باخماق لازیمدیر. پان فارسیمه گؤره، ایران تورکلویو، آذربایجان تورکلویو قارشیسیندا ان سون سیلاح کیمی قوللانلمالی دیر. آنجاق بیر تئزین و اونون قارشیسیندا بیر آنتیتئزین یارانماسی گره کیرسه، بو ان یاخشی مئیداندیر. تورکلری مستقل دوشونجه آلانیندان اوزاقلاشدیرماقلا بو دوغرولتودا اوغور قازانماق اولار. بونا گؤره آشاغیداکی یؤنتملر فارسچی دؤولتین تبلیغ و تشویق آلانیندا یئرلشمه لیدیر.

آ. ایران همیشه تورکلرین ایله ایداره اولونوبدور.

ب. ایران اکونومیسی همیشه تورکلرین اینده اولوبدور.

پ. شیعه مذهبی تورکلر طرفیندن ایرانا وئرلن دین کیم لیگیدیر. بو دین کیم

لیگی فارس-تورک بیرلشمه سیله قورونوب و قورونمالیدیر.

¹⁹¹ کیمی لره گؤره: "ایران تورکلگو تترمینی تورکلرین امپراتورلوق اوزللیگینی تکان وئرن، ایران اراضیسینه یئنی دن حاکیم اولما جسارتینی اورتایا قویان بیر میلّت اوستو فیکیردیر. بو دوشونجه نین ایران آدریسی و بنزر میلّت آلتی دوشونجه لرله ایلشگی سی یوخدور. بو اوزدن تترمینلرین بیر حیرینه گیرمه سینه ایزین وئرکم اولماز. "اصیلینده پان فارسیمه گؤره، هر هانسی تترمی نین آدی دنیل، داشیدییگی کیملیک و ستر اتئزیک یؤننه می اونملی دیر. آذربایجانین میلی-آزادلیق ساواشی کسگین بیر اولوس-دؤولت اولما سورجی دیر. بو سورجین ان باشدا گئندن انگل تیپلری ایسه، میلّت آلتی و میلّت اوستو اوزنل و نسنل لردیر. ایران آدریسی تترمینی، بیر میلّت آلتی نسنل اولاراق ایران تورکو تترمینله عینی ماهیتی داشیماقدادیر. اگر حذف، حذفی اولدوغو یئرن اوزاقلاشدیرماقدیرسا، ایرانچی پانلارین آرخینا سو دؤکمک دئمکدیر. بو اوزدن، تترمین و ایستکلرین چئشیدلیگینه باخمایاراق آذربایجان تورکلگو تترمیندن باشقا هر هانسی اوزنل و نسنل ایفاده لر، یالنیز ایرانچی پانلارین خنیرینه اورتایا آتیلان آنتی آذربایجان دؤولتچیلیک پروینکتی دیر.*"

ت. مین ایلردیر تورک-فارس کولتورلری بیر-بیرله قاتیشیب و ایران کولتورونو یارادیبیر.

ج. تورک-فارس بیرلشمه سیندن یارانان ایران میلّتی، بو ایکی خالقین بیرلشمه سیندن یارانمیشدیر.

چ. ایران تورکلویو 11-جی یوز ایلیکدن سونرا، قزنوی، سلجوق و موغوللارین گلمه سیله یاراندى، بو کؤچری قؤومون آخینماسیلا فارس کؤکنلی آذری دیلی خالق آرادان گئتدی، قالانی ایسه آسسیمیله اولوب، اؤز دوغما دیلینی اونوتدو و تورک دیلینی قبول ائتدی.

خ. اصلینده ایران تورکلویو همین ایران آذری سی دیر. آذری لر ایسه هیند-آروپالی دیلی قوروپدان زورلا اوزاقلانان تورک دیلی آذری فارسلا دیرلر.

ح. اصل آذربایجاندا (ایران آذربایجانیدا) یاشایان آذریلرله فارسلا عینی کؤکن دیرلر. تورکلر ایسه، اورتا آسیادا، تورکیه ده، قافقازدا، آران-آلبانیادا و کیچیک توپولوقلار شکیلینده ایرانین خوراسانیندا، مرکزینده و گونئی ینده، آفغانیستان و... یئرلرده یاشایرلار.

ر. آذربایجان سؤزو آتروپاتئن، آذربادگان سؤزلری نین گلیشمیشی دیر. بو آدلا آران-آلبانیا آدلاری آراسیندا هنج ایلیشگی یوخدور. 1918-ده ایلك دفعه اولاراق مساوات پارتیاسی نین اؤندری م. ا. رسولزاده نین قوردوغو دؤلتین آدی قافقاز یئرینه آذربایجان آدلاندى.

ز. آذربایجان هنج زامان بؤلومنه ییب دیر. یالنیز بیر آذربایجان وار، او دا، ایراندا یئرلشیر. ایراندان قوبولان قافقازلا ایراندا قالان آذربایجان هنج زامان بیر تورپاق اولماییب دیر.

د. بؤلونموش آذربایجان تترمینى، هابنله گونئی و قوزئی آذربایجان آدلاری قوندارما و تاریخ ایزی اولمایان بیر ساختاکارلیق دیر. بو سیاست یالنیز پان تورکیست لر طرفیندن اورتایا قویولموشدور.

س. ایران آسلان، آذربایجان ایسه اونون باشیدیر. آذربایجان خالقى تاریخ بویو تورکلره قارشى ساواشیب و اؤز دوغما ایرانینی دشمن تورکلر قارشیسیندا مدافعه ائدیبدیر. و...

پان آرسیزم ین تبلیغات ماشینى بیر آن دورمادان 80-ایلدير "آذربایجان تورک میلّتی" چئشیدلی تبلیغات آتشینه توتماقدادیر. فارس تئوریسین لری دورمادان ایکی آنا

استراتژیک آماجی گوندم ده ساخلاماقدادیرلار. بیرنجیسی، اؤز ایچلرینده اولان فارس آراشدیرماسی، ایکینجیسی ایسه، آذربایجان تورک لری ایچینده میلی-سیاسی تئوریک بولانیم یاراتماقدیر. بو ایکی هدف بیر گنل سیستم ین باش تیتری دیر. فارس شووینیزی نین تورکلره قارشین بوتون ائیلیم لری یالنیز بو سیستم ایچینده آراشدیریلیر و آکتیولشیر. بو اؤزل و نسنه ل سیستمه گۆره، اؤنجه آذربایجان تورکلوکدن آرالانمالی، سونرا ایسه، تک لنمیش آذربایجانا یئنی کیملیک وئرمک گره کیر. فارس لارین ان بؤیوک میلی تئوریسین لریندن بیر، پان فارسیم تئوریسین نین آتالاریندان ساییلان "دوکتور عنایت الله رضا" یازیر: "اوخوجولار جاتدیریلیمیش مطلب لردن، 3 نقطه راحت جاسینا گۆرونمکده دیر:

بیرنجی، آذربایجان هر زامان ایرانین بیر بؤلمه سی اولموشدور.

ایکینجیسی، آذربایجان قافقاز آلبانیاسیندان آیری اولموشدور.

اوجونجوسو ایسه، آذربایجان خالق ایران سوبلو و ایران کؤکلو اولموشدور.¹⁹²

گۆروندوبو کیمی، پان فارسیمین 80-ایللیک میلی اریتمه سیاستی نین مرکزینده ایرانچیلیق و فارسچیلیق هدف لری یئرلشمیشدیر. بو هدف لری آشاغیداکی کیمی اؤزله مک اولار:

(آ) تورکو تورکدن آیرماق.

(ب) آذربایجان تورک لوکدن اوزاقلاشدیرماق.

(ج) آذربایجان آران-آذربایجانا بؤلکم.

(د) گونئی فارسلاشدیریب ایرانلی لشدیرمک له قوزئی دن قوپارماق.

فارس شووینیزی گونده لیک آذربایجان و تورک پروپاکانتاسینی ساده و کوتله سل آنلاملارلا بوتون ایلتیشیم سیستم لریندن یایماقدادیر. بو چالیشمالارا گۆره، آذربایجان تورک لرینه قوندارما ایرانلی کیم لیگی وئرمکله، ایراندا همیشه اولدوغو کیمی بوگون ده، حاکیمیت تورکلرین اینده دیر شعارلاری یاییلیر. فارس لارین تورک لره قارشین اورتایا آتدیقلاری سیاستین آرخاسیندا بیر اوست دوزئی چالیشما سیستمی واردیر. بو سیستمین استراتژی سینه گۆره، سوسیال-سیاسال آنندا روحدان دوشموش خسته، یورغون و تکنمیش تورکون فارسا سیغیناجاق دان باشقا یئری یوخدور. بو دا فارس لار

¹⁹² آذربایجان ان اسگی چاغلاردان بو گونه، فارسجا، دوکتور عنایت الله رضا، مرد امروز یاپینلاری، تهران، 1988، ص 157

اوجون یئترلیدیر. یعنی، یالنیز تورکون مانفورتلاشماسی ایله فارسین هنگومون و آپاریجی گوج آلماسی کسگین لیک فازاناجاقدیر.

تورک وارلیغی، 1925-جی ایلدن بری پان فارسیمین ایش باشینا گلمه سیله ایران آدلانان جغرافییه چئشیدلی ائتنیک و یئر آدلاری آئیندا سورولمک زوروندا قالدی. خوراسان تورکلری، خلج تورکلری، قاشقای تورکلری، آذربایجان تورکلری (بیر چوخ تورک دوشونورونه گؤره، تورک آدینا یارانان چئشیدلی ائتنیکلرین تمیلینده، آذربایجاندا اولان سوره کلی کؤچلر دایانماقدادیر.) کیمی، آدلارین سس لنمه سی تورک یاشام سیستمینه گؤره نورمال سایلسا دا، اصلینده بو آدلاندیرمالارین نورمال طرفینی سوره کلی آسیمپله سیاستینده آختارماق گره کیر. بو سیاسته گؤره، هر هانسی تعویض وئرلیرسه وئرلیسین، آنجاق تورکلرین اؤزول کیملیکلری نین گیزلی فالماسی سوئرمه لی و اولنارین اؤزه لرینی ایرانلی تانیماسی ساغلانمالیدیر. چونکو، تورکلره بیر یئرده ایران لیک کیم لیگی وئرمکله چوخ دا، اوزون سوئرمه دن اولناری فارس لاشدیرماق قولای جاسینا ممکون اولاجاقدیر. فارسلا گؤره، تورکلرین آنا کیم لیگی نین اؤزه للیگینی آرادان قالدیرماق اوجون اونو چئشیدلی نسبتلرله آیرماق لازیمدیر. بئله لیکله تورکلرین تاریخ بیلگیسینی، وارلیق حافیظه سینی الیندن آماقلا اونو اؤزه لوگوندن اوزاقلاشدیرماق بیر او قدر ده چتین اولمایاجاقدیر. بئله اولان حالدا، تورکلرین اؤز کنچمیشیندن سیلینمه سی مانع سیزلشیر. ایچدن تورک اولوسونا باغلی اولان بعضی تانیمنیش بیلیم و سیاسی بیلگین لریمیزین ایران تورکلوپو تئرمی نین اوزه رینده دایانمالاری و بو دوغوسال لیک دا "گوئنی آذربایجان میللی حرکاتینا" تئروریک باخیمدان ووردوقلاری داربانین فرقینده اولمامادیققلاری چوخ اوزوجودور. بو دوستلار بیلمه لیدیرلر کی، تورک ائتنیک قوللاری نین ایران تورکو آدلاندیریلماسی، ایستر تاریخ، ایستر سوی کؤک و ایسترسه ده، منطق باخیمیندا نه اینکی دوغرو دئییل، هم ده، تورکلرین فارسلاشماسینا یول آچان ان ائتگین سیلاحدیر. ایران تورکلوپو آدلی اوبدورما تئز همیشه اولدوغو حالدا، بوگون ده آذربایجان مرکزی سالان بللی سوئیئتکیو¹⁹³ و اوئیئتکیو¹⁹⁴ اولابلارین باش دوشونجه سیدیر. بو دوشونجه، بیر اؤزئل اولاراق، اؤز-اؤزه لوگونده تورکچو دوشونجه سیستمی نین یارانماسی یولوندا میلت اوستو (امپراتورلوق، امت چیلیک، ایران چیلیق) انگل عامل دیر. طبیعی کی، بو دوشونجه انگلینی آشماق اوجون، گرچک تورک یؤنلو تورکچولوگون یایغینلاشماسی هر دوشونورون میللی ویجدان بورجودور.

193 اؤزئل

194 نسنل

یوخاریدا دا، دئییلدیگی کیمی، آذربایجان تورکلویونون اولوسلاشماسی یولونونون باش شرطی، دوشونجه بوتؤولوگودور. کسینلیکله، آذربایجانین گوندمینده کی ان بوتؤولشدیریجی اؤزوللردن بیر، قاراباغ سورونودور¹⁹⁵. بئله کی، قاراباغین اثرمنی لر طرفیندن اشغال اولونماسی نین میللی-سیاسی گوندمیندن ان چوخ روح سل تاثیر آلانلار گونئیلی گنجلردیر. بو ایسه، اوتوماتیک اولاراق قوزئيله، گونئی آراسیندا اولان دوغولارین داها درین لشمه سیننه ندن اولابیلر. قاراباغ داها یاخین تاریخین سورونو اولاراق آنا وطن قودساللیغینی ان نت لشدیرن بیرلشدیریجی سیلاحدیر. آرتیق، قاراباغ یالنیز قوزئیده دئییل، آذربایجانین بوتونلوگونده، حتی تورکیه ده و باشقا تورک توپلولوقلاردا بئله، اولوسال بیر سورون کیمی گوندمه گلمه لیدیر. آناوطني بیرلیکده آزاد ائتمه لی بیک دوشونجه سی، آذربایجان اوچون تورکچولوک آنلامی نین عینی لیگیدیر. بو دوشونجه، بوتون قوندارما سینیرلاری بیخاراق، بوتؤو وطن - بوتؤو اولوس آنلایشینی بئینلرده جانلاندیراجاق قدر گوجلو ایدئیدیر. قاراباغ اینسانلاریمیزی فیکرده و ایشده بیرلشدیره بیلر. قاراباغین آزادلیغی اوغروندا فیکیر بیرلیگی میلّت لشمه سورّه جینی ایره لی یه ایته له یر. دوشونجه ده تورپاق بوتؤولویو اینسانلاریمیزی میلّت لشمه یه، تورپاغی ایسه، وطنلشدیرمه یه یؤنلدر. تبریزده سسله نن "قاراباغدا قان آخیر، تبریز اونا گنن باخیر!" شعاری اؤز آردیجا "آذربایجان بیر اولسون، مرکزی تبریز اولسون!" ایدئياسینی اورتایا قویور. چوخ کئچمه دن، دونیایا یاییلان بیر میللی یوکسه لیشین سسی گونئیین کچه لرینده اؤزونو گؤستریر: "باکی-تبریز-آنکارا، فارسلا هارا بیز هارا!" بو باغیرتی لارین اورتایا گلمه سیله، آذربایجاندا تورکچولوک مفکوره سی نین ان دوغال آخاری نین میلته، وطنده، دؤولته بوتؤولشمه دوشونجه سی نین گرکلی گی بیر داها اؤزونو گؤستریر. باشقا سؤزله، آذربایجان تورک میلّتی نین میلّتیلیک و دؤولتیلیک سورّه جینده کی آشاماسی یالنیز و یالنیز بوتؤوچولوک دوشونجه سینده دیر. بوتؤولشمه دوشونجه سی اولوسلاشما یولوندا ان کسرلی اؤزئل دیر. آذربایجاندا بوتؤولوک دیله گی له فردیت احتراصلاری نین آزالماسی ساغلانا بیلر. بو ایسه، بوگونوموزون ان اؤنملی گرگیدیر. بوتؤولشمه روحو، اینسانیمیز اوچون گله جگینی قورما گوجو وئیر. بو گوجون یارانماسینا دایر قیسیسا وعده لی گؤرونوشلر اورتایا قویور. اینسانلارین بؤیومه ایستکلری قارشیسیندا اولوملو هاوا یارادیر. بیرئی سل¹⁹⁶ حاقلارین دیرجه لیشیندن تۆرنمیش کؤنوللو توپلوم سال بیرگه لیک یارادیر. او ایسه، بیرله، اولوس ایلیشگی سیندن اؤزه ل اولکو مئیدانی آچیلیر. قیسیساجا،

¹⁹⁵ پروبلیمی دیر

¹⁹⁶ شخصی

میلیت چیلیک قاورامینی سرگیله ین اؤنجولر، داشیدیقلاری یوکون توپلوم ساریندان دا داشیناجاق چکیسی نین نه اولدوغونو اییجه دیرلن دیرمه لی و تن لشدیرمه لی¹⁹⁷ دیرلر. چونکی، دوغوشو، کیم لیگی، چکی سی، مسازی بللی اولمایان یوکو توپلوم سیرتینا وئرمک اولماز. بو او دئمکدیر کی، دوشونور اؤنجول له¹⁹⁸ توپلوم آراسیندا بوتؤولشمه یارانمسا اؤنجوللوک ده یارانا بیلمز. بو شرطلرین اساسیندا ایسه، دیلده، فیکرده، ایشده بیرلیک قاورامی نین یاشانماسیدیر. سیرا آخیشقانلیغی یلا دیلده بیرلیک گؤرومکده دیر. دیلده بیرلیک، یالنیز بنزر ایلیشگی قوران، بنزر سؤزلرله اؤزه لرینی آنلادان توپلوملار بیرلیگی دئییل، بلکه ان اؤنملی سی، دیل باغلاری آلتیندا یاتان بیر اورتاق کولتورو و یاشام فلسفه سی نین کوتله سل آچیلیشیدیر. بیر باشقا دئییمله، دیلده بیرلیک، اؤزونده داشیدیقی ساده آنلاملارلا بیر توپلومون گئنیش و درین یاشام طرزینی اورتایا قویار و دوشونجه بیرلشمه سینه یول آچیر. دیلده، فیکرده بوتؤولشمه اولماسا، ایشده ده بوتؤولشمه ممکون دئییلدیر! بو تئوری نین آذربایجان فورماسی ایسه، تورباغین دا بیرلشمه سینى گره کن ساییر و اوچ لوک دئویزین دؤردلوگو چئویرمه سینى گرکلی سانیر. بئله کی، (دوشونجه ده، میلته، تورپاقدا و دؤلنده بوتؤولشمه-نى بیرگه تئرمین کیمی ایره لی سورور، آرخاسیجا آشاغیداکى اؤن شرطلری اورتایا قویور:

آ) گونئین میلی ساواشینا یؤن وئره ن اولکو یوکونون آغیرلیغینی، یالنیز بوتؤولوک مفکوره سی داشییا بیلر. گونئین میلی قورتولوشچو روحونو سولچولوق بؤلوجولوگوندن، ساغچیلیق ایرانچیلیغیندان، دینچیلیک امت چیلیغیندن اوزاقلاشدیرماق اوچون، هر هانسی میل آلتی¹⁹⁹، میل اوستو²⁰⁰ انگلی آنجاق بوتولوک دوشونجه سیله آرادان قالدیرماق اولار.

ب) بوتؤولوک مفکوره سی، وطن و اؤلکه آنلاییشی ایله اولوس آنلاییشینی عینی لشدیریر. بئله کی، آذربایجان آدی ائشیدیلنده، دیرندن توموش اراکا دک چکیلن هارداسا 400,000 کیلومتر قارالیق بیتیشیک تورک وطنی دوشونجه لرده جانلانیر. یعنی، هر آذربایجان تورکو بیتیشیک بؤوک آذربایجان یایلاسی آنلاییشینی قاورامیش اولور. بو ایسه، او دئمکدیر کی، میلتمیز، قوندارما ایران یایلاسی دوشونجه نی اؤز وطن آنلاییشیندان دیشلابیر، دوغرودان دوغرویا تاریخسل وارلیغی ایله فرقلن دوغما و گرچک

¹⁹⁷ ائشیدلشدیرمه لی، عینی لشدیرمه لی

¹⁹⁸ ضیالی لیدرله

¹⁹⁹ ملتین بوتولویونو ائتگی له یین مذهب چی، بولگه چی، عشرت چی و ... عامیلر

²⁰⁰ ملتین بوتولویونو ائتگی له یین امپراتورچو، امت چی، ایرانچی و ... عامیلر

بؤیوک آذربایجان یایلاسی آنلابییشینی اؤز بئینینده یئرلشدیریر.

پ) بوتؤولوک دوشونجه سی، دیلده، دوشونجه ده، ایشده بیرلیک کونسپت ینه (فیکرین) تورپاق بیرلیگینی ده آرتیرماقلا آذربایجان داواسی میلی-مدنی مجادیلده دن میلی-سیاسی دوزئیه یوکسه لیر. بوتؤولشمه گرگینی میلت ایله وطن بیرلشمه سینه باغلایر. گونئی ده کی "میلی حرکاتین" داواسینی ایدئا یوکوملو دوزئیه یوکسلدیر، اونا فلسفی یؤن وئریر.

ت) آذربایجانین هر ایکی تاپیندا اولان دیل، کولتور، معاریف، تاریخ، گونده لیک سیاسی چابالاری واحید بیر دوشونجه مرکزینه باغلانیر. بوتؤوچو، تورکچو ایشیغی ائتگین لیگینده اولان هر هانسی گونئیلی، قوزئیلی ائیلیم، میلتیمیزین گونده لیک چالیشمالارینی اوتومان اولاراق بیرلشدیریر.

ث) بوتؤولوک دوشونجه سی، یاشام یئریندن آسپلی اولماپاراق بوتؤولوک داواسینا عینی لن جان قویان آذربایجان تورکلرینی دوشونجه ده میلیتچی ائدیر. تورکچولوگو آغیر ترمین لرله دئییل، ساده و یاشام بیچیمینده اینسانلاریمیزین بئینینده یئرلشدیریر.

تورکچولوک سنوداسی نین تورکلرین میلی اولکو و میلی قورتولوش ساواشیندا عئین لشمه سی نین بیر آنلامیدا بوتؤولشمه دیر. بو اینانجین باشلیجا اولکو ایدئاسی ایسه، اؤز تورپاقلاریندا اسارت بویوندوروغون دا سوروکله نن تورکلرین اؤز دؤولترینه ال تاپماسیدیر. هر هانسی میلیت کیم لیگی نین اؤزگور یاشاماسی نین باش شرطی اونون میلت اولما ایراده سینه باغلیدیر. بیر توپلوم ایسه، بوتون اؤزه ل عنصرلرینده بیرلشمه سه میلت اولماسی ماحال دیر. دیلده، فیکرده و یاشامدا، تاریخدن قازانمیش ارثیه ده، اینانج و احتراصدا، یؤنه لیک اولکلرده و میلی استراتژیکده بیرلیگین ساغلانماسی، بوتؤولوک روحونون یاشاماسی دئمکدیر. ائله بونا گؤره، اؤزئل بوتؤولشمه یی²⁰¹، میلتلشمه و دؤولتلشمه نین اونورغاسی آدلاندرماق اولار.

سؤزسوز کی، پارچالانمیش میلتلرین یئنیند بیرلشمه سی، اوزون سوره لی میلی ایدئا داواسی طلب ائدیر. زامانیندا هر هانسی سیاسی و سؤمورگه ندنی ایله تورپاغی نین بیر بؤلومونو و یا بوتونلوگونو ایتیرمیش بیر میلتین یاواش-یاواش تاریخسل حافیظه سی نین ده الدن وئرمه سینه، میلی ادراکی نین دا ایتیرمه سینه تانیق

²⁰¹ سوؤژکتیو بیرلشمه سی، روحدا بیرلشمه نی

اولوروق. بئله اولان حاللاردا بیر اولوسون یئنیدن دیرچلمه سی نین ایلکین آشاماسی هر شئی دن اۇنجه بئیین داواسینا باغلانیر. میلیریمته سیاستینه قارشى، مغلوب انتقراسیا حالیندان آرالانماق، ایتیریلیمیش اولوسال کیملیک بیلینجی نین آختاریشینا گیرمک، اۇزگه لندیرن یابانجی دوشونجه لردن اوزاقلاشماق و...، بونلار هامیسی اۇزل داوا فورماسی آلیر، میلی-مدنی داوانین سورجسیز آخارینا چئوریلیر. دوشمنین ایدئولوژی باسقیسیندان قویارق اۇزول دوشونجه آلانینی یارالدیر. ساده بیر گرچگی اونوتاماق کی، توپلوم یالنیز اۇز دؤولتی آلتیندا اولوسلاشیر و اۇزگور یاشام ایراده سی تاپارق بوتؤولشمه گوج توپلایلیر. بو، او دئمکدیر کی، بیر توپلومون اولوسال کیملیک بیلینجی²⁰²، کوتله سل گوج آخاری، کورسل²⁰³ تانیتیم مئیدانی یالنیز اۇز دؤولت وارلیغیلا داها دا ائتگیلی اولاییلیر. آذربایجان، بوتونلوکله بو اۇزوله صاحب اولامادیغینا گؤره، گنیش آلاندا پئکیشدیرجی²⁰⁴ دؤولتدن یوخسوندور. بو بیر فاکتدیر کی، هر دؤولتین وارلیغینی ائتگیلندیرن تیپیک آنلابیش، او دؤولتین وطنداشی نین میلی اخلاقيله اؤلچولور. بوگونکو دونیادا بیر دؤولتین ائوئره نسل و اونورسال گورونتوسو بؤوک آلاندا اونون نجه وطنداش یئتیشدیرمه سی ایله باغلیدیر. ساده سؤزله، دؤولت وارلیغی وطنداش کیم لیگی ساییلیرسا، وطنداش ایسه اۇز دؤولتی نین دونیایا آچیلان گؤزگوسودور.²⁰⁵

چوخ اوزوجودور کی، آذربایجاندا میلتلشمه سوره جی، آرزو اندیلمز اؤلچوده دؤولت دستگیندن یوخسوندور. دؤولت طرفیندن گرکن یاردیمین اولماماسی، میلتیمیزین قارشیسیندا اولان انگللیری داها دا ائتگیلی حاله گتیرمکده دیر. اکونومیک، سوسیال، سیاسیال، کولتورل آنلاردا یاتیریملارلا یاناشی اولوسال ایده آللاردا بللی بودجه آیرماق دؤولتین میلته اولان بورجودور. دؤولتین ایداره چیسى اولان حاکیمیت هر زامان اۇز وارلیغی نین میلته باغلی اولدوغونو بیلمه لی، اولوسال ایده آللاردا اۇزگه یاناشما سیاستینده اولوملو یؤنتم آلمالیدیر. سؤزسوز کی، دؤولت یاردیمیندن یئترینجه قیدالانمایان هر هانسی اولوسال آماج داریقاللیغا اوغرارکن یالنیز انتئلکتول سحییه ده دوراقلار. بو سبیدن، حاضیرکی دورودا، آذربایجانین بوتؤولشمه سوره جی کوتلوی لیک دن داها چوخ آیدین دوشونور و اوخوموش گنجلریمیزین ایچینده گنیشلنمه سوره جی کئچیرمکده دیر.

²⁰² میلی کیم لیک شعورو

²⁰³ گلویال

²⁰⁴ بیرلشدیرجی، اولوشدوروجو

²⁰⁵ الیته باشقا تیپ لرین اورتادا اولماماسی آنلامیندا گلمز. اونسوز دا هر توپلوم اۇز تاریخسل گلشمه سیندن اورتایا گلن اوزللیکلره دایاناراق مجاديله یولونو سئچر. یالنیز بیز بورادا آذربایجان قونوسویلا اوغراشدیغیمیزا گوره باشقا یونلره گیرمیریک.

نه یازیق کی، آذربایجان دؤولتی نین بو قونودا استابیل و گرچک بیر پلانی اولمادیغینا گؤره، یوکسک یتتگی لی لرین ده آنلیق اولوملو چیخیش لاری جدیه آیینماییر. بو آنلیق چیخیشلار ایستر میللی دوشمنلر طرفیندن، ایسترسه ده، بوتؤوچو میلّت طرفیندن اولوسال استراتژیک آنلامدان داها چوخ دویغوسال و یا گوندمه دایانان تاکتیک سال گؤستری کیمی آلفیلانیر. یقین کی، بئله گنیشین نتیجه سی یالنیز میلّتله دؤولتین آراسینی آچاراق ایلگینج تابلولارین اورتایا چیخماسینا دا ندن اولور. یتتگی لیلرین ائیللمده دئیل، سؤزده چیخیشلاری نین باهاناسی نه اولورسا اولسون اؤز اولومسوز سونوجونو بئله بیر گؤرونوتوله اوزه چیخاریر: آذربایجان ایندیکی دورومدا ان خوش گؤرونوشده کیچیک یاریسی ایله اؤزگور دؤولته بییلنمیش، بؤیوک یاریسیلا ایسه، دؤولتلمشه سوره جی نین اؤن اؤرگوتلمه دالغاسیندادیر. آنجاق بو دالغانمادا بؤیوک بیر چاتیشمامازلیغی دا گؤز آلتی ائتمک اولماز. بئله کی، آذربایجان توپلوموندا، گونئی سیز قوزئی، قوزئی سیز ایسه گونئی اولماز هاواسی یئر آلماقدا ایکن، دؤولتدن گؤزله نیلن مالی و معنوی دستگین گلمه مه سی اولوسال داوانین ان اولومسوز طرفی اولان اومیدسیرلییه یول آچیر. بؤلگه ده کی وارساییم اولای لارین آذربایجان تورکویونون اوزه رینه ده جالانماسینا راغما، اولایلار قارشیسیندا میلّینی سیلاحسیر بوراخیر. اولوسون اولوملو بیر سونوجا وارسای اوچون یاردیمچی اولمور. وار اولان شرطلرین گله جگیمیزین خیرینه دئیشمه سینه ال وئیشلی ایمكانلار آچیلسا دا گرکن حساسلیق لا یاناشماییر.

میلّنده بوتؤولشمه

"...گونئشین ایشیغی بیر مرجین اوداک نقطه سینده اوداک لانمادان

یاکیجی لیک اؤزلیغینی گؤسترمدیغی کیمی؛ توپلولوک دا، جوشکولو بیر

بیرلشمه اولمادان، تاشیدیغی کوتساللیک صیغائینی گؤسترمز." ²⁰⁶

میلّت اؤز-اؤزلوگونده بوتؤو بیر تترمین دیر. دؤولت آیریلیغینا باخمایاراق، دنیا دا بللی اولان بیر ایرلندا، کره یا میلّتی، تورکمن تورک میلّتی و آذربایجان تورک میلّتی وار. آوستریا خالق اؤزونو آلمانلاردان داها خالیص گئرمان میلّتی سانیرلار. دونیادا ایران میلّتی یوخدور، واحید ایسپانیا میلّتی یوخدور. هیند میلّتی واردیر اما واحید هیندوستان میلّتی یوخدور. واحید کانادا میلّتی یوخدور، اما کانادا وئنداشی واردیر. بونلاری زورلا میلّت

²⁰⁶ ضیاء گؤگ آلب،/ ممد ضیاء: دوغوم 23 مارت 1875، دیاربکی، اولوم 25 اکیم 1924، استانبول، یازار، سیاستچی، سوسیولوگ

آدلانديرماق آماجی آلتیندا کسینلیکله بیر سؤمورگه حیکایه سی واردیر. روس میلتي نه قدر کی دوغالدير. روسیا میلتي، بیر او قدر قوندارمادير. میلتيں بیر دوغوشو اولماليدير. تاریخسل دایاقلاری اولمایان بیر توپلوما میلتي دئییلمز، دئیيله مز! بوتون تاریخ فاکتلارينا گؤره، فارسلا ر هیند-آوروپالی دیللی خالقلار زومره سینده دیر. بو باخیشا گؤره، فارسلا رین تاریخ آخیشی نین اؤزولو بللی فاکتلا ر دایانماقدادیر. بو فاکتلا ر او میلتيں اؤزونه عایدیدیر. او اینسان توپلوسونون بنزه ر اولایلا ر قارشى اورتاق مجاديله سی نین سیمگه داورانیشیدیر.

تاریخ آخیشیندا یاخین و اورتاق مجاديله دن یارانان دیل قوهوملوعوندان دوغان یاشام کؤکلری دئییشیک اینسان چئشیدلرینی اورتایا قویور. بو اوزدن مستقیل فارس میلتي یارانمیشدیر. بو میلتيں ایره ليله مه سینده تورک دؤلتچیلیگی و کولتورونون دانیلماز رولو اولسادا، فارس میلتي نین یارانماسیندا صاحب کارلیق ایدعاسیندا اولاییلمز! تورکلر هنج زامان بو ایدعانى ائتمه دیکلرینه گؤره، کیتابلار یازمادیلار، تاریخ ساختاکارلیغینا ال وورمادیلار. بونا دا احتیاج دویمادیلار. ترسینه فارسلا رین میلتي اولماسی یولوندا اللریندن گلن یاردیمی ائتدیلر. فارس دیلی نین دیریلیگی اوچون تورک دیلینی بئله قوربان وئردیلر. فارسلا ر ایسه حاکیمینه گلر-گلمز ولی نعمتلرینی- آذربایجان تورکلرینی- فارس لاشدیرماغا چالیشدیلار. فارسلا ر بو داورانیشلا رییلا چاغداش بیر میلتي اولمادیق لارینی گؤستردیلر. فارسلا ر، بؤیوک بیر میلتي اولماقدانسا، جیلیز کاراکترلی²⁰⁷ بیر توپلوم اؤرنگی اورتایا قویولار. باخمایاراق کی، دؤلت صاحیبی ده اولدولار. آنجاق، ایداره چیلیک بیلمه دیکلرینی و دورا-دورا هر بیر نورمال ایشین ایچیندن بحران یاراتدیقلارینی دونیایا بیلدیردیلر. بیلینن بو کی، یالنیز دؤلته بییه لنمکله چاغداش بیر میلتي عمله گلنیمیر. چونکی، میلتي اولماق اوچون دؤلتن باشقا ایلکه سل²⁰⁸ میلتي اؤزه للیگی ده گره کیر. میلتي گرک کؤکوندن میلتي کیمی بوداقلانسین. "هر بیر خالقین اؤزونه مخصوصلوعو، بنزرسیزیلیگی شک سیزدیر. هنج بیر خالق هنج بیر خالقى عوض ائده بیلمز. هر خالقین دونیادا اؤز بیئری وار، اؤز سسی وار، اؤز رنگی وار. بو ایدئاسیز هومانیزم چوخ یوخسول گؤرونردی. هر بیر میلتيں بشر مدنیتینه، قاباقچیل ترقی یه باشقاسی طرفیندن عوض ائدلمه سی ممکون اولمایان اوربئینال هدیه سی وار، او هدیه نی اینکار ائلمک اولماز. بو هدیه اساسیندا بشرین مختلف لیگی ایدئاسی، مدنیتین مختلفلیگی ایدئاسی، اولانلیغین ایدئاسی، صنعتین، ایدراکین قلییدن چیخماسی قدرتی اؤز ایفاده سینى

²⁰⁷ خیردا ایچریک

²⁰⁸ پرنسپ لی

تاپیب،²⁰⁹

عاصیف آنا²¹⁰ نین اؤزونه اؤزه ل میلته آنلایشیندا دولغون بیر بوتؤولوک روحو واردیر. یعنی میلته باشقا میلتلره قاتیلیمیر. اؤزه للیگیندن دوغولور و دوغدوغو هر شئی اؤزونه عایدیدیر، اؤزه لوگونه بنزه بیر. تورکلرین مین ایللردن بری، هم قونشولوق و هم ژئوپولیتیک سببلردن فارسلا و روسلارلا ایچ-ایچه یاشاماسینا باخماپاراق اونلارلا هنج بیر آلاندا اورتاق بنزگیشی اولمامیشدیر. تورکلر اؤزه لرینه گؤره، اورتاق بنزیرلی وار. 200 ایلیک آذربایجان بؤلومنه سیله مئیدانا گلن ایکیلی میلی اریتمه سیاستی نین بوتون آغیرلیغی بو میلتن کؤکونو پالتالاسادا، یئنه میلته حاکیم اولان بوتؤولوک روحو اونو یاشاتمیشدیر. اونا گؤره کی، میلته دئییلنده ایله اؤنجه دیل، کولتور، اینانج، تاریخ، گؤرونوش، روح باغلانتیسی، دب-گلنه نك، باخیش آچیسى، اخلاق یوکو کیمی اؤزه للیکلر دوشونولور. سؤزسوز کی، بو اؤزه للیکلر فاپسایان گرچک آذربایجان تورکو اوچون، بیر فارس ویا روس اینسانى ایله اوزون سوره لی نورما ایلیشگی قورماق چوخ چتین اولور.²¹¹ بونون ترسی اولاراق، هم آذربایجان تورکو، یاشام بویو هنج اوزلشمه ین، ائتگیسینده اولمایان بیر ایغیدیرلی، ماکادونالی تورکو اؤزونه داها یاخین دویور، اونا داها سمپاتی گؤستریر. چونکی، کیتابلاردا، حیکایه لرده، تاریخده، دیلده، کولتورده اونو داها اؤزونه یاخین دویور. اونا اولان ظولملری اؤزونه گؤرور. اونا قارشى اولان آسیمیلیا سیاستینی اؤزونه ده گؤرور. اونا قارشى اولان سوی دوشمنچیلیگی نین عینی سینى یاشاییر. اونا اولان قورتولوش یولونون بنزیرینی اؤز میلتنده گؤرور. اؤزگور گلجه ده گنچمیشین آجیلارینی یاشاماماق اوچون اؤز سویداشی ایله یاخین ایلیشگی ده اولماغی نین گرک لی یینی گؤرور. گلجه ده یالقیزلانماسین دییه اونولا اوموز-اوموز اولماق زورونو دویور. یاخیندا ویا اوزاقدا اولماسیندان آسیلی اولمایاراق اؤز دیل داشی نین الده ائتمیش گوجونو، یاشام مورالی نین یوکسه لیشینى حیس ائدیكجه داها دا اؤز کؤکونه باغلانیر، داها دا اولوس

²⁰⁹ اصیف آنا، اولو یوردون عاقیتی، بوتو آذربایجان، عادیل اوغلو یاین لاری، باکی، 2007، ص 49
²¹⁰ اصیف آنا، اصیف قاسم اوغلو افندی، 25 سېتامبر 1935، چایکن، اولوم 6 ایول 1997 باکی، روحانی آنا اوچاغین قوروجوسودور. فلسفه جی، ادبیاتچی، مطلق اینسان فلسفه سینى یارادان فیلسوفودور.

²¹¹ (اولورسا دا، کسین لیکله قارشى ائتگی لردن اورتایا گلن سبب سل ایلیشگی دیر. اتالار دئمیشکن: "آتى آت پاتینا باغلارسان، بیر بویالی اولماسا دا، بیر خویلو اولار!" اول بیلسین بعضیلری فارسلا، تورکلرین بعضی بنزیرلیکلرینی آدادیچی حاللاردا نسب سل (سوی) عامیله باغلا سینلار. بو هنج ده بیلیم سل بیر یاخینلاشما دئییلدیر. ساده جه بو ایکی ایری میلتن مین ایللر بویونجا بیر بؤلگه ده یاشاییب، یاخین ایقلم، هاوا، سو، قیدا بیرلیکلری اولوشدورماسی ایله باغلیدیر. بوندان داها اونمیلیسی فارسلا ایچینده بیر سوز وار: "گوزل یاشام، ایلقار، سونگی و اوشاقلار آنا آختاریرسان تورک قیزیلا اولن!" تاریخ بویو تورک گلینلری نین فارسلا ایچینده بوراخدیغی اخلاق سل ائتگی لرله یاناشی قان قانتیشیغی نین دا دانلیماز رولو اولموشدور. بو عابیله بیرلشمه لریندن توره نن قیافه یاخینلیغی، خوی بنزیرلیگی گنیش آلاندا بیر طرفه اولسا دا، یئنه بیر گرچک دیر.)

اولما ایراده سینى قاپساییر. بودور میللیت چی لیک دویغوسوندان تۇره نن بوتۇلولوک روحو، بودور میلل اولما ایراده سى نین ایلکه دوشونجه سى. من بیر آذربایجانلی یام. منیم کؤکوم تورکدور، سوی آدیم تورکدور. یاخشیم دا، پیسیم ده تورکدور. بو منیم کسین لیگیم دیر، منیم مطلق لیگیم دیر، دئیشمزلیگیم دیر. منیم، دیلی بیر، گئچمیشی بیر، ایندیسی بیر. گله جگی بیر، گولوشو بیر، کدری بیر درینددن اراکا دک چکیلن تورپاغیم بیر، یالنیز بیر اولوسوم وار. بو اولوسومون ساییلی بیر بۇلمه سى میلتمین دونیانین باشا باشیندا و ایران آدلانان یئرده داغلمیش چئشیدلی آدلارلا سسله نیلن سویداش دیاسپورودور. من اولو تورک میلتن عایله سى یم. آذربایجان تورک میلتمیم. "نه موتلو تورکم دینه!" ("آتاتورک") آذربایجان تورکلری 10-مین ایللردیر "آذربایجان" آدلی بۇیوک بیر مکاندا فورمالاشییلار و اونلارین روحو بوتۇدور، معنوی بوتۇلوگو وار. ساده جه، روس امپریاسی اونو زورلا جسمما پارچالادی. آما بیز هئچ بیر جهتدن (انتولوژی، مدنی، معنوی، دینی، پسیخولوژی و ب. باخیمدان) پارچالانمیش خالق دئییلیک - من پارچالانما فیکرینی قبول ائتمیرم. نه اوچون؟ چوخ آدام جاوابی ماتئریالیست کیمی دوشونور، حالبوکی بو مسئله یه ایدئالیست جه سینه یاناشماق لازیمدیر.

بیز بو حرکاتا ماتئریالیست کیمی یوخ، ایده آلیست کیمی باشلادیق، چونکی ماتئریالیزم نه اینکی یاردیما گلیمیر، عکسینه، مانعی اولور. آنجاق ایدئالیزمه سؤیکه ننده بیر تورپاغین اورتاسیندان چکیلیمیش دمیر پرده نین هئچ بیر اهمیتی یوخدور، اونو پارچالایا بیلیمز. چونکو اینسانین روحونون محصولو اونون ادبیاتی دیر، تاریخی دیر، فلسفه سى دیر.²¹² "میلتن بوتۇ اولماسی نین ذاتی اۇزلوگونده دیر. اولوس بیر روحدور. روحون پارچالانماسی ممکن دئییلدیر. روح جیسمین اۇلمه سیله مباحیته لی قونویا چئوریله بیلر. دۇولتله میلل آراسینداکی فرق روحلا جان آراسینداکی فرقه بنزر. دۇولت یارالانیر، زامان کنچکینده آرادان گئدیر. آنجاق میلل بۇیوک روح اولونجا اۇلمه بیر، آرادان گئتمه بیر. زامان اولور کی، اۇز دۇولتینی یئنیند جانلاندریر. سؤزسوز کی، بو یئنی دن جانلانما آغیر حزینه لره مال اولور. میلیونلارلا جان ایتیریلیر. لاکین بیر میلل یئنی دن اۇز من لیگینده اۇزه لشییر و بوتون لشییر. او میلل، دیلده جانلانیر، یاشامدا جانلانیر. دونیادا و تاریخده اۇز یئرینی یئنیند قازانیر. بونلار بیر قیسسا زاماندا اولماییر. میللی دوشمنلر الدهه ائتدیگی بوتون ایچ و دیش ایمکانلاردان یارالاناراق میللی قورتولوش یولونو توتماغا چالیشییر. آنجاق آیقلاانمیش بیر اولوسون قارشیسیندا سونوجدا یئنیک دوروما دوشور. میلل بوتۇلوگو

²¹² عدالت طاهر زاده، قورتولوش و بوتولوک یولو، انلچی بی له 6 صحبت، انلچی بی کیتابخاناسی، باکی، 2003، ص 200

فيكىردن باشلاركن ايشده ديرچه ليشه يۇنه لير. اولوسون حركتة گلمه سى قارشى دا اولان بوتون انگل لرى آشراق قوتسال آماجا سارى هر گون بير آتديم داها ياخينلاشير. سونوندا باغيم سيزليق، اوزگورلوك، اينسانلىق و دؤولتلىشمه سورہ جى داينامدان دوام اندير.

اؤزگورلوك سنوداليسى اولان هر هانسى اينسان تپولوسونون ار-گنج يولو آزادليقدير. دئمك اينسان ايراده سى نين بيرلشمه سيندن يارانان ميلت ايراده سى اولونجا، قارشيسيندا دونيانين ان ييرتيجى انگه لى بنله دايانا بيلمز. يالنيز ميلت روحويلا دؤولتچيلىك ايراده سى، وار اولوشونا دؤنه بيلر. ميلتى، قوتسال ايراده يه سفرير ائدن يول باى ليق رولو دانيلماز اؤلچوده اؤنملى دير. بير اولوسون ميللى قورتولوش ساواشيني دوغرو يۇنه داشيبان ايمانلى، ايراده لى، اولوس و تورپاغى نين قورتولوشونو هر احتراض دان اوستون توتان، كوتله سيله، آيدىنى يلا سئويب-سئويلن، اونلارين آزادليغى و گله جگى يولوندا اؤلمه گى باजारان يول باى لارين اولماسى اؤزه لوگونده بير قورتولوش دنمكدير: "اؤزگورلوك و باغيم سيزليك بننيم كاراكتريمدير. بن ميللتيمين ان بويوك و اجداديمين ان ديرلى ميراثى اولان باغيمسيزليك عاشكى ايله دولو بير آدميم. چوچوكلوغومدان بوگونه كادار عايله وى، خصوصى و رسمى حاياتيمين هر صفحه سيني ياكيندان بيلنلرى بو عاشكيم معلوم دور. بنجه بير ميلتى شرفين، حيثيتين، ناموسون و اينسانليغين وجود و بقا بولايلمه سى مطلقا او ميللتنين اؤزگورلوك و باغيمسيزليغينا صاحيب اولماسى يلا قايم دير. بن شاحصن بو سايدىغيم وظيفه لره، چوك اهميت وئريريم. و بو وظيفه لر بن كنديمده موجود اولدوغونو ايدعا انده بيلمك ايچين ميللتيمين ده عاينى وظيفه لرى تاشيماسيني اساس شرط بيليريم. بن ياشايايلمك ايچين مطلقا باغيمسيز بير ميللتنين ائولادى كالمالييم. بو سبيله ميللى باغيمسيزليك بنجه بير حايات مسئله سيدير. ميلت و مملكتين منفعاتلرى ايچاب ائتتيريرسه، اينسانليغى تشكيل ائدن ميللتلردن هر بيريله مدنيت ايچابى ولان دوستلوك و سياست مناسبتلرينى بويوك بير حساسيته تاكدير ائديريم. آنچاك، بننيم ميللتيمنى اسير ائتمك ايسته بن هر هانگى بير ميللتنين، بو آرزوسوندان وازگئچينه جه به كادار، آمانسيز دوشمانينييم."²¹³

اولوسو آتاتورك ساياغى سنومك، اولوس اؤزگورلوگو يولوندا جانيني قويماق يالنيز بؤيوك روحدان ايره لى گله بيلر. سياسى ندىلردن دئييل، داها درين كؤكدن ميلتى سنومك اولوسال كيمليكدن ايره لى گلر. من ميلتيمين سنودالى سى يام، منيم اوچون

²¹³ مصطفى كامال آتاتورك، www.1915turk.net/ata Turk-ait-soz-soyleyin

میلتیم بؤیوک روحدور. بو روح دؤولتینده یاشار، میلتی اوزه رینده اوچوشار. بو روح سینیر تانیماز. اونون سینیری سینیرسیزلیغی دیر. بوسنالی شاعیر "منیم تورکجه م" شعرینده یوخاریداکی سطیرلری داها دا گؤزل ایفاده ایله آچیر:

" منیم تورکجه م "

بیر بن واریم،
 بنیم له بیرلیکته تورکجه م،
 تورکجه مله بیرلیکته بیر بن واریم.
 نه باشیندا نه سونوندا گلیر اویقار دیلیرین.
 آذری دن توت، بالکانلارا چیک،
 او تورکجه بنیم، بن او تورکجه نین.

بیر اولوسوم وار،
 اولوسوملا بیرلیکته تورکجه م،
 تورکجه م له بیرلیکته بیر اولوسوم وار.
 نه باشیندا نه سونوندا گلیر اویقار اولوسلاریم.
 اورتا آسیادان توت، اورتا آنادولویا چیک،
 او اولوس بنیم، بن او اولوسون.

بیر بن واریم،
 بنیم له بیرلیکته تورکجه م،
 تورکجه م له بیرلیکته بیر اولوسوم وار.
 نه باشیندا نه سونوندا گلیر اویقار دیل و اولوسلارین.
 تورکجه م باشلار آذری دن بالکانلارا،
 اولوسوم اورتا آسیادان آنادولویا چیکار.²¹⁴

²¹⁴ نصرت دیشو اولکو / بوسنالی / ح. شرقی / سوی تورک، / مسلمان تورک دونیاسی ادبی اورنکلری. تهران. 2000. ص 34)

دۆلتده بوتؤولشمه

یئرلی اوچا داغین بیخیلماسین!
 کۆلگه لی ایری آغاجین کسپلمسین!
 جوشقون آخان گۆزل سویون قوروماسین!
 فانادلاری نین اوچو قیریلماسین!
 (کیتابی ده قورقود)²¹⁵

"توپلوم یالنیز دۆولتی له میلته شر!" سۆزو نه قدر وورغولانسا دا، یئنه وورغولانماغا یئری واردیر. توپلومو توپارلايان، اونا ایده آل بخش ائدن آنجاق دۆولتچیلیک دوشونجه سیله اورتایا گلگه بیلر. دۆولتچیلیک دوشونجه سی اولمادان میلته دوشونجه سی ده اؤزولونو ایتیریب، سیاسی تفکوروبون آلتیندا اینله مه یه محکوم قالار. دۆولتین ان اؤنملی نسنه ل ایراده سی سیاستدیر. سیاسی ایستیفلالی، قانون قوروجولوغو، قانونا یؤنه لیک حقوق ایراده سی و بونلارا ایجرا ایمکانی یارادان اکونومیک گوج، بیر میلته دۆولتچیلییه بییه لنمه سی نین تمل داشی دیر. سۆرسوز کی، بونلار اولمادان اونو قورویاجاق هر هانسی گوج اویغولاماسی دا ایمکانسیدیر. ساده آنلاملا ان آزیندان توپلوملار قانونلا، حاکیمیتله، قضا حقوقو ایله، تانینمیش سینیری یلا یاشار. لاکین، سینیرلارینا حاکیم اولمایان توپلوما میلته دئمک اولماز. چونکی، سینیرلارینا حاکیم اولمایان توپلوم، حقوقونا، جزا قانونلارینا، حاکیمیتینه ده بییه دئییلدیر. دئمک بو توپلوم کندی ایداره سینیی الدهه توتاجاق گوجده دئییلدیر.

دۆولتچیلیک آذربایجان اوچون یالنیز، بیر استراتژیک هدف دئییل. او، عئین زاماندا بؤلونموش وطنین بیرلشدیرجی گوجو و اولوس لاشمانین تمل دایاغیدیر. یالنیز دۆولتچیی لیکله اولوسون گرچک بیرلیگی و وطن آنلایشیی اورتایا چیخار. بوگون 50 میلیون لوق آذربایجاندا دانیشاندا هر سۆزدن اؤنجه، بس هانی بو میلته دۆولتی سورغوسو اورتایا چیخماقدادیر. دونیادا نورمال گؤرونن، بو ساده سورغو قارشیی سیندا، دوغرو، بیلیم سل و احاطه لی یانیت وئرمک اؤز-اؤزه لوگونده بیر مجاديله ساییلیر.

²¹⁵ "کیتابی ده قورقود" اوغوز بوی لاری نین 12 سۆیله مینی گونوموزه داشیبیان کیتابدیر. آذربایجان میلی ادبیاتی نین ان یاشلی و اسکی بیتییگی دیر. یازیلما ایللری نین 11،12-جی یوز ایلی یه عایید اولماسی دئییلیر. بعضی قایناقلادا داها دا اسکی لره دایانماسی وورغولانیر.

آذربایجان تورک میلتي، تاریخ بویو بشریتین ان ایلیکین دؤلتچیلیک گله نه یینی اورتایا قویوموشدور. هله م.ق. 3000-جی ایللردن بری هوری لر، قوتی لر، لوللوبی لر، ایسکیت لر، ماننلار، مندیلار، ارشکلر، آلبانلار و آتروپاتئن لر کیمی بیر چوخ ائل بیرلشمه لر محض بو گونکو آذربایجاندا، تورک دؤلتچیلیک عنعنه سی قورولموشدورلار. همین دؤلت آخیشی نین آردیندان قزوی لر، سلجوقلار، ائلخانلار، آتابی لر، قارا قویونلورلار، آغ قویونلورلار، صفوی لر، افشارلار، قاجارلار، آذربایجان دئموکراتیک جمهوریتی، آزادستان دؤلتی، آذربایجان دئموکرات حکومتی و آذربایجان جمهوریتی کیمی دؤلت سیستم لر گونوموزه ده ک چکیله ن دؤلتچیلیک گله نه ییمیزین شېهه سیزلیگینی گؤسترمدکه دیر. بعضی تاریخچیلرین فرضینه گؤره، حتی سومنرلر ده ایکی جای آراسی²¹⁶ کؤچمه دن چوخ اؤنجه اورمو گؤل و یاخاسیندا پاشامیش و ایلیکین دؤلت مدنیتینی قورموشدورلار. دیرلی بازار و تاریخچی، آیدین عباس اوو یازیر: "...S.Lloyorun... فیکرینجه شومنرلرین آنادولودان جنوبی ایکی جای آراسینا گلدیکلری فرض ائدیلمیر. ب. برنتیس ایسه بو تورک سویونون شیمال-شرقدن، یعنی اورمییه گؤل و حوزه سیندن، یعنی گونئی آذربایجان دان، یاخود شرقدن گلدیگینی احتمال ائتمیشدیر. فرانسیز طبیعت شناس فیلسوفو B. Brenteys شومنرلرین اورال-آلتای دیل قروپونا داخل اولدوغونو یازمیشدیر. آلمان عالیمی F. Hommel Rekly نون بو فیکرینی تصدیق له یه رک قئید ائدیر کی، شومنرلر جنوبی ایکی جای آراسینا مرکزی آسیادان گلmişلر و اونلار آلتای دیل قروپونا داخیلدیر..."²¹⁷.

دئمک بو میلتن تاریخى نین ان دیرنلرینده دؤلتچیلیک سیستمی اولموشدور. آنجاق، بو زنگین گنچمیشه باخمایاراق، سون زامانلاردا روس- فارس بیرلشمه سی قارشى سیندا ایقادان دوشن تورکون سیاسال دؤلتچیلیک سیستمی ده یوخ اولماغا اوغرامیشدیر.

1991- جی ایلده آذربایجان ین قوزئی ینده اؤزگور دؤلتین یارانماسی قیرلمیش دؤلتچیلیک عنعنه سینى میلتمیزه قازاندىرسادا، تام اولاراق آذربایجان دؤلت چیلیگین حالن اوپتیمال حیاتی پاشانماقادیر. گوروندیو کیمی آذربایجان تورک میلتي، دؤلت چیلیگینی تام قازانماق اوچون یئنیش-یوخوشلو میللی-قورتولوش ساواشی آپارماقادیر. بو ساواش قوزئی ده، دؤلتده دئموکراتیک لشمه، حقوق سل لشمه کاراکتری داشییرسا، گونئی ده تام آلانلی آنتی فاشیست بیر ساواشا سوروکلمکده دیر. دئمک

²¹⁶ (مئسوپوتامیا / دجله فرات /)

²¹⁷ (آیدین عباسوو. میللی دؤلتچیلیک مفکوره سی و لاییک لیک، باکی اونیورسیتنه سی نشریاتی، 2002. ص 19)

داوا هر ایکى تايدا ميللى داعوادير. بیرى اؤز دؤولتچیلیگیمیز چاتی آلتیندا و دئموکراتیک لشمه فورماسیندا، ایکینجیسی ایسه اشغال اولونموش تورپاقلاریمیزدا اشغالچی فاشیست فارس رژیمه. سؤزسوز کی، هر ایکى داوانین ان آپاریجی اولکو سیلاهی بوتؤوچولوک ایدئاسی اولمالیدیر. بعضی لری بو اولکونون قوزئی گركلی اولمادیغینی ایره لی سورورلر. اونلار بؤیوک یالنیش لیقدا دیرلار. چونکو، هر هانسی دئموکراتیک لشمه، چاغداش لاشما، حقوق سل لشمه داوانین ان باشیندا اولوس دایانیر. اولوسا سؤیکمه دن هر هانسی یوخاری دان رفورم چاباسی، اؤز-اؤزه لوگونده اوتوریتاریزمه، توتالیتاریزمه یینی بویودلار قازانديران سیاسی ساختاکارلیق اولار. میلت بوتؤودور، میلت سؤیکه نن هر هانسی سوسیال-سیاسال چابا ایسه، بوتؤولوک روحنا سؤیکمه لیدیر. بئله اولماسا قوزئیده دئموکراتیک لشمه سوره جی اوزون زامان اؤز باشینا فیرلاناچاقدیر. گونئیین میللی دؤولتچیلیک داواسی ایسه، بیر باشا بوتؤولوک روحیلا یوغرانمیش اولوم-دیریم ساواشی دیر. گونئی ده بوتؤولشمه اولکوسو بوس-بوتون میلتلشمه و دؤولتشمه کیملیک بیلینجی نین اؤزئینده دیر. سؤزسوز کی، بوتؤوچولوک ایدئاسی نین ان بیرینجی سونوج آشاماسی

گونئی آذربایجان دؤولتچیلیگی دیر.

گونئی یین میللی دؤولتچیلیگی نه اینکی بوتؤو آذربایجان بیرلیگی نین آجاری، عینی زاماندا تورک اینسانى نین و بؤیوک تورک میلتى نین آیدینلیق قاپیسی، هابئله بؤلگه و دونیا باریشى نین آنا یولو و شاه داماری دیر. گونئیین دؤولتچیلیگی بؤلگه ده گندن داها چوخ رتکلام کاراکترلی سیاسی اویونلارا سون قویمانین باشلانقیجی دیر. بؤلگه ده یاشایان بوتون خالقار آزاد و اؤزگور یاشاماق ایمکانی الدهه ائده جکلر. داها ظالم و غدار سیستم لرین سیاسی، حربی باسقیسیندا قالمایاچاق لاریندان آرخایین اولاجاقلار. گونئیین دؤولتچیلیگی نین قورولماسیلا کون فئدراتیو بیر تورک وارلیغی نین (چاغداش توران ائوی) دا یارانماسینا ال وئریشلی شرایط یاراناجاقدیر. فارس دؤولتچیلیگی اوزوندن بؤلگه خالقاری ایچینده یارانان قارشیلیقلى گووه نسيزلیغین یئرینی دوستلوق و امکداشلیق آلارکن، یالنیز آزاد اولموش خالقارلار دئییل، فارسستان دؤولتچیلیگینه ده چاغداش، دئموکراتیک و لاییک یاشاماق اوفوقی گؤرونه جکدیر.

دؤولتچیلیک هر میلتین ان باشدا گلن آماجی و وارلیغی نین ان یوکسک اورقانی دیر. دؤولتچیلیک بیر میلتین دیلی نین، تاریخی نین، کولتورونون، تورپاغی نین، دینی نین، سیاستی نین، اقتصادیاتى نین، قانون سل لیگی نین، حقوق سل لیگی نین و... دیریلیک تملی و عینیت رمزی دیر. بو اوزدن دؤولت تملیندن اوزاقلاشمیش هر هانسی بیر میللی وارلیق چوخ دا گئچمه دن اؤزول تملرینی سارسیداراق، روح بوشلوغونا و ایچدن

بوشالما تهلكه سینه توشلار. "اتلینه" اولموش میلّت روحانی بوشلوغونو دولدورماق اوچون هر هانسی غالب ماهیتی منیم سمه یه جان آتارکن، نسیل-نسپل اؤز دوغما اؤزولوندن اوزاقلاشماغا سوروکله نر.

بو دوروما بیر آز سرت یاناشیلارسا، آذربایجان تورکونون ده بئله بیر هاوایا گیرمه سی مشاهیده اولونماقدادیر. آنجاق بیر گرچگی ده اونوتماق گره کیر کی، آذربایجان تورکو مین ایللر دؤلتچیلیک گله نه یی نین بیر اوزانتی سی دیر. دؤلتچیلیک، آذربایجان تورکو اوچون بیر اله گلmez خولیا دئییل. ساده جه 80-ایل بوندان اؤنجه به ده ک ایران آدلانان یئرده گلنک سل تورک دؤولتلی اولموشدور. دوغوردور کی، بوگونون دوروموندا بیر گله نك سیزلیک یاشانماقدادیر. و بو دا، میلّیمیزین شدتله گئری قالماسینا و دونیا گلیشمه سیندن اوزاق دوشمه سینه ندن اولوبدور، آنجاق بونو دا اونوتماق لازیمدیر کی، آذربایجانین یالنیز کچیک بیر بؤلومونده میللی ایراده میز حاکیمدیر.

گونئی ده هله لیک میللی دؤولت اولماسا دا، اونا چاتماق ایدنیاسی هر گون بؤیومکده دیر. هر تورک اؤزونو فارسدان آرتیق سانماسا دا، اکسیک سانماییر. "من تورکلویمه گووه نیرن. من تورکم. منیم فارسلا قایناشاجاغم یوخدور. من باشقا، فارس باشقا. من اولو میلتم. فارس ایسه مندن چوخ دالی و فارس، روس، اثرمنی تورکون اسکی دوشمنی کیمی سؤزلر بوگون گونئی ده و ایران آدلانان یئرین باشا-باشیندا یاشام ساواشی وئر ن آذربایجان تورکلوونون بنیینیدن و اورگیندن قویان سؤزلردیر.

فارس توپلومو تورکلردن مینلر ایل سونرا تاریخ صحنه سینه گیرمیش، توپلوم فورماسینی تورکلردن اؤیرنمیشدیر.

فارس توپلوسو تاریخ بویو تورک میلّتی قدر ساییلی و گئنیش توپلومو اولمامیشدیر.

فارس توپلوسو تاریخین بؤیوک بؤلومونده تورک میلّتی نین دؤولتچیلیک سیستمی آلتیندا یاشامیشدیر.

فارس میلّتی تاریخ بویو اؤز دیل، کولتور و وارلیغینی ساخلاماق اوچون تورک دؤولتلیینه سؤیکنمیش و اولوملو یانیتلارا وارمیشدی.

آذربایجان تورکلری بؤلگه شرطلرینه گؤره، هر زامان بیرینجی لر سیراسیندا اولموش و ایران آدلی دؤولتین یارانماسیندان اؤنجه کی زامانلارادک هر زامان بیرینجی یئرلرده دایانمیشدیر.

فارس شووینیزی اؤزونون اوستون حاله گلمه سی اوچون هنج تاریخی مثبت ایزلر بوراخا بیلمه میشدیر. ترسینه اولاراق گون گنچرکن اؤزونده اولان بوتون ضعیف تمللری مغلوب توپلولوقلارا جالامیش، اونلارین دا کولتورل کؤکلرینی سارسیتماغا چالیشمیشدیر. نتیجه اعتیباری له اؤز من لیگینه بییه چیخماق ایسته یین چئشیدلی خالقارلا فارسلا رین آراسیندا درین دوشمنچیلیک اورتامی یارانمیشدیر. ایران مرکزی سیاستچیلره گؤره، بو تهلهکه لی گنیشین قارشیسینی آلماق اوچون، ایران آدلانان دؤولتین فئدرال سیستمه گیرمه سی گره کیر. یوخسا بو گنیشین سونو ایران دؤولتچیلیگی نین داغیلماسیلا سونوجلاناخاقدیر. بو دوشونجه نین اؤزونون تهلهکه لی اولدوغو بیر جوخ میلی-سیاسی آراشدیریجیلارین گؤزوندن قاچما ییر. اونلار گؤره، ایران فئدرالیزی اؤز-اؤزه لوگونده فارس مرکزیلیگینی قورویوب ساخلاماق اوچون بیر دوزاقدیر. بو میلی-سیاسی آراشدیریجیلار بئله دئییرلر کی، میلی ماهیته وارمادان سیاسی اویون یولونا دوشن هر هانسی میلی قورتولوش حرکاتی هدفه وارمادان چؤکوشه اوغرار و کئچمیش قالخیشلار کیمی یئنه ده میلتن آرزولارینا ترجومان اولماز. بو قونویلا باغلی، ان باشدا گلن سورون، آذربایجانا ایران آراسیندا اولان تورک-فارس ائتتیک سورونودور. بو ائتتیک سورونون حلی یولو فئدرال و یاخود بنزر ایران-فارس مرکزی سیستملر دئییل. باشقا سؤزله ایرانلا آذربایجان آراسیندا وار اولان سورونون کؤکو سوی کؤک پرولئمیدیر. بو پرولئمین سیاسی رفورملارلا آرادان قالدیرماسی ممکن دئییلدیر. بو سورون یالنیز، آذربایجانلا فارسسیستانین آیری-آیری دؤولت لره صاحب اولماسیلا حلّ اولما ییلر. ایران پان فارسیست، پان اسلامیست کیملیک دیر، ننت بیر سؤزله، آذربایجانین دؤولتچیلیگینه قارشى بیر میلتن اوستو انگلدیر. آذربایجان، یاخین کئچمیشده تورک سوی لو سلاله چیلیک سیستمی نین گیزلی ظولمونه اوغرامیشدیرسا، ایندی اؤز سوی دوشمنلری طرفیندن قوشا میلتن اوستو انگله توشلانمیش دورومدادیر. بو دورومون تولورانس لی و سیاسی رفورملارلا حلّ اولجاغینا اینانلار یالنیش یولدادیرلار. بو دوشونجه نی یورودنلر آچیق-آیدین آذربایجانین میلتن-دؤولت اولکو دوشونجه سینی، 1945-جی ایل کیمی محض بیر سیاسی پرولئم سویه سینه یئندیرمک ایسته ییرلر.

پهلوی زامانی، ایرانچیلیق لا، اّمّت چیلیک، ایکی دوشمن ایدئولوژیک کیمی قارشى-قارشىیا دابانمیش سادا، بوگون بو ایکی ایدئولوژی نین چیغلمه سی نین سننتریندن پان فارس اسلامیست کیمی اّنتی میلتنر معجون ایدئولوژیک اورتایا گلیمیشدیر. دنمک اولار کی، تورک اولوسونون چوخ آز بؤلومونو چیخانندان سونرا قالانی بؤلومو اؤزونو مسلمان ساییر. هنج شبهه سیز، اسلام دینی نین تورکلرین ایچینده چوخ درین یئری

واردیر. تورکلوپون کولتور کیم لیگینده دانیلماز بیر یئری اولان اسلام دینی نین تورکلوکدن آییرما دوشونجه سی اولدوقجا اوزاق خولیا و یالنیز یوتوپیا (اوتوپیا) خئیال اولاراق آلقیلانا بیلر. اسلام تورکلرین و یجدان و اینانجینا یئرلشمیش معنوی دایاق و روحساللیق اؤزه للیکیدیر. ایستر کلاسیک، ایسترسه یئنی تورکلوق لارین دوشونجه طرفینده تورکچولوکله اسلامین قویولماز ایزلرینی گئنیش قاپسامدا گۆرمه مک ممکن دئییلدیر. یوسف آکچورانین آدلیم اوچ طرز-ی سیاست کیتابیندا دئییلیر: "لاکین شودا اونوتولمامالی دیر کی، زامانیمیزدا بیرلشمه سی محتمل تورکلرین بؤیوک بیر کسیمی مسلماندیر. بو جهت له، اسلام دینی، بویوک تورک میللتی نین تشکّلونده مهم بیر عنصر اولما بیلیر. میللیتی تعریف ائتمک ایسته ین بازیلاری، دینه بیر فاکتور گیبی باخماق ادا دیرلار. اسلام تورکلوپون بیرلشمه سینده شو حیدمتی یئرینه گتیره بيمک ایچین، سون زامانلاردا هیرستانلیکتا دا اولدوغو گیبی، ایچینده میللتلرین دوغماسینی قبول ائده جک شکله دئییشمه لی دیر. بو دئییشمه ایسه، همن همن مجبوریدیر. زامانیمیزین تاریخینده گۆرولن عمومی جریان ایرک لار دادیر. دینلر، دین اولماک باکیمیندان، گئندیکجه سیاسی اهمیت ینی، قوت لرینی کایب ائدیورلار. ایجتیماعی اولماکتان زیاده شاحصی له شیورلار. جمیعت لرده و یجدان سربست لیغی، دین بیرلییی نین یئرینی آلیور. دینلر، جمیعتلرین اک ایشلری اولماکتان واز گئچرک، کالب لرین هادی و مرشیدلیغینی عهده له نیر، آنجاک حالیک ایله ماحلوق آراسینداکی و یجدانی رابطا حالینه گنجیور. دولایی سی ایله دینلر آنجاک ایرک لارلا بیرلشره ک. ایرکلارا یاردیمچی و حتی حیدمت ائدیجی اولاراک، سیاسی و ایجتیماعی اهمیتلرینی محافظا ائده بیلیرلار. "1. روسیادا اورتودوکس لوک، آلمانیدا پروتستان لیک، اینگیلتره ده آنگیکان لیک، مختلیف مملکتلرده کاتولیک لیک." 218 آیدین عباسوو بو قونونو آذربایجان آچیسیندان اله آلاراق یازیر: "تورک مدنیتی نین بوتون علامت لرینی داشییان میلتمیزین میللی روحو دینی روحلا آهنگدار گۆرونسه ده، مشاهیده لریم اساسیندا دئییه بیلریم کی، میللی روح داها چوخ اؤزونو بروزه وئیر. بو میللی روح، آذربایجانین گونئی ینده ده، قوزئی ینده ده، عینی معنادا اؤزونو بروزه وئیر. باخما یاراق کی، هر ایکی طرفده، میللی، دینی، سیاسی علاقه لر مختلیف شکله یؤنه تیلیمشیدیر. 219 "میلادی 8-جی یوز ایلیلدن ایچ-ایچه گیرمیش تورکلوک و اسلام دینی، بو گونده همن ایلیشگی نی ساخلامیشدیر. آنجاق ایران اسلام رژیمی نین شیعه مذهب ایدئولوژی سی له حاکیمیتیه گلمه سی دی نین روحانی ده یئرینی دوشوردو. بو رژیم دین سل دؤلتچیلیک فورماقلا،

218 یوسف آکچورا، اوچ طرز-ی سیاست، 2. باسقی، آنکارا، 1987. ص 34، 35

219 آیدین عباسوو، میللی دؤلت مفکوره سی و لاینیک لیک، باکی، 2002 ص 94-95 .

ایران آدلانان دؤولت سیستمی آلتیندا یئرلشن میلترلرین اولوسال کولتورلرینی دین سل لشدیرمه یه باشلادی. خالقلارا عایید اولان بوتون میللی گله نك لر باسقی یا معروض قالدی. آنجاق رژیم تئوریسین لری، بو گنڈیشین بؤیوک بوشلوق لار یاراداجاغینی دوشونه رک یاریدان قاییدیب اسلاملا ایران چیلیق تئز-آنتی تئزی بیر قالب دا یئرلشدیره رک پان فارس-اسلام فوندامنتال سنننز اورتایا قویماغا ال ووردو. موللا رژیم یه پهلوی شووینیستلرین باحرامدیغینی باجاردی. اگر پهلوی پان فارسیست شووینیزمی واختیلا "خدا-شاه-میهن"²²⁰، "یک زبان، یک ملت"²²¹ کیمی شعارلارلا چئشیتلی مغلوب میل لری سیاسی و کولتور استیخاله سینه چکمه یه چالیشیردی. پان فارس-اسلام رژیم، "ولایتی مطلقه ولی فقیه"²²²، شعار ی آلتیندا فارس دیلینی بو توخونولماز و ایلاهی؟! آیه نین مرکزینده یئرلشدیردی. پان فارس-اسلام رژیم، بو پرنسیپ شعار آلتیندا دئوریم ائتمیش خالقلارین یولونو کسه رک، ایران آدلانان اولکه نی گرچک اینسان ساللاخاناسینا چئویردی. پان فارس-اسلام رژیم، اؤزونه مخصوص دیکتاتورلوقلا گنچمیش رژیمین نه درجه شووینیست اولماسینی اونوتدوردو.

لاکین رژیمین بوتون آلانلی چابالارینا راغما، باشدا آذربایجان اولماقلا، ایراندا یاشایان چوخ بؤیوک بیر میللی اوپانیش آیاق توتماقدادیر. بو میللی آیاقلانما گون گنچدیگجه دونیا میقیاسیندا دا تانیماغا باشلامیش و اؤزگور دؤولتلرین یارانماسینداک آیاقدا قالما ایراده سینی سرگیله بیر.

دؤولت و اینسان

ایران آدلانان جغرافیک مکاندا اینسانلا دؤولت آراسیندا دئموکراتیک و قورخودان اوزاق ایللیشگی اولما بیلریمی، سورونونو نئجه دوشونمک اولار؟ بیر چوخ دوشونوره گؤره، سورونون یولو داها رادیکال و کسگین اولمالیدیر. بئله لرینه گؤره میل، اینسانلارین بیرلیگیندن یارانان جانلی و ایرادی وارلیقدیرسا، بو جانلی وارلیغی اولوشدوران آزاد اینسان روحودور. دئمک آزاد اینسان بیر میلتن اولوشماسی اوچون تمل شرط ساییلارسا، اونا نسبت ایسه، یالنیز آزاد اینسان توپلوسو میل سایيلا بیلر. بو او دئمکدیر کی، اینسان

²²⁰ تانری - شاه - وطن

²²¹ بیر دیل، بیر میل

²²² دین امری نین مطلق آغالیغی/حاکیمیتی

اسیر دورومدا ایکن میلّت و دؤولت ایدراکینا یالنیز بیر سوبیئکتیو فورمدا یاناشا بیلر. چونکی، یالنیز اؤزگور اینسان ایراده سی اولان یئرده میلّت و دؤولت وارلیغیندان سؤز گئده بیلر. کانت²²³ دئمیشتکن: "آزاد اولمایان اینسانا، اینسان دئمک اولماز! منه گؤره، ان قورخونج اولای، اؤزه لوگومو اؤزگه لر الینه وئرمک، اؤزومو باشقالارا تسلیم ائتمک و اونلارین ایستک، هوس، ایراده سینه یئم اولماقدیر."

بو رادیکال دوشونجه یه داپاناراق، اینسانین ان بؤیوک دوشمنی، اؤز ایچینده کی شدّت و تضادی دیر. گنللیک ده اینسان آنلامی تک باشینا ضیدیتلرین سننتری ساییلیر. آنجاق بو سننتر دئییلن نسلن نه اینکی گؤروتوسو کیمی دئییل، هم ده گوروتوسونون ترسینه بئله چئوریله بیلر. اینسان یالنیزلیقد، یا تام توپلوما قاپالی اولان درویشدیر، یادا توپلومدان قوموش اولان بیر آنارشیس دیر! بونلارین هئچ بیر اینسانلیق روحونا اویغون اولمادیغینا گؤره، گنل کولتور اورتایا گلیر. کوتله قارشیلیقلى احتیاجلارینا گؤره، بوتون یاشام آلانلارینی ایلیشگی مئیدانینا چئویریر. بو ایلیشگیدن دوغان کولتور، اینسانلارا ائله بیر معنوی گوج وئریر کی، آرتیق اونو الدن وئرمه مک اوچون جانینی بئله وئرمه یه حاضر اولورلار. دئدیک کی، اینسان طبیعت جه بیرتیجی دیر. بو طبیعت، ایستر-ایسته مز باشقالارینی اؤز آلتینا چکمه یه و تسلیم ائتمه یه جان آتیر. آنجاق کولتور و کولتور توپلومو دا راحت-راحت بو بیرتیجیلیق قارشیسیندان گئری چکیمز. چونکی، کولتور اینسانین بیرتیجی دوغوشونو یارادیجی دوغوشا چئویرمک اوچوندور. بو اوزدن، اینسان توپلومو بؤیودوکجه، کولتور ده بؤیویور، کؤکله نیر، بوداقلانیر و یاییلیر. توپلومون قوروجوسو اولان اینسان، دورمادان اؤز احتراض و ایستکلریله بؤیویور. بیرنی سل اؤلچودن آشاراق بؤیوک کوتله نین اورتاق ایسته یی اولان ایستکلر، زامان سوره جینده توپلوم مالی اولاراق حتّی دونیا اؤلچولرینه یوکسه لیر.

اینسان بیولوژیک وارلیق اولاراق بیر عؤموردن سونرا اؤلور. او، اؤلونجه بوتون دیک و ایستکلری ده، اونولا اؤلور. لاکین، بو ایستک و دیکلر اؤلوموش اینسانین یاشامیندا سنه ل لیک قازانیرسا، یاخود اولوس و توپلوم اؤزته لینه چئوریلیرسه آرتیق بیر توپلوم مالی کیمی اؤزونه کیملیک قازانار و بلیرسبز زامان سوره جینده یاشاپار. ماکادونیالی اسکندر، ب. ناپلیون، و. لنین، آ. هیتلر، ژ. استالین، کیمیلر دونیانین ان اولای یارادان سیاسی لیدرلری اولموشلار. اونلارین زامانیندا بؤیوک اینسان کوتله سی یوخ اولموش، اینسان

²²³ ایمانوئل کانت: (1724-1804) پروسیا (پروس) دا آنادان اولموشدور. زمانی نین ان آدلم فلسفه، ریاضیات، فیزیکا بیلیم آدامی اولموشدور. منطق و تفکور فلسفه سی نین ایلك بانى لرین دن دیر.

یارادیجیلیغی محو ائدیلیمیشدیر. میلیونلارچا اینسانلیق آماجی و ایسته بی باسیلمیشدیر. آنجاق، آدلاری سادالانمیش کیشیلر ده، بللی ایستکلرله مئیدانا آیاق قویموشدورلار. اونلار اؤز لیدرلیک گوجونو قوللاناراق اینسان بیرتیجی لیغینی سرگیله میشدیرلر. اونلارین اورتایا قویدوقلاری ایدئا اؤزه لریندن سونرا دا یاشادی و یاشامقادیر. چونکی، اونلار دیری ایکن اؤز نسنه لرینی اورتایا قویموش و قویدوقلاری نسنه لین اولکوسونو میلّت و یا میلّتی بیر بؤلومونده یاشام فلسفه سینّه چئویره بیلیمیشدیرلر. بوگون اونلارین آدلاری وارسا، ایستکلرله بیرلیکده یاشاییر. آتاتورک 20-جی یوز ایلین باشلانقیچیندا، ائلچی بی ایسه، عصرین سونلاریندا تورکیه و آذربایجان تورکلری اوچون قورتولوش ایدئاسی اورتایا قویدولار. آتاتورک اؤز زامانیندا ایدئاسی نین گرچکلیگینی یاشادی. او، اؤلندن سونرا دا تورک میلّتی نین گوندمیندن دوشمه دی. ائلچی بی ایسه، آذربایجان تورکلویونون یئنی دن میلّت اولماسی اوچون بوتؤلوک ایدئاسی تئزینی اورتایا قویدو. ساده بیر اؤیرتمن کیمی بو دوشونجه نی نخجیوان دان، باکی یا و اورادان دا، سووت زیندانلارینا داشیدی. میلّت اوغرونا یاشامینی سنّه-سنّه سونان²²⁴ ائلچی بی، میلّتی نین بیرلشمه سینّی گورمه دن اؤلدو، آما اؤز یاشادیغی سورجده بو ایدئانی اولوس اؤزل ینه چئویرمه سینّی باجاردی. ائلچی بی، اؤلوموبله ایستک و دیلگینی اؤزو ایله آپارمادی. اونو بیر قورتولوش ایدئاسی اولاراق میلّتینه قویدو. تاریخ بئله دوغور و بئله ده داوام ائدیر. اینسان اؤزوبله اولوسو آراسیندا ایلقار باغلارکن جیسمن اؤلمه سیله روحن اؤلمه بیر. بو بیر میلّتچیلیک اولکوسودور. بو نه کلاسیک ایدئالیزمیدیر، نه ماتیریالیزم. بو دوشونجه یه گوره، بؤیوکلوگو باجاران اینسانلار اؤلوملریندن سونرا دا اینسانلارین ایچینده یاشاییر.

اؤزگور و باغیمسیز توپلومدا یاشایان اینسانلار، توپلوملا بیرلیکده بؤیویور و گنل آنلامدا یارادیجی اینسان اولورلار. چونکی، باسقی و سومورگه محصولو اولمایان اینسان، بوتون یاشام آنلارینی سنّچیب-سنّچیلیب کن یاشاییر. آزاد اینسان، باغلی اولدوغو توپلومدا سربست اورتاق اولاراق دوشونور، دوشونرکن یارادیجی رولو اویناییر. یارادیجیلیغی توپلوم مالی اولونجا، اؤزوبله توپلوم آراسیندا بیر قویولماز اخلاق کؤرپوسو سالییر. توپلوم مالینا چئوریلن اینسان اؤزوندن سونرا اولوس روحوندا یاشاییر. بورادا توپلوملار ایچیندن چیخان قهرمانلارین حال لانماسی دئییل، دؤولتله اینسان آراسیندا اولان ایلیشگی سؤز قونوسو اولور. اونوتامالی بیق کی، اولوس یولوندا ساواش قهرمانلاری بیر چوخ زامان اسیر و گئری قالمیش میلّتلر ایچیندن چیخار. یوخسا، آزاد اؤلکه و باغیمسیز،

²²⁴ تقدیم ائدن

چاغداش و اولوس-دؤولته بیهه لنمیش بیر میلین ساواش قهرمانینا نه احتیاجی اولای بیلر کی؟! بئله توپلوملاردا قهرمان دئییل، گلیشمیش اینسانلار یئتیشر. بیر آزاد ژاپونالی ایله بیر اسیر آذربایجانلی نی میثال گؤتورک. نورمال حالدا، ژاپونلو اینسان، بوتون انرژیسینی ایدئال یاشامین سینیرسیزلیغینا حصر ائدر. اونون اوچون، پروبلئم قارشیسیندا اولان سینیرسیز زیروه لره ال تاپماقدیر. ژاپونلویا گؤره، زیروه یه چاتماق یولونون تکجه انگلی گئل بیلگی دیر، اونون اوچون کیشی سل بیلگی آنجاق گئل ائیتیم ایچینده آنلام تاپار. اونون اوچون، کیشی سل بیلگی لنمه ایکینجی پلانلی یدک سایلیر. بیر ژاپونلو اوچون گونده لیک یاشامین آنلامی، ائیتیم، اؤرتیم، یارادیجیلیق، آیلنجه، ایدمان، چئوره چی لیک و عایله بیرلیگیدیر. بوگونکو نورمالار چرچیوه سینده، بیر گونئیلی نین بیر ژاپون اینسانینا یئتیشمه سی ممکون دئییلدیر. بس گرچک یول ندیر؟ بیر گونئیلی اوچون ایکی یول وار: یا اؤزونو اولمه یه ووراجاق میللی یاشام آدینا هئچ دوشونمه یه جک، اؤزونو، عایله سینیی، یاخینلارینی فارسچی دالغالارا تاپشیراجاقدیر. قارشیدان گلن هر نه یی قبول ائده رک، اؤنجه ائلینه، سونرا آسیميله و ان سون مانقورت اولاجاق.

و یا دوشونه رک یاشام مجاديله سی وئر جک، یاشام اوغوروندا اولمه گی باشاراجاقدیر. دوغال اولراق، بو هر ایکی دورومدا، گونئیلی نین گونده می ژاپون لونون گوندمی له هئچ اوخشارلیغی اولمایاجاقدیر. بیرینجی نین سوره جی نین هارا گنتمه سینیی نظره آلاق اوزه رینده دایناماغا احتیاج یوخدور. آنجاق، اؤزونو قورتولوش اوغوروندا وئر ن گونئیلی نین ان اولوملو و ایلقارلی گونده مینی سوی، دیل، تاریخ، عادت-عنعنه، کولتور و قیسساجاسی الیندن آیینان بوتون اؤزگورلوکلرین گئری آیینماسی اولوشدوراجاق دیر. او ایسه، بوتون ایش آلانی، یاشام ساحه سی ایرقچی دوشمنه قارشیی مجاديله مئیدانینا چئویره جکدیر. چونکو، یا دوشمن سیستم ینه قارشیی دوغرو خیدمت ائده رک ویجدان تری تۆکه جک و یا، میللی نیفرتینه و اینسانلیق ویجدانینا سؤیکنه رک دوشمنینه خیدمت وئرمک یولوندان قاچیناجاق و اینسانلیق زیروه سینیه دئییل، یالنیز اینسان کیمی قبول اولماغا گؤره مجاديله ائده جک. میللی گونئیلی اوچون دوشمن دپللی زورونلو دؤولت سیستمی ائیتیم، اولوسونون قافاسینی بولانديران گونده لیک زهدیر. اوندان قاچماق میللی ساواشدیر. کیشی سل ائیتیم بو زهرین ملهمی سایلیر. گونئی لییه گؤره، اینسانلا دؤولت آراسینداکی ایلیشگی نین دوغال اورتامی یوخدور، بو ایلیشگی نین یالنیز ذهین سل ساواش اولدوغونو دئمک اولار. ژاپونلویا گؤره، بو ایلیشگی چوخ نورمال بیر نسنل لیکدیر. ژاپونلو بؤوک ایدئاللار پنشینده، گونئیلی ایسه یاشام حاقی قازانما آرزوسوندادیر. او دا اینساندیر، بو دا اینسان! سیزجه کانت رادیکالیزمینیی ایچرن نه کیمی

فلسفه دورماقدادیر؟ سیزجه، بو قیسیسا قیاس لامادان اورتایا چیخان تابلونون بئله آنلامی اولارمی؟

آ) 21-جی عصرین پوست مدرن اینسانی.

ب) اورتاچاغ جهالتی نین اسیر اینسانی.

اینسان اؤز-اؤزلوگونده هدف ساییلیرسا، اونون اینسانلیغی عالی هدف ساییلماق دا دیر. بو عالی و یوکسک هدفه وارماق اوچون آزادلیق و حرّ اولماق اؤن شرط ساییلیر. یالنیز آزاد اینسان یاشامین نه اولدوغونو دویوب، حیس لرینه قاتا بیلیر.

یئنه "کانت" ین بو جمله سینی وورغولاماق ایستردیم کی، "سریست اولمایان اینسان، اینسان ساییلماز!". بو سؤزون توپلوم ایچینه داشینماسی یلا، اینسان ایستر-ایسته مز بئله بیر قورخونج اوداقلا اوز-اوزه دایانیر: "باخیملی و اؤز دؤولتی اولمایان اسیر بیر اینسان توپلوسونا، اصلا میل دئییلمز!" بو آنلاما گؤره، یالنیز دؤولتی اولان توپلوملار میل ساییلیر. ایندی بو میل ایستر اؤز بایراغی یلا BMT-ده سؤز بییه سی اولان اوووج بویدا مالتا اولسون، ایستر آمئریکا. آذربایجانا گلینجه ایکی تابلو اورتایا چیخیر: قوزئی ایله میل، گونئی ایله توپلوم!

5. بۇلوم

آذربایجان اولوس-دؤولتی نین ایلکه لرینی یۇنلندیرن تمللر!

1- آذربایجان ایلک توپلوم یوکسه لیشی نین بنشیدیر.

باکیدان 50 کیلو متر گونئی ساری یئرلشن قوبوستان ماغارالاری مدنی لشمیش اینسان توپلوسونون یاشام یئری کیمی تثبیت اولونموش ان اسکى بۇلگه لردن بیرى دیر. آروپا، آمتریکا، روسیا و اۆلکه میزین ان تانینمیش بیلیم مرکزلی طرفیندن اینجه له نمیش بو ماغارالار، 12000 ایلک ایلکین اینسان توپلوسونون ایزی اولراق قبول لانمیشدیر. ماغارالار اوزه رینده قازیلان رسیم لردن آیدینجاسینا بلی اولور کی، بو اینسانلار آغاجلاردان گمی دوزلتمه یی، سو اوزونده حرکت اندیپ بالیق توتماغی، بیرلیکده هالای رقصی اوینماغی، حنیواندان ایش چکمگی باجاریرمیشلار. سؤزسوز کی، بونا بنزر اؤرنکلرین بوللوغو، آذربایجان یایلاسی نین دونیانین ان ایلکین توپلوم مرکز لریندن اولماسینی گؤستمکده دیر. بو تورپاقلاردا میلیون ایلدن داها اسکى تثبیت اولونان اینسان یاشامی سورموش و بیلگیلره بللی اولمایان بشریت ایزلری بوراخمیشدیر. قوبوستان ماغارالاری بورادا یاشایان یئرلی و ساکین اینسانلاردان اؤرنکلر اله وئیر. "قوبوستان یاشایان نئولیت چاغی (یئنی داش) اینسانی سیلیکاتدان ضربه ووران آلتدن، سیلیس بیجاقلاردان، اوجو بیز داش نیزه لردن و قلمه بنزر دلجی ابزارلاردان بارارلانیرمیشلار. همین دؤورده اینسانلار پیشیرلمیش سخسی قاب-قاجاقدان استفاده ائتمگی اؤیرنمیش و بئمک پیشیرمگی آسانلاشدیرمیشدیر. بئله قاب-قاجاقلار تبریزین یاخینلیغیندا اولان فیروز تپه ده، اورمو گؤلونون گونئی باتیسیندا یئرلشن حسنلو کندینده، خانلار کندی و قوبوستاندا

تاپیلیمیشدیر.²²⁵ "آذربایجاندا، اینسان توپلوسونون نئولیت چاغیندان ائنولیت چاغینا (دمیر دؤور) گنجه سی اؤنجه کی دؤورلره نسبت اوزون سوئرمه دی. م.ق. 17-جی مین ایللیکدن 7-جی مین ایللییه ده ک// داش چاغیندا، داها دا اویغون داشلار آختاریشیندا اولان اینسان میسه ال تاپدی. بو گونکو گده بی، داش کسن، قاراباغ داغلاری...نخجیوان، میل-موغان، کور و کیچیک قافقاز آراسی، تبریز یاخینلیغی، قوبا، خاچماز، قوبوستان، اورمو گؤلونون گون باتانی میس و دمیرین قاینقلاری ایدی".²²⁶

"آذربایجاندا بارانان ایلك دؤولتله ماننا، میدیا، داها سونرالار ایسه آلبان-آران دؤولتله اولموشدور. منبعله میدیادا و آراندا 26 قبیله اولدوغونو قئید ائدیله. بو قبیله لر مختلیف طایفا دیلرینده دانیشیرمیشلار. ان قدیم دؤورلردن باشلاپ ااراق آذربایجان اراضی سیندا تورک دیلینده دانیشان طایفا- قبیله لر آپاریجی قوهه یه چئوریلیمیشدیر. 3-5 عصرده ایسه تورک طایفالاری نین آذربایجان اراضیسینه کوتلوی آخینلاری بورادا گئت-گنده تورک طایفالاری نین آذربایجانا گلیشی سونرالار دا داوام ائتمیش، 10-11-جی عصرلرده ایسه خصوصی ایله گوجلنیمیشدیر. بونون نتیجه سینده یئرلی طایفا دیلری اهمیتی نی ایتیرمیش، تورک دیلی ایسه عمومی دانیشیق دیلی کیمی اؤلکه نین هر یئرینده گئنیش شکیلده ایشلمه یه باشلامیشدیر. آذربایجان تورکلری نین دیلی ایندی ده، او واختلاردا تورک دیلی نین اوغوز قوروپونا داخل اولان، قیپچاق و خزر دیلری نین حسابینا زنگین لشن بیر دیل کیمی تانینمیشدیر."²²⁷

بیر چوخ دیلچی و تاریخچی بیلگین لره گؤره، آذربایجان هورری مدنیتی نین و قوتی تورک دولتی نین کسینتی سیز اوزانتی سی دیر. میلاددان اؤنجه 3-جو مین ایللیک لره دایاناراق بؤیوک اورمو گولو چئوره سینده، گئنیش لیگی و اؤنچوللوگو ایله تانینان هورری مدنیتی، بؤلگه نین بابیل، اور کیمی مدنیت مرکزلی ایله یاریشان اندر گوجلردن اولموشدور. گؤرونویو کیمی اورمو بیر تورک مرکزی اولاراق ان آزیندان 6-مین ایللیک دؤولت مرکزی اولموشدور. بو باخیمدان اورمو اسکى آذربایجان تورپاق لاری نین دؤولتچیلیک گله نه بینى یاشادان و تورک کولتورونو یوکسلدن باشکند و آنا بئشیک اولموشدور. ائله بو گرچه یه دایاناراق آراتتا²²⁸، هوری کیمی اسکى آذربایجان تورک

²²⁵ آذربایجان تاریخی، فارسجا ترجمه، 1-جی جیلد، تاریخ بؤلمه سی. ص 12

²²⁶ آذربایجان تاریخی، فارسجا ترجمه، 1-جی جیلد، تاریخ بؤلمه سی. ص 13-14

²²⁷ آذربایجان ادبیاتی تاریخی. الیار صفرلی-خلیل یوسفلی، اسکى الفبايا کؤچورمه. راستان یابینی، 1997 تهران. ص 87، 88

²²⁸ آراتتا مدنیتی اورمودان باشقا، تبریز، نخجیوان، گؤیجه، وان، آغری، سلیمانیه، کرکوک و موصلو و... تورپاقلاری دا ایچینه آلیردی

مدینتی نین بنشیکلی اولان بؤیوک اورمونو آذربایجانین تاریخسل باشکندی دنمک هنج ده یئرسیز دئییل.

2- آذربایجان اورال-آلتای، خزر و اورمو کولتور اؤزه للیغینی داشییان، تورک وارلیغی نین قویولمازیدیر.

بوتون تاریخسل قایناقلارا گؤره، م.ا. 5 و 6. مین ایللردن باشلاپان سومئر، ایلام، آراتا، اورارتو کیمی اورتا آسیادان اؤن آسیا و اورتادوغویا آخیلارین خزر-کنگر²²⁹ آراسیندا یئرلشن بؤلگه لرده بؤیوک تورک دیللی توپولملارین یارانماسینا، گنیش لن مه سینه و یایلماسینا ندن اولموشدور. زامان-زامان دیلده، یاشامدا، تۆره ده، داورانیشدا، اینانچدا و دینده بیرلشن بو انلر بو گونکو آذربایجان تورکلویونو اولوشدورموشدور. هونلاردان²³⁰ سونرا گۆی تورکلرین²³¹ داها گنیش و قاپسام لی امپئراتورلوغو - باتی و دوغو گۆی تورک امپئراتورلوقلاری - سیستمی اساسیندا بوتون اورتا آسیانی، اؤن آسیانی و خزر حوزه سینى اؤز حاکیمیتلی آلتینا آلیرلار. باتی امپئراتور ایستمی خان 571-ده آذربایجانین قوزنی بؤلگه لرینی اؤز کنترولونا کئچیردی. بؤیوک ائل و طایفالاردان یارانان بو گوجلو تورک امپئراتورلوغونون مرکزینده 24 ائلیک اوغوز بویو دایانیردیلار. ائله بو زامانلاردان باشلاپاراق، چنشینتلی تورک ائلری نین، اؤزه للیکله اوغوزلارین بعضی ائل بیرلشمه لری و اویماقلاری نین داها یایغین شکیلده اورتا آسیادان خزر آردینا، اورادان ایسه گونئی و باتی یا کؤچمه لری گنیشلنمیش دیر. اولنار، اؤز گلیشیرلیه یئرلی تورکلرین کولتورویه قایناشارکن بوگونکو آذربایجان تورک کولتورونون اساس تملینی آتمیش اولدولار. گۆی تورکلرین دؤولت دینی ساییلان گۆی تانزی چی لبق گنیش شکیلده تورک ائلری نین مرکز اینانچینا چنوریلدی. بو دین عربلرین هجومو ایله یئرینی اسلاما وئردی. سونرالار گؤرونویو کیمی، اوغوز ائلینه باغلی اولان قاجار و اوشارلار بو گونکو ایران آدلانان یترده تورک ائل (سالاله) دؤولتلی غرورلار. گئل لیکله اوغوز ائلری نین چنشینتلی و الوان یاشام گله نکلری عادت-

²²⁹ قایناقلارا گؤره، سومئرلر اوزلرینی کنگر آدلانیراردیلار. چوخ گمانکی، سومئر سوزو ایلیک کز، سامی دیللی خالقلا ساریندان ایشله نیلمیش و بوگونه ده ک چکیلمیش دیر. بیلمه گی یئرسیز اولماز کی، سومئرلر روس قایناقلازیندا سومئر آدلانمیش، تورکچو روحانی دوکتور ذاکیری ایسه اولناری چومئر، بئی چاموردان ایلیک ائو دیکنلر آدلانیرمیشدیر. بو گون، ایستر قوزنی ده، ایسترسه ده، گونئی ده کنگر سوزو ائل آدیبالا پاناشی یئر آتی دا داشیبیر. اوزنک اولاراق، ساوالانین گونئی یاخاسیندا یئرلشن خیابوین (میشگین شهر) هنده ور کندلریندن بیری کنگرلو کندیدیر. باشقا اوزنک ایسه، قاراداغین ان آدلیم و بؤیوک ائلینه باغلانان 10 اویماقدان بیری ایسه کنگرلو اویماغیدیر.

²³⁰ م.ا. 400-م.س. 557

²³¹ 557 - 744

عنعه للی، یئرلی تورکلرین وارلیق فلسفه سیله بیر آرایا گلینجه، گئنیش خزر، اورمو - گؤیجه - وان گؤللیری هنده ورینده کی خالقلارا بیر اؤزه للیک وئریمیش اولدو. بو تاریخ سل وئریم ایسه، آذربایجان تورکلرین اوغوز کولتورلو یاشام فلسفه سینى اورتایا قویدو.

3- آذربایجان تورک میلّتی دیر

آذربایجان تورک میلّتی، تاریخ بویو چئشیدلی آدلارلا اؤز وارلیغینی گؤستریمیشدیر. تاریخین فرقلی چاغلاریندا آذربایجان تورکلرینی، تورکلر، بونتورلر²³²، آتروپاتئن لر، تاتارلار، اوغوز تورکلری، آذربایجانلیلار، آذربایجانلیلار، آذربایقانلیلار، آذریلر، سنویت آذربایجانلیلاری، ایران آذربایجانلیلاری و آذربایجان تورکلری یازمیش و تانیتدیریمیش دیرلار. بلکه ده دونیادا بو قدر چئشیدلی سسله نن ایکینجی بیر اؤلکه آدی اولماسین. بو آدلار هر هانسی نیتله قوللانسالار بئله، آذربایجانین تاریخسل بیر وارلیق اولدوغونو اثباتلاماقدادیر. آذربایجان تورک میلّتی دئییمینده بیر بوتؤولشمیش دنویز نظره چاتماقدادیر. میلّت ویا اولوس بو ترکیبین اساس ایفاده سی اولماقلا یاناشی هم ده، چاغداشلیق تئرمینی نین گؤسترگه سیدیر. میلّته میلّتچیلیک عینی زاماندا بیر نسنل له اؤزل یق قارشیلیقلى ایلیشگی سینى ایفاده ائتمکده دیر. میلّیت بیر اورتاق وارلیغین سینیرلی و اؤزه ل اینجی لری نین توپلوسودور. آچیق آنلاملا، میلّیت بیر توپلوما و یا توپلومداکی فرده عایید دئیشمز بیر تاریخسل وارلیغین اؤزولو و جؤهری نین روحودور. "من میلّیتی می سنویرم! چونکو اونو سنومک اوچون الیمده اولدوقچا سببیم وارا او، منیم گیزلی من لیگیمه آیدین کیملیک وئریر.

"میلّیتیم، منیم منلیگیمه، تک باشیما قازانا بیلیمه جگیم کیم لیگیمه منلیک قازانديریر. منه دیل، سوی کؤک، تاریخ، وطن، گله نك و بیرگه توپلوم ایزلیرنی اولوشدوران اولوسال ویجدان وئریر. منه اولوس کیم لیگی وئر ن، منه اولوی چکی-دوزه ن، اولو بیر معنویت وئر ن، منه کنچمیشلردن اوزانان بوگونو و یارینی قوجاقلاماق گوجو باغیشلايان، یالنیز منیم میلّیتیم دیر. من، بونلاری قازانماق اوچون بونلارا سنوگی، اؤز وئری وئریمه گی باجارمالییام. اویسه، اؤزول منیمی اؤزومدن اوستون توتمالییام، سنوگیلیلیریمین ایچینده موم کیمی اریمگی ایستمه لییم. من میلّیتیمی سنومک اوچون و اونا تورپاق اولماق اوچون یارانديم! دئمگی باجارا بیلسم، اوندا اینسان اولماق حاققاریمین اوغروندا میلّت حوکمونو قازانمیشام دئمک! بئله اولارسا، آرتیق یاشام اوغروندا اؤلمک اوچون چوخلو

²³² گؤک تورکلر

سببیم وار! لاکین، تاریخ بویو بییه لندیگیم هر شئی یاشاتماق اوچون، اولوس اولماغیم گره کیر. من بیر تورکم، توریاغیم ایسه **آذربایجان!** اویسا 50 میلیونلوق "آذربایجان تورک میلتی" اولماق اوچون تاریخین، بوگونون و یارینین بوتون ندلری ایلمده!"

م.ا. رسولزاده سؤزویله دئسه ک: "میللیت معین شرطلر و حادثه لر نتیجه سینده وجودا گلیمیش استاتیک (مستقر) بیر وارلیقدیر؛ میلت ایسه بو استاتیک وارلیغین شعورلاشان دینامیک (فال) بیر شکلیدیر." آذربایجانین بیر ائتگین تورپاق اولماسی، دونیانین ان زنگین یئر آلتی و یئر اوستو یاشام قایناقلا رینا مالیک اولماسی کیمسه ده شوپه دوغورما یاحاق قدر آیدیندیر. آذربایجانین، اولدوقجا زنگین تورپاقلاری، سویو، هاواسی، جوغرافی باخیمدان دونیانین ان استراتژیک و باتلاغا ال وئریشلی بؤلگه سینده یئرلشمه سی ایستر- ایسته مز بو اؤلکه و میلت اوچون آغیر فاجیعه لری ارمغان گنیرمیشدیر. البتده کی، بو دوروم یالنیز آذربایجانا گوره دئیل، بوتون اؤلکه لره عاییددیر. ساده باخیشلا، اورتا دوغودا و اوراسیادا یا گرک گوجلو اولوب ائتگینلن دیره سن، یا دنیا گوجلری نین بو یاریش نقطه سینده ائتگی ده قالاراق یئم اولماق ان دوغال آیین یازیسی دیر. بو اوزدن یاشاماق اوچون، آذربایجانین گوجلو اولماسی لابددور. پارچالانمیش آذربایجانین دورومو پارچالانمیش فیله بنزه ر. وار اولان دورودا، بو بؤوک، لاکین داغیلمیش توپلومون بوتؤو روحلو، جانلی و دینامیک وارلیغا دؤنوشمه سی گره کیر. بو اؤلکه ده تورک ائتیک یندن باشقا، بیر چوخ ائتیکلر ده یاشاماقدا دیرلار. طبیعی کی، سایدا آز اولان ائتیک لرله سایدا چوخ و گوجه آپاریجی اولان تورکلرین هنج آیرینتیلیغی اولمامالی دیر. بو اؤلکه ده یاشایان هر ائتیک قوروب بؤومک و اؤز مدنیتی ایله دینج یاشاماغا حاقیدیر. بو اوزدن، بؤومک اوچون، بیرلیکده یاشاماق و قارشیلیق یاشاتماق اوغروندا بیر یومروق اولماقدان باشقا یول یوخدور. آذربایجاندا، خالق آنلایشی بو تورباغین اوزه رینده یاشایان، ائتیک یندن، دین یندن آسیلی اولما یاراق بوتون فرد و توپلوملارین بیرگه لیگیدیر. سؤزسوز کی، آذربایجان تورکلری بو موزاییک لیگین هارداسا %90 دان چوخونو اولوشدوردوغو اوچون داها آرتیق اؤز وئری و جان فیشانلیق اورتایا قویمالی، تاریخده اولدوغو کیمی، داها چوخ مجاديله وئرمه لیدیر. میلتین ایراده سی، آیاقدا قالماسی و جانلا-باشلا اولوسال قورتولوش ساواشا یورومه سی کسین لیک له ان اوستون دوزئی ده اولوسال کیملیک دوغاسیلا باغلی دیر. بو باخیمدان 50 میلیونلوق آذربایجانلی تورک اوچون میللیت تترمین یی غئیری ایرادی مطلق دیرسه، میلت اولما او میللیتین اولکو ایراده سی نین تجلی سی اولمالیدیر. یالنیز بئله اولان حالدا، آذربایجان خالقی یارانا بیله جکدیر. یوخاری سیرالاردا دا قنید ائدیلمی کیمی، آذربایجاندا متشکیل توپلومون اولوشماسی نین

تملینده تورکلوک دایانماقدادیر. هر هانسی اولوس کیمین، آذربایجان دا، اؤز سوی کؤکوندن اوزاقلاشان زامان حرکتدن دایانمیش، آسان لیقلا هر هانسی اولوم سوز اولای قارشیسیندا یئنیلمه یه سوروکلنمیشدیر. عکسینه، اؤز کؤکونه دایانان زامان، هئچ بیر میلستان گوج قارشیسیندا یالقیز قالمامیشدیر. اؤرنگیم، م.ق. 4. یوز ایلیکده ماکندونیالی اسکندرین آذربایجانلیلارلا فرقیلی و حتی سایغیلی داورانیشی ایدی. او، آذربایجانین بوتونلوگونده عینی ایگیدلیگی و عینی دیره نیشی گؤرونجه، بو میلتنین داها ساکین و یوموشاق اوزلشمینی مصلحت گؤره رک، ایستر آرزادان آشاغی آتروپاتن له، ایستر قوزئیده بون تورکلره دوست اولماغا اوستونلوک وئرمیشدیر. بو حاقدا، هم م.کاشغارلی نین لغات-التورک دیوانیندا و هم قایناق تاریخ کیتابلاردا گئنیش بیلگیلر واردیر. نظامی گنجوی 12-جی عصرده قلمه آلدیغی "اسکندرنامه" داستانیندا، اونون آذربایجاندا اولدوغونو و اورادا اوزون سوره قالدیغینی تصویره چکه رک آذربایجانین تام بیر تورک اوتراق یئری اولدوغونو یازمیشدیر. نظامی اوزون اسکندرنامه اثری نین بیر گوشه سینده اسکندرین چین ظفریندن برده شهرینه قایدیب و اورانین گؤزل طبیعیتینده دینچلمک ایسته دیگینی یازیر. لاکین، اسکندر بردنی اشغال اولموش بولور. اسکندر، آذربایجان تورکلرله درین دوستلوغونا گؤره، برده باشچیلاری اولان قارا خان و فور خانلا بیرلیکده برده نین قورتولوشونا قالدیر. نظامی، برده ساواشچیلارینی بئله تصویر ائدیر:

...

"الینه یای آلسا نیشانچی تورکلر،
آندیغی هر اوخلا بیر اوردو ائتر..."
"گؤی لری سارسیدان طویل و بورو،
یئرلرین قارینا ساریردی بورو.
زورلو تورک بوروسو ائندیکجه شدت،
تورکلرین قولونا گلیردی قوت.
نیزه دن قامیشلیق اولموش یئر اوزو
داغ چؤکور چوخورا یئندیکجه گورزو.
تورکلرین اوجویلا نیزه اوجالیر،
دوشمن اؤز قانیلا دستاماز آلیر"²³³

²³³ گنجوی نظامی. اسکندرنامه. تورکجه. باکی. ص. 271.

4- "بؤیوک آذربایجان یایلاسی" بیتیشیک، بوتؤو آذربایجان اؤلکه سیدیر

آذربایجانین شهید اوغلو، دوکتور زهتابی تصدیق اندیر کی: "قوتی-لولوبی خالقлары 2500-3000 ایل میلاددان قاباق بو گونکو آذربایجان و همدان تورپاقلاریندا یاشامیش، تدریججه ماننا حوکومتی نین اساسینی قورموشلار و داها سونرا ماد حوکومتینی یاراتمیشلار. دئمک، ماد حوکومتی و مدنیتی نین اساس اؤزگینی تشکیل ائتمیش ماننا حوکومتی و لولوبی-قوتی خالقлары نین آریالارلا هئچ بیر علاقه و ایلگیسی یوخدور. آریالار، بو فلاتا قدم قویمادان تقریب 1500-2000 ایل اول قوتی-لولوبی خالقлары اورمو گؤلونون جنوب و شرق طرفلرینده، بو گونکو اسدآباد، همدان، قزوب، زجان اراضیلری و اوندان غربده یاشامیش و حتی قوتیلر 91 ایل بابیلده حؤکومت ده ائتمیشلر. دئمک، ماننا-میدیا خالقлары نین آریالی و دیللی نین هیند-آروپالی اولماسی غئیری ممکندور." ²³⁴

ویکیپئدیا - آچیق انسیکلوپئدیا، اینترنت تاریخ کادفورباسیندا ایسه دئییلیر: "لولوبی - تاریخی آذربایجان اراضیسینده مؤوجود اولموش ایلکین ائتو - سیاسی بیرلیک لردن بیریدیر. مئزوپوتومیا چارلاری نین لولوبی لر حاقیندا وئردیگی معلوماتلار 1500 ایلیک بؤیوک بیر دؤورو ایحاطه اندیر. اولار حاقیندا ایلک معلوماتلار م.اؤ. بیرمی اوچ- عصره عایدیدیر. لولوبی لر قوتی لرین یاشادیقلاری اراضیدن جنوب و جنوب غرب سمتینده، اورمی یا گؤل یاخینلیغیندا یاشایردیلار. قدیم بابیل سنلرینده بیلدیریلیر کی، لولوبی لرده چوخلو چارلار مؤوجوددور. بو ایسه شهبه سیز کی، طایفا بیرلیگینده موجود اولان طایفا باشچی لارینا اشاره دیر. لولوبی طایفالاری ایله باغلی منبعلردن معلوم اولور کی، اولار م.اؤ. 21. عصرده شومئر و آککاددان آسیلی حالدا اولوبلار." ²³⁵

گوروندویو کیمی تاریخدن گلن بیر آذربایجان وارلیغی گؤز قاباغیندادیر. بو تاریخسل وارلیق هیند- آروپالی قبیله لر اولمادان چوخ ارکن تاریخ اوزه رینه چیخمیش، اسکی چاغین ان ائتگین امپراتورلوقلارینا ایمضاء آتمیش، زامان - زامان اکدر و سومئرلر /کنگرلر/ ²³⁶ کیمی بؤیوک دؤولت لرله بئله ساواشا گیرمیشدیر. اولار -قوتیلر-لولوبی لر،

جمال الدین ایلیاس بن یوسیف نیظامی گنجوی، 1141-جی ایله گنجه شهرینده دوغولموش، انله اؤز دوغما یوردوندا 1209-جو ایله دونیاسینی دیبشمیش دیر. سیرلار خزینه سی، یندی گوزه ل، لئیل و مجنون، خسرو و شیرین، ایسکندرنامه، شرفنامه، اقبال نانه. اوندان گونوموزه قالان اثرلر دیر.

²³⁴ م. ت. زهتابی. ایران تورکلری نین اسکی تاریخی، اختر یایمی. تبریز، 1999. ص 703، 702

²³⁵ ویکی پئدیا - آچیق انسیکلوپئدیا، اینترنت تاریخ کادئوربسی

²³⁶ بوگون عربلر طرفیندن بصره کورفزی، فارسلا ساریندان ایسه، فارس کورفزی آدلانان کورفز، اصلینده بشریتین ایلک یوکسک توپلوم کولتورونو قوران سومئرلرین مرکزی دیر. سومئرلرین اؤز لرینی کنگرلی

اؤز تورپاقلاریندان داها اوزاق اولان بابیلی²³⁷ و کنگرلی لرین (سومترلر) حکم سوردویو هنده وری اؤز تاثیر آلتینا آلاراق گوجلرینی گؤستریمیشلر.

آذربایجان تاریخسل اراضیسی نین جغرافی آلائی یالیز بونولا دئییل، بؤیوک هنده وری توتماقدادیر. آذربایجانین دوغال آلائی گلینجه بوتؤو، آیریلماز و بیتیشیک دوغال بیر تابلو کیمی اؤزونو گؤستیریر.

بو تابلو تاریخ بویو دره لرینده، یایلاقلاریندا، دوزلرینده و سو یاخالاریندا قوتیلری، لولوییلری، آراتالاری، ساکالاری، قامرلی²³⁸، خزرلری، آلبانلاری، آتروپاتن لری و سایا گلمز ائل و سوی بیرلشمه لرینی یاشاتمیش، آووج ایچینه بنزر اؤزه ل طبیعتلی، سیرا داغلارلا محصور اولموش "آذربایجان یایلاسی" دیر.

آذربایجان یایلاسی بویجا، قافقاز داغلاریندان زاگروس داغلارینا و سونگور هنده وربنه دک، انلیکجه، خزرین انزه لی سیندن منده لی و کرکوکه دک چکیلن بیر بوتؤو یایلادیر. اؤن آسیا هوندورلوگونون دوغال آردی و اؤزه للیگی ایله اؤلچولن بیتیشیک بؤلگه دیر. بو بؤلگه ده وار اولان پلاننتین اوجا داغلاری، گنیش دره لرین یارانماسینا ندن اولموشدور. دؤرد فصیل موسیم، بول یاغمو و بؤیوک چایلارین آخارلیغی بو یایلانی دوغانین ان اندر مکانلاریندان بیر یاپمیشدیر. انله محض بونا گؤره، ان اسکی چاغلاردان اوزو بری باتیدان، دوغودان، گونئیدن و قوزئی دن اینسان توپولاری بورایا آخین اتمیش و بو لایلانین زنگین مدنیتینی قورماقدا اورتاق اولموشدورلار. بو یایلادا، ایلك اینسان وارلیقلاریندان بیر، ایلك كۆهول ائولری، ایلك توپلوم اخلاقچیلیغی یارانمیشدیر. تاریخ اؤنجه سیندن بو گنیش یایلادا یاپیشیملی²³⁹ دیللی توپولملار یاشامیش، هیروگیلیف جیزگی سینی یاراتمیش، ایلام، کاسسی، لولوبی، قوتی، آراتتا، ماننا، خزر، قامر، ایسکیت، مندیا کیمی میلاد اؤنجه سی مدنیتلره یاشام وئرمیشدیر. بو یایلا چنشدیلی قبیله لرین بیر آرابا گلمه سینه ال وئریشلی شرایط یاراتمیشدیر. آیری-آیری قبیله لرین قایناشیب، سوی کؤک بیرگه لیگی اولوشدورماغا ندن اولموش، اینسانلارین بیر-بیریله یاخین اولماسینا، آنلاشیلان اورتاق دیل یاراتماسینا و بنزر یاشام وارلیغی نین اولوشومونا

آدلاندیردیقلاری فاکتا دایاناراق آدی چکیلن کورفزین دوغما آدی کنگر کورفزی اولمالی دیر. بوخاری بؤلمه لرده ده قنید اولوندوغو کیمی، کنگرلو طایفالاری و حئی اراضی و آبادانلیق لاری آذربایجان، آنادولو و اورتاسیادا بنله، بول-بول گوزه چارپماقدادیر. قنید انتمک گره کیر کی، سومنر ویا سومنر قونشو خالقلار طرفیندن 5000 ایل میلاد دان اؤنجه اورتا آسیادان ایکی چای آراسینا آخینمیش کنگرلره وئریلن آددیر.

Mesopotomiya²³⁷

کمیرلری²³⁸

التیصافی دیللی²³⁹

یول آچمیشدیر. بو سوره جین یارانماسیندا اینسانلارین سوسیال احتیاجلاری ایلکین رول اوینامیش، اونلارین روحسل و گیزیلی بیلجی نین²⁴⁰ یارانماسینا تکان وئرمیشدیر. تورک انلاری نین زامان-زامان بیرلشمه سی ده محض بو سورجدن باشلایاراق گونوموزه دایانمیشدیر. باشقا سؤزله دئسک، بو بؤلگه، بیر بوتؤو اولاراق گونئی قافقازدان زاگروس داغلارینادک چکیلن اینسان توپلولوقلاری نین شعور آلتی دوغاسی نین گلیشمه سی نین آنا مکانی اولموش و بو گون ده آذربایجان یایلاسی آدلانماسی اولدوقجا نورمال و دوغالدیر. سؤزسوز کی، بو جغرا-گرافیک آراشدیرمانین درینینه وارماقلا سؤزده ایران فلاتی آدلاندیریلان ایدعانین یالان و قوندارمالیغی دا، اوزه چیخاجاقدیر. طبیعی کی، بو قونودا اوزمان سویداشلارین درین آراشدیرمالاری اومید آندیلیر.

5- کولوستان-تورکمنچای آنلاشمالاری، روسیا-آذربایجان ساواش لاری نین سونوجودور و 1925-ده قورولان فارسچی ایران دؤولتینه هنج دخلی بوخدورا!

اگر 15-یوز ایللیکده اینگیلتره نین پارلاماسی و آز مدت ایچینده دنیا امپراتورلوقونا چنوریلمه سینی ائوره نسل میقیاسدا بؤیوک بیر دؤنوش نقطه سی حساب آندرسک. رومانوو طایفاسی نین دا، 1613-جو ایله روسیانین باشینا گلمه سی نین ده آوراسیا، اورتا آسیا، اورتا دوغو و دوغو آوروپادا بوراخدیغی ایزلری اونوتماق اولماز. بو تاریخدن بری، روسلار آوروپانی سوره کلی ایزلیر، هر فورصتدن استیفاده آنده رک اؤزه لرینی او بؤلگه یه یاخینلاشدیرماق ایسته بیردیلر. رومانولار حاکیمیتی، روسیادا فنودال سیستمینی گئریده قویماق اوغروندا بؤیوک آددیملار آتسادا، بنز باتی دؤولتلیله مقایسه ده داها چوخ گئریده قالمیشدیر. روسلار قونشو دؤولت و پارچالانماغا سوروکلمکده اولان تورک توپلولوقلارینا اوستونلوک قازانان حالدا، اؤزده گئنیش اراضی پروبلتمی یاشاییردی. روسلار اوچون، گئنیش اراضیدن داها اؤنملی سی دنیز قاپیلاری ایدی. اولار اوچون دونیایا آچیلیش یالنیز دنیز یولو ساییلیردی. ایلین بوتون موسیمینده سینماز بوزلارلا قاپالی قالان، روسلاری دونیایا چاندیرماق اوچون الوئیشلی دئییلدیر. بو اوزدن روسلار آچیق سولارا آچیلان قونشو تورپاقلاری توتماق اوچون هر گون اوردو گوجونو گئنیشلندیریردیلر. سؤزسوز کی، بؤلگه نین ان گلیشمیش اوردوسونا بییلن رومانولار داها دا گئنیش تورپاقلارا بییلنمگی و سومورگه سیاستی یوروتمگی چوخ احتراصلا گودوردولر. روسیا چارلیغی نین 17-جی عصرین

²⁴⁰ شعور آلتی

سونلاریندان اعتبارن بؤیومه سی نین و گنیش اراضیلرین توتماسی نین آردیندان تورکوستانین بوتونو اشغال اولوندو. بو یورومه دن سونرا، قافقالارا ائتمک یئنی ایمپراتورلوغون استراتژیک یؤنو اولدو. روسیا آروپایا یاخینلاشماق یولوندا اوکراین یولشانی ترکیبیدن چیخاراراق اؤز حاکیمیتینه تابع ائتدی. روسلارین داها بؤیومه سینه تکان وئرمیش اولان بو یئنی غلبه، پیتیرن ایش باشینا گلمه سیله داها بؤیوک آماج اولاشماغی هدفه آلدی. پیتیرن لیدرلیک کاپاسیته سی روسلارین میللتشمه سینه و واحد بیر گوج اولماسینا دا ندن اولدو. او، ایستی سولارا ال تاپما استراتژیسینی حیاتا کئچیرمک اوچون، قارا دنیز یولو ایله بوغازا، کنگر کورفری یولویلا هیند اوکئانینا، بالتیکا دهلیزی ایله قوزئی دنیزه یول آچماسینی گرکی حساب ائدیردی. روس قوشونو، امپراتورون هدفلی دوغرونوسوندا، اؤنجه 1700- ایلینده فینلاندى و بالتیکانی اله کئچیرمک و قوزئی دنیزه، اورادان ایسه آتلانتیک اوکئانینا اوزانماغا نایل اولدو. پیتیر بو قازانجلاری اله ائتمک اوچون قوزئی آغاسی اولان ایسوج دؤولتی ایله ساواشا گیردی. بالتیک ساواشلاری 21 ایل اوزون سوردو. روسیا 1721-جی ایلده ایسوجی نیستات آلدی آنلاشمايلا مغلوب ائتدی. ایسوجین تصروفاتی ساییلان بالتیکا دنیزی، فینلاندى، ائستونیا، لاتویا و لیتوا روس دؤولتی نین الینه گئچدی. بالتیکا و قوزئی آچیلیش، روسلاری بؤلگه نین ان بؤیوک گوجونه چئویردی. 16-جی عصردن باشلاپاراق عثمانلی ایمپراتورلوغونون صفویلر دؤولتی ایله سنی-شعیه چارپیشماسی بیتمک بیلمیردی. 1514-جو ایلده کی چالديران ساواشی ایکی تورک دؤولتینی بیر-بیرینه قارشى قانلی دوشمنه چئویرمیشدی. (مذهب جهالتی، عثمانلی و صفوی تورک دؤولتلینى قارشیلیقلى یاردیما احتیاجلاری اولان بیر زاماندا، قاتی دوشمنلره چئویرمیشدیر. عثمانلی سلطان سلیم، چالديران غلبه سیندن 10-ایل سونرا یئنه صفویلرین باشکندی اولان تبریزه طرف یوردو. چالديرانلا باشلایان ایکی تورک دؤولتین دوشمنچیلیگی 1801-دک، 20 کز تبریزین، اورمونون و گنل لیکله آذربایجانین عثمانلی قوشونلاری طرفیندن اشغال اولونماسینا، آذربایجانین سیاسی مرکزیتدن دوشمه سینه، صفوی تورک دؤولت سیستمی نین ایچینه فارس تفکرون یئرمه سینه، 400-ایللیک عثمانلی-صفوی، آوشار²⁴¹، قاجار دوشمن چی لینه، روسلارین بو فورصدن ان گنیش بارارلانمالارینا و نهایت آذربایجانین روسلار و فارسلار طرفیندن بؤلونمه سینه، هابئله عثمانلی ایمپراتورلوغونون دارماداغین اولماسینا گتیریب چیخارتدی.)

241 آوشار، افشار

18-جی عصرین گیشیله، روسلار داها دا گرنشمه سیاستی ایره لی سوردولر. بو ایللرده آذربایجان بوتونلوکله مدافیعه سیز قالمیشدیر. 1722-جی ایل روس اوردوسو قافقالارلا گیره رک دربندی، داغیستانلی اشغال انده-انده باکینی قوشاتدی. باکی 1723-جو ایله روسلارین اوردوسونا تسلیم اولدو. دیگر طرفدن ایسه، عثمانلیلار همین ایل آذربایجانین مرکز و گونئی بؤلگه لرینی توتدو. تبریز، ایروان، نخجیوان، خوی، ماراغا، آکباتان²⁴²، کیرمانشاه عثمانلی یننی چئری لری ایله گنچدی. بو زامانلاردا صفوی شاهلی تهماسب طرفیندن روسلار و عثمانلیلارلا ایکی آیری آنلاشما امضالاندى. بو ایکی آنلاشما یا گوره، تبریز، نخجیوان، باکی، شیروان، دربند، خوی، اورمو و... یا روسلارین و یا عثمانلیلارین ایله ایدی. نادیر آشارین صحنه یه گلمه سیله دوروم بیر آز دا اولسا دئیشمه یه باشلادی. نادیر قولونون مثل سیز قاماندئرلیگی بیر آز دا اولسون بؤلگه نی راحتلادی. او اؤنجه دؤولت سیستمینده اؤز زامانینا اویغون بیر سکولاریزم تپیی ساغلاادی. شیعه چیلیک دؤولت سیستمینی لغو ائدرکن عثمانلی دؤولتین حساس لیغینا سون قویدو. آذربایجان و اورتاق بؤلگه لره دقت یننی آرتیرماقلا روس و عثمانلی اوردوسونو آذربایجاندا گئری چکدیردی. بؤلگه نین بیر آزدا اولسون دینجه لمه سی ساغلاندى. لاکین، چکیشمه لر نتیجه سینده آذربایجان بوتونلوکله آجلیق، فلاکت، ایش سیزلیک، اضطراب و دارما-داغین اولموشدور. 1768-ده روسلار چوخدان اومدوقلاری بؤیوک غلبه نی قازاندیلار، اولار کریم خانلیغیندا تورک عثمانلیلارلا اوز-وزه دایاندیلار. دونیادا کریم ساواشینا آدیملاشان 6-ایلیک ساواشدا عثمانلی قوشونو آغیر یننیلگی یه اوغرادى. "کوچوک کانارچی" آنلاشماسینا بویون آین عثمانلی اوردوسو روس اوردوسو قارشى سیندا بیرینجی بؤیوک یننیلگینی تجروبه ائتدی. بو آنلاشما یا گوره، روسلار قارادیزه ال تاپدیلار. بو دینیزین اوزو روس حربی گمی لرینه آچیلارکن اروپا روسلاردان قورخماغا باشلادی. 1796-جی ایله 40,000 نفرلیک روس قوشونو داغیستان اوجالیقلاریندا گنچه رک یول اوستونده کی آیری-آیری آذربایجان خانلیقلارینی اؤزونه تابع انده رک باکیا گیرمک ایسته دی. باکی خانلی روس اوردوسو قارشیسیندا سون داملا قانینادک ساواشدی. روس اوردوسو باکینی قانا بولاشدیردی. حسین قولو خانلی اؤلدوره رک باکی خانلیغینی اشغال ائتدی. اورادان گونئی ساری حرکت ائدن قوشون موغاندا قیش اوردوسو قوردو. روس چاری کاتتری نین اؤلمه سیله اوردو گئری چکیدی. 1796-دا آغا محمد خان قاجار، داغینیق و روسلار تابع اولان خانلاری بیرلشدیریب و یا ارادان قالدیرماق اوچون آرازی کئچیب شوشانی ابراهیم خلیل خاندان بوشالتدی. بؤیوک عزمی له روسلارین ساواشینا

²⁴² آی باتان، همدان

حاضرلارنان آغا محمد خان اؤز قوروجولاری طرفیندن اؤلدورولدو. بو حادثه دن سونرا، آرتیق روسلارین قارشیسینی آماق هئچ ده راحت اولمادی. روسلار آذربایجانین بوتونلوگونو ایسته بیردیلر. روسلار بؤلگه نین مطلق گوجونه چئوریلیمیشدیلر. 1803-جی ایلدن باشلایاراق قاجار اوردوسو آرازین گاه آشاغیسیندا، گاه دا یوخاری سیندا اوردو قوراراق خانلیقلارلا چارپیشماغا محکوم اولموشدو. بؤلگه گئل لیکله قیشلار دینجه لمه ک له، یایلار ایسه ساواشلا باش ائدیردی. چوخدان گؤزله نیلن بؤیوک ساواش نهایت 1813-جو ایله باشلادی. قاجار قوشونلاری ایله روس قوشونلاری، آسلاندوز بؤلگه سینده ساواشا گیردیلر. عئین زاماندا روس-فرانسا ساواشی دا باشقا بیر جبهه ده شدتله سوروردو. عباس میزانی بوتون قورخمازلیغینا و ساواش بیلگیسینه باخماباراق روسلار ساواشی قازاندیلر. گولوستان آنلاشماسی ایله آذربایجانین قوزئی بؤلگه لری نین، گورجوستانین و داغیستانین الدن گئتمه سی، آذربایجان و قاجار تورکلری اوچون چوخ بؤیوک یئنیلگی اولدو. آذربایجان رسمی شکیلده بیرینجی آشاما بؤلومنه سینه اوغرادى. 1825-جی ایل ایکینجی و سونوجو داربایلا آذربایجان بوتونلوکده پارچالاندى. تورکمنچای آنلاشماسیلا آذربایجان فاجیعه یولونا دوشدو. آرازدان یوخاری روسلار وئریلدی، قالانی ایسه، روسلارین آغالیغینا بویون آیماک گره ک چه سیله، تاواندان دوشموش، گوندن-گونه ایراده سینى فارس لیغا تسلیم ائتمکده اولان قاجار حاکیمیت ینه وئریلدی.

1828-02-10 دا تورکمن چای آنلاشماسی باغلی بیر نئچه قئید

✓ تورک قاجار ممالک محروسه دؤولتیه روس امپراتورلوغون آراسیندا باغلانان آنلاشمایا گؤره، یالنیز آذربایجانین تورپاقلاری اشغال اولوندو. آذربایجانین یئر آلتی و یئر اوستو ثروتی فاتیح روسلارین ساواش غنیمتی کیمی قوللانیلدی. قاراداغین بوتون ماحاللاری و داغلاری روس معدنچی لرینه تاپشیریلدی.

✓ 1803-دن باشلایان، 1828-ده بیتن ساواشلاردا تورک اوردوسو طرفیندن اؤنلرین ان آز %60-ی آذربایجان تورکلری، %30-ی ایسه خوراسان، افشار، خلج و قاشقای سوی داشلار اولموشدور. یالنیز قالاتان %10، باشقا کؤکن لی خالقلاردان اولوشموشدور.

✓ چالديران ساواشی نین اوزون وعده لی سونوجو گولوستان و تورکمنچای

آنلاشمالاری اولدوغو حالدا، تورکمنچای آنلاشماسی دا، قوزئی یین قوزئی ده، گونئی یین ایسه گونئی ده پارام-پارچا اولماسینا یول آچدی.

✓ بؤلگه میزه طاعون کیمی دوشن اثرمنی دؤولتچیلیگی محض 1828-دن سونرا روسلار علیله اوز وئردی. همین ایلدن باشلایاراق روس اشغالیندا اولان آذربایجان تورپاقلاری اوزه رینده اثرمنیستان دؤولتی یارانماغا باشلادی.

✓ 1828-دن سونرا تورک قاجار دؤولتیله آذربایجان تورکلویو آراسی آچیلدی. هئج زامان نورمال اولوس-دؤولت قورولوشو یارانمایان آذربایجاندا، دؤولتله میلتنی آراسی داها دا آرالانماغا باشلادی. بو گئدیش یین دوغال سونوجو ایسه، 1900-دن سونرا گونئیله قاجار دؤولتی آراسیندا اولان گرگین دوشمن چیلیک اولدو.

✓ گونئی له-قوزئی آراسی نین کسيلمه سی ایله، قوزئی سرعتله روسلاشماغا، گونئی ایسه، فارسلاشماغا اوغرادى. چئشیدلی آسیمیلا سیاستینه اوغرایان آذربایجان تورکلری نین اولوسال کیم لیگی، بوتون اؤزه لیلیکرینه راغما پسیک، روح، تابان و کیملیک بحرانینا گیردی.

✓ تاریخ بویو بیر تورلو میلث لشمه سورہ جینه گیرمک ده زورلوق یاشایان آذربایجان تورکلویونون دورومو، یوخ اولما سیقنال لاری وئرمه یه باشلادی.

✓ 1925-جی ایلده روسیا و اینگیلتره ایله تورک قاجار دؤولت چیلیگی نین آرادان قالدیریلماسی ایله فاشیست فارس شووینیزمی نین ایش باشینا گلمه سینده تورکمنچای یئنیلیگی سی نین بؤیوک رولو اولموشدور. چونکو، میلتي نین گووه ن جینی الدن وئرمیش، خزینه سی تاممیله بوشالمیش و دیش اؤلکه لره ساییسز بورج ایچینده اولان بیر دؤولتین یاشاماسی اولومسوزدور. تورکمنچای آنلاشماسی قاجارلارین بو یولا دوشمه سی نین باشلانقچی اولموشدور.

✓ بوتون بو یئنیلیگی لره راغما و بوتون قاجار سلاله سی نین اؤز دوغما ائلیندن و کؤکوندن اوزاق دوشمه سی، اؤز آنا دیل و کولتورونه دال چئویرمه سینه، هابئله تورک اولوسون دارما-داغین ائتمه سینه باخمایاراق، قاجار وارلیغی تاریخسل، قانونسال و حقوقسل بیر تورک وارلیغیدیر. بو تورک وارلیغی نین 1925-جی ایلک سوئرہ ن دؤولتی نین واریشی ایسه آذربایجان تورکلری اولمالیدیر.

تاریخسل گرچک لره دایاناراق، قاجار-روس آراسیندا باغلانان بوتون آنلاشمالارین محض آذربایجان-روس ساواشلاریندان دوغان بلگه لر اولماسی اونودولمامالیدیر. *ائله بونا گوره، روس-قاجار ساواشلاری و اوزه ریمیزه دوشن بوتون فلاکتلرین او زمان هله یارانمایان ایران آدلی دؤولته هئچ دخلی یوخدور.* بو آنلاشمالار و بونا باغلی هر هانسی تاریخسل آراشدیرمالار²⁴³ یاراناجاق بوتوو آذربایجان دؤولتچیلیگی ایله روس دؤولتی آراسیندا بیر داها گوندمه گلمه لی اولاجاقدیر.

6. آذربایجان اشغال اولونموش اۆلکه دیر

آذربایجان تورک میلتی، 1801-جی ایلدن 1828-جی ایلدک روس ایستیلاسی قارشیسیندا مدافیعہ دوروما دوشموش و پارچالانمیشدیر. روس-آذربایجان (قاجارلار) ساواشلاریندا اودوزان آذربایجان، یالیز تورپاقلاری دئییل، هم ده میلت اولاراق پارام-پارچا اندلمیش، دؤولتچیلیگینی، میلتلیگینی و بوتؤولوگونو ایتیرمیش، لاکین میللیت چیلیک روحونو ساخلایا بيلمیشدیر. محض بو ساواشلارین سونلوغو اولاراق، اۆلکه ایکی یه بؤلونموش، ایکی یه بؤلون بۆلگه لر ایسه نئچه اۆلکه آراسیندا پایلاشيلمیشدیر. بئله کی، حاضریدا $400,000 \text{ km}^2$ اۆلکه اراضیسی نین یالیز $60,000 \text{ km}^2$ سی آذربایجان دؤولتچیلیگی حاکیمیتینده دیر. ایللر اوزونو سؤمورگه چی امپئریا سیستمی ایله میلتر زیندانى اولان روس امپئراتورلوغونون بؤیوک اۆلچوده دارما-داغین اولماسی ایله یاناشی، اۆلکه میزین روسیا اشغالیندا اولان بۆلمه سینده آذربایجان رئسپوبلیکاسی²⁴⁵ اۆز وارلیغینی دونیا تانیتدیرمیشدیر. آنجاق روسلار و اینگیلیسلر واسیطه سی ایله دئوریلن ممالیک محروسه تورک قاجار دؤولتچیلیگی نین آجیسی سونرمکده دیر. آذربایجانین گونئی بؤلومو رسمی اولاراق 1925-جی ایلدن پان فارسیمین قانلی باسقیسی آلتیندا اینلیه رک، قورتولوش ساواشی آپارماقدادیر. بو اوزدن آذربایجان گونئی دؤولتچیلیگی، هم ده آذربایجانین بوتونلوگونون اشغالدان آزاد اولماسی دئمکدیر.

7- آذربایجان تورک میلتی، بوتوو و بؤلونمز دیر.

آذربایجان حربی-سیاسی باسقییا آییناندان بری، روسلارین و فارسلا رین ان

²⁴³ اینجه له مه لر، تحقیقاتلار

²⁴⁴ کیلو متر مربع

²⁴⁵ "قوزنی آذربایجان جمهوریتی" آدلانماسی عوض اولونماز بیر تاریخسل یانیشلیق اولموشدور.

بؤیوک چاباسی، اونون تورکلوک روحونو آرادان قالدیرماق و او میلتنی بؤلوب تاریخ صحنه سیندن سیلمک اولموشدور. شقه-شفه اولان میلتمیز انله گونه دوشموشدور کی، آیری-آیری روس، فارس، گورجو و اثرمنی کولتورو ایچینده اریمه مک، اؤلمه مک ساواشیننی یاشامی نین ان قودسال اینانجینا چئوریمک زوروندا قالمیشدیر. انله، بو عیناد اوزه رینده ده بوتون میلتنی و میلتنی اوستو انگللی گنریده بوراخا بیلیمیش، اؤز تاریخسل گلنک لرینه، عادت-عنعنه لرینه و تورکلویونه سؤیکنه رک بو اؤلوم-اولوم ساواشدا نه اینکی آرادان گنتمه میس، بؤیوک آرادا آنتی گونیست دوشمنلره غالب گله بیلیمیشدیر. قوزئیده 200 ایللیک روسلاشما سیستمی قارشیسیندا دیره نیشمه ایچینده اولان میلتمیز دولایسییل 70 ایل ده ماتئریالیزم روحسوزلوغونا اوغرادیلیمیش سا دا، اونون قارشیسیندا گوجلو اولکو سرگیله مه گی باچارمیشدیر. سؤزسوز کی، بیر یاندان روسلاشدرما عامیلی، باشقا یاندان ایسه ماتئریالیست لشدیرمه چابالاری²⁴⁶ میلتمیز قارشیسیندا اؤلچولمز درجه میلتنی اوستو بؤیوک انگللی یاراتمیشدیر. آما یونا باخمایاراق میلتمیز آیاقدان دوشمه میس، فرصت تاپینجا اؤز کیم لیگینی اورتایا قویا بیلیمیشدیر. همین منظره اؤزه ل شدتی ایله روسلار ساریندان گولندیریلن فاشیست اثرمنیلر و قونشو گورچولر طرفیندن ده اوغولانمیشدیر. لاکین بئله اوغولاملار، میلتمیزی سارسیدیپ آیاقدان سالا بیلمه میس. گونئی گلینجه، میلتمیز داها دا گنریچی و شوونیست بیر رژیم قارشیسیندا دیره نیشمه یه قالخمالی اولموشدور. فارس هنگنمونلوغو، بیر دیل، بیر اولکه، بیر شاه شعار آلتیندا فارسلاردان باشقا بوتون میلتنلری تملدن داناماغا باشلامیشدیر. کیچیک شوونیست، بؤیوک گولرین حسابینا اؤزوندن قات-قات گوجلو و کؤکلو اولان خالقلاری عزمه یه باشلامیش، باشدا آذربایجان تورک میلتنی نین گونئی بؤلمه سی اولماقلا، بوتون غیری فارس خالقلاری اؤز فاشیست روحونا تسلیم ائتمه یه چالیشمیشدیر. بو آنتی اینسان یوروشون پهلووی آوتوریتاریزمیندن باشلایاراق بوگونکو اسلام فوندامنتالیست رژیمینه دک سورمکده دیر. آنچاق بونلارا باخمایاراق آذربایجان تورک میلتنی پارچالانامیش، تاریخ بویو بوتؤو اولدوغو حالدا، بؤلونمزلیگینی یئنه سرگیله میس. اولوسوموز سرت و دمیر پرده لی مفتیل لر آراسیندا حصارلانسدا، یوز ایللر بویونجا اشغالچی دوشمنلر اینده پارام-پارچا اولاراق آیری-آیری آسسیمیلاچی دؤولتلر چمبرینده میللی اریتم سیاستینه توش گلسه بئله، یئنه بوتؤلوک روحونو ساخالایا بیلیمیشدیر. میلتمیزی ساخالایان عامل نه اولموشدور؟ سوروسونا بئله یاناشماق اولار:

²⁴⁶ ایکسی نه بیر بئرده، سوئت لشدیرمه ده دنیلیر.

بو اولوس، بوتون زامانلاردا روحویلا یاشامیشدیر. بیزیم میلیمیزین دیری، ایری و بوتؤو قالماسیندا سؤزسوز کی، ایدئالیزم بؤیوک رول اوینامیشدیر. میلیمیز اؤز ایدئالیزمی ایله دوشمنین گۆرمه دیگی، دوپامادیگی یئرلرده بیرلشمگی، عینی لشمه گی یاشادا بیلیمیشدیر. دئمک مفتیل حاکیم اولان یئرده جیسم دئییل، روحدور کی، یاشاییر. روحدور کی، مفتیللری آشیر، اؤز سئوگیسینه قوووشور. شهریار میلیتی داردا گۆزنده، اونون روحونو اوخشاییر، اولوسونون روحونا دؤنوشور، فارس و روسلارین آنلامادیگی معنوی یولدان باکی یا گئدیر و گونئیین سؤزونو قوزئییه چاتدیریر. چوخ کئچمه دن قوزئی اؤز دوغماسی نین دوغولارینی داغلاردا، باغلاردا، کندلرده، شهرلرده، کوچه لرده، اوره کلرده و بیین لرده دوپاماغا باشلاییر. دئمک، روحانی شهریارا دمیر مفتیل لرین هئیتی ویز گلیر. او، باکی سینا دا، ایستانبولونا دا و ایسته دیگی بوتون تورک ائللرینه ده اوچور، اولوسون آیدین گله جگیندن سؤز آچیر. شهریار، میلیتی نین بوتؤو اولماسینی، یالنیز دوشمنلر الینده کئچیجی اولاراق اسیر دوروما دوشمه سینی بئله آنلادیر:

" سن کیمی قارداش اؤز قارین داشینی
 آتمایب، اؤزگه کیمسه توتمایاجاق.
 قوجا تبریز ده، یوز مین ایل گنجسه،
 باکی قارداشلارین اونوتمایاجاق.

گون، او گوندور کی، حاق یولون دوزلر.
 اوندا بیز ده، دوزو - دوزه قوشاریق.
 آیرانماز بیزی، او گون، شمشیر،
 ابدی وصل اوچون قوجاقلشاریق!

راحیمن، روستم یین الین سیخماق،
 منه، دنیا بویونجا ایزرتی وار.
 قوجالیقدا بو عزتی تاپماق،
 بیر جاوانلیق قدرجه لذتی وار.

دیلیمیز، قانیمیز بیر اولدوقدا،
 قیرماق اولماز بو عهدی، پیمانی.
 خالقلا عهدی مؤحکم ائتمکده

بوشلایا بیلمیریک بو ایمانی.

گلمیشیک دوغما یوردوموز باکییا،

قوی بو تاریخ ده، افتیخار اولسون.

شهریاردان دا بو اوفوقلرده،

بو سینیق نغمه یادیگار اولسون.²⁴⁷

و یا 1946-جی ایلهده فارس فاشیستلری طرفیندن تبریزده تورک کیتابلارینی یاندیرما توره نینی ائشیدنده اورگی آغری یا گلن، الی ایسه دوغماسینا چاتامایان صمد وورغون بئله هارایا گلیر:

" جاللاد! منیم دیلیمدیر بایاتیلار، قوشمالار،

دئ، اونلاری هئج دویدمو سنین او داش اوره گین؟

هر گرایلی پرده سینده مین آنانین قلبی وار...

هر شکسته م ائولادی دیر بیر مقدس دیله گین.

دئ، اونلاری هئج دویدمو سنین او داش اوره گین؟

سؤیله سنمی خور باخیرسان منیم شعیر دیلیمه؟

قوجا شرقین شهرتی دیر فضولی نین غزلی!

سن می (تورک خر) دئییرسن اولوسوما، ائلیمه؟

داهی لره سوت وئرمیش دیر آذربایجان گؤزه لی...

قوجا شرقین شهرتی دیر فضولی نین غزلی!

...

بیر ورقله تاریخلری، اوتان منیم قارشیمدا،

آنم تومریس کسمه دی می کیخسرونون باشینی؟

کور اوغلونون، ستارخانین چلنگی وار باشیمدا.

نسیلیریم قویمایاجاق داش اوستونده داشینی،

آنم تومریس کسمه دیمی کیخسرونون باشینی؟²⁴⁸

²⁴⁷ م.ح.شهریار، تورکو دیوانی کلیاتی، 1996، تهران، ص 178
²⁴⁸ ص. وورغون، آذربایجان- آذربایجان، باکی، 1976، ص 103 - 104

8- آذربایجان رئسپوبلیکاسی تترمینى میلی-سیاسى باخیمدان بۇيوک يانلیشلیقدیر. اۇرگور دۇولتیمیزه ان دوغرو آد سئجه نه یی "قوزئی آذربایجان (تورک) رئسپوبلیکی" دیر.

بوخاریدا دا گۇرونديوو کیمی آذربایجان بۇلونمه دن قاباق واحید بیر دۇولت چاتیسی آلتیندا یۇنتیلیمیشدیر. بو اۆلکه نین گله جکده بیرلشمه سی نین ان دوغال یولو گونئی یین سیاسی استاتوسا بییه لنمه سی کئچیر. بوگون "آذربایجان رئسپوبلیکاسی" آدی آلتیندا، بیر پارچالانمیش اۆلکه ایفاده سی آیدینجا اۇزونو گۇسترمه مکده دیر. بئله کی، آذربایجان رئسپوبلیکاسی آدی گلنده بوتۇو بیر میلّت و اونیتار بیر دۇولت آنلايیشی اورتایا گلیر. بو ایسه، گرچک بیر تاریخین اوزه چیخماسینی انگل لرکن، سانکی اورتادا بۇلونموش بیر خالق یوخدور کیمی گۇرونور. سۇزسوز کی، 1991-جی ایلدە آزادلیغا قووشان آذربایجانلی لیدرلرین بئله اۇنملی مسئلە یه دقت سیز یاناشماسی نین آجیسی میلّیمیز اوچون آغیر اولموش و اولاجاقدیر. بونا گۇره، ایندیکی آذربایجان حاکیمیتی نین ان واجیب میللی بورجلارین دان بیرى کئچمیش خطانی سیلمک اوچون آد دئیشیمینه گیرمه سیدیر. البتده بئله اولارسا، ایران و روس رژیملری باشدا اولماقلا بیر نئجه دۇولتین سرت اعتیراضی گۇزله نیله بیلر. بونا باخمایاراق آذربایجان دۇولتی نین بو جسور آددیمی دونیانین بۇيوک کسیمى طرفیندن گئنیش آلفیشلارلا ندن اولار. چونکی، بیر دۇولتین دئموکراتیک ایلکه لرە دایاناراق میلّتی نین بوتونونه حاکیم اولماسی کسین بیه نی قازانان بیر اولایدیر. آذربایجان دۇولتی ایسه، بئله قورخماز آددیمیلا 50 میلیونلوق بوتۇو آذربایجان خالقی ایراده سینه سۇزده دئییل، عملده بییه لنمک ایسته گینی گۇسترمیش اولار. باشقا یاندان ایسه، آذربایجان بۇلونموش دۇولت و میلّت استاتوسو دونیادا سرگیلنمیش اولار. بو ایسه، آذربایجان حاکیمیتی اوچون ابدی میللی اۇدول²⁴⁹ اولاراق تاریخده حک اولونار. آنجاق دوغروسو، بو سورونلا باغلی داها دا گرچکچی اولماق گرە کیر. بونا گۇره کی، 1992-ده آذربایجاندا ائلچی بی میلّتچیلیگی اولدوغو بیر دۇولتده قفلته اوغرامیش بیر اولوسال گرگین بو گون چۇزولمه سینه اینناماق بیر او قدر ده منتیغه اویماییر. آما بئله بیر معجزه باش توتارسا، کسین لیکله قورولاجاق "گونئی آذربایجان تورک جمهوریتی" نین قورتولوش سورە جی قات-قات قیسسالاچاق اوزه رینه وئریله حک هزینە ایسه اولدوقجا آز اولاجاقدیر. بو حاقدا دئییلمه لی چوخ سۇزه نقطه قویماقلا اۇتوشوروک.

²⁴⁹مدالیون، مکافات

6. بۇلوم

چاغداش آذربایجان دا، ائلچی بی چی دوشونجه سیستم یندن اؤرنک لر

یئر کوره سینده مینلرله توپلوم یاشاماقدا دیر. مین لرله کولتور، گله نك، دیل، تاریخ، اینسان کیم لیگی اؤز وارلیغینی سوردورمک ده دیر. بو وارلیقلار، کیچیک-بؤیوک لویوندن آسیلی اولمایاراق کسینلیکله بیر اینانجا، بیر تابویا باغلیدیرلار. اونلاری بیر آرادا توتان، بوتون فردی ایستکلریندن، مادی آرزولاریندان اوستون اولان بیر معنوی باغدییر. بو معنوی باغلانتی چوخ زامان گۆزه گلمز، مادی دیر داشیماز، اینسانین ایچینده حاکیم اولان بیر ایشیق دیر. ائله بو ایشیقلار، اینسان قارانلیقلار قارشى غلبه چالماق یولونو چیخار. بلکه اینسانی تک باشینا بوراخسان، اؤز ایشیغیندان قورخویا دوشوب یاشامینی ایتیرر بئله. آنجاق بو ایشیق اینسانین توپلوم و یجدانینا چئوریلن زامان، او اؤلمز اولار، اونون یاشامی یاشام گتیرر. توپلوم اوزه رینده قورولموش اولان بوتون قارا دوزاقلاری آشراق ایشیقلی گله جگه یول آچار. آیدیندیر کی، توپلوم و یجدانینا چئوریلیمیش هر هانسی اینانج ایشیغی اؤز گۆروش آچیسى و اورتایا قویاجاق گنل آنلامدا مرکز باخیشی واردیر و اولماسی دا گرکندیر. بئله اولماسا، او ایشیق دئییلدیر، اینانج دئییلدیر.

ایشیق و اینانج یول گۆسترندیر. گله جگین گۆزگوسودور. اینسانین آیفادا توتولاجاغی اوچون ان باشدا گلن گۆج، گۆزه گۆرونمز، آنجاق گۆزه نور ساچان اینانسال روحدور. او اوزدن، ازلدن گونوموزه دهک چکیلن بو اوجسوز-بوجاقسيز یاشام یولون آریان هر کس ایستیر-ایسته مز بیر اینانجا ساریناراق یولا چیخمالی اولموشدور.

سؤزسوز کی، یارانان هر هانسی یاشام سیستمی نین تمیلینده اینسان سؤیله

می داینامقادیر. اینسانین اینسان کیمی یاشاماسی، بو یاشام یولونون خریطه سی نین چکیلمه سی، اینسان توپلومونون آیدین گله جک گورونتوسونه بییه لنمه سی، قورومسال بیرلیکلرین قوپولماز حاله گلمه سی و کیلیدله نه رک چتین لره قولای لیق ساغلاماق اوچون داشیییجی مفکوره یوکو گره کیر. بو یوکون داشینیلماسی چوخ اؤنملی تمللره دایناملیدیر. ان باشدا، بو یوکون هارا گنڈیشی، هاردان گنڈیشی، نییه گنڈیشی، نجه گنڈیشی، هاراجان گنڈیشی، ان ساغلام و آنلاشیلان گنڈیش یولو، گنڈیش یولونون اؤدنیشی، اؤنلم یوللاری و ان اؤنملی سی روحسال سیموولو تانینمالی، تانیتیلمالی و یول گنده سی توپلوم ایچینده کوتله آنلاییشینا اویغون اولاراق سرگیلنمه سی گرکمکده دیر. بو، او دئمکدیر کی، آرتیق آماجین ایدئولوژیک یؤنو بللی، ایشیق ساچاق تاساریسی نین²⁵⁰ آیدین و مرکز دینامیکاسی اورتادادیر. بنله اولان دورومدا حرکت اؤزه ل استراتژیسینی اورتا با قویاجاق گوچه ال تاپمیشدیر دییه بیلرک. آنجاق، بو هله باشلانقیجدر. تاسارینی ایشیغا باغلاماقدیر. بو ایشیغی سؤنوکلوکدن قوروماق یوللاری نین آرانماسی لازیمدیر. اؤنلم آیینمازسا، سؤنوموش ایشیغین بیر داها آلولانماسی یاشاملارا، نسیللره بدک اولای بیلر. اونون اوزه رینده گرکن اؤدمه لر، سیستم، ساوونار دوشونجه لر یوکلنمه لی، قارشیدا اولان قارانلیق دالانلار، روحو دوشوره جک اضطیرابلی دالغالار، یولجولوق ایچینده اولاجاق انگلر تانینمالی، یولون اوغورو قارانتیلانمایدیر. توپولملاری میلته چنورن، اونو ابدیلشدیرن بو ایشیقلی روح میلی اولکو آدلانیر. آتاتورک میلی اولکونو بنله آنلادیر:

"بونلار وجدانیمیزا یازیلیمیش گنرچک لردیر؛ کونوشولماز، یاشانیر! البته بو میللتین بیر اولکوسو اولاجاقدیر، آما بو اولکولر دؤولتر طرفیندان آچیکلانماز، میللت طرفیندان یاشانیر! ناسیل، باکارکن گؤزلریمیزی گورمویور، اونولا هر شئی گورویورساک، اولکو ده اونون گیبی، فارکیندا اولمادان ویجدانلاریمیزدا یاشار و هر شئی اونا گوره یاپاریر."²⁵¹

آذربایجان داواسیندا، تورک اولکوسونون رولو اوست سطیرلرده سادالانمیش حوکمون عینی سی دیر. آذربایجان میلی کیملیک شعورونون بیچیلنمه سینده تمل رولو اولان تورک دپلی، تورک جوغرافیسی، تورک تاریخی، تورک گله نه یی، تورک اینانچی، تورک یاشام مدلی، هر اسکمی میلته کی می بو میلته ده، اؤزه للیک وئرمیشدیر. کئچمیشدن گلن آدی سادالانمیش میلی کیملیک بیرلیگینی گله جگه داشیان باشلیجا

²⁵⁰ پروژہ سی نین
²⁵¹ آتاتورک. زراعت بانکی. 1933 ایلی، 29 انکیم گنجه سی

تمل دوشونجه میلی ایدنیامیز و یا میلی اولکوموزدور.

آذربایجان تورکلویونون اولوسال وارلیغی نین قورونما سیستمی نین یارانماسی، اونون دؤولتچیلیگی ایله باغلی دیر. تاریخ بویو بویوک خاقانلیقلارین، دؤولتترین، خانلیقلارین، آتابی و بیلکترین واریتی اولان آذربایجان تورکلویو، دئمک اولار کی، زامان بویو تورک حاکیملری هنگمونلوغوندا اؤزونه دایالی²⁵² فورمادا یؤنله میش دیر. آذربایجانین یئرلی حاکیملری اؤزه لرینی تورک حاکیملردن آیری گؤرمه دیگی اوچون، تورک سیستمی مرکز دؤولتلرله سیخ ایلیشگی ده اولوب، مرکزی دؤولتله بیرگه کیچیلیب-بؤیوموشدور. سلجوقلاردان بو یانا دئییشیک تورک سلاله دؤولتلری نین بیر-بیری قارشیسیندا گوج ایتیرمه سی، هر یئردن آرتیق آذربایجان اوزه رینده ائتگی بوراخمیشدیر. سؤزسوز کی، بو گندیشین سونوجو آذربایجاندا گوجسوزلویه اوغراتمیش و بوگونکو دوروما گتیرمیشدیر. گؤرونویو کیمی، بوگونون آذربایجان بونو دئییل، اؤزگور دئییل، اؤزگه لرین بویوندوروغوندا دیر و ان باریز دئییمله اسیر توپلومدور. یا بو ایسارتی قبول ائدیلمک له ویا اؤلمگی اؤلدورمک له دیرلمک یولو واردیر. اوچونجو یول یوخدور. آذربایجان تورکلویونون میلی اولکوسو بوردا اؤزونو تانیملالیدیر. بوگونوموز نه کیمی اولکو شرطلری اؤنه قویور؟ آتاتورک اولوسون یوخ اولماماسی اوچون چاناک کالادا 400,000 نین یوخ اولماسینا امر ائدیر. "من سیزه قالماق دئییل، اؤلمه یه امر ائدیرم!" دین آتاتورک بیر میلی اولکونو دوشونه رک جانیندان چوخ سئودگی وطنداشینینی اؤلمه یه چاغیریر. چون باشقا یول یوخدور، یا تورپاق اؤله جک ویا اوغروندا اؤلن وارسا وطن قالاجاق!

بو بیر قورتولوش اولکوسودور، یاشاماق اوچون اؤلمک فلسفه سیدیر. بوگونون آذربایجان بویوک کسیمده قورتولوش اولکوسونو یاشاماغا محکومدور. دئمک، اولکو دونوق و دوقاتیک دئییل. زامانا و دوروما باغلی اویغونلاشار، توپلومون اؤزول شرطلرینه گؤره، ایشیقلی روح رولونا گیرر. "بوتؤو آذربایجان، بیر مفکوره دیر، ایده آلدیر" دین ائلچی بی، اصلینده آذربایجانین گون اولکو هدفینی اورتایا قویور. آذربایجاندا بوتؤولوک دوشونجه سی بیر اولکو گؤستریسی دیر. بئکی²⁵³، بونا یول تاپماغین تمل اؤزتلری ندر؟ سؤزسوز کی، دورا-دورا آذربایجان بیرلشمز. آذربایجان بؤنلر هله ده، واردیلار. اونلار، بوتون آماجلارینا ال تاپمادیلار. میلیتیمیزین دیره نیشی، زامانین شرطلری، سومورگه چیلیکده یاریشمالار و...، عامیللر اونلارین سون هدفی اولان تورکون بئر اوزوندن سیلینمه سی دیلکلرینی یاریمچیق

252

253

قوبدو. ایندی، آذربایجان دا وار، دوشمنلر ده وار. دئمک، هم ایشیق وار و هم ایشیق دوشمنلری، تورکلوک قارشیسینی آنتی تورک لوک توتورسا، تورکلره دایانماق یورومک، جان وئرمک و وطن قورتارماقدان باشقا نه قالار کی! یاشاما، یاراتماق، اینسان کیمی اؤز دوغاسینا بییه لنمک، باریش و یوکسلمک ده اورتاق اولماق، بوتون دوغوشدان گلن کولتورلرین آماجی اولدوغو کیمی تورکلرین ده اصیل دیلک و آنا آماجیدیر. آنجاق، بونو ایسته مه ین تورک دوشمنلری وار. بونلارین قاباغیندا انله دایانماق لازیمدیر کی، اولوم اونون یانیندا اوتانسین. بونلارین قارشیسیندا روح کیمی گورونمز، ایشیق کیمی سؤنولمز، داغ کیمی یئنیلمز اولماق گره کیر. بیر میلی ایده آل، بیر اینسان اینانجی، بیر دده قورقود کیمی، بیر بابک کیمی اولماق گره کیر. بونلار اولمزدیر. بونلاری مین کز اولدورسن ده، میلیون کز دیرله جکلر! آذربایجان تورکونون اولکوسو بو گون بئله دیرسه، یارین داها دا، باشقا گورو آلا بیلر. اولکو بیر اولوسون ایشیقلی گله جگی نین اچاریدیرسا، دئمک کی، آذربایجانین گونئی نین قورتولوشو بیر اولکو آشاماسیدیر. چونکی، گونئیین آزاد اولماسیلا 200-ایلدر ائرمینلرین تامهینا چئوریلیمیش میلیمیزین قاراباغی دا قورتولاجاقدیر. چونکی، ائرمینلری آیقدا ساخلایان فارسلا رین سینیر ایلشگی سی نین ارمینلره کسپله جگی گون بو غاصیلرین ده فورستی نین سونو گله جکدیر. واختیله ا. ائلچی بی "قاراباغین آزادلیغی تبریزدن کنچیر!" دئییمی بیر میلی اولکونون سیاسی گؤسترگه سی ایدیر. بو بیر بوتوو آذربایجان ایدراکی نین قیزیل آچاری دیر، قیزیل آلماسی دیر، ارگنه قون اینانجیدیر.

بیز بو گون اولوسال و میلی اولکویله یولا چیخمالی ییق. وطنی قورتارماساق، اینسانلیق روحوموز قورتولماز. سوره کلی دوشمن او برازی یاراتماق، سوره کلی قورتولوش دوشونجه سیله یاشانیلماز. بو اینسان گئینی خستلندیرر. بئله اولان دورومدا گلجک اینسانلاریمیز دا، اسیر یاشار، حیات چیخماز یومورلاغا چئوری لر. بونا گوره، آذربایجانین بو گونکو اولکو دوشونجه سی وطن قورتولوشودور. یعنی مطلقچی بیر اولکودور. دئیشمزدیر، دؤنمزدیر، سؤنمزدیر و یوموشانمازدیر.

ندن "آذربایجان تورک میلی" نین قورتولوش اولکوسو مطلقدیر؟

چونکی، بوگوندن صاباحا سالینان کورپو، باریش، اینسان، حاق، پایلاشیم، اینانج، اینام، ایدراک کورپوسو اولمالیدیر. بو کورپو سالینمالیدیر کی، آردی هدفلر یاشاسین. کورپو بیر فورست آختاریشی دیر، بیر کنچیدیر، بیر آراج دیر. آراجی، فورستی بیر میلیتین سونسوز شعارینا چئویرمک فلاکتدیر، یالانچیلیقدیر و آلدادیچیلیقدیر. بو آماجلارا

چاتماق اوچون قیسیسا زامان دیزیسینی دوشونمک گره کیر. یوخسا، نسیلی-نسيلة باغلاماق، قهرمانلیق اویرازی یاراتماق عینی فلاکتدیر، اینسانلیق فاجیه سیدیر.

آذربایجان، داها نچه نسیل تاریخه مراجیعت ائتملیدیر؟ داها نچه نسیل قهرمانلیق اویرازلارلا سورونمه لیدیر؟ بو فلاکته سون قویماق لازیمدیر. بیر کره لیک اصیل قهرمانلیقلا بوتون کئچمیش چيله لره یوخ دئمک مطلق لیگینی یاشاتماق گره کیر. آنادان دوغولمایانلارا دوغوم حافی قازاندیرماق، اونلارین آزاد وطن، آزاد اینسان، آزاد میلت توپلوموندا یاشاماق حاقلارینی قارانتیا آماق، یاشاماقدان اولان اولکوجو آذربایجان تورکونون اولوسال اولکوسو اولمالیدیر. گوروندویو کیمی، اولکوجو هم ده، دئوریمچی قورتولوشچودور. بو کون وطن قورتولوشو اولکوموزدور. قوی، یارین نه اولاجاغینی، آزاد اینسانیمیز سؤیله سین!

اولکو دوشونجه آخاریمیز نیدیر؟

1- دنیا انوینی روحسوزلاردان قورتارماق. تورکون روحو دنیا روحلودور.

دنیانی اؤز اوووجوندا بسلتمکدیر. تورک اینسان سنوردی. اینسانلیغی اینسان قیلیغینا گیرن آلاهلاردان قورتارماق و اینسانی تک تانریا قوووشدورماق تورکون ایچیندن گلن ایدئیا سی دیر. اینسانین اسم لردن، ایزیملردن قورتولوشو تورکون یاشام تیپیدیر، گله نه یی دیر، فلسفه سیدیر، دوغاسیدیر. بونا گوره ده، تورک اوچادا یاشاماغی سنور، کؤکسوندن باغیرماغی سنور، دوغایلا، کولکله اویناغا بایلار. تورک بوتون دنیا اینسانییلا یاشاماغی باجاریر. چونکی، بونا اوره کدن اینانیر. دنیانین هر یئرینده تورک معمارلیغینا عایید اولان اینسانلیق سیمگه لرینه راست گلمه مه ک ممکن دئییل.

2- چاغداش توران انوی یاراتماق.

تورکون تورکلشمه سی نین آنلامی تورکچولویه قوووشماقدیر. تورکون تورکدن باشقا دوستو دا واردیر البتده. تورک اینسانی، چوخ اؤزه للیگینه گوره سنویلیر، آنچاق سنومه ین لری ده آز دئییل. تورکو سنونلر زنگین لر و سومورگه چیلر ساریندان ازیلنلردیر. سنومه ین لر ایسه سومورثه نلر و اونلارین اینده قولادؤنوشنلردیر. بو اوزدن سنویلنلری

سئوگييه قووشدورماق اوچون اۇنجه توركون توپارلانماسى گره كير. ديلده بير، سويدا بير، تاريخده بير، كولتورده بير، يازقيدا (طالع) بير اولان چئئشيدلى تورك انللىرى ندىن بۇيوك تورك انوى توراندا توپلاشا بيلمه سين كى؟ يالنىز گوجلۇ توران، دالغالانان بايراقلارايلا، اۇزگورياشار دۇولتلىرله، اورال-قافقاز-زاقروسلاريلا، اوجا روحلو اينسانلارايلا توركون دونياداكى "اينسانلارا حرّيت، ميلتله ايستيقلال" و "يورد دا صلح، جاهاندا صلح" بورجونو اۇده يه بيله جكدير. تورك اۇزونو سنوه-سنوه گوجلنه بيلر. گوجلنديكجه ايسه، دونيانى سئوينديرر. چونكو، سئوگى، گوجلۇ اولان زامان، گوجسوزلره سئوگى ورييلر. توركون دونياداكى اينسانلىق آماجى نين آچارى بۇيومكدير. تورك آزاد اولدوقجا، سئوينجينى، كدرينى بير يئره توپلاديقجا، دونيايا وئردىگى معنوى روحو بۇيوك اولور. بونو قانبتلاماق اوچون يالنىز اينسانلىق تاريخينه باش وورماق يئتر.

3- بوتۇو آذربايجان دۇولتيني يئنى دن قورماق.

چالديران، قارداش خنجرى اولدو، اوره بيميزى ياخدى. گولوستان روس كينى اولدو، قوللاريميزى كسدى. توركمنچاي ايسه فارس قورقوسو ايله روس بالتاسى اولدو، بئليميزى قيردى. لاکين، دوشمن توركون روحونا ال تاپماز اولدو! بيز، اۇلمه ديك، قالدق هيچران چكدىك. ياراميزى روحوموزلا ساردق. دوشمندن اوزاق اولدوق، بير داها اورگيميز داغلانماسين ديبه، قارداشا دا ياخين گلّمكده چكيندىك. سومئر روحوموزلا ديري قالماغى باجاردق. 1920-ده نيسگيلى آرازين هر ايكى تاييندا بير داها اۇلومه محكوم اولدوق. آنچاق، اۇلمه ديك، واربق هارايينى اوجاتديق. 1990-دا بيزى بيخان، اۇزو بيخيلدى. بو بيخينتى نين آلتيندان تورك كيم ليگى يئنيدين قالخماغا باشلادى. و ايندى، بونلارين ان بۇيوگو، ان اوجاسى و ان اونودولانى آذربايجانين گوننى وارليغى يوكسه ليشه گلّمكده دير. بير كئچرى دۇولت يولدادير. او دۇولت، 200-ايللىك بۇلونمه يه سون قوياقادير. بوتۇو بير روح، بوتۇو بير ميللتي مپلث ائده جكدير. ايكى آذربايجان دۇولتى نين بيرلشمه سپندن بوتۇو آذربايجان دۇولتى قورولاجقادير. 1918-05-28 گونونده ايلك كز گنجه ده قالديريلان آى-اولدوزلو بايراق بوتۇو آذربايجان دۇولتى نين سيمگه سى كيمى، BMT بايراقلارايلا بيرليكده داها بۇيوك اولوس-دۇولتى تمثيل ائده جكدير. بو 7-دن 70-ه هر آذربايجان توركونون اۇلمز ديلگيدير، ميللى اولكوسودور. بو توران ائوينه، اورادان دا دونيا ائوينه گئدن يولدور.

4- گونئی آذربایجان تورک جمهوریتینی قورماق.

بیر آوروپالی مندن سوردو: "ندن آروپایا گلدینیز؟ اونا جاواب وئردیم: بیر گون سیز ده، بیزیم اؤلکه میزه سیغینارسیز البت! اوندا جاوابینیزی آلاسیز!" بو گون آمئریکانین اکونومی بحرانیندا، چین کوکلاسی نین رولو کیمسه نی شاشیرتمامیشدیر! بو دونیادا اولماز دییه بیر نسنه ل یوخدور. یارین صباح، ایران دییه اؤلکه نین داغیلما سیندان دا کیمسه شاشیرمامالیدیر. چونکی، آیاقا قالخیمیش بیر گونئی واردیر. تاریخن ان آغیر یوکلرینی سیرتیندا داشییان بیر تبریز واردیر، اورمو واردیر، اردبیل واردیر، خوبو، قاراداغی، زنگانی، ماراغاسی، آکباتانی، قوشاچایی، بوتون شهر و کندلری، بیر آنلامدا اولوسو واردیر. گونئی ده، بیر اؤلمز روح، توکنمز گوج، بوکولمز بئل واردیر. "تبریز یینه ده کندی آنا گؤکسوندن یوردون بویوک ائولادلارینا و عصرین اینقلاپ هاواسینا سوت وریور. تبریز یاشیور و یاراتیور. تبریز موجادیله ائدیور. تبریز بیرگون ظفر کازاناچاغینا اینانیور و اونون بو اینانچی دالقا دالقا گونئی آذربایجانین بوتون شهر و کؤیلرینه یاییلیور."

گونئی ده قورتولوش، بوتون اورتا دوغونون قورتولوشودور. دنیا خریطه سینى دئیش دیرن بیر دنیا اولایدیر. گونئین قورتولوشو عئن زاماندا تورکیه ده کی ائتنیک سیخینتیلارین دا سونودور. چونکی، گونئین قورتولوشویلا فرصتچی ائتنیکلرین جیزگی آشماقلا رینا ایمکان قالمایاجاقدیر. گونئین قورتولوشویلا هر کس دنو بیر فارس یوخودان قالخماسینی گؤره جکدیر. مظلوملار گوله جک، ظالیملر ایسه یئرلرینده تیتریه جکدیر. گونئی آذربایجان تورک جمهوریتینی کرکوک و قوزئی ایراقین دا اوزونو گولدوره جکدیر. بو آذربایجان تورکونون اولوسال اولکوسونون قیزیل آلماسیدیر. بو بوتوو آذربایجانا، اورادان توران ائوبنه، اورادان دا ایسه، دنیا ائوبنه گندن یولدور.

اوردا بیر یول وار اوزاقدا،

او یول بیزیم یولوموزدور.

دؤنمه سه ک ده، وارماساق دا،

او یول بیزیم یولوموزدور!²⁵⁴

اولکوجو کیمدیر؟

آ اولکوجو، هدفینی یاشاتماق اوچون یاشار. هر هانسی اینانا گؤره، فاناتیکلشر. اؤلکه، اولوس و اینسان یولوندا اولکو اوغراشی وئر ن زامان زامان معنوی یوک آلا. اخلاق

اوستونلوگو قازانار. اینسان سنور اولار. آنجاق، دین، صنیف، گوج آماجی داشییان اولکوجو ده واردیر. بنله اولکوجو اینسان وارلیغینا تهلکه لی اولار. فوندامئنثاللیغا، مادی لییه، سومورگه چی لییه قوللوق ائدر. بنله اولکوجولوکله ایلگیمیز اولمادیغینا گوره، اؤز قونوموزو دوام ائدیریک.

ب) اولکوجو، توتدوغو هدفینی قوتساللاشدیرار. یورولمادان، اوسانمادان، شرف و ایستکله اونا چاتماق اوچون اولوسونو سفریر ائتمه یه چالیشار. اولوسو ساوادلاشدیرماق اوچون اؤنجه اؤزونو ائتیتمه کلیدلر.

پ) اولوسونون آماجلاری یولوندا وئردیگی مجادیله نی اؤزونه گوره تبلیغات و بیه نی مئیدانینا چئورمز، فداکارلیغینا گوره میلتنه میننت قویماز. وئردیگی مجادیله نی اولدوقجا اؤز آدینا دئییل، چئوره نین آدینا قورتارماغا چالیشار.

ت) وطن و اینسان یولو، هر اینسانین و بجدانیندان قوبان بیر ایدئال اولدوغوندا، اولکوجونون ده سئچدیگی یول، بیر کؤنول و و بجدان یولدور. بو اوزدن گرچک اولکوجو دایاندیغی مؤوقعدن مغرور اولمامالی، بیر چوخلارینی دا ایناندیغی دوغرو یول ایله تانیش ائتمیک اوچون اؤز وئربلی اولمالیدیر.

ث) اولکوجو کیمسه نین اوزه رینده اؤندرلیک تاساریسی یاپمامالیدیر. لیدر زامان-زامان چئشیدلی اؤزوللریله اورتایا چیخار. اولکوجونون محض لیدر اولماق اوچون اولکوجو اولماسی، بؤیوک آزغینلیقلارا یول آچا بیلر.

د) میلتنی، وطنینی و اینسانینی سنومک، تام دا هر کس طرفیندن آلقیشلانمازدير. اولوسوموزدان بیریلری ساندیغیمیز ساپی اؤزوموزدن اولان بالتالار، هر کسدن داها بتر بیر اولکوجونو دوشمن سایار. بنله لری، سیاسی دینه، ساغیندان-سولونادک آشیری²⁵⁵ صینیفچیلره، توتالیتارچیلیغا قوللوق ائدن کسیمدیر. بونلار میلث اوستو دوشونجه لرین پادوولاریدیرلار. بعضیلری ده وار کی، اسکی اوصوللاری ساووناراق آتا-بابالاردان فالان آشیری توره چیلیگی، طایفاجیلیغی، بؤلگه چیلیگی و بونلار کیمی میلث آلتی انگل عامیللری فاناتیکجه ساووناراق اولکوجولوگو قاورایا بیلمه بیلر. اولکوجو بنله بیخچی ائلمچیلرین قارشیسیندا تعویض وئرمه دن دایانار.

ذ) اولکوجو چوخ زامان یوخسول و دئوریمچی عایله لر ایچینده بؤیا-باشا چاتار. بو اوزدن اولوسون چوخونلوغونون دردینی - اؤزو ده یاشادیغی اوچون- یاخشی بیلر. بونا گوره

²⁵⁵ اولچو دیشی، خیز قاپان

ده، اولکوجو توپلوم ایچینده کی یوخسوللارین ان دوغال و یاخین دوستو و سیرداشی ساییلار.

ر) اولوسلار آراسیندا ان سئولین، گووه نیلن، معنویتله تانیلانلار ایچینده سؤزسوز کی، وطنیندن، میللیت دایاقلاریندان قویمایان شخصلردیر. تورکلر ایچینده بئله عاشیقلره اولکوجو دئییلیر. اولکوجو اؤز سونسوز سئوگی سی له، میلینی ساغ، سول، دین احتراصلاریندان قورتارماق اوچون اؤرگوتلنمه نی اؤن پلانا قویار. اولوسال اورگوتلنمک بولوندا ان درین اؤز وئرییه جانلا-روحلا حاضر اولار.

ز) اولکوجو، توپلومو چئشیدلی تهلکه لردن قوروماق اوچون، دایانمادان اؤیرنر، سیستملی اولاراق ائییتیم آلار، آراشدیرار، تبلیغات آلانیندا گئری قالماماق اوچون، اینترنت، رادیو-تیوی، یاییم ایله ایله تیشیم لریندن ان سون چابوکلو قلا یارارلار. توپلومدان یاردیم آلار، کندلرده، شهرلرده، ایش یئرلرینده، بازاردا، کولتور مرکز لرینده، مسجیدلرده، یاسلاردا، توی-دوبونلرده، آیش-وئریش یئرلرینده، اؤزه ل و دؤولت ایداره لرینده، یتیم خانالاردا، قوجالار ائوینده، توپلومدان اوزاق ساخلانمیش اینسانلار آراسیندا، توساگی اولان عایله لرده و... هر هانسی اینسان یاشایان یئرده اولار و اورادا اؤز متین و اولوسال داورانیشیلا اؤرنک کیمی گؤستریلر.

ژ) اولکوجو، عئین حالدا خالقچی دیر. آرنلیقلارین حاقینی ساوونار، اونلارا وطنداش گؤزو ایله باخار. وطنین کدرینی، سئوینجینی اؤز کؤکوندن اولمایا وطنداشلاریلا دا پایلاشماغا چالیشار. آرنلیقلار آراسیندا تورک اولکوسونه قارشى سمپاتی یاراتماغا چالیشار. اولکوجو بو وطن - " بیرئی سل حاقلارین وطنیدیر"، " بورادا یاشایان بوتون اینسانلار، وطنداش آزادلیغینا، دئموکراتیک حاقلارا، چاغداش یاشام ایراده سینه، ویجدان اؤرگورلوگونه بییه دیرلر، " - فلسفه سینه اینانیر. بو حاقلارین ان ایچدن قوروجوسودور.

س) اولکوجو، هم ده حقوق اوستونلوگونه باغلی میللیتچیدیر. دؤولتچیلیک سیستمینه دایاق اولان، اؤز داورانیشلاریندا دؤولتین وارلیغینی اولومسوز ائتگیلردن اوزاق توتان، قانون، حقوق، ایجرا دایره سی دیشیندا سوچلو داورانیشلارلا بویون قویمایان دؤولتچی بیر اولوسچودور.

ش) اولکوجو سوی چودور. بونا گؤره، اولکوجو اوچون یالنیز یاشادیغی وطن دئییل، هاردا یاشاماسیندان آسیلی اولمایاراق اونون اوچون، اؤنجه سویداش قاورامی اؤنم داشیماقدادیر. بیر اولکوجو آذربایجاندا یاشایان حالدا قییرسدا، آفریقادا، اورتا آسیادا، چینده، تورکیه ده و... یئرلرده یاشایان بوتون تورک سویداشلارینی دا، دوشونر.

ص) آذربایجانلی تورک اولکوجوسو، وطنینی، اولوسونو، ان قیسسسا، آرخایین، اولوسال یوللارلا دئموکراتیک، چاغداش، اینسانجیل، لاییک بوتؤو آذربایجان دؤولت چیلیگینه گؤتورمک عزمینی داشییان، قودسال آماج و میللی ایدنیا اوغروندا اولچولمز اؤز ونریله جابا گؤسترن تورکچو-قورتولوشچو سویداشدیر.

گونئی ده ان ایلیک میلنچی، قورتولوشچو، اولکوجو اؤرگوتلر.

قیسسسا گؤز آتما!

1988-دن اعتبارن آذربایجانین قوزئیینده میللی دؤولتچیلیک اوغرونا گئدن ساواشین گونئی یول تاہماسی چوخ آز زامان آلدی. آذربایجان میللی-آزادلیق حرکاتی نین لیدری ا. ائلچی بی ییین کاریزماتیک²⁵⁶ ائتگیسی نین گونئی ده اولان گؤستریسی کیچیک قورویلاردا اؤزونو گؤستره رک، گنت-گنده بؤیومه یه باشلادی. قوزئی حرکاتی نین ساریندان گونئی یامسییان بوتؤولوک شعارلاری نین اون ایللرله اؤندرسیز فالان گونئییلرین روح یوکسه لیشینه نندن اولماغا باشلادی. گونئی ده گنج آیدینلار "آذربایجانا میللی-آزادلیق" شعاری آلتیندا تشکیلاتلارنا ماغا باشلامیشدیر.

"واحد دئموکراتیک آذربایجان تشکیلاتی" - VDAT، "گونئی آذربایجان تورک دیرچه لیش تشکیلاتی" - دیرچه لیش، "آذربایجان میللی تشکیلاتی" - AMT، "گونئی آذربایجان فدایی تشکیلاتی" - GAFTT، "گونئی آذربایجان خالق جبهه سی" - GAXC، "آذربایجان قورتولوش تشکیلاتی" - AQT، بیر آز سونرا "آذربایجان کولتور اوجاغی" - و 10-لارلا اؤیرنجی و گنج حرکاتلارین یالنیز و یالنیز آذربایجان گونئی نین میللی قورتولوشو ماراقلانديريردی. سؤزسوز کی، آدی سادالانمیش بو قوروملاری، آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی نین ایلیکین اؤرگودلنمه فورماسی آدلانديريساق یانيلماميشيق. بو قوروملاردا توپلاشان گنج میلنچی کسیمین تورکچولوک، بوتؤوچولوک ایدئاسی نین گلیشمه سینده ائلچی بی سنوگیسی بؤیوک رول اوینايديردی. کئچمیشلردن تام فرقلی اولاراق قوزئی دن گونئی گلن سویداشلاریمیز اؤزه لری ایله میلنچیلیک ارمغانی داشیردیلار. قوزئی اولایلاری آن-با-آن گونئی ده ایزله نیلیردی. قوزئی دن گلن هر بیر خوش خبر گونئی ده دوغما رئاکسییا یارادیردی. یئنی یارانمیش میللی قوروم-قورولوشلار، فارس شووینیسیمینه سینه گره رک، میلتن اچینده اولوسال تبلیغاتلا مشغول اولوردولار. فارس شووینیسیمینه و

²⁵⁶ خاراکترلی، کیچی

انرمیلره قارشى یازیلان دیوار شعارلاری هر گون چوخالماقدا داوام اندیردی. آز یاشلی اوشاقلار اوچون قاچاق ائو باخچالارین قورولماسی اؤزونه مخصوص یئر توتوموشدور. محض میللی ایلگی لر اوزه رینده عایله وی ایلشگی لرین آرتماسی دا سنگیمه دن داوام اندیردی. هر گون موسیقی، تئاتر و بیر جوخ میللی باهانالار اوسته قارشیلیقلى علاقه لر چوخالماق دایدی. بو آرا میللی-سیاسی قوروملارین دا بو ایلشگی لر ایچینده اولماسی نین و گیزلیجه میللی آماجلارین اولوسلا پایلاشماسی، اولوسال اؤرگوت لنمه نین²⁵⁷ نجه اولاجاغینا عینی لیک باغیشلا ییردی. بو آرادا "آذربایجان قورتولوش تشکیلاتی" نام میلتیچی قوروم کیمی ایلک دفعه اولراق "آذربایجان تورک میلتی"، "میللی-سیاسی"، "آذربایجان تورک اولکلوری"، "ایران آدلانان قوندارما اؤلکه"، "بوئوؤ آذربایجان بیرلیگی"، "تورکچولوک"، "مستقیل لیک"، "گونئی دؤولتچیلیگی"... کیمی تترمینلری اورتایا قویماقلا "آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمینی" اؤز مرامنامه سی نین تملینده یئرلشدیرمیشدیر. 6-آیلیق آغیر چالیشمالارین محصولو اولان بو مرامنامه 1992-جی ایلین 2-جی یاریسیندا 1000-لرجه سایدا آذربایجانین هر ایکی تاینیدا یایلمیشدیر. یوخاریدا قئیده آلینان تترمینلرین ایشلک نقطه سیندن بیر نچه اؤرنک گتیرمکله بو قونو بیر آز گنیش ایضاحلانیر. 1992-ده عرب ایفباسی ایله تبریز، ده، لاتین و کیریل آلفابت لری ایله باکی، دا یاییلان AQT-نین مرامنامه سیندن آلینان سطرلرده یازلمیشدیر:

(ص5) ... "40-میلیوندان آرتیق بوتؤو، پارچالانماز آذربایجان تورکلری نین آنا حاققی و تاریخی ایدئاسی نین گرچکلنمه سی، منطقه ده یاشایان باشقا سومورولن خالقلارین دا آزادلیق مجاديله لرینه تکان و دستک وئره جکدیر. AQT بو مطلقه ایناناراق بؤیوک و اولو میلتمیزی اؤز میللی مستقیل دؤولتچیلیک ایدئاسی اوغروندا قورتولوش ساواشینا چاغیریر و بو چاغیریشی میللی-مقدس جهاد آدلاندیریر! آذربایجان تورکلری هئچ زامان اؤزگه خالقیلارین تورپاقلارینا گؤز دیکمه میش، لاکین دریندن توتמוש اراک ایله همدانا، دک اولان تورپاقلاری نین بیر قاریشیندان بنله واز کئچمیه جکدیر." آذربایجان قورتولوش تشکیلاتی (AQT) یوخاریدا گؤستریلن فاکتورلارا گؤره ایران آدلانان چوخ میللتلی مستملکه چی جوغرافسال قورومو قوندارما، استئماریچی دؤولت ائلان اندیر...

(ص6) ... "میللی ایدئالوگیانین نمل دایاقلاری":

... آذربایجان تورک میلتی 1913-جو ایلدن بری فارس-روس آراسیندا باغلانان

²⁵⁷ قوروملاشمانین، تشکیلاتلانمین

گولوستان معاویله سینه اساسن پارچالانمیش دوروما دوشموشدور. همین گوندن آذربایجانین گونئیینده تورک میلیمیز فارس مستملکه چیلیگیندن قورتارماق، مطلقیتینی و آزاد، مستقیل یاشاماق، دئموکراتیک دؤولت قورماق حاقینی اؤز ایچینده داشیمیشدیر... "

(ص6)... "اولکوجولوک" (میللی ایدئالوگیا دوشونجه سی):

"... 1. هر میلّت اوچون مادّی گرجکلردن اولوی مرتبه ده دایانان سینماز، بوتؤو، بؤلونمز، ایلاهی، اؤزه ل، میللی ایدئالوگیا و یا میللی اولکودور.

2. AQT آذربایجانین توپلوم بوتونلوگونو دیل و تورپاق بیرلیگینی، میللی- معنوی کیم لیگینی، تاریخسل وارلیغینی، الدهه ائدیپ ساوونما شرطینی اؤزگه لشدیرن ایدئالوگیالارین و کولتورلرین چمبریندن قورتولماسیندا گؤرور.

آذربایجان تورک میلّتی نین بیرینجی دوشمنی میللی اخلاقسزلیق، آنتی میللی بیخجی-بؤلوجو ایدئالوگیالارین اوزون سوره ن حاکیمیتی اولموشدور. تورک تفکرو اؤزگه فیکرلییه، یابانجی یا قوللوق ائدن بؤلوجو ایدئالوگی یالارلا باریشماز دورومدا دایانیر"

"...بابک ایگیت لیگینی، اسماعیل دؤولتچی لیگینی، ستارخان میللیت چیلیگینی، محمّدامین اؤندرلیگینی آذربایجانین تمّل دوشونجه سی کیمی دیرلندیریر." ...

مستقیل لیک

"دیله، تورپاقدا، تاریخده، میللی کیملیکده، کوتلوی مدنیتده اؤزه للشمیش بیر توپلوم بنینالخالق حقوقلارینا اساسن میللی وارلیغینا، معنوی دیرلرینه بییه لنمه لی و تام سیاسی-اقتصادی، حربی، مدنی-اجتماعی مستقیل لیگینه مالیک اولمالیدیر...

مستقیل میلّت اؤزونون میللی دؤولتینی طلب ائدیر..."

میلّتچیلیک (تورکچولوک)

2... "آذربایجانین میللی ایلکه لری و فلسفه کؤکو تورکچولوغونده دیر."

5... "سووت آذربایجان و ایران آذربایجان کیمی تترمینلر آنتی اینسان - وحشی و شووینیست اتیفاق نین آذربایجان تورکونه قارشى دوشمن چیلیکدن یارانمیشدیر و قوندارما اولدوغو اوچون سورعتله محو اولونماقدادیر."

دۆلتچیلیک

"آذربایجان تورک جمهوریتی" گونئی آذربایجاندا یارانان دئموکراتیک، چاغداش، دونیوی و حقوقی دۆلتی نین سیاسی گۇرونتوسو اولمالیدیر.

هر آذربایجانلی نین ان مقدس و گرکلی هدفی گونئی نین دۆلتچیلیک پروسئسینده جانلا، ماللا ایشتیراکچی اولماسیدیر.

بوتؤو آذربایجان ایدئاسی نین اؤن شرطی گونئی ده قورولان دۆلتچیلیک پرنسپیدیر. گونئی-قوزئی پروبلئمینه بیر دفعه لیک سون قویماق اوچون گونئی آذربایجان دۆلتچیلیگی تاریخسل ضرورتدیر...²⁵⁸

7-جی بۆلوم

چاغداش آذربایجاندا، انلچی بی چی دوشونجه سیستمیندن اؤرنکلر

اوخودوغوم کیتابلاردا بوتون دونیادا تورک میلتنه قارشى اولان بؤیوک دوشمنچیلیکله قارشىلاشدیم. باخدیم، گۆردوم کی، روسیا امپیرياسی نین، فارس شووینیزمی نین، اولارا قوشولموش ائرمنى شووینیزمی نین یونان شووینیزمی نین تورکچولویه قارشى بؤیوک دوشمنچیلیگی وار...

...من تورک میلتنچی سى يم و بونونلا فخر اندیرم. آنجاق بیزیم تورک میلتنچی لیگی میز شووینیزمه، ایرقچی لیغا قارشى اولان بیر ایدئیادیر. بیزیم میلتنچیلیگیمیز میللی اؤزونو مدافیة، تورک میللی روحونون قورونماسی، اونون دیرچلدیلمه سى، دونیایا چاتدیریلماسی و تورک بیرلیگینه نایل اولماق اوغروندا مبارزه دیر. تورک بیرلیگینینسه ایلکین یولو آذربایجانین بیرلیگیندن کنچیر. تورک بیرلیگینه یئتیشمک اوچون اؤنجه آذربایجانین بیرلیگینه نایل اولماق لازیمدیر. قارشیدا دوران مسئله لردن بیرى بودور.

²⁵⁸ آذربایجان قورتولوش تشکیلاتی. مرانامه، تیریز، 1992، AQT. یاییم بۆلومو

استالین یین تعریفینی سووت مکتب لرینده هامییا ازبرله دیردیلر. منده بیرینجی کورسدا امتحاندا او تعریفی دئییردیم. ایکینجی کورسدا بعضی کیتابلاری اوخویاندان سونرا او تعریفله راضیلاشمادیم. فیکیرلشدیم کی، بس میلتن تعریفی نه جور اولای بیلر؟

بیلیرسینیز، میلته واحد بیر تعریف وئرمک ممکن دئییل. دنیا دا ائله شئی لر وار کی، اولنارین واحد تعریفی اولمور. مثلا، "علم" یین واحد تعریفی یوخدور، "اینسان" یین واحد تعریفی یوخدور. اینسانین واحد تعریفی یوخدورسا میلتن ده تعریفینی وئرمک چتیندیر.

استالین دئییردی کی، میلتن میلت اولماسیندان اؤترو اونون اراضی بیلرلیگی اولمالیدیر. آما استالین او تعریفی وئر نده اسراییل دؤولتی هله یوخدو، آنجاق یهود میللتی ایسه واردی. یاخود هئچ کیم دئییه بیلمز کی، قاراچی میلتنی مؤوجود دئییل، حال بو کی اونون وطنی یوخدور.

میلت بیر اینسان توپلومودور. او توپلوم بیر مدنیتی داشییر، بیر دیلده دانیشیر، بیر عقیده و مفکوره نین داشیبیلارینی بیلشدیریر. بعضیلری دئییر کی، میلتن عینی قانا منسوب اولانلار یارادیر. بورادا بیر آز حقیقت وار، آنجاق او، تام دئییل. آخی اینسان یانلیز بیولوژی یوخ، هم ده اجتماعی وارلیقدیر. اجتماعی وارلیق اولاندا آرتیق بورادا ماتریا گوجسوزدور. اجتماعی وارلیق دا سا، مدنیت و مفکوره بیلرلیگی وار.

تورک کیمدیر؟ اولای بیلر کی، او، قان باخیمیندان تورک اولسون، آنجاق تورکه دوشمن اولسون و باشقا میلته خیدمت ائتسین، مفکوره و مدنیتجه تورک اولماسین. دئمه لی، او، تورک دئییل. آنجاق اولای بیلر کی، باشقا خالقین نماینده سی اولسون، آنجاق تورکجه دانیشسین، تورک مدنیتینی داشیسین، تورک میلتنه خیدمت ائتسین، اجتماعی وارلیق اولراق تورک کیمی فعالیت گؤسترسین. او داها چوخ تورکدور.

بنله صحبتلر چوخ گنذب. مثلا، پوشکین کیمدیر- روس دورمو، یوخسا عرب؟ قانینی گؤتورسه نیر عرب قانیدیر، آنجاق یارادیچیلیغینا گؤره اونا عرب شاعیری دئمک اولماز. دئممه لی، اجتماعی وارلیق کیمی روس شاعیری اولوب. یاخود درایزه هئچ زامان آلمان یازیچیسى دئمیرلر؛ او، میلتنجه آلمان اولسا دا، آمئریکا مدنیتی نین داشیبیلیگی سیدیر، اونا گؤره ده اجتماعی وارلیق کیمی گؤتوره نده آمئریکاندیر. باشقا سؤزله میلتنی تعیین ائدرکن مدنیت داشیبیلیگی لیغی نین اوستونلوگو داها بؤیوکدور.

تورکچولوکده ده بیز قانی اساس گؤتورسه ک ماتریالیست اولاجاییق، یوخ،

مفکوره نی اساس گؤتورسه ک، ایدئالیست. من نه ماتریالیزمین علیه ینه یم، نه ده ایدئالیزمین. بونلار مباحیته لی مسئله لردیر. ایدئالیزمین ده، ماتریالیزمین ده بیزه وئردیگی مثبت و خوش نه وارسا اوندان استیفاده ائتمه لی بیک. ماتریالیزمین بو حیصه سی وار کی، هر شئی آلاهیین اومودونا قویمور. مثلا، یاغیش یاغیر، هاوایا بولود گلیر، کولک اسیر، بونلار آلاهیین ایشیدیر. بو، طبیعتین ایشیدیر، نییه آلاها عایید ائدیرسن؟ یعنی ماتریالیزم دئییر کی، طبیعی اؤرین؛ هر شئی آلاهیین آدینا یازیب تنبل-تنبل اوتورما. آلاها اینسانی یارادیب کی، هر شئی اؤیرنسین، بیلسن.

من داها چوخ ماتریالیست دئییلیم، من ایدئالیستم. اونا گؤره ده، "تورک" و "میلت" دئدیکه اؤز میلیتی می نظرده توتورام. مراکئشدن باشلامیش عراقا دک، شیمالی آفریکادان بئله عرب میلیتی، عرب دؤولتلی اولدوغو کیمی، آغ دیزدن باشلامیش ساکیت اوکئانا دک، اوزاق شرقه دک هامیسی تورک تورپاقلاریدیر، بؤوک تورک میلیتدیر. سایینی 250 میلیون دا دبیرلر، 270 میلیون دا. منده بو میلیتین ائولادیام. اونلارین آراسیندا بیز بیرنجی اولاراق آذربایجان بو وزیتدن چیخارتمالییق، چونکی آذربایجان، یاشادیغیمیز بو تورپاق اسیر دورومادیر، اثرمنی اشغالی آلتیندایدیر. خالقیمیزین بیر حیصه سی روسیایا گئدیر، بیر حیصه سی گورجوستانا قاچیب. بؤوک، اساس حیصه سی ده فارس رژیمی نین، فارس شووینیزی نین، تهران رژیمی نین حاکیمیتی و اشغالی آلتیندایدیر. آخی نه اوچون 40 میلیونلوق آذربایجان تورکو پارام-پارچا اولسون؟ نییه بیرلشمه سین؟ نییه اونون واحید دؤولتی اولماسین؟ آنجاق من دوغو تورکستان حاقیندا دا، قیبریس تورکلری حاقیندا دا، گوزنی ایراقدا کی سویداشلاریمیز حاقیندا دا دوشونورم، چین ده، یاپونیدا یاشایان تورکلره ده ماراقلانیرام. روسلار وولقا بویوندان، موسکوا اطرافیندان توتوموش تا اوزاق سیبیره دک 200 ایل تورکلری قیرا-قیرا او تورپاقلاری اشغال ائله دیلر. مسئله قالدیریب بئینالخالق محکمه یه وئرمک لازیمدیر کی، تاریخده بئله بیر وحشیلیک اولور، بو وحشیلیگی تاریخ قیناسین.²⁵⁹

اولوس اورگینه ایز سالان ائلچی بی

گوردوبوم، تانیدیغیم ابولفضل ائلچی بی.

کله کی دن باکیا دؤنر-دؤنمز آذربایجانین گونئییندن اولان سویداشلاریمیز ایله

²⁵⁹ بو بؤلومده کی بوتون سؤیله نن لر، ائلچی بی یه عاییددیر.

گوروشن ۵. انلچی بی، سانکی بویوک آرزوسونا چاتمیش کیمی، اوزونون گونئی اولان سونسوز سئوگیسینی گیزلییه بیلیردی. بئی عینی زاماندا گونئی اولان اومیدینی، بو اومیدین چوخ تئز بیر زاماندا گرچک اولاجاغینا دریندن اینانیردی. او، گونئی ده میللی دیرچه لیش و اوپانیس سوریه جی نین چوخ سورمییه جگینی، بیر نچه ایل ایچینده میللی قورتولوش ساواشینا گیره جگینی درین بیلیم سل لیکله اثبات ائدیردی. بیر گون بوتؤو آذربایجان بیرلیگی (باب) توپلانتیسی کئچیرکن بین کؤمکچیلریندن بیر اچری گیریب، BBC آزانسی نین تو اکیبی نین گؤزله مگینی چاتدیردی. بی بو حاقد توپلانتیدا اولانلاردان فیکیر ایسته دی. هامی توپلانتی نین دایاندریلماسینی و BBC قورویونون قبول اولونماسینی مصلحت گوردولر. توپلانتی سونا چاتدی. بی، بیر دیلمانجی، بیر آذربایجان خالق جبهه سی پارتیاسی (AXCP) معاوینینی، بیر ده منی اؤز اوتاغیندا ساخلادی. چوخ سورولار اولوندو. بی سویوق قانلیقلا سورولاری یانیتلادی. سورولارین بیر گونئی گوره ایدی. بئی منی گؤستره رک او سورونون جاوابینی منه بوراخی. بی او سوالی ان درین طرزده جاوابلاندریا بیلردی. آنجاق، بی ان کچیک ایمکانلاردان یارارلانیب، باشقالارینی یئتیشدیرمه یه چالیشاردی. بی ان اؤنملی اؤزه لیکلریندن بیر ده، اچیق و آیدین سؤزلو اولماسی ایدی. همین اوتورومدا BBC ژورنالیستی به یه بئله سورو وئردی:

"سیز بیر داها آذربایجان پرتزیدنتی اولایلسه نیز، یئنه ده بوتؤو آذربایجان و گونئی مسئله سینی قالدیراجاقسینیز؟" بی جاواب وئردی: "سیز بو میللی باشا دوشورسونوز. من میلیمین خادیمی یم، منیم میلیم 8 میلیون دئیل، او، 40 میلیون دور و روس- فارس حاکیملری ایله پارچالانیبیر. سیز بیلین کی، منیم پرتزیدنت لیگیم گونئی اونوتماق شرطی ایله اولسا، من کسینلیکله پرتزیدنتی لیگی بوراخارام."

گوره ویمین ایجابینا گوره، تبریزدن گلن بویوک اینسانلاریمیزدان بیرینی بی ان ائوبنه آپارمالیدیم. اولار بیرینجی کز بیر-بیرینی گوردولر. زامانی گلینجه ائوه گیردیک. ائو چوخ سسسیز و غریبه گورونوردو. باشقا گونلرین سس-کؤبو و قالاالیغی یوخ ایدی. ائوبن بئله سس سیزلیگینی سوروشدوم. بی ین کؤمک چی سی تبریزدن گلن قوناغا گوره بی ین بئله ایسته دیگینی سؤیله دی. بللی اولدو کی، بی هئچ زامان گورمه دیگی قوناغی اوچون بوتون بو گونه کسین لشمیش ائو گوروشلرینی لغو ائتمیشدیر. بیز ائوه گیررکن بی اؤزو بیزی قارشیلادی. او، قوناغلا قوجاقلاشدی. اولار بیر-بیریندن اوزاق دوشموش، 50 ایللیک قارداش کیمی گؤز یاشلارینی توتا بیلیردیلر. بئله کی، نچه آنلیق بو نیسگیل تابلوسو، هله ده گوزومون اؤنونده یاشاماقدادیر. ساعاتلار سوئره ن بو گوروشده، بی تبریزین کوجه لرینی، دؤنگه-بوروقلارینی، میلتمین یاشامینی و حتی فوتبولونون دورومونو

سوروشوردو. من، بئی تانیان بیر اینسان کیمی بئله دوروملارلا چوخ قارشیلایمیشدیم. او، بیر وطن سئودالیسی کیمی، دونیانین ان اوجا زیروه سینی بئله، میلّت باهاسینا دئیشن دئییلدی. من بیر سؤزو تکرار-تکرار بیدن ائشیدیردیم. او، دئییردی: "بو میلّت او زامان کؤله لیکدن قورتارار کی، بوتؤولوگونه قووشسون. بعضیلری قوزئیده اوتوروب مستقیل لم سؤزونو دایانمادان دئییرلر. من دئییرم کی، قوزئی یالنیز وطنیمیزین کیچیک بؤلمه سیدیر. اؤلکه میزین بؤیوک قیسمی اؤزوندن قات-قات ضعیف و آز اولان فارس رژیمی الینده دیر. بونو هئچ زامان فارس شووینیستلری تک باشینا ائده بیلمزديلر. بو بؤیوک دوشمنلریمیزین علیله اولموشدور. نه زامانادک بو وطن بیرلشمه ییب، تام مستقیللیکدن دانیشماق اولماز! بو بیزیم طالعیمیزدیر." بی هئپ بئله اولدو، بئله یاشادی و بئله ایڈیا یاراتدی. اوردا کی دئییر: "منیم حیاتیمن معناسی بوتؤو آذربایجاندیر." اصلینده میلّیتدن دانیشیر. او، صدامین رسمی دعوتینی رد ائدن زامان بئله جاواب وئیر:

"من میلّیتیمین قاتیلی ایله بیر یئرده اولانمارام. اوندا کرکوکدا منی لعنتله مزلر می؟" ابولفضل ائلچی بی 1970-لرده روس KGB سی نین ان جیدی پروبلئمینه چئوریلیمیشدیر. او، روسلارین قارشیلیقلى مسلک روشوتلرینی ان جسارتلی رئاکسیونلارلا جاوابلانديرمیشدی. ائله محض اونا گؤره، 1975-جی ایله کومونیست رژیمى طرفیندن توتوقلاناراق ان آعیر روح و جان تزیقلره قاتلانمیشدیر. بی، بو حاقدا بئله دئییردی:

"او زامان KGB محکمه سینده منه اوچ سوچ کسيلمیشدی. من اؤزوم ده بو سوچلاردان قاچا بيلمیه جگیمی باشا دوشوردوم. اونا گؤره ده، یالنیز میلّیتیمین میلی حقوqlاریندان مدافیه یه اوستونلوک وئیردیم."

بین 3 بؤیوک جینایتی(!؟) بونلار ایدی:

(آ) خالقلار دوستلوغونا قارشى چيخماق.

(ب) پانتورکیزم ایڈیاسینی تبلیغ ائتمک.

(ج) کومونیست پارتیاسی و سووت دؤولتینه قارشى دیرنمک.

دئمک بین بو بؤیوک جینایتلرینین(!) مرکزینده درین و دئیشمز وطن سئورلیگی دایانمیشدیر. گؤروندیو کیمی روس و فارس شووینیستلری عینی کاغاذ دان، داواتدان و یویدان یارارلانیرلار. بی، میلّت ساریندان سئویلدیگی حالدا، ایللر بویو میلّیتین مالینی،

معنویتینی و آدینی اوغورلایانلار طرفیندن وحشیجه سینه قامچیلانیردی. اونلار بین ایستر 1990-دان اۇنجه، ایسترسه ده سونرا، ان قاتی دوشمنی اولدولار. بی اۇزو بو حاقداء دئیر:

"اونلار ایکی دسته دن عیبارتدیلر. اۇزوموزدن اولان بیلگی سیزلره دوعا ائدیرم، تنز-گنج اۇزه لرینه گله جکلرینه اینانیرام. ایکنجیلر ایسه دوشمنلردیلر. دوشمن تورکون غئیرت و کییاستینی یاخشی باشا دوشور. بیزدن بیزی داها دا یاخشی تانیان دوشمن، بیزیم آییق دوشمه بیزیمدن قورخویا دوشور. بو اوزدن بیزیم آییق دوشمه مه بیزیم اوچون میلیونلار دولار خرجه مکدن بنله چکیمه بیر."

اوزدن گۇرونديو کیمی، بی هئچ ده مظلوم باشامادی. او، ایده آلی یاشادی. ایری دوشونجه لی، آچیق گۇزلو، اوجا سۇزلو و بیر سۇزله میلتی کیمی دئیل، میلته گۇره یاشادی. بونا گۇره، میلتینی قارا گونه اوتوردانلارلا هئچ باریشمادی. اونلارا دایما لعنت یاغدیردی. بی، یالانچی آرخاداشلیقدان، اوفانماقدان، یالتاقلیق و شخصیت روشوتیندن نیفرت ائدیردی، بنله آرخاداشلاری چوخ تنز تانیییردی، آما دیله گتیرمیردی. یالنیز تورکیه نین گولخانا خسته خاناسیندا بیر کی، گۇزو ابدیته یومولان آندا نامرد دوستلاردان گیلئیه قالخیر. او، اوجا تورک میلتین، آذربایجان تورک میلتینه، تورک گنجلیگینه، آذربایجان گنجلیگینه مراجعتده بولوندوغو حالدا، بیر عۇمور اونا یالان دانیشانلارا یالنیز بیر قیسا خاطرلرله بوراخیر:

"من چوخ گنج بیلدیم کی، خرچنگ خسته لیگینه توتولموشام. آنجاق سیز بونو اولجه دن بیلیم مندن گیزلتمیشدینیز کی،...".

بیرجه سۇزله، دئموکرات میلتچی دئدیگیمیزده، ساده لیک، صاف اوره ک لیلیک، تک داورانیش لیلیق، سولا، ساغا، ایفراط دین چی لیه بورونمه مک کیمی اینسانجیل اۇزه للیکلر اولارسا، گۇردویوم، تانیدیغیم ائلچی بی، بونلارین هامیسینی بیر یئرده بییلنمیش بیرسی ایدی.

بی، بیر گرچک میلتچی ایدی. اونو تانیماق اوچون کسین لیکله تاتاری، قیپجاغی، کرکی، اۇزه کی، قیرقیزی، قازاغی، تورکمانی، تورکمه نی، تورکیه لینی ده، آذربایجانلی قدر سئومک گره کیر. او، "من تورکوغلو تورکم" سۇزونو دیننده، بیر حیات فلسفه سینی اورتایا قویوردو. تورک سۇزونو چئینه-توپور ائدنلره قارشى سرت اولوردو. اونلارا قارشى هئچ ده هلیم و یوموشاق داورانمیردی. او، توتدوغو یولدا عینادلی، ایدئادا سرت، میلت قارشیسیندا تابسیز، اونون دوشمنی قارشیسیندا ایسه آیلیمز ایدی. بعضی لرینه گۇره، گویا بی کیمسه نین اورگینی اینجیتمک ایسته مزدی. بو سۇز تکل-دیبلی یالاندر. بین

میلت قارشیسیندا سئودالی اولماسی نین ان بؤیوک تملی میلّت دوشمنلرینه قارشین سرت اوره کلی و انتیقامچی اولماسی ایدی. او، ایسته دیگی آن تهرانی و موسکوانی اؤزونه دوست توتا بیلردی. ذاتن اونلار بو ایشده چوخ دا اصرارلی و ایستکلی ایدیلر. اونلار، بی یین آذربایجاندا اولان معنوی گوجونو یاخشی باشا دوشوردولر. اؤزه لیکله موسکوا و تهران بی یین ایده آللاری نین اونلارا قارشى اولدوغونو بیلیر و بو قونودا بلکه بی ایله بیر سازیشه گیرمکلینى اوموردولار. آنجاق، بیی ماراقلانديران یالنیز میلّت و اؤلکه منفعتلری ایدی. اونون قارشیسیندا ایکی یولدان باشقا سئچه نک یوخ ایدی:

"یا میللی منافعی توتوب باغیمسيز اولماق گره کیر، یا میلّتی و تورپاغی اؤز آرالاریندا پای-بؤلوش ائدن دوشمنلرله بازارلیغا گئتمک یولونو سئچمه لیسن". بی یم هر آتدیغی میللی-سیاسی آددیم اؤزگورلوک و باغیمسيزلیق ایراده سی نین سیمگه سیدی. او، یالنیز اؤز میلّتی اوچون چابالیردی. آنجاق ندنسه بو چابالار موسکوا و تهرانا قارشى سرت پوزوسیون ساییلیردی. اؤزه لیکله روس هئگمونلوقونا قارشى آتیلان آددیملار دنیا مقیاسیندا چوخ نورمال گؤرونسه ده، بؤلگه ده بیر سیاسال اسکاندالا چنوریلیردی. 1992-جی ایل حاضیراندا (اوقوست) ا. ائلچی بی آذربایجانین ایلک دئموکراتیک سئچیملرینده بؤیوک چوخونلوقلا پرنزیدئنت اولدو.

او، ایلک آددیملاریندان بیرینی روس اوردوسونون تامامیله آذربایجاندان چیخاریلماسینا حصر ائتدی. روسیاین حده قورخوسونا قارشین داها دا قورخماز سیاست ایره لی سوردو. بی سونرالار بو حرکتینی بئله آچیقلایردی:

"من بئله حساب ائدیردیم کی، آذربایجانین گونئی حرکاتی همیشه روس دؤولتی نین ایله قانا بله شیر. اگر روسلارین اوردوسو گونئیدن اوزاقلاشارسا، تهران تک باشینا گونئی یین حرکاتینی باسدیرا بیلمز. بونا گؤره بیر آن روسلارین گونئیدن اوزاق توتماسی لازم ایدی." ابولفضل بی پرنزیدئنت کن رفسنجانى دن ایرانا گئتمک اوچون رسمی دعوت آلدی. بی بو حاقدا دئیردی:

"اونلار منی بؤیوک طمطرافلا قارشیلایاجاقلارینی دئیر و بو سفیرین تهران-باکی آراسیندا دوستلوق واسیطه سی اولاجاغینی وورغولوردولار. تهران مندن جاواب گؤزله بیردی. بو اوزدن ایران سفیری منیمله گؤروشمک ایسته میشدیر. گؤروشده تهران سفیری رفسنجانى نین کتبی مکتوبونو و دعوتین تکرارینی منه چاآندیردی. من سفیره سؤیله دیم کی، منیم اوچون اؤنملی اولان تبریزدی، منی تهران ماراقلانديرمیر. تهران دا گله سی اولسام، اؤنجه تبریزه گلمه لی، وطنیمین تورپاغینی اؤپمه لیم."

بی میلی نین دوشمنلرینه قارشى بئلنچی ایدی. بیین هر بیر اولوسال داورانیشی آذربایجان دوشمنلری نین اورگینه زهرلی اوخ کیمی تاخیلیردی. او، تهرانیین بیر حده نوتاسینا قارشى بئله جاواب وئیریدی:

"اگر بیز تبریزدن دانشیریقسا، تهران بونو بیلمه لیدیر کی، اورا بیزیمکیدیر. اورادا یاشایان تورکلر بیزیم وطنداشلاریمیزدیر. اصلینده تهران، آذربایجانین ایچ ایشلرینه قاریشماقدا حاقلی دئییل."

بوگون، ا. انلچی بگین بو کیمی سؤزلرینه ایراد توتان سیاستچی مدعی لریمیز، ان آیزندان اونون سرگی له دیگی بئله قورخماز و آجیق سیاستدن اؤیرندیکلرینی اونوتمامالیدیرلار. بی گرچک بیر لیدر ایدی. او، هر شئیدن اؤنجه میلیتین گؤزوندن قورخونو چیخارماغی، کوله تصورلردن آزاد ائتمگی پلانلاشدیریردی. بو یولدا میلیتین اؤزونه گووه نن بی، هر آن میلیتی اوجا توتماغا، روحونو بوکستمه یه چالیشیردی.

"من هامینی قورتولوشجو یولونا چاغیریرام. قوزئیده اثرمنی اشغالچیلارینی رد ائتمک، دربندی آلماق، گونئی ده فارس شووینیزمینی، ایران رژیمینی رد ائتمک، آذربایجانین مستقیللیگینه نایل اولماق، و آذربایجانى بیرلشدیرمک، بو ایدئا غالب گله جک! بو، گنج ده اولا بیلر، تئز ده..."

انلچی بی همیشه آذربایجان اوچون باش بلاسى اولان قورو سیاستی قارقیشلايير، آذربایجان دؤولتینی میلی اولماغا، میلی-سیاسی هدف توتماغا چاغیریر:

"آذربایجان بیر بوتؤو اولاراق دوشونولمه لیدیر. بو دوشونجه اؤنجه دؤولت طرفیندن ایره لی سورولمه لی، سونرا میلیت ایچینده عادت اولمالیدیر. آذربایجانى کیچیلدیپ قوزئی-گونئییه بؤلمک، من باکیلییام، من ماراغالییام، من نخجیوانلییام کیمی ایفاده لر یئرلی بازلیقلا اوست-اوسته دوشور. بو باخیشی ایره لی سوئره نلر، اؤزه لر ی بیلمه دن اسیر یاشامالارینا ایمکان یارالیدیرلار."

انلچی بی سیاستی میلی ایدئولوژیک تمله دایانیردی. به یه گؤره، سیاست یالنیز او زامان سیاست کیمی دوشونولور کی، اورتادا ائنتیک پروبلملر کیمی تعین اندیجی سورونلار اولماسین. نئجه اولا بیلر کی، اینسان توریاغی نین و میلیت نین دوشمن الینده اولماسینی گؤرسون و یالنیز قورو سیاستله اوغراشسین؟ بی بئله حساب اندیر کی، آذربایجاندا سادت آچاری بوتؤولوک ایدئوئاسیندادیر. اونا گؤره باشقا میلیتلردن فرقلی اولاراق اؤلکه میزین دئموکراتیک لشمه سی، چاغداشلیغا قوووشماسی نین

یولونو بوتۆلۆکده گۆروردو. او، آذربایجاندا اۇنجه میلیلی دایاقلاری، سونرا ایسه سیاسی شرطلری اۇنه چکیردی. بو اوزدن به یه گۆره، آذربایجانین دؤولت سیاستی میلیلی-سیاسی ماهیت داشیمالی و بو قونودا اصرارلی اولمالیدیر.

ابولفضل ائلچی بی درین میلیلی-سیاسی خادیم کیمی، هم ده بؤیوک ایدولوق و سوسیولوق ایدی. 1975-جی ایله کومونیست پارتیاسی محکمه سینده دئیگی سؤز بیر ایدئولوق - سوسیولوق اینسانین ایفاده سی دئیلمی ؟

"باشقا خالقلارین پاپاسینا سؤیکه نن ایمپریالار داغیلار... بو قورولوش داغیلاجاق!" میلیلی دوشمنین اوزونه باخا-باخا اونو کیچیلتمک اونا وورولان ان بؤیوک روح دارباسیدیر. دوشمنی روحدان سالماق مئتدونا دایانان میلیلی لیدرلر خیال پرور سانلسالار دا، اصلینده هئج ده بئله دئییل. بی میلیتی نین وار پتانسیالینی بوتون بویتولاری ایله تانییر، اؤلچوله بیردی. او میلیتین بؤیوکلوگوندن دوغان مغلوبیتی دوغال سانیر، بیرگون بو بؤیوکلوگون یئنی دن قورولاجاغینا دا دوغال پانا شیردی:

"میلت، میلت اولارسا اوزه رینه ایله شن بوتون کدر قوبارلاری سیلیب، گونشین پاریلداماسینی یئنه گۆرچکدیر." او، میلیلی اینامی و ایراده نی بوتون غلبه لرین آناسی حساب ائدیر، اینامسیز توپلومو بدبخت و کوله سانیردی. ایدئالیزمی رئالیزمین بئینینی آدلانديریردی. بی ین اولکو دوشونجه سی محض میلیتینه عایید دئییلدی. او، عوموم اینسانلاری بیرلیکده و باریش ایچینده گۆرمک ایسته بیردی. آنجاق به یه گۆره، هر میلت اۇنجه اۆز سادت یولونو تاپمالی، او یولا چاتماق اوچون سوؤزه لرینی گوجلندیرمه لیدیر.

"بیر شعر وار. ایسته بیرم کی، او، بیزده ائل شعرینه چنوریلسین "

اوردا بیر یول وار اوزاقدا؛

او یول بیزیم یولوموزدور!

دؤنمه سه ک ده، وارماساق دا،

او یول بیزیم یولوموزدور!

اؤزونو آیدین سانیب، میلیتینی بیه نمه ین بعضی خسته سویداشلارین چامورو هئب میلیتچی کسیمینه آتیلارکن، بی ده پاپسیز فالما بیردی. بین آچیق سؤزلو اولماسی، هامیدان آرتیق کومونیست پارتیقراتلاری، روشوتچی بروقراتلاری، روس- فارس وورغونلارینی و آذربایجانی ایچدن بؤلکم ایسته ینلری راحتسیر ایدیردی. بی، بو

کسیمه هنج زامان اوزو گولر اولمادی، او، بئله دوشونورلری جمعیتدن تجرید اولونموش اخلاق یوخسونلاری آدلاندیریدی، بو میلتن اونلاردان هر آن ضرر گوره جگینی دیله گتیریدی:

"میلتنه یالان دانیشانلار، ان باشدا میلتن اینکیشاف و دئموکراتیا یولونو کسیرلر. اونلار اصلینده اؤز بالالارینا دا رحم ائتمیرلر!"

بی میلتمیزی چوخ دریندن تانییردی. اینسانلارین حاقیندا آز دانیش سا دا اونلارین سیاسی دورومونو، نه بئرده اولدوغونو، کسیم باغلیلیغینی گؤزل بیلیردی. بعضاً کیمسه لرین حاقیندا به یه اوزون-اوزون شیکایتلر گلیردی. بی بو گیلئی لری چوخ هوس ایله قولاق آسیر، شیکایتین مثبت-منفی یوللارینی بیر-بیریندن آیریر، باریش یوللارینی آختاریردی. همین شیکایتلرین بیر منیم اوچون چوخ ماراقلی ایدی. تانیش اولدوغوم بیر شاکی قارداشین جاوابیندا، بی بئله سؤیله دی:

"سیزجه، من اطرافیمدا کنچنلری بیلیمرم می؟ اونلار گنجه-گوندوز ایشله بیر تشکیلات یارادیرلار، سیز ایسه گون اورتایا دک یاتیر، آخشاملار ایسه چایخانادا اونلارین دالیندا دانیشیرسینیز. یاخشی اولار کی، اصل گوناھی اؤزونوزده آختاراسینیز."

بی چوخ صمیمی و دوزگون قاضی ایدی. بئله حاللار باب-دا، AXC-ده چوخلو باش وئریدی. اؤزه لیکله باب-دا اولدوغوما گوره بو کیمی حاللارلا هر گون اولشیردیم.

ابولفضل انلچی بگین ان اؤنملی اؤزه لیکلریندن بیرى ده تاریخه باخیشی ایدی. باخماپاراق کی، بی هر آذربایجانلی کیمی تاریخی سووت دؤولتچیلیگی انتگی سی آلتیندا اؤیرنمیشدیر. آما گوردیوم کلاسیک تاریخچیلرین تری ایله بی ین باخیش آچیسى تام آیرییدی. او، تاریخی ناغیل کیمی دئییل، تورپاق اورگینده گیزله دیلن حقیقتلر کیمی آختاریردی. باب-این دییرمی ماسالاریندا (کونفرانس) تاریخچیلرله باش-باشا قویان بی، تاریخین اوزمانلار گؤرمه ین اوزونو اونلارا گؤستیریدی. بی تاریخچی اوزمانلار قارشى سیندا بیئى-بیئى سورولار قویور، اونلاری داها درین بیلگی لنمه یه سؤوق ائدیردی. به یه گوره، میلتي کوله لیکدن قورتارماق اوچون یؤنتملى تاریخ بیلگیسی گره کیر. توپلومون اولوسلاشماسى متدیك بیلگی لندیرمه ایسترسه، اونون تملینده تاریخ بیلگیسی یاتماقدادیر. تاریخ دوشونجه سیندن یوخسون بیر توپلوم، اؤز میللی پسیکولوژیسینی، ائتنو-جوغرافی وارلیغینی، سوسیال کیم لیگینی، اولکو دوشونجه سینى، اولوسال اخلاق چیلیغینی، دیل فلسفه سینى ده بییلنه بیلمز. بو اوزدن، ان کیچیک گرجکلگیینی گؤرمکدن بئله عاجیز قالار. ایچدن عاصیم یله اولماغا باشلایان بو توپلومون ان کسرلى

آنتی-عاصیمله واکسه نی ایسه تاریخ بیلگیسیدیر. تاریخ بیلگیسی بیر توپلومون اولوسا دؤنمه سی اوچون اؤن شرطدیر. اسیر توپلوملاردا ایسه بو شرطی یاخالاماق اؤزو ان بؤیوک میللی داوا ساییلماقدادیر. نورمال اولاراق بو سورج سس سیز اولسا دا، گله جک سسلی حرکاتین آناسی و تملی سایلمالی دیر. ائلچی بی چی تاریخ باخیشی محض بئله دوشونجه نین طرفینده دیر. تاریخ میف چی لیک دئمک دئیل، تاریخ یارادان بیر میلتن میف یاراتماغا گرگی یوخدور. تورک تاریخی نین بوتون گرچک قارامانلاری، باشقا میلتنلرین یاراتدیغی میفلردن قات-قات چوخ و اولدور. تکی اونلاری اؤنجه میلتمیمیزه و سونرا دونیا یا تانیتماق گره کیر. چونکی، دنیا بو درجه قهرمانلیق مرکزی اولان میلتمه ماراقلانار. اونولا یاخیندان تانیش اولماغا چالیشار. ائله بو اؤز ده، تاریخسل تبلیغات اؤزه لوگونه بیر میللی چابادیر. یازیقلا اولسون کی، تورک میلتمی بوتونلوکده بو چابانین نه درجه اؤنه می اولدوغونو هله باشا دوشمک ایستیمیر.

ببی میلتمی ایچینده نفوذدان سالماغا چالیشان بعضی داهادا میزی و ایکی باشلی سیاست یوردوردولر. بو ایکی اولو و تپه گؤزلو جنابلار، ابولفضل بین چوخ یاخشی اینسان، بیلگین عالیم اولدوغونو دییه رک، اونون سیاستچی اولمادیغینی و یا سیاستده چیخارسیز اولدوغونو تئز-تئز دئمکله، اصلینده بین سیماسینی لکه له مه یه چالیشیردیلا. بی، بئله زهرلی پروپاگانдалارین قارشیسیندا هئچ زامان انرزی قوموردو. به یه گؤره، دئموکراتیا یولوندا گوج تطبیق ائتمک، یالنیز میلتمی یولوندا اولمالیدیر.

"بیز آجی چکه-چکه دئموکراتیا یول تاپمالییق. زامانیمیزی اؤزوموزدن دئیل، میلتمیزین آزادلیغی و دئموکراتیک لشمه سی یولوندا خرچلمه لیگیک." دین بی، نجه اؤزونو ساوونا بیلسین کی! بی کلاسیک سیاستچیلر کیمی، سیاسته گلمه دی. او، میلتمی نین گونه یانا-یانا میللی-آزادلیق ساواشینا قوشولدو. میلتمی آزاد ائتمک، اونون میللی کیم لیگینی حقوقلاشدیرماق، بوتؤولشمه، میلتمشمه، دؤولتشمه دئویزینی بئییننده یئرلشدیرمک اوچون وار-یوخونو اورتایا قويدو. AXC-ایله قوزئی باغیم سیزلیغا قوووشدوردو، باب-ایله ایسه گونئی یین و بوتؤو یوردونون قورتولوش مئیدانینا آیق قويدو. بی سیاستدن تاریخ علمینه دئیل، تاریخ بیلگی سیندن، دیل و ائل سئوگی سیندن سیاسته گلدی. بو اوزدن میلتمی سئوه-سئوه، میلتمینه یانا-یانا شام اولوب اریدی. اونون سیاسته چکلمه سی، سیاسته دئیل، میلتمینه اولان سئوگی نین گؤسترگه سی ایدی. میلتمی قارا گوندن آیدینلیغا، کؤله لیکدن اوچالیغا داشیماق عزمینده اولان یول بایمیزین یولو اوزاق کنچیمیشیمیز، بوگونوموز و یارینیمیزدیر. بوتؤو، لاییک، چاغداش آذربایجانیمیزین اولمز یولبایی نین دوشونجه سی ابدی یاشایاجاق!

لاکین بونلارا راغما بینن ایکی بؤیوک یالنیشی نین اولوسوموزون اوزه رینده درین اولومسوز ائتگی بوراخماسینی دا قولقاردی انده بیلیمریک. اولمز ائلچی بی، بوتون گنیش دوشونجه سی و دئتای لار اوزه رینده ائتدیگی دیقیتینه راغما ایکی بؤیوک استراتژیک خطایا یول وئردی. بو ایکی خطا آشاغیداکیلاردیر:

1- 1991-جی ایلدن آذربایجاندا یارانان سیاسیال بوشلوغو میلی آلتیرناتیو اولاراق آذربایجان خالق جبهه سی دولدوردو. خالق جبهه سی نین ایچینه چئشیدلی دوشونجه لر اولسا دا، ا. ائلچی بگین چئوره سی بیرینجی سؤز صاحیبی ایدی. 1992-جی ایلده بی، میلت طرفیندن آلتیرناتیوسیز میلی لیدر و یننی یارانمیش جمهور باشقانی سئچیلدی. آذربایجان پارلمنتی ایلک اوتوروموندا آذربایجان رئسپوبلیکانین رسمیت یننی دونیا اعلان ائتدی. بیرینجی بؤیوک و استراتژیک خطا اوز وئرمیشدیر. بی ین میلی دوشونجه سینه، تورکچولوک روحونا، بوئوچو مفکوره سیله تائیش اولان میلیونلار سوی داشیمیزین کسین آرزوسو فوزنی آذربایجان تورک جمهوریتی آدی نین دوغولماسی ایدی. بی ین کاریزماتیک و سنویلن شخصیتی بو ایلهام وریجی آدین اورتایا گلمه سی اوچون چوخ اویغون ایدی. بلکه بئش-اون KGB-جی، ایران دؤولتی بوشونا باغیریب-چیغیراردیلار. آنجاق اولونان ایش اولموشدور. آذربایجان آزاد قوزنی و اسیر گونئی استاتوسو قازانمیشدیر آرتیق. چوخ حایف اولدو. بؤیوک بیر فرصت الدن قاچدی. آذربایجان تورکلویونون دوشمنلری بو غفلته گوره سنوبندیلر. میلت و دؤولتیمیزین اولوسلار آراسی بؤلونموش بیر اولوس و وطن استاتوسو قازانماسی ایمکانی اؤز الیمیزله یاندى. دونیانین گؤزو قارشیسیندا 1813 و 1828-جی گرچکلری سرگیله مک ایمکانیمیز وار ایدی. شوبهه سیز، بو تاسلاغین جبهه چی مجلسده یوکسک اویلا کئچمه سی ممکن ایدی. بو تاسلاق آناپاسادا قئید اولونان زامان آذربایجاندا اولوسال بایرام اولاجاق ایدی. چونکی، وورغولاندیغی کیمی میلیونلار آذربایجان تورکونون گون دیلگینی اولاشدیرماقدا ایدی.

2- ایکنجی بؤیوک یالنیشلیق ایسه، ساده بیر باسقی نتیجه سینده حاکیمیتی بوراخیب باکیدان گئتمک ایدی. بی، دؤولتی قوروماق اوچون بایراق آندی ایچمیش، سون گوجونه ده ک بو دؤولتین قورونماسینا سؤز وئرمیشدیر. بی ین کله کی یه گئتدیگی گون گونئی ده کی میلی فعاللار اوچون بیر خیال قیریق لیغی آنییدی. یعنی دؤولتی اؤز الیمیزله تسلیم ائتدیک، ح. علی ینوده بو میلتین

اؤولادی ایدی. بوندا سؤز یوخدور. آما، میلتن سنچدیگی جمهور باشفانی دئییلدیر. هله، بیر میلی ایده آل اینسان هنج دئییلدیر. بی ین حاکیمیتی بوراخماسی یلا ان چوخ سئوینن دؤولتلر کیملر اولدو؟! ایران آدلانان فارسچی دؤولت، اورگیمیزین باشیندا چیخان خرچنگ تومورو، اثرمنی و تاریخینی تورک دوشمنلیگی اوزه رینده قورموش روس دؤولتی!

بوتون ایللرینی بو غاصیب دوشمنلره قارشى قویان ا. ائلچی بگین بو ایکی خطاسی نین اولومسوز ائنگیسی چوخ دریندیر. نه یازیق کی، بو خطالارین جبرانی اوچون آرتیق اومید یوخدور. اومیدینی کسمک ایسته مه ین لرین ایسه قارشیسیندا یاری جدی، یاری شاکا بو جوابلار اولا بیلر: اگر، ح. علی یئو بیردن دؤنوب میلتهچی پرنزیدنت اولارسا! اگر، آذربایجان مافیاسی نین ایلیشگیلری تهرانلا قوپارسا! اگر، تورکیه ده بیر تورک اقتداری ایش باشینا گلرسه و آذربایجان حاکیمیتینی بو ایشه سوق اندرسه! اگر، پوتین دن یاشیل چیراق گؤسترلرسه! و باشقا اگر شاکالار اورتایا گلرسه!!!

تورک گنجلیگینه مراجعت

"گنج تورک! بؤیوک گله جک سنیندیر! سن اؤزون بونا زامانین حؤکمو ایله حاضریرلاشیرسان. بو حاضریرلیق طبیعیدیر! بونو یئرینه یئتیرمک اوچون میلیونلارلا تورک گنجی بو هدفه یورویه جک. بو هدفه چاتماق اوچون ایراده لی چالیشاجاقسان، دنیا علمینی اله آلیب، بؤیوک مدنیت یارادیب ایسته گینه چاتاجاقسان. بوتون بؤیوک حرکاتلار، یوروشلر هدفه چاتماق اوچون بیر سنودا اولاجاقدیر. سونوجو ایسه بؤیوک مدنیت یاراتماق اولاجاقدیر. بوتون بشریت تاریخ بویو یوروموش، سون نتیجه ایسه مدنیت یاراتماق اولموشدور. تورک دونیایا یئنی بیر مدنیت گئیره جکدیر. او مدنیتته من ایندیدن خوش گلدین دئییرم! سنه اوغورلار اولسون، اولو تورک!"

ا. ائلچی بی

آنکارا دؤولت خسته خاناسی

19.07.2000

ساعات 3.00

آذربایجان گنجلیگینه مراجیعت

آذربایجان گنجی! سن بیل کی، تورک گنجلیگیندن آیری دئیرسن. قارشیندا بؤیوک هدفلر، آغیر وظیفه لر دایانیر. چیگیئلرینده آغیر بیر یوک، دئو یوکو وار. آنجاق سن اونو داشیماغا قادیرسن. سنین ائله گوجون وار کی، دئولرین داشیما یا جاق یوکو سن داشییا بيله جکسن. سنین دامارلارینداکی قان ائله قدرتلی بیر قاندر کی، هر بیر چتینلیگین عهده سیندن آسانلیقلا گله بیلرسن! ساده جه بونا سنین ایسته گین لازیمدیر. قاراباغی سن آزاد ائده جکسن! آذربایجان سی بیرلشدیره جکسن! من بونا امینم و چوخ اینانیرام! آذربایجاندا ائله بیر گنج تاپماق اولماز کی، قاراباغین آزادلیغینی، آذربایجانین بوتؤولوگونو ایستمه سین. میلتن بو آرزوسونو یئرینه یئتیره جکسینیز. سیزه اوغورلار! تانری یاردیمچینیز اولسون!

ا. ائلچی بی

آنکارا دؤولت خسته خاناسی

19.07.2000

ساعات 3.30

8. بۇلوم

روس دۇولتچیلیگی نین دیرچه لیشی، تورک دۇولتلیرى نین چۇكوشو!

ایلیشگیلر، باغلانتیلار، اثرمنی فاکتورو و سونوج:

1768-1829 ایللر آراسی، روس دۇولتچیلیگی نین آياقلانماسی

تاریخسل بیر کۇچ یولو اولان اۇن آسیا و قافقالار زنگین دوغاسی²⁶⁰ ایله زامان سورہ جینده کسینتی سیز استراتژیک بوغاز اولموشدور. بو اوزدن، او بۇلگه لری بیلمه دن سون 200 ایلیک روس-تورک ایلیشگیلرینی آراشدیرماق و آنلاتماق ممکن اولاسی دئییلدیر. اون مین لر ایلیک یاشام گلہ نه یی ایله سایا گلمز کولتورلرین یارانماسینا آنالیق ائدن بو گنیش بۇلگه نین اؤنه می هئچ زامان آزالمامیش و ده یرینی ایتیرمه میشدیر.

روسلارین 15-جی اسیردن یاواش-یاواش دیرچه لیشی و 18-جی یوز ایللردن باشلاپ اراق ایمپراتورلوق گوجونه ییبه لنمه سی، هم ده تورک وارلیغی نین بۇیوک تهلکه یه گیرمه سی ایله عینی لشمیشدیر. 19-جو یوز ایلیگین باشلانماسیلا بو تهلکه یالنیز اورتا آسیا دئییل، بوتون آوراسیانی اؤز هدفینه آلمیشدیر. روسلار بۇیوک آماجلاری اوغرونا آذربایجانی و سونرا تورکیه نی اؤز کنترولونا کئچیرمگی ایسته یردی. بو اوزدن بعضاً دوستلوق، بعضاً ایسه، ان آغیر حربی و باسقی سیاستیله ایره لی گلکده ایدی. ایکی تورک قاجار و عثمانلی دۇولتلیرى نین آنلامسیز قارشى دورمالاری ایسه، روسلارین

²⁶⁰ طبیعتیله

خئیرینه ائدیلم ان اینانیلماز خیدمت ایدی. سان پتئرزبورگ لیدرلرینه گۆره، روسلارین باتی و گونئی یولونو کسن بو اقتیدارلی تورک دؤولتلی آرادان گنتملی و یا ائله حاله گلمه لی ایدی کی، روس امپئراتورلوغونون دنیا دؤولتی اولماق یولوندا انگل اولماسینلار. 18-جی یوز ایلیگیگن ایلیک یاریسیندا قافازلاردا اوچلو گوج تطبیقینی گۆرمک اولور. بعضی خانلیقلار "کۆپرولولو عبدالله پاشا" قوشونو حیمایه سینده، بیر نچه سی قاجار ایداره سیستمی آلتیندا و قالانی ایسه، یا باغیمسیز و یا روس بیرلیکلی قوروماسیندا بیدیلار. 1774-1768-جی ایللرده، عثمانلی-روس ساواشی نین سونوندا "کیریم خانلیغی نین" عثمانلی دان قویارق روسلارین ایینه گنچمه سی ایله دوروم تورکلرین ضیدینه چئوریلدی. روسلار بو ساواشدان سونرا هم پسیکولوژیک و هم ده استراتژیک جبهه ده عثمانلی دؤولتینه اوستونلوک قازاندیلار. کیریم فالاسینی اله گنچیرن روسلار، اؤن آسیانین بوتون چئوره سینى ده اله کئچیریب، گونئی قافازین دیوارلارینا دایاندی. سویوق و بوزلاق یئرلردن توپلانان روس اوردوسونون خزر بویو ایستی و ایلیق هاوادا یئرلشمه سی ایله، گنیش عایله کۆچلری ده باشلامیش و بو اوزدن بۆلگه ساده جه استراتژیک دئیل دنموگرافیک دوزئی ده روسلاشماغا باشلامیشدیر. بو سیاست روسلارین میلتلشمه یولوندا ان اؤنملی فصیلریندن بیریسیدیر.

1801-جی ایلدن اعتبارا روسلارین قافاز یوروشو باشلادی. اؤنجه، آبخازیا و سونرا گورجستان باسقیلاندى. قاجار حاکیمیتیندن قویان و روس قوشونلاری نین تابع چیلیگینه کئچن قاراباغ، شکی و شیروان خانلیقلاری روسلارین آذربایجانا گیرمک یولونو اچدیلار. روسلارین ایره ليله مه سی ایله جانلارینی تهلكه ده گۆرن آیری-آیری اؤنملی خانلیقلاردا باغلانما دانیشیقلا رینا چکیلدیلر. بو آرا، روس گنرال تسیسیانوفون بۆلگه ده آن چاپدیرماسی و بیر-بیرر خانلیقلاری تسلیمه چکمه سینه راغما، گنجه خانى جاواد خان، روس امپئراتورلوغونو رسمی تانیمیاچاغینا و روس اوردوسونا کئچید وئرمیه جگینی باسا-باسا وورغولاییردی. او، دئییردی: "روسلار منیم خالقیم و تورپاغیم حاکیم اولماق اوچون اؤنجه منیم قانیمین اوستوندن کئچمه لیدرلر!" روس قوشونو جاواد خانین دیره نیشینی سیندیرماق اوچون 3 آیلیق گرگین²⁶¹ ساواشا گیرمک زوروندا قالدی. روسلار، آغیر ایتگی وئره ندن سونرا، 1804-جی ایل یانوار آییندا گنجه نی آلاق جاواد خانى، اوغلونو و بوتون یاخینلارینی غدارجاسینا اؤلدوردولر. جاواد خان، اؤلمه دن اؤنجه آذربایجان خانلیقلارینی بیرلشدیرمک اوچون ان جاندان چالیشان بیر آذربایجان سرکرده سی ایدی. ائله بونا گۆره

²⁶¹ آغیر، شیدتلی

ده، روسلارین هم ان نیفرت اندتیکلری و هم ده، ان قورخوقلاری آذربایجان خانیددی. جاواد خانین اؤلمه سیله، قاجار قوشونو روسلاری گئری قایتارماق اوچون داها دا تدیرگین دورومدا گیریشیمه گوردی. 1805-جی ایلده فتحعلی شاه قاجار، روس تسیسیانوو و قاراباغ خانی، ابراهیم خلیل جوانشیرین دیره نیشینی سیندیراراق شوشانی قوشاتیما آلدی. تسیسیانوفدان یاردیم ایسته ین ابراهیم خلیل آرالاریندا آنلاشما ایمزالاندی. بو آنلاشمایا ایکی اساس داخیل اولوندو:

- 1- ابراهیم خلیل روس امپراتورلوغونو رسمی تانییاجاق.
- 2- روسلارین قوروماسی آلتیندا اولان ائرمیلر قاراباغ یئرلشه جک.

بو ایللرده روسلارلا چیگین-چیگینه ساواشان ائرمینی سیلاح لی لاری قاجار قوشونلاری قارشیسیندا روسلارین اؤن سنگری ساییلیردی. اونلار، عثمانیلارین دالی چکیلیمه سیندن و روسلارین بؤلگه ده کؤلگه سالماسیندان روحلاناراق آذربایجانلیلارا قارشى جینایت ایشلرینه باشلامیشدیرلار. ائرمیلرین دینسل میلته چئوریلیمه سی، ائله بو زامانلاردان خیزلانمیشدیر. ائرمیلرین واحد مرکزده دایناماسی و اولوس-دین ایده آل لاشماسیندا ان بؤیوک رولو قودسال ائرمینی انچمیزین کلیساسی اویناماقدا ایدی. بو کلیسا، تورکلره قارشى ائرمینی نیفرتینی عایدیر، روسلارلا بیرلیکده اؤرگوتلنمه ایشی آپاریر، ائرمیلر دس و تیجارت آدینا روسیا و باشقا اؤلکه لره گؤندیریر و ان باشدا ائرمینی دیاسپوراسینی قورماغا چالیشیردی. ائله محض همین مرکزده داشناک و آسالا کیمی اؤرگوتلرین آنتی تورک ایدئولوژیسی فورمالاشیردی. م. س. اوردوبادی-نین قانلی سنه لر کیتابی، بو کلیسانین یوز ایل سونراکی، آذربایجان قتل-عام لارا باشچیلیق ائتدیگینی تصویره چکمیشدیر.

تورکیه نین کیریم ساواشیندا مغلوب اولماسی، باشقا یاندان ایسه عثمانلی امپراتورلوغو تورپاقلاری نین دوغو و باتی سیندا چوخ آغیر باسقیلارین اولوشماسی، اونلارین قافقازلاردا اولان گوجونو اولدوقجا آزالتمیشدیر. قاجار اوردوسونون ایسه، اوزون زامان آراز و موغان چئوره لرینده یابلاق-قیشلاق ائتمه سی عسکرلرین آباقدان دوشمه سینه ندن اولموشدور. روسلارین گونئییه دوغرو ایره لی له مه سیندن داها اضطراب چکن باشقا امپراتورلوق اینگیلتره ایدی. اینگیلتره، بؤلگه نی هله لیک ده اولسا، الدن وئرمک ایسته میردی. بونا گؤره، قاجارلارین یاردیمینا قالخاراق ان بیلگین فیقورلاریندان اولان "سیر ژون مالکلم، لا" ساییلی حربی تعلیمچی لرینی سیلاح-سورساتلا بیرلیکده او جمله دن ان آزی 30 توپ آتان آپاراتی آراز یاخاسیندا یئرلشدیرمیشدیر. بؤلگه اولدوقجا گرگین دوروم دا

ایدی. 1806-دا عثمانلی امپئروتورلوغو روسیایا قارشى ساواشا گىردى. 1807-ده ناپلئون روسیایا یورومک عرفه سینده یکن، روسلارلا باریش آنلاشماسى یاپدی. بو آنلاشما باریشدان چوخ اینگیلتره یه قارشین روس-فرانسا بیرلیگینی یاراتدی. همین ایل، روس قوشونلاری آذربایجان ایشینی بیتیرمک یولوندا باکینی خزر طرفیندن سؤکمه یه باشلادی. بو قوشاتامادا تسیسیانوون اؤلومو بؤلگه نی لاپ قاریشدیردی. باکی چؤکوشو 1807-جى ایلدک اوزاندی. 1808-ده عباس میرزا نجوانی گنجه رک مارشال قودویچ لیدرلیگینده اولان روسلارلا چوخدان گؤزله نیلن بؤیوک داربانی یئندیردی. لاکین، روسلارین عکس آتاقلارینا²⁶² اوغرایان قورخماز عباس میرزا آراز گئری چکیمک گرگینده قالدی. 1809-دا گونئیله فوزنی بیتیشیگینده اولان لنکران خانلیغی دا، روسلارین تابع لیگینه گنچدی. عثمانلی-روس جبهه سینده دوروم روسلارین خئیرینه دؤنوشمکده ایسه، میصر و بالکانلاردا آتی عثمانلی حرکات اینگیلتره و فرانساین امپئریالیستی گودوملرینه تکان وئردی. بو ایکی سومورگه چی امپئراتورلوغون عثمانلی تصروفاتی آلابیندا یئرلشمه چابالاری بیر آن داینامدان داوام اندیردی. اولار قاجار، عثمانلی، روس ساواشلاریندان یارارلاناراق نچه استاندردلی سیاست یورودوردولر. بیر گون قاجار، بیر گون روس، باشقا گون ایسه عثمانلی نین آرخاسینی ساخلاپیردیلار. بو سیاست اصلینده یالیز قاجارلا عثمانلی دؤولترلی نین سورجلی اولاراق آیقدان دوشمه سینه ندن اولوردو. ایکی تورک دؤولتی هر گون گوجدن دوشور، سورجلی فرانسا و اینگیلتره نین الینده اویونجاق دورومونا دوشوردولر. سؤزسوز کی، بو گندیشات، تورک اولوسونون بیر باشا ایمحاسیله باغلی بیر چابا ایدی. و ان سونوندا، قافقازلارین بوتونلوگونون روس ائتگی سی آلتینا کئچمه سیندن سونرا، **ایکی تورک دؤولتی-عثمانلی و قاجار- اورتادا اولان 300-ایلیک آنلامسيز دوشمنچی** **لییه سون قویما دوشونجه سینه واردیلار!!!** بو اولای 1810-جو ایلده تورک قاجار دؤولتی نین بوتون آذربایجان باشچیسی و سلاله دؤولتی نین ایکینجی (ولیعهد) شخصیتی طرفیندن اؤنه چیخدی. عثمانلی دؤولتین بو اؤنری یه²⁶³ وئردیگی اؤنم، اؤنجه دوستلوق کؤریولری نین یارانماسی سئوینجینی یاراتسا دا، آراز بویونجا ایکی قوشونون بیرلشمه سینى ساغلاپا بیلمه دی. ائتتیک و سوی کؤک بیلینجی نین یوخسونلوغوندا بوغولان هر ایکی تورک حاکیملری نین بؤیوک قباحتی و ارتجاعچی ذهنیتی ندنی له عباس میرزاین بو گرکن چاباسی دا یئرده قالدی. حتّی سونرالار بللی اولاجاغی کیمی، بو ایکی دوشمن قارداشین اورتاق دوشمن طرفیندن دوزاغا دوشه رک یئنی دن بیر-بیرینه

²⁶² حمله سینه²⁶³ تکلیفی

قارشى ساواشا گیرمه سینی و قالان سون گوجلرینی ده، بیرلیکده توکتدیک لرینی گۆره جه بیک، چاغداس و بیلیم سل یاشام سیستم یندن اوزاق قالان هر ایکى تورک حاکیمیتی نین بیر-بیرینه قارشى اۆزگه داورانیشلاری میلتمیزین و تورپاقلاریمیزین سومورگه سیاستینه اوغراماسیندا ان بۆیوک رولو اولموشدور دئسه ک یانلیمامیشیق. 1812-ده روسلارین اوستونلوگونو مؤحکم لندیرن بوخارئیست آنلاشماسی ایמצالاندی. بو آنلاشمایلا 6-ایل سوئره ن روس-عثمانلی ساواشی سونا اردی. مقاویله یه گۆره، عثمانلی دؤولتی روس دؤولتی نین قافقازدا الده ائتدیگی هئگئمونولوگونو رسمی تانییر، بۆلگه ده اولان بوتون ایدعالاریندان واز کئچیر و ساواشدان گئری چکیلیر. بئله لیکله، روسلارین ایره لی له مکده اولان ژئوپولوتیک استراتژی سی لری بۆیوک بیر چالاری باشیندان آشیریر. آسلاندوز²⁶⁴ ساواشی و گولوستان آنلاشماسی! روسلارلا 1807-ده دوستلوق آنلاشماسینا قول آتان فرانس، 1812-ده پتئرزبورقا²⁶⁵ ساری یوروشه باشلادی. تاریخسل ساواشلاردا اۆز یئرینی آلان اولای بوتون شدتله داوام ائدیردی. بو آرادا قاجار قوشونلاری روسلار الینده اولان تورک تورپاقلارینی قورتارماق اوچون عباس میرزا باشچیلیگی آلتیندا گئنیش حرکتیه گیردی. اۆنجه، روس اوردوسونو گئری اوتوردان تورک قاجار اوردوسو زامان کئچدیگجه روسلارین گوجلو اوردوسو قارشیسیندا دایانامادی و چوخلو آذربایجان و باشقا تورکلری ایتیره رک آرازین آشاغیسینا چکیلیدی. روسلار آرازدان کئچه رک قارشیلاریندا اولان بوتون شهرلری اشغال آلتینا آلدیلار. 1810-جو ایلده رسمیت آلان ساواش 1813-ده قاجار تورک دؤولتی نین تسلیم اولماسی ایله باشا چاتدی. روسلار ناپولئون، لا داها بۆیوک ساواشدا اوغراشدیقلارینا²⁶⁶ گۆره، قاجار دؤولتی نین اؤنرسینینی قبول ائتدی. 1813-10-12 گونو گولوستان کندینده (قاراباغدا یئرلشیر) قاجارلار روس یئتگی لی لری آراسیندا ایמצالانان آنلاشمایا گۆره، قافقازین گونئی ینده یئرلشن بوتون قوزئی بۆلگه لری، دریند، گنجه، قاراباغ، باکی، تالیش، شیروان، قوبا، شکی خانلیقلاری روسلارلا وئریلیر. یالیز ایروان و نخچیوان خانلیقلاری نین اورتاق نظارتده قالماسی نظره آلینیر. باشقا یاندان اېسه، روس تاجیرلری اۆز اۆلکه لری کیمی، قاجار سینیرلاری ایچینده سربست تیجارته مشغول اولاجاقلار. خزر دنیزی بوتونلوکله روسلارین حاکیمیتینده اولاجاق. قاجار حاکیمیتی ساواش اؤدمه سی وئره جک و...

سؤزسوز کی، بو ساواشین باشلانماسیندا دین جهالتی تاثیرسیز اولمامیشدیر.

²⁶⁴ اسلاندوز

²⁶⁵ سان پئتئرزبورق: روس ایمپراتورو پئتئرزین زامانیندا تیکلیمیشدیر. روس تئزارلاری نین باشکندی اولموشدور. روسیانین ان اؤنملی لیمانی و موسکودان سونرا ان بۆیوک شهری دیر.

²⁶⁶ مشغول اولدوقلارینا

قاجار و روس اوردولاری نین، هابنله دؤولت تابانی نین اثبیت اولمادیغی بیر یئرده، روسلارین بوتون آلانلاردا قاجارلارا قارشى بؤیوک اوستونلوگونو دوشونمه ین دین رهبرلری میلّت ایچینده ائنگی بوراخاراق اونلاری کافیرلره (روسلارا) قارشى جاهادا چاغیردیلا. و میلّتی پیس گونه قويدولار! گولوستان فاجیعه سیندن سونرا، بو میلّلی اوتانجا بویون این قاجار تورکلری بنله، ردالتین درین لیگینی قبول ائده بیلمیردی. قاجارلار بیر داها آذربایجانى روسلارین الیندن قورتاراجاقلارینا اومیدله باخیردیلا. بو اوزدن روس قوشونویلا بیر داها ساواشما هاواسینی بوتون قاجار سینیرلاریندا یاشادیر، ممالیکه محروسه وطنداشلارینی حاضر اولماغا چاغیریردی. باشقا یاندان ایسه، اینگیلتره امپراتورلوغو دا، روسلارین الی-قولو ساللاق اینگیس سومورگه لرینه یاخینلاشماسینی هئچ خوشلاماییردی. اینگیلتره دؤولتی، روسلارین استراتژیک پلانیندا هیندستان سولاری نین اولماسینی بیلیردی. بو اوزدن 1814-ده تورک قاجار دؤولتیه اینگیلتره دؤولتی آراسیندا چوخ آلانلی اتفاق آنلاشماسی ایضالاندى. تورک قاجار اوردوسونون بوتون ائبیتیم و قورولوش سیستمی دئیشدی. تبریز بو یئنی سیستمین اویغولاما مرکزی سئچیلدی. روسلارین قافقالاردا زوراکلیغی و خالقلارا قارشى آغیر آچادجی سیاستی، چئشیدلی خالقلار طرفیندن عکس قارشى دورمالارا و دیره نیشلره ندن اولوردو. تازا بوخودان آیلانلار کیمی باکی خانلیغی باشدا اولماقلا آذربایجانین آیری-آیری خانلیقلاری قاجارلارا گیزلی گؤروشلر آپاریر و تورک دؤولتیه یئنی ایلقلار باغلانیردی. مملکتی محروسه آذربایجاندا (گونئی آز) و باشقا قاجار مملکتلرینده اینسانلارین یئنی ساواش هاواسینا گیرمه سی، مسجیدلرده کافیرلره قارشى جهاد سسلری، دؤولتی اولاجاق ساواشا سوق اندیردی. بو آرادا شاه فتحعلی نین بیر داها عثمانلی دؤولتینه امکداشلیق و اتفاق اؤنرگه سی ایکی دؤولت آراسیندا یئنی ایلیشگی لرین یارانماسینا اومیدوارلیق یاراتدی. نه یازیق کی، بو کزده عثمانلی دؤولتی قاجارلار طرفیندن اوزانان دوستلوق الینی گئری چئویردی. بو حرکت قاجارلا عثمانلی دؤولتلی نین ایلیشگی سینی یئنه گرگین لشدیردی. ایکی تورک دؤولتی نین سو و هاوا کیمی قارشیلیق لی امکداشلیغا حتّی بیرلشمه یه احتیاجلاری اولان زامان، یئنه روس سیاستی آرا بولاندریدی. روسلار بو بولانقدان یارارلاناراق قاجار قوشونون اوزونو قافقاز و آذربایجانا دئیل، عثمانلی جبهه سینه چئویرمگی باجاردی. قاجار قوشونو یولا دوشه رک بغدادا، ارضروما، بایزیده، بیتلیسه ساری ایره لیه دی. ایستانبولدا دورومو آغیر گؤرن سلطان ماحموت آتش کس اؤنردی. قاجارلا عثمانلی دؤولتلی آراسیندا سلسله وی اوتانچ وئریجی باریش آنلاشماسی 1823-ده ارضرومدا باغلاندى. دوغرودان دا بو سطیرلری یازارکن آتالارین وئریندن اوتانماماق ممکن اولماییر. بو

نئجه منطق و نئجه اینسانلیقدیر؟ اورتاق دوشمن، تورکلو یو یئر اوزوندن سیلمک ایسته بیر. تورک تورپاقلارینی تورکلردن بوشالداراق اونون یئرینه بؤیوک آماجلی کریستییان توخومو اکمک ایسته بیر. ایستر آنادولودا، ایستر آذربایجانین گونئیینده و قوزئی ینده یوز مینلر اینسانیمیزین قیزیل قانی نین آخماسینا دایر رهبرلیک ائتمک ایسته بیر. و بیزیم آنالاریمیز بو دوشمنی گورمه مزلیکدن گله رک بیر-بیری نین اورگینی دلیرلر. آدم، اولوسوموزون باشینا گلن بو بلالاری گورونجه قالیر کی، اؤز آنالاری نین ایدراکینا لعنت یاغدیرسین، یوخسا، دوشمنین ذکاسینا سجده ائتسین!

عثمانلی قوشونو، قاجار ساواشیندان قورتاراراق یونان جبهه سینه اوزاندی. قاجار قوشونو ایسه تبریزه دؤنه رک یئنیدن توپارلانماغا باشلادی. 1825-ده روس امپئروتورو آلکساندرین اؤلمه سی و قافقازلاردا، داغیستاندا هابئله روسیانی باشکندی سان پترزبورقدا چارلیغا قارشى قالخیشلارین گورونمه سی قاجار دؤولتینی حرکتیه سالدی. فتحعلی شاهین امریه قاجار قوشونو آزادی کئچه رک بوتون سینیر بویو گئیش هوجوما باشلادی. آخیسقا، باکی، گنجه، لنکران، شاماخی، شیروان، قاراباغ، شکى، نخجوان تورکلری بوتون گوجوله قاجار قوشونونون یانیندا دایاندیلار. آنجاق سیلاحلی اثرمنیلر قاراباغین قاجار ایینه کئچمه سینى انگلله مه یه چالیشدیلار. روس-اثرمنی بیرلیکلری یئنی روس قوشونلاری نین گلمه سینه ده ک بؤیوک دیره نیش مه ایله قاراباغین آزاد اولماسی قارشیسینی آلدیلار. 1826-جی ایلین باشلانقیچیندا بؤیوک غلبه لرله باشلایان ایکینجی روس-آذربایجان (قاجار) ساواشلاری آغیر یئنیش-یوخوشلارلا داوام اندیردی. هر ایکی طرف چوخلو ایتگی وئریدی. ساواشین ان آغیر یئری قاراباغ و شوشا چنوره سی ایدی. آذربایجان قوشونلاری نین گوجلو روس قوشونلاری قارشیسیندا دایاناجاغی گوندن-گونه آزالیردی. روس قوشونو، ایره لی له یه رک آرازین باشا-باشینی قاجار قوشونلاریندان بوشالدی، گونیه آخیندی. روسلار نخجوانی آلاندا سونرا خوی استقامتینده ایره لی ییب، 15 اکتوبر 1827 گونو تبریزی آلدیلار. ایکی یونده یورین روس قوشونو اورمو و اردبیلی آلاندا سونرا تهرانا ساری یولا دوشدو. قاجار حاکیمیتی مطلق چؤکوشون²⁶⁷ قارشیسینی آلماق اوچون روسلارا تسلیم اولماق شرطینی قبول ائتدی. ایکینجی بؤیوک فاجیعه آذربایجان تورک میلتینی چؤکوردو. 10 فنورال 1828 تورکمناچى آنلاشماسی داغیلمیش بیر میلتی تیکه-پارچالارا بؤلدو. تورکمناچى مقابله سی اصلینده تکجه تورپاق و میلت دئییل، قاجارلاری دا ایچدن پارچالادی. گولوستان آنلاشماسیندا اولانلارین

هامیسی اؤز قووه سینی ساخلارکن، قاجار دؤولتی نین ایلیک بودجه سی نین قات-قات آرتدی، ساواش اؤدمه سی اوچون نظره آیلندی. او زامانین روس روبلو حسابلاماسی ایله 30 میلیون تضمینات قاجارلارا گۆره، اؤده نیله بیلمز بیر پارا سایلیردی. روسلار، بو پارا قارشیلیغیندا آذربایجانین گونئیینی تضمینات کیمی قوللانماق حقوقونا مالیک اولموشدور. بو، اؤزلوگونده بیر اشغال سایلیردی. همین ایللرده قاراداغ ماحالی نین، تبریز دره سی نین، موغان و ساوالان هنده وری نین یئر آلتی قایناقلاری روس شیرکتلری واسیطه سیله سؤکولور و روسیایا داشینیردی. باشقا یاندان ایسه، آنلاشما ائرمینلرین قاجار ممالیکی محروسه سیندن قاراباغا کؤنولو و یا باسقیلا کؤچورولمه سی یازلمیشدیر. روسلار، قاراباغین ائتئوقرافیک دورومونون بوتونلوکله ائرمینلشدیرمه سی اوچون امپئراتورلوق نزدینده بؤیوک بیر قورولوش یاراداراق ان آنتی تورک و آنتی اسلام مأمورلارینی گؤرولندیرمیشدیر.

روسلار، آماجلارینا یاخینلاشماق یولوندا بیر داها سیلاحا ال ووردولار. تورکمچای آنلاشماسیندان در حال سونرا، بؤیوک بیر اوردویلا 28-04-1828 دوغو آوروپا طرفیندن عثمانلی امپئراتورلوقونون تورپاقلارینی آماغا باشلادی، روسلار چوخ سرعتله مولدوانی آلاراق، قارادیزه ال تاپدیلار. روس قوشونو ایکینجی استیقامتده قافقازلاردان کئچه رک آنادولویا گیردی. فارس ائرمینلر ایله اشغال اولوندو. انچمیزین²⁶⁸ پاپالیغی نین تاپشیریغینا گۆره، فارس الدن بوراخیلمامالیدیر. بو شهر قورولاجاق ائرمینی دؤولتینده بؤیوک رول اوینایاجاقدیر. ائله بو اوزدن روس اوردوسو بو شهرین آلیمناسینی ائرمینلره تاپشیرمیشدی. روسلار آز بیر واختدا دوغو آنادولو و بوتون قارادیز یاخالارینی اؤز ایینه گئچیرمیشدیر. ترابزون آز قالا روسلار علیله آلینارکن، اوچ جبهه دن سیخیشدیریلیمیش عثمانلی دؤولتی ائدیرنه قاپلاریندا ساواشی دایاندیردی. تکلمیش عثمانلی دؤولتی نین اؤدنیش فاتوراسی چوخ بؤیوک ایدی. یونان، بالکانلارین بؤیوک بؤلومو، سنربستان، مولداوی، بلغاریستان، دانوب چایی، عرب امیرلیکلی، قوزئی قافقازدا و داغیستاندا اولان دینسل ائتگی آلانلاری و... روسلارین ایینه کئچدی. 14-09-1829 گونونده عثمانلی دؤولتی نین ان آجی آنلاشمالاریندان بیرسی اولان ائدیرنه آنلاشماسی ایמצالاندی. ائدیرنه آنلاشماسیلا، تورکمچای آنلاشماسی آراسیندا ائکیز ماده لرین قویولماسی چوخ ایلگینچ و دوشوندوروجودور. بورادا یالنیز، ائرمینلرله باغلی بیر ائکیزیله ایشاره اولونور.

²⁶⁸ ایروان یاخینلیغیندا یئرلشن ان قوتسال ائرمینی کلیسه سی دیر. ائرمینلرین آذربایجان و تورکیه دن تورپاق قوپارما و تورکلره قارشى میلی نیفرت یاراتما سییاستی نین مرکزی ایدی .

تورکمنچای آنلاشماسیندا ائرمنی فاکتی (1828):

15-جی ماده یه گۆره، ایسته نیلن ائرمنی نین قاجار ممالیکی محروسه سیندن قاراباغ کؤچورولمه سی سریست اولاراق روس تشکیلاتلاری طرفیندن یئرینه یئتیریله چکدیر.

اندینه آنلاشماسی ائرمنی فاکتی (1829):

13-جو ماده یه گۆره، ایسته نیلن ائرمنی نین عثمانلی امپراتورلوقوندا قاراباغ کؤچورولمه سی سریست اولاراق روس تشکیلاتلاری طرفیندن یئرینه یئتیریله چکدیر.

بو ماده لره دایاناراق، روسلار تیز بیر زاماندا ایشه باشلادیلار. آذربایجانین قوزئی ینده اولان خانلیق سیستمینی مدرن لشدیرمه سوره جینه اوغراناقل لغو ائتدی. آذربایجانین ایداره سیستمینی عموم روسیا سیستمینه باغلادی. یعنی سیستمه گۆره، ایالت فورمالاری اورتایا گلدی. همین سیستمه گۆره، قاراباغ خانلیغی و ایروان خانلیغی دا لغو اولوندو. بو خانلیقلارین یئرینه عیالت سیستمی قورولدو. ایروان عیالتی، انچمیادزین شهرینده یئرلشن، ائرمنی لرحه قودسال ایچمیادزین کیلیسه سی نین پاپالیغی آلتیندا قورولدو. قاراباغ یئنی ائرمنی عایله لری کؤچورولدو. اندیرنه و تورکمنچای آنلاشمالارینا دایاناراق، ایلك سورجده آنادولودان 84,600، گونئیدن ایسه، 40,000 ائرمنی عایله سی قاراباغدا، نخچیواندا و ایرواندا یئرلشیدی. بونلارین یئرلشمه سیله یئرلی تورک عایله لری ائولریندن قووولدو. سؤزسوز کی، بو ایلك کؤچله باشلایان زامان-زامان یئنی ائرمنی آخینلاری داوام ائتمیشدیر. روسلار بو ایشلریله اورتادوغو و آوراسیادا اولان تورک بیتیشیک لیگی نین قالدیرماسینی هدفه آلمیشدیر. "روسلارین دوغرو ترجیحینه گۆره، تورک اولوسونون بوگونکو یوخوسوندان یارارلانماق گره کیر. یارین نه اولاجاغی بللی اولماز. بوگونکی، کیمی بیر-بیری نین باشینی بییه ن تورک حاکیمیتلری یئرینه آر-آرخایا دوران تورک دؤولت لری ده اولما بیلر. بیز، اولدوقچا بئله بیر ایده آل یین قارشیسینی آلمایا چالیشمالی ییق. یوخسا دیری، ایری، کندی بسک²⁶⁹، بیرلشیک تورک وارلیغی نین اولوشومویلا بیزه مئیدان دارالار".

1918 -جی ایل عثمانلی دؤولتی نین چؤکوشو، تورکیه نین اشغالی

²⁶⁹ اوزونه دایالی

1920-جی ایلین گیریشی له تورکیه هر طرفدن قوشادیلیمیشدیر. فرانس، اینگیلتره، یونانیستان، ائرمینیستان، ایتالیا و ایچریده اولان ائرمینی و بعضی چرکز ائنتیک قروپلار مارمارا، اژه، آنادولو، آغ دنیز و قارا دنیز بؤلگه لرینی اله کئچیرمیشدیرلر. 1918-جی ایلدن اعتبارن اینگیلتره نین اشغالینا اوغرامیش استانبول حاکیمیتی نین ایراده سی اینگیلس لرین الینه کئچیر. ایستانبولون باتی دؤولتر علیله اشغال اولماسیندان در حال سونرا عثمانلی دؤولتی نین سون تسلیم نامه په امضاء آتماسی گرجک له شیر. عثمانلی دؤولتی اینگیلس لر طرفیندن دوزه ن لئمیش سنرو آنلاشماسینی قبول ائدیر. بو اولای 10-05-1920 تاریخینده اوز وئیریر. سنرو آنلاشماسینا گؤره، عثمانلی دؤولتین عؤمر و باشا چاتیر. 600 یوز ایللیک بؤیوک بیر تورک امپراتورلوغو دارما-داغین اولور. أوروبا و آسیانین، بلکه ده دونیانین ان سون امپراتور دؤولتی آرادان گئدیر.

سنرو آنلاشماسیندان سونرا:

بیرینجی دنیا ساواشیندان سونرا بوتونلوکله یئنیلگی په اوغرایان عثمانلی دؤولتی نین گله جک دورومو ایله باغلی پاریس یین یاخینلیغیندا یئرلشن سنروس (سنرو) قصبه سینده اینگیلتره، فرانس، یونانیستان و ایتالیانین اورتاقلیغیندا توپلانتی یاپیلدی. بو توپلانتیدا عثمانلی حاکیمیتی نین گله جگی و امپراتورلوغون لغوی سؤز قونوسو اولدو. 12 تمیل بؤلومو اولوشدوران بو باریش آنلاشماسینا گؤره، عثمانلی اراضیسی و تورکیه بوتونلوکله سیاسی، ائنتیک، اوردو، مالی، گؤمروک، اکونومی، سینیر هئنگمونلوغونو ایتیریردی. اصلینده سنرو آنلاشماسی 1915-جی ایلده روس، اینگیلتره و فرانس دؤولترلی نین سلسله وی گؤروشلیری نین ایراده سینى اورتایا قویوردو. آنجاق روس دؤولتی نین اؤنجه آلمانیا ایله ایتتیفاغا گیرمه سی، 1917-جی ایلده ایسه وای. لئنین باشچیلیغیندا کوممونیسیت دؤولت اولماسی اوزوندن سنرو کونفرانسینا چاغیریلما میشدیر. بو آنلاشما یا گؤره، عثمانلی دؤولتی بوتون آفریقا و اروپادا اولان امپراتورلوق تورپاق و حاکیمیتی الین وئیریر. سینیرلاری ایچینده اولان بیر چوخ بؤلگه نی ده یونانلار و ائرمینلر وئرمک زوروندا قالیر. ایستانبول مرکزلیگینده کی عثمانلی سارایی ایسه، فیقور بیر سیموولا چئوریلیر. بؤلگه نین ایداره چیلیگی اینگیلس والیسینه وئریلیر. ایستانبول اؤنجه بو آنلاشمانین امضاءلانماسیندان واز گئچسه ده، یئنیندن یونانیستانین و اتفاق اوردوسونون ساواشا گیرمه سینى گؤرونجه تسلیم اولور. آنجاق آتاتورک آنکارادان بو آنلاشمانین قبول ائدیلمزلیگینی وورغولارکن، عثمانلی دؤولتی نین ده قانونسوز اولدوغونو ائلان ائدیر. بو

اولای دان سونرا تورکیه نین گۆزو قوواي میلی²⁷⁰-یه و آتاتورکه چنوریلیر.

تورکیه آز قالسین بوتونلوکله اشغالچی قووه لر الینه کئچیردی. آنکارانی اؤزونه مرکز سئچن م. کامال پاشانین دؤولتی بو رذالتی امضالایان عثمانلی حاکیملرینی میلّت یولوندا جایمیش خاینلر آدلاندیریردی. بو استانبول-آنکارا آراسیندا اولان ان آغیر چکیشمه ایدی. بو اسنادا یونانلار ایزمیردن گنچه رک آنکارایا طرف هوجوما باشلامیشدیلار. باشقا یاندان ایسه، تپه دن-دیرناغا اینگیلتره، فرانسو و اؤنجه دن چار روسیا طرفیندن سیلاح-سورسات آنباری اولان داشناکسیون ائرمینیستان دؤولتی، یئرلی ائرمینیلرله بیرلیکده دوغو آنادولونو اله کئچیرمیشدیر. ائرمینی داشناکلار اینگیلتره نین ویدلرینه اوپاراق آلدیغی یئرلرین اهلایسینی ان شدتلی توتوملا محو ائدیردی. بونلار باخماپاراق، ائرمینیستان طرفیندن آچیلان ساواش، باشقا جبهه لره گۆره، تورکیه اوچون داها راحت جبهه سایلیردی. بونا گۆره کی، روسلارین یعنی بولشئویک حاکیمیتی اینگیلتره نین داها دا آرتیق قافقازلاردا یاخینلاشماسینی اؤزونه قارشى بیر تهديد ائیلدی گۆروردو. سؤزسوز کی، روسلار بو دورومدا تورکیه نین قورتولوشچو قووه لرینی کئچی جی ده اولسا بئله، دستکله مه لی ایدی. اصلینده بؤلگه ده، روسلارلا تورکلرین ایش بیرلیگی گون گرگینجه بیر سیاست ایدی. بیرینجی دونیا ساواشیندا بولشئویکلرین آلمانلا اتفادان گئری چکلمه سیله بؤلگه دورومونو کنترولوندا ساخلاماغا چالیشیردی. آنجاق، باتی نین روسلاردان چکینمه سی ده سببسیز دئییلدیر. اولار، یالنیز ایدئادا دئییل، گرچک بیر کومونیسست رژیمى باتیلی اؤلکه لر اوچون خوشا گلمز حسابلا بیردیلار. باشقا یاندان ایسه، بولشئویکلرین آنادولو ساواشیندا سونرا بیر ایش بیرلیکچی آنکارایلا بوشلوقلارینی دولدوراجاق اومیدلری ده آتاتورک اؤندرلیگینده اولان قورتولوش ساواشی نین ایشینه گلیردی. آنجاق اورتادا بیر اوزون سوره کلی گرگین ایلشگی هر ایکى اؤلکه نین حافیظه سیندن سیلینمه میشدیر. بولشئویزم، امپئریالیست اوردوسونون تورکیه یه کسین غلبه سینی ایستمه سه ده، ساواشدا چيخمیش آياقدان دوشن بیر تورکیه نین وارلیغینی ایسته بیردی. اونلارین ترجیحینه گۆره، ساواشین نتیجه سی نه اولورسا-اولسون، اینگیلتره و فرانسانین سلسله وی غلبه لرله بولشئویزمین باشی لازیم اولمایان ماجرالار چکیلر. بو ایسه یئنی کومونیسست رژیمه گۆره، فرصت سیز بیر یاخالاما حوکمو اول بیلر. چونکو، روسلار هله ده، بیرینجی دونیا ساواشی و 1917-جی اکتوبر دئوریمی نین سورونلارینی بوتونلوکله آشامامیشدیلار. مساوات چی آذربایجان، داشناکچی ائرمینیستان و میلی دیره نیشچی

²⁷⁰ اوروپا اتفالی نین تورکیه نی اشغال ائدیگینده مصطفی کامال آتاتورکون اوندرلی بینده بارانان قورتولوش اوردوسو.

گورجوستان روسیادان باغیمسیزلیق ائلان ائده رک، اؤزگور جمهوریت لره چنوریلیمیشدیرلر. بونلار باخمایاراق، روسلارین قارادنیز و ایچ آنادولو رۇیالاری اؤز جانلیلیغینی ساخلاماقدایدی. آنجاق، بۇلگه نین گرگین لیگی و حادیته لرین داها گنیش میقیاسا گیرمه سی یئنی سیاسی تاکتیک لرین ده اورتایا گلمه سینى ایسته بیردی. یوخاریدا دا دنییلدیگی کیمی، بولشنویکلرین ان بۇوک اومیدلری کومونیزمین تورکلر علیله گنیشلنمه سی ایدی. اونلار، آماجلاری نین پاییلماسی اوچون ان اؤنه می دیش اؤلکه کیمی تورکیه اوزه رینده اؤزه ل بیر حساب اچمیشدیرلار. "یوخاریدا گؤستریلن تدبیرلرین آیینماسی، قناعت یمیزجه ائتلاف پلانلارینا زامانیندا ائندیریلیمیش بیر داربا اولاجاق و امکچی خالقین آروپالیلارین بویوندوروغوندان قورتاریلماسی اوچون دوغودا دئوریم آتشینی آلولاندیرما مجادیله سینى پایلاشان ایکى قیزیل اوردونون بیرلشمه سینه ایمکان وئره جکدیر." 271

بونلارلا یاناشی بیر چوخ ندنلره گؤره، یئنی سووت حاکیملری - روس طرزینه هئچ ده اویغون گؤرونمه یه ن، تورکلره، اوزده دوستلوق سیاستی ایره لی سوئرمه یه باشلامیشدیر. تاکتیکده باشقالاردان فرقیلی گؤرونمک، استراتژی گودومونده باشقالاردان داها قاپساملی تورک و تورکیه نی بوتونلوکله اؤز ایدئولوژیک دایره سینده محصور ائتمک، سووت دؤولتی نین باشلیجا سیاستی ایدی. "...منجه تورکلرین ایره لیه مه سی بیزیم لهیمیزه دیر." 272

آنجاق، روسلار اوچون اینگیلیس و فرانسولارین بۇلگه یه گلمه سی ده، خوشا گلمز بیر اولای ایدی. روسلار، کاپیتال امپئریالیست آلداندیردیغی رقیب اؤلکه لری بۇلگه ده ایسته میردی. م. کامال پاشا، بولشنویک لرین ایدئولوژیک و استراتژیک باخیمدان اینگیلتره و باتی اؤلکه لرله ضیدیته اولدوغونو و قورتولوش ساواشیندا روسلاردان اتفاقچیلار قارشى یارارلاناچاقلارینی دیرلندیریردی. پاشا، بوتون گونجل گرچکلری گؤز اؤنونه آلاراق، اورتایا قونان پوروزلره راغما، موسکوا-آنکارا دوستلوغونون گرکلی اولماسینی ایره لی سوروردو. بو سیاست آنکارانین سیلاح-سورساتلانماسی اوچون چوخ اؤنملی ساییلیردی. همین سیاستین نتیجه سینده قارادنیز اوزه ریندن روس سیلاح-سورساتلاری آتاتورک امریله یارانمیش "قوای میلی تشکیلاتینا" گؤندریلیردی. م. کامال پاشا، آنادولودا یونانلار و باشقا باتی اؤلکه لرین قارشیسیندا ساواشدا اولارکن، کاظم بکیر پاشا ایسه، دوغو

271 بولشنویزمین ایچ بلگه لری. / TGAOR SSSR. SSCB اوکتوبر دنوری می مرکز دنولت آرخیوی. فوند 495، لیسته 181، دوسیا 13، یاریاق 48. /الینما قایناغی/ "تاریختن گونجلییه اثرمنی سورونو. ایستانبول. 2001. ص39"

272 استالین. SSCB اوکتوبر دنوری می مرکز دنولت آرخیوی. فوند 2، لیسته 1، دوسیا 24461، یاریاق 1. /الینما قایناغی/ "تاریختن گونجلییه اثرمنی سورونو. ایستانبول. ص 36"

آنadolودا اثرمنی اوردوسونون فارشیسینی اولماق زوروملوغونو یاشاییردی. داشناقچی اثرمنی قوشونو اتفاقچیلارین و آمریکانین گئیش یاردیمینا آرخالاناراق، اؤز دوغال چکیسینی اونوتموش حالدا، چوخ یالنیش حسابلامایلا دوغو آنadolونون تام گۆبه بینه ده ک ایره لیله میش، یالنیز، بو دفعه روسلارین آرخادان اونلارا یاردیمچی اولما بیلیمه جکلرینی، ترسینه داشناکلاردان قورتولاجاق آرزولارینی حساب ائتمه میشدیرلر. تورکیه اوردوسو یالنیز 6 عسکر ایتیرمکله اثرمنیستان اوردوسونو دارما-داغین ائدیپ، ایروانا دک ایره لیله دی. روسلار چوخ تلسکن لیکله تورکیه نین اثرمنیستانی بوتون ضبط ائتمه سی نین فارشیسینی آلماق اوچون آریا گیردی. آتاتورک روسلارلا دوستلوقا زیان دیمه سین دییه، هابئله یونان جبهه سی نین قوشونا محتاج اولدوغونا گۆره، قوشونو اثرمنیستاندان گئری چکیپ، یونانیستان جبهه سینه اوزاتدی. آنکارا ایله ایروان آراسیندا امضالانان 02-12-1920 تاریخلی گومرو (الکساندرا پول) آنلاشماسینا گۆره، اثرمنیستان 1877-جی ایل ایروان خانلیغی جغرافیسینه سیخیشمالی اولدو. نخجیوان کئچجی اولسا دا، اثرمنیلرین حدسیندن اوزاقلاشدی. لاکین، قافقاز اؤزگورلوگونون بولشویزمین قان دینیزنده بوغولماسیندان در حال سونرا، موسکوا ایله آنکارا آراسیندا باغلانان 1921-جی ایل مارت آییندا آنلاشما گۆره، تورک-اثرمنی مقاویله سی اؤز ائتگیسینی ایتیرمیش اولدو. بئله لیکله بؤوک اثرمنیستان ایدعاسی تپ دئیشیمینه گیره رک، سووت سوسیالیزم اثرمنیستان جمهوریتی آدی آلتیندا یئنیند بؤلگه نین کابوسونا چنوریله جک سیقناللاری وئرمه یه باشلادی. بولشویک روس حاکیمیتی چار روسیادان داها دا سورعتلی بیر پوزوسیوندا تورک دوشمنلیگی نین اثرمنی قیافتینده کی بؤوک هایبستانین ایدعاسی نین گرچکلشمه سی ایراده سینا اؤز قارانتیسی آلتینا آلاراق هر تورلو روس دوستلوقونون آپی دوستلوقو اولدوغونو قانیتلامیش اولدو. سونرالار، آتاتورک بو دوستلوقا بئله آنلاملا آچیقلامیشدی: "بو گون سوویت لر بیرلیغی دوستوموزدور. بو دوستلوقا احتیاجیمیز واردیر. فاکات یارین نه اولاجاغینی کیمسه بو گوندن کستیره مز...دوینا یئنی بیر دنگه یه اولوشا بیلیر. ایشته او زامان تورکیه نه یاپاجاغینی بیلمیدیر. بیزیم بو دوستلوقون ایداره سینده دیلی بیر، اینانجی بیر، اؤزو بیر کارداشلاریمیز واردیر. اونلارا صاحب چیکماغا حاضر اولمالیییز. حاضر اولماک یالنیز او گونو سوسوپ بکله مک دئییلدیر. حاضرلانماق لازیمدیر. میللت لر بونا ناسیل حاضرلانیر؟ معنوی کؤپرولرینی ساغلام آتاراق دیل بیر کؤپرودور. اینانج بیر کؤپرودور. تاریخ بیر کؤپرودور. کؤکلریمیزه ائتمه لی و اولایلارین بؤلدوغو تاریخیمیزین ایچینده بوتونله شمه لی ییز..."²⁷³

²⁷³ 30 انکیم 1933/10-جی ایل جمهوریت توره نی، زراعت بانکاسی سالونوداکی بالوداکی سورویا یانیتلاردان

1920-جی ایل، آذربایجان دئموکراتیک دؤولتی نین چؤکوشو و اولکه نین

اشغالی

27 آپریل 1920-ده آذربایجان، بیر داها روس اوردوسویلا اشغال اولدو. آروپا طرفیندن سیخیشدیریلمیش تورکیه نین ده، توتومو آجی وئریجی و گؤزله نیلمز اولموشدور. روسلار، تورکیه نین دورومونو گؤزه آلاراق قافقازلاری اله کئچیرمک، تورکیه نین سینیرلارینا دایانماغی گونده مینه گتیرمیشدیر. بونا باخمایاراق، تورکیه نین ده آیقدا قالماسی، روسیا دؤولتی اوچون چوخ اؤنملی ساییلماقدایدی. بولشئویکلر اؤزه لری نین آنتی کاپیتالیست سیاستی نین گؤرونوتوسو کیمی خالقلاردان مدافیه سیاستینی تورکلرین دیره نیش مئیدانیندا گؤسترمه یه چالیشیردی. بؤلگه نین تابلوسو اولدوقجا ایلگینچ ایدی. امکچی، ایشچی و خالقلار اومودو ایدعاسیندا اولان بولشئویزم، بیر طرفدن آذربایجانین، گورجوستانین میلی دؤولتترینی و ائرمینیستانی اؤز قیزیل اوردوسو ایله اشغال ائتمیشدیر. آنجاق، بورادا روس بالشئویکلر اوچون چئشیدلی استنادارلارین حاکیم اولماسینا دئیینه دن گئچمک اولماز. اونلارین گورجولره، تورکلره و ائرمینلره اولان باخیشی بوتونلوقله فرقلی ایدی. اؤزه للیکلره روسلار اوچون ائرمینی وارلیغی داها دا اؤز آنلامی داشییردی. چونکی، ائرمینیستانین داشناکچی حاکیمیتی نین اساس قوروجوسو روسلار اؤزه لری اولموشدور. یالنیز، ائرمینی کولتورونو اولوشدوران تابع چی لیک، کوله لیک و اؤزولسوزلوق نتیجه سینده اینگیلتره، یونانیستان و فرانساین ایستکلرینه ده بویون آین ائرمینلر، ترانس قافقاز فندراسیونوندا²⁷⁴ سونرا گورجولردن و آذربایجانلیلاردان مدل گؤتوره رک روسیادان اؤزگورلوق اعلان ائتمیشدیر. بو روسلارین گؤزونده بؤیوک اهانت و بوی گؤسترمک کیمی گؤرونوردو. ائله بونا گؤره ده، بولشئویکلرین غضبینه اوغرایان داشناکلارین جزالانماسی و یاخشی ائرمینی اولماسی بولشئویکلرین گؤندمینده ایدی. روسلار گؤره، ایستر سول، ایستر ساغ، ایسترسه ده، بولشئویک و یا داشناق اولماسیندان آسیلی اولمایاراق ائرمینی اینسانلی اولاردا تابع اولمالیدیر. چونکی، هر ائرمینی نین یاشام بویونجا روسلار بورجلو اولماسی اونودولمامالیدیر. سونرالار بللی اولدوغو کیمی، ائرمینیستان اؤزگور دؤولتی نین لغویندن سونرا، داشناکلار یالنیز اشکییا و یاغی کیمی جزالانیب تۇبه ائده ندن سونرا، سووت ائرمینیستان حاکیمیتی بولشئویک دؤولتیندن تسلیم آلدیلار.

بؤلمه لر. / بو اؤنمی دئییمین بوتونلوگونو اولکو بؤلمه سینده اوخویا بیله سینیز. ²⁷⁴ 1917 جی ایله آذربایجان، گورجوستان، ائرمینیستان دؤولتلری آراسیندا اوچ لوک فندراسیون قورولدو. بو اوچلوک بیرلشمه نین روسلاردان اؤزگور اولماسی اؤن شرط حساب اولونوردو. فندراسیونون آدی ترانس قافقاز فندراسیونو آدلاندى. نچه آى دان چوخ عؤمور سورمه ین بو ائتفاق -1918جی ایله داغیلدی.

تورکیه دورومونا گلینجه، روسلارین آماجی اورتاقسیز اولاراق تورکیه نی بیلمک ایدی. بونا گۆره، روسلار بیر طرفدن، تورکیه دن اتفاقچیلار قارشیسیندا مدافعه ائتمکده ایدی. بو ایسه، سونرالردا بللی اولدوغو کیمی کئچری بیر ساواش تاکتیک ایدی. بنله بیر توبلو ایچینده، تورکیه اوچون دیرنیشدن و جانلا-باشلا اۆز وئرلیکدن باشقا یول قالمامیشدیر. انله بونا گۆره، روسلار دوستوق الی اوزالدان آتاتورک، تورک دؤلتچیلیگینی قورتارماق اوغروندا روسلارین احتراصلارینی گۆزدن قاجیرمايیردی. بۆلگه بوتونلوکله جان بازارینا چئوریلیمیشدیر. یا، غالیب یاشاماق یئنیدن قورولماق، یا ایسه، بیر دفعه لیک ساغ، سول امپئریالیست لرین آراسیندا بۆلونوب تابع چی لیک قبول ائتمک سۆز قونوسو ایدی. روسلار، ایکی استراتژیینی بیرلشدیره رک آنکارانی اۆز سیاستی نین آردینا چکمگی پلانلاشدیریردی. موسکوا یا گۆره، آنکارا یا یاردیم الی داها دا یاخیندان اولمالیدیر. بو اوزدن زامانی الدن وئرمه مک اوچون تئزلیکله آنادولو قاپیلارینا دایناماق گره کیر. آنجاق بورادا، ان بؤیوک مانع آذربایجاندا حاکیمیت قوران مساوات پارتیاسی دیر. روسیانین گنیش پروپاکانتاسینا گۆره، گویا بو پارتیا اینگیلس لرین امری و یاردیمی ایله یارانیدیر. همین پروپاکانتیه گۆره، اینگیلتره نین نیتی تورکیه نی روس اوردوسونون یاردیمیندان اوزاق توتماقدیر. چونکی، آرادا آذربایجان وار و مساوات حاکیمیتی روسلارین باکیدان کئچیب تورکیه یه یاردیم ائتمگین قارشیسینی کسیدیر. بیر آن، بو غاصیب و آنقلوساکسون رژیمن آرادان قالدیریلماسی و آذربایجانین هله لیک روس اوردوسو طرفیندن ایداره اولونماسی گره کیر. یوخسا، بوتون اتفاق قووه لری قارشیسیندا دیرنمکده اولان آنکارا یا یاردیم گۆندرمک ممکون سوز اولاجاقدیر. بولشنویکلر طرفیندن ایره لی سوئر ن بو آیدین و آچیق شانتاؤز پولیتیکاسی، هر شئیدن اۇنجه، آنکارا یا یۇنه لیک بیر باسقی اولقولانماسییدی. 1918-جی ایل آتاتورکون یاخین سیلاحداشلاری یاردیمیلا ائرنمی داشناکلاری الیندن قورتاریلان و آذربایجان دئموکراتیک جمهوریتی نین باشکندی اولان باکی، آتاتورکون گۆزو اۇنونده بولشنویک لر الینه کئچیریله جک تورکچولوک و یئنی توران چی لیک مکتبیینی قوران م. ا. رسولزاده کیمی میلتنیه باغلی لیدرلر ایسه، اینگیلس چی عامیللر آدلاناچاقدیر. روسلارین، تورکلره وئردیگی آجی لار سورمه کده ایدی. آنکارا، ایستر قبول ائتسین، ایستر ائتمه سین، روس اوردوسو بیر داها قافقازین بوتونلوگونو اله گنچیرمک و آزاد اینسانلاری بنده چکمک آستاناسیندا ایدی. آذربایجاندا مساوات دؤولتی، اۆلمک وار، دؤنمک یوخ! اسلوقانلارلا روسلارین اولتیماتومونا یانیت وئرمکله میلتن روحیه- احوالینی یوکسک توتماغا چالیشسا دا، بوتون آلانلاردا یالقیز اولدوغونو دویماقدایدی.

آذربایجان دؤولتی روسلارین دوزاغینی²⁷⁵ یاخشیجا باشا دوشوردو. حاکیمیت روسلارین تورکیه یه یاردیم باهانا سینی، مسکوانین اشغالچی سیاستی نین اؤن پرده سی کیمی، دونیایا جار چکیردی. م.ا. رسولزاده، روسلار اینانماغین نه درجه فلاکتلی اولاجاغینا دئیینه رک دئمیشدیر: "افندیلر، متجازیر بیر اولتیماتوم قارشیسیندا قالمیشیق. بورادا تسلیمدن بحث ائدیرلر. فقط افندیلر، تسلیم نه دئمک؟ کیمه ترکی موقع ائدیریک؟ بیزه دئییرلر کی، حدودونوزو کئچن اوردونون باشیندا نیجاتی آدیندا بیر تورک کوماندانی دورموشدور. روسیادان گلن بو باسقیچی اوردو تهمین ائدیرلر کی، حیات و مemat مجاديله سینده قالان تورکیه نین خیلاصی اوچون گئدیر. یالاندير! گلن اوردو روس اوردوسودور. فرضا کوماندانی بیر تورک اولسا دا، یئنه روس دور. استیلا اوردوسودور. اونون ایسته دیگی 1914-جو ایل حدودنا قاییتماقدیر. آنادولو ایمدادینا گنده جک بهانه سیيله بوردوموزا گیرن بو اشغال اوردوسو بورادان بیر داها چیخماق ایستمیه چکدیر."²⁷⁶

تورانچی نوری پاشانین یورغون و سیلاحسیز قوشونو روسلارین 11-جی اوردوسو قارشیسیندا دایانامادیقدان سونرا باکی دوشمن قوشاتماسینا²⁷⁷ دوشدو. نوری پاشا قالان حیصه لری ایله بیرلیکده سیخیلارکن آذربایجانین گونئیینه گئچدی. باکی بولشویوک لرین ایینه دوشدو. 01-08-1920 گونو روس اوردوسویلا، آنکارا اوردوسو ناخجیواندا بیرلشه رک دوستلوق الی سیخدیلا. آتاتورکون ده یوغون ایسته یی اساسیندا، نخجیوان و قاراباغ مختار جمهوری لر اولراق آذربایجان تورپاقلاری استانتوسوندا فالدیلا. م. ا. رسولزاده یه اؤنجه اعدام جزاسی کسیدلی، سونرا ایسه استالین ین امریله اولومدن قورتاریلدی، آز سونرا ایسه، تورکیه یه قاچیریلدی.

²⁷⁵ تله سی نی، پوسقوسونو

²⁷⁶ دوکتور نریمان یعقوبلو، محمد امین رسولزاده، باکی، گنجلیک، 1991، ص 306

²⁷⁷ محاصره سینده

9. بۇلوم

ایران مرکزی فارسچی دوشونجه سیستمی نین دیرچلمه سینده گولوستان و تورکمنجای آنلاشمالاری نین رولو

فارس-روس بیرلشمه سی اولو بیر میلیتی یوخا چیخارماق اوچون هر هانسی اینسان دیشی ائيله مه ال وورماقدان چکینه بیر. اۇنجه تورپاغین اورگیندن چیخان تاریخسل امانتلی آرادان قالدیرماقلا وحشی آماجلا رینا منیدان آچماغا چالیشیر. تاریخی آیده لری یوخا چیخارماقلا مدنیتین ایلك اوچاغینی یاندریران بیر اسکى میلیتی دیپیندن دانماغا باشلاپیر. بونون آدینی ایسه ایکی میلیتین کۆنوللو قوشماسی کیمی گۆستریر. حال بوکی دونیانین هئچ بیر یئرینده بئله بیرلشمک گۆنوللو اتفاق کیمی دیرلندیرلمیر.

آذربایجان 1813-1828. جی ایللرده "گولوستان و تورکمنچای" آنلاشمالاری نین سونوجوندا بیرى بوتونلوکله بیگانه، باشقاسی ایسه، ائوی نین ایچینه ده ک بیگانه لر ایله ایداره اولونان اۇزگه لشمیش دؤولتین آراسیندا بۇلونموش دوروما دوشموشدور. بیر میلیت بوتون مادّی-معنوی وارلیغی ایله ایکی اۇزگه مدنیتین (فارس -روس)، میلی-سیاسی هئگمونلوغونا اوغرامیشدیر.

آذربایجان خالق شاعیری " بختیار واهابزاده " دئمیشکن:

**آغالار بیلمه دی بیردیر بو تورپاق،
تبریز ده، باکی دا آذربایجاندیر.
بیر ائلین روحونو، دیلینی آنجاق،
کاغیدلار اوستونده بۇلمک آساندیر.**

بیر چوخ تک یونلو یازارلارین آنلایشینا گۆره، روس امپراتورلوغونون غالبیتی و (ایران) تورک قاجار شاهلیغی نین یئنیلمه سی ایله سونوجلانمیش ساواشلار ایران-

روسیا ساواشلاری اولموشدور. حال بوکی بو آجی نتیجه له نن ساواش بوتون اوپژکتیو و سوپژکتیو ندنلره گۆره روسلارین تورکلره قارشى سوردوردیو سلسله وی ساواشلاری نین دوغال آردی، روس -تورک ساواشی اولموشدور. اصلینده تاریخین هئچ آنیندا فارس-روس ساواشی اوز وئرمه میشدیر. باشقا سؤزله دئسک تاریخ بویو روس-تورک ساواشلاری فورما باخیمیندان دئیشسه ده ماهیت و ایچه نک باخیمیندان هئچ ده دئیشمه میشدیر. بو ساواشلار ایستر صفوی، آشار، قاجار، ایستر ستارخان، ایکینجی دنیا ساواشیندا، اورتا آسیادا، قافقازلاردا، آنادولودا، ایسترسه ده آذربایجانین قاریش قاریش تورپاقلاریندا یالنیز روس-تورک ساواشلاری اولموشدور. بو ساواشلاردا روسلارین ان یاخین فدایی سی اثرمنیلر اولسا دا، ان گیزلی امکداشلاری فارسلا اولموشدور. بوتون روس-تورک ساواشلاری کیمی روس-قاجار (آذربایجان) ساواشلاری دا محض روسلار طرفیندن ایره لی سورولموشدور. نجه کی ، روسلارین یوروشو ایله باشلانمیش بوتون بو ساواشلار تورک تورپاقلاریندا دوام ائتمیشدیر. ائله بو اوزدن 18-جی یوز ایلیگین باشلانماسی ایله بیرباشا دوام ائدن روس یوروشو، تکجه آذربایجان تورکلویونه دئییل، بوتون تورک دونیاسینی سارسیتماق آماجی داشیمیشدیر. 19-جو یوز ایلیگین باشلانمیشی ایله روسلارین کسینتی سیز آنتی تورک سیاستی بیر باشا آذربایجانین باسقیا چکیلیمه سینی هدفه آلاق میلی تورپاقلاریمیزی اشغال ائتمکله سورموشدور. مدرن روسیانی آتاسی پترین تئورسی نین اوتوبانی ساییلان آذربایجان بوتونلوکده روس دؤلتینه تابع اولمالی و آچیق سولار تئوروسو گرچکلیک قازانمایدیر. بو اوزدن ساواش استراتژیسی حیاتا کئچیریلیمه لیدیر.

1810-جی ایلدن باشلامیش 1828-جی ایله دک چکیلیمیش روس-آذربایجان (تورک) ساواشلاری آنجاق آذربایجان تورپاقلاریندا اولموشدور. بو ساواشلاردا تورپاقلاریمیزا سوره کلی یوروش گتیرن دوشمن اوردوسونون قارشیسیندا یالنیز و یالنیز تورک آذربایجانلی عسگر و سیویل دایانمیش، شهید اولموشدور.

100,000-لرجه جانینی یورد یولوندا قویان تورک اینسانی نین تۆکولن قانلارینی نجه باشقا میلتین دؤلتچیلیگینه باغلاماق اولار؟

1828-جی ایلین یئنیلگه سی ایله باسقی یا چکیلن و پارام-پارچا اولان تورپاقلار یالنیز آذربایجان تورپاقلاری اولموشدور. بوتون جانینی وئره نلر تورکلر اولموشدور. چونکی، بو ساواشلار آذربایجان-روسیا ساواشی اولموشدور. بو اوزدن ساواشین باش قاماندانی "عباس میرزا" دان توتموش ساده چاوشونا دک تورک اولموشدور. اونوتماماق کی، بو

دورومدان ان قازانان طرف ایسه پان فارسیم اولموشدور. قاجارلارین چؤکوشو، فارسلا اوجون سیستم یاراتما فرصتی اولموشدور. روسلارین قاجارلارا اطرافلی ائتگین لیگی ایله فارسلا رین دا سارای داکى موقعی محکم نلمیشدیر. قاجار دؤولتی نین ممالیکی محروسه و بؤلگه ده اولان گوجونون بیتمه سیله آلتیناتو فارسچی سیاست ده مئیدان اوخوماغا باشلامیشدیر. بئله کی، روس و اینگیلتره دؤولتلرینه سؤیکنن فارسچی گوجلرین بیر ان قاجارلاری چؤکوتمه سیاستی داها آیدینجاسینا اؤزونو گؤستیردی. مین ایلرجه دؤولتچیلیک دوزئییندن اوزاق دوشن فارسلا ر اوجون ان ال وئریشلی فرصت یارانمیشدیر. اویسا، فارسچی سیاستچیلرین دؤولتچیلیک ایراده سینى ایتیرمکده اولان تورک قاجار دؤولت سیستمی نین ایچینه سیزماسى²⁷⁸ خیز قازانماقدایدی. فارسچی دوشونورلر اوجون بو فرصت قاجیرلماز ایدی. بو ایسته بین روس و اینگیلس سیاستله ده اوست-اوسته دوشمه سى ایشی داها راحت ائتمیشدیر. فارسچی سیاستین تورک سلاله دؤولتلرینه قارشى آپاردیغى گیزلی تخریبات 1500-لردن باشلاسا دا 1880-لردن اویئکتیو خاراكتئر داشیماغا باشلامیشدیر. چونكى، همین ایلرده عثمانلی دؤولتی نین ده روسلا ر قارشیسیندا آردى-آردینا مغلوبیتی اثرمنیلر کیمی فارسلا رى دا اوره ك لندیرمیشدیر. اؤزه للیکله مشروطه حرکاتى و آردیجا قاجار تورک دؤولتیه آذربایجان آراسینداکی قارشى دورمانین سونوجوندا فارسچی سیاست داها مرکزلشمیشدیر. بو سیاستین آپاریجیلاری ایستر فارس، تورک، یابانجى عنصرلر، ایسترسه ده باشقا ائتیک لر اولسون، آیدینجاسینا کیملیک بوشلوغونا اوغرامیش یورغون تورک قاجار حاکیمیتینی دنویرمه یه²⁷⁹ چالیشیردی. سؤزسوز کی، هئچ زامان کندینی تانیقلاما بیلگی و بیلینجینه بییلنه یلمه یه ن قاجارلار اؤزه لری نین چؤکوشو اوجون گرکن شرایط یاراتمیشدیرلار. صفویلردن قاجارلارا اوزانان 400-ایللیک کیملیک ایتیرمه سوره جى نین نتیجه اعتباری ایله آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی نین بیر دؤولت سیستمی کیمی اورتایا گلّه یلمه مه سى نین ده ان اؤزول و تمل ندنى ائله بو کیملیک ایتیرمه سوره جیدیر.

یوخاریدا دا سادالانمیش کیمی، 400-ایللیک اوج تورک سلسله وی حاکیمیتلرین تورکلوک کیم لیگی بعضاً میت آلتی، طایفاجیلیق، ائلات لبق، بؤلگه چیلیک و...، غالب زامانلار ایسه میت اوستو - امت چیلیک، مذهب چى لیک، ممالیک چى لیک و امپراتورچولوق کیمی آنتى میلی عامیلرین آلتیندا اینلیه رک²⁸⁰ اونودولموشدور. محض بو

²⁷⁸ نفوذ ائتمه سى

²⁷⁹ آرادان قالدیرماغا، چنویرمه یه

²⁸⁰ سیزلایارق، ناله ائده رک

اوزدن نه اینکی، آذربایجان تورکچو دوشونجه اولوس-دؤولت سیستمی یارانمامیش، بلکه بو گنیشین سونوندا کلونیا ایران²⁸¹ فارسچی دؤولت سیستمی یارانمیش و حاکیم اولدوغو گوندن دؤولت آدینا ان گورونمز جینایتلری مغلوب توپلوملار حاقیندا ایره لی سورموشدور. اونوتاماق گره کیر کی، بو سیستمین یارانماسیندا ان بویوک رولو یئنه تورکلر اوینامیشدیر. بیر یاندان دؤولت آدی آلتیندا جاهیل جه سینه فارس دوشونجه لی آنتی-تورک سیاستین گوندمه گلمه سینه ایکمان یارادان قاجار شاهلیغی، باشقا یاندان ایسه "ضدی استبداد" آدی آلتیندا قاجار شاهلیغینا قارشى مئیدان اوخویان آذربایجان مشروطه چیلری اصلینده تورک حاکمیتینه سون قویماق ایسته ین پان فارسیمین و اونون دیشاری اربابلاری نین اوینونا گلمیشدیر. فارس-روس بیرلشمه سی اییین اوجونو اده ساخلاماقلا سون نتیجه نی تورک-تورکه قارشى دورماسیندا بولموشدور. نییه کی، بئله اولان حالدا، تورک گوجو ایچدن توکه نه جک، تورک حاکمیتی آرادان قالخاجاق، تورک دؤولتچیلیگی اوزون زامان ایته جک، تورک اینسانی ایسه، اسارت چمبرینه دوشه جکدیر. اولایلارین نجه سسلنمه سیندن آسیلی اولمایاراق سونوجدا بیخیلان "آذربایجان تورک میلتی" اولموش، گولن طرف ایسه، تورک دوشمنی پان فارسیم اولموشدور.

ائله ده اولدو، آذربایجان مرکزلیگیندن اوزاق دوشن تورک سیاستچیلرین دونیا گوروشلری، تهران و فارس یؤللو سیاستلرین پارتیزانینا چنوریلدی. آذربایجان تورکلویونون ایران فارسلیغینا تسلیم اندیلمه سینده 19-جو عصرین سونوندا، 20-جی عصرین ایلك چاغلاریندا ایلهام قایناعینی فارس دئموکراتلاردان و روس سوسیال-دموکراتلاردان اولان سویداشلاریمیزین آز رولو اولمامیشدیر. میلتیمیزین میلی کیملیک بیلینجینه ان آغیر ضربه لر ائندیرن بو یاناشیمین تکجه بیزیم میلت و تورپاغیمیزی دئییل، بوتون بؤلگه نی ائتتیک و سیاسی بولانیم سوروکله میشدیر.

مشروطه (1905-1907) چوکوشونون آردیندان آذربایجان آیقلانماسی (1907-1909) سونوجوندا هر ایکی تورک طرفین تام آیقاندان دوشمه سینه ندن اولدو. تهرانا قهرمانجا گیره ن آذربایجان مجاهدیلرین اولوسو بئله تاپیلمادی. تبریز، روس توپلاریلا یئرله بیر اولدو. قاجار حاکمیتی بوتونلوکله فارسلا رین ائتگین لیگینه تسلیم اولدو. فارس دسیسه سی نتیجه سینده میلی سردار و میلی سالار اؤز آنا تورپاقلاریندان اوزاقلاردا شهید اولدولار. تورک ساواشی سوره رکن 1920-جی ایلده قاجار آدی آلتیندا دیرچلمیش فارس شووینیزی نؤویتی اولاراق خیابانی قالخیشینی آرادان قالدیردی. خیابانی نین

²⁸¹ فارستان

آرادان قالخماسی ایله آذربایجان - قاجار ایلیشکیلری ده بوتونلوکده قیرلمیش دوروما دوشدو. قاجار تورک دؤولتی آذربایجانى الدن وئرمکله آنا دایاغینی اودوزدو. تورکلوک ساپورتوندان اوزاق دوشن قاجار دؤولتچیلیگی "ایران مرکزی فارسچی دوشونجه سیستمی" نه تسلیم اولاراق حاکیمیتی ده اودوزماق یولونا دوشدو. بو دورومدان یارارانان فارس شووینیستلری خیزلا فارس دؤولت چی لیگینی اله ائتمک اوچون آیقلاندی. رضا میرینج²⁸²، 1923 جی ایله ایک قاجار اوردو باشچیسی، سونرا سلطنت وکالتینی، 1925-جی ایله ایسه ممالیکی محروسه قاجار حاکیمیتی نین یئرینه شاه اولدو. رضا میرینج یین شاه اولماسی ایله 500 ایلدن اؤنجه مرکزیتیندن اوزاق دوشموش تورک حاکیمیتلری نین هئگمونلوغو سونا چاتیر. "ایران مرکزی فارس دوشونجه سیستمی" تام دیکتاتورجاسینا آیدین-آشکار فارسچیلیق، ایرانچیلیق، شاهچیلیق سیاستینی بوتون یاشام آلانلاریندا سرگیلیدی. فارس دؤولتی نین سیاستی یالنیز میلی اساسلار اوزه رینده قورولماغا باشلادی. فارس اولغوسوندان باشقا بوتون چئشیدلی میلی دیرلر یوخ اولما تهلهکه سی ایله اوز-اوزه قالدی.

و سونوج اولاراق بوتون گرچکلر گؤز قاباغیندادیر. ایک دوست اولایله جک آیری-آیری یاشام سیستم لری، ایچ-ایچه دوشمنجه سینه بیر-بیرینی دفع ائتمکده دوام ائدیرلر. بیر مغلوب، بیر غالب. گۆره سن نه زامان بئله وحشی قونشولوغا سون قویولاجاقدیر!؟

²⁸² سونرالار رضا شاه پهلوی

10- جو بؤلوم

گونئی آذربایجاندا دؤولتچیلیک مجاديله سی و آذربایجان دئموکرات فیرقه سی

آذربایجان دئموکرات فیرقه سینین (ADF) سارسیلماسیندا

میللی ایده آل بوشلوغونون رولو

اولا بیلسین کی، دؤیوشکن و ایگیت آنا-آنالار حاقدا دو یغوسال داوراناماق بعضیلری طرفیندن بیه نیلمه سین. آنجاق، گرچکلر آجی دا اولسا سویلنمه لیدیر. بلکه تاریخ بویو تورک قهرمانلیغینا بنزر ایکنجی بیر میلّت تاپیلماسین. آنجاق بو تاریخین گؤستریدیگی قهرمانلیقلاردا دا گؤزه گلن اؤرنک نقطه بولانیق اصول ایداره سیستمی دیر. فاتیح بابالاریمیزین بوتون غلبه لری نین تمیلنده نه یاتمیشدیر سورغوسونا دوغرو جاواب تاپماق اوچون ائلبتده کی سارسیلماز ایراده و اؤز وئری²⁸³ لازیمدیر. یالنیز یاخین و اورتا تاریخیمیزی آراشدیرماقلا دئییل، بیزیم پاییمیزا دوشن بوتون تاریخیمیزی، سویئکتیو انژی ریمیزی، آرخادا قالان آجیلی-دادلی حافیظه میزی الشدیرمه لی بیک. یالنیز آجیلاریمیزدان، دادلاریمیزدان اورتایا چیخان سنتتیز سونوجویلا گونده م یمیزده دایانان سورغولارا چاغداش، بیلیم سل جاواب تاپا بیله جه بیک. یاخین و چاغداش تاریخیمیزین گیریشیمی اولاراق زینب پاشادان باشلامیش ستارخان، رسولزاده، خیابانی، کاظم خان،

²⁸³ فداکارلیق

پیشه وری، 29 بهمن، خالق مسلمان حرکاتی و میلی-آزادلیق (اتلچی بی) آدلاری ایله تاریخیمیزی بزه یین بو حرکاتلارین آردیجیلیغی، بوتؤولوگو و دوشونجه گلیشمه سی اعتباری ایله الدهه ائتمیش یئنیلگی سی و قازانچی، چکینمه دن اورتایا قویولمالی دیر. اؤرنک اولاراق 20-جی عصرین باشلانغیچیندا بؤیوک آتاتورکون اؤندرلیگی ایله تورکیه داواسی نین تمیلنده دایانمیش بنزر "تورکیه مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی" نین بوتون بویوتلاری اؤیره نیلمه لی، گونئی آذربایجان میلی حرکاتی نین اؤزه لیکلری ایله اؤلچولمه لی، بنزرلری گوجلنمه لی، میلی ساواشین بیین گوجونه انرژی قازاندرمالیدیر.

آذربایجان میلی حرکاتی نین قارشیسیندا دایانان چوخ اؤنملی بیر نچه تمیل سورغویا جواب وئرمه دن یئنی لشمک چاباسیندا اولان چاغداش میلی دیرجه لیشمیزین اؤنجه کی لردن تمیل دایاقتا اوستون اولماسینا کسین باخماق اولمایاچاقدیر. اؤرنگیم سورغونون بیرنجیلری بنله دیر کی:

آ. سون 100 ایلین ایچینده آذربایجانین آپاردیغی آزادلیق ساواشلارین تمیلنده هانسی دوشونجه سیستمی دایانمیشدیر؟

ب. دؤولتچی لیگیمیزین گونئی فورمولو اولان 1945-46 جی ایلده میلی حاکیمیتین ایدئولوژیک سیستمی نه ایدی؟

پ. تاریخیمیزی اؤزه لشدیرن دؤولتچیلیک ایلکه لرینده نه کیمی دایاق سیستمی اولوشموشدور؟

ت. آذربایجان دئموکرات فیرقه سی - نین بوتون انرژی سی، کمییتی و کئیفیتی ایره لی سوردویو ادعالار اطرافیندا توپارلانا بیلیمیشدیر می؟

ث. آذربایجان آزادلیغی اوغوروندا اورتایا قویولموش داوا منتدلاری نین میلتمیزین گله نک لری ایله اویماسی یولوندا اویقولاما سیستمی یارانا بیلیمیشدیر می؟

ج. ایران و آذربایجان آراسیندا اولان میلی گرگین لیگین فلسفی اؤزولونون نه اولدوغو بللی اولموشدومو؟

چ. اولموشدورسا، نه کیمی ایدئولوژیک و میلی-سیاسی آیرینتیلار اورتایا قویولموشدور؟

ح. تهران شووینیست حاکیملری نین سیستم لشمیش "ایران مرکزی فارسچی دوشونجه" -سی قارشیسیندا "آذربایجان دئموکرات فیرقه سی" نین اؤز دونیا

گۆروشو اولموشدورمو؟

خ. اولموشدورسا میللی ایراده نین تئوریک و بیلینج کیم لیگی نین ایزلری هانسی ایدئولوژیک تمله دایاناراق سوسیال-سیاسال شعارلار ایره لی سورموشدور؟
ر. و سون اولاراق بئله بیر وارساییم²⁸⁴ سورغو اورتایا قونا بیلر کی، ایران آدلانان دؤولتین آذربایجانا اولان بوتون باخیشلاری وار سایلا بیلر "ایران مرکزی فارسچی دوشونجه سیستمی" کیمی مطلقچی لییه دایانان بیر ایدئولوژیک سفربرلیگی ایچینده ایکن، آذربایجان تورک میلتي نین عینی وارسایلا بیلر "آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی" نه سؤیکه نه رک دوشمن قارشیسیندا دایانا بیلیمیشدیر؟

1. ADF-نین دنیا گۆروشو و سیاسی ایراده سی بو سورغولارا بئله آچیقلیق

گنیریر:

آذربایجان میللی حاکیمیتی بعضاً ایران سیستمی دؤولت اصول ایداره سینه باغلی بیر یئرلی و مختار حاکیمیت، بعضاً تام مستقیل اولان آذربایجان میللی دئموکراتیک جمهوریتی²⁸⁵، بعضاً ایسه، ایالت-ولایت انجمنی نین سیاسی نماینده سی کیمی سیاسی آلاندا اؤزونو گۆستیریر.

2. فیرقه نین میللی-سیاسی یؤنته می سووت سیستمیندین آیینمیش آذربایجان

چیلیق مدلی دیر.

سووتیزمین تمل دوشونجه سینه گۆره، "تورک" هم آنلام و هم متدیك باخیمدان ساغیدیر. بو اوزدن تورکیه و تورکچولوک بیر أنتی سووت سوؤزئت و اوؤزؤکتدیر. بو اصلینده روس مئتلو أنتی تورکچولوگون یئنیلشمیش واریانتیدیر.

ائله بو اوزدن فیرقه نین دنیا گۆروشونده یئر توتان سووتچیلیک شرطلرینه گۆره

تورکچولوک یئر توتا بیلمیردی.

3. سول اتیفاغینا اومید باغلابان ADF لیدرلیگی، بیلر-بیلمز موسکوا کمونیزمی

نین أنتی تورک سیاستی نین گیزلی امکداشینا چئوریلیمیشدیر. ADF لیدرلیگی ایستر-ایسته مز بئله بیر یؤنده آددیملارکن، یالنیش دنیا گۆروشو و سؤیکه نیش یؤنونه قاتلانیردی.

²⁸⁴ اولاییله سی/احتمال

²⁸⁵ KGB آرخیولرینده محبوس قالان 12 ماده لیک "خالقا مر اجیعت" عنوانلی بیلدیریش .

4. ADF- نین قیسیسا سورہ ن ائتگین عؤمرونده، تورک کیم لیگی نین یئری اولمادی، فیرقه اوزه رینده اولان ایدئولوژیک آغیرلیقدان دولای اؤزونو اؤز کیم لیگیندن اوزاق توتماغا چالیشدی. بو اوزدن بوتون تمل شعارلاریندا "تورک" سؤزو یئرینه "آنا" سؤزو ایشله نیلیر. سؤزسوز کی، ساده گؤرون بو درین فرقلی لیگین آلتیندا وورغولاندیغی کیمی بؤیوک دنیا گوروشو آچیلیمی دایانماقدادیر.

5. استالین و بولشوویزم دوشمنی کیمی آلقیلانان تورک ایدراک سیستمینه قارشى آپاریلان ایدئولوژیک و آسسیمیله سیاستی سورہ جینده موسکوا تابعیتینه اوغرایان تورکلره قارشى، میلی کیملیک بیلینجی یاساغی قویولدو. 30-جی و 40-جی ایللر آراسیندا جاویدلر، مشفق لر کیمی سایاگلمز تورکچو داوا آدمی روس سیستمی طرفیندن اؤلدورولدو. تورک سؤزونه و آنلامینا دیوان توتولدو. سووتچی دوشونجه سیستمینه گؤره، سوسیالیست اینسانین سوی کؤکه، میلی کیملییه، میلی تورپاغا، میلی دیله احتیاجی یوخدور. اونون احتیاجی اولان شئی یالنیز "خالقلار دوستلوعو" دور. روسلارین بو شعارى آلتیندا گئنیش بیر میلی اریتمه سیاستی یاتمیشدیر. موسکوا بو سیاستیه بیر طرفدن مغلوب خالقلارین میلی کیملیکلرینی آرادان قالدیرماغا، باشقا یاندان ایسه بوشالمیش کولتورلرین یئرینه دیل باشدا روس کیم لیگینی یئرلشدیرمک سیاستی یوردوردو.

سووت سوسیالیست دؤولتی نین آذربایجان اینسانینی یعنی، مدرن سووت آذربایجانلی آدلاندیرماغا باشلارکن، تورکلرین اؤز میلی کیملیکلریندن اوزاقلاشماسینی ان اوست دوزئیده پلانلاشدیردی. ایکینجی دنیا ساواشی، روسلارین رهبرلیگی آلتیندا سووت اینسانی اولماق زورونلوعوندا قالان قوزئیلی سویداشلارین اشغال اولموش گونئیہ گلمه سیله، ایران توده پارتیسی نین آذربایجاندا یووا قورماسی، ADF- نین اولوسال گوجه و روس حیمایه سینه دایاناراق قورولماسی و... ایلیشگیلر یولویلا سووتچیلیک ایدئولوژیسی آذربایجان تورکونون میلی کیملیک اؤزئینه قارشى بؤیوک رول اویناماغا باشلادی. باخامپاراق کی، بو اویون داها اؤنجه لر هم 1907- جی و هم 1920-جی ایللرده ده اؤز آنتی میلی ایزلرینی بوراخمیشدیر. آنجاق ADF دؤورانیندا سول ایدئولوگیاسی نین حاکیم بیچیمینده ائتگیسی داها دا درین رول اوینادی. بو درین ائتگی نتیجه سینده ADF سیاسی چالارلارین ایدئولوژیک یاریشماسی نین عوضسیر قوربانینا چنوريله رک، هئج زامان کوتله دن فزانمیش مانداتیندان یارارلانا بیلمه دی. ADF بیر چوخ آنا تمللردن اوزاق دوشورک میلی ایستکلرینی گون سیاستی ایله فرقلندیردی. میلی-سیاسی آلانا آباق قویان ADF، اؤنجه اوتونومی حؤکومتی آختاریشیندا اولدو، اونو الده ائندن سونرا اؤزونو

آرخالی گۆره رک تام ایستیقلال آختاریشیندا بولوندو، چوخ گنچمه دن آرخاسینی بوش گۆرونجه ایالتی انجمنلره راضی اولدو، او دا اولمایینجا میلیتی فارس قودوزلارینا تاپیشیراراق ایدئولوژیک قوربانگاها سیغیندی. ADF مدرن تیپلی فیرقه اولماق آرزوسوندا اولموش اولسایدی دا، مدرنیزمی الده ائده بیلمه دی. ADF- نین گۆزو اؤنونده آتاتورکچو تیپلی میلی قورتولوشچو تورک ساواشی متدو دورارکن، اونو گۆرمک جسارتینی الده ائده بیلمه دی، نئجه کی، خیابانی دا اونو قازانامادی. "فلسفه ده تسلیم اولان ایدئولوژیده، ایدئولوژیده تسلیم اولان ایسه، سیاستده ده تسلیم اولار." دردینه دوشن ADF، آردی-آردیدان سیاسی اویونلارین اودوزان طرفی اولدو. فیرقه اؤز قیسا عؤمرونده دوغما اتیفاغا گیره بیلمه دی، گیره بیلمزدی ده! سونا قدر اؤز دوست-دوشمنینی تانیماقدا زورلوق چکه رک اؤز دوغما آرخالارینی ایتیرمیش دوروما دوشدو. بو دوست-دوشمن سئچیمی فیرقه نین سون حاکیملیک آیلاریندا اؤزونو دوغوردا بیلسه ده، آرتیق ایش ایشدن کنچمیشدیر.

2-جی دنیا ساواشی زامانیندا سووت سوسیالیست رژیمی نین اورتا دوغو و آراسیا سیاستینده ایران و تورکیه بؤیوک اؤنم داشییردی. استالین ایراندا الدن وئرمیش استراتژیک و سوق و الجیشی موقعینی تورکیه ده آختاریردی. SSR بیر طرفدن ایچدن آنتی تورک اولماغینا گۆره، باشقا یاندان ایسه دوغو اوروپایا آچیق قاپی اولان بوسفور و داردانل سو کنچیت بوغازلارینا احتیاج دویدوغو اوچون، آنکارانی حدله مکدن بیر آن چکینمیردی. آنکارانین 2-جی دنیا ساواشیندا طرفسیز قالماسیدا روسلارین خوشونا گلیمیردی. بو اوزدن 1925 - جی ایلده روسیا - تورکیه آراسیندا باغلانمیش قارشیلیق ساییقی و دوستلوق مقایله سی بیر یؤنلو اولاراق روسلار طرفیندن اثرسیز اعلان اولونجا، مسکوادان یئنی باسقی آنلاشماسی اورتایا آتیلدی. بو آنلاشما 1925-جی ایل آنلاشمانین یئرینه امسالانمالی ایدی. بو آنلاشما روس اوردوسونا استانبولا گیریب، بوسفور و داردانل بوغازلاریندا آلمانلار قارشى یارارلانما ایدنینی تانییردی. عیصمت اینؤنو طرفیندن در حال رد اولونان بو زوراکلیقدان سونرا روسلار ایکی ایدعانى ایره لی سوئرمه یه باشلادیلار. غریبه "ئدیپنه" نی ده ایچینه آلان بؤیوک بؤلگه بلغاریستانا، شرقده ایسه قارس، ایغدیر، ارضرومو ایچرن دوغو آنادولو روس (سووت سوسیالیست) حاکیم لیگینه وئریلمه لیدیر. روسلار بو حده لره اویژکتیو گوج اولاراق آنکارا و ایستانبولدا کمونیست گؤستریرلرینی یوکله دی. بو آغیر باسقییا جاواب اولاراق آنکارا سرعتله آمئریکایا یاخینلاشماق سیاستینی ایره لی سوردو. آمئریکا ساییقی اگونومیک رفورم، سیاسی لیبرالاشما، آمئریکا سیستمی اوردو قورماق و میلی تهلکه سیزلیک آلانی یاراتماق

آمریکا و تورکیه آراسیندا ایضالانان آنلاشمانین ان اؤنملی بندلرینی اولوشدوردو. بو آنلاشما سونوجوندا مسکوانین حده لری بوشا چیخدی. بونلارا باخمایاراق روسلارین آنتی تورک و آنتی تورکییه چابالاری اؤز شدتینی آرتیردی. سووت کمونیست پارتیسی بوتون پیونر، کومسومول و بؤیوکلر انییتیم - یؤنه تیم مرکز لرینده تورکچولوک دوشونجه سینى بیر آنتی سوسیالیست و آنتی سووتیزم تتوری اولاراق قافالاردا یئرلشدیریردی. تورک کلیمه سی تورکلرین دوشونجه سیندن اوزاقلاشیرکن بیگانه لیک و کیملیک بحرانی تورک اینسانینی درین بولانیم سوخوردو. 1937-جی ایلدن داها دا کسکینلشن آنتی تورک سیاستی نین بو ایللرده کی اویژکتیو تولوسو یالینز ایچریده دئییل، دیش تورکلرینی ده اؤز هدفینه آلمیشدیر. قوشقوسوز، 1945-46 ADF داستانی دا بو چرچووه ده آراشدیریلمالیدیر. 1946-جی ایلین ایکینجی یاریسیندا ADF بو سیاستی بوتون آجی سی یلا تجروبه ائتدی. ADF، کمونیستلرین دئیشمز آنتی تورک، آنتی آذربایجان نیتلرینی باشا دوشه رک آنکارایا اوز توتدو. اما آرتیق چوخ گنج اولموشدو. آذربایجان میلی حرکاتی نین پارلامنت هئیتتی نین آنکارایا یولا دوشمه سی و اینؤنو دن ایمداد ایستمه سی ده قالاق-قالاق دردله چارا اولمادی.²⁸⁶

هئیت 3 ایللیق یالواریشدان سونرا بیر کره اولسون بئله، اینؤنو نون قبولونا دوشه بیلمه دی. تبریزدن قارداش قاپیسینا آسیلان تهرانین هاوا آلانیندا دوشمن آیاغینا دوشدو. سنوین طرف فارس سیستمی اولسا دا، آجی طالعینه اوخشاییب-یانان تورک اولموشدور. بئله لیکله تورکون ایچدن سارسیلماسی ایله بیر داها فارسلیق غلبه چالمیشدیر.

ADF-ده دوشونجه قارماشالیغی نین ندنلری (قیسسا باخیش)

کسینلیکله "آذربایجان دئموکرات فیرقه سی" (ADF) بوتون دوغرو و یالنیشلاری ایله بیرلیکده، گونئی آذربایجان میلی حرکاتی نین دانیلماز پارچاسیدیر. ADF، ایستر آپاریجیلیغی ایله، ایستر بیرلشدیرجی گوجو ایله، ایسترسه ده سیاسی تاکتیکلری ایله بوگونکو گونئی آذربایجان میلی حرکاتی اوچون بنزرسیز تجروبه قایناغیدیر. بو قورولوش اؤز گنیشلیگی، کوتلوی لیگی، استراتژی سی و میلی ایراده سی ایله اولدوقجا، 1910-جو ایلده سید حسن تقی زاده و 1920-جی ایلده شئیخ محمد خیابانی طرفیندن یارانان "آذربایجان دئموکرات فیرقه" لریندن فرقلی ایدی. 60-ایل کئچمه سینه باخمایاراق ADF-

²⁸⁶ باخ "ایران تورکلری حریتت حرکتلری" کیتابینا محمد متین اوره ن

نین اوزه رینده آچیلان حسابلار هله ده دارتیشیلماقدادیر. بو قورولوش اؤز زامانینا گۆره تکجه آذربایجاندا یوخ، هم ده ایران آدلانان دؤولت اراضیسینده ان گنیش و کوتلوی قورولوش مجاديله سی اولموشدور. دانیلماز فاکتلارا گۆره، سووت سوسیالیست کمونیست پارتیسی نین ایدئولوژی دایره سینده یئر آلان ADF، مسکوانین سیاستلری اوزه رینده حیمایه اولونوردو. آنجاق بو، او دئمک دیبل کی، گونئی آذربایجاندا میلی ایراده بوتولولکله مسکوانین ائتگیسی آلتیندایدی. ADF اؤز حسابلاریندا اولوسلاراراسی اوز وئریمیش ایمکانلاردان یارارلانماغی دوشونوردو. فیرقه نین رهبرلیگینده یئر آلان بیر چوخ میلی اینسانین آماجی بو فورصدن یارارلاناراق آذربایجانین دالی قالمیشلیغینا چاره یولو تاپماق ایدی. بو دا اؤزه لوگونه میلی چابا و شرفلی آختاریش دئمکدیر. آنجاق بو حسابلامانین قارشى طرفی اولدوقجا ADF باشچیلاریندان گوجلو، دینامیک، امپریاچی و آپاریچی ایدی. بو گرچگی فیرقه رهبری س. ج. پیشوری هامیدان یاخشی بیلیردی. او بیلیردی کی، مسکوا ADF-دن اؤز سیاستلری ایله باغلی سوء-استیفاده ائتمه چاباسیندا ایدی. SSR کمونیست پارتیسی ADF-ین بیر تورک پارتیسی اولماسینی بیلیر و اونون لیدرلیگینده اولان آپاریچیلارین روحیه سینده گنت-گنده میلی لشمه نین درینلیگینی دیوردو. بو اوزدن، ADF-ی کنترل آلتینا آلماق اوچون چئشیدلی اؤنملرین آیینماسینی بوتون قورولوشلارینا تاپیشیریدی. اؤرنک اولاراق:

(آ) ADF-ین گۆردویو ان کیچیک ایشلری هر گون سووت آذربایجان کمونیست پارتیسینه (SAKP) راپور اولونمالی ایدی. بو راپورلار SAKP-ده یوخاری گۆرلرده یئرلشن روس کؤکنلی آنتی-تورک کمونیستلر طرفیندن اطرافلی اینجله نیر و رسمی سندلر کیمی مسکوا یا گۆندریلیردی. ائله کی، بو سندلرین بیر چوخو سانسورادان کئچندن سونرا آذربایجان قزئتلرینده باسیلماق حاقی قازانیردی.

(ب) ADF و SAKP آراسیندا اولان میلی ایلیشگیلری ائتگیسیز ائتمک اوچون روسلارین تام کنترلوندا اولان ایران توده پارتیسی اؤز فعالیتی نین گونده لیک راپورونو بیر باشا و یا روس دیپلوماتلاری واسیطه سیله مسکوا یا چاتدیرمالی ایدی. روسلارین امری ایله ADF و SAKP ایچینده یئرلشن توده چی جاسوسلار، ایستر گونده لیک راپورلاری، ایسترسه ده یئرلی تخریباتلاری ایله اؤز خیدمتلرینی یئرینه یئتیردیلهر.

(پ) روسیانین تهرانداکی بؤیوک ائلچیلیگی و تبریزده کی کونسوللوعونون ان اؤنملی ایشلریندن بیری ADF- نین ایشلرینه نظارت ائتمک و هر گون بیرباشا مسکوا یا راپور وئرتمک ایدی. اوزده دیپلوماتلار گۆرونن کونسول جاسوسلارین هر گون ADF

توپلانتیلارینا قاتیلمالاری اونلارین جاسوسلوق گۆروی ایله باغلی ایدی.

ت) روسلار توده و فیرقه دیشیندا، کوردلر ایچینده ده قورولوشلار یاراتماق اوچون گرکن بودجه لر آیرمیشدیر. بو سیلاحلی قروپلارین ان بؤیوک گۆروی ایسه ADF و کوردوستان دئموکرات حیزبی نین آراسیندا یئرلشیب جاسوسلوق و ترور ائتمکدن عیبارت ایدی. بو چته لر هر ایکی، ADF و KDH سیرالارینا گیریب اوراداکی بوتون حرکتلری تبریز و اورمییه ده اولان رایبطه لرینه چاتدیریردیلار.

ث) ایستر توده پارتی سینده، ایستر دیشاریدا اولان داشناق ائرمیلرین ADF-ده اولان فعالیتلری بیرباشا روسلارین ایسته یی ایدی. ائرمیلر اؤز گئنیش تجرویه و ایش قابیلتلی ایله ADF رهبرلیگی نین گۆزونه گیرمه لی، فیرقه نین ان گیزی ایشلرینی مسکویا راپور ائتمه لی یدیلر. ائرمیلرین، مشروطه حرکتیندا، آذربایجانین گونئی بنده و قوزئی بنده، و تورکیه ده الده ائتدیکلری جینایتکار تجرویه لری هم ده کوللیتده روسلارین خئیرینه ایدی. ائرمیلر آذربایجان تورکلرینی میلی کیملیکلریندن و اؤز دوغما متفیقی تورکیه دن اوزاق ساخلاماغی چوخ یاخشی باجاریردیلار. بو اوزدن ائرمیلر یالیز پراکتیکده دئییل، هم ده ایدئولوژی آلانلاردا بؤیوک ایشلر باجاریردیلار.

سؤزسوز کی، روس دؤولتی ADF-این اوزه رینده اوزون وعده لی استراتژی قورمامیشدیر. چونکو، روسلار قافقازدا یاراناجاق ایکینجی اوکراینین یوخوسوندان بئله دیکسینیردیلر. اونلار هر هانسی سیاسی ایدئولوژی چرچویه ده اولورسا-اولسون "بیرلشیک آذربایجان"ین گنرچکلشمه سیندن قورخوردولار. روسلار آذربایجانین بؤلونمه سبب کارلاری اولراق بو میلتن بیر الوئیشلی ایمکاندا یئنیند بوتؤلوشمه ایراده سینی هر شئیدن اؤنجه بیلیردیلر. باشقا یاندان، SSR KP-سینده چوخ اؤنملی یئرلره صاحب اولان گورجو و ائرمنی ناسیونال کمونیستلرینین(!؟) ده آذربایجانین بیرلشمه سیندن راحتسیز اولمالاری هر گون پولیتبورودا دارتیشیلیردی. ائله بونا گۆره، روسلار بو ایشین تئز بیتمه سینی نه اینکی زیانلی، حتّی چوخ دا خئیرلی گۆروردولر. مسکوا، ADF ایله باغلی اؤز بؤلگه و دونیا سیاستینده ان آزیندان آشاعیداکی اؤنملی تاکتیکلری ایزله ییردی:

1.1. ADF یولو ایله آذربایجاندا کمونیست ایدئولوژیسینی بیین لرده یئرلشدیرسین.

1.2. آذربایجان تورکلویونو تورکچولوک تمللریندن اوزاقلاشدیرسین.

1.3. میلی تمله سؤیکنمه یین آذربایجانچیلیق ایدئولوژیسینی آذربایجان

تورکچولوگو ایدنیاسی نین یئرینه یئرلشدیرسین.

بئله لیکله ان آزیندان آذربایجانین گونئیینی تورکیه دن اوزاق ساخلاماقلا باجاردیقجا سووت آذربایجان - تورکیه آراسیندا اولان منفی ایلیشگیلری گونئی ده ده سرگیله سین؛

2. ADF-دن بیر سیاسی فیکور کیمی آمتریکا، اینگیلتره و تهران قارشیسیندا یارارلانسین؛ زامانی گلینجه گونئی مسئله سینی مذاکیره اویژکتینه چئورسین و رقیلردن قویاراجاق هر هانسی یوان قارشیسیندا کیچیک بیر مانورله گونئی ماجراسینا سون قویسون.

گوجلو طرفین ایراده سی ایله ایره ليله یین سیاستین نتیجه سی ایسه، ADF تابلوسوندا بئله گورونوردو:

1. تملی سولچولوقدا دایانان میلی دوشونجه نین سوسیالیزم بلوکو طرفیندن تجروبه منیدانینا بوراخیلما سیندا ADF فورمولو.

2. ایراده سیز اولاراق ایکینجی دنیا ساواشیندان غالب چیخان متفیقلرین طرفینه چئوریلیمک؛ غالب دوولتترین آراسیندا باشلایان سوپوق ساواشین ایلك آنالیز موتوی اولماق.

بو گنڈیشین چرچیوه سینده آذربایجان تورکلویونون نه قدر آپاریجی رولدا اولماسی آپ-آیدین صفره برابر ایدی. آمتریکا، اینگیلتره و روسیا آراسیندا یارانان گوج یاریشیندا دوغال اولاراق آذربایجان ایراده سی نین رولو یوخ ایدی. آذربایجان بو داوانین تام مرکزینده دایانسا دا، یالنیز اونون گوجسوز و هر هانسی سیاسی کولک قارشیسیندا اسه جک طرفی ایدی. روسلار اؤز سیاستلری ایله آذربایجان بوتونلوکله تجرید دورومونا سوخموشدولار. بو چیخیلمازلیقدان فورتارماق اوچون، آذربایجان سورونون اولوسلار آراسی اولماسی ان گرکن ایشلردن بیرسی ایدی. روس لار پیشه وری نین قارشیسیندا یالنیز بیر گنڈیش یولو و بیر قایدیش یولو قویموشدولار. بئله کی، گنڈیش یولو مسکوایا، قایدیش یولو ایسه تهرانا اولمالی ایدی. هر ایکی یولون آچاری ایسه استالین یین البنده ایدی. استالین آپ-آیدین بو متساؤی پیشه وری یه گونڈیردی: "سنی گنڈیرن، سنه گت دئیر!". لاکین اورتادا بیر اوچونجو یول داها وار ایدی. او یولا حاضر اولانلار چوخ ایدیلر. اولنلار گوره ADF روسلاردان قیریلمالی، توتوملارینی درین لشدیرمه لی و تام استیقلالیت یولوندا سفربر اولمالی ایدی. بئله اولان حالدا ان آزیندان ADF گله جک نسپل اوچون

قورتولوش استراتژیسینی دوشونجه سینی قویموش اولاجاق ایدی. پیشه وری بئله بیر گونه حاضر اولسایدی دا، اونون بئین و ایدئولوژیک باغلیلیغی میلی دویغوسونا غالب گلدی. او، روسلارین تهرانلا آنلاشماسینی گۆره-گۆره یئنه ده روسلارا اومیدله باخیر، مسکوا-تهران قیریلما نقطه سینی آختاریردی. حالبو کی، مسکوا چوخدان فیقه یه قارشى طاویرینی اورتایا قویموش و پیشه ورینی آرتیق ایستمه دیگینی بیان ائتمیشدیر. مسکوانین بیر باشا امریله حتی اسکى و ایشه گلمز سیلاحلارین گونئیدن چیخاریلماسیلا، آذربایجان میلی حاکیمیتی نین "اؤز گۆبگی، اؤز قایچسی" ²⁸⁷ منطیقى اورتادایدی. لاکین، اینانچ و ایدئولوژیک باغلیلیقدان دولایى مسکوا یؤنو، باشقا آلترناتیولرین آختاریشینا یول وئرمیردی. بو حاقدا ان سون میلی دیره نیش تابلوسونا باخالیم:

"5 دئکابر 1946-جى ایله تبریزده کی سووت ویتسه-کونسولونون م.ج.باغیروا یوللادیغی معلوماتدا گۆسترلیر کی،

«بوگون رادیو ایله پیشه وری خالقا مراجعت ائدیپ، اونلاری تهران ارتیجاسینا قارشى مبارزه یه چاغیردی. صباح آذربایجان آیالت انجمنی یارانمیش شرابنتی مذاکیره ائدیپ، عملی تدبیرلر حاقدا قرار قبول انده جک... قرارا آئنیپ کی، پیشه وری صدر اولماقلا شبستری، قاضی محمد، غلام یحیی، پناهیان و پادیقاندان عیبارت مدافیه کمیته سی نین تصدیقینی انجمندن کئچیرسینلر. تبریزده حربی وضعیت اعلان ائدیلیپ. آذربایجانین هر گوشه سیندن کندیلر ADP-سینا مراجعت ائدیپلر کی، اونلارا سیلاح وئریب جبهه یه گؤندرسینلر. بوگون تبریزده آذربایجان قهرمانی بابکین آدینی داشییان کؤنوللو دسته یه یازیلیش باشلانیب»

(22. س. 518-519).

یوخاریداکی معلوماتی م.ج.باغیروو آلان کیمی، او، گونئی آذربایجاندا سیلاح ساریدان خالقین چتین وضعیتده قالدیغینی و اونلارا ایمکان داخیلینده آز میقداردا اولسا دا سیلاح و حربی سورسات گؤندریلمه سینی استالیندن خواهیش ائتمیشدی. باغیروو تئلقرامینا مسکوانین جاوابی آلمادیغی اوچون خواهیشینی یئنین تکرار ائتسه ده مسکوانین جاوابی مثبت اولمامیشدی (25. س. 189). گونئی آذربایجانداکی حرکات اوچون

²⁸⁷ انل سوزودور. آرتیق کیمسه یه اینام یوخ، یالنیز اوزون وارسان. /کندی بسلک اولماق!

چوخ آغیر اولان بو گونلرده س.ج.پیشه وری نین اؤز سیلاحداشلاری ایله بیرلیکده سووت رهبرلیگینه آز میقدار سیلاح ایسته مک حاقدا سون خواهیشی نین جاوابسیز قالماسینی هیجانسیز اوخوماق ممکن دئییل. مکتوبدا دئییلیر:

«...اگر بیز تسلیم اولساق، تاریخ بیزی همیشه لعنتیه جک. دونیادا هئج بیر خالق اؤز قدرتی اؤز الی ایله محو ائتمز. بوتون خالق بیزه مراجیعت ائدیب اؤز آزادلیغینی قوروماق اوچون جبهه به گنتمه به ایجازه وئرمه بیمیزي طلب ائدیر».²⁸⁸

پیشه وری، بؤیوک اینسان، قورخماز سیاستچی و آیدین دوشونور، بازار و ژورنالیست ایدی. سئچیم عرفه سینده تبریزه گلرکن او، بو بؤیوک خیصلتلینه داها بیر میلی اینامی دا یوکلە میشدیر. او، اؤز خاطیره لرینده آذربایجانا گلمه سی ایله میلی لشمه سینه دایر آیدینجاسینا ایشاره ائدیر. آنجاق میلی لشمه سی نین تمل کؤکونو یا تاپا بیلیمیر، یا دا تاپماق ایسته میردی. پیشه وری، بوتون عؤمرو بوو دوشونجه چلیشگیسی ایچینده ایدی. او، سولچولوقلا میلتهچی لیگین وحدتینی و سینتتیزینی آختاریردی. لاکین بو آختاریشین ان بؤیوک قوربانلیغی ایسه بوتون وارلیغی ایله سنودگی اؤز کیم لیگی، اؤز منلیگی، اؤز میلیتی و اؤزو اولدو. یعنی، تورکلیویا! بو آختاریش بو گون ده داوام ائتمکده دیر. علی میسیولارلا باشلایان، خیابانی لرله داوام ائدن، پیشه وری لرله زیروه ده یئرلشن بو مغلوب آختاریشین داوامی ایندی ده چئشیدلی آدلار آلتیندا آپ-آیدین گؤرونمکده دیر. بللی کی، بو اوتوپیا سینتتیزین گرچکلنمه سینه اومیدلی اولان سول میلیتیچیلرین ده ان بؤیوک آلرژی سی تورک و تورکیه سؤزجوکلری دیر. بو فاکت، علی میسیولاردا، خیابانی لرده و پیشه وری لرده اولدوغو کیمی، بو گونکو سول میلیتیچیلرده ده قالماقدادیر. آتالار دئمیشکن "آختاران تاپار". آنجاق آتالار هئج زامان دئمه میشلر کی، "ترسه آختاران دوز تاپار!"

مسکو لازیمی قدر ADF-دن یارارلانماغا داوام ائتدی. اویون بیته ندن سونرا، ساده بیر مئسازلا اؤز نیتینی اورتایا قویدو.

استالین فیرقه نین ان پارلاق لیدری اولان س. ج. پیشه وری به یازدیغی حؤکم نامه ده بیر میلیتین آیین یازیسینی بئله بلیرله دی:

"... ایراندا درین انقیلابی بحران یوخدور... کنچمیشده قوامین نئجه بیر ارتجایچی

²⁸⁸ گونئی آذربایجان: تاریخی، سیاسی و کولتورولوژی مستوی ده (مقاله لر توپلوسو). حاضر لایان پروفیسور دوکتور واقیف سولطانلی، باکی-آذرئشیر-2010. ص 44،45.

اولماسینا باخمایاراق، او ایندی اؤزونو مدافعیه منافعینی و اؤز حؤکومتی نین مدافعیه سی نامینه بعضی دئموکراتیک اصلاحات لارا گئتمه یه و ایرانین دئموکراتیک ائلمنت لری آراسیندا دایاق آختارماغا مجبور دور... بیزیم سیزه بوتون مصلحتلریمیز محض بئله بیر وضعیتدن ایره لی گلیر... سیز دئمیرسیز کی، بیز اولجه سیزی گؤیلره قالدیرمیش، سونرا ایسه اوچوروما یووارلامیشیق و سیزی روسواى ائتمیشیک... سیزین اوچون هر هانسی بیر روسواىچیلیقدان سؤز اولای بیلمز... عکسینه، اگر سیز اؤزونوزو عاغیللی آپارسانیز و بیزیم معنوی کؤمگیمیز سایه سینده اساسا آذربایجانین ایندیکی فاکتیککی وضعیتی نین لئقاللاشدیردیغی طلب لره نایل اولسانیز، او واخت سیزه اورتا شرقده مترقی دئموکراتیک حرکاتین پیونری کیمی آذربایجانلیلار دا، ایران دا خئیر-دوعا وئرز.

استالین 8 مای 1946

1944، 1945، 1946-جی ایللرین خیزلی گلیشمه لری، ADF-نین حاضر سیز یاخالانماسینا نند اولموشدو. ADF-این دوغوشو ایله حاکیمیه گلیشی هارداسا 100 گون ایچینده گرچکلشمیشدی. سؤزسوز کی، بئله آز بیر زامان ایچینده بیر سیاسی قوروم حتّی اؤزونون ان ایلکین تمیل ایشلرینی ده یئرینه یئتیره بیلمز ایدی. ADF ده بو قایدانین ایچینده ایدی. ADF یولا دوشمه دن اؤنجه اوزه رینده دایانمیش ایدئولوژی و استراتژی گؤروشلرینی دوزه نه سالمالی ایدی. بوتون فیرقه سنلری بو حاقدا ADF-ین حاضر سیز اولماسینی تصدیقله مکده دیر. ADF اولاغان اوستو ایستک قارشیسیندا دایانمیشدیر. فیرقه نین سرعتله یارانماسی و اوندان داها سرعتلی اولاراق میللی حاکیمیت یاراتماسی، بلیرسیز استراتژیلرین اورتایا گلمه سینه نند اولموشدور. ADF ایکی یول آیریمیندا قالمیشدیر. یا دوشونجه باغلیلیقدان سیریلیب تامامیله میلنچی (تورکچو) قورولوش اولمالی وا یا سولچولوق دوشونجه سی چرچیوه سینده بیر میللی (!) فیرقه اولاجاق ایدی. ADF-ین یارانماسی، کادیرلاری و زامان اؤزه للیکلری، فیرقه نین بیرینچی شرط ایچینده اولماسینی هارداسا ماحال امر کیمی گؤستیردی. بللی و چوخ ساده فاکتلارا گؤره ADF، ایکینچی یئرده دایانیردی. س. ج. پیشه وری ایکی یولو بیرلشدیرمک ایسته ینلرین باشینی چکیردی. بو آختاریشا گؤره س. ج. پیشه وری دفعه لرله کمونیست لر طرفیندن الشدیریللیر، ان آغیر ایدئولوژی و تاکتیک سل باسقیلارا معروض قالدیردی. حتّی دئمک اولار کی، فیرقه همین تزریق لر سونوندا آیدینجاسینا نه انده جگینی ایتیرمیشدیر. بوتون اطرافینی دوشمن سارمیش فیرقه، سون آنلاردا تورکیه یه باش وورسادا، آنکارادان دا الی بوش قایتمیشدیر. چونکو ADF-ین دوشونجه و استراتژی یؤنو مسکوا ایله

باشلامیش و اونولادا بیتمه یه محکوم اولموشدور. هر نه ایسه بلیرسیزلیک ایچینده قالان فیرقه باشچیلاری نین زامان-زامان ایکی یه بؤلومه سی ده پروبلنمین داها دا آغیر اولماسینا یول آچمیشدیر. شبستری و جاوید کیمی لرین تهرانا سؤیکمه سیله پیشه وری و م. بی ریا کیمی صادق و میلث سنور باشچیلاردا دا دیره نیش و ایراده سارسینتی سی اوز وئرمه یه بیلمز ایدی. ADF-ین قیسسا زامان ایچینده چئشیدلی و بیر-بیریندن تام دئیشیک استراتژی لرین اورتایا قویماسیندا ایچ خایینلرین ده بؤیوک رولو اولموشدور.

ADF، 1945 سننتیابر 03 (1324 شهریور 12) تاریخده یایدیغی 12 ماده لیک بیلدیریشیندن 13 اییون 1946-جی ایلده کی تبریز تسلیم نامه سینه دک، زاماندان آسلی اولاراق تام بیر-بیریندن فرقلی استراتژی لر اورتایا قویموشدور. بو قیسسا یازی چالیشیر کی، ADF-نین چئشیدلی زامانلاردا اورتایا قویدوغو میلی-سیاسی ایراده سینا قارشیشلاشدیرماقلا، بو تیپلی میلی داورانیشلارین گوئی آذربایجان میلی حرکاتینا اولاجاق ائتگیسینی آیدینلاشدیریب، قارشیدان گلن میلی تاریخیمیزده کی کور نقطه لرین آیدینلاشماسینا یاردیم ائتسین. بوتون آجیسی و دادلی سی یلا بو تاریخ بیزیم تاریخدیر. میلتنه، تورباغینا، قورتولوشونا کؤنول وئرمیش هر ویجدانلی آیدین سوی داشین گؤروی وارلیغی نین بوتونونو سنومک و منیمسه مک دیر. یالنیز میلتن قهرمانلاریندان دانیشماق و میفچیلیک یاراتماقلا بو سورون چؤزولمز! بیر مغلوب میلتنی سفیر ائتمک اوچون، اونو اؤز کئچمیشیله تانیش ائتمک ان گرکلی ایشلردن بیرسیدیر. هر حالدا ADF آذربایجانین واز کئچیریلمز وارلیقلاریندان بیرسیدیر. بیر میلث اؤز وارلیغینی منیم سه مک اوچون، اونون چئوره سینده یارانان اولایلاری اؤزو آراشدیرمالی و گرہ کیرسه اؤزونو تنقید ائتمه لی دیر. کسینلیک له کئچمیش، گله جگین چیراغیدیر. بو چیراغی دوشمن الینه وئرمه مک اوچون، اونو بوتون وسایطینی اؤز الیمیزده ساخلامالییق. ADF بوتون یئنیش-یوخوشلاریلا گامه - اون یول چیراغیدیر. ADF-نین تجروبه لرینی آراشدیرماقلا گوئی آذربایجان میلی حرکاتی نین ایره لیگه باخیشی اولدوقچا ایشیقلی و هامار اول بیلر. عکس حالدا هر هانسی بیلیمدن یوخسون کور تعصوبه چولقالانارساق بوندان سونرا دا 21 آذرلرین ایکی باشلی یاشاناغینا تانیق اولاجاییق. تانری بو میلتنی، سونسوز سونوجلار باتاغیندان قوروسون.

دئدیک کی، ADF بیلر- بیلمز، مسکوانین بؤلگه سیاستینده بؤیوک رول صاحیبی اولموشدور. بو رولون چوخ چکمه دن بیتمه سی اوزره، یالنیز ADF دئیل، سنوت سوسیالیست کمونیست پارتیاسینی آد بحرانا سوخوموشدور. بئله کی، ایران آدلانان دؤولتین باش باخانی احمد قوامین مسکوادان دؤنمه سیندن سونرا سووت آذربایجان

کمونیسست پارتیاسی نین (SAKP) دا بیر چوخ باشچی سی کرئملی نین گؤزوندن دوشمه یه باشلامیشدیر. آرتیق م. ج. باغیروون اوزه رینده قوبولموش سوروملوق سونا چاتماقدا ایدی. اولای لارین ایره لیله مه سیله م. ج. باغیروون مسکوانین نؤوتی قوربانلیغی اولماسی دا آیدینلاشیردی. اونون گونئی عایید اولان اؤنریلری آیدینجاسینا کرئملین طرفیندن ردد اولونوردو. حتّی اوندان ایسته نیلیردی کی، تنزلیکله گونئی ده اولان بوتون وسایتی قوزئی داشیتدیرسین. م. ج. باغیروون SAKP ایچینده اولان گوجو، مسکوا طرفیندن کسرسیزنمه یه سوروکله نیردی. مسکوانین بیر چوخ حؤکمونون باکی طرفیندن گونده مه گلمه سی تبریزین باکیدان اینجیمه سینه ندن اولوردو. حال بو کی، باکی تپه دن-دیرناغا قدر روس هئگمونلوغونون آلتیندایدی. مسکوا یوخاریلاردا اؤز ایشینی گؤرمکده ایکن، آشاغا باشدا ایکی میر جعفرلین آراسی اولدوقچا آچیلماغا باشلامیشدیر.

بوتون بو فلاکتلی ایلیشگیلره ایکی آغیر یوکون ده یوکلمه سی ADF-ین آلین یازیسینی بلیرله میشدیر :

ADF، مسکوانین زوراکلیغی و ایستکلی اساسیندا اونون مخالف جبهه سینده یئرلشن تورکیه دن آرا آچمالی، ان دوغما دونیاسیندا آرانمالی ایدی.

دونینان ان نهنگ ایکی دؤولتی، آمئریکا و اینگیلتره نین قارا لیسته سینده یئرلشه رک، اومیدینی یالنیز مسکوانین غالب گلمه سینه باغلاچاق ایدی.

آمئریکانین تهرانداکی سفیری، آمئریکانین فیرقه ایله باغلی سیاستینی بئله اورتایا قوبور:

"هر قییمته باشا گلیرسه، گلین، آذربایجان مسئله سی حلّ اندیلمه لیدیر. سیلاح گوجو ایله ده اولسا، آذربایجان حرکاتی آرادان قالدیریلمالیدیر. بو باره ده ایران دؤولتینه نه کؤمک لازیم گه لرسه، آمئریکا حؤکومتی هئج نه بی اسیرگه میه جکدیر..."²⁸⁹

ADF-نین قیسیسا عؤمرونده دئیشیک استراتژیلرین مئیدانا گلمه سی

آ) 03-09-1945 (12-06-1324) ده ADF-نین قورولوش قورولتاییندا وئرلن مختاریت بیلدیریشی. /12 شهریور بیلدیریشی/

ب) 16-01-1946 (25-10-1324) ده، ADF-نین حاکیمیتی الده ائتمه سیندن آز

²⁸⁹ گونئی آذربایجان (کیتابی) ش. تقیزاده، ع. رحیملی، س. بایرامزاده. باکی- 2000. ص. 227.

زامان سونرا مختاریتدن، استیقلائیته کنچمه سینه دایر 50 ایل KGB آرخیولرینده ساخلانیلان بیلدیریشی. /آذربایجان خالقى نین طلبلى/

(ج) 13-06-1946 (02-02-1325) ده ADF -نین روس اوردوسونون گونئیدن چکلمه سی و استالین ین پیشه وری نی حدله مه سیندن سونراکی دورومدا مختاریتدن، ایالت انجمنلرینه راضی اولماسینا دایر تسلیمنامه سی.

(آ) 12 شهرپور بیلدیریشی:

1 - ایرانین مستقیلیگی و اراضی بوتؤولوگونون قورونماسی ایله یاناشی، آذربایجان خالقینا داخیلی آزادلیق و مدنی مختاریت وئرلمه لی دیر کی، انده بیلسین اؤزونون مدنیتی و آذربایجانین آبادلاشماسی و اینکیشافی اوچون عمومی مملکتین عادیلانه قانونلارینی قوروماقلا یاناشی، اؤز مقدراتینی تعیین ائتسین.

2 - بو مقصدی حیانا کنچیرمک اوچون تئزلیکه ایالت و ویلایت انجمنلری سئچیلیب، ایشه باشلانمالیدیر. بو انجمنلر مدنی، اقتصادی و صحیه ساحه سینده فعالیت گؤستمکله یاناشی، آنا یاسا چرچیوه سینده بوتون دؤولت ایشچیلری نین عمللرینی یوخلایب، اونلارین دئییشیلمه لرینده قرار قبول انده جکلر.

3 - آذربایجانین ابتدایی مکتبلرینده درس لر اوچونجو صنیفه قدر یالنیز آذربایجان دیلینده آپاریلمالیدیر. اوچونجو صنیفدن سونرا فارس دیلی دؤولت دیلی اولاراق، آذربایجان دیلی ایله یاناشی تدریس ائدیلمه لی دیر. آذربایجاندا میلی اونیورسیتته تین تاسیسی، دئموکرات فیرقه سی نین اساس مقصدلریندن بیر دیر.

4 - آذربایجان دئموکرات فیرقه سی صنایع و فابریکلارین گئنیشلنمه سینه جدیتله چالیشاجاق و سعی انده جک کی، مؤوجود فابریکلاری تکمیل ائتمکله یاناشی ایش سیزلیگی آرادان قالدیرماق اوچون ال و ماشین صنایع سین گئنیشلندیرمک اوچون آلت لر یارادیب، یئنی فابریکلار تاسیس ائتسین.

5 - تیجارتین گئنیشلنمه سینا آذربایجان دئموکرات فیرقه سی چوخ جیدی و گرکلی مسئله لردن بیر حساب ائدیر. بو گونه قدر تیجاری یوللارین باغلی قالماسی، چوخلو کندیلرین خصوصی ایله باغدارلارین و خیردا مولکدارلارین ثروتلری نین اللریندن

چیخماسینا و اونلارین پیس وضعیتیه دوشمه سینه سبب اولموشدور. بونون قاباغینی آلماق مقصدی ایله دئموکرات فیرقه سی یئنی بازار تاپماق و آذربایجان امته و محصول لارینی خاریجه چیخاریلماسی اوچون تیرانزیت یوللارین چکیلمه سینه جیدی اقدام ائتمه گی و بونولا دا عمومی ثروتین آرادان گئتمه سی نین قاباغین آلماسینی نظرده توتموشدور.

6 - دئموکرات فیرقه سی نین اساس مقصدلریندن بیرى ده آذربایجان شهرلری نین آبادلاشماسی دیر. بو مقصده ال چاتماق اوچون فیرقه چالیشاجاق چوخ تئزلیکه شهر انجمنلری نین قانونو دئییشیلشین و شهر اهالی سینه مستقل بیر شکیلده شهرین آبادلیغینا چالیشیب، اونو معاصر و آباد اولماغا ایمکان وئرلیسین. خصوصیه ده تبریز شهری نین سو تجهیزاتاتی ایله تامین ائدیلمه سی، آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین گونده لیک مسئله لریندیر.

7 - آذربایجان دئموکرات فیرقه سینی قورانلار یاخشی بیلیرلر کی، مملکتین ثروتی و اقتصادی قوه سی و گوجو، کندیلرین قوتلی قولودور. بونا گوره فیرقه ائدیلمز کی، کندیلر آراسیندا یارانان حرکاتی نظره آلماسین. فیرقه چالیشاجاق کی، کندیلرین ایسته گی و احتیاجلارینی تامین ائتمک اوچون اساسلی آددیملار گؤتورولسون. خصوصی ایله کندیلرله اربابلار آراسیندا اولان علاقه لری معین لشدیرمسی و بعضی اربابلار طرفیندن یارادیلان و قانونا اویغون اولمایان وئرگیلرین قاباغین آلماق، دئموکرات فیرقه سی نین تئزلیکه حل ائدیلمه سی نظرده توتولان ایشلردندیر. فیرقه چالیشاجاق بو مسئله ائله حل ائدیلسین کی، هم کندیلر راضی قالسینلار هم ده مالیکلر اؤز گله جکلریندن آرخاین اولوب، رغبت ایله اؤز کندلری نین و مملکتی نین آبادلیغینا چالیشسینلار. خالیسه تورپاقلاری (دؤولت تورپاقلاری)، ائلجه ده آذربایجانلی ترک ائدیپ قاچان، آذربایجان خالقى نین ایش و زحمتی نین محصولونو تهراندا و سایر شهرلرده خرج ائدن اربابلارین تورپاقلاری، اگر تئزلیکه آذربایجانا دؤنمسه لر، دئموکرات فیرقه سی نین اساسنامسینه مووافق اولاراق ضبط و کندیلرین ایختیارینا وئرلمه لیدیر. بیز اؤزه لری نین آیلنجه و خوش اولماقلاری اوچون آذربایجانین ثروتینی خاریجه آپارانلاری آذربایجانلی سایمیریق. اگر اونلار آذربایجانا گئری دؤنمکدن امتناع ائتمسه لر، اونلار اوچون آذربایجاندا هانسی سا بیر حاق نظرده توتموروق. بوندان علاوه فیرقه چالیشاجاق کی، چوخ آسان و ساده بیر یوللا آذربایجان کندیلرینی اکثر حیصه سی تورپاق و اکین آلتلری ایله تامین ائتسین.

8 - دئموکرات فیرقه سی نین اؤنملی ایشلریندن بیرى ده، ایشسیزلیکه مبارزه

دن عیبارتدیر. ایندیدن بو مسئله چوخ جیدی بیر شکیلده اؤزونو گؤسترمدکه دیر. گله جکده بو آخین (ایش سیزلیک) گوندن-گونه آرتاجاقدیر. مرکزی دؤولت و محللی مامورلار طرفیندن بو ساحه ده هنج بیر ایش گؤرولمه میشدیر.

اگر ایش بنله داوام ائدرسه، آذربایجان خالقی نین اکثریتی یوخسولوق وضعیتینه دوشمه یه محکومدور. فیرقه چالیشیر بو تهلکه نین آرادان فالدیرماسی اوچون جیدی تدبیرلر گؤرولورسون. هله لیک فابریکالارین تاسیسی، تیجارتین گنیشلمه سی، اکینچی تشکیلاتلارین تاسیس ائدیلمه سی، دمیر و شوسه یوللارین چکیلنه سی کیمی تدبیرلر، اولابیلسین معین قدر فایدالی اولسون.

9 - سنچکیلر قانونوندا آذربایجانین حاقیندا بؤیوک ظولم ائدیلمیشدیر. دقیق اینفورماسیایا گؤره بو اؤلکه ده دؤرت میلیوندان آرتیق آذربایجانلی یاشاماقدادیر. بو عدالتسیز قانونا گؤره آذربایجانا مجلس شورایی میللیده (میللی مجلسده)، 20 میل وکیلی یئری آیریلیمیشدیر. بو قطعیین دوزگون و متناسب بیر بؤلگو دئییلدیر. آذربایجان دئموکرات فیرقه سی چالیشاجاق آذربایجانین اهالی سایننا اویغون میل وکیلی سنجمه حاقی اولسون. بودا تخمین عمومی میل وکیلرینین اوچده بیر حیصه سینی تشکیل ائدیلمه.

آذربایجان دئموکرات فیرقه سی مجلس سنچکیلری نین تام آزاد شکیلده کنچیریلنه سی نین طرفداریدیر. او، دؤولت ایشچیلری نین داخلی، خارجی هم ده پولولارین قورخوتماق و آلداتماق یولو ایله سنچکی لر ایشینه قاریشمالارینا جیدی مخالفت ائده جکدیر. سنچکیلر گرک بوتون ایراندا بیر زاماندا باشلابیب و تئز بیر زاماندا قورتارسین.

10 - آذربایجان دئموکرات فیرقه سی فیریلداق و روشوت آلان شخصلره کی، دؤولت ایداره لرینده یئرلشیبیلر جیدی مباریزه آپاراجاق و دؤولت مأمورلاری آراسیندا دوزگون ایشله یین شخصلری مکافاتلانديراجاق. خصوصی ایله فیرقه چالیشاجاق اونلارین معاشلاری و یاشاییش شرایطلری ده دوزلسین کی، اونلار اوچون اوغورلوق و خیانت ائتمه یه بهانه فالماسین. اونلار ائله یه بیلسینلر کی، اؤزه لر اوچون دوزگون و شرفلی حیات شرایطی یارادسینلار.

11 - دئموکرات فیرقه سی چالیشاجاق آذربایجاندا آلیان وئرگی لرین یاریسیندان چوخو آذربایجانین اؤز احتیاجلارینا خرج ائدلسین و گئری مستقیم (بیر باشا اولمایان) وئرگیلر آزالسین.

12 - آذربایجان دئموکرات فیرقه سی بوتون دؤولتر، خصوصی ایله متفیق لرله دوستلوق ساخلاماق طرفداریدیر و بو دوستلوغو داوام ائتدیرمک اوچون چالیشاجاق مرکزده و شهرلرده، ایران ایله متفیق دئموکراتیک دؤولتر آراسیندا کی دوستلوغو پوزماق ایسته ین خاینلرین اللرینی اجتماعی، سیاسی و دؤولت ایشلریندن کنار ائتسین. بودور دئموکرات فیرقه سینی یارادانلارین اساس مقصدلری.

بیز اومید ائدیریک کی، هر بیر وطن سئون آذربایجانلی، ایستر آذربایجانین داخلینده و یا آذربایجاندان کناردا، بو مقدس مقصده چاتماق اوچون بیزیمله سس بیر و ال بیر اولاجاقدیر. طبیعی دیر کی اینسان اول اگر اؤز ائوینی ایصلاح ائتمه سه محلله، شهر و یا مملکت اوچون ایشله یه بیلمز. بیز اول اؤز ائویمیز اولان آذربایجاندان باشلاپاریق و اینانیریق کی، آذربایجانین ایصلاح و اینکیشافی، ایرانین اینکیشافینا سبب اولاجاقدیر و وطنیمیز بو یول ایله قولدورلارین و مرتجکلرین الیندن نیجات تاپاجاقدیر.

یاشاسین دئموکرات آذربایجان!

یاشاسین مستقیل و آزاد ایران!

یاشاسین ایران آذربایجان آزادلیغین حقیقی بایراقداری اولان آذربایجان دئموکرات فیرقه سی.

3 سننتیابر 1945²⁹⁰

ADF-نین رسمی اورقانی آذربایجان قازنتی.

.....

(ب) آذربایجان خالقى نین طلبلى:

خالقین قانونی طلبلرینه جاواب وئرمه یه ن مرکزی حؤکومت اساسی اولماپان "آذربایجان ایرانین آیریلماز حیصه سیدیر" فیکرینی تکرارلاماقدادیر. بونولا تهران حؤکومتی بیر داها تصدیق ائدیر کی، اونلار آذربایجان خالقى نین چوخ عصرلیک تاریخی ایله میلی مؤوجودلوغونو اینکار ائدیر. ترور، یالان و بهتان واسیطه سی ایله اونو میلی ظولم آلتیندا ساخلاماغا، بؤوک میلی دئموکراتیک حرکاتینی قارالاماغا چالیشیر. اونا گؤره ده بیز میلی آزادلیغیمیزی تهران مرتجع لریندن قورتارماق ایشینده یالنیز اؤز گوجوموزه آرخالانا

²⁹⁰ ADF- سی نین گونئی آذربایجان اوتونومیسی له باغلی 12 ماده لیک بیانیه سی/ "اون ایکی شهریور کیتابی"

بیلریک.

بونا یالنیز بوتون خالقیمیزین بیرلشمه سی، دونیانین دئموکراتیک خالقلاری نین یاردیمی ایله نایل اولای بیلریک.

آذربایجان خالقى تهرانین هنج بیر اشتیراکى اولمادان اؤز میللى حؤکومتینی یاراتماق مجبوریتینده دیر. ایندی آرتیق بیزیم میللى مستقیل لیگی میز و میللى حؤکومتی میز شوبه سیز کی، موجود اولان فاکتا چئوریلیمیشدیر. ایندی بیز آذربایجانین هر گوشه سینده بؤیوک وارلیغین و کؤکلو دئییشیک لیکلرین شاهیدی اولوروق. کؤهنه، چوروموش دؤولت آپاراتی داغیلیر. اؤز یئرینی اؤلکه نین یئنی جاوان قووه لرینه وئیریر. شوبه سیز کی، بئله وضعیت داوام اندرسه ایلک ال وئریش لی ایمکان دوشن کیمی تهران بیزیم میللى مستقیل لیگیمیزی قان دینیزنده بوغماغا چالیشاجاق. آذربایجاندا دئموکراتیک حرکاتی لغو ائتمک اوچون هنج بیر جینایتدن چکیمه یه جک. اونا گؤره ده بیز عدالت و اینسانیت ین طنطنه سی نامینه بئش میلیونلوق خالقین آزادلیغی و مستقیللیگی، اونون گله جک موجودلوغو و اینکیشافی نامینه آذربایجان میللى مختاریتیندن اونون تام و اسل مستقیللیگی نین الده ائدیلمه سینه کئچمه لییک.

بو او دئمکدیر کی، بیز ایراندان تامامیله آیریلیب دئموکراتیک اساسدا اؤز مستقیل دؤولتیمیزی آذربایجان میللى دئموکراتیک رئسپوبلیکاسینی یاراتمالییق.

مستقیل آذربایجان میللى دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی نین تمل پرنسیپ لری!

1. بیزیم اؤلکه میز آذربایجان میللى دئموکراتیک رئسپوبلیکا آدلانديريلماليدير.

2. بو جمهوریت سؤزون تام معناسیندا دئموکراتیک اساسلاردا قورولمالیدیر. اونون دؤولت اورقانلاری بیر باشا برابر، گیزلی سس وئرمه ایله سئچیلمه لیدیر.

3. رئسپوبلیکانین اساس قانونو ایشله ییب تاماملاماق، اؤلکه نین طالعینی معین لشدیرمک مقصدی ایله یاخین گله جکده تام دئموکراتیک اساسدا موسس لر مجلیسی چاغریلمالیدير.

4. آذربایجانین میللى دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی بوتون وطنداشلاری سؤز، مطبوعات، ویجدان و دینی اعتقاد آزادلیغی ایله تامین ائتملی. بوتون بونلاری اؤز آنا یاساسیندا عکس ائتمه لی دیر.

5. دؤولت اورقانلارینی گئنیش خالق کوتله لرینه یاخینلاشدیرماق عینی زاماندا

اصل میلیلی حاکیمیت یاراتماق مقصدی ایله بؤلوکلردن، ماحاللاردان توتوموش، ویلایتلره قدر بوتون آذربایجان اوزره انجمنلر یارادیلمالی و بو یوللا یئرلرده بوتون دؤولت مأمورلاری نین فعالیتی اوزره رینده خالقین نظارتی تامین اولونمالی دیر.

6. آذربایجان میلیلی دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی اؤلکه نین حیاتی نین بوتون ساحه لرینده خصوصی ملکیت حقوقونو تانیماقلا اقتصادیات یین اینکیشافینا و خالقین رفاهینا یؤنه لن بوتون تشبث لره قایغی ایله یاناشمالیدیر.

7. کندیلیرین حیات شرایطینی یاخشیلاشدیرماق، اکین چی لیگی معاصر تکنیکی اساسلار اوزره رینده کنچیرمک مقصدی ایله بوتون دؤولت تورپاقلاری (خالص) و آذربایجانان قاچمیش ملکدارلارین تورپاقلاری کندیلیره وئرلمه لیدیر.

8. اؤلکه ده گئنیش خاراکنتر آلمیش ایشسیزلیگی لغو ائتمک و فهله صینیفی نین وضعیتینی یاخشیلاشدیرماق مقصدی ایله موجود صنایع موسسه لری نین ایشی جانلاندریلمالی، یئنی فابریکلر، زاوودلار تیکلمه لیدیر.

9. آذربایجان میلیلی دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی یاخین گله جکده اؤلکه نین یئرآلتی ثروتلریندن استیفاده ائتمک اوچون تدبیرلر گؤرمه لی دیر. هانسی کی، تهرانین هنج نه یه قادیر اولماماسی اوجباتیندان ایندییه قدر استیفاده اولونمامیش غالب. بیزیم خالق بو مسئله یه بؤیوک اهمیت وئره رک اومید ائدیر کی، بو پروبلئمین حلی اؤلکه نین اقتصادی وضعیتینی اهمیتلی درجه ده یاخشیلاشدیراجاقدیر.

10. اوزون عصرلر بویو آزغین دیکتاتورلارین حؤکمرانلیغی اؤلکه نی دونیا سیویلیزاسیاسین دان اوزاق سالدیغینی نظره آلاراق آذربایجان میلیلی دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی اؤلکه ده علمین، تکنیکانین، مدنیتین اینکیشافینی اوزون بیرینجی وظیفه سی حساب ائدیر.

11. بیز تاریخی، جوغرافی، ائتئوقرافیک معلوماتلاری اساس گؤتوره رک یاراتدیغیمیز آذربایجان میلیلی دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی نین ترکیبینه آشاغیداکی اساس شهرلری داخیل ائدیریک.

تبریز، اردبیل، اورمیا، میاندواب (قوشاچای)، ماراغا، سالماس، خوی، مرند، میانا، انزه لی، ماکی، اهر، هئرو آباد، زنجان، قزوین، همدان.

بیز رئسپوبلیکامیزین سرحدلرینی بو سنه ده علاوه ائدیلن خریطه اساسیندا معین لشدیریریک. بئله کی، خریطه ده گؤستریلن شهر و کندیلیرین اهالیسی نین 95%-

دن چوخونو حاضیرکی واخت دا آذربایجانلیلار تشکیل ائدیر.

12. تقدیم ائدیلن خریطه یه شیمالی کوردوستان اراضیلری ده داخل ائدیلیمیشدیر. بو اراضیده سرحدلر شیمالی کوردوستانین دؤولت قورلوشو ایله باغلی مسئله حل ائدیلدیکن سونرا معینلشدیریله جکدیر.

ایمضالار:

ADF صدری، س. ج. پیشه وری،

ADF صدر معاوینی، صادق پادیقان

ADF مک عضو، م. بی ریا

ADF مک عضو، س. جاوید

ADF مک عضو، ا. شبستری²⁹¹....

ج) ایران دؤولتیه آذربایجان میلی حاکیمیتی نین سازیشی:

دؤولت و آذربایجان نماینده لری آراسیندا اولان مذاکیره لرین نتیجه سینده و دؤولتین 22 آپریل 1946 - جی ایل تاریخلی 7 ماده دن عیبارت اولان و همین نماینده لر طرفیندن قبول ائدیلیمیش ابلاغیه نی (بیاناتی) نظره آماقلا، فیکیر مبادیله سی نتیجه سینده راضی لیق الدهه ائدیلدی کی، آشاغیداکی ماده لر ایضاحلی و مکمل لشمه لرله ترتیب اولونوب، ایجرا ائدیلین:

ماده 1 - دؤولت ابلاغیه سی نین بیرینجی ماده سی باره ده راضیلیق الدهه ائدیلدی کی، بو جمله اونا آرتیریلین: مالیه ریسیسی (ناظیری) ده ایالتی انجمن یین تکلیفی و دؤولتین تصدیقی ایله تعیین اولاجاقدیر.

ماده 2 - اونا گوره کی، دؤولت ابلاغیه سی نین ایکینجی ماده سینده قرارا آلینیمیشدیر اوستاندار (والی)، ایالتی انجمن یین راضیلیقی اولماق شرطی ایله، دؤولت طرفیندن تعیین اولاجاقدیر. بونون ایجراسی اوچون راضیلیق الدهه ائدیلدی کی، داخلی ایشلر ناظیرلیگی اوستاندار، ایالت انجمن یین تکلیف ائتدیگی نچه نفرین آراسیندان سئچیب، تصدیق اوچون دؤولته تقدیم ائتسین.

ماده 3 - آذربایجاندا اولان سون حادثه لرله نظره آلاق، دؤولت ایندیکی میلی

²⁹¹ آذربایجان جمهوریتی، سیاسی پارتیالار، اجتماعی حرکاتلار مرکزی، دؤولت آرخیوی، فوند 1، سیاھی 89. ایش 113. ورق 45-54، 58-56 بو سندلرین متنی، اولدوغو کیمی پروفیسور دوکتورر جمیل حسنلی نین یازدیغی "سویوق محاریبه نین باشلانیدیغی یئر - گونئی آذربایجان" کیتابیندان آلینیمیشدیر.

مجلسیسی (آذربایجانین میلیلی مجلسیسی)، ایالتی انجمن یئرینه تانیاجاقدیر. 15- جی مجلس (تهران مجلسیسی) تشکیل اولوب، دؤولت طرفیندن تکلیف اولونان یئنی ایالتی و ویلایتی انجمن قانونو تصدیق ائدیلیکدن سونرا، آذربایجان ایالتی انجمنی نین سئچکیسی، قبول اولونموش قانون اوزره تئزلیکله باشلاناجاقدیر.

ماده 4 - آذربایجاندا حرکاتین نتیجه سینده، حقیقی اوردو خیدمتیندن تشکیل تاپان قوشون، بو مقایله نین ایضالانماسی ایله ایران قوشونون ترکیب حیصه سی اولور و بو قوشون و اونون اوفیسر و باشچیلاری نین وضعیت و گله جگینی معین لشدیرمک اوچون راضیلیق الدهه ائدیلدی کی، قوام سلطنه دؤولتی ایله آذربایجان ایالتی انجم نین نماینده لریندن عیبارت بیر کمیسون تشکیل ائدیلسین و کمیسون بو مسئله نین حلی یولونو تئزلیکله تصدیق اوچون تکلیف ائتسین.

ماده 5 - راضیلیق الدهه ائدیلدی کی، آذربایجانین گلیریندن یوزده 75 فایزی یئرلی خرچلر اوچون نظرده توتولسون و یوزده 25 فایزی ده ایران مملکتی نین عمومی خرچلری اوچون مرکز گونده ریلسین.

علاوه 1 - پوخت/پوست/ و تئلگراف، گومروک، دمیر یولو و اورمی گولونده گمی چی لیک خرچلری و گلیرلری بوتولولکله دؤولت عهدده سینه و دؤولته خاص اولاجاقدیر. قنید اندک کی، ایالت و ویلایت انجمنلر و دؤولتی ایداره لرین تئلگرافی پولسوز اولاجاقدیر.

علاوه 2- ماقیسترال شوسه یوللاری نین تیکینتیسی و تعمیری دؤولتین، یئرلی و کیچیک یوللارین تیکینتیسی و تعمیری ایسه ایالتی انجم نین عهدده سینده اولور.

علاوه 3 - آذربایجان اهالیسی نین، ایران مشروطیت ینه ائتدیگی بویوک خیدمتلری و آذربایجان ایگید خالق نین آزادلیق و دئموکراتیا قورماق یولوندا گؤستریدیگی جان فشان لیق پندان تشکور و قدردانلیق ائتمک اوچون دؤولت قبول ائدیر کی، آذربایجانین گومروک لریندن گلن گلیردن یوزده 25 فایزی آذربایجان میلیلی اونیورسیتتی نین تاسیس ائدیلمه سی اوچون اختصاص وئرلسین.

ماده 6 - دؤولت قبول ائدیر کی، میانا و تبریز آراسیندا کی دمیر یولونون چکیلمه سی تئزلیکله باشلایب و سونا چاتدیرلسین. شویبه سیز کی، بو ایشده بیرینجی نؤویه ده آذربایجانلی فهله و متخصص لریندن استیفاده اولاجاقدیر.

ماده 7 - فدایی آدی ایله تشکیل تاپان کونوللو قوشونلار ژاندارمئریه قوشولورلار و بو انتظامی قوه لرین وضعیتینی تعیین ائتمک و اونون اوفیسر و باشچیلاری نین تعیین

اوچون راضیلیق الدهه ائدیلدی کی، قوام سلطنه دؤولتی و آذربایجان ایالتی انجمن نماینده لریندن عیبارت بیر کومیسسیون تشکیل اولونسون و تئزلیکله بو مسئله نین حلی یولونو تصدیق اوچون تکلیف ائتسین.

علاوه - اونا گوره کی، سون ایلرده بعضی خوشا گلمز ایشلر نتیجه سینده ژاندارمئری آدی ایرانین عمومی خالق دوشونجه سینده خصوصی ایله آذربایجاندا، منفی حیسیات یارادییدیر و اونا گوره کی سون زامانلار دؤولت باشچیسی بو تشکیلاتین رهبرلیگینی اؤز عهدده سینه گؤتوروب و بو ایداره ده ایصلاحات و دوزگون اولمایان شخصلرین کنارلاشدیریلماسی گؤزله نیلیر، راضیلیق الدهه ائدیلدی کی، بو مسئله دؤولت باشچیسی نین نظرینه یئتیریلسین کی بو تشکیلاتین آدینی دئیشمک و اونون یئرینه مناسب بیر آد سئچیلمه سی اوچون لازیمی قرارلار آلینسین.

ماده 8 - آذربایجان دئموکراتیک حرکاتی نتیجه سینده کندلیلر آراسیندا بؤلون تورپاقلارین حاقیندا، اورادا کی دؤولت تورپاقلارینا عایید اولور، دؤولت بوتون مملکتده اولان دؤولت تورپاقلارینی کندلیلر آراسیندا بؤلونمه سی ایله راضی اولدوغو اوچون بو ایشین ایجرا سینین مانع سیز بیلیر و بو مسئله یه عایید اولان لایهه نی بیرینجی فورصتده قبول اولونماق اوچون میلی مجلسه تقدیم ائده جکدیر. باشقا تورپاقلار حاقیندا راضیلیق الدهه ائدیلدی کی، مولکدارلارین زبانی اؤده مک و یا اونلارین ملکلی نین دئییشیلمه سی اوچون، قوام سلطنه دؤولتی و آذربایجان ایالت انجمن نماینده لریندن عیبارت کومیسسیون تشکیل تاپیب و بو کومیسسیون مثلالین حلی یولونو تصدیق اوچون تکلیف ائتسین.

ماده 9 - دؤولت قبول ائدیر کی، 15- جی میلی مجلس تشکیل اولونان کیمی آزاد و دئموکراتیک اصولو اوزره، ینی عمومی، گیزلی، بیرباشا، متناسب، برابر و قادینلاردا داخیل اولماق شرطی ایله تنظیم اولونان سئچکی قانون لایحه سینین مجلسه تقدیم ائدیب و اونون تعجیلی قبول ائدیلمه سینین ایسته سین. همچنین دؤولت قبول ائدیر کی، آذربایجان و اؤلکه نین باشقا یئرلری نین نماینده سایینی، اهالیسی نین نسبتی ایله آرتیرماق اوچون، 15- جی مجلس تشکیل اولونان گونو قانون لایحه سینین تکلیف ائدیب، ایکینجی اوخونوشدا اونون قبولونو ایسته سین. قبول دان سونرا سئچکی یولو ایله همین یئرلرین نماینده آزیلیغینی تعیین و مجلسه گؤندرسینلر.

ماده 10 - آذربایجان ایالتی 3 و 4 - جو اوستانلاردان عیبارت دیر.

ماده 11 - دؤولت قبول ائدیر کی، آذربایجاندا ایشلرین یاخشی قاباغا گئتمه سی اوچون اوستاندارلیق ایداره ریسلری و ایالتی انجمنین رییسلر هئیتیندن عیبارت بیر

شوراسی تشکیل ائدیلسین و بو شورا ایالتی انجمنی نین نظارتی آلتیندا اؤز ایشینی یئرینه یئتیرسین.

ماده 12 - 22 آپریل 1946 - جی ایل تاریخلی دؤولت ابلاغیه سی نین اوچونجو ماده سی (اورتا و عالی مکتبلرین ایشی و وضعیتینی نین تعیین ائتمک حاقدا) آیدین اولمادیغی اوچون بو جمله علاوه ائدیلیر: اورتا و عالی مکتبلرده آذربایجان و فارس دیلرینده تدریس، مدنیت ناظیرلیگی طرفیندن ائدیلن دوزه لیش، زامان و شرایط و دئموکراتیک اصوللارلا اویغون شکیلده ترتیب اولونان پروگرام اوزره عمل اولاجاقدیر.

ماده 13 - دؤولت قبول ائدیر کی، آذربایجاندا اولان کوردلر بو معاویله دن بهره لن سینلر و دؤولت ابلاغیه سی نین اوچونجو ماده سی اوزره، 5- جی ابتدایی مکتبلره قدر اؤز دیلرینده تدریس ائتسین لر.

علاوه - آذربایجاندا اولان آسوریلر و ائرمینلر کیمی آزلیقلاردا حاقلاری اولاجاقدیر کی، 5- جی صنیفه قدر اؤز آنا دیلرینده تدریس ائتسینلر.

ماده 14 - دؤولت نظرده توتوبدور کی، بوتون ایران اوچون دئموکراتیک اصولو اوزره، یعنی عمومی، گیزلی، بیر باشا و برابر سسله ترتیب اولونان شهر انجمنلری سئچکی قانونو قبول اولونماق اوچون 15- جی مجلسه تکلیف ائتسین. بو قانون قبول اولوناندر در حال سونرا، آذربایجان و بوتون ایراندا شهر انجمنلری نین سئچکیسینه باشلاناجاقدیر. بو قانون قبول ائدیلنه قدر و یئنی سئچکیلر کنچیریلنه قدر، آذربایجاندا اولان ایندیکی شهر انجمنلری اؤز ایشلرینی داوام ائده جکلر.

ماده 15 - بو معاویله ایکی نسخه ده ترتیب و مبادیله اولونوب، دؤولت هئیتی و آذربایجان ایالتی انجمنی نین قبولوندان سونرا اجرایه قویولور.

تبریز شهری 13 ایون 1946

پیشه وری

مظفر فیروز.²⁹²

²⁹² قایناق: ADF نین رسمی اورقانی آذربایجان قازنتی

11. بۇلوم

اخلاق و حقوق باخیمدان آذربایجان

آذربایجان، اخلاق آنلایشیندا

بۇبوک چوخونلوغونو تورک میلیتی اولوشدوران، اونونلا یاناشی چئشیدلی خالقلارین دا واحد وطنی اولان آذربایجاندا، ان اسکی زامانلاردان بو گونه ده ک اوزوملو اخلاق اؤلچوسو ایچینده اویوملو یاشام بیچیمی یارانمیشدیر. وطنیمیز، نه اینکی گلشیمیش گله نك و اینسانجیل دویغولار مکانی اولموشدور. هم ده، اوز اولوملو اخلاق اؤلچولریله بۇلگه ده ده ان اوستون توپلوم اخلاق اؤرنگی اولموشدور. تاریخین وئردیگی اؤرنکلره گؤره، آذربایجان تورپاقلاریندا یاشایان اینسان توپلوسونون کیشی سل اخلاق یوکو آغیرلیق باساراق غیری اخلاق ساییلان داورانیشلارین کوتله ایچینده یئری اولمامیشدیر. ائله بو اوزدن ده، بیرئی سل ایراده لرین بیرلشمه سیندن توپلومچو ادراکا وارمیش ایلك توپلوملاردان اولموشدور. بیلیندیگینه گؤره، اینسان توپلولوقلاری نین ایلکین یوکسه لیش دالغالاریندا، اینانج و تاپیناقلار²⁹³ بۇبوک رول اوینامیشدیر. آیدیندیر کی، اینانج و تاپیناقلار بوتون کولتورلرین ایچینده بۇبوک یئر آلمیش، کوتله لرین یاشامیندا سؤز صاحیبی اولموشدور. هئج شوبهه سیز، ایلكل اینسان توپلوملارین فورمالاشماسیندا و اخلاق قوراللاری نین هارمونیلشمه سینده اینانج و تاپیناقلارین اؤنملی رولو اولموشدور. اینانجین میفولوژیده اولان رولونو دا کیچیک سانماق اولماز. حتّی دئمک اولار کی، اینانج یارانمادان اؤنجه میفولوژیک اولوشومون وار اولماسی بئله، اینانیلمازدیر.

²⁹³ معبدلر

هر اسکی و کۆکلو توپلومون میفولوژیک اؤزه للیگی اولدوغو کیمی، آذربایجان تورک توپلومونون دا ان ایلیکین چاغلاردا دایانان اؤز توپلومسال میفولوژیسی اولموشدور. آذربایجان تورکلویو اوزون زامان روس-فارس و باشقا قونشو خالقلا رین آیدین آسسیمیلا سیاستینه توش گلسه بئله، بیلر-بیلمز، همین اسکی اینانجلاری نین دا گوجو سایه سینده اؤز توپلوم اخلاغینی ایتیرمه میشدیر.

یازیلی فاکتارلا گۆره، تورک میفولوژیسی ایله قویولماز ایلیشگیسی اولان آذربایجان تورک میللتی نین قویوق زامانلاردا توتتم چیلیک، شامانچیلیق، اودچولوق²⁹⁴ کیمی اینانجلارلا گنجیجی ایلیشگیسی اولسا دا، تانریچیلیق اینانجی بو اولوس ایچینده داها گنیش پایلمیشدیر. ائله محض بو آچیدان دونیا گۆروشو و اخلاق طرزینی قازاناراق سوسیال قانونلار یازمیش، بؤیوکله دایانمیش، اوشاقلارلا تیفات بسله میش، تانری یا، وئردیگی یاشامدان دولایی شوکورلر ائتمیش، تورپاغا، ایشیغا، گونشه، سویا، اودا و ینله تۆره ت دیک لری یاشام گرک لری اوچون منت دار اولموش، قارانلیغا، جهالته، سویوغا، آیریلیغا، اوغرولوغا، خیانته ایسه، گتیردیکلری ساواش و فلاکتدن نیفرت ائتمیشدیر. اسلامین اورتایا چیخماسیلا تورک اخلاقچیلیغی قارشیلیقلى اولاراق اسلاملا آلیش- وئریشده اولسا دا، اؤز اسکی طرزینده کۆکلو دئیشیک ائتمه گرگینده قالمامیشدیر. چونکو، اسلامدان مین ایللر قاباق تورک یاشام فلسفه سینده تکتانریچیلیق اینانجی اؤز مؤحکم یئرینی آلماقلا، تورک میللی اخلاغین فورمالاشماسیندا بؤیوک رول اوینامیشدیر. بئله کی، اسلامین گتیردیگی دونیا گۆروشو چوخ اؤنجه دن تورکلرین یاشامینا گیرمیش، قارشیلیقلى انتگینلیک یاراتمیشدیر. بو اوزدن تورک میللی چوخ دا قان تۆکولمه دن، کۆنول بیرلیگی ایچینده اسلام دینینی منیمسه میش، اونون گنیشلنمه سینده اؤز میللی منفعتلریندن بئله کئچمیشدیر. دئدیک کی، تورک اخلاقچیلیغیندا تکتانریچیلیق اینانجی بؤیوک یئر آلمیشدیر. حتی م.ا. 2- جی و 1- جی یوز ایلیکلردن اورتایا چیخان زرتشت قالخیشی دا تانریچیلیق اینانجی اوزه رینه بؤیوک ائتگی بوراخا بیلمه میش و زرتشتون اؤز دوغما تورپاغیندان کۆچمه سی و فارس بؤلگه لرینده پؤهرنمه سی ده بو اوزدن اولموشدور. سونرالار فارس کۆکنلی ساسانیلارین زرتشت موعلا ریندان یارارلانماسی، تورک کۆکنلی آرشاکلاری گوجدن سالماسی دا، فارسلا رین زرتشتیزمه (اودچولوق) داها دا مئیلی لی اولماسی نین بیر باشقا سببی اولموشدور.

آذربایجان، زامان بویو تورک اخلاغی، گله نکلی، روحو ایچینده اولدوغو اوچون،

²⁹⁴ آدی چکیلن قونولار حاقددا بیلگی آماق اوچون اینترنت ده اولدوقجا بیلگی قایناتلاری واردیر .

اسلامدان سونراکی چاغلاردا دا اؤز اسکی دبلرینی ساخالایا بیلیمیش، یاشام فلسفه سینى اؤز میلی اخلاعى اوزه رینده سوردورموشدور. توی-دویون، یاس، تۇرن، بۇیوکلره سایغی، یوخسوللارا یاردیم، قونشولارا یاخشیلیق، توپلوم خئیرینه ایراده لی پایلاشیم، عایله تملی، قوناق سئورلیک، توپلومو قوروماق، تورپاغا باغلیلیق، دوغایا سنوگی و... کیمی یاشام آنلارییلا اؤزدشن آذربایجان تورکلویونون دئیشمز اؤزه للیگی اولاراق تاریخین ان درین قاتلاریندان گلن بیر وارلیق اولاراق اؤزونو قوروماقدادیر. سؤزسوز کی، کنچمیشدن گلن میلی اخلاغین بو گونوموزده اولدوغو کیمی اؤزگور گله حگیمیزین قورولماسیندا دا بۇیوک تاثیرى اولاجاقدير. بیر میلتن بوتون وارلیغی کیمی، میلی اخلاغی نین دا ساغلام، گوجلو، ایراده لی و بیلیم سل تولماسی گره کیر. طبیعی کی. میلی دؤولت اولمادان، آسسیمیلا داربه سی آلتیندا اینله ین بیر میلتن میلی اخلاغی دا ازلیبر.

گونئی ده قورتولوش ساواشی، قوزئیده دئموکراتیکلشمه و میلی باریش سورونو، قاراباقدا اثرمنی فاشیزمی نین آت چاپدیرماسی، آذربایجاندا تورک اخلاغی نین قارشیسیندا بۇیوک سورغو اشارتی قویماقدادیر. اینسانلیغین بوتؤو اولکه سی نین یننیدن قورولماسی، دوشمنلر الینده اولان بوتون اولانقلاری گئری قاپیتماسی و اؤزگورلوک شرفی نین تورک اینسانینا قاپیتماسی آذربایجاندا سارسیلماز اولوسال اخلاق فلسفه سی نین آنلامیدیر. میلی شاعیریمیز سهند دئمیشکن:

" بو تورپاقدا، بو دیاردا،

اسیرلردن، اسیرلره،

السیزلری تالامایان،

توپوردویون بالامایان،

دیبلرینه یالان گلمز،

حاق یولوندان اوز چئویرمز،

ظولمکارا بویون آیمز،

دالیسینی دوشمن گؤرمز،

دیشی آسلان،

قوچ ایگیتلر،

قافلان کیمی،

بو داغلارین پایلاقلارین،

جئیران قاچار اولوقلارین،

تورپاقلارى قارىشىقدير،
بابالارين تورپاغيلان...²⁹⁵

ائل-اوبا سؤزونده، وطن سؤزونده،
يقين بير اولويت، بير حقيقت وار،
بوش بئيين آداملار دئييل ميش شكسين،
بو يولدا باش وئريب، جانين قويانلار.
وطنديير حياتين، عؤمرون هاميسى،
وطنسيس اينسانين گونو هدردير،
وطنديير ايگيدين ايرزى - ناموسو،
وطنه يان باخان بير در به در دير...²⁹⁶

سهندين ده دئديگيندن بئله چيخير كى، وطنسيس ياشاماق ممكن اولاسى ايش
دئييلدير. آما باخاق گؤرك وطنلى ياشاماق نه دئمك اولور! بوگونون كوره سل لشميش
دونياسيندا، اينسانلارين قاينايب، قارىشماسى، ياواش-ياواش عادت حالينا گلئكده دير.
بؤلگه لر بيرلشيري، آزاد اينسانين دؤولت كيم ليگى داها دا گننيش آنلامدا ايفاده اولونور.
آرتيق كيمسه نين اؤزونو دونيادان گيزلى ساخلاماق شانسى قالماميشدير. قالماميشدير
دئسك، مطلق گؤرونسه ده، ياخين زاماندا كسين اولاجاغينا اينانمالى ييق. بئله اولان
حالدا، وطنلى ياشاماق دا اولدوقچا بسيط و اولاغان بير نسنه له چئوريلير. يعنى،
اينسانلىق حؤكمونه گؤره، هر اينسان اؤز بيرى دوشونجه سينه سؤيكنه رك پوست مدرن
دونيايا آياق باسير. چونكى، پوست مدرن دونيانين سينيري يوخدور. اونون تعريفلىرى
كلاسيك نورمالارلا اويوم ساغلامير. پوست مدرننيزم اخلاق اؤتسينده بير اخلاق طرزى
اولور. كيميلرى اونون آنلاميني اخلاقسيزلىق، كيميلرى ايسه اخلاغين تام اؤزو و اؤزولو
حساب آئدير.

بيزيم دوشودويوموز ميللى اخلاقلا پوست مدرننيزم اينليشگيسى اولارمى؟
طبيعى كى، پوست مدرن اينسانين اؤز دؤولتيله سينيرسيز، اؤزگور و باغيمسيز
اينليشگيسى واردير. اورتادا گوج مركزى يوخدور. اوزده، دونيا اينسانى اولماغين اؤنو
آچيقدير. دونيا سينيرلارى ميكرو الكترون لارلا بللى اولور. داها آرتيق، "ندن يالنيز دؤولت

²⁹⁵ سهند قار اچورلو، ده ده مين كيتابى، 2001 استكهلم. ص 12، 13
²⁹⁶ سهند قار اچورلو، ده ده مين كيتابى، 2001 استكهلم. ص 202، 203

اولمالی؟" سورغوسو اورتادان قالخیر. طبیعی کی، بو گۆزل سۆزلرین بیزیم بۆلگه میزه عایید اولمادیغینی آجی چکه-چکه نسانلاریمیز دویماقدادیر. پوست مدرنیته مدرنیزمی آشان بیر یاشام بیچیمیدیر. بیز ایسه، اونون اوزاقدان سنیرچی سی بیک، دۆلتسیز توپولملارین ائوره ن سل لشمه سی اوچون قورتولوش ساواشی قاچیریلمازدیر. چونکی، پوست مدرنیته ان باشلیجا آماجی دنیا حاکمیتی دیر. سۆزون قیساسی، دنیادا اسیر بیر توپلوم وارسا، پوست مدرنیزم ده سورغو آلتینا چکیلیر. بو گرچه یه گۆره، اسیر و گئری قالمیش اۆلکه لرین یالیز بیرلری نین پوست مدرن دنیا اولما شانسی اولور. او دا، هانسی سا بیر باشقا کیملیک چاتیسسی آلتیندا و ساده جه پوست مدرنیته نین نه اولدوغونو باشا دوشمه دن! گۆرودویو کیمی، جهالت چمیرینده اینله یین، مدرنیته نی تجروبه ائتمه یین هر هانسی کوتله نین ائوره ن سل اینسان اولماسی ایمکانسیزدیر. بوردادیر کی، اینسان اخلاقی نین تانیملاماسی یئنی فورما آلیر. یئنی میلی اخلاق تانیمیندا، منیم دیلیم، منیم ائلیم، منیم توریاغیم کیمی سوموت بوبودلار، هم ده دویدوغوموز و گۆرودویوموز بیر سوپوت دونیانین - اینسانلیق و یاشام دونیاسی نین- ایستکلرینی قارشیمیزا قویور.

دونانیز، هر آیندا گۆزله نیلمه دن دئیشیر. بو دئیشیمله بیرلیکده اخلاق کاراکتری ده دایانمادان سینیر اۆته سی نین ائتگیسی آلتینا دوشور. بس سینیر ایچینده نه لر دئیشمیر؟ آرتیق سینیر ایچی آدلی بیر ائتگیلیگی گنچمیشلر کیمی آنلاماق ممکون دئییلدیر. ائتگی لنمک و ائتگی لندیرمک دونیانین واز کئچیریلمز اولموشدور. هر هانسی دۆولتین ایله تیشیم آلانی بۆوکدورسه، دونیا یا آغالیغی دا بۆوک اولور. آنجاق، بو، او دئمک دئییل کی، اینسانلار ایچینده اینتقراسیا بیر آنلاملی اولاراق باتی دالغاسیدیر. دوغرودور کی، باتی بو یۆنده عاغیلیق باسیر. هئچ شوبهه سیز کی، باتی نین ان باتیسسی نین چینلشمیش کولتورونون گوندن گونه مافییالاشماسینی گۆرمه دن کئچمک اولماز! کیمینه گۆره، بونون آدی دئموکراسی، کیمینه گۆره ایسه، قارشیلیق قایناشیب قوووشماقدیر! کیمسه لرین دئییملره گۆره، آمریکا چین ماوسونو "کوکاکولا" سییلا اۆلدوردو. کیمسه لرین ده دئییمله، چین کوکلاری آمریکا "Wall Street" ینی چۆکوتدو. بلکه، آخی بونلارین بیزیم بحثیمیزله نه دخلی وار دینلر ده اولما بیلر. منجه بوگونون دونیاسی نین ان باشات سیاسی اخلاقی نین قارشیلیق ائتگیسی نین کۆکلرینی بورادان آختارماق گره کیر. سۆزسوز کی، کوکلا اولایی بیر کولتور و توپلومسال اخلاق اؤرنگیدیر. نجه کی، کوکا (Coca) اولایی دا، آمریکا تیپلی بیر ائوره نسل کولتور اولموشدور. بورادا سینیر یوخدور آرتیق. دونیانین ان گئری قالمیش و اوچقار بۆلگه لرینده

اكمك اولماسا بئله جين كوكلاسى و آمئريكا كولاسىنى گۆرمه مك ممكون دئيلىدیر. دونيانين بير چوخ يئرلىرى آمئريكا كولاسىنى و چين كوكلاسىنى اولارین اۆزه لریندن داها گۆزل تۆره دير و حتّى باشقا توپولملارا ساتير و قازانيرلار. آنجاق نه اولورسا اولسون چين و آمئريكا ال-اله وره رك دونيانين توپلوم اخلاعى نين كوكلالاشماسىنى و كولالاشماسىنى ساغلاييرلار. ژاپونيا، "سونى" سييلا بير سوسيال ائكونوميك اخلاغين تۆره ديچى سى دير. آلمان، فرانس، كوره هابئله. دئمك كى، بير توپلومون اولوسال اخلاعى نين دئيشمه مه سى سۆز فونوسو بئله اولاي بيلمز! اخلاقلار دئيشير، جونكو گونده ليك عادتلر اينتئرنت آراچيلىغى ايله آلت-اوست اولونور. بس دئيشن توپلوم اخلاعى نه اولور؟ سورغودان دوغان داها بير سورغو هر شئىي آيدىنلادير. اۇنجه دئ گۆرك سن هانسى دؤولتين وپنداشى سان؟ و، من سورونون يانيتىنى آيرام. اۆز-اۆزومه عاغيل وئيريم؛ بوش ور كوكلانى، كولانى، "سونى" نى. بوش ور اوچقارليقتا اۆزونو لاپچين تانيرسى سانان كيمسه نى. سن هارا بئله اخلاق اولايلاردان دانيشماق هارا؟ نيين وار كى، اخلاغين اولسون؟! دئمك نورمال دونيايلا آنورمال منيم آرامدا اينانيلماز اوچوروم وار ايميش و من بونو هئج باشا دوشمه ميشم. دئمك دونيا بير وطن اولماق ديلگىنى ياشاركن، من وطن تورپاغى اولماق اوچون بير بؤيوكومه، بير صاحىبى مه بئله ال تاپاجاق گوجوم بوخدور. دئمك منيم اخلاغيم يوخا چيخميش بؤيوكومون و صاحىبىمين ويجدانينا سيغميش و اونولا گيزله ميشدير. و سون: اخلاق ويجدانىمى ديريمك اوچون، صاحىبىمى يوخلار دونياسيندا گئرى قايتارماغيم و وارلار دونياسينا چاتديرماغيم گره كير. بودور منيم اخلاق ساواشيم!

وطن اخلاغينا دايناراق اۆزگور، چاغداس، دئموكراتيك، سنكولار، بيليم سل و اۇنچول توپلوم اولماق يولو يالنيز، آذربايجان توركلويونون تمل اولكوسوندن كئچير. وطن اخلاعى آنلايىشى نه قدر ده دئيشيك آنلاملاردا اورتايا چىخارسا بئله، بير نقطه ده دئيشمز و دونوقدور. هر هانسى آچيدان باخارساق، وطن اخلاعى آنلايىشى نين دوغرودان-دوغرويا اولوس-دؤولت فلسفه سینه باغلى اولدوغو گركمكده دير. بلكه بعضى لرینه گۆره، اولوس-دؤولتين فلسفى مقامدا دئيبيل ايدئولوژيك تانيتيم دايره سینه باغلى اولدوغو دوزگون اولسون. منجه، بير ميلتين قورتولوشونون استراتژيك آماجى اولان دؤولتچيلىك بوس-بوتون بير فلسفه آلانيدير. بئله كى، ايستر وپنداش، ايستر سويداش اولسون، يئر اوزونده ياشايان هر كسين دوشونجه سيندن، ياشام دوزئيىندن، ائتنيك باغلاريندان آسيلي اولمايلاق بللى سينيرا باغلى اولان دؤولته محتاج اولدوغونو نه سياسى آماجلار و نه ده ايدئولوژيك يۇنتملر تعريف ائديلمز! چونكو، ايدئولوژيك و پوليتيكال آنلاملارين اۆزو، يالنيز دؤولت وارليغى نين ايچينده رئال آنلام داشييا بيلر. باشقا دئيميله،

سیاست و ایدئولوژیک آنلارلی نین اؤز باشینالیغی ممکن دئییلدیر. سیاست و ایدئولوژیک آنلارین فلسفه یه باغلی اولدوغو، فلسفه نین ایسه، بو آنلارین اؤتسینده دایاندیغی قاجیریلمازدیر. بو اوزدن، اینسان و میلّت آنلابیشى فلسفی قونوم اولدوغو اوچون ایدئولوژیک و پولیتیک دؤرگئینده دوغرو تانیتم شانسى تاپابیلمز!

یاسال و یا یاساق اولماسیندان آسیلی اولمایارق هر هانسی تپلوم ایچینده یاشاماقدان اولان اینسانلارین او تپلومون اؤزه ل قورالارینا اویماسی گره کیر. باشقا آنلامدا دئسک، بیری و تپلوم آراسیندا اولان ساییسز ایلگی، اؤفکه، باغ قونومو واردیر. آنجاق بو قونولارین آراسیندا اورتاق بیر باغلانتی رولو اوینایان آنا حؤکم اورتادادیر. قوشقوسوز، بو آنا باغلانتی، وطن اخلاقیدیر.

دئمک، وطن، یالنیز بیر سوموت و تک آنلاملی ترمین دئییلدیر. وطن دئییلنده، هم ده، اونون اوزه رینده بیرلشن و بوتؤولشن بیرلرین تاریخی، کولتورو، اخلاقلاشمیش کیم لیگی دویولور. یالنیز، بو پکیشمیش سویوتلارین سیاسال، ائتیکسل و ائتو-سوسیال سیستم لشمه سی ایله تپلوم ایچینده اولوسال وطن اخلاقی اولوشا بیلر. اخلاق ایلکه رینه بییلنمگی باجارمایان تپلومون هر اسن کولکه دوغما کؤکوندن قویاجاغی نین هر آن اوز وئرمه سی گؤزله نیلر اولایدیر. بو دورومدا بللی تپلومون بیر گون باتیدان، باشقا گون ایسه، دوغودان گلن چلیشگیلی²⁹⁷ دالغالارلا اوینایاجاغی دا شوپهه سیزدیر.

آذربایجان تورک اخلاقی نین تمل دایاقلاری:

آ) آذربایجان، حقوق آنلابیшінدا

آذربایجان 1813 و 1828-جی ایللردن بری تورپاق بوتؤولوگونو، تپلوم بیرلیگینی، دیل، کولتور و میللی وارلیغینی باسقیچی دوشمنلره قاپدیرمیشدیر. وطن، اوزون زامان اؤزونو ایداره ائتمه گوجونو ایتیره رک، سوسیال-سیاسال کیم لیگینی ده اولوسلاراراسی ایلگیلرده الدن وئرمیشدیر. یالنیز، 1990-جی ایلدن بری، غضب اولونموش تورپاقلاری نین و اسارته دوشموش میلّتی نین % 20-سی نین اؤزگور اولماسیلا یئنیدن یاساللیغینا و حقوقلوغا قوووشموش و یئنیدن میلّت ستاتیسى قازانمیشدیر.

1813-جو ایلدک آذربایجانین تورپاق اراضیسی هارداسا 400,000 KvKm ایدی. بو اراضی تک باشینا آوروبانین بیر نچه اؤلکه سینه بدلدیر. تاریخین گؤستردیگینه گؤره، بو

²⁹⁷ ضدیت لی

تورپاقلار ان اسكى چاغلاردان آذربايجان توركلرى نين ياشايش يئرى اولموشدور. گولويستان آنلاشماسيىلا باغيمسيزليغيني ايتيرن آذربايجان، 1828-جى ايلده توركمنچاي آنلاشماسيىلا تام بۇلونمه يولونا سوروكلنميش، 1925 -جى ايلدن ايسه فارسچيليغا بويون آيميش قاجار تورك دۇولتينيڭ سونرا ايكي يابانچى روسيا و ايران (فارس) دۇولتلىرى نين مستملكه سيئه چئوريلميشدير. گۇرونديوو كيمي، آذربايجانين بۇلونمه سى 19-جو يوز ايلليگين ايلك ايللريندن باشلاركن، 20-جى يوز ايلليگين ايلك ياريسيندا تام اولاراق سونونو بولموشدور. 20-جى يوز ايلليگين سونلارينا ياخينلاشديقجا باسقى ايللىرى بويو چئشيدلى ديره نيشلر و آياقلانمالار نتيجه وئرمه يه باشلاركن، اولوسوموزون ميللى ايراده سى سرعتله يوكسه ليش يولونا آياق باسميشدير.

1991-جى ايل سووت دۇولتچيليگى نين چۇكوشو ايله، آذربايجانين قوزئىي اۇزگورلوگونه قوووشموشدور. قوزئيين حقوق ايستاتيست قازانماسيىلا گونئى ده ده، ميللى ديرچه ليش و اوزونو درك ائتمه پروسئسى گولنمه يه باشلاميش و گوندىن-گونه ميللى-سياسى ديرچه ليشه دوام ائتمكده دير.

آذربايجان توركلويونون ياسال حاقلارى نين يئنيڭ قورولماسيىلا تكجه بير ميللى ايدە آل دئييل، هم ده بۇلگه نين بۇيوك بولومونو بوروين آنتى حقوق ايليشگيلره سون قويولاجاقدير.

بوگون، وار اولان آذربايجان دۇولتچيليگى بير اوزون قورتولوش ساواشى نين ايلك آشاماسيدير. آذربايجاندا دۇولتچيلىك يولوندا ساواش، تام اولاراق او زامان باشا چاتاچاق كى، تورپاقلاريميزين %100-او آزاد اولوب، اولوس-دۇولت سيستمى يارانسين. بو اوزدن وار اولان آذربايجان دۇولتى، كسين ليكله بۇيومه لى، سينيرلارى دوغال جغرافيسينه چكىلمه لى، وطنداشلىق آنلاييشى بوتون ميلتى ايحاطه ائتملى، ميلت و خالق دۇولتى اولان اولوس-دۇولت ايستاتوسو قازانمايدير.

تخمينلره دايناراق، بوتؤو آذربايجان تورپاقلارى نين بو آنداكى متره قاراسى، توپلوم ساپى و ائتنو-سياسى دورومو آشاغيداكى كيميدير:

1. آذربايجان دۇولتى ايداره چيلىگينده اولان - آذربايجان رئسپوبليكاسى،
8,900,000 توپلومو ايله 65,000 KM²

2. 1992-93 ايللرده ائرمينيستان و روس اوردوسونون اشغالينا اوغراميش اۇن قاراباغ و داغلىق قاراباغ، (1,100,000 توپلومو، آذربايجانين باشقا يئرلرينده قاچقين

- ستاتوسوندا دیرلار. $22,000 \text{ KM}^2$.
3. روسلار علیله گورجوستان دؤولتینه وئرلن قاراپازی، بورچالی و هندور ماحاللارین بوتون شهر و کندرلیله بیرلیکده، $700,000$ توپلومو ایله $10,000 \text{ KM}^2$.
4. 1918-جی ایلده، یارانماقدا اولان ائرمینیستان دؤولتینه وئرلن ایروان ایالتی $300,000$ توپلومو، $9,000 \text{ KM}^2$.
5. روسلار علیله ائرمینیستانا وئرلن گؤیجه (بؤیوک آلانی)، زنگیلان، زنگزور ماحاللاری $500,000$ توپلومو ایله $10,000 \text{ KM}^2$ ²⁹⁸ .
6. روسیا امپئریاسی علیله آذربایجاندا قوباریلان دریند ابالتی $500,000$ توپلومویلا $10,000 \text{ KM}^2$.
7. روسلار و اینگیلسلرین یاردیمیلا ایران-فارس هئنگموندلوغو آلتینا دوشن آذربایجانین گونئی $25,000,000$ توپلومو، $280,000 \text{ KM}^2$ ²⁹⁹ .
8. ایران آدلانان یئرده و فارسسیستان اراضیسینده یاشایان (دیاسپور) آذربایجانلیلار $12,000,000$ توپلومو. ³⁰⁰
9. روسیا و اوکرایین و اورتا آسیا اؤلکه لری دیشیندا، دونیانین باشقا-باشقا یئرلرینده یاشاماقدان اولان (دیاسپور) آذربایجانلیلار $3,000,000$ توپلومو.
10. روسیا، اوکرایین و اورتا آسیا اؤلکه لرینده یاشایان (دیاسپور) آذربایجانلیلار $2,000,000$ توپلومو.

قئید: یوخاریدا دا بللی اولدوغو کیمی، آذربایجان آدلی حقوقسال وارلیغین یالنیز 20% تورپاغی و توپلومو اؤز آزاد و قانونی دؤولتی حاکیمیتی آلتیندا دیر.

ب) آذربایجان داواسیندا اخلاقسال و حقوقسال دیره نیشین ایره لی

²⁹⁸ سونرالار بو تورپاقلاردا یاشایان آذربایجانلیلار دئیورتاسیا اولونور.

²⁹⁹ گونئی آذربایجان آزاددان اراکا، سونگوره، زاقروسا دک.

³⁰⁰ داها گئنیش بیلگی اوچون باش وورون :

مئهران باهارلی / www.sozumuz.blogspot.com/

ایران جغرافیاسیندا تورکلر/علی کافکاز یالی .

سوردویو اؤزگور اینانج!

"اینسانین قورتولوشو، چئوره سیننی توتان مطلق لردن، بیلینمز گوجلردن و هر شئی بیرگه لشدیرن گوجلردن آزاد اولماسینا باغلیدیر. یوخسا بئله اولمازسا، اونلارین اوستون حؤکملریندن و تانریلیغیندن جان قاچیرماق ممکن اولماز. اویسا اینسان اؤزگورلوک اوغروندا بوتون قوراللاری دارما-داغین ائتملی، وار اولان هر شئی سایغیلی اولمامالی، اؤزگه لیگه، مطلق لییه وئریلن هر شئی ینی گئری آلمالی و اونوان یاخین اؤزه لوگونه، اؤزوندا اولانا قایتارمالیدیر." ³⁰¹

سیاسی دوزه نک و رژیمدن آسیلی اولمایاراق، هر توپلوم ایستر-ایسته مز چئشیدلی فردلردن اولوشان حقوق بیرلشمه سی سایلیر. آجاق، آدینا باخمایاراق بو حقوق بیرلشمه سی نین هر زامان اؤزونو ایداره ائتمه سی ده سؤز قونوسو اولما بیلیمیر. بیر چوخ حقوق بیرلشمه لرین ایچینده بیر اورتاقلارین ان ایلکر بئله، حاقی یوخدور. بو بیرلر نه اینکی، توپلوم یاسالاریندان یارارلانمیر، همین یاسالار آراجیلیغیلا ان آغیر آشاغیلامالارا اویغرایرلار. بو توپلوملاردا کوتله نین سیاسی اریتمه سی او درجه درینلشیر کی، باشینا گلنلری نورمال و ایلاهی تقدیر کیمی آلیقلاماغا باشلاییر. بو اوزدن، بئلنچی حقوق و حاکیمیت اخلاقینا باش آیمک و یا سوسقون قالماغین اؤزوه اخلاقسیزلیقدیر.

اینسان حاقلاری نین پوزولماسی ایله سوسیال حوققلارین دا پوزولماسی کسینلشیر. بو سوره جین آز بیر زاماندا توپلومون گنل تمللرینه یاییلماسی ایله اینسانلار ایچینده اخلاق سارسینتیسسی دا قاچیریلماز اولور. بو گندیشین دوام ائتمه سیله توپلوم ایچینده اخلاقیال دنکه پوزولور. اینسانلیغین ان تمل ایلکه سی اولان اولوسال روحچولوغون یئرینی اولوسوستو آنتی اولوس نسنه لدر آلماغا باشلاییر. توپلوم تملینی اخلاق دایاقلاری اوزه رینده ساخلایان اولوسال روح ائنگیسیز اولور. توپلومداکی اینسانی قوراللار پاییز یاریاغی تک النیر. فردی اخلاقین پوزولماسیلا توپلومدا اولان دیرلرین ده، یئرینی بازار احتراصلاری آلیر. اینسانلیق بوتونلوکله اؤز دایاقلارینی الدن وئیریر. توپلوم ایچینده مساوات و پایلاشیم آدلی نه بیر نسنه ل و نه ده اؤزنه لین یاشامق ایمکانی اولمور. بئله خسته لنمیش توپلومدا میلیونلار کوتله، آز سایلی بیر حاکیم دایره نین قانونلارینا تابع اولاراق سورونور. بئله توپلومدا، تاوانسیز اوموزلار، تاوانلیلارین تانریلیغی یولونون قول اولورلار. بو آشامادا، یالنیز دؤولت دئییل، مغلوب اینسانلار اؤز-اؤزه لرینی ایمحا ائتمه یه چالیشیرلار. بازار یاشامی توپلومون ایلک و سون سؤزو اولور. اینسانلارین باشینا

³⁰¹ فرندریش نیچه، گوجون ایراده سی (فارسجا)، 1. جی جلید، تهران 1999، نیل یایینی، ص 267

نه گلیرسه گلین، سنچگیلرین نسنه ل گورونتوسو، وار-ثروتی و آد-سانینا توخونولماسین یتر! بو منظره کسینلیکله بیر اینسانلیق فاجیعه سیدیر. نیچه دئمیشکن،
 "بو کؤتولوک مطلقیتی نین اوزه رینه جوموب اونو آرادان قالدیرماق، اینسانلیغین ان
 اخلاقسال گره کی دیر. بو اینسانلیق ایجابی دیر. آجیماسیزلیغی اؤز قوراللاری ایچینده
 گؤممک گرکدیر!"

بیرلشمیش میلتر تشکیلاتی نین اینسان و میلته حاقلاریلا باغلی وئردیگی
 آیدین مئسازلاری، نه اینکی بوتون عوضو دؤولتلرینی رعایته چاغیرمیش، عینی زاماندا بو
 کیمی ایلکین حاقلارین قورونماسینی بیر بشر گؤره وی کیمی وورغولامیشدیر. اؤنجه
 1776-جی ایلهده آمئریکا استیقلالیت بیلدیریشینده، یتر آلان تیپیک آنلابیشلارلا گؤره:
 (آ) اینسانلار آزاد و اؤزه ل دوغولور. هر هانسی نسنه ل و سوسیال آنلاشما
 سبیدن لغو اولونماز!

(ب) یاشام، آزادلیق و مالیکیت حاقی، اینسانلارین آنا حاقیدیر. بو حاقلار
 توخونولمازدیر.

(ج) دؤولتلرین وارلیغی میلته عاییددیر. دؤولتین بوتون اختیارلاری میلتن اینده
 اولمالی و دؤولت میلتن خئیری و مصلحتی دوغورنتوسوندا اولمالیدیر. اینسانین اولوسال
 و بیرنی حاقلاری، اینانچ و اخالق آزادلیغی پوزولمامالیdır. و سایر...

سونرالار ایسه، 1789-دا فرانسادا دئوریمیندن دوغان بنزر گئنیشلمه لر اؤز
 عکسینی آشاغیداکی سیرالامادا سرگیله دیر:

(آ) بوتون اینسانلار آزاد دوغولور. بو اوزدن آزاد و ائشید یاشاماق حاقلاری واردیر.
 (ب) اینسان حاقلاری هر بیر سیاسی و سوسیال اؤرگودلرین اؤتسینده دورور.
 بوتون اورقانیق چابالار اینسانلارین آزادلیغی اوچوندور.

(پ) هر هانسی دؤولتین یاسال اولوشو میلتن ایراده سینه باغلیدیر. میلتنسیر
 هئج بیر دؤولت قورولماز. بو اوزدن دؤولت یالیز اولوس دؤولتی اولمالیدیر.

(ت) دؤولتین قانونلاری میلتن ایراده سی نین گؤزگوسو اولمالیدیر.

(ث) بوتون اینسانلارین اولوسال، اینانچ، ویجدان، فلسفی، سیاسی دوشونجه
 سی اؤزگور و باغیمسیدیر. بو حاقلار دؤولت طرفیندن لغو اولونماز!

د) دؤولت اؤز وطنداشینا آزاد یاشام حاقلی قازانديرمادان چکینرسه، میلین قارشیسیندا سورغولانمالی و ایداره سیستم یندن اوزاقلاشدیرمالیدیر و سایر...

BMT- ایسه، اؤز قورولوش فلسفه سینى بو اؤزولره باغلاياراق ایلک بیلدیریشینی و آناياساسی نین اؤزولونو اینسان حاقلارینا اختصاص وئرمیش و بو سؤیملرله دونیا یا سسلنمیشدیر:

"اینسان حقوقلاری نین مدافیعہ سی بوتؤولوکده بین الخالق جمعیت، او جومله دن بین الخالق تشکیلاتلار قارشیسیندا دوران وظیفه لردن بیریدیر. بئله کی، BMT نیظامنامه سی نین 1-جی ماده سی نین 3-جو بندینده BMT- نین اساس مقصدلریندن بیرى کیمی اقتصادی، سوسیال، مدنی و یا هومانیتار خاراكتئرلی بین الخالق پروبلملرین حلّ اندیلمه سینده و سویونا، جینسینه، دینلی و یا دینی منسوبیتینه فرق قوبولمادان بوتون اینسانلارین اساس حقوق و آزادلیقلارینا حؤرمتمین دستکلنمه سینده و هوس لندیریلمه سینده بین الخالق امکداشلیغا نایل اولماق گؤستریلیر. بونلار BMT نیظامنامه سی نین 55-جی ماده سی ایله تصدیقله نیر. اورادا گؤستریلیر کی، BMT سویونا، جینسینه، دینینه و یا دینی منسوبیتینه فرق قوبولمادان بوتون اینسانلارین اساس حقوق و آزادلیقلارینا هامیلیقلا حؤرمتم اندیلمه سینه و رعایت اندیلمه سینه دستک وئیریر. اینسان حقوقلاری ساحه سینده چوخلو سایدا بین الخالق سازیشلرده اشتیراک ائدن دؤولتلر "عهده وفا" /Pactasund servanda/³⁰² پرنسپینه اویغون اولاراق اونلاری ویجدانلا یئرینه یئتیرمه لی و بو مقصدله ده بین الخالق عهده لیکلرین رئالیزه سی اوچون دؤولتداخیلی تدبیرلر حیاتا کئچیرمه لیدیرلر. اینسان حقوقلاری اوزره ATET-ین (اوروپادا تهلکه سیزلیک و امکد/شلیق تشکیلاتی)،³⁰³ 1991-جی ایل مسکوا توپلانسی سیندا اشتیراکچی-دؤولتلر بیان ائتمیشلر کی، اینسان حقوقلاری بوتون دؤولتلرین بیلاواسیته و قانونی قابیغیسی دیر و ماراقلی دؤولتین داخیلی صلاحیتینه موستثنا اولاراق عابید دئییلدیر. بوندان باشقا، معاصر بین الخالق حقوقون اینکیشافی همین نورمالارین دؤولتداخیلی مناسیبتلر سیراسیندا تثبیت اندیلمه سی ایله خاراكتئریزه اولونور کی، بو دا بین الخالق حقوق نورمالارینا حؤرمتم پرنسپیی اساسیندا حیاتا کئچیریلمه لیدیر. بوخاریدا گؤستریلنلرله تام راضیلاشاراق بئله قناعته گلکم اولار کی، دؤولتلر قارشیسیندا دوران اساس و بیرینجی درجه لی وظیفه لردن بیرى اینسان حقوق و آزادلیقلاری ساحه سینده

³⁰² داها چوخ بیلگی اوچون http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahde_vefa سینته گیرینیز.
³⁰³ Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE/ آرئتیق بیلگی اچون <http://az.wikipedia.org/wiki/AT%C6%8FT>

بین الخالق حقوق نورمالاری نین رنالیزه سی اوچون ضروری شرایطین یارادیلماسیدیر. حال-حاضریدا بو آذربایجان رئیسپوبلیکاسی قارشیسیندا دا اساس وظیفه کیمی دایانیر.³⁰⁴

ایران اسلام جمهوریسینی نین آنیاساسیندا دا، بئله بندلرین اسلامی لشدیرمه سی گلمکده دیر. بو دا، اونو گؤستریر کی، دونیانین ان چیرکین قانونلاریندا بئله، اینسان حاقلارییلا باغلی چوخ اولوملو و گؤزل سؤزلر یازیلماقدادیر. بونلارلا بئله، هر میلته، اؤز یاشام سیستمی نین اؤزوملوگونو اؤز اولوسال کیم لیگی اوزه رینده قورا بیلمه سه، دونیانین ان چاغداش، دئموکراتیک و لاییک دؤولتلی آلتیندا دا، اریمه یه و کولتورل قیریم اولماغا محکومدور. چونکو، هئچ یابانچی میلته دؤولتی باشقا کولتورلرین جانلانماسینی، قورونماسینی، بؤیومه سینی، اولوساللاشماسینی و ائوره نسل لشمه سینی اؤز دوغماسی کیمی گؤروب اوستلنمز. بو، او دئمکدیر کی، هر میلته اؤز توخونولمازلیغینی، توپلوم اخلاقینی، یاشام فلسفه سینی یالنیز اؤز دؤولت و حقوق اساسلاری اوزه رینده محافظه ائده بیلر.

آذربایجان بیر تورک و مسلمان توپلومو اولاراق مین ایللردن بری اؤزوملو یاشام تیپله ایداره اولونموشدور. ایستر اینسانلارین بیرنی سل، ایستر توپلومون کوتله سل یاشام طرز، بیر سنتت شکیلینده فورمالاشمیش، اؤزه لوگونو بیر سیستم اولاراق اورتایا قویموشدور. بو سیستم یین تمیلینده دوران تورکلوک و اسلامین گله نکلریندن اورتایا گلن اؤزه للیک، آذربایجان تورک اینسانینا اولدوقجا فرقیلی اؤزه للیکلر وئریشدیر. لاکین، بللی ندنلره گؤره، اولایلار قارشیسیندا بو حقوقسل وارلیق اؤز گوجونو ایتیره رک بو گونکو دوروما دوشموشدور. آجاق سون 20 ایلین ایچینده دونیایلا یاناشی گونئی ده و قوزئیده اوز وئره ن میلی آیاقلانما، اینسانیمیزین یئنی دن درک گوجونو اینانیلماز چکیده یوکسلتمیشدیر.

آذربایجان تورکلویونده جانلی اخلاق قایناقلاری

آذربایجان داواسی اؤزلویونده بیر اخلاق و حقوق داواسیدیر. اخلاق بیر توپلومون یاشام طرز نین روحودور. آذربایجان تورکلویو یاشامین هر آلتیندا اؤزول اخلاق قایناقلارییلا تنداشدیر. دوشمن قارشیسیندا سون داملا قانینادک دیرنه رک، اولوسونا اؤرنک اولموش بای باک، بیر اولوسال اخلاق سیمگه سیدیر. دده قورقود اوغوز روحونو سونسوزلاشدیران بیر ایشیق سیچراییشی و یاشام یول باپی دیر. دوشونجه و اینسان ایدراکینی ائوره نله

³⁰⁴ قاینق: www.azerblaq.az/huquqisenedlertoplusu/

بیرلشدیرن فضل الله نعیمی و عمالدین نسیمی، بو اولوسون سینیرسیز ایدراک دونیاسی نین اؤرنکلریدیر. محمد فضولی، اینسان روحونون تانری بویوتلارینا قدر اوزانان بیر دوغال رمزیدیر. سنارخان اؤز میلتنی نین قورخمازلیغی نین و ساده لیگی نین بیر گؤروتوسودور. زردوشت، تومریس، مزدک، جاوانشیر، ش. سهروردی، ش. مولوی، جاواد خان، ابن سینا، فارابی، م. ف. آخوندوو، او. حاجی بی لی، س.ع. شیروانی، ز. شیروانی، ش. ع. معجز، ه. صابیر، ج. محمدقلیزاده، شمس تبریزی، صفی الدین اورموی، م. پ. واقیف، راجی، خان چویانی نباتی، ج. قار یاغدی اوغلو، باغچابان، روشدی، تربیت، کوراوغلو، قاجاق نبی، نخچیوانلی هیندوشاه، مهستی گنجوی، نیظامی، ه. باغوان، باغیرخان، کاظم خان قوشچولو، امیر ارشد، ناتوان بانو، م.ج. شهریار، م. مشفیق، ح. جاوید، خاقانی، قووسی، اوحدی، خیابانی، رسولزاده، پیشه وری، بی ریا، ف. ابراهیمی، خلیل اینقلاب، آزاد وطن، ح. ساهیر، سهند، اسار تبریزی، ص. بهرنگی، رشید الدین تبریزی، زهتابی، ائلچی بی و سایا گلمز مینلرجه اخلاق سیمگه لری بو اولو میلتن ایچیندن چیخمیش، میلتن اوچون یاشامیش و آذربایجان تورکلوپونون اخلاق و ارده می نین بیچیملمنه سینده بؤیوک رول صاحیبی اولموشدورلار. یازیقار اولسون کی، حاضردا بو درین اخلاق ارثی گرکن سوپه ده اولوسوموزون گونده دئییلدیر. چونکو، بو معنوی قاینق دا اؤز اولوسو کیمی اسارت دؤورانینی یاشاماقدادیر. بو اوزدندیر کی، آذربایجانین میللی-آزادلیق حرکاتی بیر باشا اینسانلیق سجیه سی نین ده قورتولوشو ساییلیر. بوگون، فضولی لرین، فارابی لرین، ابن سینالارین، آخوندوف لارین اسارتی اینسانلیق اسارتی دیر. اینسانلیق اسارتی ایسه اخلاقسیزلیغین حاکیم لیگیدیر. اونا گوره، بو اولو وارلیغین اؤرگه لیک چمبریندن قورتاریلماسی سوموت بیر اخلاق قورتولوشودور. 1979-دا، فاشیست فوندامنتالچی لار ایش باشینا گلر-گلمز تبریزین گویه گینده یئرلشن دونیاجا اونلو بیر میلتن کولتور ائوینی دینامیت لرله پاتاندیلار. آردی کسيلمه یین بو جینایت لر، یالنیز بیر میلته دئییل، بشریته قارشى ساواشدیر. بشری سجیه لره قارشى بو دهشتلی ترورا سون وئرمک یالنیز آذربایجان تورک میلتنی نین یوخ، همده، بشریت اوغرونا چابالایان بوتون دئموکراتیک اورقانلارین گؤریدیر. آذربایجان تورکلویو، تاریخدن گلیمیش بیر توکنمز اخلاق کولتورونون آنلامی و بوتون اوبئیکتیو دیرلرله بیر دونیا مالیدیر. شمس تبریزی و یا نعیمی، زردوشت و یا ماراغال قوسی یالنیز بیرجه اولوس مالی دئییلدیر، اونلارین اورتایا قویدوغو منطق ارسطولار، افلاطون لار ارثی کیمی عموم بشری خاراکنتر داشییر. لاکین، اونلارین میلتنی و توپلومو اسیر دوروما دوشونجه اؤزه لری ده اسارته اوغراییر و دونیادان تجرید اولونورلار. یاشاماق مجاديله سی او بؤیوک روحلارین دا پایینا دوشور. اونلار، میلتمیزین روحودور و

آذربایجان داواسیندا ان اؤن سنگرده دیرلر. فضولی آشاغیداکی میصراعلاری سؤیلرکن:

"...پادشاهی مولک دینار-او-درهم روشوت وئریب،

فتحی کشور قیلماغا ائیلر مهیا لشگری.

یوز فساد-او-فیتنه تحریکی له بیر کشور آلیر،

اول داهی آساری امن-او-استیقامتدن بری.

گؤسترن ساعتده دؤورانی فلک بیر انقیلاب،

هم اؤزو فانی اولور، هم لشگری. هم کشوری..."³⁰⁵

کیم ایدعا ائدر کی، شاعیر بو گونکو داوانین تام اورتاسیندا دئییلدیر؟ گؤرونویو کیمی، او دا، غدار دوشمنله قورتولوشا قدر ساواشاجاغینی، بو یولدا میلیتی یالقیز بوراخمایاجاغینی تصدیقله بیر.

اخلاقی اخلاقسیزلیق باتاقلیغیندان قورتارماق، حقوق استاتوسو ایله باغلیدیر. بو اوزدن، بیر میلیتین اخلاق ایلکه لری ایله حقوق اؤزگورلوگو یان-یانا گلیر. اخلاق، بیر توپلومون اولوسال کیملیک بیلینجی نین گؤزه چاپماز روحودور. بو اولوسال روح اولمایینجا، کولتور، نؤره، توپلوم ایچینده اینام و ویجدانلاردا اورتاق اینانج یاراناماز. بو عامیللر ایسه، اؤز دوزه نینده دوغرو و گونده م گلیشمه لری اؤزونده توپارلاماسا، دونیایا چیخیش قاپیلاری بیر اولوسون اوزه رینه قاپانار.

آذربایجانین قازانا بیله جگی اخلاق و حقوق ساواشی ایچینده ایچ-ایچه گیرمیش داها بؤیوک قازانجا -اؤزگور اینانجا- دا تانیق اولاجاییق. یعنی، آذربایجان تورکونون تاپدالانمیش ایراده سی اخلاقلا بیرلیکده یوکسله رک گئیش اؤزگور اینانج (آزاد ایراده) آلانی نین بؤهره نیشینه ندن اولاجاقدیر. اؤزگور اینانج، یالینز دوغما چنوره نین باغیمسیر و آهنگدار آخاریندان دوغولار. بو اوزدن، اؤزگور اینانجین توپلوملارین فورمالاشماسیندا اولان رولونون اؤنه می نین درینلیگی اؤلچولمزدير، سونسوزدور. یالینز، اؤزگور و اینانجیل اینسان، قازانديقلارینی بیر اخلاق تابانی اولاراق باشام خزینه سینه آرتیرا بیلر و توپارلادیغی معنوی اؤزه للیکلری اؤز توپلومونا تسلیم ائدر. اینسان، کندی اؤزه لوگونه آزاد ایراده دویونجا، اونو بوتون اینسانلارلا پابلشماق ایستر، اینسانلارا سینیرسیر سئوگی بسلر. تام ترسینه اولاراق، آزاد ایراده سی اولمایان اینسان، یوخسوللوق، جهالت ایچینده قالار، اینسان

³⁰⁵ فضولی نین دیوانی، اسکی الیفبادا، فخر آزر نشریاتی، تبریز، 1992. ص 194

سنوگیسیندن قاچار، چئوره سینه قارشى اؤزگلیشر، ویجدان اؤزگورلوگونه قووشا بیلمز، یارادیچیلیق گوجونو ایییره ر و اؤزونو سوره کلی اولاراق محکوم سانار. قیسساسی، ایراده سی آزاد اولمایان هر هانسی اینسان توپلوسو سلسله وی چؤکوشلرله یاناشی اخلاق بوشلوعونا دا توشلانا.

آذربایجاندا اخلاق تمللرینی ائگی له ین اوج آیدینلیق حرکاتی

1828-جی ایلدن سونرا آذربایجانین بؤلونمه سیله میلیمیز، چوخ درین اخلاق و توپلوم دوزه نسیرلیگینه اوغرادى. اؤلکه نین ایکیه بؤلونمه سیله قوزئیده اؤزولو روسلاشمیش بللی بیر باتیچیلیق یئلی اسمه یه باشلادی. کلیسانین ائگی سیندن آزاد اولان روس ادبیاتی و تیپیک اخلاق کولتورو قافقالاردا فرقلی آتمسفر یاراتماغا باشلادی. روس ادبیاتی نین باتیدان آدیغی آیدینلیق دالغالاری ایستر-ایسته مز سومورولن توپلوملار ایچینه ده گیرمیشدیر. ان باشدا، دین ین امیر دئیل، اخلاق و کولتور اولانقلاری کیمی، اینسانلارین بری و توپلوملارین روحسال و ایلاهی لیک کیم لیگی ایله باغلی اولدوغو ایره لیگه سورونوجه، مسلمان توپلوقلارین ایچینه یئنی بیر هیجانین جانلانماسینا ندن اولموشدور. سؤزسوز کی، بو گندیش بیر او قدر ده، راحت و ایلیق قارشیلانماییردی. چونکو، روس امپراتورلوعون مغلوب اولموش تورک-اسلام مدنیتینه قارشى اورتایا قویدوغو آجیماسیز طاویری نین قارشیلیق لیغیدا آز دئییلدیر. تورک-اسلام آیدینلارینا گؤره، روسلارین چالیشماسی، بوتونلوکله اسلامین آرادان قالدیرماسی و تورکلرین روس اورتودوکسونتا تسلیم اولماسی ایله باغلیدیر. بو آیدینلارین دوشونجه سینه گؤره، روس تاریخینده، دوشمن خاراكتیری آلمیش تورک-اسلام توپلومون ایچدن بوشالمالی، دیره نیش چکیسی نین صغیرلانماسی و تابع وطنداش اؤلچوسونه دوشمه سی گرکمکده دیر.

آذربایجاندا روس دیل و ادبیاتی نین گئیش یاییلماسی نین کوتله ایچینه داها سویوت قارشیلانماسینا قارشین، آیدینلار ایچینه بللی و سوموت بیر اولوسال بیلینجین بویاتماسینا یول آچمیشدیر. ائله بو چاغدان باشلایاراق روسلاشمیش باتیچیلیق دوشونجه سیندن بارارلاناراق آنا دوشونجه نین بطنینه یاخینلاشماغین سببینه، یئنی دوشونجه نسیلی نین تانیغی اولور آذربایجان.

محض همین دوشونجه نسلی نین آراجیلیغیلا قوزئیده، یئنی سوسیال و سیاسال دوشونجه لر اورتایا گلدى. کیچیک قورویلار شکیلینده فورمالاشسا دا، تورک کیم لیگینه دایاناراق باتی یا یول تاپماق، اولوس ایچینه فیکیر آیدینلیغی یاراتماق، دونیایلا

ایقلاشماق کیمی آیدینلاشما حرکتلری یولا دوشدو. بو دوشونجه آخیمی، 19-جو یوز ایلین ایکینجی یاریسیندان گوجلنه رک آیدین دوشونورلرین بیر آریا گلمه سینى ساغلاادی. بو دوشونجه آخینی آذربایجانین قوزئیینده باشلاسا دا، اؤز اوزانتی سینى ادبیات، اینجه سنت، تئاتر کیمی آلانلاردا گونئییه (تورک قاجار ممالیکین) و عثمانلی سینیرلار ایچینه ده ایلته بیلدی. قوزئی دن اسن توپلومسال و سیاسال کولکترین گونئی ده و تورکیه ده کی میلی توپلوقلاردا هیجان دوغورسا دا، ایستر قاجار، ایسترسه ده عثمانلی حاکیم دایره لرینده نه اینکی، اولوملو قارشیلانمامیشدیر، بلکه، اونلارین تدریگین اولماسینا بئله یول آچمیشدیر. گلین، بو اوچ دوشونجه آخینیلا بیر آز تانیش اولاق:

آ. باشینی میرزه فتحعلی آخوندو (1812-1878) کیمی بؤیوک دوشونور چکن بو دوشونجه آخینی آذربایجانین آیدینلیق حرکاتیندا بیر باشلانغیچ اولموشدور. آردی-آردینا، خورشید خانیم ناتوان، جعفر جابارلی، اوزئیبر حاجی بیوو، جلیل محمدقلیزاده، عبدالرحیم حقوئردی یئو، م.س. اوردوبادی، م.ع. صابیر، م.ع. معجز، ع. زردابی، تبریزی طالب اوو کیمیلرین طرفیندن دوام ائتدیریلدی. بو دوشونجه آخینینا گۆره، باتی چی لیق مئیلی لری نه اینکی میلیمیزی اصل کیم لیگیندن اوزاق ساخلاماز، بلکه اصل اؤزگورلوگون نه اولدوغونو اؤیره ده رکن، اسلامدان دوغان کوله لیگه، ازگین لییه³⁰⁶ سون وئرر. بو دوشونجه یه گۆره، خرافات و جادو-جمبل ایچینده بوغولان اومتی اسلامیه نی درین جهالت قویوسوندان دارتیب چیخارماق و اونون حبیسده قالمیش اردمینی آزاد ائتمک گره کیر. بو فیکیر آخیمینا گۆره، اسلام دؤولت دایره سینه گیره بیلمه مه لی، بیر قودسال ایلیشگی اولاراق اینسانلا تانری آراسیندا قالمالیدیر. بو دوشونورلره گۆره، اینسانلارین ذاتیندا اولان آزاد روحون اؤلومیه، اینسان اؤزو ده اولور، اونون ظاهیری گورونتوسونو اینسانلیق دان سایماق اولماز. چونکو، دوشونمه یه ن، نه یاپدیغین بیلمه یه ن، مقلیدلشمیش و مانقوردلاشمیش اینسانلا قویون آراسیندا هئچ فرق یوخدور. اصل اخلاق ساللیق بورادان باشلاییر. کندینی بیلمه ین نجه اخلاق و حقوق بیله جک کی؟! آخوندو دوشونجه سینه گۆره، اسلامین ذاتیندا اینسانا حورمت و سایغی آیدینا بیر مطیع یوخدور. اسلام، دین لرین ان دوغماتیزمی اولاراق اینسانا، میلته، دونیوی یاشاما دئییل، یالنیز جنت وعده لری اوزه رینده کؤک لشمیشدیر. بو اوزدن مسلمان دونیاسی نین اؤزوندن قویوب سیلکنمه سی، اصلینده اینسان اخلاقی نین آزاد ائدیلمه سیدیر. بو رادیکال آخی نین دوشونجه سینده هم ده، عربچیلیکدن قاچیش فلسفه سی

³⁰⁶ فیشارا .

داینامقادیر، تورک اینسانلی اسلامی قبول ائتدیکن سونرا، اؤز اخلاق و سنجیه سیندن ده، اوزاقلاشمیشدیر. او، اؤز میللی کیم لیگینی اونوداراق عرب-اسلام یاشام سیستمی چمبرینه سورولکنمیشدیر. بو دوشونجه آخینینا گۆره، میلتمیزی عرب الیفباسیندان اوزاقلاشدیرماق آیدینلاشما چاغی نین ان ایلکین آشاماسی دیر. میلته یئنی و چاغداش الیفبا گره کیر. عرب الیفباسیلا میلتن دنیایا چیخیش یولو انگلله نیر. چونکو میلته بو گئریچی الیفبادا قالدیقجا باتی نین گلیشمه سیله بیگانه قالماقدیر. بو اوزدن، زامان-زامان حتّی تورک کیم لیگی بئله، تورک اینسانلی نین حافیظه سیندن سیلینه رک یالیز عربلشمیش بیر دیل و کولتور تیپی اورتادا قالمیش اولماقدیر. بو دوشونورلر بئله حساب ائدیردیلر کی، تورک دونیاسی بو چارپینتی نین نتیجه سینده، اؤز اؤزگور اینامینی (آزاد ایراده سینلی) الدن وئرمیش، تورپاقلاری پارچالانمیش، ایره لیلگیش آلانی بؤیوک اولچوده دارالمیشدیر. تورک دونیاسی حاضیرکی دورومدا، ایصرارلا دوغو دییه-دییه باتی نین گودومچوسو اولموشدور. م. ف. آخوندو بو فلاکتدن فورتولوشون ان واجیب یولونون لاتین الیفباسیندا گۆره رک، حیاتی نین ان گرگین فعالیتینی لاتین الیفباسی نین تورک-مسلمان دؤولتلیرنده قبول ائتدیرمه سیله گئچیرمیشدیر. او، عؤمرونو میلته نین آیدینلیق یولوندا حزینه ائتسه ده، فوندامنتالیزم اسلامچیلار طرفیندن کافیر آدلاناراق، میلته اولان ایلیشگیسی کنترول آلتینا آلمیشدیر. اونون وئردیگی اولوسال قایغیلار، موللا نصرالدین و اکینچی کیمی قاباقچیل ژوئر نالاردا داوام ائده رک، ایلک کز 1918-جی ایلده اؤز مئیوه سینلی وئردی. آذربایجان دئموکراتیک جمهوریتی محض، اونون آرزو ائتدیگی لاتین الیفباسیلا قورولدو.

ب. بو دؤنه مین بیر باشقا فیکیر آخینلی، باتی-دوغو سنتننرچیلیکیدیر. بو فیکرین باش معمارلاریندان اولان احمد بی آغا اوغلو (1869-1939)-دور. احمد آغا اوغلو اؤز دوشونجه سینده اسلامین واز کئچیریلمزلیگینی اورتایا قویور. آنجاق، اسلامین اینسانلا اولان ایلیشگیسینی روحسال گؤرمکله، اینسانین مادّی دیرلری نین داها اؤنملی اولدوغونو وورغولور. اینسان تکجه روحلا یاشامیر. اونون (اینسانین) بیئمه یه، ایچمه یه، مادّی یاشاما، آدام کیمی ساییلماغا احتیاجی واردیر. بونلاری اسلام اونا وئرّه مز، وئرمک ایسترسه بئله، اونو دوغرو سیستمه یئرلشدیره مز. چونکو، باشقا دینلر کیمی، اسلامین دا، بوتون امرلری روحانی دیر. اخلاق و دوغو اوزه رینده قورولموشدور. حالبوکی، توپلومون مادّی پایلاشیمی گئل اولاراق بیر اخلاقسال و دوغوسال ایلیشگی دن دئییل، دؤولت سیستمینه باغلی سوموت و بیلیم سل منطیقندن آسلیدیر. او، دینی، اینسانلارین روحسال ایستکلری نین اینانچ قایناغی سایدیغیندا، اولوسال عادت و دبی ده

(میللیتچیلیک) دانیلماز ساییر. آنجاق، اولوسال کولتورون یئنیک دوروما دوشمه سینی، فوندامنتالیست اسلام دینی نین تاثیر آلتیندا قالماسیلا آوروپانین جانلی مدنیتی نین کؤلگه سینده قالماسینی دا وورغولارکن دئییر:

"دینی ذهنیت و آنلایشا گوره، بیز هله اورتاچاغ دؤورونو کنجه میسک. بیز دینی بیر ویجدان امری و یارادانلا قول آراسینداکی معنوی باغی نیظاملایان بیر عامیلدن زیاده، حیاتییمیزین ماددی و معنوی قیسمی نین هامیسینا حاکیم بیر پرنسیپلر بوتونو اولاراق قبول ائدیریک."³⁰⁷

بازار، میلتن گئری قالماسی نین تمیلنده کی میللی ائییتیمین اولماماسینی و تورک کوتله سی نین حتّی اؤز دلینده یازیب-اوخوماماسینی آختاریر. اخلاق و حقوق عامیلرینه گلینجه، آغا اوغلو یئنه ساوادسیلیغی و جهالتی اؤن گۆتوره رک، میلتن اخلاق و حقوق گلیشمه سینی دوشونجه و بیلیمله باغلاپیر. او دا، آخوندوو کیمی، دینله دؤولتین آراسیندا آرا اولماسینی اؤزگور ایناج و اینسان ایره لیلگیشی نین ان تمل اؤزه للیغی سایناراق سنکولاریزمین /لایک لیگین/ قاپیلارینی گۆسترمه یه چالیشیر. آنجاق، اورتا بیر یولو سنجه رک میلتن آلیشدیغی و قوتسال ساندیغی دین عامیلینی بیچیب-آتماق ایسته میر. آغا اوغلو با گوره، هر میلتن اخلاق و حقوق آنلایشی، همین میلتن ان درین قاتلاردان گلن اولوسال کیملیک و ان گنج دئییشن بیر میللی وارلیغیدیر. بوندان اؤترو، اولوسال اخلاق و حقوق، نه اینکی دین ایچینده یئرلشمیر، بلکه دین سیمگه لرینی اؤز ایچینه قبول ائده رک توپلومسال بیر سیستم اورتایا قویور. بیر چوخ باتی ائییتیمی آلمیش کلاسیکلر کیمی، آغا اوغلو دا دین لرین توپلوملارا عایید اولدوغونو دوشونور و بیر چوخ وارلیق کیمی اونون دا دئییشکن اولماسینی وورغولور. تاریخ بویو بیر میلتن ساده جه بیر دینله ایداره اولماسی اؤرنگی گؤرونمه میشدیر. تورکلر، عربلر، یونانلار دونیانین ان اسکی مدنیتینی قوران میلترلریدیر. اونلار، تاریخ بویو اؤز بیر میل آنلایشینی اورتایا قویموشدورلار. لاکین بو آنلایش ایچینده واحد و دئیشمز بیر دین آخیمی اولمامیشدیر. اؤزه للیکله اسلامدان اؤنجه کی تورک توپلوملاری نین دین و اینانجلاری نین اینجه لنمه سینده واحد بیر اینانچ سیستمینه راستلاشماق ممکن دئییلدیر. نئجه کی، هله ده، حقلی اولاراق آراشدیریجیلار آراسیندا اسکی آتا-بابالاریمیزین میفولوژیک، دین و اینانجلاری قونوسوندا مباحیته لی حاللار سوئرمدکه دیر.

تورک توپلوملاری نین سومئرلردن اوزو بری آتش چیلیک، شامان چیلیق، توتتم

³⁰⁷ احمد آغا اوغلو، اوچ مدنیت، باکی، مترجم، 2006، ص 37

چیلیک، تک تانری چیلیق، حریستیانلیق، یهودیت، اسلامیت کیمی اینانجلارا باغلی اولدوغو هله ده دارتیشیلیر. اصلینده بو دا چوخ نورمالدی چونکو، بیرینجی اولاراق، تورک میفولوژیسی و کوتله اینانجی حاقدا سیستملی و بوتؤو بیر آراشدیرما یاپیلمامیشدیر. بونا گؤره، "اینانج یوخسا تانری کیم لیگی، تک تانریچیلیق یوخسا، چوخ تانریلیق؟" کیمی سورولارا ننت بیر یانیت یوخدور. ایکینجی سی ایسه، بوگونون اؤزونده بئله، آدلاری سادالانمیش دین و یا اینانج تیپلری نین ایزلری اینسانلاریمیز ایچینده دیری-دیری یاشاماقدادیر. اؤرنک اولاراق، اود، سو، تورپاق، آنا، قورد، اؤلمز روح کیمی آنلاملارین تورکلر ایچینده عزیزلنمه سینه توخونماق اولار. بو سئولیمیش آنلاملارین اسلامدان چوخ اؤنجه یه دایانماسی، قدیم تورک توپولوملاریندا چئشیدلی دین و اینانجلارین اولدوغونو و اسلامین گلیشیله اینانج و اخلاق قالبیتیلاری نین گونوموزه ده ک چکیلمه سینی گؤرمک ده بیک. بو ایزلره دایاناراق، تاریخ بویو آذربایجان تورکلری آراسیندا چئشیدلی دینلرین اولماسی آیدینجاسینا گؤرونمکده دیر. بو دا او دئمکدیر کی، زامان-زامان توپولوملار ایچینده دینلرین دئیشمه سی اولوملو ساییلیر. آنجاق، دینلرین دئیشمه سیله، اونون ایزلری اولوس آراسیندا چوخ اوزون زامان بیر اخلاق و اردم فورماسیندا اؤز حیاتیینی سوردورور و توپلوم ایچینده بؤیوک ایزلر قویور. سو و قورد اؤرنکلری نین تورکلر آراسینداکی یئری بللیدیر. بو ایکی توتئم حاقیندا ده قورقوددا دئییلیر: (تورکمنجه متنیدن آیینمیشدیر.)

" قازانین، اؤنونه بیر سو گلدی.

قازان: سو تانری یوزونی گؤره ندیر.

من بو سو بیله حابارلاشایین-دیدی.

... "بو قئزئک قوردا دوش گلدی."³⁰⁸

آغا اوغلو، ائیتیمینی فرانسادا آلاکن باتی دونیاسی نین ایره لیلگیش یوللارینی دا چوخ تیتیزلیکله اؤیره نیردی. عؤمرونون بالنیز بیر نجه ایلینی آنا وطنده -شوشادا و باکید- کئچیره بیلن دوشونجه آدمی، همین ایللرده ده اثرمنی لرین وطنه قییماسینا گؤز یوما بیلمه یه رک سیلاحا ساریلیر. میلیتی تجاوا قارشى آياغا قالدیریر. روسلارین آغیر باسقیسینا اوغرارکن، یاخینلاری ساریندان تورکیه یه قاچیریلیر. تورکیه ده گئنیش میلیتیجی آخینینا قاتیلان آغا اوغلو، آتاتورکون ده، سئوگیسینی قازانیر. او، عؤمرونون سون آنلارینا دک میلیتینه گؤره یازیر. باتیلا دوغو آراسینداکی دین گؤروشونون فرقیلی اولدوغونو،

³⁰⁸ ده ده قورقود، قاراجوق چوبانین داستانی/ تورکمنجه، چاپ: آکیرات قورقئن لی، 2005

دوغونون توپلوم حقوقلاری نین گئری دوشمه سی نین باش ندنی ساپاراق تورکلرین دینه باخیشینی اورتاچاغ ذهنیتی آدلاندیریر. او، واختیلا، خریستیان دینی نه ده، بئله باخیشین حاکیم اولدوغونو، آنجاق ان آزیندان دورد یوز ایل بوندان اؤنجه آروپانین بو سورونو یئنه سینى دئییه رک، تورک توپلوملارا دا، او یولو گؤستیریر. بئله اورتا باخیشلی (سیاست آنلامیندا محافیز اکار توتوم) دوشونجه طرزى یالنیز آغا اوغلودا دئییل، عئین زاماندا علی بی حسین زاده، یوسف وزیر زمین چمنلی، محمد هادی، اسماعیل قاسپیرالی، ضیاء گؤکالپ، یوسف آغ چورا، م.ارسولزاده لر ساریندا دا، ایره لی سورولرکن تورک-اسلام دونیاسیندا ایلك جمهوریتین دؤولت ایدئولوژیسینی سرگی دی.

ج. آذربایجاندا قالخمیش داها بیر آیدینلیق حرکاتی بو دفعه گونئی

دن باشلایر. آنجاق، بو فیکیر آخیمی امتی اسلام هدفی داشینجا آذربایجاندا دئییل گئنل اولاراق اسلام دونیاسیندا سیاسیال هدفه چئوریلیر.

1890-جی ایل تنبه کی حرکاتیلا شییه مذهبی اسلام امت چیلیگی ایدئولوژیک یؤنتملی اؤرگودنمه جسارتی تاپیر. آروپانین توتون اؤرونلرینه ال قوماغا اعتراضچی اولان قاجارلارا مخالف سیاستچیلر، روحانیلره سؤیکنه رک اونلاردان شرعی بایکوت طلب اندیرلر. آیت الله لار ساریندان فتوا گلینجه، میلتن واحد بیر ایدئولوژیک چتیری آلتیندا بیرلشمه سی گرچکله شیر. توتون حرکاتینی بلکه ده قاجارلارا قارشى اولان ان سرت شیعه-فارس بیرلشمه سی حساب ائتمک دوغرو اولار. بو دوغوش، مشروطه حرکاتیندا دا شیعه-فارسچی اعتراضلاری فورماسیندا اؤزونو گؤستیریر. توتون حرکاتی نین آپاریچی مجتهدی نین میزه حسن شیرازی اولماسینا باخمایاراق، بئیین و دوشونجه رهبری سید جمال الدین اسد آبادی ایدی.

سید جمال الدین اسدابادی (1836-1897) اسلام دونیاسی نین گوندن-گونه اینسان و توپلوم طلبلری قارشیسیندا عاجیز قالدیغینی گؤرونجه، چرخیش یولو آختارماغا باشلادی. او، مسلمان اؤلکه لری قاریش-قاریش گزه رک مسلمان دؤولت و توپلوملارینی اسلام قارداشلیغینا چاغیریر. اونون، باتی دونیاسینی اؤیرنمک هوسی، بؤیوک آنادا باتی فلسفه لرینی بیلمه سینه و بؤیوک آروپا بیلگین لريله تانیشماسینا ندن اولدو. او، امت-ی اسلامین حرکتسیزلیگینی اسلامین بطن ینده دئییل، لایقسیز حاکیملرده آختارماغا چالیشیردی. جمال الدینه گؤره، اسلام امتی نین بیرلشمه سی، یالنیز مسلمان دؤولتلری نین اؤز میللی کیملیکلرینه، دؤولت و وطن وارلیقلارینا دایناماقلا اولاسیدیر.

یوخسا، اسیر میلّت و دؤلتدن هنج بیر حرکت اومماق اولماز. سیده گۆره، اسلامین باتی قارشیسیندا آیاقدادورماسی نین یولو یالنیز اسلام معاریف چی لیگی دیر. لاکین بو دایانیشماغی فاناتیزم یولویلا دئییل، آیدینلیقدادجالیشماقلا و خرافاتدان اوزاقلاشماقلا انشلیشدیرمک اولار. اسد آبادی یه گۆره، اینسان اؤز کولتورو و دیلی ایله یاشاییر. بونلار توخونولمازدير. جینسییه³⁰⁹ و ليسان³¹⁰ هر اینسانین واز کنجیریلمز کیم لیگیدیر. هر توپلومون اؤنجه اؤز ایچینده آیدینلانماسی گره کیر. قارانلیق دونیانین اینسانی، یالنیز بیر قولدور. قوللار آزاد دوشونجه نین نه اولدوغونو بئله، باشا دوشمزلر. اینسانلیق بیر حقوق قاوامی و اخلاق سورومودور. بوگون باتی ایله دوغونون ایلیشگیسی چوخ آجیناجاقلیدیر. باتی حاقسیز اولاراق دوغونو بیلیمه قارشى اولاراق سوچلايیر و بونون حیرصینی اسلامدان چیخارماق ایسته ییر. باتیلیلار اسلامین یالنیز بیر اوزونو، عرب چی لیگینی گۆرمک ایسته ییرلر. حالوکى، اسلامین دونیا وئرديگی بؤیوک شخصیتلری واردیر. بیزیم اوزه ریمیزه دوشن، اسلامین دوغرو اوزونو گۆسترمکدیر. بونا ایسه، کؤنوللو بیرلیک گره کیر. آروپا بیلیمی بیرلشن دورومدا، نندن اسلام علمی بیرلشمه سین؟

س.ج. اسد آبادی اؤز دوشوندویو چاره یولونو وحدت-ی جینسییه فلسفه سی و اتحاد-ی ليسانین ماهییتی حقیقیه سی آدلی یازیسیندا، مسلمانلارین بیرلشمه تملینی دیندن داها چوخ اولوسال کیملیکلرین سیاسی بیرلشمه سینده آختاریر. اونون، وحدت-ی جینسییه نی، میلتر بیرلیگی و اتحاد-ی ليسانی، دیلر اتقاقی کاراکترینی عینی له اؤزوندە داشییر. او، عثمانلی دؤلتی نین سونلارینا دوغرو گئندن ایلرده کی اوستن یارانان رفورم کاراکترلی 2-جی مشروطه نین تورکیه یه بیر یارار گتیرمه جگینی وورغولاییر. او، بئله دوشونور کی، موجود شرطلر ایچینده مشروطه نین اولماسی دوغرو دئییلدیر. نییه کی، ایکینجی عبدالحمیدین تورک دیلی نین ضعیف دوشمه سی چاغدا مشروطه اولایینا گیرمه سی تورکیه اوچون چوخ اولومسوز حالار یاراداجاقدیر. اونون سلطانا وئرديگی اؤنری بوندان عیبارت ایدی کی، مشروطه دن اؤنجه امپراتورلوق چمبرینده ازیلمکده اولان تورک دیلینی باشقا دیلترین تاثیریندن قورتارماق گره کیر. چونکو، تورک دیلی عثمانلی امپراتورلوغونون دیرگی و اومورقاسیدیر. شیخ جمال الدین له، ع. آغا اوغنونون پاریسده گؤروشلری ده. آغا اوغلو طرفیندن بؤیوک بیر اولای ساییلیر. شیخین دئوریمچی روحو، بوتون اسلام دونیاسیندا مسلمانلار بیرلیکلری نین یارانماسینا سبب اولور.

³⁰⁹ میللیت

³¹⁰ دیل

او، استانبولا گلندن سونرا داها يولچولوغا مئیل گؤسترمیر. عثمانلی سلطانی نین اونا باغیشلا دیغی ائوده چوخ ساییلی فاناتیک لرینی قبول ائدیر. اولارلا اؤرگودلنمه و ائمت چیلیک اؤنریلری ایره لی سورور. قاجار ممالیکی محروسه سینده یارانان اسلامی اتفاق اونون تعلیمات لاری آلتیندا گئنیشله نیر. ترورو دیره نیشین واز کئچیریلمزى حساب ائدن شیخین فاناتیکلری ده، بو یولو سئچیر و اؤرگودلنمه لرینی بو فورمادا ایره لی سورورلر. شیخ چیلر، 1896-جی ایله رضا کرمانی آدلی بیرسی ایله ناصیرالدین شاه قاجاری ترور ائدیرلر. ترورچو توتولاندان سونرا سید ایله استانبولدا گؤروشونو و اوندان امیر آلدیغینی دئییر. شیخین ایمیحینه آغیر ضربه اولان بو اعتراف، سلطانلا اونون آراسیندا اولان سیجاق لیغی سویدور. شیخ بو اولایدان 1-ایل سورا آغیر خسته لیک اوزوندن اؤلور و استانبولون ماچکا قبریستانلیغیندا گؤمولور.

گنللیک له، 19-جو یوز ایلیک، بیر معنالی اولاراق روس امپراتورلوغونون تورک دؤولت و توپولملارینا غلبه چاغیدیر. اعتراف ائتمه لی بیک کی، بو غلبه نین میلیمیزین کؤله دوشمه سینده، تورک اخلاقی نین سیخینتی یا گیرمه سینده بؤیوک رولو اولموشدور. بو ایللرده توپلوم ایچینده یارانمیش آغیر بوشلوقلارین یئرینی اؤزگه گیریشیم لرله یاناشی هم ده، صفویلردن اوزو بری گئنیشلنمیش "شیعه مرثیه چیلیگی" و اوندان توره ن چئشیدلی کولتورل، پولیتیک، اکونومیک، سوسیال و اخلافسال خورافات چیلیق لار آلمیشدیر. دنیا دورد نالا ایره لی چاپارکن، آذربایجان تورکلویونون دارالمیش دونیاسی یالنیز کنترول اولموش روسچولوقدا و گئنیش تابانلی شیعه لشمیش عربچیلیک و فارسچیلیقدا سیخیلیب قالمیشدیر. آذربایجانین گئنیش اراضیسی شیعه امام اوخوللاری نین (مدرس) چمبرینده اولموشدور. سؤزسوز کی، بو اوخوللارلا یاخینلاشماق دا هر عایله نین ایشی دئییلدیر. یالنیز یوزده سی چوخ آز اولان اوشاقلارین بو مکتبلره گئتمک ایمکانی اولوردو. بو دا، او دئمکدیر کی، مدرن دؤولتین اولماماسی اوزوندن بییه سیز قالان کوتله نین شیعه خرافاتینا تسلیم اولماسی تکجه سئچنک ایدی. ائله، محض بو چاغلاردا تورک تاریخی نین ان درین چالارلاری اوزه چیخمیش، ایستر آذربایجان، ایستر تورکیه. ایسترسه اورتا آسیاداکى داغینیق تورک توپولملاری ساوادسیزلیق چیزگیسی آلتینا دوشموشلر. بونا باخمایاراق، توپلوم ایچیندن چیخان آیدینلیق حرکاتی دا، بوتون اولومسوزلوقلارلا یاناشی وارلیق گؤستیردی. آذربایجانین بؤلونمه فلاکتی، توپلومون آجیناجاقلی یاشامی، قاجارلارین دانیلماز باجاریقسیزیغی، آیدینلیق حرکاتی قارشیسیندا بؤیوک انگلرین یارانماسینا ندن اولسا دا، آیدینلیق ساواشچیلارینی سارسیدا بیلمه میشدیر. همین آیدینلاردان بیرى اولان شبسترلی م.ع. معجز، گونئین توپلومسال اخلاقی قارشیسیندا

اولان سورونلاری بئله تصویر ائدیر:

"میلتین دردی جهل و غفلتدیر
 چاره سی علم ایله صنعت دیر
 خالقیمیز مردی با کیاست دیر (لایقلی کیشی)
 گلر آخر زیانه، اینشاللاه! (دیل)
 اوخودار نوجاوان اینسانی (یئنی بیتمه)
 عالیم ائیلر قیزی و اوغلانی
 اولار همره زمانی تولانی (بیرلیکده-اوزون زمان)
 عؤمرو هم شادیانه، اینشاللاه! (سئوینجک)

...

یئری ماشین ایله سؤکر زارع (کینچی)
 خرمنی علمیه دؤیر زارع
 قازانار خئیلی سیم-او-زر زارع
 ایشله مز مفتی خانه، اینشاللاه!

...

فهله-و- رنجبر گئدر درسه
 روزنامه آلیب چوبان گلسه (قرئت)
 اولار هم کریلایی تۇحفه نیسه
 آشینا هر زیانه، اینشاللاه!
 او زامان خالق شادیمان اولاجاق
 کی وطن "مادری زبان" اولاجاق (انادیللی)
 اوندا "تهرانلی" ناگران اولاجاق (تدیرگین)
 اهلی آذربایجان، اینشاللاه!..."

20-جی یوز ایللیگین باشلانغیجی ایله گونئی آیدینلاریلا تورک قاجار حاکیمیتی
 نین آراسی داها دا آچیلماغا باشلامیشدیر. یوسودا³¹¹ گوده ن فارس سیاستچیلی، م. ع.
 قاجارین باجاریقسیز اقتداری، میلتن آجیناقلی دورومو و قاجارلاردان اومیدسیزلیگی،
 عصرین اوللرینده آذربایجانین بؤلونمه سی، قاجار تورک دؤولتی نین گوندن-گونه

³¹¹دوزاقتا

فارسلاشماسی، آذربایجانلا دؤولت آراسینداکی درین قارشى دورمانین تمل ندنلری اولسا دا، روسیا و اینگیلتره دؤولتلری نین تورک دؤولترینی بؤلگه دن سیلمه سیاستی ده، آیریجا سبب ایدی. سؤزسوز کی، بو آرادا، میلتن بوتون یاشام و اردمی زده لنمیش، دؤولتله میل آراسیندا اولان-قالان اخلاق سال باغلار دا بوتونلوکله قوپموشدور. میلتن درد و سیخینتیلارینی دیله گتیرن م.ع. معجز، بو دوشمنچیلیگی و قاجارلارین توتومونو بئله دیله گتیریر:

['...دیلم تورکی، سؤزوم ساده، اؤزوم سهباهه دیلداده،

منیم تک شاعیرین البت، اولار کاساد بازاری.

دونن شعر ایله بیر نامه آپاردیم شاهی-ایرانه،

دئدی: " تورکی نمی دانم، مرا تو بچه پنداری؟ "
(تورکجه بیلیمیرم منی اوشاق ساندینمی؟)

اؤزو تورک اوغلو تورک، امما دئییر تورکی جهالتدیر،

خدايا، مضمهیل قیل تختیدن بو آلی-قاجاری!

اومیدین کسمه، معجز، یاز آنان تعلیم ائدن دیلده!

گزه ر بیر ارمغان تک دفترین بیل چین و تاتاری.³¹²

1905-جی ایلدن باشلایان مشروطه حرکاتییلا، گرگین اولان میلته دؤولت آراسی، درین قارشى دورماغا چئوریلدی. آذربایجان و قاجار حاکیمیتی امپئریاچی روسیا، اینگیلتره سیاست لرینین دوزاغیندا چابالارکن، فارسلا بوتون گوج اورقانلارینی اله کنچیرمکله اوغراشیردی. آرتیق میلتن نه اولاجاغی کیمسه نین اوموروندا دئییلدی. بیر-بیری نین جانینا دوشن تورکلر، برده آرخصیندا اولان دوشمن اویونلارینی گؤرمه دن یالنیز کندی قویولارینی قازماق یولوندا جانلا-باشلا چالیشیردیلار. آذربایجان مشروطه چیلری و مشروطه دوشمنی ساییلان قاجار حاکیمیتی آیاقدان دوشرکن، پوسودا گودن فارسلا، یوموشافجاسینا تهرانا و روس اوردوسو ایسه، گؤیلو-یئرلی بومبالارلا تبریزه گیردیلر. مشروطه فهرومانلاری زورلا تهران قتل گاهینا ایته لندیلر. روس اشغالچیلاری آذربایجان تورکلرینی داها دا آشاغیلاماق اوچون، شیعه لرین ان کدرلی گونو ساییلان عاشورادا، میلتن دینی مجتهدی و آغ ساقالی، ثقة الاسلامی و مشروطه مواهیدلرینی داردان آسدی. آذربایجان بیر داها روس دوشمنلیگینی گوجدن دوشموش جانی و روحویلا دویدو.

³¹² میرزه علی معجز. شعرلری، باکی، اوسکار نشریاتی-2007.س.67

مشروطه نتیجه اعتباریله، فاشیست فارس رژیمی نین ایش باشینا گلمه سینی، بوتون آلانلاردا فارسلا رین قوللوغوندا اولان تورک حاکیمیتلری نین سونا ارمه سینی، آذربایجان تورکلو یونون میلی کیملیک بیچیمی و اولوسال اخلاقی نین پوزولماسینی، میلتن ایسه داها دا دلیل گونه دوشمه سینی ساغلا دی.

مغلوب مشروطه ایله، میلتمیزین باخیش آچیسى دا، بؤیوک آلاندا دئیشدی. کیشی سل مادّی منفعت لرین توپلوم چیخارلارینا اوستون کسيلمه سی اؤن پلانا چیخدی. اولوس اخلاقی میز درین بحرانا سوروکله دی. آذربایجانان تهرانا و فارسستانا ساری بؤیوک کؤچلر باشلا دی. کوتله اؤز قارا طالعی نی یاشارکن، آیدین کسیمده ده، ایرانچیلیق مئیلی گئنیشلندی. تورکلرین ضعیفه مه سیله، میلی آلچاتمالار خیز قازاندی. تورکلرین تاریخی، دپلی، کولتورو، اولوسال کیم لیگی سرعتله ساختالاشدیرماغا اوغرادى. فارس حيله کارلاری دپلیندن، اولوس باغلاریندان اوزاقلاشمیش تورک کؤکنلی آیدینلارین اؤز اولوسونا و میلی وارلیغینا قارشى دوردورماسینی باجاردی. بیلگی و سیاست ساحه سینده فارسلا ران فات-فات اوستون اولان فارسلاشمیش تورکلرین آذربایجانین محوبنه هدف لشمیش چابالاری فارسلا ر طرفیندن مالی له شیردی. فارسلا رین الینده اولان تبلیغات و مطبوعاتین بؤیوک چوخونلوغو بو یازارلارا وئریلمیشدیر. مانقورتلاشمیش و اؤز سوی کؤکونه قارشى ایره لیگن بو آیدینلارین پوپولار اولماسیلا، تورک دوشونجه آلانى بؤیوک اؤلچوده دارالمیش و آذربایجان تورکچولوگوندن قاجیش سوره جی یاریشا چئوریلیمیشدیر. توپلوم ایچینده وطن آنلاییشی نین دئیشمه سیله، اخلاق کیم لیگی ده دئیشمه یه اوغرامیشدیر. طایفا، دین و فارس ذهنیتیه حاکیملیک ائدن قاجار تورکلری، اللرینه بالتا آلاراق اؤزه لری نین و تورک میلتنی نین کیملیک کؤکونو قازماقدایدی. بؤیوک مؤ جوزون قاجار شاهینا بیر دیلداش ارکؤیونلوگو ایله دپلکجه گؤتورمه سی نین تابلوسو اولان آشاغیداکی سؤزلره دوشونرکن ندن بئله دوروما دوشدیوموز آپ-آیدین گورونور.

[دئدی: "تورکی نم یدانم، مرا تو یچه پنداری؟ "

اؤزو تورک اوغلو تورک، امما دئبیر تورکی جهالتدیر،

خدا یا، مضمهل قیل تختیدن بو آلی-قاجاری!

اومیدین کسمه، معجز، یاز آنان تعلیم ائدن دپلده!]

بو یوندوروق آلتیندا ازیلن اولوسال اخلاقین قورتولوش یولو:

دئوریم و ائوریم!

بو یولون اورتاسی یوخ!

یا:

کؤله غالب، قول تکین سورونمک!

ویا:

کؤله لیگی اؤلدوروب اولو پاشاماق!

کؤله غالب، قول تکین سورونمک! بو آنلامی داشییر کی، صفوی لرده تملی آتیلیمیش، قاجارلارین سونونا دوغرو بیر دؤولت سیستمینه چئوریلیمیش سیاسال شیعه چی-فارسچی دوشونجه یه تسلیم قالماق! بو، آپ-آچیق قوللوق فلسفه سیدیر. بو قوللوق فلسفه سی، اؤز ایچ جهلیندن دوغموش میلّت آلتی و میلّت اوستو قارانلیق موتلعیدیر. وطنسیزلیک آنلامی نین گرچک اوزودور. گونوموز اعتیباریله، بئش یوز ایللیک بیر زامان ایچینده وطنیمیز هارادیر و اونون تاریخسل کیم لیگی ندر سوروسو قارشیسیندا بیر داها سوسقون غالب، اؤز آدینی دیله گتیرمکدن چکینمک دئمکدیر. ایستر گرچک چی اولوب وار اولان کؤله دورومونو قبول ائتملی، ایستر یوخ، من بؤیوکم اسلوقانی آتماقلا ائی وای - هارای سالالیم! نه اولورسا - اولسون، وار اولان دوروم گؤز قاباغیندادیر. نه اولورسا- اولسون، بو دوروما راضیلیق وئرمک آپ-آچیق بیر کؤله لیک پسیکولوژیسیدیر. بیر باشقا آنلاملا، گونئیله (آذربایجان)، ایران ایلیشگیلری مغلوبلا غالب ایلیشگیسیدیر. بیله-بیله بو ایلیشگی نین سوئرمه سینه یاردیمچی اولان هر هانسی آذربایجان تورکو، کیم اولماسیندان آسیلی اولمایاراق بیر اخلاقسیزلیق سیمگه سیدیر.

بو کؤله لیک سیموللاری ندر؟

(آ) چوخ پارا قازانماق اوچون اسیر وطنینی دئییل، ایرانچیلیق عشقیله دؤولت بودجه سینه یاردیمچی اولماق آماجیلا ساییسز-حسابسیز وئرگی اؤده مک، اؤزونو دؤولت یانیندا یاخشى وطنداش گؤسترمک.

(ب) آذربایجان تورک اؤیرتمه نی نین اؤز آنا تورباغیندا کندی میللی کیم لیگینه قارشى خابین جه دیره نیش گؤسترمه سی، دوشمندن داها دوشمنجه سینه فارسچی

لیغی تورک بالاسی نین قافاسینا یئرلشدیرمک.

ج) مسجیدلرده، اورقانلاردا و دؤولت مرکزلرینده آذربایجانین قورتولوشو یولوندا فعالیت گؤسترنلرین ضیدینه پلان تۆکمک. اونلارا قارشى، تهران ایرقچی رژیمى نین یئرلى قوللاریلا امکداشلیق ائتمک. باشقا دئییمده، اؤز میلتنه و تورپاغینا قارشى میللى دوشمنه جاسوسلوق ائتمک.

چ) آذربایجانلی ایش آداملارینا تهراندا ویا هر هانسی فارسینان یئرلرینده سرمایا قویولوشونا قارشى بؤیوک پونلر وئرلییر. فارسچی دؤولت بو اکونومیک سیاستله آذربایجانین بوتون آلانلاردا یوخسون قالماسینا یول آچیر. رژیمین بو سیاستینه تسلیم اولاراق یوخسول میلتنیدن قازانان وار-کارینی فارسینانین آبادلاشماسینا یاتیران شخص اولوسال کیم لیگینی دوشونمه یهن بیر کؤله دیر. او، اؤز مظلوم میلتنیدن قوپاراراق فارس میلتنه بیر خیدمتکارلیق نومونه سی سرگیلییر. اونون وطنسزلیک پارامئتری اولدوقجا دریندیر. حتّی، آیر بو یاتیرمین گیزلی نیتی آذربایجان قورتولوشونون آماجی اوغروندا اولسا بئله، اونون اخلاق دایاقلاری اوزه رینده آرخاین اولماق اولدوقجا سورغو اشارتی آلتیندادیر!

خ) بیر آذربایجانلی تورک ایدمانچی، صنعتچی، سیاستچی، بیلیم و بئین آدامی هابئله بونلار بزر یاشام آلانینی ائتگیلندیرن هر هانسی سویداش، اؤز میلتنی نین آغیر دورومونا اعتیناسیزلیق ائده رک بوتون پروفنسیونل ایمکانلارینی شوونییست دوشمین قوللوغونا سونارسا، اخلاقسیز وطنداش سایلییر. لاکین، بو خیدمتلر قارشى سیندا وطنینه، میلتنه دولایى یوللارلا یاردیمچی اولارسا وار اولان دوروما گؤره، بورجونون بیر آزی دا اولسون بئل اؤدئمیش اولور.

ح) اؤرنه یین، مرندین نام گؤیگینده یاشارکن اؤز بالاسیلا فارسجا دانیشماق تورک میلتنه، آذربایجانین طالعیینه ائدیلمن ان جاهیل خیانتدیر. آنجاق، بیر چوخ حاللاردا خاین لیق یاپان سویداش نئجه یازیق اولماسینی بئله بیلمه ییر. بو بیر جهالت اؤرنگیدیر. بئله وطنداش کیم اولورسا اولسون، ساوادلیسی خاین جاهیلدیر. ساوادسیزی ایسه یالنیز، جاهیلدیر!

د) اؤز کیشی سل چیخاری اوچون سوی داشلاری ایچینده اویوشدوروجو ماده ییماق و یا ناموس دللال لیغی ییماق اولوسال اخلاقا قارشى باشقا چیرکین لیک نمونه سیدیر. بو اینسان دیشی داورانیشین یالنیزجا اؤز اولوسونا دئییل، بوتون بشریت قارشى اولان جینایتدیر. یازیقلار اولسون کی، آدینی ایلاهاتا باغلايان فارسچی رژیم، اؤز قارا عؤمرونو سوردورمک یولوندا اولکه نین بؤیوک گنج کسیمینی اویوشدوروجو دوزاغینا

سالماق اوچون الیندن گله نی اسیرگمه بیر.

ذ) کیمسه یه گیزی دئییلدیر کی، گونئیلی یازارلاریمیزین هامیسی یالنیز فارسجا انییتیم آلمیشدیلر. بو یازارلارین بیر کسیم یازچیلیغا باشلارکن فارسجانین ائتگیسیندن قورتارماغی، اؤز آنادیلینده یازماغی هدف گؤتورموشدور. بو یازار و دوشونور کسیم ین فارسجا یازیلاری اولسا بئله، اوستونلوگو دوغما تورکجه اولوشدورماقدادیر. آنجاق، باشقا بیر کسیم ده وار کی، بوتون اولوس و وطن گرگینه قارشى اعتیناسیزلیق ائده رک فارسچیلیقدان واز کئچمک ایستمه بیرلر. یازار، بیر توپلومون گوزگوسودور.

بو قونویا دئیشیک آچیدان باخالیم:

دونیادا گنیش چاپلی مرکز کیتابخانالار واردیر. بو کیتابخانالاردا هر دیل بیر میلتنین سوسیال-کولتورل وارلیغی نین تمل ایزی اولاراق اؤزه ل بؤلمه یه مالیکدیر. آذربایجان دا، بیر تورک وارلیغی اولاراق بو بؤلمه لرده پای صاحیبیدیر. زامان-زامان گرکن حاللاردا بو کیتابخانالارا باش وورور، ایسته دیگیم کیتابلاری بورج آلام. تاریخ حاقیندا بیر نچه کیتابا احتیاجیم وار ایکن، دوکتور زهتابی نین تاریخ کیتابینی آذربایجان بؤلمه سیندن آلدیم. آنجاق، دوکتور رییس نیا نین کیتابینی ایران بؤلمه سیندن آلامق زوروندا قالدیم. چونکو، زهتابی نین یازدیغی کیتابین دیلی تورکجه اولدوغو اوچون آذربایجان بؤلمه سینده، رییس نیا نین ایسه کیتابی نین فارسجا یازیلدیغینا گؤره ایران بؤلومونده یئرلشمه سی گره کیردی. دئمک، زهتابی آدی آذربایجانى تمثیل ائدرکن، رییس نیا نین آدی ایرانى نماینده لیک ائدیر و سایر.

یوخاریدا سادالانمیش اؤرنکلرین یاشاماسینا بویون آیماک، "اه، منه نه!" کیمی ایفاده لرین آلتیندا یاتماغین آنلامی، یالنیز قوللوغا هه دئمکدیر. سؤزسوز کی، بئله بیر توپلومون یوخ اولماسی قاجیریلمازدیر. اؤزلوگوندن بیگانه، اؤزلوگونه بیگانه، اؤزگه لیگه سجده لی، چینگنه بیر توپلومون سونو یالنیز قوللوچولوقدور.

بو بؤلومله باغلی آردی بیر نچه سؤز:

کئچمیش قارانلیقلارا ایشیق ساچماق کیمی، بیر ده، گله جگی آخترماق اخلاقچیلیغی واردیر. بو ایکسی نین یان-یانا دورماسیلا میلتمیزین قورتولوش اوفوقلری گؤرونه جکدیر. البته کی، کئچمیشین کیمیکلری (سوموکلری) اوزه رینده گله جک فورولماز! کئچمیش، بیر میلتن تاریخ آنلایشینی بیچمئلندیرمک اوچون گره کیر. تاریخه

دوبارلی لیق، بیر حاقا صاحب چی لیک دئمکدیر. اولوسون اؤزگوه نینه بییه نلمه سی نین ساده جه معنوی یؤنو تاریخله ایلگیلیدیر. بیر کمیگی، مازدان آلاق بو منیم تاریخیمدیر. دئمه سی، چوخ گولونج اولا بیلر. او کمیگ³¹³، بیر اینسان وارلیغی نین قالینتی سیدیر. آنجاق، او کمیگین هارادا، نئجه، نه آدلا، هانسی کیملیکه یاشاماسی تاریخدیر. باشقا آنلاملا دئسک، گونوموزه یانسی یان وارسا تاریخدیر. یوخ سا، تاریخ دئییلدیر، یالیز کئچمیشدیر، اؤلو کئچمیش! تاریخ، کیمسه لرین کؤنول ایسته بیله بللی اولونمور. اونو بللی ائدن تاریخ بیلیمی، بولاندیرانسا تاریخ بیلیم آداملاردیر. لاکین اونو آنماق ویا اونوتقانلیغا چکمک نه بؤیوک اخلاقسزلیقدیر. تاریخ بوتون آغ-قاراسیلا بشریتین علیله یارانمیش بشری ارثیه دیر. یارانمیش بو تاریخین چئشیدلری ده ساپاگلمز قدر چوخدور. اینسانوغلو آمئریکادا اوتوروب ژاپونین تاریخینی بیلیمک اوچون میلیاردارلار پارا خرج ائدیر. بیر کمیگین تورپاق اورگیندن آلینماسی اوچون بوتون اینسان بیلیمینی سفیر ائدیر. بیر یئنیلیک الدهه ائدیلینجه بؤیوک قوتلامالار وئرلیر. الدهه ائدیلن یئنیلیک اینسانلارین دوشونجه سینده و باخیش آچیلاریندا بؤیوک دئییشیک لیک یارادیر. هله او الدهه ائدیلن یئنیلیک صاحیبی اولان اؤلکه یه داها بؤیوک قیوانج قازاندیریر. طبعی کی، بونلاری هامی بیلیر. یالیز ذهن حاضرلیغی اولسون دییه بیر داها خاطرلاناتماق ایسته دیم. بو باشلانقیدان آماج ندر؟ جوابینا گنجه لیم. حقیفته گلینجه صفویلرین ایش باشینا گلمه سیله، آذربایجان تاریخی نین یؤنته می آغیر چکیشمه لره توش گلیمیشدیر. آنادولودان سورونلو آیریلان صفویلرله عثمانلی حاکیملرین سوپو هنج زامان بیر آرخا آخمامیشدیر. بو ایکی تورک کؤکنلی دؤولتین آراسیندا سوره کلی یاریشما حیرصی هر ایکی دؤولت وطنداشلاری اوچون فلاکت یاغدیرمیشدیر. عثمانلی اوردوسونون سوره کلی آذربایجانا گیرمه سیله بو دومینانت مرکز اؤنه مینی ایتیرمه یه باشلامیش، حاکیمیت سارایلغیندان دوشموشدور. ایش بورادا بیتمه میش، حرپی بؤلگه کیمی داینامدان ساواش مئیدانینا چئوریلیمیشدیر. بو اوزدن گون به گون تابدان دوشموش، لیدرلیک کاپاسیته سینه یئری دولماز ضربه لر دیمیشدیر. بونون تاریخ یانسیتماسی بوندان دا بتر اولاراق فارس (ایران) و تورک (تورکیه) یازارلارینی دا بیر-بیرینه قارشى سرت چیخیشلارا سؤوق ائتمیشدیر. فارس یازارلارین بو قونو اوزه رینده تام پلانلی حرکت ائتمکلینه قارشى تورک یازارلاری اونلارین دوزاغینا دوشه رک تورک کؤکنلی صفویلری، افشارلاری /نسبتن/ و قاجارلاری قوندارما ایران کؤکنلی و فارس حاکیمیتی کیمی گؤستمیشدیرلر. چوخ اوزگونلوقله، بو باخیشین تورکچو یازارلارینا دا حاکیم اولماسینی گؤروروک. گؤک الپ، آتسیز، آغا اوغلو، قاسپرالی، امین

زاده، اؤزدک و بیر چوخ تورکلوقلارین تاریخ آنلایشیندا آزاجیق افشار تورکلری تئرمینی گؤرونسه ده، صفوی، قاجار تورکلری کیمی تئرمینلره ویا تورک دؤولترلی نین آدینا راست گلکم ممکن اولماییر. و یا ان آزیندان من گؤرمه میشم دییه بیلرم. نندن بئله دیر سورغوسونا گلینجه، اولای لارین باش لیغینی صفوی لرین تصوف طریقتی نین آنادولودا شیدت اویقولاماقلا یایغینلاشدیرماق چاباسیندا آختارماق اولار. اصلینده بو اولایلارین باشلاماسی زمانیندا اسماعیل صفوی آدیندا بیر اوشاق آنادان اولمامیشدیر. آنجاق، درین مذهب کینی نین اوزانتیسی گنج شاه اسماعیل چکیلرکن ایکی تورک حاکیمی نین جهالتی آلولاندى. اتله آلوو کی، آذربایجانین بوگون ده جانینی یاخماقدادیر. یعنی 1514- جو ایل چالديران مئیدان ساواشیلا باشلايان 1823-جو ایل ایکی اوردونون آياقدان دوشمه سیله سونا اردی. 309-ایل سوئره ن بو بیتمز نیفرت ایللرینده 14-بؤیوک ساواش اوز وئردی. سویداش سویداشا قییمادی. هر ایکی طرفدن میلیونلارجا تورک اینسانی هلاک اولدو. ایکی تورک دؤولتی داباندان دوشه رک روس امپئراتورلوغو بؤلگه نین مطلق آغاسی اولدو. سون قاجار-عثمانلی ساواشی 1825-جی ایلده هر ایکی دؤولتین آياقدان دوشمه سیله سونا چاتیر. همین ایلین سونلاریندا روس-قاجار و بیر نجه آک سونرا روس-عثمانلی ساواشلاری باشلايیر. روسلار گونئیدن تبریزه، گونئی باتی دان ایسه، آنادولویا گیریرلر. تبریزدن تهرانا، آنادولودان ایسه استانبولا دوغرو یاخینلاشارکن هر ایکی تورک دؤولتی تورک دوشمنی امپئراتورلوغو قارشیسیندا تسلیم اولورلار. 1828-جی ایلده روسلار تورکمنچای، 1829-جو ایل ایسه، اندیرنه آنلاشمالارینی ایکی تورک دؤولتینه امضالادیرلار. ایکی تورک دؤولتی تورک میلتنه قارشى ممکن اولان ان جینایتچی داورانیش سرگیله دیرلر. بودور کؤله لیکدن دوغان بیر اولوسال چؤکوش گؤروتتو!³¹⁴

داها اوزوجو بیر حال دا، بو 300-ایلیک اوتانچ وئریجی ایللرده اولان تورکیه نین تاریخ و سیاسال ادبیاتی نین باخیشیدیر. بو ادبیاتین غالب یؤنتمی آزدیریجی و گرچکلیگی اورتوک آلتیندا گیزله مکدیر. تورکیه تاریخ آلتیندا بو ساواشلار ایران-عثمانلی ساواشلاری آدیلا ننت له شیر. ایرانلیلار دوشمنلریدیر. تورکلر (عثمانلیلار) دوشمنلری آغیر چؤکه تمه لره اوغراتیرلار. عثمانچیلیقدان قایناقلاانان بو تاریخسل یؤنته مین سونوندا ایران طرفی نین فارسلا رباغلانماسی، ایران یعنی فارس ذهنیتی نین آشینماسی اورتایا قویولور. بو تاریخی اؤرنک یئنیئتمه تورکون قافاسیندا ایراندا فارسلا رباشار دوشونجه تملی آتیلماغا باشلايیر. بو دوشونجه نین قوشاق-قوشاق؟ (نسپل نسپل) دولاشماسی

³¹⁴ بو ساواشلار حاقدا آرتیق بیلگی آلماق اوچون مراجعت اندین 1. آدسیز، ماکاله لر-1، بایسان، ایستانبول. 1992. ص.81.85. 2. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl-Iran_Savařlari)

نین نتیجه سینده ان آچاق تاریخسل اخلاقسیزلیق اوز وئریر. بئله کی، بیر میلّت وارکن یوخ ساییلیر. کیچیک بیر میلی وارلیقسا، اؤز جهالتیمیز اوزوندن غالب و دومینات چوخونلوق کیمی گؤستریلیر. بو حاقدا "ناهاک آدسیزین" گونئی آذربایجان حاقیندا بیر دنیمینه توخونورام. او دئیر: "...کومشوموز ایراندا یاشییان تورکلری آز تانیوروز. آز تانیدیغیمیز بیرشنی دئییل، یالنیش تانیوروز. بو یالنیش دوشونجه لری سیلمک ایچین بو کیتاپ گیبی بیرچوک کیتاپلارا داها احتیاج واردیر.³¹⁵ ائوریم سل لیک (تکامل لشمک) و دئوریم سل لیک (مطلق چئوریمک) ایکیلیگی تئوریزی، اینسان و توپلوم اخلاقینی یوکسکلره قالدیراجاق ایکی قانادلی قوش میثالیدیر. نه موتلو کی، گونئی آذربایجان میلی حرکاتی نین چاغداش دورومو بو ایکی قانادین اوزه رینده یئرلشه رک ایرانچیلیق و عریچیلیک کوله لیگینه سون وئرمک یولوندا ایره لپله مکده دیر.

کوله لیگی اؤلدوروب اولو یاشاماق! بو آنلامی داشییر:

اینسانیمیزی کوللندیرن بیرینجیلره قارشى دئوریمچی اولماق گره کیر. یعنی، اورتاچاغ اساسلارینا قارشى چوخ گنجیشمیش بیر اینسانلیق، اؤزگورلوق و تورکچولوق ساواشینا گیرمک لازیمدیر. گنجلیگیمیزین سون ایبلرده اورتایا قویدوغو اؤزگور و آزاد ایراده نین تمیلنده قولچولوغا قارشى آچیق ساواش ائيله می دایانماقدادیر. اولوسومزون گنج کسیمى نین ایره لی سوردویو دئوریم سل و ائوریم سل ساواشین آماجیندا یالنیز ایرانچیلیق دئییل، هم ده، عرب چی لیک آنلایشینا سون قویماق واردیر. بو یولون ان باش شرطی، چاغلا ایره لپله مک و اسکى ذهنیتلره قارشى بیلیم سل دئوریم یاپماقدیر. دئوریمچیلیک میلتمیزین انتباه یولونون قوروجوسودور، کسرلی ساوونما سیلاحیدیر. چونکو، اؤزه ل خیصلت ینه، دونیا گوروشونه و دینسل یاپی سینا گوره، فارس رژیمى هر اعتیراض سسینی آلاها، دینه، دینی اورقانا، دین حاکیمیتینه باغلا یاراق اینسانلارین آزاد دوشونجه سینه، اینسان کیمی داورانیشلارینا هتچ جوره ایمکان وئرمه ییر. بو اعتیراض آکسیالاری سیاسال، صنیف سل و اولوسال آیرینتی لیق داشیمادان، ایران اسلام آنایاساسینا گوره، آلاها ساواش ائیلمی کیمی نیته لن مکده دیر. یعنی اینسان مطلق مقلید و جاهیل اولمالی، مطلق جهل حاکیمیتی نین قولوغونو قبول ائتملیدیر. دین و ایرق ایدئولوژیسینه باغلی اولان فارسچی حاکیمیتین اینسانلیقلا ایلیشگیسی نین ماهیتینه گوره، وطنداشلیق حاقی، دین حاقیدیر. بو حاقین ایسه بیر ائنتولوژیک کیم لیگی واردیرسا، فارسچیلیقدیر! وطنداش ساییلان کیمسه، یا بونو بئله کی وار قبول ائتملی ویا

³¹⁵ آسبیز، ماکاله لر -1، بایسان، ایستانبول. 1992. ص 53-54

یاشام حاقینی ایتمیره لیدیر. تپه دن-دیرناغا سیلاخا ساریلمیش دین رژیمی نین آنلابیشینا گۆره، اصلینده هنج زامان وطنداش، یوردداش، سویداش کیمی قاوراملارا یول وئرلممه لیدیر. چونکو، سیاسیال اسلام، اۆزه لیلکله شییه مذهبله اسلام، یارانیشیندان بری امتّ چیلیک قاوراملی ایدئولوژیک اولاراق فورمالاشمیش و بو یولدا دینداشلیق آدینا عربیستان سینیرلاریندان اوزاقلاردا میلیونلار اینسانین آجیمادان اؤلومونه یول آچمیشدیر. تبّی کی، هر ایدئولوژیک مکطبعینده اولدوغو کیمی امتّ چیلیک قاورامیندا دا بیر مرکزلمیش حاکیمیت سیستمی نین اولماسی گرکمکده دیر. کئچمیشدن بو ایدئولوژیک مکتبه ائشلیک ائدن عربچیلیک ائتتوسیستمی اولموشسا دا، بو گون ایران آدی آلتیندا هنگومون اولان همان دینسل دؤولتین تن داشی اولاراق فارسچی ائتتوسیستمین ده اورتاقلیغینی یاشاماقدا اییق. گۆروندیو کیمی، امتّ چیلیک ایدئولوژیسی نین تک باشینا دؤولتچیلیک سیستمینه یوکسه لیشی ممکن دئییلدیر. باشقا سؤزله ائتیکسل شووینیست اولمادان امتّ چیلیک تک باشینا سیاسیال هنگومونلوق ائده ائده بیلمز. تاریخده، بیر دؤمینانت میلتن اوستونلوگونه سؤیکنمه دن امتّ چی دؤولتین یارانماسی گۆرونمه میشدیر. چونکی، امتّ چیلیک، سینیر بیلمه یهن، سوی کۆکه دایانمایان ائوتره ن ایلاهياتی کیمی تانیملانیر. ائله بونا گۆره ده، بیر ایلاه ی دایانیشما اولاراق بوتون اینسانلاری اؤزونون هدف کوتله سی حساب ائدیر. بونا گۆره ده، سیاسیال اسلامین مرکزلممه سیله کلاسیک امتّ چیلیک آراسیندا چلیشگیلی دورومون یاراناماسی ایمکانسی اولور. بو حاقدا، ایران اسلام فارسچی رژیمی بیر اؤرنک اولاراق قارشیمیزدادیر. بو رژیمین فارس دوشونجه لی بیر رژیم اولدوغو گیزلی دئییل. رژیم اوچون، سیاسیال اسلاملا امتّ چیلیک آراسیندا بؤیوک فیرق واردیر. رژیمین اؤرونه اؤزه ل اولاراق دین گۆروشو واردیر. اونون تاغیندا ایسه، امتّی واحیده دئییل، فارسلاشمیش ایران-واحیده واردیر. همین اساس اوزوندیدیر کی، آذربایجان میللیت چیلری نین ایران دؤولتچیلیگینه وئردیکلری تانیتم تترمین "فوندامنتالیست فارسچی شووینیست" -دیر.

دین داش لیق و یا امتّ چی لیک سیاسیال اسلامین اورتایا قویدوغو "اسلام دونیاسی بیرلیگی" سیاسی- مدنی ایدئولوژیدیر. بو دانلماز بیر فاکتدیر کی، اسلامین 1400- ایلدن بری بیر چوخلو توپلومدا اولوملو و اولومسوز ائتگیسی اولموش و گئنیش آلانلی ائوتره نسل اخلاق اؤزولو اورتایا قویوموشدور. آنجاق بو اولوشوملارین زامان سوره جینده چاغداشلاشماغا احتیاجی اولان دورومدا، فوندامنتال محافظه کارلیغا اوغراکن گئنیش چاپدا سوسقونلوق یاشامیشدیر. ائله، بو دایانیشمالارا گۆره ده، اسلامین تفکر آلانی دار قاپسامدا قالاراق بوتون اینجلمه لره اولومسوزجاسینا پاناشمیشدیر. بونا گۆره

ده، گنل اولاراق مسلمان کوتله سی ده، دوشونجن گنری قالاراق شدته یؤنه لیک سینیر، انتیقام و دوغو کوپو اولموشدور. آذربایجان، باتی ایله دوغو آراسیندا کۆریو حوکمو داشییان بیر استراتژیک دوروملو اۆلکه دیر. بو اۆلکه نین انتیقراسیا و کولتور پایلاشما گۆچونون یوکسک اولماسینا باخمایاراق باشی نین اوزه رینده دولاشان قارا بولوتلارین ائتگیسیندن اۆزگور اولامامیشدیر. معلوم فیرتینالار باغلامیندا آذربایجان، نه اینکی اسلامین اولومسوز ائتگیسینی اولوملو حاله گتیره بیلمه میشدیر، حتّی، اۆزو ده، سوره کلی اولاراق اویومسوز انگلره قارشى اوغراشماق زوروندا قالمیشدیر. بنله دورومدا، آذربایجان اۆزونون گرچک گوجونو اورتایا قویامامیش، درین پتانسیلینی³¹⁶ قولانماقدا زورلانمیش و گنیش کوتله داغیلماسینا اوغرامیشدیر³¹⁷. سؤزسوز کی، هر میلتن داغیلماسینا ندن اولان ان باشلیچا سبیلردن بیرى ده کۆچدور. کۆچ آخیمینا اوغرامیش بیر اولوسون میللی اخلاقی نین درین چۆکونتورلی، ایکى-اوج قوشاقدان³¹⁸ سونرا تام بیر اولوسال یوخسونلوقا یول آچان عامیله چئوريله بیلر. آذربایجان بو اولوسال فاجیعه نی بوتون بویوتلاری ایله یاشامیش و یاشاماقدا اولان اۆلکه دیر. 1990-جی ایلدن سونرا قوزئیمیزین بو فاجیعه نین بیر آدیملیغیندان دؤنمه سی ایله، گونئیمیزین ده دوروما باخیش آچیسى بؤیوک اۆلچوده دئیشمیشدیر. گونئی ده باسقى آلتیندا سیخیلان پتانسیل یین آزاد اولماسیندا و آیدینجاسینا گوج داغاسینا چئوریلمه سینده ائوریمسل و دئوریمسل ایکى لیگین هارمونیک لیگی تمل رول اویناماقدادیر. یالنیز بو نقطه یه وارینجا، توپلوم ایچینده کی سوسیال-سیاسال پسیکولوژی دئیشر و دوشونجین بوزلاری ارییر. دینامیکلشمه گوجونه بییلنمگی باچاران توپلومون سرعتله گنجلشمه سی، یئنی اوفوقلارین آچیلیشینا، ائوره نسل آاندن سیاست گنیش لییه چاتار. الده اولونان پسیکولوژیک قالخینما دینامیزمی، ایستر-ایسته مز اولوسون دئوریمچی روحا بییه لنمه سینه تکان وئیرر. اینسان اۆزونو یوکسک ساندیقجا، اولوسال کیم لیگی ده اونولا بیرلیکده بؤیومه یه باشلایر. آرتیق، بو آشاماداکی دوشونجه مئیدانی اؤنجه لردن فرقیلی اولاراق فرد و قورویلار حالیندان چیخاراق گنیش توپلوم آنلامی آلمیش اولور. پئکی، بو دورومدا نه ائتمک گره کیر؟ بوردادیر کی، ائوریمدن دوغان میللی ایدئولوگیا، دئوریمدن دوغان کوتله سل اؤرگودلنمه نین بئینی اولاراق اونولا قویولماز باغلانتی یارادیر. اؤز تملی اوزه رینده آياقلانان حرکاتین ایلك محصولو یوخاریلاردا دا دئیلدیگی کیمی اؤزگور اینام و اولوسال اخلاق یوکسه لیشینی گونده مه گتیریر.

³¹⁶ چبخار لارینی

³¹⁷ خالقین داغیلماسینا توش گلیمیش دیر

³¹⁸ نسيل دن

سؤزسوز کی، اولوسال اخلاقین اخلاقسیزلیق چمبریندن قورتولوشونون تمیلینده یئرلشمیش اؤزگور اینامین توپلوما مال اندیلمه سی بؤیوک حزینه لر و اؤزورنی لر ایسته بیر. سوره کلی دوغما و اولوسال بیلیم سل لشمه و بیلگی لشدیرمه بو آغیر یولون دؤنمزلیگینی قارانتیلاپیر. تبلیغاتین اولوسال دوشونجه بؤلومونون گونجللشمه سی، کوتله نین میلی-سیاسی گوجونون آتماسی دئمکدیر.

میلی-سیاسی حرکاتدا اخلاق

میلی سیاسی حرکات، اؤز-اؤزه لوگونده اخلاق و حقوق داواسیدیر. بو داوانی سیاسی اوپونلارا فدا ائتمک، اونون بوتون میلی و اخلاق تمللرینی بیر یانا آتاراق دونیا، بؤلگه، یئرلی سیاستلره چنوریمک، هر هانسی حقیقی و یاخود حقوقی شخصلر طرفیندن اولورسا اولسون، اؤزه لوگونده بیر آنتی-اخلاق تظاهر دور. "بیر یاندا من، قالان طرفده ایسه هامی" کیمی داورانیش دا، بیر آنتی-اخلاق تظاهر سایلماقدادیر. سؤز، داورانیش، ایراده، اینام، منلیک، حؤکم، هوس، ایستک، دپک و بو کیمی اخلاقسال دیرلری باشقالارین حسابینا منیم سه مک، اخلاقسیزلیغین بیر باشقا گؤرونوسودور. اخلاق هر بیر توپلومون تاریخسل کاراکتری نین اؤزه للشمیش محصولودور. او اوزدن بیر توپلومون اخلاق دیشی تصوّر اندیلمه سی ایمکان سیزدیر. اخلاقلا توپلوم آراسیندا اولان آیریلمازلیق اؤرنگی اینساندا اولان روحلا جان کیمیدیر. مغلوب توپلوملارین اخلاقینا قارشى اولان بیر میلی باسقى ائیلیمی اولدوغونا گؤره، شووینیزم یئر اوزونون ان نیفرتلی و چیرکین سیاسی ائیلیمی دیر. شووینیزمه اوغرامیش توپلوملاردا، یئرلی و اولوسال اخلاقین گنت-گنده دوشمن باسقیسی آلتینا دوشمه سی نین و ایراده سیزلی یه سوروکله نرکن چؤکوشه ایپتن مک دن قاچیشی یوخدور. غالب دؤولتین ایدئولوژیک و پسیکولوژیک یؤنتیمینه باش آیرکن یئنیلگه یه اوغرامیش توپلومون اؤزگور اینامی نین سینماسیپلا آسسیمیلاسیا سیاستی نین ده، ائیلیم تاکتیکاسی غلبه آشاماسینا آیاق قویار. اؤزگور اینامین یئنیلگه یه اوغراماسیپلا میلی اخلاقین تملی اولان توپلوم دپلی ان وحشی باسقیلارا اوغرارکن اؤز توپارلاپچی گوجونو ایتیریر. میلی دپل یاساغی و یا آشاعیلانماسی دوشمنین هدفینه چنوریلیر. سونرا تاریخ ساختاکارلیغی اؤنه گلیر. توپلومون دپلی و حافظه سی داره آلتینا آیینینجا، اینسانلاردا ائیلیناسیون³¹⁹ سوره جی باش وئیریر. بو سوره جین ان باشلیجا سونوجو توپلوم اخلاقی نین داغیلماسیدیر. بو

³¹⁹ ایچدن بوشاتما/ جینلشدیرمه

آشامادان سونرا، دوشمن آرتیق اؤز استیحاله پروژه سینی یورومتکده زورلوق چکمه یه جکدیر. چونکو، آچاتما سوره جینده اینسانلار ایچینده دیالوق و کوردیناسیا ائیلمی کسلییر، وطنداشلیق دوغولاری سون پلانا یئرله شیر. وطنداشلیق و سوی داشلیق دوغولاری نین یوخسونلاشماسی ایله یاناشی شخصی احتراصلار بؤیومه یه باشلایر. وطنچیلیک و میلچیلیک کیمی قاوراملارین یئرینی کؤی چولوک، شهرچیلیک، طایفاچیلیق، سینیفچیلیک و طریقتچیلیک کیمی تملسیز گؤروشلر آیر. سونوج، توپلوم اوچون بیر قورخونج اولاراق نیتله نیر. بئله کی، مین ایلرجه بللی بیر توپلومون وارلیغی نین، دیریلیگی نین و بوتولوغونون تملی اولان بیر چوخ نسنه ل و اؤزئل ایزیرین سیلینمه سی و سورتولمه سی بیر حوکم کیمی اؤنه چیخماغا باشلایر. اورتا دا قالان ایسه، قالیغی اولمایان بیلینج آلتی³²⁰ اولوشومدور. سؤزسوز کی، بیلینج آلتی اولوشوم ایسه، محض بیلینج آلتی فالدیغینا گؤره، گونده لیک گلیشمه دن، چالخیشمادان و وئیرم لی لیکدن اوزاق اولان بیر کور هدف کیمی دوشونجه آلانینا یاخینلاشا بیلمه ییر. بو قوشوللاردا توپلومون دوشونجه آلانی اؤز اولوسال دوغاسیندان آزدیریلاراق غالب دؤولتین میل اوستو، آز بیر اؤلچوده ایسه همن دؤولتین وئرینده سرگیلنمیش اولان میل آلتی سیاستی آلتینا سوروکله نیر. آنجاق، بو او دئمک دئیل کی، همن توپلومدا یاشام ایراده سی تامامیله اؤلموش دوروما دوشر. یاشام هوه سی جمعیتین آیدین کسیمینده زامان-زامان دیرچلمه یه باشلارکن، چئشیدلی بوچاقلاردان اؤزونو گؤسترمه یه باشلار. اؤنجه داغینیق قورویپلار، یاواش-یاواش ایسه بؤیوک توپلولوقلار حالیندا دیرچلن میللی دیره نیشین ایزیری گئنیش کوتله نی ایچینه آلا. میللی ایراده نین یوکسه لیش ایزیری نین یئنی دن دیولماسیلا اونون بیلیم سل تئزیری نین ده آیدینلار ساریندان اورتایا قویولماسی، توپلوم ایچینده یاواش-یاواش یئر آچماغا باشلایر. طبیعی کی، بو دیرچه لیش ایزیری نین یاییلماسیلا تکجه میللی آلاندا دئیل، بوتون یاشام حاقلاری نین اییاده اولونماسی توپلومون واز کئچیریلمز گونده م شعارینا چئوریلیب، توپلومدا دئوریمچی حرکاتا یورومه سیقناللاری وئرلمه یه باشلار. میللی دئوریم سوره جینده چئشیدلی وئری لرین اورتایا گلمه سیله اورتاق دیره نیش دوشونجه سی عموم میللی فلسفه نین دوغولماسینا و یئنی کئیفیتلرین مئیدانا چیخماسینا شرایط یارادار. بو سورجده یارانان عموم میللی فلسفه نین دوغاسینا گؤره، توپلوما دایانان قورتولوش سیستمی یارانار. بو سیستمین روحوندا میلتن اؤزگور اینامی اولوشورکن بیر روح، بیر میل، بیر تورپاق، بیر آماج، بیر سیمگه و بیر یول بای گرکلیگی ده اؤز حل ینی تاپار.

³²⁰ شعور آلتی

12. بۇلوم

آذربایجان میلی حرکاتی قارشیسیندا میت اوستو و میت آلتی انگلر.

میت اوستو و میت آلتی آنلاملاری نه دئمکدیر؟

واختی ایله ضیاء گۆک آلب دئمیشدیر:

" وطن نه تورکیه دیر تورکلره نه تورکوستان،

وطن، بۇوک و موید بیر اولکه دیر: توران! "

گۆک آلب بو شعرینی دییرکن وطن و میت قاوراملارینی بیرلشدیرن بیر آنلایشین گئیش بویوتلارینی اورتایا قویموشدور. میت قاورامی نین تک کعبه لی اولماسی نین گرک لیگینی ایره لی سوئرہ ن گۆک آلبا گۆره، میتین دیلی، دینی، کولتورو، تاریخی و بیر ده ایده آل بیر وطن بیرلیگی اولمالیدیر. وطنی وطن یاپان میتدیر. میتی ایسه دؤولت صاحیبی ائدن بو ایکسی نین بیرلشمه سیدیر. میت و اؤز دئیمله اولوس، اؤزول کؤکلر اوزه رینده قورولان تاریخسل بیر وارلیقدیر. بو وارلیغین بوتون آياقلاری اؤزوملو بیر اینسان توپلوسوندان آلمیش، باشقا میتلردن فرقلی گؤرونو و قوروم ساللیق سرگی لرکن بشریتین چئشیدلی وارلیقلاریندان داها بیر باشقاسینی یاراتمیشدیر. دیل بو فرقلیگین ان تمل دیرگی اولاراق عینی زاماندا یاشام بیچیمی نین و دوشونجه تظاهرلی نین ده آناسیدیر.

1-جی چارلز³²¹ین، انقیلاپچی پارلامنتت محکمه سینده میلته و دؤولته خیانت آدیلا اؤلدورولمه سی نین آردیندان دونیادا ایلك کز اولراق کاپیتالیست سیستمین یارانماسی گرچک لشدی. بو سیستمین قورولوشونون ان باشدا گلن یئنیلییی اینسانین یئر و اکین اسارتیندن آزاد اولماسی ایدی. اینسانین بئین گلیشمه سی نین قارشیسینی آلان کویچولوک و ریتچیلیگین آرادان گنتمه سیله یئنی بیر چاغ باشلامیشدیر. بو باشلانغیچین ان بویوک عالییی یئنی اینگیلتره بورژوا دؤولتی اولموشدور. فنودالارین بورژوالار قارشیسیندا دیز چوکمه سی نین ایلك سونوجو یئرلیچیلیگین سونو اولدو. اینگیلتره دؤولتی اؤلکه نین باشا-باشیندان سئچیلن غئیری فنودالارین ایراده سیله ایداره اولونماغا باشلادی. پارلامنتتین اساس پارتیلریندن بیرسی کیمی لئولئرس پارتی³²² گئنیش کوتله نین سیاسی پارتیسینه چئوریلدی. بو پارتی اینگیلتره نین میل-دؤولت سیستمینه گیرمه سینده بویوک رول اوینادی. 15-جی عصرین کلیسه و فنودال هئگومونلوغو آلتیندا اینله ین یوخسول و کچیک اینگیلس، لردلار دؤولتی ایله 17 و 18-جی یوز ایللرده دونیانین تاپسیز آغاسی اولراق 100-دن آرتیق اؤلکه نی سؤمورگه ائتمیشدیر. آنجاق بو سؤمورگه چیلیک سیاستی عثمانلی امپراتورلوغونا بنزه میردی. اینگیلتره رهبرلیگی نین دؤولته باخیشی نین یئنی تپیلی اولماسی نین کنچمیشلردن فرقلی گؤرونمه سی فنودال سیستم لری بویوندوروغوندا ازیلن باشقا اؤلکه لرین ده گنجلری ایچینده هیجانلار نند اولموشدور. بو اوزدن بیر چوخ یئرلرده، اینگیلتره نین غالب سیاستی نین یئنیلیگی بیر چوخ یئرلی سومورولموش اینسانلاری دا دیره نیش دن اوزاقلادیرمیشدیر. اینگیلتره دن سونرا فرانس و روسیا، بیر آز سونرا ایسه پروس-اوستریا بورژوا دؤولتلری نین یارانماسیلا لیبرالیزمین اینسانلار آراسیندا یئر آلماسیلا دنیا چاپیندا آزاد اینسان و آزاد دؤولت فلسفه سی نین ایلکین عتابلارینی یایملامیشدیر. 18-19-جو یوز ایللرده نسنه ل امپراتورلوق دؤورانی نین سونا وارماسیلا اورتایا چیخان یوزدن آرتیق یئنی و یا یئنی دن باغیمسیزلیغینی الده ائتمیش اولوس-دؤولتلر اولموشدور. بو دؤولتلرین محض اولوس-دؤولت سیستمی اولماسی نین تمل عامللری سکولار، لیبرال، مرکزچی ویا فئدرالچی، میلتهچی اولوشوملاری اولموشدور. سؤزسوز کی، بو بویوک قالخیشمانین سونوجا وارماسیندا ساییسز ضیالیلارین رولونو گؤرمه دن گنچمک اولماز. مونتسکیو³²³، ولتر³²⁴، ژان ژاک روسو³²⁵ کیمی ساییسز دوشونورلرین بئین فیرتینالاری

³²¹ چارلز 1-، اینگیلتره نین دیکتاتور و فنودال شاهی 1625-1649

³²² مساوات چی پارتی

³²³ شارل لویی مونتسکیو / Charles-Louis Montesquieu . دوغوم 1689- اولوم 1755/ فرانسیز یازار، فیلسوف، سیاستچی، سوسیولوگ، " قانونلارین هوو اوزرینه" آدلیم کیتابین یازاری دیر. دولت سیستمی نین

یالیز آروپانی دئییل، بوتون دونیانی اؤز دوشونجه لریله ائتگی آلتینا آلمیشدیر. لاکین، اورتادوغودا و یاشادیغیمیز بؤیوک بؤلگه ده بو ائتگی اوزون زامان اسلام دینی نین یاراتدیغی ذهن سل دیغونلوغو آشا بیلمه میشدیر. اونا گؤره ده، 200-ایل بوندان اؤنجه آروپا اینسانی نین بیر چوخ سوسیال سورونلارا تاپدیغی یانیتلار، هله ده بیزیم ایچیمیزده داشلاشمیش سورونلار اولراق قالماقدادیر.

آزربایجان تورکلری نین دوشونجه آچیسى نین داشلاشماسینا ندن اولان عامللره یوخاری سطیرلرده اشاره اولونسا دا، اولنارین قیسساجا آچیقلاماسی مقصده اویغوندور. آذربایجان تورکلری نین میلتلشمه سوره جی نین ندن اوزاماسی و بو اوزانمایا سبب اولان عامللرین ائتگیسی نین نه زامان بیته جگینه جاواب تاپیلارسا گونئیین میلی-قورتولوش ساواشی نین سوره جینده میل لشمه ییمیزین ده بو انگلردن قورتولوشو ممکون اولماقدیر. بو انگلرین ان اؤنملیلری نین سیراسی آشاغیداکیلاردیر:

میل اوستو انگلر:

- امت چی لیک
- ایران چیلیق
- امپراتورچولوق

میل آلتی انگلر

- خانلیق
- طریقت چی لیک
- یئرلی چی لیک
- صینیف چیلیق

بعضی سول دوشونجه لی بازارلاریمیزین باخیشینا گؤره، آذربایجاندا میلی

اوج تملینی اولوشدوران / ایجرا، قانون، محکمه / اورقانلارین قارشیلیقلی باغیمسزلیغینی اورتایا قویان بیلگین دیر .
³²⁴ ولتتر / Volter / François-Marie Arouet / دوغوم 1694 اولوم 1778. شاعیر، پوبلیسیست، تاریخچی، اینسان حاقلارینی ساوونان، سیاست بیلگینی و کلیسه نین دؤلندن اوزاق توتولماسی اوغروندا چالیشان انتباهچی.
³²⁵ ژان ژاک روسو / Jan Jak Russo /fr. Jean-Jacques Rousseau / ودوغوم 1712 / اولوم 1778 فرانسالی فیلسوف، یازیچی، سیاستچی، اوسیقی تئوریسییه نی، سوسیولوگ. 1789-1794 ایللرینده فرانسادا بورژوا انقلابیندا پاکوبین چی لرین دوشونجه لیدئری اولموشدور. توپلوم انلاشلارلی، علم و مدنیت حاقیندا محاکیمه لر، اینسانلار آراسیندا اولان برابرسزلیغین تمل لری.

مسئله هویت بحرانی یوخ، سیاسی یاریشلاردان تۆرنمیش سوسیال-سیاسال پروبلنمدیر. بو ایدعا یا گۆره "تورک- فارس بیرلشمه سی" بیر بوتؤو اولاراق میلّت حالینا گلیمیش تاریخسل بیر وارلیقدیر. بو وارلیق، 1000-ایلرله بیر یئرده یاشامیش، سیاست قورموش، اورتاق دوشمنلر قارشیسیندا واحد اۆلکه نی قوروموشدور. هابنله اورتاق تاریخ، مدنیت، ادبیات، اردم و میلی شخصیت یاراتمیش و یاراتماقدادیر. شهبه سیز، ایران مرکزی فارس دوشونجه سیندن یولا چیخان تورک سولونون بوتون دوشونجه قاینقلاری پان فارسیستلر ساریندان پوستالانمیش فوندارما و تاپیشیریلیمیش آدرس لردن دیر.

80-ایللیک روس- فارس -ارمنی بیرلشمه سی نین تورکه قارشى یاغدیردیغی یالان و افترا دولوسو فوندارما تاریخین رنکلام کومپانیاسی دایانمادان آیدینلاریمیزی هدفه آلمیشدیر. بو اوزدن تاریخ، سیاست، دیل و میلی-کولتورل آلانلاردا یازماغا چالیشان سول دوشونجه لی آیدینلاریمیزی یئنی هئج بیر بیلگی اورتایا قویامادان، دوشمن قاینقلاریندان زهرلنمیش تکرار ایدعالاری ایره لی سورمه یه داوام ائتمیش و ائتمکده دیر. بو ساچلیمیش زهرلرین بیر کسیمى بیلیم سل و مارکسیست تئوری لرینی قوروماقدان یانا اولسا دا، (م. ت. ارانی لر کیمی)، بۆوک کسیمینده ایسه بیلمه دن و یالنیز میلی ساوادسیزلیقدان تۆره نن ندنلردن آسلیدیر. نه اولورسا-اولسون آذربایجانلی سولون بۆوک کسیمى نین فارسچیلیقدان آلمیش اولدوغو آزقین فیکرینه گۆر: "گویا کی، آذربایجان، 7000-ایللیک آیدین تورک مدنیتی کیم لیگیندن یوخ، 2500-ایللیک فارسلیغین بولانیق (باخ! فارس یازاری ناصر پیر پوران ین کیتابلارینا) کیم لیگیندن اولوشموش بیر قویوق پارچادیر!"

بو دوشمن تابلوسوندا تورک اینسانی گلمه، فارس اینسانی ایسه، یئرلی گۆستریلیر. آذربایجان تورک میلی نین دیلی عیبه جرحه سینه فارس دیلی نین ایتمیش آغیزلاریندان اولان آذری-فارس ای آغیزی گۆستریلیر. آذربایجانین میلی تورپاقلاری سیخیشدیریلیب 2-3 اوستاندا خلاصه اولونور. آذربایجان نین آدام سایى 5-6 میلیون گۆستریلیر. بیر سۆزله تاریخسل قوجامان بیر میلّت، آزلیق اولان فارس کیم لیگی نین ایتمیش کبیچیک قومو کیمی گۆستریلیر.

"ایران مرکزی فارسچی دوشونجه سیستمی" بوتون تاینمیش و تاینمامیش اینجه لیکرله بیرلیکده "آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی" قارشیسیندا دایانان ان باریز و گۆزگلن دوشمن فاکتورو اولاراق اورتادادیر. بو اولاناق، یالنیز ایکی میلیتین

دئیل، هم ده، بۇلگه نین باریش اولانقلارینی جیدی فورمادا سارسیتماقدادیر. کیمسه یه سیر دئییلدیر کی، ایرانچیلیق اساسلاری عینی بنین آلانیندان یارانیر. ائله کی، بو ایکسینی بیر-بیریندن آییرماق سویون کیمیه وی ماده لری اولان اکسیژن له هیدروژنی بیر-بیریندن آییرماق کیمیدیر. بو ایکسی، یا بیرلیکده واردیر و یا بیرلیکده یوخدور. بو اوزدن، بو ایکی روح و گوودنی بیر آرادا گورمک، بیر آرادا تانیملاماق گره کیر. ایرانچیلیق فارسچیلیق ایدئولوژیسی نین قیزیل آچاریدیر. بو آچار اولمادان، میلنلرین یونونو کندی دایاغیندان چیخاریب ایرانچیلیق یولونا سوروکلندیرمک اولماز. ساده اوزنکله، بیر عربین نسنل اولمادان فارسی چئوریلمه سی ممکن دئییلدیر. اؤنجه عربی ایران آدینا اهوایللیغیندن آرانماسی گره کیر. بو ایش اولونجا اونون فارسلاشما مئیلی مانعه سیز اولاجاقدیر. چونکو، اهوایل اوزونون اهوایللیغینی دئییل، ایرانلیغینی اؤن گوره جکدیر. ایرانین ایسه، سیمگه لری نین بوتونلوکله فارس اولدوغونا گوره، اهوایل نین قارشیسیندا باشقا یول سئجه نه بی قالماچاقدیر. باشقا آنلاملا دئسک، کیچیک اینجه لیکلری نظره آلمادان آذربایجان تورکو، عرب، بلوچ، تورکمن، کورد، لور، گیلک، مازن و... اؤنجه ایرانلیق سنوگیسینده اولماقلا، اؤز میللی کیملیک بیلینجیندن بوشالمالی، سونوندا ایسه، کؤلگه ده قالمیش میللی کیم لیگیندن داشیناراق میل اوستو "ایرانچیلیق" ایدئولوژیسینی منیم سه مه لیدیر. ائله محض بو اریتمه سیاستینه اوغرامیش میلنلرین میللی یادداشلاری پوزولما و اونودولما تهلکه سیله اوز-اوزه قالمیشدیر. بو میللی-کولتورل اریتمه سیاستی سوره جینده مغلوب میلنلرین میللی پولوتیکلری، میللی اکونومیلری، میللی انکولوژی لری، میللی دیللری، میللی اینانج-اخلاق-عنعه لری ایله بیرگه تاریخ حافیظه لری ده سارسیلیر. بو سارسینتی دان مئیدانا گلن سونوج ایسه غالب میلتن اوستونلوگونه و آغالیغینا ندن اولور.

پان فارسیزمین سیاسی ایراده سی اولان پان ایرانیسمین رژیم بیچیمینده اورتایا چیخماسی ایسه، فارس دؤلتچیلیگینی، ایران دؤلتچیلیگی آدیلا چئشیدلی توپولملارا آشیرما هدفیدیر. تورک دؤلتچیلیگینه سون قویماق اوچون روسیا، اینگیلتره، آلمانیا ال بیرلیگیله رضا شاهین اورتایا چیخماسی یالیز تورکلره دئییل، هندورده یاشایان بوتون توپولملارا فلاکت یاغمورو اولدو. بو فلاکتین نزامان سونا چاتاچاگی، نئجه سونا چاتاچاگی بوگونون ان سسلی سورغوسونا چئوریلمه سه ده، کسینلیکله یاخین گله جکده ان آتشین فیکیر و گوچ مناقیشه سینه چئوریله جکدیر. کسین گورونتولره گوره بو فیکیر و دوشونجه دوروشماسی مرکزینده استیقلالیت-اؤزگورلوک ویا فئدراتیو بحثلری یئر آلاچاقدیر.

یاخین زامانلاردا عایید اولان تجروبه یه دایاناراق، ائتنوس سیستمی اوزه رینده قورولموش فئدراتیو دؤولتلرین ایچینده ایللر بویو اؤرت-باسدیر اولان میلی ايراده لر فورصت اولدوقجا اوزه شیخاراق کولونی دؤولتلر یئرینه اولوس-دؤولت فورموللاری ایره لی سورور و دئیشمز آئترناتیوه دؤنه رک سوسیال پاتلاقلارا چئوریلیمیشدیر. 90-جی ایللره ده ک دونیانین ایکی سوپرگوجوندن بیرى اولان سووت سوسیالیست دؤولتی ان اوستون کون فئدرال³²⁶ فورمادا ایداره اولونوردو. هرگون باشی کلان تبلیغات ایمکانلاریلا دونیانین ان اوستون دئموکراتیک اۆلكه اولدوغونون سولوقان لاریلا یاناشی 10-لار میلیون آزادلیق دیلگینده اولان اینسان توپولملارین ایمحاسینا چالیشیردی. آنجاق محض اسیر میلترلرین پایاسی اوزه رینده قورولموش بو دیرناق آراسی "بشری" سیستمین نه درجه تمل سیز اولدوغو اثبات اولدو. یوگسلاویانین فئدرال دؤولتچیلیگی ده، بو اؤرنه بین بیر باشقا اثباتیدیر. گؤرونویو کیمی همین کولونی سیستمین داغیلاماسیندا 100,000-لرله اینسان هلاک اولدو. میلیونلار آرتیق اینسان آوروپانین چئشیدلی بۆلگه لرینه قاچماق زوروندا قالدی.

بعضی سیاست چیلر، ایرانین داغیلاماسینی یوگسلاویا یا بنزده رک آذربایجان تورک میلتنی روحدان سالماغا، اوره کلرده قورخو یاراتماغا چالیشیرلار. بو فیکیرلری اورتایا آتانلارین ان جسارتلی لری ائله همان فئدرالچیلاردیر. حالبوکی، الده اولونان بلگه لره گؤره، غالب-مغلوب ایلیشگیلرین گندیشتاتی درینه واردیقجا باریشماز قارشیتلارین³²⁷ مئیدانا گلمه سی ده چوخالیر، داها شدتلی توپلوم پاتلاماسینا ندن اولور.

ایستر خوشوموزا گلسین، ایسترسه گلمه سین، آنجاق بو آنتینومیلر اؤز حلینی تاپمالیدیر. فارسلا رلا تورکلر قیسسا بیر سورج اولسا بئله، بیر-بیریندن آرا آچمالی، مستقیل شرطلر اوزه رینده یئنیدن بیر-بیرینه یاخینلاشمالیدیرلار. هرگاه ایچدن سارسیلماقدا اولان فوندامنتال شووینیست ایران مرکزی فارسچی اسلام جمهوریت زمانیندا بو میلی پروبلئم سونا وارارسا، بیر نئچه احتیمال اوزوندن اینسان قانی آز تۆکوله بیلر. هرگاه بو دؤورانی غنیمت سانیب آذربایجان پروبلئم لری کۆلگه ده قالمادان، چوخدا قولای و ال وئریشلی ساییلما یان بو میلی-قورتولوش سوره جی اوغورلا باشا چاتسا دونیادا اؤرنگی گؤرونمه یه ن بیر اؤنجوللوک سرگیلنه بیلر. بئله اولان حالدا ایچ-ایچه گیرمیش ائتنیک سل دوشمنلیک یئرینی بۆلگه سل لیک دوستلوق و قونشولوق ایلیشگیلری آلا بیلر. ترس حالدا ایران دییه اۆلكه نین اورتاچاغ باتاقلیقینداکی طرزی داها دا

³²⁶ بیرلشیک فئدراللار

³²⁷ ختم لرین، دوشمن لرین

درینه گنده جک، بؤلگه نین گله جگی داها درین ائنتیک پارتلامالارا تانیق اولاجاقدير.

اولاسی بیر نؤبیتی دیرناق آراسی (مرکزچی - فندرالچی) شووینیست فارسچی ایران دؤولتینده، یئنه ده فارسچیلیق دوشونجه سی کؤکلنه جکدير. یئنه ده، باشدا تورکلر اولماقلا، ائنتیک توپولوملارین تملی نین سارسینتیسسی دوام انده جکدير. اؤلکه نین بیر اورتاق دیله احتیاجی واردیر کیمی باهانالارلا فارس دیلی یئنه ده میلّت لر آراسی رسمی دیل اولاراق نئتله شه جک دیر.

فارس ادبیاتی 90-ایلیک سرلیمیش گؤوده سیله³²⁸ یئنه ده ائنتیک سل پؤهره نیش اوزه رینه کؤلگه سالاجاقدير. و مین-بیر بللی ندنلره گؤره، آلت یاپیسینی فارسلیق-ایرانلیق تئزلی اولوشدوران داها گیزلی و میزی بیر فارسچی دوشونجه لی مرکزچی رژیمینی هئگومونلوغو ساغلاناجاقدير. وار ساییلان بو گندیشاتین گونئی ده کی اولوسال انرژیه ووردوغو دارینان آردیندان سولچو کسیمه اولان دیوارلی لیق داها دا آرتماغا باشلاياجاق. بو گندیشاتین اؤزه ل میسیونرلی حاقدا گونئی ده کی قارشیلیق لیغی بئله بیر تابلو اوزه رینه پروقنوزلاشدیرماق اولار:

آذربایجان تورک گنجلیگی نین اؤز سولچو آیدینلاری وریندن آدادیلماسی اوزه چیخاجاقدير.

بو آلدانیشین ایچینده اولان تهران شووینیست لری نین میسیونرلی توپلومدا دوشمنله ایش بیرلیک چی اولاراق تانیتیلاجای کسین لشه جک.

میلّت ایچینده قورتولوش دوشونجه سی نین تورک میلّت چی لری گوجو ایله لیدرلیگی اثباتلاشاجاق.

بوتون آغیر حزینه لره راغما، الدن وئریلمیش فورصتلر یئنی دن دوغاجاق و "آذربایجان میللی حرکاتی" آرتیق "آذربایجان میللی اؤزگورلوک حرکاتی" اولاراق کسین لشه جک.

آذربایجان میللی اؤزگورلوک حرکاتی-نین صاحب اولدوغو تورکچو دوشونجه سیستمی نین دؤنمز حاله گلمه سی له آذربایجان تورک جمهوریتی نین قورولماسی نین اوفوقلری ده آیدینجاسینا گؤرونه جکدير. آذربایجان بو آشامایا گلینجه بوتؤولشمه و اولوس دؤولتلیشمه سوره جینی گونده مه گتیره جکدير.

³²⁸ یاقین لاشمیش فضاسی ایله

فئدرالچی سیستم و قاجیریلماز اولوسال ساواش

اؤز ایچینده جهالتله یوغرانمیش فارسچی-شیعه چی دوشونجه سیستمی نین رادیکال چی لیغینی یوموشادان هئچ بیر رفورم یولو یوخدور. فارسچی رژیمین ایش باشینا گلمه سیندن بو یانا ان کیچیک میلی رفورم وئریسی³²⁹ بئله گؤرونمه میشدیر. ایستر کومپرادور پهلو، ایسترسه اونون فوندامنتال چی خلفی زامانینداکی یازیلان ایران آنا یاسالاریندا فارس کیم لیگیندن باشقا هئچ بیر میلی کیملیکر حاقدا سؤز گئتمه بیر. بو تیپلی رادیکال ایرقچی رژیملردن رفورم گؤزله مک، گونئی آفریقا آپارتاید³³⁰ رژیمیندن آنتی آپارتاید اولماق ایسته یینه بنزیر! فارس شووینیزمی نین گؤمؤرمه سی هر ائتیکدن داها آرتیق فارس ائتیککی گون اوزو گوره جکدیر. بو حاقدا باشقا بؤلوملرده بیر چوخ ندلره اشاره اولدوغونا گوره، بیر داها گنریه قاییتماق ایسته مزدیم. آنجاق، وارساییم³³¹ فئدرال سیستمینده بیزی نه لر گؤزله بیر سورغوسونا بئله یانیت وئرمک اولار:

- فارسیستان لا آذربایجان ایلشگیلری نین آلدادیچی پلانلاری یاریم آچیق KİV، تئله کانال و اینفورماسیا مرکزی طرفیندن آشکارلاناچاق. بو آشکارلیغین ایلک گؤزلنتی سی دیالوق و سؤیلمدیر. فارس کولتورونده سؤیلمین اولماماسی اوزونده بوتون اورتادا اولان سورونلار جوابسیز قالاچاقدیر. بو دیوارسیزلیغین سونوجوندا اؤرت-باسدیر اولموش اولوسال سورونلار داها دا رادیکالچاسینا سرگی له نه جک. بو داورانیشین نتیجه سینده ایلیملی هئچ بیر شئی اورتادا قالما یاچاقدیر. تورک و فارس وارلیقلاری بیر-بیرینه قارشى سرتلشمه یه چکیله جک. یاریم اوتونومیدن الهه اندیلمیش ایمکانلار نتیجه سینده آذربایجان گنجلیگی تورپاق اوغروندا اؤزگورلوک دیره نیشه حاضر اولماچاقدیر. بو تهران رژیمی اوچون بیر کاسا چئوريله بیلر.

- هر ایکی طرفین داها دا آرتیق قان وئرمه سینه، میلی ایراده لرین داها دا گرگین بازارلیغینا ندن اولماچاقدیر. طبیعی کی بو اوزون-اوزاتی قارشى دورما سبب یینه میلی اینکیشاف هر ایکی طرفده داباناچاق. سوسیال، سیاسی، اکونومی و بوتون باشام آلانی میلی گرگینلیک ایچینده اؤز آخاریندان دوشه جک.

- سارسینتی بؤلگه یه و بؤلگه اینسانلارینا یئنیند حاکیم اولماچاق. بؤلگه نین گرگین دورومدا قالماسیلا آمریکا، روسیا و اروپا سؤمورگه چیلری اؤز دوروملاری نین

³²⁹ آماری، استاتیسی

³³⁰ بو عیرقچی رژیم 1990-جی ایله گنیش عصیانلار سونوجوندا لغو اندیلدی

³³¹ احتمال

تثبیتی اوچون یاریشا گیره جکلر.

- فارس میلیتی نین ایتیردیگی بویودلارین بؤیوکلوگو بلکه ده عرب استیلاسی قارشیسیندا ایتیردیکلردن داها دا بؤیوک اولاجاقدير.

- بو دورومدا، اولاسیلی آذربایجان تورک دؤولتی نین شووینیست اولما سیقناللاری وئرلمه یه باشلاپاجاقدير. بئله بؤیومه احتمالی آذربایجانین چاغداشلیغینا، دموکراتیک لیگینه بؤیوک داربه ائندیره جکدير.

فئدرالیزمین دایاق تمللری نین گرکجه سی دموکراتیک رژیمدیر. فئدرال دؤولتین یارانماسی اوچون سورجلی چاغداشلیق و سکولار گلیشمه گره کیر. بو دنه ییمدن³³² گنچمه ین بیر مطلقچی سیستمین ایچینده فئدرالچی اوپوم ساللیغا یئر یوخدور. بوگون، فئدرال تنزلری نین اورتایا قویدوغو باهانالارین باشیندا ایرانچیلیق دوشونجه سینی ساوونما آماجی دورماقدادیر. شوبهه سیز کی، بو تنزلری نماینده لیک ائندلر ایچینده چوخ وطن سئور آذربایجانلیلار دا واردیر. آنجاق کیمیلرین اوره ک یانغیسسیلا، کیمیلری ایسه دوشمن سیفارشنی ایله بو قونویا یاخلاشماسینا باخمایاراق نتیجه بؤلگه اوچون فلاکتلیدیر. بو سیستمین اؤرتویو آلتیندا تاریخسل گرچکلر گیزله نیب، ائنتیک کوتله لر یئنین مرکزچی دوشونجه سیستمینه سوروکلنه جکدير. حاکیمیتی الینده ساخلاماقدا اولان فارسچی رژیم یاواش-یاواش ایران بیرلیگی و وحدتی آدینا گنچمیشده کی اریتمه پولیتیکاسینا باشلاپاراق باشقا ائنتیکلرین یئنی دن تسلیم حالینا گلمه سینه ایمکان یاراداجاقدير. فارسچی فئدرال رژیمین یئنی پولیتیکاسی، دنیا اجماع سینین دیقیتینی آزدیرماغا، فورمادا یئنیلشمیش ایران حقیقتلریندن یابیندیرماغا یوغونلاشاجاقدير. ایران مرکزی پان فارسچی سیستمی تهران حاکیمیتی سیاسی بانکروتدان خلاص اولماق اوچون اکونومی و تیجارت بازارلارینی گئنیشلندیرمه یه چالیشیب تیجاری روشوت (اؤزلیکله پئترول) واسیطه لرله ایری دؤولتلری اؤزونه یانداش ائتمه یه چالیشاجاقدير. دئموکراتیا آدینا بؤلگه سیاستینی، تورکیه و آذربایجان باشدا اولماقلا سیاسی، اکونومی، تهلکه سیزلیک ساحه لرینده فورماغا باشلاپاجاقدير. بو ایکی تورک اؤلکه ایله تهلکه سیزلیک ایلیشگی لرینی گونده لیک حاله گتیرمکله، اونلارین میلی قایغیلارینی کؤلگه ده بوراخماغا چالیشاجاقدير. و ...

گؤرونویو کیمی یئنی لشمیش، مئتدیک لشمیش ایران مرکزی فارسچی

³³² امتحاندان، سیناودان

فئدرال فورموللو هر هانسی دؤولت سیستمی عاغیلا گلن ان آلدادیجی و یئری گه لرسه ان پوپولار آنتی آذربایجان دؤولتچلی لیك مئندو اولاجاقدير. آیدیندیر کی، وار اولاسی هر تیپلی ایران آدلی فئدرال سیستمینده آذربایجان و باشقا سؤمورولن ائتیک ترکیب لرین حاکیملیک پایلاری بوگونکو دورومدان داها جوخ اولاجاقدير. اما بو فارسلیق سیستمی نین دئیشیب باشقا سیستم اولماسی آنلامینا گلمه مه لی دیر. نییه کی، بو نؤو رفورملارین ماهیتی میلی-سیاسی باتاقلیغا سوروکلمیش پان فارسیست رژیمینی یاواش-یاواش بحرانان قورتارماق و اونو یئیندن حاکیم ائتمکدیر. هم ده، دوغال اولراق بو قوندارما رفورم اورتویو آلتیندا فارس اولمایان میلترلرین اتشینینی سؤندوترمک سیاستی یاتماقدادیر. اونسوز دا، رژیم گیزی اورقانلاریندا بو گئدیشین سونوجلاری جوخ تديرگین لیكله مذاکیره اولونور. فارسچی رژیم یقیننه گؤره، بوتون تدبیرلرین عکس حالی چیخمازدان-چیخمازا گیرمکدیر. رژیم، بو یالان اویونلارین اوزون سوره دواملی اولابیلیمه جگینی بئله، هر کسدن یاخشی باشا دوشور. ایرقچی رژیم بیلیر کی، هر هانسی آلدادیجی سیاستین دوام آنده بیله جگی مومکن دئییلدیر. شووینیزم، آرتیق باشا دوشوبدور کی، اسیر میلترلرین خیزلی کوتله آياقلانماسی نین قارشیسیندا یارانان انگلر دارما-داغین اولوب آرادان گنده جکدیر. بو اوزدن حاکیم سیستم، قارشیسیندا اولان میلی قالخیشلاری چلیشگیلی بحرانلارا سوروکله مک چابالارینا یئنی بویدلار اكله یه جک، میلی حرکتلری ایچدن پارچالاماق یولوندا سینیر اختلافلارینا، خالق ساواشلارینا، اکونومیک کریزلره، سوسیال انگلره³³³، اینانج و دینسل آیریمچیلیقلارا مئیدان آچاجاقدير. پان فارسیزمین ایستر حاکیمیت قولو، ایسترسه حاکیمیت آتیرناتیولری نین میلی حرکتلره قارشلی بیر معنالی فارسچی باخیشلاری واردیر. پان فارسیزمه گؤره، ایش-ایشدن کنچمه دن میلی مثالی میلترلرین اؤز ایچینده پسیکولوژیک چیخماز آنتینومی³³⁴ چلیشگی لر ایچینه سورومک گره کیر. بئله کی، توپو میلتر آراسینا یوورلاتماقلا ان آزیندان اورتالیغی حل اولماز سورغولارلا

³³³ ایش سیزلیک، اویدورجو، فحشا، قاچاق و ...

³³⁴ آنتینومی یونانچادان الیمیش ایکی سوزون بیرلشمه سیدیر. ضید و قانون و یا قارشلی یاسا. بو هر منطیقین قارشیسیندا هم بیر منطیقین قارشیلیغی دیر. داها جوخ آلمان فیلسوف کانت ین دنیا اوزرینده ونردیگی 4 فرضیه نین تئوریک آدی دیر. کانتا گؤره، دونیانین وارلیق فلسفه سی 4 ماتیماتیک سل و فیزیک سل آنتینومی لر اوزرینده فیرلانماقدادیر. دنیا وارکن بو دؤرد قارشلی یاسا بیربیرینی مطلق لیك دن سالاجاقدير. ساده اولراق کانتین آنتینومیلری بونلاردیر. (1) دونیانین/کابنات/ سینیری وار. دونیانین سینیری بوخدور. (2) بوتون، سوسوزادک بؤلوموش اؤملردان اولوشموشدور. بوتون، بؤلونمز اتم لاردان اولوشموشدور. (3) هر شئین گرکن باغلانتیلیغی واردیر. هنج بیر شئین گرکن باغلانتیلیغی بوخدور. (4) دنیا وارلیغی گرکن بیر وارلیغا باغلیدیر. دنیا وارلیغی گرکن بیر وارلیغا باغلی دئییل. بو دؤرد آنتینومی چلیشگی نین تمّل آچیلیشی بوخاری دوزنه گؤره، نجه لیك، کسین لیك/ننت لیك/، باغلانتیلیق و وارلی لیق دوردلوگودور. بو قونولاردا درین بیلگی لر اوچون اینتترنت ایلتیشیمی له ویکی پئدییا، آنتینومی، کانت آچارلارینی آختارین .

بولانديرماق لازيمدير. فارسچی رژيم، 30-ايلليک تجروبه سيله ميلتير سورونون عرب ساچينا چئورمه يه چاليشير. بو يولدا يالنيزجا دوبارليليق گره کير. ميلتيرين قورتولوشچو اورقانلاری نين قارشيليقلی دوبارليلیغی، ايچدن ديالوگو بو رژيم قارشيسيندا ان اؤنملی و حياتی اقدام دير. يالنيز سوره کلی کوردیناسيون و بيرگه يورومه ايمكانلاری نين يارانماسيلا اورتاق هدفه وارماق اولار. رژيمه ميلتير آراسيندا نيفاق سالما ايمكانی وئرمه مک گره کير. رژيمين باسدیغی ان حساس نقطه لردن بيری ايکی ميلت آراسيندا اولان تورپاق سينیری و ميلت گرنشمه سيدير. رژيمين بو حاقداکی سياستی چوخ گيزلی و ميزی دير. بئله کی، بللی بؤلگه لرده ايچ-ايچه گيرميش ائتنيک سل و سينيرسال سورونلارين کؤروکلنمه سی اوچون اؤزونه باغلی اولان جاسوس عاميللردن اولدوقجا يارارلانير. ايکی ميلت، قارداش کیمی ايچ-ايچه ياشارکن بير-بيرينه قارشى قوبور. رژيم، بو سياستيله اؤنجه ايکی موتتويق اولماق گرگيندن اولان ايکی ميلتين بيرليگینی داغيدير. ايکينجیسی ايسه، اؤزونو قورتولوش قارشیتلی هدفدن قاچينديرير. اؤرنه بين رژيمين بارماغلا قارشيديرلان آذربايجان-کوردوستان ايلشگيليردير. کوردلرين آيدين گله جگینی قارائليق انده جک درجه اؤنملی اولان تورپاق تاماهلاريدير. کوردلرين آذربايجاندان يئر قوپارما کیمی قيشقيرتيلاری نين آرخاسيندا کسينليکله تهران رژيمي دايانماقدادير. کوردلر بو يولدا ايران رژيمين اويونونا گلمه مه ليديرلر. رژيمين بو حيله چی پوليטיکاسی نين آماجی تورک-کورد آراسيندا ائتنيک پربولنمی ياراتماقدير. بو گرگينليگين اوچاغينا اودون قویان فارسچی رژيمين يالنيز اؤز بقاسی اوچون چاليشماسینی گؤرمک گره کير. بئله اولان حالدا، کوردلرين اوزه رينه بؤيوک گؤرو دوشمکده دير. نه يازيق کی، رژيمين عليه اورتايا آتيلان بو واختسيز بؤلوجو سياست، کوردلرين بعضی اگويست³³⁵ ليدرلری طرفيندن گونده مه گلير.

رژيم، اؤز استراتژیک دوغرونتوسوندا ميللی حرکتلر ايچينده اولان يوموشاق شخصلری ده گؤزدن قاچيرمايير. فارسچی رژيم، بو يولدا چئشيدلی يؤنتملر دنه بير، ميللی فعاللار اوزه رينده چئشيدلی يؤنتملر ايشه سالير. پوپولار آدلاری ديقتله ايزله بير.

پان فارسىست دايره سی بو سياستلری ايله هم ده، تک لنميش ائتنيک ينه متفيق آختارير. رژيم، اؤز گله جگی نين نئجه ليگینی هاميدان ياخشى بيلير. بو اوزدن، وار اولان سيستمين قورونماسی اوچون، اؤلکه ايچی بوتون ائتنيکسل، سياسال، سوسيال، حقوقسال، دينسل تهديدلرين ايشله نيلمه سی رژيمه گؤره تانری امری کیمی اورتايا قویولور!

³³⁵ منجیل

13. بۇلوم

آذربایجان میلی دۇولت چی لیگی قارشیسیندا

ایران فئدرال دۇولت چی لیگی

(تاکتیکالار، پوزیسیونلار!)

سۆزسوز کی، میلیتیندن آسیلی اولمایاراق بوتون ایرانچی سلطنت چی لر، ایرانچی سولچولار، ایرانچی لیبراللار، پان ایرانیست قیافتینه گیرمیش پان فارسیستلر، ایرانچی مجاهدلر، ایرانچی امت چیلر هامیسی بیر یئرده "ایران مرکزی فارس دوشونجه سیستمی" ایچینده یئر آلیرلار. ائله بونا گۆره ده چاره سیزلیکدن زاوللیغا دوغرو سورونمکده اولان ایران دۇولتچیلیگینی ان کۆتو دورومدا "ایران فئدرال دۇولتچیلیگی" فورماسیندا گۆرمک ایسته یینده اولاجاقلاریندا هنج شهبه قالمیر. طبعی کی، بئله دورومون یارانماسی تام نورمال گلیشمه کیمی قارشیلانمالی و آراشدیریلمالیدیر. بو دوشمن جبهه سی نین اولوشماسی، ایلك عتابلاردا بعضی ایچ تضادلار اوزوندن انگل لن سه ده، قاچیریلمازدير. آذربایجان میلی حرکاتی (AMH) نه قدر تئز بو گرچگی قبول ائدرسه او قدر آیدین و جسارتلی آددیم آتماغا باشلاياچاقدير. آذربایجان میلی حرکاتی (AMH) اۇنجه اۇز ایچینده اولان میلی ایدئاسیزلیغی آرادان قالدیرمالی، اۇزونو میلی حرکاتین روحونا باغلامالیدیر. AMH، باشی اوستونده گونش کیمی ایشیق ساچان میلی اولغو و اولکو وارکن باشقا دنمه لری اۇز بئیینیندن سؤکوب آتماسی گره کیر. کسین لیکله AMH-ین میلی-سیاسال چالارلاردان اوغورلو قورتولوشونون شاه آجاری آذربایجان تورکچولوک فلسفه سی دیر. هر هانسی باهانا اوزوندن AMH سوروکلنرکن ماراقلی گوجلرین سیاسال دوزاغی آلتینا کئچرسه، اوغورلاری دا بیر او قدر دوروقلامایا اوغراتیلاجاق دیر. بو دا او دئمکدیر کی، گوجلنمکده اولان میلی حرکاتین ایدئولوژیک یۇنته

می دایاندیریلجاق و اونون یئرینی سیاسیالیق آلاجاقدیر. باخمایاراق کی، آذربایجان میلی حرکتی بیر قوروم، پارتی، اؤرگوت³³⁶ اولاراق تعریف اولاسی دئییلدیر. آنجاق بونو دا اونوتماق اولماز کی، هر هانسی میلی-قورتولوش حرکتی کسینلکه بیرگه میلی ایده آل دان قاینافلنمالی و ایدئانین ایچینده بیرلشمه لیدیر. اؤرنک اولاراق آذربایجان میلی حرکتینا اؤندرلیک ادعاسیندا اولان هر هانسی قوروم ویا شخص قئیدسیز-شرطسیز "گونئی آذربایجان دؤلت چی لیگی" دوشونجه سینی آنا تمل دوشونجه کیمی منیمسمه لی³³⁷ و اونو یالینز تام باغیمسیز و اؤرگور فورماسیندا تعریفه ائتملیدیر.

"من قورتولوشچویام"،

"من استیقلالچییام"،

"من گونئیین باغیم سیزلیغینی هر گئجه یوخودا گؤرورم"

کیمی ایفاده لرین عکس صداسی دا عئین اولمالیدیر. بو شعارلاری وئره ن هر هانسی قوروم ویا شخص ایستر-ایسته مز "آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی" ایچینده یئرلشیر. آنجاق همین شعارلاری سیاسی کوریدورلاردا چئینه-توپور ائده نلرین هارادا یئرلشمه سی ده بؤوک سوروم داشیییر. سادالانمیش اؤرنکلی بیر آز آجاق!

"من قورتولوشچویام آما فیلان کس لر و ماراقلی گوجلر بونو قبول ائتمیرلر، نه

یاپالیم!؟

"من استیقلالچییام" آما اروپا و آمریکا هله لیک ایرانین داغیلما سینی آرزو

ائتمیرلر. نه یاپالیم!؟

"اونلار هله لیک بیزیم قورتولوش و استیقلال شعارلاریمیزی اؤز امپئریا ماراقلارینا

اویغون گؤرمورلر." یاخشی اولار کی، اونلارین ایسته یی رفورم لارلا راضیلاشاق. هله لیک ان داهی یانه ایسته بییمیز "فئدرالیزم" اولا بیلر.

بو کیمی ایکلی استانداردلی اویونچولارین یئری هارادیر؟ دئدیک کی،

میللتیندن، یاشادیغی یئردن، سویوندان، دینندن آسیلی اولمایاراق "ایران مرکزلیگینده" میلی آزادلیق آختاریشیندا اولان هر هانسی قوروم ویا شخص ایستر-ایسته مز "ایران مرکزی فارسچی دوشونجه سیستمی" چمبرینده یئرلشیر. بو بیر نورمال یئرلشمیدیر. هر

³³⁶ تشکیلات

³³⁷ اوزونون کی بیلمه لی

هانسی "اؤنجه ایران، اونون ایچینده آذربایجان" ایدعاسیندا اولانین یئری بللی دیرسه، آذربایجانین باغیمسیزیلیغینی یوخوسوندا گۆرن، آما گونده مه "فندرال" اسلوقانلاری داشییلانلارین یئری هاردادیر؟! بئله ایکیلی استانداردلی داورانیشلارین دا یئرلری بللیدیر. بس اولنلارین آذربایجان میللی حرکاتی (AMH) ایچینده کی ماراقلارینی نچه گۆرمک اولار؟

بیرینجی قورومون دورومو نورمال ساییلارسا بئله ایکینجیلرین دورومونو دا نورمال سایماق ممکون اولار می؟ سؤزسوز کی، ایکیلی استانداردلی قوروم و شخصلرین اورتایا قویدوقلاری داورانیشلار، هر هانسی حقیقی آذربایجان تورک میلتهجیسینی دوشوندوره ن اؤزل و نسنل سوروندو. سؤزسوز کی، هر هانسی آذربایجانلی فعالین و یا قورومون پان فارسیمز دوشونجه دؤرد گن پنده³³⁸ اولماسی آرزو اندیلمز و آجی اولایدیر. باشقا سؤزله، دوشونور اینسانیمیزین نسنه ل و اؤزل اویموسوزلوقو، آذربایجان میللی حرکاتی اوچون بالتا حؤکمو اوینانیر. "ایران مرکزی فارسچی دوشونجه" آذربایجان تورک میلتهنه گۆره، بیر دوشمن تئزیدیر. اونون سیرالاریندا یئرلشن ایسه، تورک اولماسیندان آسیلی اولمایاراق اؤز میلته نین دوشمنی و ان آزیندان جاهیلی ساییلیر.

گؤنئین میللی آزادلیق حرکاتی نین درینلشمه سیله یئنی لیدرلر دوغاجاقدیر. دوغولان لیدرلر دقت مرکزینده اولاراق دوست-دوشمن ین حسابلارینا داخل اولاجاق. دوشمن و ماراقلی گوجلر، اورتایا چیخاجاق هر یئنی لیدرین یاشامینی و چیخارلارینی بوتون اینجه لیکرله گؤزدن کئچیره جکدیر. هر اؤلکه و گوج مرکزی نین یئنی لیدردن و یا لیدرلیکدن اؤزونه عایید گؤزلنتی لری اورتایا چیخاجاقدیر. بو گونکو ائوره نسل دونیادا بو داورانیشلار چوخ نورمالدیر. آنجاق، بیر میللی لیدر ویا لیدرلیک اوچون اؤز میلته نین گله جگیندن باشقا ایکینجی ماراق دایره سی گؤزله نیلمزدیر. دئدیک کی، میللی حرکات بوتؤو اولمادیغینا گۆره، اونو ایزله ین اؤزه لرله، اؤزگه لر آراسیندا بیر او قدر ده مسافه یوخدور. مسافه نین بللی اولچویه گلمه سی ساواش مئیدانی نین گئنیشلنمه سیله ایلگی لی دیر. بیر یاندان تهران پان فارس رژیمی نین باسقی لاری، باشقا یاندان ایسه، سادالانمیش بللی ندنلردن دولای، آذربایجان میللی حرکاتی هله لیک فیکیر تمیزلیگی آشاماسی ایچینده دیر. بو اوزدن، اونا یاناشیم طرزلی اولدوقجا اینجه و حساس اولمالیدیر.

فئدرال شعاری وئره نلر

کسین اولمایان فاکتلارا گۆره، گونئین گله جگی ایله باغلی فئدرالیزم فورمولونو دوشونن لر ده آز دئییلدیر. دورومون اولوملو یؤنونه باخارساق، آرتیق آوتونومی³³⁹ کیمی فورموللارین زامانی نین بیتمه سی آیدینجا گۆرونور. ائله کی، حتّی 1945-46 جی ایلین میللی حاکیمیت ینی اؤرنک آلانلار بئله، آرتیق ایراندا آوتونومی سیستمین اولاجاغی نین بیتمه سینی دئییرلر.

بو اوزدن آذربایجانین گله جگی اوچون ان آیزندان و ان دایاز پروقنوس باخیمیندان بیر فئدرال سیستمین اوداقلاری گورونیلر. سؤزسوز کی، فئدرال شعاری وئره نلرین گئنیش کسیمی نین زامان-زامان موقع دئیشمه سی و درینلییه ساری ایره لپله مه سی گوندن-گونه خیزلانماقدادیر.

بو وارسایی لاری گۆزه آلاق گونده مه فئدرال دامغاسی وورانلارین و یا یاخین گله جکده بئله حؤکمه قاتلانماق زوروندا قالانلارین سیراسینی آشاعیداکی تیپ لره گۆره بؤلّمک اولار:

أ. ایران مرکزی فارسچی اولوشوم.

ب. ایران مرکزی آذربایجانلی قروپ.

أ. ایران مرکزی فارسچی اولوشومون آلت یاپیتلاری:

1.أ: اّمّت چی کسیم: "ایران اسلام جمهوریت، سیاسیال شیعه چی

قورویلا، یاشیل حرکات آدیلا اؤنه چیخان گئنیش آلانلی آنتی

حاکیمیت قوروملار/ م.ح. موسوی، م. کروی/ ..."

2.أ: سلطنتچی کسیم: "پان فارسیت اوپوزیسیون، پان ایرانیت پارتیا،

کاویان قورویو،..."

3.أ: کلاسیک ایران تیپلی لیبرال کسیم: "ایران میللی جبهه سی، آزادلیق

نهضتی، میلت پارتیسی، ایران پارتیسی،..."

4.أ: اوپورتونیس سولچو کسیم: "توده پارتیاسی، فدایی اکثریت قورویو، راه

کارگر (ایشچی یولو)..."

5.آ: ایران تیپلی سوسیال-دئموکرات میلی لی کسیم: "خالقین مجاهدلی، رئسپوبلیکاچیلار،..."

6.آ: رادیکال سولچو کسیم "فدایی اقلیت قوروپو، کمونیستلر،..."

ب. ایران مرکزی آذربایجانلی قروپون آلت یاپیتلاری:

ب.1: کلاسیک (ایرانچی) تورک میلیتیچی کسیم: "وارلیق درگیسی،..."

ب.2: فئدرالچی سول کسیم: " فیرقه چیلر، آز سوسیالیست لری، آز کومچولار..."

ب.3: ایکی لی استانداردلی آز.میلی کسیم: "شمس تبریز قوروپو،..."

ب.4: میلی معاریفچی تورکچو کسیم: "دیلمانج درگیسی،..."

1.آ: اّمت چی کسیم "ایران اسلام جمهوریتی، سیاسال شیعه چی

قورولار،..."

آدیندان دا بللی اولدوغو کیمی ایران اسلام جمهوریتی کسکین بیر اّمت چی رژیمین اؤرنگی دیر. بو رژیم اؤزه لوگونه اّمت چیلیک تئزیستلری دوردوغو اوچون شیدتله عربچی دیر. کؤکو عرب تاریخیندن گلدیگی اوچون اونون ائتگیسیندن اوزاقلاشما کیمی بیر شانسی یوخدور. بو رژیم هر هانسی پولیتیکا قاوراملاریندان آسیلی اولماپاراق جانمایاسی نین عربچیلیک اولماسیندان شبهه ائدیلمه لیدیر. نییه کی، اسلام فلسفه سی نین بوتون کاراکتر اؤرنکلری نین عربلردن آلینماسی، یاشانان حیکایه لرین یئری نین ایسه عربیستان اولماسی نین تمیلینده یالنیز عربچیلیک فلسفه سی یاتا بیلر. دئمک کی، کؤکو عرب کولتورو، ایفاده سی عرب دیلی، حیکایه سی عرب تاریخی و ائیلیم سل لیگی عرب کیم لیگی ایله یوغورلوموش بیر ایدئولوژیک بیچیمین سیاسی آنلامینا یالنیز اؤز باخیش آچیسیندان باخماق دوغرو اولما بیلر.

فارس و تورک کولتورلرینه دریندن کؤلگه سالان دین عاملی نین اسلامیتدن آسیلی اولدوغونا گؤره، بو ایکی میلتین یاخینلیق ایزلرینی یالنیز شیعه اّمت چیلیک بیرلیگی چرچیوه سینده آراشدیرماقلا بیلیم سل ایپ اوچونا چاتماق ممکوندور. میلادی 7- جی یوز ایلیکدن اوزو بری بو ایکی آیری میلتین ایچ-ایچه گیرمه اولایندا اورتاق عربلشمه

نین ائتگیسینی گۆرمه مک اولمازا! ائله، محض بو اوزدن ایلر بویو ایکی کولتورون بیر آرادا توتولماسی ممکن اولموشدور. تمیل کیملیکلرینده بوتولولکله باشقا-باشقا اولوسلار اولان تورک و فارس وارلیقلاری نین غالب-مغلوبلار کیمی بیر یئرده یاشاماسینی بیر سنتتیز کیمی ساغلايا بیلیمیشدیر. سؤزسوز کی، هر هانسی امت چی فنдрال شعاری ایسه، یالنیز امت چیلیک پانیزمی نین چرچیوه سینده دوشونولمه لی و سونوجا واریلماایدیر. امت چی شعاری آلتیندا یئرلشمه حقوقونون یالنیز مسلمان امته عایید اولدوغو اوچون کؤک و سینیر باغلیلیغی اولان اولوسچولوقلا امت چیلیک آراسیندا دوغال بیرلشیم نقطه سی یوخدور. بیر جوخ تورک آیدینلاری نین اورتاق باریش نقطه سی آختاریشلارینا بؤیوک سایغینلیق گؤستمکله یاناشی، اعتراف ائتمه لی بیک کی، ایران رژیم ی بیچیمینده سیستم لشمیش فوندامنتالیست-شوونیست اسلامین تورکلویه یاناشیم دوشونجه سی نین اولوملو یؤنته می یوخدور. زامان-زامان اولماسی نین سیقناللاری دا یالنیز آلدادیچی و قوندارمادیر. اؤرنک اولاراق تورک-اسلام دونیاسینا قارشى اورتادوکس-پروتستانت- قریقوری (گریگوری) -شیعه (روسیا-یونانیستان-ارمنیستان-ایران) بیرلیگی نین نه درینلیکده آنتی تورک بیر چمبر اولدوشدورماسینی گؤستمک اولار. سون ایلرده، تهران حاکیمیتی نین ایکیه بؤلومنه سیله یاناشی بعضی استراتژیک آراشدیرما مرکزی طرفیندن سیناو اولاراق اورتایا آتیلان امت چی فنдрال سؤیله می نین اؤزول آماجلارینا باخارساق قونوما³⁴⁰ داها آیدینلیق گتیرمیش اولاجاییق:

- میلی-ائتنیک قوروملاری ایچدن داغیتماق و ان آزیندان اونلاری ایران-اسلام چمبرینده کنترل ائتمک.
- ایران-اسلام سنتتری نین میلتر آراسیندا یئرلشمه سیله گرچک میلی کیملیک بیلینجینی یوخ ائتمک.
- ایران ایچینده وار اولان میلی حرکتلری نین دوشونجه اؤلچوسونو فنдрال سولوغانلاری آلتیندا دوندورماق.
- رژیمین اوزه رینه قونان میلی عصیانلاری لیبرالیزه ائتمکله، ایپ اوچونو الده ساخلاماق.
- سیاسی شیعه امت چیلیگین مرکزی ساییلان ایرانین داغیلماسوره جینی انگله مک.

³⁴⁰ موضوع

- بوتؤو آذربایجان دوشونجه سی نین ندرگین لیگی بوتون شوونییست دایره لرده اولدوغو کیمی فوندامنتالیست اسلام حاکیمیتینی ده دریندن فیکره سالماقدادیر. آذربایجان تورکونون فئدرال شعاری آلتیندا مرکزچیلییه چکیلمه سی و تهران کنترولوندا بوتؤولوک سئوداسیندان اوزاقلاشماسی ایرقچی فارسچی رژیمین ان باشدا گلن استراتژیک آنلاییشیدیر. بو اوزدن بو آنلاییشی اوغورلا حیاتا کئچیرمک اوچون آذربایجاندا سرعتله جانلانماقدا اولان بوتؤولوک روحونو گونئی، قوزئی فرقلیگینه چکمه یه چالیشیر.

- یالنیز آذربایجان دئییل، هم ده باشقا خالقلارین میلی آياقلانماسی تهران حاکیملرینی درین قورخو ایچینه سوروکله میشدیر. رژیم بئله دوشونور کی، اگر آذربایجان میلی حرکاتینی تابدان سالارسا، باشقا میلی حرکتلرین اؤنلن مه سی چوخ راحت شکیلده ممکون اولاجاقدیر. بونا گؤره، بوتون گوجوله آذربایجان میلی حرکاتینی درینلیک دن اوزاقلاشدیرماغا چالیشیر.

- تاریخ سل تورکوستانین یئنی دن باش قالدیرماسی نین اؤنونو آلماق اوچون ایکی دومینانت شوونییست واردیر. روس و فارس ایشبیرلیگی بو ایکیلیگی اولوشدورور. فارسچی رژیم بو قونودا بؤوک اورتاقدان ینی روسیادان گئری قالماسین دییه بوتون شئیطان اوپونلارینا گیرمکدن چکینمیر.

- 2010-جو ایران جمهور باشقان لیغی سنچیمیندن سونرا ولایت دیکتاتورلوقونا قارشى یاشیل حرکتی اورتایا گلدی. بو حرکتین ایلك گؤرونوسو دئموکراتیک ایستکلرین اورتایا گلمه سیله یاناشی بو حاقلارا قارشى دیرنن بیر مخالفت و حاکیمیت توپلوسونو اورتایا قویدو. دین توتالیزمیندن قورتولوش اومیدی یئنیدن اسیر میلترلده دیریلدی. پروسئسی نین باشلانماسی هر کس طرفیندن اومیدوارلیقلا ایزله نیرکن، تورکلرده ده دیقتله تقیب اولوندو. لاکین، بو اومیدوارلیق باشلامادان اومیدسیریلییه اوغرادى. یاشیللار، میلی حاقلار قونوسوندا حاکیم رژیمین توتومونو تکرارلادی. آذربایجان میلی حرکتی نین یاشیللارا قارشى توتومو سرت اولدو. حاقلی اولاراق AMH-ی رژیم بوتون قوللاری نین آنتی آذربایجان اولدوغونو و اؤزگور میلی سیاست سوره چگینی گؤستردی. یاشیلچی لیدرلر آذربایجان تورکلرینی تهران سیاستینه بولاشدیرامادی. میلی سیمگه حالینا گلن تراختور فوتبال تاخیمی نین یاریشینا گلن یوز میلرجه آذربایجان تورکونون یاشیل دئییل، محض قیرمیزی بایراقلاری نین مئساژی بللی دی. آذربایجان حرکتی نین اؤزونه اؤزه ل اولماسینی کیمسه لر اونوتماسین! بو میلتن آماجی ایران جهنم یندن قورتارماقدیر. آذربایجانلای بیرلیکده ایران آدلانان اؤلکه نین اؤزه ل میلی بؤلگه لری ده رژیمین ایکینجی

ماسکالی لیدرلرین اویونونا گلمه دیلر.

- یاشیل لارین داها آچیق و نجه فنډرال تعویض لری گۆزله نیلیر. بۆلگه سل دئییشیملره باخاراق ایران آدلانان دؤولتین سون باهاری یاشانماقدادیر. یاشیل لارین گئنیشلنمه سی و جیدی آلتترناتیو کیمی اورتایا گلمه سی نین آرخاسیندا آمئریکا و آوروپا بیرلیگی (AB) کیمی گوجلرین دایانماسینی گۆزه آلساق بو قوروم طرفیندن فنډرال شعارنی نین تتر بیر زاماندا اورتایا قویولماسینا تانیق اولاجاییق. چونکی، چاغداش، دئموکراتیک و سنکولار شعارلارینا خوش گورولو یاناشان یاشیل لار اوچون میلی دیرلرین گۆز آردی ائدیلمه سی اولومسوزدور. بونا یاشیل لیدرلر ایستمه سه ده، دایاقلاری ایستیه جکدیر. یاشیل لیدرلر ایسه، آذربایجانین اولمادیغی یئرده اوغوردان سؤز آچیلماز منطیقی نی گۆزل بیلیرلر. بئکی، بئله اولارسا، آذربایجان میلی حرکاتینی نه کیمی طالع گۆزله بیر؟ بو بؤیوک بیر سوروندور. بیر طرفده ایران آدلانان اۆلکه ده رژیم آچیلیمی، باشقا یاندا ایسه، آذربایجانین میلی فورتولوش و استیقلال قونوسو اورتادادیر. یاشیل حرکاتی نین اولوشماسی و گئنیش لنمه سی آذربایجانلیلاری ایکی یول آیرجیندا قویایلر. ایران اسلام رژیمی نین در حال آرادان گئتمه سینی بۆلگه ده یاشایان میلیونلارچا اینسان تپولوسو کیمی تورکلرده آرزو ائدیر. بو رژیم بۆلگه نین، بلکه ده دونیانین ان وحشی، گئریچی و قانماز دؤولت سیستمیدیر. یاشیلچی لیدرلر ایسه، بو رژیمین ایلك قورانلاری و اسلام شیچیلیگی نین مکطبیعیندن چاخان سیاسیلردیر. آنجاق، همین سیاسی شیچیلیک تربیه سی آلمیش بو لیدرلر نؤوبتی اولاراق آلدادیجی اسلوغانلارلا ایسته نیلن میلترلرین اؤزگور حرکاتینا کۆلگه سالایلرلر. آذربایجان تورکلری نین بو آرادا چوخ اؤنملی روللاری واردیر. AMH-ی اؤز باغیمسیز و تام مستقیل لییه یؤنه لیک سیاستله باشقا میلی حرکتلری ده اؤز یانیندا ساخلاماغی باجارمالیدیر. یانی، ایکی جبهه ده مجاديله ائتمک گره کیر. ولایتچی لرله و یاشیل لارلا! آما اصلینده بو ایکی سینه ده، بو ایکی سینده باشقا ایرانچی آلتترناتیولره ده، بیر گۆزله باخماق گره کیر. ایرانچی فارس شووینیستلر!

2. آ: سلطنت چی کسیم "پان فارسیت اوپوزیسیونو، پان ایرانیت

پارتیا، کاویان قورویو،..."

اؤزه لرینی ایران شاهلیغی نین واریشی کیمی گۆره ن آریاچی دوشونجه صاحیبی دیرلر. پان فارسیزمین ان گوجلو دوشونجه آلانی اولان سلطنت چی لرین ان دئیشمز اؤزه للیکلری تورکچولویه اولان درین کین و نیفرت لری دیر. 1979-جو ایل اسلامچی دئوریمله

یتردن-یتره سوروکله نن حاکیم پهلوی رژیمیندن سونرا بؤیوک آنادا پان ایرانیستلرین ده پارلایان اولدوزو سؤنموش اولدو. آنجاق اسلام حاکیمیتی نین ائتتیک سیاستی اساسیندا بعضی پان ایرانیست لره یاراتدیغی شرایط نتیجه سینده بو آنتی تورک قوروم یئنی دن حسارت له نه رک اسلام قیلغینا گیرمه گی باچاران کسیمیله حاکیمیتین استراتژیک سیاستی نین مرکزلینه سوخولماغی باجاردی. بو قوروم ایستر اؤلکه ایچینده، ایسترسه ده دیشاریدا بؤیوک مالی قایناقلا ییبه لندی. استاتوسلارا گؤره، آمتریکانین فیئانس مرکزلینده یهودی، ارمینی و یونانلی لایبیرلی ایله سیخ امکداش لیق دادیر. ائله محض همین مالی مرکزلی واسیطه سیله بو اؤلکه نین سیاسی دایره لرینده سؤز صاحیبی اولموشدور. بو قورومون سیاسی مانورالارینا باخما یاراق هر هانسی میلی حرکتله قاتی دوشمنیدیر. بونلارین ایدعاسینا گؤره، ایران آدلانان یئر ان قدیم زامانلاردان تمیز قانلی - آری ایریقی- و قوتسال فارس میلیتی نین مکانی اولموشدور. بو مکان سونرادان گلن آخینلار واسیطه سی ایله کیرلن میش دیر. بو اوزدن بو کیرلی آخینلارین تمیزلنمه سی گرکدیر. بو ایشین تکجه بیر یولو واردیر، اونلاری اؤز چیرکابلاریندان قویارماق، "آری" مدنیتینه، دلیینه، یاشام طرزینه آلیشدیرماق، تمیز و قوتسال "آری" صیفتینه یاراشدیرماق. بو قورومون ایچینده یئر آلان "پانیرانیست پارتیسی" و اؤزه لرینی "زرتشت یزلر" آدلاندرانلار دسته لر، قورومون ان گئریچی، ایفراطچی پان فارسیتلر اولاراق تانینماقدادیرلار. بو قویولارین سؤزلری نین اولی و سونو یالیز تورک دوشمنلیگی ایله علامتداردیر. بو قورومون سیاسی ایراده سی ایسه، ایران دؤولتچی لیگینی یئنی دن مونارخیا³⁴¹ سیستمینه قایتارماقدیر. اونون حاضرکی سیاسی سیموولو پهلوی آدلانان کئچمیش شاهین اوغلو "رضا پهلوی" دیر. سون زامانلار گئچمیش شاهین خانیمی فرح و اوغلو ع.ر. پهلوی نین آذربایجانا سئوگی گؤسترمه لری، اسلام رژیمیندن سونرا "دئموکراتیک-پارلامنتالیست مونارخیا ایران دؤولت سیستمی نین فئدرال فورم آدا اولماسی منسازی نین اورتایا آتیلماسی جوخ ایلگینجیدیر. "تکی آذربایجان بیزیمله اولسون یئتر" کیمی ایفاده لرین قروپ یئنه تیجی لری طرفیندن سسله نیلمه سی، ایراندا اولان ائتتیک سل سیاستین کسینلیک له دئیشمه سی نین ایزلری کیمی دیرلنه بیلر. بو قویون ذهنیتینه گؤره، آذربایجانین حاکیم رژیمه قارشلی میلی دیره نیشی نین کنترولا آلینماسی نین بؤیوک گؤره وی اونلارین اوزه رینه دوشمکده دیر. چونکو، کوروشون³⁴² گرچک ائولادلاری کیمی بو دؤولتین بقاسی اوچون آندلی دیرلار. شاهچی اوپوزیسیونون بیر طرفدن ده، آذربایجان میلی حرکتیندن رژیمه

³⁴¹ کرال لیق

³⁴² 2. کیر

قارشى سوء استفادە ائتمە اوتوپياسىنى دا اونوتماماق گره کير. بو کسىمه گوره، آذربایجان داواسى نین بویوتلاری نین میلی مسئله اولدوغونا گوره، کلاسیک فارس میلیت چی لیگی ده یئنی دن اؤز تکرى اوزه رینه قایدا بیلر. و بو دا اونلار اوچون بیر فورصت مئیدانی اول بیلر. بو اوزدن بو گونکو دورومدا "آذربایجان میلی حرکتی" نا بیگانه قالماق و اونون پتانسیللاریندان کتروللو اولراق حاکیمیتە قارشى یارارلانماق گرکمکده دیر.

سون ایلرده فئدراتیو شعارلاریلا ایمیح³⁴³ قازانماغا چالیشان بو قوروم، آذربایجان میلی حرکتینا یاخینلاشماق، اونو بیر یاندان یولوندان ساپدیрмаق³⁴⁴، دیگر یاندان ایسه آنتی رژیمچیلیکده اؤز یانیندا یئرلشدیرمه یه چالیشاجاقدیر. سلطنت چی لر بو ایکی استراتژی دوغرولتوسوندا ایستر واسیطه سیز، ایستر واسیطه لی یوللارلا AMH-ین ایچینده اولان چاتیشمامازلیقلاری اؤیره نیب همین ضعیف یئرلردن حرکتین ایچینه سیزماغا چالیشاجاقدیر.

آذربایجان میلی حرکتینا قارشین، شاهچی قوروملا اسلام حاکیمیتی آراسیندا جوخلو اورتاق نقطه لر اولسا دا آشاعیدا سیرالامایا گوره، بعضی آیرینتی لاری دیقت مرکزیندن قاچیرماماق گره کیر:

بو قوروم شیدتله ائت چی لیه قارشیدیر. ائت چی لیه قارشى اولدوغونون کؤکو ایسه آنتی عرب اولدوغوندان قاینافلنیر. ایرانچیلیق-فارسچیلیغی تبلیغ ائدن بو قورومون آنتی تورک-آنتی آذربایجان اولماسی نین اساس سببی ایسه، بو ایکی میلیتین آراسیندا اولان تاریخسل سورتوشمه لردیر.³⁴⁵

ایران آدلانان یئرده یاشایان بوتون غئیری فارس میلیت و خالقلارین فارسلیق ایچینده اربیتلیمه سی بو قورومون دئیشمز دبلگی دیر. حال بوکی، اسلام رژیمى نین اساس آماجی ائتتیک اریتمه سیاستیندن داها چوخ ایران مرکزی ائت چی سیستمین گرچکلنمه سیدیر. طبیعی کی، بنله ایدئیانین یارانماسی یولوندا فارسچیلیقلا غیری فارسلا آراسیندا آغیر چاتیشمالار قاچینیلمازدیر.

پهلوی چاغیندا، پان ایرانست قوروملارین بوتون هدفلری نین آرخاسیندا عربچی لیکنن قاچیش استراتژیسی دایانمیشدیر. بو قورومون گئل اولراق سیاسی هدفینده

³⁴³ اعتبار، امتیاز

³⁴⁴ جایدیرماق، یولدان ائله مک

³⁴⁵ چاتیشمالاردیر

اسلامین عربچی لیکن اوزافلاشدیریلماسی وار ایدی، اونلار، بیر چوخ حاللاردا لیبرال لاشما هدفلرینی فارسلاشدیرمایلا یاناشی سورور، اونون آدینی ایسه یئنی لشمه قویوردولار. آنجاق، بو چابا بیر نئچه کره سینانسا دا اوغورسوز قالدی.

آ.3: کلاسیک ایران تیپ لی لیبرال کسیم: "ایران میلی جبهه سی، آزادلیق نهضتی، میت پارتیسی، ایران پارتیسی،..."

مشروطه حرکاتی ایله یاناشی یاواش-یاواش آوروپا سیستمینه تانیس اولان گنج معاریف چی لر چوخ کئچمه دن ایرانچی لیبرال کسیمینی قورموشدولار. زامان سوره جینده کلاسیک لشمیش بو کسیم هر آلتندا چئشیتلی آوروپا فورماسینی اؤنلرکن یاشادیغی یاشام عادت-عنعه لردن اوزولوب بیر چوخ مقامدا حمایه سینده اولان یابانچی اؤلکه لرین یئرلی عامیلرینه چئوریلیدیلر. شهرچی لیک ایدئولوژیسی کیمی بلیرله نن لیبرالیزم، ایران دوروموندان آسیلی اولاراق اوزون زامان فنودالیزمین کؤلگه سینده و یا اورتاقلیغیندا قالسا دا، همین دؤوردن اعتبارا جانلانماغا، بازار مناسبت لری ایله یاناشی سیاست آلتیندا دا اوغورلار قازانماغا باشلامیشدیر. ائله بو اوزدن حاکیمیت دایره لرینه یاخینلاشماغی، همین کسیم ین آچار فیکورونا چئوریلمه گی باجارمیشدیر.

آذربایجاندا دا همین مشروطه زامانیندا باشلایاراق لیبرالیزم جانلانمیشدیر. آذربایجان لیبراللاری تهران لیبرالیزم ایله ایش بیرلیگی ائده رک ستارخان، باغیرخانین و یوزلرجه میت فدایی سی نین تهران سورگون گؤندریلمه سینده بؤیوک رول اوینامیشدیر. بو یئنی ایدئولوژی یه باغلی اولان چئوره سونرالار خیابانی و پیشه وری حرکاتی نین یئنی له مه سینده سیاسی مئیدانی اله آلمیش، آذربایجان اولمازین داربالار ائندیرمیشدیر. آذربایجان تورکونون خاطیره سیندن قولای-قولای سیلیمه ین "احمد قوام" بو کسیمین بیر اؤرنک سیاست چی سی کیمی گؤستریله بیلر. "ایران میلی جبهه سی، آزادلیق نهضتی، میت پارتیسی، ایران پارتیسی کیمی آدلار آلتیندا فعالیت گؤسترن بو آنتی تورک-آنتی آذربایجان کسیم، سیاسی ایدئولوژیده همیشه سلطنت چیلرین خادیمی اولموشدور. ایران لیبرالیزمی اؤز دیرجه لیشیندن بری، هئج زامان مستقیل سیاسی ایراده سوردوره بیلمه میش دیر. ایران لیبرالیزمی نین ان زیروه زامانی شوپهه سیز "م. مصدق" له باغلیدیر. لیبرالیزمین ان میلی و حقیقتا میت سنور لیدری "م. مصدق" این قیسسا باشباخانلیق دؤورونو مستثناء ائده رسک ایران لیبرالیزمی عؤمرو بویو سیاسی آلتین بیرنجی لی گینده دایانا بیلمه میشدیر. بو قوروم ایستر شاهلیق-ایسترسه اسلام

جمهوریسی زامانیندا ایران رژیملی نین تام گووه نینی قازانا بیلمه میشدیر. ان سون بیر لیبرال (اؤزلینی "میللی-مذهبی" سسلندیریرلر.) خمینی نین ایله باش باخان قوبولموش، ائله همین آدامین ائلیله ده وورولموش تبریز دوغوملو م. بازرگان اولموشدور. مهدی بازرگان تبریزده "باغشمال" آدلی فوتبال مئیدانیندا 50-مین وطنداشی نین قارشیسیندا تورکجه قونوشماقدان عاجیز قالینجا فارسجا بئله سؤیله میشدیر: "ای میلت بزرگ من! مرا ببخشید که، به زبان مادریم نمی توانم حرف بزنم. من فرزند ناخلف این ملت هستم!" (ائی منیم بؤیوک میلتیم منی باغیشلاکی، اؤز آنا دلیلمده دانیشا بیلیمیر. من بو میلتین ناخلف اوغلوام!). دنیا لیبرالیزمین خاص اولدوغو کیمی سؤزو بزک-دوزک آندیب میلته یئدیردیرمک، ائله ایران لیبرالیزمین عایید اولان اؤزه لیکدیر. بو قورومون آذربایجانا باخیشینی آشاغیداکی کیمی سیرالاماق اولار:

آذربایجان ایرانین قوپولماز گلیر فابناغیدیر. ایستر بازار اکونومیسی، ایسترسه کند تصرفاتی آچیسیندان، آذربایجانین اؤزه ل یرری واردیر.

آذربایجان تورکلوک حایات فلسفه سی چتری آلتیندان قورتارمالی، فارس تریبه سی اولمالی دیر کی، ایران بوتؤو قالا بیلسین. بو ساحه ده دؤلت استراتژیک چاپایا گیرمه لیدیر.

آذربایجانین آسیمیلاسیا اندیلمه یولو آنجاق لیبرالیزمدیر. یوموشاق سیاستلره آذربایجانین بیر-بیرر ائولرینه گیرمک و همین یوللا اوشاقلاری فارسلاشدیرماق گره کیر. آشیری و زوراکیلیق یولوللا تورکلره باچارماق اولماز. اولارین زوراکیلیغا قارشى عصیانلاری یاخیجی و بیخیجی اولار.

آنتی آذربایجان-آنتی تورک اورتاقلاری اولان آشیری "پان ایرانست" لرین رادیکال سیاستلرینه قیزراق. اولارین تورکلره قارشى آسیمیلاسیا سیاستلرینی قیناییب، اولاری لیبرال داورانیشا چاغیریرلار.

ایران آدلانان دؤلت سیستمی ایچینده بولونماقدا اولان سولدان-ساغا چکلمیش بوتون آنتی آذربایجان-آنتی تورک کسیمین تام اورتاسیندا دایانان بو قوروم هر هانسی بیرلشدیرجی گوج اولماغا حاضریدیر.

لیبرالیزیم، ان سیاستلی ان تدبیرلی و ان دایاناجاقلی آنتی آذربایجان-آنتی تورک قوروم اولدوغو اوچون جوخ گیزلی و قورخولو دوشمن ساییلمالی و اونا قارشى جوخ جیدی تدبیرلر قیلینمالیدیر.

گ. آذربایجاندا کنجیلین دؤلت سنچگیلرینه چوخ تیتیزلیکله یاناشماق گره کیر. ایستر ایران گنل ینده، ایسترسه ینرلی سنچگی ده اؤنه چیخان شخصلرین اوزه رینده گنیش آراشدیرما آپاریلمالی AMH طرفیندن رسمی اولاراق حیمایه اولونماسی بللی اولمالیدیر. گونئی، زامان بویو ایرانلیلیق آدینا سنچدیگی لیبراللاردان آغیر خیانتلر گورموشدور. ایراندکی لیبرالیزمین آذربایجانا ووردوغو داربه نین اؤلچوسو یوخدور. ایران ارتیجاسی نین "ترووا آتی" اولموش ایران لیبرالیزمی نین ان باریز اؤرنگی قوام دیر. ایران لیبرالیزمین سلطنت چیلردن و تملچی اسلامچیلاردان آبیرون ایدئولوژیک باخیش دئییل، یالنیز دنیا کومپراتور لیبرالیزمین باغلی اولدوقلاریدیر. اؤزه لیکله میللی ایدئولوژیک باخیش آچیلاری اولاغان اوستو آنتی تورک و آنتی آذربایجان چی دیر.

4.1: اوبورتونیس سولجو کسیم: "توده پارتیاسی، فدایی اکثریت قوروپو، راه

کارگر (ایشچی پولو)..."

1944-جو ایلین مارت آییندا اینگیلتره نین تبریزده کی باش فونسلوسو تهراندا ینرلشن اینگیلتره باش ائلچی سینه گؤندریدیگی " ف 0371 / 891.00 " سایلی سندلی راپوردا بئله یازیر: "...تبریز سنچگیلرینده آذربایجانین ایکی بؤیوک رول اوینایان شخصیتی نی پیشه وری و بی ریا سس قازانیلار. اونلار آذربایجانین 22-ایللیک شاهلیق باسقیسینا سون قویاجاقلارینا سؤز وئریرلر. آنجاق پیشه ورینی مجلسه یول وئرمه دیرلر!" بو راپوردا آذربایجان وکیل لری نین نندن فارسچی شاه مجلسینه (ایران میللی مجلسین) یول وئرلمه مه سی نین سببی دئییلمه سه ده، آز سونرا توده پارتیسی نین بو ایشده بیر باشا رول اوینادیگی اوزه چیخیر. بئله کی، سونرالار اؤزه لرینی قینایان بعضی سول یازارلار قلمی ایله یازیلیمیش جوخ سندلی "گنچمیش گله جگین چیراغیدیر" فارسجا کیتابدا بو دوشمنچیلیک سندلر اساسیندا بئلنجی اورتایا قویولدو: "...همین سنچگیلرده پیشه وری بؤیوک سس بیرلیگی ایله 14-جو مجلسین عوضو سنچیلدی. آنجاق تهراندا میللی مجلس اونون (پیشه ورینین) و حاجی رحیم خویونون (تبریزین باشقا سنچیلیمیش میلت وکیلی) صلاحیتینی تکجه 1 سس چوخ ایله رد ائتدی. توده پارتی سیندن اولان میلت وکیلی "ایرج اسکندری" و "رحمان قولو خلعت بری" اونلارا سس وئرمه دیرلر..."³⁴⁶

³⁴⁶ گزشته چراغ راه آینه است. / "گنچمیش گله جه بین چیراغی دیر." / یازار لاقروپو، نیلوفر یابینی، تهران، ص

چوخ ایلگینجدير کی، پیشه وری یه قارشى اولانلارین باشینی پان ایرانست آنقلوس آکسونلار (سید ضیا و یانداشلاری) چکسه ده، تبریزدن اونون آدای لیغینی اونایلیان توده پارتیسی نین ان باشدا گلن آدلاری پان ایرانستلره قوشولاراق آذربایجاندا بیرینجی سسی قازانان پیشه وری نین قارشیسیندا دورولار. واختی ایله توده پارتیسی نین باشچیلاریندان اولان "نورالدین کیانوری" آذربایجان میلی حاکیمیتی نین مختاریت بیانیه سینی ائشیدینجه چيله دن چیخاراق بنله سؤیله میشدیر: "اونلار (فیرقه چیلر) خایینجه سینه توده پارتیسینه قارشین کودتایا (جنوریش) ال وورولار!!"

و روسلارین سون عسگرلری تبریزدن چیخماق عرفه سینده 1946-جی ایلین مای آبی نین 8-ده ژ. استالین پیشه وری نین عنوانینا یازدیغی حده و تهدید مکتوبوندا بنله ایفاده ایشله دیر: "منه ائله گلیر کی، سیز هم ایران داخیلینده، هم ده بین الخالق نوقطه یی نظریندن یارانمیش وضعیتى دوزگون دیرلندیرمیرسینیز!... بیزه معلوم اولدوغونا گوره سیز دئمیسینیز کی، بیز اؤنجه سیزی گؤیه قالدیرمیش، سونرا ایسه اوچوروما یوورلامیشیق و سیزی روسواى ائتمیشیک."³⁴⁷

استالینه بو قونونو کیملر آیدینلاشدیرمیشدیر؟ بوردا دا توده پارتیسی نین رولو بللی اولور. واختی یلا روسیا دؤولتی نین یوکسک روتبه لی دیپلوماتی یازیر:

توده پارتیاسی نین فیرقه یه ووردوغو آرخادان خنجرلر سایماقلا باشا گله مز! بو حاقدا کیتابین ADF-ه عایید اولان بؤلومونده گنیش بیلگیلرین اولدوغونا گوره قونوبو قیسسسالداراق "ایران خالقى نین فدایى تشکیلاتینا" عایید اولان بیر فاکتلا بو بؤلومو یئکون لشدیریریک. 2006-جی مای اولای لارینا توخونان فدایى اؤرگوتو (اکثریت) فارسجا اولان بیلدیریشده یازیر:

" اؤزگورلوک سئور آذربایجانلیلار!

سون گونلرده کی (آذربایجاندا) یوکسه لن چوخ ساییلى اولایلاردا ایران سئور آذربایجانلیلارین ایچینده (بیر کسیم) آرساییلى (لار دا) گؤرونوردو. بونلار آنتی ایران بایراقلار داغالاندیریر، اؤلکه میزین چئشیدلی بؤلگه لری آراسیندا دوشمنچیلیک سالماق (ایسته بیردیلر) اونلارین سیراسی نین بیر-بیریندن اوزاقلاشدیریلماسی چوخ گرکلیدیر. سؤزسوز کی، اولوسال، کولتورل ایستکلرین اوزه رینده عینادلا دورماق، عینی زاماندا دئموکراتیکلشمه نین

³⁴⁷ گونئی آذربایجان (کیتابی) پروفیسور دوکتور شوکت تقیووا و... یاکى /ص 233-235 .

آنلامینا دا گلمکده دیر. بئله بیر دورومدا ایران اوچون دئموکراسی ایستکلریله میلی، کولتورل ایستکلرین بیر-بیریندن اوزاقلاشماسی اولاسی ایش دئییلدیر. بو (ایکی قونو) حتی قارشیلیقلی میلی و قومی واحیدلرین وطنداشلیق حاقی سایلمالیدیر. یالنیز، ایشچیلر، امکچیلر، قادینلار، اؤیرنجیلر، اؤیرتمنلر، آیدینلار، دوشونورلر، مذهب سل آزیقلار و باشقا میلی بیرلیکلرین بیرگه حرکتیلا دئموکراسی اوغروندا ایره ليله مه الده اولونار. آذربایجانلیلارین، کوردلرین، تورکمئلرین، بلوجلارین و عربلرین میلی، کولتورل حرکتی نین ایچ-ایچه گیرمه سی ایله یاناشی، اؤزه للیکله ایران اوچون دئموکراتیک مجاديله یه باغلانماسی ائتگیلی و رول اوینایچی اولدیلر.

آذربایجان اؤزگورچولری!

بیز، سیزین میلی-کولتورل حاقلارینیزین یانیندا ییق. سیزین، هانسی سا شهر، بیلیم یورد، اسلام مجلسی و حاکیمیت اورقانلاری قارشیسیندا یولا سالدیغینیز گؤستری دن مدافیه اندیریک. آنجاق، بو یالنیز ایران میلیله بیرلیکده حاکیم فیرقه نین استیدادینا قارشى اولمالی و اؤز سینیرینی نیفاق سالانلاردان آیریلمالیدیر. بو اولایلاردان سوی استفاده ائتمه یه چالیشان حاکیملرین و سینیردیشی دوزاقلارین عاغیللیجا کناریندان اوزاقلاشماق شرطيله سیزی شیدتله حیمایه اندیریک.

یاشاسین اؤزگورلوک!

ایران خالق فدایی اؤرگوتو - یؤتیم و سیاسی قوروم 5 خرداد 1385³⁴⁸

بوگون ایستر توده، ایستر فدایی و ایسترسه بونلارا بنزر سولچو قورولوشلارین آذربایجان اولان باخیشلاری عینی گنچمیشلر کیمی خیانت اوزه ربنده قورولماقدادیر. توده تیپلی سولچولار این آذربایجان تورک میلیته اولان باخیشلاری نین حتی کلاسیک سلطنت چیلردن بئله تهلکه لی اولدوغو گؤرونمکده دیر. شاه چیلارین تورکلویه اولان آیدین نیفرتینی اوپورتونست سولچولار تولکو سایاگی اورتایا قویورلار. بو ایکسینی قارشیلادشدیراندا،

³⁴⁸ بو قورومون مرکزی اورقانی "کار" ایش/نشریه سی نین 25 مای 2006 ساییندان آلمیش و فارسجاندان چنوریلمشدیر .

ایکینجیلرین آنالار سؤزویله دئسه ک پاموقلا باش کسیدیکلرینی گؤروروک. یوخاریداکی رسمی بیلدیریشده فداییلرین نه بویدا میزی داوارانیشلاری آیدینجا اؤزونو گؤستیر. اولارین، "سیزین یانینیزدا بیق، اگر ایران دئموکراسیاسی یولوندا ساواش آپارسانیز" کیمی بنزر سؤزلرین عینی سینی اوستادلاری توده پارتیاسیندان دا بوللوجا ائشیدمک اولار. آذربایجانین اولوسال روحویلا بوتونلوکده ضید اولان اوزده دوستلوق آدینا بوغچالانمیش بئله باش آلدادیجی بیلدیریشلرین آرتیق زامانی بیتیمیشدیر. بو قورویلارین اؤزه لرینه اولان اینامسیزلیغی دیقته آلارساق، گۆره ریک کی، اؤزه لریندن آسیلی اولماپاراق اولایلارین آردیجا دوشور و کئچمیشده اولدوغو کیمی اسلام رژیمی قارشیسیندا قویروق بولاماغا قالخیشیرلار. اولار اوچون هر فرصتدن یارارلاناراق، بیر آددیم بئله اولسون حاکیم فقیه لره یاخینلاشماق آرتیق بیر استراتژییک پلان اولموشدور. بو قورویلار گۆره، ایران آدلانان اؤلکه ده میلی مسئله بیر فرصت اولاراق قوللانیلیر. باخماپاراق کی، بو قورویلارین ایچینده بولونان بیر چوخ آذربایجان تورکو ده واردیر. آنجاق سولچو دنیا گؤروشونده میلی سورونون آلت قاتلاردا یئرلشدیگینه گۆره، بو سویداشلاریمیزین دا قافا دوزه نینده اولوسال کیملیک بیلینجی نین آلت قاتلارینا راستلاماق ممکونسوز گؤرونور. اؤرنگیم علیرضا نابدل دیر. او، شاه رژیمینه قارشى سیلاحا ساریلدى. شوونیست رژیمه قارشى قانى نین سون داملاسینا قدر دؤبوشدو. چیریک اولدوغویلا یاناشى بیر میلی اینسان کیمی ده تانینیردی. بو حاقدا ایراندا میلی مسئله آدلی بیر کیچیک کیتابچادا یازدی. بلکه ده صمد بئهرنگی و بهروز دهقانی کیمی وطن سنور سنگرداشلاریلا یاخین اولدوغونا گۆره، اورتایا قویدوغو یازیدا آذربایجان سورونونو تئوریزه ائتمه یه چالیشارکن یالینیز ADF- نین چرچیوه سینده قالدی. سؤزسوز کی، نابدل (اوختای) کیمی دلی قانلی و قورخماز بیرسی نین دنیا گؤروش چاتیشمامازلیغی اولماسایدی، ایران آدی آلتیندا وئردیگی جانینی اؤز آنا وطنی اوغروندا سنوه-سنوه وئردی. اوختایلارین وطن اوچون سورون داشیاچاغی یئرینه بؤیوک یوتوییا پئشینده جان وئرمکلی نین ان تمل کؤکو دوشوندویو ایدئولوژیدن ایدی.

5: اؤزه لرینی ایران-اسلام تیپلی سوسیال-دئموکرات کسیم کیمی

سونماغا چالیشان "خالق مجاهدلری، رئسپوبلیکاچیلار،..."

بو قورویون ان تانینمیش اؤرگوتو "ایران خالق مجاهدلری تشکیلاتی" دیر. شیدتله سانتراچیلیغا مئیلی لی اولان بو قورومون لیدرلیگینه گۆره، آذربایجان مسئله سی ائتنیک سورونوندان داها چوخ سیاسی سوروندور. مجاهدلره گۆره، مرکزی حاکیمیتله

آذربایجانین آراسینداکی فارشلیقلی اینامسیزلیغا سون قویولارسا بو سورون حلّ اولار. آنجاق موللا رژیمی بئله ائلمه و دئموکراتیزمه صاحب اولمادیغینا گۆره، بو پروبلئمین حلی یالینیز مجاهد دؤولتی علیله چؤزوله بیلر! بو قورومون یارانماسیندا اولوسال کیملیکجه آذربایجان تورکلری اولان محمد حنیف نژاد، موسی خیابانی، مهدی ابریشم چی کیمی سویداشیمیزین باش رولو اولموشدور. بونا باخمایاراق، مجاهدلرین ایلك باشندان مارکسیست و اسلام ایدئولوژیسی ائتگیسینده قالماسیلا یاناشی شیدتله ایرانچی اؤرگود اولمالاری اؤزونو گؤستردی. بو قورومون 40-ایلیک بلگه لرینده بلکه ان آز راست گلن قونو میلی مسئله دیر. باشقا آنلاملا دئسک، بو قورومون دئموکراسیانین ان ایلكین شرطی ساییلان اینسانلارین آنا دیلینه باخیشی عینی حاکیم شوونیست رژیم کیمیدیر. سون ایللرده بو قورومون گؤوده سیندن قویان بیر چوخ آذربایجان تورکونون ان باشدا گلن اعتراضلاریندان بیرى نین اونلارین آنا دیلینه اولان سایغی سیزلیق اولموشدور. اؤرنک اولاراق، عیراقدا یئرلشن اشرف شهرجیگنده توپلو اولان یئرلرده رسمی دیل (اؤرگودون یاسال دیلی) فارسجادیر. بو، او دئمکدیر کی، بئشی تورک اولان آلتی کیشی لیک بیر توپلامدا تورکجه دانیشماق یاساقدیر. آنجاق، فارس دیللی اولمایان یئرده تورکلرین تورکجه دانیشماسینا یاساقلیق یوخدور! بو یازیلمامیش یاسادیر. قورومدان آیریلاندان سونرا، اوزون زامان گۆزه گۆرونمه یین بیر شرفلی وطنداشیمیزدان بو حاقدا سوردوم: "من آلمانیدا فرصت بولوب، سازماندان اوزاقلاشما قراری آلدیم. خسته لیگیمی باهانا ائده رک سوروملو شخصه خبر وئردیم. بیر نچه هفته دن سونرا، منیم ایسته بیمین اولومسوز اولدوغونو ائشیتدیم. عیراق یین اشرف شهرینده ساکین اولدوغوما گۆره، اؤزباشینا داوارانا بیلیم سؤزونو آلدیم. بو حاقدا کیمسه یه ضرر وئرمه یه جه بیمه امین ائتمه یه چالیشسام دا سونوج آلامدیم. اشرفده، میلی حاقلاریمین ندن تانینمادیغینا اعتراضلاریم اولموشدور. بو حاقدا بیر نچه دفعه جزالانسام دا، بو حاقلی ایستکلریمین بیر گون منه قارشى سوچ سایبلاجعینی هئج دوشونمه میشدیم. سازمانا گۆره، منیم آیریلماق ایسته بیمین باشلیجا ندنی کور ایرقچی لیغا توتولدوغوم و پان تورکیست اولدوغوم ایدی. سیزی اینانديريرام، ایلك كز پان تورکیست سؤزونو اؤزوه ده تورک اولان رابیط یمدن اؤیرندیم. منیم کیمیلر بو قوروم ایچینده چوخدورلار. اونلارین قوروم ایچینده یاواش-یاواش اریمه لرینی اؤزه لری بئله بیلمه بیلر. قوروموم ایچینده کوردلره اولان ایلگی داها دئییشیکدیر. کوردلرین هر باخیمدان باشقا میلترلره (فارسلاردان سونرا) اوستون اولمالاری گؤز قاماشدیریریجی دیر. سانکی، اونلارین ایندیدن فئدرال یاشامقلارینی م. رجوی قبول ائتمیشدیر."

م. حنیف نژادین، م. خیابانی نین و بیر چوخلاری نین سیلاحلی توقوشمالاردا

اؤلمه سیله لیدرلیکده اوتوران م. رجوی، 1360-جی گونش ایلینده مجاهدلرین لیدرلیگینده اولان "اولوسال دایانیشما شوراسی" نی یارادیر. بو شورانین اتنیکلره باخیشی یالیز بیر ماده ده عکس ائدیلمیر. بو ماده یه گؤره، کوردوستانین وئردیگی مجاهدتلره قارشین، شورا دؤولتینده ایران ایچینده اولان اوتونومی ایداره چیلیگی وعده ائدیلمیر.³⁴⁹

سؤزسوز کی، بو قورومون دا حاکیم اسلامچی رژیم کیمی ایران آدلانان دؤولتچیلیک سیستمینده یاشایان میلترلره اولان اورتاچاغ باخیشی نین تمیلینده قاتی اسلامچی دنیا گؤروشو یاتماقدادیر. سون زامانلاردا آروپا و آمریکا نین گؤزونه گیرمک یولوندا بیر گئجه ده بئله، استراتژیک دئییشیمه گیرمه یه حاضیر اولان بو قورومدا یئنی شعارلارا راست گلمک اولور. اؤرنگیم لاییک و سکولار سؤزلریدیر. رژیمی مذهب جیل فاشیست آدلانديران و مجاهد دؤولتینده میلتن سکولار یاشامینا سؤز وئره ن م. رجوی نین بوتون چیخیشلاری نین اؤنو و سونو قران آیه لرله باشلايير و سونلانیر. بو قوروم طرفیندن "ایران جمهورباشقانی" آدلانديریلان مریم آدانلو (رجوی) آذربایجاندا اولان اولوسال حرکتلره ائدیگی بارماق سايدا ايشاره لرین بیرینده 1387.02.11- اینجی گونش ایلینده تبریزین سهند بیلیم یوردونداکی گئنیش اعتراض لارا قارشین اؤز حیمایه سینى بیلدیره رک اعتراض لارین میللی کیم لیگینی دئیشدیرمه یه چالیشیر و اونو ایرانچی بیر حرکت کیمی دیرلندییر. قیساسی آذربایجان میللی حرکتی اوچون "ایران خالق مجاهدلری تشکیلاتی" ان تهلكه لی و گئنیش میقیاسلی دوشمن گؤروشلو قورومدور. آنجاق آذربایجان میللی-قورتولوش دیرچه لیشى نین گوندن-گونه گئنیشلنمه سیله بو قورومون ایچینده بولونان بیر چوخ تورک سویداشیمیزین قوروم ایچینده و یا دیشیندا باش قالدیرماسی دا قاچیریلمازدیر.

آ.6: رادیکال سولچو کسیم "فدایی اقلیت قورویو، کمونیستلر،..."

بو قوروملارین فعالیت آلانی باتی سالونلارینا و بعضاً کوچه لرینه اؤزه ل دیر. بو قوروملار ایچینده فدایی (آزینلیق/اقلیت) ان یوموشاق و ایفاده آنلامیلا تولئرانسلی، اؤزه لرینی ایسه ایران کمونیست پارتیاسی و ایران ایشچی کمونیست پارتیاسی آدلانديرانلار ایسه، ان رادیکال قورویلاردیرلار. بو قورویلار ایچینده افراط چی آنتی تورک باخیشی حاکیمدیر. بونلار آذربایجان میللی حرکتی نین هر هانسی ایسته یینی پان تورک ایسته یی اولاراق نیته لندییرلر. اونلارین ایچینده بولونان آذربایجانلیلار ایسه بو قورومون دنیا

³⁴⁹ ایران خالق مجاهدلری تشکیلاتی، سندلر، کوردوستان اوچون اوتونومی پلانی

گۆروشو ائتگی سینده قالاراق شیدتلی میلی کیملیک یوخسونلوغو ایچینده دیر. بئله کی، هر هانسی میلچیلیگی اینانیدیلاری کوسموپولیتیزمین دوشمنی حساب آنده رک، سونوئادک اونونلا ساواشماغی اؤزه لری نین ان اوستون بورجو سانیرلار. بو قوروملارین میلی مسئله یه باخیشلاریندا تیریزلی ت. ارانی نین بویوک رول صاحیبی اولدوغو بللیدیر. بونلار باخمایاراق، بو قوروملارین نه میل ت و نه آیدین ائلیت ایچینده یئرلری یوخدور. و یالنیز اؤز خولیلاریندا یاشام سورورلر.

ایران مرکزی آذربایجانلی قروپون آلت یاپیتلاری

ب.1: کلاسیک (ایرانچی) تورک میللیتچی کسیم "وارلیق درگیسی،..."

ایرانلی یام، ایرانلی بیق، ایرانلی اولاراق قالاجیق دئدیکلرله یاناشی سون 30-یلده تورکلویون دیرچلمه سی اوغروندا ان اؤزل ائتگین لیه صاحب قوروپ اولموشدور. ایستر معاریف، ایستر یاشام، کولتور، ائکونومیک، پولیتیک و... آلانلاریندا اؤز تولئرانسلی سوره جیله تانینان بو اولوسال سوره جین ان آپاریجی کیم لیگینی وارلیق درگیسینده بولماق اولار. تانینمیش جراح، آپاریجی ائل آغ ساققالی پروفیسور ج. هئیت جنابلاری نین باشچی لیغی یلا 30-ایللیک فصیلنامه کیمی یاییلان وارلیغین اولوسوموزون بوشلوق دؤروندن³⁵⁰ سونراکی انتباه یندا درین ایزلر بوراخمیشدیر. 1979 دئوریمیندن سونرا باکیدان تهران کؤچموش اولان پروفیسور بیگدیلی، محمدزاده کیمی عالیملرله، بیرلیکده تورکیه نین تورکچولوک مکتبی یندن ائتگیلنمیش دوکتور نیطقی کیمی بیلگین کسیم و دوکتور م. فرزانه کیمی انتباه چی آراشدیریچیلار و شاعیرلرله بیرلیکده زنگین اولوسال وارلیغی اورتایا قویدولار. یاش، سوسیال یئرلشیم، آذربایجان دیشیندا یاشام، سیاسی اینامسیرلیق و چنشیدلی دوشونجه آلانی بو قورومون ایرانلیلیق اوزه رینده دایانماسیندا ائتگیلی اولموشدور. نه یازیق کی، بو ائتگی زامان-زامان هر هانسی نندن اوزوندن میلی-سیاسی بویود آلاراق وارلیق درگیسی نین صحیفه لرینی میلی دیرچه لیشیمیزین علییه دارینا چئورمیشدیر. اؤرنک اولاراق ساده جه بیر قونویا ایشیقلیق گتیریره م. دوکتور ج. هئیت، "سخن روز/گونون سؤزو" آدلی یازیسیندا دئییر: "بیزیم آتالاریمیز ایرانین استیقلالی اوچون اؤزونو اؤزگه سانمادان عثمانلی تورک حاکیمیتیه، اوزبک تورکلری، مونقوللار و هابئله روسلارلا ساواشارکن یوز مینلرجه شهید وئریلر. بیز، ایرانلی اؤزه لرینه اینکی بیلن، اونون اوغروندا آذربایجان، خوراسان، خوزیستان بیلمه دن سینیرلاریندان مدافیعه ائدن،

³⁵⁰ 1946-جی ایلدن 1979-جو ایله دک بیر بولوم ادبیات و معاریف آتلی چاپلار دیشیندا گونئی آذربایجانین میلی کیملیک دیرچه لیشی اوچون سوسغونلوق و بوشلوق دؤورانی اولموشدور.

باسقیچی دوشمنلر قارشیسیندا ساواشاراق ایرانین استیقلالینی اؤز قانلاری ایله ننت لشدیرن و ابدی لشدیرنلرک. بیز اؤزوموز او اینسانلارین واریشی بیلیر، ایرانلی اؤزوموز سونکی، اؤزوموزو ایسه ایراندان بیلیرک.³⁵¹ همین یازار باشقا بیر یئرده یئنه یازیر: "ایرانلی ساده جه فارس دیللی لرین کی سانان آشیری میلّت چیلر اوچون آیریم چیلیق و تورک دیللی آذربایجانین ایراندان آیریلماسی بیر او قدرده، دردلی سایلما یا بیلر. آنجاق، بو بیزیم اوچون بوتون دردلرین اؤته سینده اولان ان بؤیوک فاجیعه دیر و اونون جان یاندران دردینی دویماق بئله ممکن دئییلدیر. بیزه گؤره، اونو خیال ائتمک بئله خیانت دیر. بئله نجی شوم و بدیخت دوشونن خایین لرین بیزیم آرامیزدا یئرلری یوخدور. بیز، بئله لیکله بوتون وطنداشلارا دئییرک کی، هئج بیر زامان، آذربایجانین ایراندان آیریلماسینی ایسته مه میشیک، ایسته میریک و ایسته مه به جه بیک. چونکی، بیرنجیسی، اؤزوموزو ایرانلی و ایراندان سانیریک. ایرانین بیر پارچاسینی دئییل، بوتونون اؤزوموزون کو بیلیرک. ایکینجیسی، آیریلاراق آرازین او تاپینداکی 6-میلیون آذری ایله بیرلشمه احتراصی یارانارسا، بو ایشین سونوجوندا ایراندا یاشایان 17-میلیونلوق آذری نین و ایرانلی تورک دیلیلری نین آیریلماسینا ندن اولاجاقدیر. بئله اولان دورومدا، بیز، بوتونو تهراندا یاشایان وارلیق درگیسی نین یازارلاری اولاراق هر ایکی آذربایجاندا آیریلجاییق.³⁵² سؤزسوز کی، وارلیق درگیسی نین واختاشیری بو تورلو میلی-سیاسی آچیقلامالاری نین آرخاسیندا ایران اسلام شوونیزمی نین باسقیسینی اونوتماماقلا یاناشی، بو درگیده حاکیم اولان محافظت اکار ایرانلیگی ده گؤزدن قاچیریلمامالییق. وارلیق درگیسی نین ایلك ایللرده کی سوردویو سیاستده اسلام رژیمینه اینانماق، اونون مرحمت لرینه اومیدوار اولماق آشیب-داشیردی. بو ایسه، ایستر-ایسته مز او زامانلاردا باسقیچی رژیمین بوتون وحشیلیگینه قارشى دیرن میلّتچی گنجلرده بؤیوک خیال قیریق لیغی یارادیر و قورتولوشچو گنجلیکله ایرانلیبام دیین وارلیقچیلار آراسیندا اوچوروم یارادیردی. لاکین زامان ایره لی له دیکجه، وارلیق درگیسی نین داورانیشلاری دا دئیشه رک اؤزگورله شیر و گنجلر ساریندان منیمسه نیردی. طبیعی کی، بونون ان آچیق ندنی ایسه، آذربایجاندا گندن میلی ساواش اولموشدور. وارلیق کسیمى نین ایرانلیلیق و ایران مرکزیلیک مئیلی نین تورک دوشونجه لی اولماسی دا ایشین ان ایلگینج طرفیدیر. بو قورومو باشقا فئدرالچیلاردان آیران کیملیک محض بو قورومدا اولان تورکلویه اوستون اینامدیر. ساده جه بو اینامین سیاسی یؤننه می نین ایرانلیلیق تملینده داپانماسی

³⁵¹ وارلیق درگیسی، 14 جو ایل، سایى 86-3، ایلى 1371 گونش ایلى، ص4. (فارسجا یازی)
³⁵² وارلیق درگیسی، 14 جو ایل، سایى 86-3، ایلى 1371 گونش ایلى، ص6. (فارسجا یازی)

اوزوندندير کي، وارليغين ميللي دوراغي نين هاردا اولماسيني سورو آلتينا ساليير. بو اوزدن، ميللي ايدئياسی نين بوتون اولوملولوغونا باخماپاراق وارليق درگيسيني ايران مرکزی جرگه نين ايچينده يئرلشديرير. وارليقدان اورتايا قويولان ايران تورکلوپو تابلوسوندا ان سون قاجار تورک دؤولت فورمولو قاچيريلماز گؤرونور!

ب.2: ميللي معاريفچي تورکچو کسيم "ديلمانچ درگيسي،..."

ديلمانچ درگيسي و بونا بنزر قورويلارين وارليقلا اولان فرقي چوخ آزدير. بو ايکي ميلنچي کسيمی بير-بيريندن آيبران نقطه ايکينچيسي نين ميللي-سياسی کسينليگيدير. وارليغين 30-ايليلک سوره جيندن ان آز يئر وئر ن سياسي يۇنتمی نين تام ترسينه اولاراق ديلمانچ بو قونودا فعال اولماسيدير. ديلمانچ ين ننت بير شکیلده اتنيک سل فنديراليزمين قاچيريلماز اولدوغونو اؤنه چکمه سی نين ان بؤيوک ندى چاغداش آذربايجان اولوسال حرکاتی يلا ياشداش اولماسی و بو حرکاتين گونده می ايچينده بولونماسيدير. باشقا آنلامدا دئسک، ديلمانچ وارليغين سياسی لشميش دوامچيسيدير. ديلمانچين ميللي-سياسی تانيتیمی نين اؤزولونده سولدان و ساغدان بوتونلوکله آرينميش اولان آذربايجان تورکلوپو دابانماقدادير. بو اؤنملی کسيمين دوشونجه آلانى بؤيوک اوستونلوکله تورکلوک فلسفه سینه دابانير. آنچاق، تام آنلاميلا يۇن بليرله مه سی آيدين دئييلدير. ايرانليام، ايرانلی بيقي، ايرانلی اولاراق قالاجاغيق سؤزونو وارليق کیمی ننت ديله گتيرمه سه ده، آذربايجان مرکزی تورکچو دوشونجه چتيريندن آزالی اولدوغو بلليدير. سؤزسوز کی، چاليشما آلانى نين اشغال اولونموش گ. آذربايجاندا اولماسی نين بو کسيم اوزه رينده بؤيوک ائتگيسي واردير. سوره جين درينلشمه سيله بو کسيمه ياخين دوشونجه آخارلاری نين دا، درين ميلنچي فورما آلماسی و بو ايلشگيده ميللي-سياسی يۇنتم دئيشمه لری قاچيريلمازدير.

ب.3: ايکي استانداردلی آز. ميللي کسيم "شمس تبريز قوروپو، گونش

پارتياسی..."

بو قورويون ميللي-سياسی دوروشونو ديشاريداکي سولچو قورويلاردان فرقلنديرن اساس نند پلوراليزم و ايچری ده اولدوقلاری دير. اولوسوموزون اولوسال آلانینی ایلگی لندين بوتون اولای لاردا ياخيندان اورتاق اولان بو کسيم، وخت آشیری اولایلارا آغيرليق قويماقلا ياناشی، ان آغير حزينه لر وئر مه یی ده گؤزه آلميشدير. اصلينده، بو قورومون آذربايجان ميللي حرکاتيندا رول صاحیبی اولماسینی کيمسه دانا بيلمز. آنچاق، بو رولون

بۈيۈک آلاندا اولوملو اولماسیلا یاناشی اولومسوز یۇنلرینی ده دارتیشماق چوخ اۈنملی دیر. سۇزسوز کی، شمس تبریز قزئتہ سی نین آذربایجانین یئنی چاغ ساوادلاشماسیندا اونودولماز رولو واردیر. امید زنجان، نوید آذربایجان و شمس تبریز کیمی گوئنی ین گونده مینه یانسی یان یایینلارین تکجه گوئنی ده دئییل، فارسسیستان و دیشاریدا یئرلشن گوئنی دیاسپورونا وئردیگی بیلگیلر، گوئنی یۇتملری و اولوسال دیرلر یاییمی هتچ مادّی اؤلچویله قیاسلانا بیلمز. بو خیدمتلرین آراشدیریلماسی، سۇز قونوسو اولمادیغینا گۆره، یالنیز درین بیر ساغ اولسونلارلا سۇزوموزو دوام ائدیریک.

بو کسیم ندن ایکی استانداردلی دیرلار؟ سۇزسوز کی، هر هانسی میلی-سیاسی آراشدیرمادان اۇنجه، بو کسیمین گوئنی ده و ایران آدلانان دؤولت سیستمی نین باسقی لی دورومدا اولماسینی گۆزه آلماق گره کیر. اولا بیلسین کی، همین ملاحظه لره دایاناراق بو کسیمین ایران مرکزی سیستم ایچینده یئرلشدیریلمه سی دوغرو گۆرونمه سین. حتّی، بعضی لرینه گۆره، بو کسیمین آذربایجان مرکزی دوشونجه نین تام دا گۆبه گینده اولماسی اونای لانمالی دیر. طبیعی کی، بو گۆروشلری ده گۆز آردی ائتمک دوزگون دئییلدیر. ان آزی بونا گۆره کی، بو کسیمین درین میلّتی ایدئولوژیّه صاحب اولمادیغینا باخمایاراق گوئنی ین میلی معاریفچی لیگینده کی یوکسه لیشدہ وئردیگی چابا بۈيۈک اولموش و میلیتتیجی کسیمین یارانماسیندا رول اوینامیشدیر. تبریز قزئتۈ نین فاشیزم هجومونا اوغراماسیلا، هیزلا باشلایان انترنت سینه سینده کی رادیکالیزمین گنت-گنده یاولاماسی نین اۈزولو کسیم ین معاریفچی لیکن داها چوخ ایران گونده لیگینه یئر وئرمه سی ده تاثیرسیز اولمامیشدیر. بو کسیمین قزئتہ چی لیگ ایله ننت چی لیگینی توتوشدورارکن اۇنجه کی ده کی اولوس هاواسی نین سونراکی دا ایرانچیلیق ایچینده کی سیاساللیغینی آیدینجا گۆرمک اولار. سۇزسوز کی، بو دئییشیم بیر گون و یا بیر گنجه ایشی دئییلدیر. گونش پارتیاسی نین سایین قوروجوسو، تانینمیش دیرلی اینسانیمیز، اوستاد م. عزیز نین اوزون زامانلی میلی مجادیلہ سی و داشیدیغی سول یۇنلو دوشونجه سی، سایین ح. ارک کیمی قلم صاحبیلری و ه. حامید کیمی میلی خادیم و دوشونورلرین بیلینج آلتی دوشونجه آخاری نین اۈزولونده کی گرکسیز بیر ایرانلیلیق سئوگیسی یئرلشمکده دیر. بو قونولاردا اولان چوخلو اۈرنکلره دایانماق اولسا دا، ه. حامید ایمان امضاسی له اولان یازیا بیر اشارتله بؤلومه سون وئریره م. لطف بو یازیدا گلن ایکلی استانداردیغا دیقت ائدین. بۈيۈک آلفابت له یازیلان سطرلرین یازیلما گرگی ندر؟ من حامید بی ین قورخاق اولدوغونا اینانمیرام. او، اۈز قورخمالیغینی بوتون میلی-سیاسی داورانیشلاریندا قانیتلامیش آدمدیر. منجه، بنله ایکلی داورانیشین آلت

یایسیندا ایرانلیلیقلدا آذربایجانلی لیق بلیرسیزلیگی یاتماقدادیر. سایین حامید ایمان یازیر: "بیز کؤکسوز میلّت دئییلیک. بیزیم کؤکوموز بو راحاتلیقدا آرادان قالدیریلماز. بیز میلّت و یا قوم بیز گنجه ده، بیز نسیلده، حتّی نئچه نسیلده یارانماز، کیملیک قازانماز. میلّت نسیللرین آردیجیل لیغیندان یارانان و بیتیشیک تاریخن توپلامی دیر. بیزی کئچمیشدن آیران و کئچمیشلرله بیزیم آرامیزدا درین دره لر آچان زاماندر. بیزیم میلّیمیز بو دره نین دولدورماسی یولوندا ایره ليله بیز. میلّت، اؤز کیم لیگینه قایلتماق ایسته بیز. میلّیمیزه وورولان هر هانسی خنجر یاراسی بئله، بو اینام کؤریوسونون قارشیسینی آلماقا قادیر دئییل. بیزیم میلّیمیز بو قورخونج دره نی آشراق اؤز کئچمیشیله تانیس اولماق ایسته بیز. آرتیق، هر هانسی خنجرین بو ایلشگی ایینی قیرماغا گوجو یئتمز! خنجرلری گیزله یین! چونکی، بوگون یارا وورماق دئییل، یارا سارماق گونودور. بیز هامیمیز بیز میلّت یک، بیز اؤلکه ده بیک. بیزیم دردیمیز سیزینکی، سیزین دردینیز ایسه بیزیمکیدیر. بوتوم ایران میلّتی نین دردیدیر. گلین بو دردی ساراق." ³⁵³

ب.4: فئدرالچی سول کسیم "ADF-چی لر، آذربایجان فئدرال دئموکرات حرکاتی، فئدرال ایران کنگره سی، آذربایجان سوسیالیست و کمونیستلری،..."

گونئیین میلّی-قورتولوش سوره جینده اؤز دامغاسی و امضاسی یلا ائتگین لیک داشییان وارلیق و دیلمانج کیمی تورک اولوسچو کسیملر ایله اؤلکه دیشیندا "فئدرالچی سول کسیم" اولان سویداشلاریمیزی بیز سیرا آلتیندا یئرلشدیرمک، بو کسیملرین عینی قورویدا اولماسی آنلامینا گلمز. 1979 دئوریمیندن سونراکی باسقی ایللرینده ان آغیر دوروما دوشن آیدینلار آراسیندا کلاسیک سولچو قورویلار باغلی اولان بیز چوخلو وپتنداشلاریمیزدا اولموشدورلار. باشدا توده پارتیاسی نین اساس باشینی چکنلر اولماقلا بیز چوخ سولچو لیدرلر اسلامچی رژیمین توزاغینا دوشه رک اسلامچی تئلوویزیندا اؤزه لری نین و باغلی اولدوغو اؤرگوتلرین سیاسیال کاریرینه سون وئرمیشدیرلر. ن. کیانوری، ا. طبری، ف. نگهدار کیمیلرین خمینی لیدرلیگینه توتولماقلاریلا اینانیدقلاری مارکسیسم ایدئولوژیسینی درین کیملیک بحرانی ایتله میشدیرلر. بو اولایلار سوره جینده، ایدئولوژیک و سیاسیال بحرانا اوغرامیش بیز چوخ سیاسی مهاجیرین آوروپا و آمریکا یاشامی باشلارکن یولوخلانمیش ایدئولوژیک بحران داها دا یئنی بویودلار آلمیشدیر. بو

³⁵³ خنجرلری گیزله یین/ فارسجا مقاله /حامید ایمان، شمس تبریز قزنتی، سای 95، ایل 2000 /گونش ایلی 1379، 17- اسفند

سویداشلاریمیزدان بیر چوخو اوزون زامان اولومسوز ائنگین لیک ایچینده قالاراق ایکی استانداردلی کیملیک داشییجی سی اولموشدورلار. بو سولچو کسیمین همین ایکی لی استانداردلی اولماسی میللی باخیشلارینادا سیچارکن دونیا گوروشلرینی ایکیه بولموشدور. بیر یاندان وطنین، میلتن، میللی ارثیه نین و وطندن اوزاقلیق دردی گوندن-گونه اونلارین دا اوزه رینه آغیرلیق ائتمیش، باشقا یاندان ایسه، اینانچ و قودسال ساندیقلاری کئچمیشدن قومادیقلاری اوچون ایکی یول آیریچیندا قالمیشدیرلار. (سؤزسوز کی، سول میللیت چی لرین هر حاللاری اوزه ل حاق ساییلاراق باسقیدان اوزاق قالمالیدیر. آناق، آذربایجان میللی حرکاتی نین دورومو سؤز قونوسو اولونجا، بو قورومون ایکی استانداردلی داورایشلاری گؤز آردی ائدیله مزدیر!) طبیعی کی، AMH- نین سون زمانلرداکی دیرچه لیشی و کسین بیر لیدرلیک قاپسامینا گیرمه سی نین ده، بو کسیم اوزه رینده بؤیوک تاثیر اولموشدور. بو چوخ سئویندیریجی حالیدیر. میللی حرکات میلتن بوتون ائولادلارینا عاییدیر. میللی سفربرلیک اولمادان میللی سونوجا وارماق اولماز. بو دانلماز گرچک دیر. باشقا گرچک لیک ایسه اولوسال یئون دوشونجه سل و پولیتیک آنلایشینی دوغرو حیاتا کئچیرمک دیر. سول دوشونجه نین اولوسال کیملیک مسئله یه باخیشینداکی چالارلارین تملینده کسینلیکله ایدئولوژیک قارما قاریشیق لیغی دایانیب دیر. بعضیلری نین ایدعاسینا باخمایاراق، بو قونویلا باغلی هر هانسی سیاسی استراتژی و یا تاکتیکادان سؤز گنده بیلمز. سورون بیچیم چئشیدلیگی دئییل، بیچیمه باخیش بولانیق لیغین دا دیر. بو بولانیقلیق ایستر مشروطه ایللرینده حئیرخان عمو اوغلو، طالیبوو تبریزی، ح. تقی زاده لر الیه اؤزولو آتلمیش و م.ا. رسولزاده کیمی آدلیملار طرفیندن دستکلنمیش ایران دئموکرات پارتیاسیندا، "جنوبی آذربایجانین شهر و کندلرینی گزیر، اؤز دوغما خالق نین آجیناقلی وضعیتینی یاخیندان مشاهدیه ائدیر. بو مشاهدیه لر سونرالار م.ا. رسولزاده نین ادبی یارادیجیلیغیندا تاثیرسیز قالمیر. محمد امین رسولزاده آوروپا تحصیل گؤرموش بیر قروپ ایران ضیالیسی (سید حسن تقی زاده، حسین قولو خان نواب، سلیمان میرزه، سید محمد رضا و...) ایله بیرلیکده 1910-جو ایلین سنئتیار آییندا ایران دئموکرات پارتیاسی نین اساسینی قویور. او، بو پارتیانین اساس اورقانی اولان "ایران نو" و "ایران آزاد" قزئتلی نین باش رئاکتورو اولور.³⁵⁴ ایستر تبریز گیزی مرکزینده (مرکزی غیبی) و یا م. خیابانی و ج. پیشه وری نین باشچیلیغینداکی دئموکرات فیرقه لرینده اولسا بئله، بیر سیاسی بحرانیندان داها چوخ ایدئولوژیک بولانیق لیق دیر. بیر-بیری نین آردیجا گلن و اؤز ینیلیگیسی له اولوسوموزون یوکسک دوشونجه آلانینی دارالدان بو

(www-Resulzade.org/heyat.html)³⁵⁴

سون یۇنلو آخینلارین هارداسا بوتون ایلکین تاثیراتی سوسیالیست تئزیستلریله اولچولوموش و دواملی اولاراق اولچولمکده دیر.

آتالار دئمیشکن "گورون کنده، نه بلدچی!". 1993-جو ایل تبریزده، آذربایجان فدایی تشکیلاتی نین لیدرلریندن اولان اردبیللی دوستوم قولام³⁵⁵ ایله بیر سولچو، اورگوتلنمه حاقیندا دانشیردیق. بو سولچو قورولوشون آماجی گیزی اولاراق استیقلال، آما هله لیک فئدرال ایران ایچینده اوزگور آذربایجان ایدی. هله ده، همین دوشونجه نین داشیییجیسی اولاراق تانینمیش بیر اورتاق دوستوموزون بو سیاست اوزه رینده دایانماسی، قولاملا منیم آرامدا اولان سؤز قونوسو ایدی. همین گوروشده، اوزوده سولچو اولان قولامین چوخ آنلاملی بیر سؤزونو سیزینله پایلاشماق ایستردیم. او شهید دوستوموز دئیردی: "ایستر پیشیک کیمی، اوز پئیسریمیزی تومارلاییب، میشیل-میشیل اوبالیم، ایستر پاپاغیمیزی قارشیا قویوب درین-درین دوشونه لیم. هر ایکی دورومدا، زمان ایلدیریم کیمی شاخیب یاخاجاق بیزی! اویارساق، هاردا یاخیلدیغیمیزی بیلمه دن یاخیلجاییق. اییق اولارساق، ان آزیندان باشیمیزا گلنلری بیله رک یاخیلجاییق!".

دندیک کی، سورون سیاسی باخیش یوخ، بلکه ایدئولوژی و دنیا گوروشودور. سولچو آرخاداشلارین دنیا گوروشونده اولان کوسمو پولیتیزیم سنوگیسی نین آشیری سیجاقلیغینی گوز آردی ائتمک اولماز. ساده بیر آنلاملا دئسک، بو سویداشلاردا اولان دئموکرات فارس قارداشلیغی شامللا کهنک حیکایه سی کیمی ابدی سنودایا دؤنوشموشدور! یا، بو آشیری دنیا سنوگیسینی بوراخیب بوتون انرژیه میلنده، وطنده حلّ اولماق گره کیر و یا " بو دووار منیم، او دووار سه نین!" حیکایه سیله اورتا دووار آرزوسوندا باش ائدیله جکدیر. اوزنگین، گونئی ده باش وئره ن اولوسال دیرچه لیشین یانی-سیرا بو آرخاداشلاریندا اولوسچودان داها آشیری تورکچو اولماقلاری، مرکز حاکیميته قارشى اولان قالخیشلار زامانی ایسه ان خوشگورولو آنلاملا دئسک ایران خالقلارینی؟! رژیمه قارشى بیرلشمه یه دعوت ائدیرلر. بو آرخاداشلار، آذربایجانین دوشمنی نین سیاسال دوشمن دئیل، اولوسال دوشمن اولدوغونو قبول ائتمک ایستمیرلر. ائله محض بو اوزدندیر کی، سول دوشونجه نین آخاری ایستر-ایسته مز ایرانلیلیق یونو توتور. وار اولان فاکتلارا دایاناراق، بو قوروملارین بوگونکو دوشونجه آخیمی نین یونو بیر معنالی اولاراق ایرانلیلیق کیم لیگی اوزه رینده دایانماقدادیر. یارین نه اولاجاغینا کسین گوزله باخیلاماز

³⁵⁵ 1996-جی ایله، شوونیسست دوشمنین عامیللری ایله اربیده عاییله سیله بیرلیکده بلدییه نین بولدوزری آلتیندا قالاراق شهید اولدو.

دببه دوشونورم!

انئنىك فئدراليزم و ايرانلىق

"اۇنجه حاكىمىت دئىشمە لى، فئدرال ايران قورولمالى، سونراسىنا باخالىم!" بو دوشونجه، آپ-آيدىن تقليدچى لىك دىر. آنجاق، بو كز مرجع اينسان دئىل، باتى دئموكراتىياسىدىر. قولغا خوش گلن بو تئزىن فايل دوسىياسىنا باخاراق اونو اۇز بۇلگه ميزله توتوشدورالىم. اۇنجه آرزو اولونان آمترىكا، آلمانىا، كانادا، آوسترىا، بلژىكا و... فئدرال اۇلكه لرىنى ايران آدلانان اۇلكه نىن دۇولت و توپلوم دوروموبلا توشلاندىراق. آدى چكىلن اۇلكه لرىن فئدراتىو سىستىم لرى گئل فئدرال سىستىمىدىر. بو سىستىمە گۇره، مركز دۇولتدن اۇزگور بۇلگه دۇولتلىرى اۇز ياشادىغى يئرلرىن يئرلى حاكىمىتى سايلىر. دىش و گئل پولىتىك، پارا، اوردو و... دىشىندا اوتونومى حاكىمىتلىر دئموكراتىك فورمدا فئدرال دۇولتى ايداره ائدىر. بو فئدرال سىستىملردە انئنىك سورون يوخدور. چونكو، كسىن چوخونلوغو اولوشدىران دۇولت ايداره چىلىگى واردىر. اولسا دا، چۇزولمز گۇرونمە يىر. كانادادا فرانسىز دىللى كئىك لرىن طالعى رئفراندوملارا بوراخىلىدىر. بو ايسه، همىن چرچيوه ده اۇز حلىنى تاپاجاقدىر. باشقا اۇلكه لرىن ده دورومو آز-چوخ عىنى دىر. اما آرزو اولونمايان فئدرال سىستىم لرى ده واردىر. روسىا فئدرال دۇولتى، چىن خالق جمهورىسى، داغىلمىش يوگوسلاوىيا فئدراليزمى، هيندوستان فئدرال دۇولتى ده فئدرال دۇولتلىرىدىر. كمونىزم سىستىمى ايله ايداره اولونان فئدراتىو دۇولتلىرىن كۇتو بىر فئدرال سىستىمى اولماسىنى فئدرال چى لاردان كىمسە انىمساماق اىستىمىر. فئدرال اۇرنه يىنى ايران، اىراق، افغانىستان كىمى سوسىيال پروبلئملى اۇلكه اوچون باتى تىپلى دوعو تىپلى اولماسى گرە كىر. بئله كى، بىر آپارىجى انئنىكىن انئنگىنلىگىندە قالان فئدرال پاىلاشىمىن آلتىندا باشقا انئنىكلر سىسسىزجسىنە دارما-داغىن اولاجاقلار. چىن، ده فئدرال سىنجان دۇولتى نىن آلتىندا اينله مكده اولان 30 مىليوندان آرتىق اولان يئرلى اويغور توركلرى و چىن شوونىزمى نىن سوكى قىرىم سىياسىتىدن جانلارنى گۇتوروب 10-مىليونلارچا تورك سويداش لارىمىزىن دونيانىن هر يئرئنه سىپلنمە سى فئدرال اۇرنىگى دئىلمى؟ ويا، روسىا فئدرال دۇولتىندە آز قالا يوخ اولماقدا اولان قىپچاق، تاتار، اويغور، قازان، ماخاچقالا، آخىسقا و... توركلرىن، اينقوش، چىچئن، داغلى و... خالقلارى انئنىكجه ارىمە سى فئدرال سىستىم يىندە اولان سورج دئىلمى؟ كئچمىش فئدرال يوگوسلاوىيا حاقىندا نه دئىير فئدرالچى سويداشلار؟ سون ايللره ده ك دونيانىن 90% اينسانلارى نىن بىلگىلرىندە حك اولونان بىر يوگوسلاوىيا اۇلكه سى و اونون انئنوسىستىك دورومو كىمى تانىنان يالنىز

سئرب میلیتی وار ایدی. اگر سئربلرین فئدرال اشغالی 100-ایل ده سورسئیدی، کیم بیلیرکی، بو میلیتلرین سونو نه اولای بیلردی! چوخ احتیمال کی، بوسناکلار، ماکندونلار، آلبانلار، قاراداغلیلار، کراواتلار، سلووانلار آدلی ائتیکلردن ایز-توز قالمازدير. توتالیم بؤلگه نین و دونیانین ان اؤزه ل دئموکراسیاسی اولان هیندوستان فئدرال دؤولتینی! جامو و کنشمیرده فئدرال دؤولتین حربی گوجو آلتیندا زورلا هیندلشمه آسسیمیلاسیاسینا معروض قالان دونیانین ایکینجی مسلمان جماتی و ائتیکجه هیندو اولمایان کنشمیر و جامو توپلوسونون اینله مه سی قولقلاری اینجیتمه بیرمی؟ ندن فئدرال سیستمینی ایران خالقلارینا(!؟) ارمغان ائتمه یه چالیشانلار بو سونوجلاری گؤرمک ایستمه بیرلر. یوخسا اورتادا بیر معجزه وار بیز عامی لر بیلیمیریک!

ایران آدلانان دؤولتچیلیک سیستمی نین باشلیجا پروبلئمی تک ائتیک چی لیک دیر. قاجار سلاله دؤولتی نین چؤکوشوندن گونوموزه ده ک چئشیدلی فورملاردا آیدینلیق حرکاتیندا گونده مه گلمه سینه انگل اولان فارس آیدینلاری نین آنتی تورک نیتلری زامان-زامان اوزونو گؤسترمیشدیر. فارس آیدینی تورک دوشونورونون تام ترسی اولاراق ائتیک ائشیدلیگینده ایکینجی درجه یه دوشمه سینی دوشونور. فارس دوشونورو اینله کنچیردیگی حاکیمیتین بیر داها بوراخمایاچاغینی دوشونورکن ائتیک سورونونون گونده مه گلمه سینه انگل اولماقدان باشقا یول بولمايیر. بو داورانیس سیستمی 100-ایله یاخیندیر دوام ائدیر. بوندان سونرا دا سوره جکدیر. چونکو، فارس آیدینی درین آنتی دئموکراتلیق چاغیندادیر. او، اوزونو بؤلگه نین لیدری سانیر. اونا گوره، فارس ژئنی (آریا ژئنی؟) نایسیز و آریدیر. بو فارس آیدینی نین چوخونلوغونو بوروین بلادیر. بعضی فارس آیدین کسیم بونو آچیقجاسینا دئمه یه جسارت تاپیر، بعضیلری ایسه، بو گیزلی خسته لیگی صنیف، دین، لیبرال، دئموکرات اورتوکلری آلتیندا سومورمه یه چالیشیرلار. سون زامانلاردا یوخاریدا آدی سادالانمیش سول قوروپلاریندان توتوموش ساغ سلطنتچیلره ده ک میلیتلرین اولوسال حاقلاریندان دانیشماغا باشلامیشدیرلار. چوخ غریبه دیر کی، میلیتلرین جانینی فارسچیلیق زیندانیندا اسارته توتان دونکی فارسچی فاشیستلر بیر گئجه نین ایچینده میلیتلرین اؤزگورلوک قیمینه چئوریلیمیشدیرلر. اونلار، آذربایجان تورکلرینی قان ایچن اسلام رژیمینه قارشى ساواش مئیدانینا چاغیریر و غلبه دن سونرا اونا فئدرال دؤولت باغیشلاياچاقلارینا سؤز وئیرلر. "اؤنجه حاکیمیت دئیشمه لی، فئدرال ایران قورولمالی، سونراسینا باخالیم!" سؤزونه اینانان اؤزوموزدن اولانلارسا "اؤلوم اولسون موللار!" دییه رک دونکی قاتیل دوشمنلرله بیر سیرادا یئرلشیرلر. هئج دئموکراتیا یاشامامیش بیر اؤلکه اوچون سیاسیال دئموکراتیانین ان اوستون فورماسینی تئزیست اولاراق اورتایا قویماغین

آنلامی بؤیوک داش دئیلمی؟ ایران آدلی بؤیوک سورونون چوزومونو اونو یاشاتماقدا آختارانلارین دردی نه اولورسا-اولسون ایرانلیلیق دردیدیر. بو فورمولون اورتایا قونولماسی یالنیز ایران آدلانان جوغرافیائین عؤمرونو اوزاتماق دئمکدیر. سؤزسوز کی، فئدرالیزمین بیر سیاسی تاکتیکا اولماسینی ساوونانلاردا آز دئییلر. بو سویداشلاریمیزین دوشونجه سینه گؤره، بئله تاکتیکله هم میلیمیزین قورخوسونو آلاجاییق، هم باشقا میلنلرین بیرگه ساواشینا زمین یاراداجاییق و هم ده ان آزیندان فارسچی پان ایرانیستلرین ساپاراتچی شعارلارینی ائتگیسیز انده جه بییک، بئله سیاسی دوشونجه نین آلت یاپیسیندا میلی ایدئیدان، اولوسال روح چولوق دان سؤز گنده بیلمز. بو، تیپیک بیر ماتریالیزمدر. ماتریالیزم، دینسللیک قدر اولوسال دوشونجه ایله بیگانه دیر. ایکلی سیاستلری آیدین، شفاف میلی سیاسی قورتولوش ساواشینا اوستون توتماق آذربایجان گونئینده ایده آلاجاسینا فورمالاشان "گونئی آذربایجان دؤلتچیلیک" دوشونجه سینه قارشى دابان-دابانا ترسدیر. بو ترسلک ایستر فارسچی و یا فارس آیدینلاری ساریندان، ایستر سه، تورک آیدینلاری ساریندان اولسون، سونوج آذربایجان اوچون آجی گئیرجیدیر. آنجاق، اؤز ضربه نین آجیسی داها دا دریندیر. کسروی لردن، ارانی لردن، افشارلاردان، بیات لاردان گلن داربائین هله ده وطن کوکسونده کی یارا بیتمک بیلمه ییر. بو یارا نه زامانادک سوره جک؟

میلی دؤلت³⁵⁶ سیستمی نین سیاسی فورماسی جمهوریتچی لیک دیر. اولوس-دؤلت جمهور سیستمینی اولوشدوران اؤزول ایسه، تک اولوس دؤلت چیلیک اولوشودور. بو دؤلت چیلیک فورماسی دئموکراتیک سیستم اولمایولوندا مطلق خالقچی و لاییک اولمالیدیر. باشدا آپاریجی اتنیک، حاکیم اولدوغو دؤلت سیستمی نین بوتون اوقانلارینی خالقار پایلاشیمی دورومونا گئیرمه لیدیر. اؤلکه نین چئشیدلی بؤلگه لرینی اؤزه ک ایداره چی لیه داشیمالی دیر. مرکزچی دؤلت سیستم یندن بؤلگه سل سیستمه گیرمک اوچون سورجلی چالیشمالارا منیل گؤسترمه لی دیر.

بورادا بیر سورگو مئیدانا گلکده دیر. ایران فئدرالیزمی ایچینده اولوشان آذربایجان تورک دؤلتچیلیگی و اونون حاکیمیت فورماسی نه کیمی یئر آلاجاقدیر؟ گورونونو چوخ آیدیندیر. ایران فئدرال دؤلتچیلیگی و آذربایجان میلی دؤلتچیلیگی هر گئچدیکده، ایکی باریشماز رقیب کیمی قارشى گوج گؤستریسی یاپاجاقلار. اورتادا اولان زوراکى قورولوش گوندن-گونه گؤوده گوجونو الدن وئر جکدیر. ایکی آپاریجی (تورک- فارس) و داها بؤیوکلوک استراتژیسی گوندن بیر ساواشجیل اتنیک (کورد) و نچه بؤلگه سل گوج اولماق نیتینده

³⁵⁶ اولوس دؤلت

اولان ائتیکلر (رب، تورکمن، بلوچ) اؤز وارلیقلاری اوغروندا داها دا سرت اولوسچو یولو توتماق زوروندا قالاجاقلار. چونکو، ایکی آپاریجی و چوخلوغا مالیک اولان ائتیک ساواشیندا ان آغیر زیان چکن کیچیک ائتیکلر اولاجاقدیر. ایکی آپاریجی ائتیک ساواشی نین غالیبی کیم اولورسا-اولسون محتمل اولراق دؤردلو یول آیریجی گورونه جکدیر:

(آ) ایران آدلی جوغرافییا بوتونلوکله داغیلاجاق و اونون یئرینه تانیمیش ائتیکلر آدینا اؤزگور دؤولت لر یاراناجاق.

(ب) یئنی دن شووینیست فارسچی دؤولتی جانلاناچاق و اولوسال ائتیک گوج سولاجاق،

(ج) فارسچی ایران دؤولتچیلیگی ایچینده یالینیز بیر اوتونومی کوردوستان ایالتی قورولاجاق.

(د) ایران آدلانان بؤلگه ده ایکی محوری ایران مرکزی فارسچی-کوردجو (باشقا ائتیک لری ایچینده بوغاجاقدیر) و آذربایجان مرکزی تورکچو دؤولتی قورولما اوغروندا اوزون سوره لی ساواش گنده جکدیر.

بو دؤرد وار ساییم یعنی، ایللی بوش خولیا لارلا یاندرماق و یئنی دن گئری یه دؤنوشدور. بورادا یالینیز احتیمال و وار ساییم لارا گنچری توخوندوق. هدف بو قونونون اوزه رینده شیشیریلیمیش دیر وئرمک دئییلدیر. گونئی ده گئدن اولوسال سورج هر گون گنچدیگجه اؤز آیدین منسازینی اورتایا قویماقدادیر. آذربایجان میلی حرکتی بوتون تاکتیکلرینی آذربایجان مرکزی تورکچو حرکت اوزه رینده دوزه نله مکده دیر. "دیله، فیکیره، ایشده بیرلیک" ریتمیله یولا چیخان میلی حرکتین یولدان ساپماسی و فئدرالیچیلیق چمبری آلتیندا ایرانلیلیق دوزاغینا دوشمه سی آرتیق ممکونسوزدور.

14. بؤلوم

سونوج

آذربایجان مرکزی تورکچو دوشونجه سیستمی نین باخیش آچیسى،

اؤزل و نسنه ل فاکتلا

1. آذربایجان میلیتیجیلیگی نین روحو تورکچولوکدور.

چونکو، 50 میلیونلوق آذربایجان خالقى نین مطلق چوخونلوغو تورک اولوسودور. تورک دیلی، تورک گله نه یی، تورک تاریخی، تورک قیافتی، تورک تورپاغی، تورک دینی، تورک ینیلگی سى³⁵⁷، تورک ایدمانى، تورک داورانیشی و تورک دؤولتچیلیگی تورک اخلاقینی اؤزله یین³⁵⁸ آذربایجان تورکونون گؤزگوسودور. بو ایزلر تاریخ اولایلاری سونوجوندا آغیر ضربه لر گؤرسه ده، هنج زامان توکنه رک آرادان گئتمه میشدیر.

2. آذربایجانین قورونوب-ساخلانیلماسیندا تورک فردبلیگی بؤوک رول

صاحیبی اولموشدور.

بو میلتن تاریخی چوخلو قهرمانلارلا دولودور. بو قهرمانلارین ینتیشمه سینده بیرى اردمین داریتیشیلماز اؤنمی اولموشدور. توپلوما باغلیلیق، یوخسوللاری یاشاتماق، سیویل توپلوم قوراللاری اوزه رینده داپانماق، ائل آغ ساققالینا حؤرمت بسله مک، کیشی-

³⁵⁷ اودوزماسی، مغلوبیتی
³⁵⁸ خلاصه ائله یین

قادین بيلمه دن توپلومدا ان اوستون يئری آماق و... کیمی اؤزه للیکلر تورکلرین فردلی یه اولان اوستون باخیشلارینی اورتایا قویور. بو اوزدن بیرئی سل لیگین بوتون تورکلرده اولدوغو کیمی آذربایجان تورکلرینده ده سوسیال-سیاسال یئری واردیر.

3. 35-میلیونلوق گونئی دؤولتی نین اولماماسی نین ان درین چالاری

اولکو یوخسوللوغودور.

سؤزسوز کی، دؤولتسیز بیر توپلومون اولوسال یاشامی نا قارشیلیق وئره ن ان درین گوج اولوسال اولکودور. آذربایجان تورکونون لاییک اولکوسو دوشمن دؤولتین دین و سوی حيله سینه قارشین ان کسرلی سیلاحدیر. میلتهچی گنجیمیزین بو یولدا وئردیگی مجاديله بوتون امتّ چی، فارسچی و عربچی ایدئولوژیلری پارام-پارچا ائتمک گوجونه صاحیبیدیر. تکی، تورکون لاییک اولکوسونه دایانماق بو چتینی آرادان قالدیریلار.

4. اولوسال اینانجین قورتولوش سوره جینده کی اؤنمی سؤز آردی

اڭدیلمزیدیر.

بیزی، اؤزوموزه باغلیان، ایراده میزی پولادلاشدیران، گونده م اویونلارا قارشى آییق-ساییق ائدن، گونده مین یارادیجیسینی یاپان اؤزل، یالنیز و یالنیز اولوسال اینامدیر. بو اینام یاشاییرکن تورکه زاوال یوخدور.

5. بیر گرچگی اونوتمامالییق کی، دؤولتسیز توپلوم دوزه نسيز و

سیستم سیز اولور.

دئمک دؤولت ییمیز یوخدورسا، سیستم ییمیز ده اولمامالیدیر؟ آما بیز واریق، واريقسا دؤولتیمیزین ده اولماسی کسیندیر. دؤولتچیلیک ایدئاسینی داشییان بیزلرین ان گرکلی گؤرولریندن بیری ده اینسانلاریمیزین دوزه نه دوشمه سینده ائنگیلی اولماغیمیزدیر. بو دوزه نین باشلانغیجی اؤزوموزدن اولمالیدیر. دوشونجه ده بوتؤولشمه، اولوساللیغین ان ایلکین اؤزولودور. دوشونجه ده بوتؤولشمه، میلته ده بوتؤولشمه سوره جینی ارمغان گتیره جکدیر. یالنیز بئله اولان زماندیر کی، گونئی دؤولتچیلیک روحو بوتون یاشامیمیزی اؤز فلسفه سی چتیری آلتینا آلا بيله جکدیر. بو اوزدن گنج، اؤنجول و اولوسچو آذربایجان تورکونه آغیر یوک دوشمکده دیر.

6. یالنیز چاغداش لاشمیش، میت لشمیش و معاریف لشمیش

توپولملاردا بئین فیرتیناسینا مئیدان آچیلار.

بو دئموکراتیکلشمه نین باشلانغیجیدیر. فارسچی رژیملر هارداسا 90-ایلدیر آذربایجان تورکلو بونو بئین فیرتاناسیندان اوزاقدا توماغا چالیسیر. معاریفلشمه، بیزی اوستومیزه دوشن گۆره چاتدیرماق اوچون سو و هاوا کیمی گرکلیدیر. بللی بیر کیتابی بیرلیکده اوخوماق، اونون اوزه رینده کونفرانس وئرمک، بیلگی لریمیزی اوتانمادان پایلاشماق، اینگیلیسجه نی پروفنسیونال سو به ده اؤیرنمک گنجلیگیمیز اوچون واز کئچیریلمزدير.

7. کوتله نین قورتولوشچو-انوریم چی اخلاقی نین بیرلیکده ایره ليله مه

سی نین قارشیمی آلینمادیر.

میللی معاریف چیلیک فلسفه سی ایله ایره لیگه ایتلمک، میللی اوستونلویه بییه لنمک دئمکدیر. یالنیز، بنله دوروما چاتینجا، ایچدن اؤزگورلشمه سوره جی باش وئره ر و یاشامدا اؤزگورلوک مطلق لیگینه اینام یارانار. دئمک اینام مطلق له شرسه، ایناما قارشى اولان دومن ده مطلق له شر و اؤزگورلوک بونون دیشیندا آنلام داشیماز! بوردا یئنه "یا کۆله قال، اولموش کیمی یاشا ویا کۆله لیگه قارشین کسین دوشمن اول، ایسته یین کیمی یاشا! گرچگی گۆز قاباغیندا داپانیر."

8. هر هانسی دوغوساللیق اوزوندن تاریخی، کولتورو، کیم لیگی آری

گۆستریمک گرچکدن قاچماقدیر!

بیزیم بونا احتیاجیمیز یوخدور. دوغرونو دوغرو، آیرینی آیری گۆستریمکله میللی حرکاتیمیزا دوزگون استیقامت وئره بیلریک. ترسینی یاپاراق، میللی حرکاتی معاریف چیلیک دیشیندا توتارساق اؤز الیمیزله آوانتورچولوغا یول آچمیش اولاجایق. میللی داورانیش آلانیندا آوانتوریزمین ان اوافق بنله یئری اولمامالیدیر. آوانتوریزمین میللی حرکاتیمیزا ووردوغو داریا فارس شووینیزمی نین دوشمن لیگیندن داها بتردیر.

9. میللی حرکاتین اؤز سیمگه سی و اؤزه لیغی واردیر.

AMH-نین بوتون سیمگه و اؤزه ل سیمووللاری بیر باشا اؤز ایچیندن چیخیر. بو اوزدن، دوغال و تاپسیزدیر. سولچولار، ساغچیلار، دینچیلر بو سیمگه لری ائتگیسیز ائتمک یولوندا یئری گلسه بنله ال بیر اولماقدان چکینمه جکلر. حرکاتین ایچیندن چیخان سیمگه لر دینچی، سولچو و ساغچی کسیم طرفیندن شدتله حدلنمه یه اوغرایاجاقدیر. آذربایجان

میللی حرکاتی نین الده ائتدیگی سیمگه لرین قورونماسی بؤیوک بیر باجاریدیر. بونو باجارما، ایره لیله مه نین ان بؤیوک قارانتی سی دیر. اؤرنه بین بوزقورد اشارتی دیر. سولچو کسیمین بو اشارتی گۆره جک گۆزو یوخدور. ساغچی و دینچیلرین ده هابئله! بو آذربایجان میللی حرکاتی نین دوغرو یولدا اولدوغونو گۆستیریر. ینی، ایلک و سون کز اولاراق آذربایجانین میللی-قورتولوش یؤنتمی نین تورکچولوک اوزه رینده اولماسی عینی له اؤزونو گۆستیریر. قوتلو اولسون! و لاکین دقتلی اولماق گره کیر. چونکو، "کوتله هاردا من ده اوردا" اسلوقانی یلا یولا چیخان سوللار اوچون اولوسال حرکات بیر آراج اولاراق قوللاننما گله سی مئیدانیدیر. بو کسیم لازیم گه لرسه بیر آندا اولوسچودان بئله بتر، اولوسچو اولای بیلر. بو اوزدن اینانلماز یاها تماجی دیر بو کسیم! سون ایللرده بو اولای گئنیش اولاراق آذربایجان میللی حرکاتی ایچینده گۆرونمکده دیر. سؤزسوز کی، بونو بیر دوشمن اولقوسو اولاراق آلیقلاندیرماق دوزگون دئییلدیر. آنجاق میللی حرکاتین دورو و آخار قالماسی یولوندا دویارلی اولماق گره کیر. میللی حرکاتدا هر هانسی ایدئولوژیک یاساغی نین قوبولماسی دوغرو دئییلدیر. هر هانسی ایدئولوژی صاحبیلری بو اولوسال ساواشا کؤنول آچیق لیغی یلا قاتیلا بیلرلر. کیمسه نین دنیا گۆروشونه گۆره، حرکاتدا اولوب-اولماماسینا حوکوم وئرمک اولماز. بیر اولوسچو اوچون آنا وطن ندیرسه، بیر ایدئولوژی بییه سی اوچون ده هماندیر. لاکین، سؤز قونوسو اؤندرلیکدیرسه، بو اؤندرلیگی گؤچله اورتایا قویماق گره کیر. دئموکراتیک، چاغداش، لاییک و ائوریم سل³⁵⁹ دوشونجه یاراغیلا ایله یولا چیخان اولوسچو آذربایجان تورکو، اؤز قورتولوشچو و دئوریم سل³⁶⁰ اؤزه للیگیله ده آذربایجان میللی حرکاتینا بییغه³⁶¹ چیخمالیدیر. بو حرکاتین دیشیندا اولان ایدئولوژیک چابالارین ائتگیسیز حاله گلمه سی نین گۆروی کسینلیکله اولوسچو گنجلیگین اوزه رینه دوشمکده دیر. نه یازیق کی، آذربایجان میللی حرکاتی نین قارشیسینی کسن تکجه فاشیست فارسچی رژیم یوخ، هم ده قارا طالعلرینی ایدئولوژیک اسارتیله ایکییه قاتلایان سویداشلار دا واردیر.

10. ایران آدلانان 85-ایلیک دؤولت سیستمی نین آلت یاپیسی

فارسچی - ساغچی اولموشدور.

بو سورج ایچینده آذربایجان تورکلویونه وورولان داربانین سینیری بللی دئییلدیر. دئمک، ایرانچی- فارسچی-امت چی (شیعه چی سیاسی اسلام) تترمینلری نین

³⁵⁹ انتیپاهی، تکاملی

³⁶⁰ انقلابی

³⁶¹ بییه-صاحب

چنشىدلى آنلاملارينا باخمايaraq تورک ميلتینه قارشى قويولان تاوير عئینی دير. تورکلرين ايران، فارس و اسلام يولوندا وئردیکلری 1500-يىللىک اؤز وئری نین قارشىليغى آيدین دوشمنلىکله وئریلمکده دير. بو يولدا تورکلره دوشمنلىک ائتمکله فارس ميلتى ده آغ گونه چيخماميشدير. چونکو، تورک ميلتى کیمی بؤيوک توپلوما دوشمنجه ياناشماغین بده لی چوخ آغیردير. هله فارسلا کیمی کيچیک بير ميلت ايچیندن قالخميش فارسچی پان سيستمی اوچون بيخيچی دا اولاييلر. بو اوزدن، ايران آدلانان قوندارما دؤلت سيستمی نین بيخيلماسيیلا، فارس ميلتى نین ده گله جگی سورغو اشارتى آلتينا دوشه جکدير. آنجاق، تورکلرده بير سؤز واردير " گؤیده آلا، يئرده سن (تورک)!" فلسفه سيله، يئنه ده، فارسلا رين داغيلماسينا، باشقا ميلتير ايچينده اريمه سینه ادين وئرمه يه جکدير اصلينه اينانماقداديق. گؤرونديو کیمی، اؤلکه نین بير گون اولسون بئله حضورو يوخدور. اؤلکه بوتون آنلاردا ساللانير. اؤلکه نین بييه سى يوخدور. هامى بير-بيريله يابانجى، هامى بير-بيرينه يا آغادير يا قولدور. بو گرچگين 70-ميليونلوق ايران وطنداشليغیندا آيدینجا گؤرمک اولار. بو دوشمنجه اورتاما سون وئرمک اوچون، اسير ميلتيرين گوجونه داياالى اولوسالچى آلتيرناتيوولرين بيرگه حرکتينى ساغلاماق گره کير. اولوسالچى قاتيليمين اؤندرليگينده اولان اولوسال جبهه نین گئنيش آنلى اولماسى دوزگون گليشرسه فارسچی رژيمين عؤمر و بير او قدر آزالار. بو آرادا، ديلچی، فئدرالچی، اولوسچو کسيملرين ايش بيرليگی ده چوخ اؤنمليدير. بو ايش بيرليگی کسينلىکله درين اولوسالاشما يولوندا اولوملو ايز بوراخاچادير. سؤزسوز کى، اؤلکه چاپیندا هر هانسی ميلتير گوجونون بيرلشمه سى آذربايجاندا کئچر. چونکو آذربايجان، ايران آدلانان يئرده آخاچاق اؤزگورلوك قانى نین شاهداماريدير.

11. تورکه قارشى اوچلو دالغا اونودولماماليدير.

تاريخ بويو تورکلره کؤتو داورانيشدا اولان اوچ ميلت چى ليک دالغاسينى اونوتماماليبیق. روس، فارس، عرب ميلليتچى اوچلوگو زامان آخاريندا تورک اولوسو اوچون قارا دالغالار اولموشدور. عرب دوشمنچيلىگينى بوگون فوندامئنتالچى اسلامدا و شيعه-فارسچی قیلیفدا بوتون آجيسيیلا قارشيميزدادير. روس شوونيزمى نین سون ايللرده کى قيزيل امپئراتورلوق چؤکوشوندن سونراکى تاويرى بؤيوک آlanda دئيشميش دير. روسلا، تورک ميلتینى کؤله ساخلاماق اوچون، اؤزگور تورک دؤولتلىرى نین باشچيلارینى هر ديرده اولسا بئله آلاماق و اؤز الينده ساخلاماق چاباسيندادير. روسيادا کمونيزمین چؤکوشونه باخمايaraq، اوزده دئموکرات و ساغ روس اؤندرلىرى تورک جمهورلوقلاردا کئچميش کمونيستلرين قالماسى اوچون دريدن-قايبقدان چيخماقدادير. چونکو، بيونئرليک،

كومسوموللىق، كمونىست لىك و KGB مکتبلىرىندە روسلاشمىش كۆلە نىن سونادك كۆلە قالماسى كسىندىر. روس و فارس جاسوسلوق شىبكه لرى نىن باكى و اىرواندا بىرلشمە سى نىن ھەدى ايسە بو يۇندە دىر. ھەر ھانسى تورك دىرچە لىشىنى نوظفە دە بوغماق، آذربايجان بىلىم، ائىتتىم مركزلىرىنە اورتاقلىق ائتمك، ھەر آلانى كىتروندا ساخلاماق دئمكىدەر. بوگون، باكى نىن ان قاباقچىل، بىلىملى، چكىلى و دوزە نلى اوشاق ائىتتىم مركزلىرى نىن فارسلا و روسلا عايىد اولماسى دا كئچمىشدىن قالان و زورلا ياشاتىلان كۆلە لىك فلسفە سى نىن سورە جىدەر. گونى آذربايجان مىللى حركاتى نىن ان اؤنملى ياشام و ساواش فلسفە سى بو اوچگىندىن آرالى آلماسىدەر.

12. دوغو توركوستانى اشغالىندا توتان چىن 4. جو دالغا اول بىلرمى؟

اويغور توركلرى نىن ياشادىغى سىنجان بۇلگە سى و باتى توركوستان ازە لى تورك تورپاغىدەر. 1940-جى ايلدە، ايكىنچى دونيا ساواشىندا اورتابا گلن قالما-قالدان يارارلانان چىن دؤولتى دوغو توركىستانا باسقى ائتدى. او چاغدان باشلاپ اراق باتى توركوستان چى نىن اشغالىندادىر. كاشغارلى ماحمودودون دوغوم بئرى اولان كاشغار و اورومچو، اويغور توركلرى نىن ياشادىغى ان بۇيوك شىهرلردىر. چىن حاكىملىرى نىن دوغوم ياساق امرىنە باخماپ اراق اويغورلارنى ياشام ساواشى اولارنى گوندن-گونه نىفوس آرتىمىيلا باغلى اولدوغو اوچون توپلوم آرتىشى داپانمادان سوئرمكدە دىر. چىن دؤولتى اويغوروستانى اشغال ائتمە سىلە يئتىنمە يىر، اويغورلارنى بوتونلوكلە آسىمىلە ائدىلمە سىنە چالىشىر. بو اوزدن سون ايلردە بۇلگە نىن ائتىك تركىيىنى چىنى لىشدىرمە يە چالىشىر. بىر چوخ تورك، گىزلى و ياسا دىشى دوغولدوغونا گۇرە، ساوادسىز قالىر. اويغور درنكلرى نىن سون وئرى لرېنە گۇرە، ھەر اوچ اويغوردان بىرى ساوادسىز ويا قديم اسلام اصولوبلا ائىتتىم گۇرورلر. بو يولدا چىن شوونىزمى روس و فارس ائتى توركلرى نىن دە دستە گىنى اؤز يانىندا دويماقدادىر.

13. "زىنىب پاشا باشچىلىغىندا تىرىز حركاتى" تورك قادىنى نىن دىرە

نىشچى روخونون اۇرنىكى دىر.

آذربايجان قادىنى نىن مركزە باغلى اولان اربابلارا، خانلارا و تنبە كى³⁶² يە قارشى عصيانىدەر. مىللى يۇنو يوخدور. او، حركاتىن ايران تنبە كى حركاتىيلا باغلى اولماسى دا سۇز قونوسو اولدوغو اوچون اولوسال دىرى يالنىز تىرىزدن قالخماسىيلا ايليشكىن اول بىلر.

³⁶² توتون

باخمایاراق کی، تنبه کی حرکاتی نین بیر ده باشقا گؤستریسی وار ایدی. فارسچی آیدینلارین شیعه چی لیه بورونه رک لاییک تییلی اولان تورک قاجار حاکیمیتینه قارشو حرکت کئچمه سیله یاناشی هیزلی بیر شکیلده فارسچی-شیعه چی ایدئولوژیسی نین فورمالاشماسی دا بیر اولوسال فاکت کیمی دیرلندیریلمه لیدیر. سؤزسوز کی، زئینب پاشا حرکاتی سون تثبیتلر ایچینده یئرلشه بیلمز.

14. "ستارخان-باغیرخان حرکاتی" ایله مشروطه حرکاتی عینی

دیرمی، یوخسا باشقا حرکات لارمی؟

1909-1909 جو ایلر آراسی تبریز مرکزی آذربایجان حرکاتی، خالق نین مشروعه چیلره³⁶³ و عنین زاماندا فارسچی عامیلرین الینده اویونجاغا چئوریلن استیدادچی محمد علی شاه قارشو دیره نیش ایدی. تهراندا روس توپلاریلا بیخیلان مشروطه دئوریمی نین همن سونراسیندان باشلایان تبریز و آذربایجان عصیان آز بیر زاماندا قاجار ممالیکی محروسه سینده یئرلشن باشقا بؤلگه لری ده آباغا فالدیدری. تبریز حرکاتی عوموم آذربایجان مئساژلاری وئرمه دیگینه گؤره، آذربایجان ایکیه پارچالادی، قاراداغ، اردبیل، مرند و... خانلاری شاهلیق طرفینده اولونجا بیر نچه خانلیق دا ستارخان طرفینی ساخلادیلار. مرکزی غیبی بیر چوخ زامان تهران دئموکراتلاریلا اوغراشماغا اوستونلوک وئیریدی. دوروم یالنیز کوتله نین اؤز وئری سیله باش ائتمه گوجونو ساخلایا بیلیدی. ایشین سونو ایسه، قهرمانلیق حرکاتی کیمی ننت لشدی. ستارخان ایناندیغی دوشمن علیله اینامیندان وورلده. باغیرخانین باشی کوردلر ایله کسیلدی. ثقه الاسلام، علی میسیو اوغوللاری و ساییز قهرمانلار فارس هئگومونلوغو یولوندا جانلاریندان اولدولار. تبریز روس توپلارینا توش گلینجه، تهراندا فارسچی رژیمین ایش باشینا گلیمک سیقناللاری سسلنمه یه باشلادی. یاز کئچمه دن بو گونکو آنلاملا دئسه ک ایلکین بیر تورک فئدرال سیستمی آزادان قالدی، یئرینی تپه دن-دیرناغا پان فاشیست فارس مرکزی رژیم آلدی.

15. خیابانی باشچیلیغیندا آزادستان حاکیمیتی، یئنی لیک چی حرکاتیدیر.

خیابانی مشروطه حرکاتی نین ان گنج لیدرلریندن بیر ایدی. بو اوزدن ایچینده بایندیردیغی انتقام دویغوسو میلتنه اولان سئوگیسینی داها دا عصیان قاتینا یوکستمیشدیر. خیابانی نین اینانılmaz نطق گوجو، درین دئموکراتیا بیلگیسی، بؤلگه دن

³⁶³ شریعت چیلره

اولان فیزیکسل تانیشیقلیغی و دوشمندن اولان تجروبه سی اونون اوچون بؤیوک آوانتاژ ساغلامیشدیر. خیابانی زامانیندا آرتیق قاجار حاکیمیتی یوخ ایدی. یالنیز قاجار آدلی بیر اوشاق شاه وار ایدی. اولکه نین ایداره سی روس قزاقلاری ایلینده ایدی. رضا پالانی آدلی بیر قزاق میرینجی³⁶⁴ روسلارین و اینگیلسلرین حیمایه سینده گوندن-گونه بؤیویوردو. خیابانی تهرانداکی دئموکرات دوستلاری نین بو میرینجیله بیرلشمه لرینی گۆره-گۆره یئنه ده اولارین دوستلوغونا اینانیردی. او، بو بوش اینانجا گۆره، آذربایجانین قوزئیینده اولان مساواتچیلاری³⁶⁵ و تورکیه ده اولان گنج تورکلری و اتحاد-ترقینی کیمی قارداشلاری گۆرمک ایسته مه ییردی بئله. سونوج نه اولدو؟ ایناندیغی فارس دئموکرات دوستلاری ایله گولله لندی. وطن سئوگیسیله، اولوس عشقیله یوغرولوموش جانسیز بدنی تبریز کوتله سی نین گۆز یاشلاری قارشیسیندا دوشمنین گوج گۆسترگه سی اولدو.

16. "ژاندارملار عصیان" تبریز و تبریزین 50 کیلومترلیغیندا یئرلشن

شرابخانا کندینده اوز وئرن ایران دؤولتینه قارشى سولجو عصیانیدیر.

بو عصیانین آذربایجان و آذربایجان تورکوله یاخیندان-اوزاقدان ایلشگیسی یوخدور. حرکت یالنیز تبریزدن باشلادی. اینقلابلار مکانی اولان تبریز بو دفعه کیرمانشاهلی ابولقاسیم لاهردی نین باشچیلیغیلا اولان عصیانین تانیغی اولدو. باخماپاراق کی، بو حربچی قورویون بیر ده "خیابانی قیصاصی" شعارى وار ایدی. بونا باخماپاراق یورغون میلتمیز بو شعارین آردینا چکیلمه دی. حرکت اۇنجه تبریزین بوتون ایداره لرینی اله کئچیرمه گی باجاردی. باشقا بۇلگه لردن اوزرلرینه گلینجه سینیری کئچه رک آرازین او تاپینا و اوردان روسیایا یئرلشدیلر. لاهوتی عؤمرونو مسکوادا باشا وئردی.

17. "کاظم خان قوشچو دیره نیشی"- انزل، اورمو، خوی، سالماس،

قوشچو چنوره سینده جیلولوق، ائرمنى، شکاک کورد بیرلیکلری ایله یاناشی فارسچی رضا میرینجه قارشى اولوسال دیره نیشدیر.

1918-جی ایل مای استیقلالیت ایله گنچری اولسا ده، قوزئی ین روس-ائرمنى اشغالیندان آزاد اولونماسی آرازدان یوخاری بۇلگه لریمیزه دینجلیک ساغلاپیر. ائرمنى دسته لری نین تورک اتحاد-ترقی و آذربایجان اوردوسو ایله دارما-داغین اولماسی، اولارین گونیه ساری آخینماسینا سبب اولدو. ائرمنى سیلاحلیلاری نین باشچیسی

³⁶⁴ قاجار تورک اوردوسونون اورتا درجه سی دیر.

³⁶⁵ امین زاده، توپچوباشی، خویلو و...

آندرانیک اؤنجه گونئی ده یئرلشن دینداشلاری جیلولارین سیلاح لانماسینی روسلاردان و اینگیلسلردن ایسته دی. اثرمنیلرین بو ایسته یی قبول اولوندو. فرانسایا ایسه، پارا و باشقا مادّی-سیاسی یاردیمیلا جیلولاری دستکله دی. روس-اثرمنی دسته لرله گوجلن جیلولار تاریخده گورونمه یین سوی قیریم یولا سالدیلار. هاردا تورک گوردولر اولدوردولر. مسجیده سیغینان الی یالین یئرلی تورکلره بنله قییمادیلار. میلّت ساده جه اؤز ایچیندن چیخان بیر قهرمان اولادینا سیغیندی. کاظیم خان قوشچو (1867-1923) باشینا توپلادیغی جانان کنچن نچمه یوز گنجله ساواشا گیردی. ستارخانلی تیریز، روس بومبالاریلا نفسدن دوشرکن کاظیم خانلی اورمو وطن اشغالچیلارینا قارشى بیرینجی یوروشه باشلادی. نچمه میلّت لی 20-مین باسقیچی دوشمن قارشیسیندا نچمه یوز نفرلی کاظیم خان فداپلری نه یاپا بیلردی کی؟ اوپله سه تورک اوردوسو اؤز سویداشلارینی یالنیز بوراخمادی. اؤنجه سیلاح-سورسات و سونرا آنادولودان گلن قوشون بؤیوک اثرمنیستان خولیا سینی صاحیلرینه قارشى جهنمه چئویردی. کاظیم خان سسی بوتون باتی آذربایجانى بورودو. 120-میندن آرتیق سویداشیمیز تاریخسل تورک دوشمنلری الیه هلاک اولدو. کاظیم خانین اومدوغو یئر اؤز یؤنتامینده اولدو. تبریزین بوتون حرکتلری نین ترسینه کاظیم خان فارسلارا اینامادی. اثرمنی-جیلولوق اولایلاریندان باشى اوچا چیخان ائل قهرمانی، چوخ کنچمه دن کورد بلاسینی تجروبه ائتدی. اسماعیل سیمیتقو ائو صاحیبینه قارشى عصیانا قالدی. تاواندان دوشموش میلّت بیر داها باسقى یا اوغرادى. عثمانلی تورپاقلاری نین آروپانین و روسیانین هر طرفلی قوشاتماسینا اوغراماق ندی ایله، تورک پاشالاری اوردودان گئری چکیمله زوروندا قالدیلار. سیمیتقو بو بوشلوقلاردان سوء استیفاده ائده رک بؤلگه نی اله کنچیرمه یه قالدی. قاجار حاکیمیتینی اله آلماق نیتینده اولان رضا میرینجین استراتژیک هدفلریندن بیرى اولان اورمو هنده وری اونودا بؤلگه یه چکدی. بو یولدا اونا قارشى دوران سیمیتقو ایله ساواشا گیردی. کاظیم خان قوشچویلا، میرینج قوشونلارینی بیرلشدیرن طالعین عؤمرو چوخ سورمه دی. سیمیتقو یئنیلگه سی ایله قوشچو قالاسی و باتی آذربایجان بؤیوک تهلهکه نی باشیندان آشیردی. آنجاق، رضا خان، کاظیم خانین مرکزّه تابع اولماسینی و اونون سلطنته گلمه سی نین رسمیتّه تانیماسینی ایسته دی. کاظیم خان تورک قاجار دؤلتینه باغلی اولدوغونو و اوندان واز کنچمه دیگینی دیله گتیردی. رضا خان، بؤیوک قوشونلا کاظیم خان اوردوسونا یوروش ائتدی. آنجاق، ارمونو آلا بیلمه دی. قوشچو قالاسی میللی دیره نیش سیمگه سینه دؤنوشدو. کاظیم خان میللی دوشمنلر قارشیسیندا دایانما گوجونو آرتیرسین دییه، ال بومبالاری دوزتمه یه چالیشدی. ائله بو یولدا دا ایلك قوربانلیق اولدو. کاظیم خانین

اؤلوموندن سونرا قالانین دایانیشی سیندی. رضا خان میرینج ایران اوردوسونون باشچیسی کیمی اورمویا آیاق قویدو. کاظم خان قوشچو حرکاتی نین باشی بلالی اورمودا اوز وئرمه سی نین تکجه ندنی بیر میلتن اؤلوم قارشیسیندا اولان دیره نیشی ایدی.

کاظم خان ان بیرینجی یاردیمی تبریزدن گۆزله دی. بو اوزدن دوشمن آتشی آلتیندا اولان اورمو گۆلونو یولونو آچیق ساخلاماغا چالیشدی. تبریزین روس اشغالیندا اولماسیلا بو گۆزلتنی آینمادی. چونکی، اورتادا اولان تکجه امین آدام تبریزین کنجمیش امنیت قوه لری نین باشقانی امیر انتظام ایدی. اونون ایسه، دارما-داغین اولموش سیلاخلی قروپلاریندا بیر او قدر گوج قالمامیشدیر. بو اوزدن، کاظم خان قوشچونون قارشیسیندا ایکی یول قالمیشدیر، یا تهرانا تسلیم اولاجاق و یا عثمانلی دؤولتدن یاردیم ایسته یه جک ایدی. کاظم خان تهرانا دئییل، آنادولویا ایناندی. هر نه اولسا دا، اورتادا سوی داشلیق ایلیشگی سی واردیر دییه عثمانلی اوردوسونو ایمدادا چاغیردی. قارداش اوردو ایسه، قارداشین یالینیز بوراخمادی. کاظم خان قوشچو داواسی تبریز داوالاری کیمی گنیش اولماسا دا، بو داوالاردان داها چوخ میلی داوا کیم لیگینه مالیک ایدی. ائله محض بونا گۆره ده، هم اؤز میلتنی ایچینده و هم ده، فارسچی مندییا و یازارلاری نین خاطره سینده گیزلی قالدی.

18. محمد تقی پوسیان³⁶⁶ قالخیشی آذربایجان تورکونون دنوریمچی و

دنموکراتیک لشمه یه منیلی نین سینیرسیزلیغی نین گؤسترگه سی دیر.

مشهد مرکزی بؤیوک خوراسانا گؤندریلن گنج کلونتل اورا چاتار-چاتماز تورک دوشمنی ا. قوام یین بوتون کند، مال، دؤولتینه ال قویور. اونو خوراسان والی لیگیندن اوزاقلادیریر. اؤنجه توتوقلاییر، سونرا ایسه تهرانا آلداناراق او تورک دوشمنینی الیندن قاچیریر. کلونتل اؤز چئوره سینده اولان تورک اوردو اوزمانلاری و یئرلی خوراسان تورکلریله بیرلیکده دمیر دسته قوه لری یارادیر. گنج ژنرال آز بیر زاماندا خوراسانین بوتون ایداره سیستمینی دوزه نله بیر. خوراسان اهالیسی اونو بیر قهرمان کیمی سئومه یه باشلاییر. خوراسان والی لینه سنچیلن پوسیان قارشى، قاجار شاهلیغینا اعتیناسیز یاناشان، قوشون باشچیسی، تورک دوشمنی- رضا خانلا اونا سیغینان قوام بیرلیگی قورولدو. بو حربی-سیاسی بیرلیک خوراسان حاکیمیتینه قارشى سفیر اولارکن، کلونتل محمد تقی

³⁶⁶ 1891-1921، تبریز دوغولم

خان پوسیان اینانديغی لئنین و باکی یا اوز چنوبردی. باکی کومیساری، باشچیسی تورک جانسیسی - اثرمنی کؤکنلی روس ضابطی، س. م. کیروو فارس پهلووی لرین ایش باشینا گلمه گی اوچون کلونتلین یاردیم ایسته یینی رد ائدیر. باکی نی اشغال آلتینا آلان بولشئویک لرین آیدینجا رضا پهلووی دن یانا اولماقلاری بیر رسمی بیلدیری ایله عیان اولار. او بیلدیریده، بلشئویرمین ایران ایچ ایشلرینه قاتیلما یا جاغی و او اولکه ده اولاجاق دئیشیکلری رسمی تانییا جاغی قئید اولونوردو. تهرانی قوشونلاری نین خوراسانا گیرمه سی ایله کلونتلین قورخوسونا تابع اولموش خانلار دسته سی تهران قوشونونا قوشولورلار. تورک دمیر دسته لری سون داملا قانینادک دیره نیر. کلونتل م.ت. پوسیانین کسپلمیش باشی غلبه اؤدولو اولاراق تورک دوشمنلری رضا خانا و قواما گؤندریلیر. سؤزسوز کی، خوراسان حرکاتیلا آذربایجان حرکتلری آراسیندا معنوی باعدان باشقا هئچ بیر شئی اورتادا یوخدور. آنجاق، آذربایجان تورکلری نین بوتون حاللاردا بؤیوک ایگیدلیگی اونوتمامالیدیر. خوراسان دا باغیمسیر حرکاتینا اؤندرلیک ائدن محمد تقی خان پوسیانلا بیرلیکده بیر چوخ تورک قهرمانلاری نین آدینی سیرالماق اولار. بو دا، او دئمکدیر کی، خوراسان باغیمسیرلیغی نین ان باشدا گئدن میللی کیم لیگی تورکلوک اولموشدیر. کلونتل م.ت. پوسیانلا چیگین-چیگینه دؤیوشن و اونولا بیرلیکده جانیندان کنچن بعضی آدلاری سیرالماقلا بو ادعائین بوش اولماماسینی وورغولماق ایسته بیرم: **مایور اسماعیل خان باهادیر، مایور علی رضا خان شمشیر، سلطان (کاپیتان) سید محسن خان کاظمی، سلطان علیسگر خان رفعت، سلطان غلام حسین خان ساقی، سلطان علیسگر خان قاجار، سلطان حسین خان دولتشاهی، سلطان میرزه علی خان ایزدی، نایب (لیتئانت) آغا خان خشگین، نایب حاجی خان تغریشی، نایب محمد خان، نایب جلال خان زمانی، سلطان نور علی نقی خان حکیمی، نایب علی سفرخان موسار، نایب داوودخان سیناقی، نایب تقی خان تاووس، سلطان غلام حسین خان پدر، سلطان احسان اله خان آدرخش.**³⁶⁷

19. کیلان جمهوریتی و یا جنگل حرکاتی نین بیز آذربایجانلیلار اوچون ده، اؤزه للیگی واردیر.

³⁶⁷ بو فونودا آرتیق بیلگی الده ائتمک اوچون www.az.wikipedia.org/ Məhəmmətaği_xan_Püsyən انترننت آدرسینه گیره بیلر سینیز.

ندن؟ چونکی، سید جعفر پیشه وری و حئیدرخان عمو اوغلو³⁶⁸ کیمی بیر چوخ آذربایجان تورکونون "جنگل حرکاتیندا" آپاریچی روللاری اولموشدور. آذربایجان، گیلان، خوراسان آیاقلانماسی نین هارداسا قالخیشلاری و یئنیش لری عئین زاماندا و عئین طالعه اولموشدور. هر اوچونون ده، دئمک اولار کی، هدف کوتله سی و استراتژیک نقطه سی بیر یؤتم داشیبیردی. هر اوچو ده، اؤن پلاندا SSSR-ی طرفیندن دستکله نرکن، همین کمونیستلر طرفیندن قاجار حاکیمیتینی دئیورمکده اولان فارسچی فاشیستلره یئنی دؤولت ارمغانی کیمی سونولموشدور. آنجاق، اؤنلر اؤلموشدورسه، قالنلار یئنه بو دوشمنی تجرویه ائده بیلمه میشدیر. سؤزسوز کی، بئله ساتا-ساتلار دونلرده اولوب-بیتن اولمامیشدیر. حئیدرخان عمو اوغلو بولشئویک روسلارین پلانی اوزوندن میرزا کیچیک خانلا آراسی پوزولاراق دئییلن لره گؤره، اونون ایله اؤلدورولموشدور. س.ج.پیشه وری ایسه، معرکه دن جان قورتاراراق گلدیگی باکی یا دؤنموشدور. بوگون هر آذربایجان تورکو اوچون بئله بیر سورغو یارانا بیلر کی، آذربایجاندا داها حساس، استراتژیک یوک لو و میلی بویدلو بیر حرکات اولدوغوندا، هانسی دوشونجه سببندن حئیدرخان عمو اوغلو و م.ج.پیشه وری گیلاندا اؤلمه گی وطنده اؤلمه یه اوستونلوک وئرمیشدیرلر. بو ایکی آدلیم آذربایجان تورکونون خیابانی اؤندرلیگینده اولان آذربایجاندا اولماماسی نین بؤیوک سببی واریدی. بو اوزدن مرکز قرارگاهی باکیدا یئرلشن "ایران عدالت پارتیسی"³⁶⁹ اؤزونون بیرنجی ایران شعبه سینی "رشت" شهرینده آچمالی ایدی. بلکه، حئیدرخان عمو اوغلو جنگلده ایدئولوژی قوربانلی اولماسایدی. سونرالار آذربایجان حرکاتیندا بؤیوک رول اوینامیش اولاجاق ایدی. بلکه ده، اولمایاجاق ایدی. سؤز قونوسو /نه و نئجه؟/ اولاجاغیندان گئچمیر. سؤز، ایندیکی سولچو سویداشلارین ایلگینج ایدعالاریندان گئدیر. اونلار، اؤز الی بوشلوقلارینی گئچمیش سولچولارلا دؤلدورماق ایسته بیرلر. بیر آذربایجان تورک میلچچی اوچون میلی اخلاقین اؤته سینده اؤزئلیک یوخدور. یا اولوسونو سئوگی کیمی قوتسال سئومه لیسن و یا ان آزیندان اونون سئوگیسیندن سیاسی ماجرا یاراتمامالیسان. گیلان حرکاتی بو باخیمدان بیزیم اوچون یئنیدن اؤیره نیلمه لیدیر. یوخسا، یئنی دوزاقلارین قارشیسى آلبینماز اول بیلر!

20. "29 بهمن عصیانى" بهلوی شووینیزمینی دیز چؤکدوره ن، او آنتی

³⁶⁸ 1880-1921 دوغوم اورمو .
³⁶⁹ سونرالار ایران کومونیست پارتیسی

تورک رزیمه اولومجول داربا اندیرن بیر گونلوک تبریز قالخیشماسی دیر.

1978-جی ایل فنورال آیی نین 18-ده³⁷⁰ آیت الله شریعتمداری نین قوم شهرینده هلاک اولانلارین 40-جی گونو ایله ایلگیلی یاس بیلدیرسیسی یابینلانمیشدیر. چوخو تورک اولان قوم اولنلری نین آذربایجاندا تیکی سی³⁷¹ چوخ بویوک اولموشدور. او زامان قومدا دین طلبه سی اولان بیر دوستومون ایدعاسی چوخ ایلگینج اولموشدور. بو ایدعا سونرالار بیر نئچه نفرینده تصدیقینی آلاندان سونرا گیزی بیر سئاریونون اولماسیندا منی ده قانع ائتدی. بو اوزدن ایلك دفعه اولراق بو تانیق دوستون آدینی وئرمه دن گوردوکلرینی عینی له اوخوجوملا پایلاشیرام. او دئییردی: "بیر هفته قوم قیامیندان اونجه آیت الله بن فیهه درسیندن سونرا قیام گونونون حاضرلیقلارینی کئچیرمک اوچون بیر دوستون اوتاغیندا توپلاشدیق. بیزیم ایچیمیزده خمینی نین ده آداملاری وار ایدی. اونلارین چوخو فارس اولدوقلارینا گوره، بیز ده فارسجا دانیشماق زوروندا قالیردیک. بیز بنله دوشونوردوک کی، رژیم میتنیق گونو شاش-باش ائده جگیک. آنجاق، بیز یالنیش ایدیک. میتینگ گونو هارداسا ساعات 11-ده گنیش طلبه کوتله سی سیرالاریندا شهرین مرکزیه ساری یولا دوشدوک. بیز نه قدر کی، سسسیز حرکت ائدیردیک خمینی طرفدارلاری سرت شعارلار وئیردیله. میتیق ده بللی شعار وئرلمیردی. هر قوروپ اؤز دوشونجه سینه گوره اسلوغان آتیردی. شریعتمداری نین تاپشیریغینا گوره، آرامیزدا سرت داورانانلاری سیرادان چیخارماق لازیم ایدی. آنجاق، بیزلر بونلارلا باجارا بیللمیردیک. اونلارین قارشیسسی آیینماز اولموشدور. دوغوردور کی، بیر باشا شاه اسلوغان یوخیدی، آنجاق بیزی نیگران اندیچی سؤزلر اورتایا گلیردی. هارداسا ایکی ساعات سونرا پولیسین بیزه یاخینلاشماسی گوروندو. ائله بو آندان سونرا چوخو خمینی چی لر اولان رادیکاللارین بیردن آرامیزدان چکیلمه سیندی دویدم. آنجاق، بیز قفیل اولموشدوق. مئیداندا قالان بیز تورکلر ایدیک. پولیس هر طرفیمیزی سارمیشدی. اوزه ریمیزه آتش یاغیردی. یانیمدا هر کسی قورشون ینمیش و بئره دوشموش گوروردوم. هارا باخیردیم اؤز تورک دوستلاریمی گوروردوم. بیللمیردیک هارا قاچاق. بیزیم دوشوندویوموز بو دئییلدیر. بیز، یالنیز اسلاما، مرجع لره قارشى اولان حورمت سیزلی یه اعتیراضا قالخیمیشدیق. بیللمیردیم قیشقیرام، آغلاپام، اولم یوخسا قالم. منیم اوچون، ان حثیرت اندیچی مقام بئره دوشنلرین ایچینده بیر نفر بنله فارس طلبه سی نین اولماماسی ایدی. بیللمیرم، بلکه وار ایدی، من گورموردوم. آلااه او گونو بیر داها گؤسترمه سین. دوغوردان دا بیز تورکلر ذبیر داها آلدانیدیق. بیللمیرم منیم نه گوناھیم واریدی کی،

³⁷⁰ گونش ایلی 1356.11.29

³⁷¹ رناکسیاسی

آللاه منی ساخلادی. اؤز ده قوم اولایلاری نین ایچینده اولان بیر دوستون قیسسایا حئکایه سینیی بیرلیکده اوخوباندان سونرا تبریزین بیر گونلوک عصیانینی نین ندنی نین کؤکونو اؤرگنمیش اولدوق. سؤزسوز کی، قوم شهیدلرینه تورکون آنا اوچاغی ییبه دورمالیدیر. تبریز، 29-بهمن گونونده قایناغا گلیمیش داش قازان ایدی. هله ساعات 8-دن کیچیک-بؤیوک، کیشی-آرودا تبریزین بازار آغیزیندا بلیرسبز بیر اولاین یولونو گؤزله بیردی. ساعات 9-دا هارداسا بازار آغیزی دولموشدور. هر کس کیچیک قورویلا اوزه رینه جومالاشمیش و گؤزله مکده ایدی. بیر قوروی بازارلا تربیت خیوانلاری آراسیندا فارسجا شعار وئیردیله. آنجاق، کیمسه نین ایلگیسینی چکمه بیردیله. او زامان آذربایجان دئموکرات جوانلاری آدینا کیچیک بیر داغچی قورویوموزلا بیرگه، بیز ده ملتین ایچینده ایدیک. جمعیتین چوخالماسیلا سای چوخ دا اولمایان پولیس قورخودان بیر یئرده توپلانمایا باشلاپیردی. پولیسین داها چوخ دوردوغو یئر صفی بازارنی نین گیریشی ایدی. بو آندا فارشیمیزدا اولان فارس دسته نین سسی اوچالماغا باشلامیشدیر. پولیسلر هر هانسی رئاکسیا گؤستره بیلمه بیردی. من آرخاداشلاریمین بیرله فارشی طرفه یاخینلاشدیم. اونلارین کیم اولدوغو و نه شعار وئردیکلری بیزیم اوچون ماراقلی ایدی. اونلارا یاخینلاشارکن، گئینیش یندن بللی اولان بیر کندلیدن نه شعار وئردیکلرینی سوردوم. او کندلی وطنداشین عینلن وئردیگی جوابی بورادا گتیریرم: "واللاه اؤزگه دیلده دانیشیرلار. آما تتر-تتر حومئیرا-حومئیرا دئییرلر!" بو وطنداشیمیزین خمینی سؤزونو حومئیرا ایله دئییشیک آنلاماسی اولدوقچا دوغال ایدی. چونکو، اونون مرجع دن و آعادان آنلادیغی یالنیز شریعتمداری و بلکه ده آشیق دان باشقا موسیقی تانیشی تورک کؤکنلی فارس موغنی سی خانیم حومئیرا اولموشدور. ساعات 10 سیرالاریندا آرتیق قازان قایناماغا حاضیرکن بازارین ایچیندن تک بیر قورشون سسی گلدی. تبریزین ان جلاد ساواک مأمورلاریندان بیرنی اولان کلانتیری 6-نین ریسی حق شناس اؤز تاپانجاسیلا دؤشونو آچیب وور دین "محمد تجللا" آدیندا بیر اؤیرنجی نین اوئرگینی پارچالادی. میت بازارا ساری قوشماغا باشلادی. میت یین سنل کیمی حرکت گلمه سیله پولیسلرده بازارا ساری قاچماغا باشلادیلار. بو هنگامه ده، دوز بازار آغیزیندا پارک ائتمیش دوغو آذربایجان پولیس باشقانی نین سون مدل مرسدس بنز اوتوموبیلی ایکی عدد مولوتوو بومباسیلا پاتلادی. بازار ایچیندن آللاه آکبر سسلری ائشیدیلیردی. میت نه ائده جگینی، نه دیبه جگینی، نجه داوارنیشینی بیلمیردی. بو بوتونلوکله ملتین بیلینج آلتی عصیانینی نین جوشماسیندان قاینایان لیدرسبز بیر عصیان ایدی. دوغرودان دا بعضی کیچیک قورویلاری چبخارساق ملتین یالنیز یاس توره نینه گلمه سی گرچگه داها یاخیندیر. ملتین شریعتمداری سنوگیسی سؤزسوز ایدی. آنجاق،

شریعتمداری نین شاهلا یاخین اولدوغونو کیمسه ده دانا بیلمز ایدی. دوغوردور کی، سون ایللرده شاهین تورک مرجع یندن بللی آرا آچماسی و اوزونو داها آرخایین گورمه سی ده بیر فاکت اولاراق یاشاماقدایدی. آنجاق، بو هر ایکی طرفین قارشى طرفى نفى ائتمک آنلامینا گلمز ایدی. 29-بهمن قتل عام جى سى کیمی او اونودولماز گونله باغلی گنیش یازماغی گله جگه بوراخیر، قونوموزو آیتنا چئورمکدن قاچینیرام.

ایگیرمی دوققوز بهمن عصیانینی قوم قیامیلا فرقندیرن ان بؤیوک عامل تیریزین بو آنادا دانیلماز گلنک سل دئوریمچی اولماسیلا باغلی ایدی. عصیان، ان ایلك آئیندان اعتبارن پولیس ین بیرلیگی نین داغیتماسینی آماجلامیشدیر. بئله کی، یوروش اوچون اوچ دئیشیک یونو سئچن عصیانچیلارلا بیرلیکده پولیس ده بؤلونمه یه مجبور اولدو. بو تاکتیکله دوشمن قووه لری چاش-باش قالدی. چوخسایلی یوروشچو قورویلا قارشیسیندا پارچالانمیش دوروما دوشن پولیسین ایشی پولیش مرکزلیرنه سیغینماق اولموشدو. سؤزسوز کی، بیر نئجه دقیقه نین ایچینده بئله تاکتیک فورمالاشماسی گله نکسل دیوریم سل لیکله اولاسییدی. آذربایجانین اولمز اوغلو تاریخچی یازار رحمتلی صمد سرداری نیا دئمیشکن: "تیریز بیرنجیلر شهریدیر." 29 بهمن عصیانى اؤز اوغلونون تثبیت لرنه بیر باشقا اؤرنکدیر. شاه، اوزونو فیرعون سانارکن، ایلك دفعه اولاراق تورکجه "اؤلوم اولسون شاه!" باغیرتیسى تیریزدن ائشیتدی. بئله کی، میلّت همین اسلوغانی باغیرا-باغیرا دؤولته باغلی اولان بوتون شبکه لری دارما-داغین ائندی. پولیس یالیز جانی نین قورخوسوندان آتش آچیردی. چونکو، دورماق یوخ ایدی. هاردا کلانتری یئرلشیردی میلّین یونو اورا یوغونلاشیردی. بوتون عصیانلاردان فرقلی اولاراق باریقاد قورانلار میلّت دئیل، پولیس ایدی. تیریز عصیانى ساعات 16-دا اوردونون بیر باشا دخالتی له سون بولدو. آنجاق هدفین ده بولدو. شاهین بئلی سیندی. تیریز بیر داها ان اینانیلماز آنلاردا بیرلشر، تک یومروق اولار، بیخار و یاخار گوجونو گؤستردی. 29-بهمن له باغلی بیر نئجه گرچک:

- تیریزین دینج یاس توره نی نین عصیان چئوریلمه سینده میلّین رژیمة قارشى اولان نیفرت اؤلچوسونون سینیرسیزلیغی بؤیوک رول اوینادی.
- بو عصیاندا بیرلرین آئیندا تک یومروق اولماسی و بؤیوک بیر اؤرگود³⁷² کیمی ائيله مه گیرمه سی گؤستریلدی.
- سولدان توتوموش بوتون دین سل قورویلا بو قالخیشین گرچکلشمه سینده ان

³⁷² قوروم، تشکیلات، شبکه

وفاق بئله روللاری اولمادی. حتّی بئله حرکتلرده اؤزونو ائو صاحیبی گؤسترمه یه چالیشان توده پارتیاسی شاشاراق شاهلا سس بیر اولوب، بو عصیانی ما-و-ایستلره³⁷³ باغلاماغا چالیشیردی. "توده پارتیاسی نین یانلیلاری ایله گیزلیجه ایران ایچینده باسیلان نوید نشریه سی اؤز مقاله سینده 29-بهمه نی آنارشویست و ماویستلرین میلته ضربه سی و تخریباتی کیمی آدلاندیردی. أما 8-ایل سونرا 1365-جی ایلین یابیندا توده پارتیاسی نین آذربایجان ایالتی تشکیلاتی اولان "آذربایجان دئموکرات فیرقه سی"-نین اورقانی "آذربایجان قرئتی"-نین ایدعاسینا گؤره، بو عصیانین آپاریجیسی فیرقچیلیر/توده چیلر/ اولموشدور!!!³⁷⁴

• 29-بهمن عصیانی داها چوخ شریعتمداری آدیلا حالانسا دا، هئچ شریعتمداری تیپ لی دیره نیش مدلی دئییلدیر. دوغرودور کی، آیت الله ین میلیتی قومدا اولنلرین یاسینا چاغیرماسی چوخ ائتگیلی اولموشدور. آنجاق، بو عصیان گئنیش دوشونجه کسیمى نین بیرلیکده اورتایا قویدوغو ایراده نین محصولو ایدی. کسین لیکله، اورتا کسیمى اولوشدوران آیدین و اؤیرنجی گوجو اولماسایدی، تبریز عصیانی دا قوم عصیانی کیمی قاندا باسدیریلاردی. اؤیرنجی و آیدین دوشونورلرین 29 بهمن ده کی رولونو عصیاندا سونراکی تبریز آیقلانمالاریندا دا عینی له گؤرمک ممکن ایدی. حالبو کی، تورکلرین مرجع مقامی اولان آیت الله شریعتمداری نین بئله درین و رادیکال عصیانلاری لیدرلیک ائده جک اولچوسو یوخ ایدی. اصلینده ده شاهلا اونون آراسیندا اولان آچیلیم بیر او قدر دئ درین دئییلدیر. 29-بهمن رژیم مأمورلاری نین تورک میلیندن اولان یالنیش دوشونجه سینى اورتایا قویماقلا یاناشی باشدا آیت الله خمینی اولماقلا فارسچی موللاراری دا آیتیدی. بئله کی، بو عصیاندا قان وئر ن آذربایجان تورک میلیتی نین اؤز دوغماسی اولان شریعتمداری دن سس چیخمایینجا خمینی نجف دن تبریزه سسلندی. شریعتمداری تبریز عصیانینی اؤزوندن اوزاقلاشدیرماغا چالیشیرکن خمینی همین بیلدیریشده "یاشاسین قورخماز تبریز"، " سیز، شاها اولوم ایسته مک له اونون آغیزینا مؤحکم بیر یوموروق ائندیردینیز!" و... سؤزلرله اؤزونه بؤیوک یئر آچا بیلدی. حالبو کی، آذربایجان تورک میلیتی نین ایسته یی بو سؤزلرین اؤز دین اؤندری نین آغیزیندا انشیتمه سی ایدی.

³⁷³ چین چی کومونیستلر

³⁷⁴ شریعتمداری چی لرین دیرچه لیشى و آذربایجان/ فارسجا. آذربایجان و جنبش طرفداران شریعتمداری./ ماشالله رزمی، 1. جی باسین، تریبون نشری، استکهلم، 2000. ص 30

• 29 بهمن عصیانی نین عکس صداسی أوروبا و آمریکادا دا چوخ گوجلو اولدو. رژیم اۇنجه خبر بایکوتو اویغولادی. آنجاق، بو کسرلی اولمادی. خبرین واشینگتون پست و نیویورک تایمز³⁷⁵ کیمی آدلم و چوخ تیراژلی قزئته لرده یایلماسیلا تبریزین آدی بیر داها اؤزگورلوک مرکزی اولاراق دیلله دوشدو. رژیمین تبریزین اولایلارینی کیچیک گؤسترمه چابالاری ائتگیسیز قالدی. ایران خبر آژانس لیگی نین یالنیز 6-نفر تخریباتچی اولوب خیری، نیویورک تایمز آژانسی طرفیندن یاللاناراق بو عصیانین رژیم ایچینده بؤیوک چات یاراتدیغینی و ان سون بیلگیلره گؤره آریندان 70-عصیانچی نین گؤمولمه سی³⁷⁶ نین بللی اولدوغونو یایملاادی. باتی آلمانین مرکزی اولان درئسندن ده چوخو تورک اؤیرنجی، ایران آدلانان دؤولتین ائلچی لیگینی باساراق دونیانین بو حاقد سسسیز قالماسینی قینادیلار. اروپانین ان اعتبارلی قزئته لریندن لندن دا یایلان قاردیان³⁷⁷ بو قونودا تبریزه اؤزه ل بیر تیم گؤنדרه رک بیر باشا بو عصیانی آراشدیرمیشدیر. اروپانین بیر چوخ مرکز شهرلرینده محض بو عصیانلا باغلی گؤسترلر، کنفرانسلار باش توتوموش، تبریز ایراندا اولاجاق انقیلابین بئشیغی آدلاندیرلمیشدیر.

• تبریزده وئرلن اسلوقان لار دئمک اولار کی بوتونو تورکجه ایدی. اصلینده اورتادا اۇنجه دن بللی اولموش بیر شعار یوخ ایدی. بو اوزدن میلتن باغریندان قویان هارایین آنا دیلینده اولماسی داها منطیقه اویغوندور. شعارلارین گنده رک بؤیومه سی نین ندلریندن بیر ده، میلتن گؤزو اؤنونده شهید دوشن بالالاری ایدی. اورتاق اولدوغوم بیر اولایی اؤرنک گتیریرم. دوه چی³⁷⁸ محلله سی نین کلانتی سینه ساری یورویرکن سیرانین اؤنونده منیمله چیگین-چیگینه بیر 16-17 یاشیندا یئنی-یئتمه باشیندان گولله لندی. اونون آریندان بیر نچه نفر ده یئره دوشدو. یانیمداکی گنج آئیندا شهید اولدو. اونا یاخین اولدوغوما گؤره، داغیلیمیش قافاسی اوزومه سیجاردی.³⁷⁹ اطرافیمیزدا یئره دوشن شهید و یارالیلار هامینی

³⁷⁵ Washington Post, New York Times

³⁷⁶ تورپاغا وئرلمه سی نین، قویلانماسی نین

³⁷⁷ The Guardian

³⁷⁸ تبریزین ان بؤیوک بؤلگه لریندن دیر

³⁷⁹ سیپلیدی

چیلدیرمیشدی. دوه چی کلانتیری سی³⁸⁰، تبریزین ان اؤنملی سیلاح-سورسات مرکزلیندن بیریدی. انله اونا گۆره ده، اورانی ال گنجیرمک ایسته بیردیک. بو اوزدن ان آغیر دیره نیش دوه چی ده اولموشدور. بیز گئری چکیلدیک. بو آندان سونرا "اؤلوم اولسون شاهها" شعارلی دیلردن دوشمه دی. شهیدلری و یارالیلاری چینگینلرینده گزدرین عصیانچی میلت قارشیسینا گلن دؤلت اورقانلارینی اودا چکدی. دوه چی ایله منجیم خیوانلاری نین کسمسینده یئرلشن شاهین رستاخیز پارتیاسی مرکزی بوتونلوکله یاندریلدی. 1979-جی بهمن انقیلابی نین تمل اسلوغانی تبریزدن آتیلماماغا باشلادی.

• 29-بهمن عصیانی نین باشلانقیچ نقطه سی "بازار آغیزی"³⁸¹ اولسا دا اوج یؤنو سئچمیش اولدو. بیزیم قوروق، شهرین یوخسول بؤلگه لرینی، بیر قوروق گونئییه ساری خیوان، نوبار، اونیورسیتت و ان اؤنملیسی رادیو-تو مرکزینی آماجلا رکن اوچونجو قوروق ایسه، شهرین مرکزینی سئچه رک پولیسین اورادا قاپانماسینی ساغلا دی. بلکه بوردا بئله سورغو اورتایا گلسین کی، بو دوزه نین آرخاسیندا کیملر واریدی؟ ننت یانیت بو کی، اورتادا اولان یالنیز الیالین میلتیدی. بللی اولان اوج هدف اوچلو قورویلا رین قافاسیندا یئر آلماقدا ایدی. دوه چی سیلاحخاناسی، تو مرکزی، تبریز اوردوگاھی، باشدا گلن هدفی اولوشدوروردو. منجه اگر بو اوج مرکز عصیانچیلارین ایینه گئچسیدی. عصیان بیر گون دنیل، بؤیوک بویدلارا یول آچاق و بوگون باشقا بیر آذربایجاندا یاشایاجاقدیق.

21. "خالق مسلمان حرکاتی نین باشلانماسی و سونو چاغداش میلی

حرکاتیمیزین ایلکین نبضی اولموشدور.

1979-جو ایل اسلام دئوریمی نین همین آردیندان خمینی رژیمی نین مطلقیتینه و فارس محورلی دوروشونا قارشین آذربایجاندا و تورکلرین یاشادیغی بیر چوخ یئرده بؤیوک دیره نیش گۆزه چارپماقدا ایدی. بؤیوک مجتهد آیت الله شریعتمداری نین خئیر-دوعاسیلا یولا چیخان "خالق مسلمان پارتیاسی" بو اعتراضچی دیره نیشین اؤرگودلنمه مرکزینی اولوشدوروردو. بیر آز گئری یه دؤنوب اینقلاب گونلرینی خاطرلاتماق ایستردیم. چوخ یاخشی خاطرلیرام کی، تهراندا 22-بهمن دئوریمی بیتیمیشدیر. بوتون دؤلت اورقانلاری

³⁸⁰ پولیس مرکزی

³⁸¹ تبریز بازار ی نین گیری شی

تسليم اولموش و يئنی رژيمین اينه کنچميشدير. آنجاق، تبریز شهرينده هله دؤيوش گنديردی. شهرناز، اهراب، خيام، چرنداب، گزيران³⁸² و... کیمی بؤيوک محلله لر کؤهنه رژيمین ان سون اوميدگاهي کیمی ديره نيشمه ده یدی. آنجاق تهراندان ايکی گون سونرا تبریز ده شاهچیلارين ايندن چيخدی. سؤزسوز کی، بو ايضاح رژيمین تبریزده کوتله سنوگيسينه ماليک اولدوغو آنلامينا گلمه مکده دير. ترسينه بو رژيمین تبریزده کی بؤيوک ساواک³⁸³ و گيزلی پوليس شبکه لری نين اولدوغونو گؤسترير. تبریزين 20-بهمندن 24-او گنجه سينه ده ک دورومو يالنيز سيلاحلی ساواش ايضاح اولونا بيلر. بير طرفده ميلتين ايچيندن قالخيميش سيلاحلی تيملر، باشقا ياندا ايسه سيلاح مکانلارينا سيغيغان ساواک و رژيمین گيزلی مأمورلاری ایدی. بوردا دا تبریزله تهران آراسيندا اولان فرقليک گؤزه چاريپردی. انقيلابدان سونرا بو چارپی جی چئشيدلی ليک اسلامي جمهوري پارتیاسی و مسلمان خالق جمهوري پارتیاسی فورمالاريندا داها دا اؤزونو گؤسترمه يه باشلادی. اساس هدف کوتله سيني آذربايجاندا، تهراندا و قومدا آختاران خالق مسلمان پارتیاسی چوخ گنچمه دن آذربايجانين ان تعين ائديجی گوجونه چئوريلدی. کسين ليکله تانينميش ليدرلری نين ده ايسته یی اولمادان بو پارتیا گون گئتديکجه درين طلبلرين مرکزينه چئوريليردی. آذربايجان هارداسا ايچ ساواشا چکيلمک عرفه سينده ياشايان بير بؤلگه يه چئوريلميشدير. شريعتمدارچی ليقلا خميني چيلیک قارشى-قارشىيا دورماقدايدى. محرم آخشمالارينداکی شاخسنى-واخسنى دسته لری آپ-آچيق ايکيه بؤلونموش حسينچيلر، حسنچيلر³⁸⁴ عنوانيلا تانينيردیلار. تبریزين بازاريندا يولا دوشن عزا دسته لری ده ايکيه بؤلونموشدور. تبریزين انقيلاب کميته لری نين دئمک اولار 4-5 دن سونرا قالانی بوتونلوکله خالق مسلمان ايله ايداره اولونوردو. اوردونون دورومو دا بئله ایدی. بو اوزدن خلق مسلمان پارتیاسی نين گوج گؤستريسى دئمک اولارکی سيلاحلی قووه لری ده آرخاسيندا گؤروردو. ائله بو سببدن حزب الله چيلار بو اعتراض ميتينگلرينه قارشى ائتگيلى اولاييلمه بيردیلر. آذربايجان، اسلام جمهوريسى نين يئنی آناياسانين يازيلماسييا ياناشى ايالت-ولايت سيستمى نين ده رسمى لشمه سيني ايسته بيردی. انقيلابين صاباحيسيندان قان سئلى يولا سالان خالخالی کیمی شر اينسانلارين محاکمه سيني، حتى اؤلومونو اسلام رژيمى نين آيافدا قالماسى اوچون واجيب سانيردی. تک پارتيايغى ديکتاتورلوعون ايلک آدليمى ساناراق چوخ پارتيايلى اولکه نين اولماسيني ايسته بيردی. شريعتمدارى يه

382 قازيران

383 شاه رژيمى نين اطلاعات و امنيت مرکزی

384 شيعه لرین بيرينجی امامی علی نين اوغوللاری، ايکينجی و اوچونجو اماملار /حسن و حسين/. تبریزده کوتله ايچينده، شريعتمدارى چيلارا حسن چي /ياريشچيل/ و خميني چي لره حسين چي/ديره نيشچي/ادی ونرميشدير لار.

گۆره، قوروجولار مجلسی نین میلّت طرفیندن سنچیلمه سی گره کیردی. بو اورقانی بئرینه رهبر طرفیندن آتیلان کسلرین اشتراکی له کنشیک چیلر شوراسی یاراندى. بو عمل ایسه، میلّین دئوریمینه قارشى عکس حرکت ساییلیردی. شریعتمداری یه گۆره، میلّین دیشیندا اولان سیاسی داورانیشلارا سون وئرمک گره کیر. هابئله "اسلامدا ویلايت فقیه آدیندا بئر قانون یوخدور و اولدا بیلمز"، سؤزو شریعتمداری نین آغیزیندا اکسیک اولماییردی. میلّت طرفیندن بؤیوک دستک آلان بو جسارتلی داورانیشین ان تديرگین و سینیرلی قارشىسی خمینی اؤزو ایدی. گون به گون داها دا بؤیوکده اولان ایکی لیدرین قارشى دورماسی سوره جی تورک-فارس آیرینتی لیغینا دا یول آچیردی. هر گون درین لشمک ده اولان بو ائتیک قارشى دورمانین بئر اولومسوز طرفی ده وار ایدی. بئله کی، خالق مسلمان و آیت الله شریعتمداری نین خمینیزمه قارشى چاغداش و دئموکراتیک توتومو - اشرف دهقانی دیشیندا، بوتون سولچو و مجاهدلر طرفیندن امپئریالیزم دوزاغی آدلاندیریلیردی. توده، فدای و مجاهد اؤرگودلری نین باشچیلاری نین خالق مسلمان قارشىسیندا گئریچی، سیاسال اخلاق دیشى و تام ارتجачی توتوملاری نین ان بؤیوک اودوزانی آذربایجان تورک میلّتی اولسا دا، ان رذیل و قیروق بولایچی یئنی له نی ده بو قورویولار اولدو. خالق مسلمان پارتیاسی نین قورخودغونو چوخ کنچمه دن بو قورولوشلار بوتون وار-یوخلاریلا یاشادیلار. خمینی رژیمى نین تک-تکینی یاخالادیغی بو قورولوشلار آردی-آردینا دارما-داغین ائدیلدیلر. سورغو بوراسیندا بئر کی، شریعتمداری نین ولایت فقیه اولماسین، ایالت-ولایت سیستمی اولسون، تک پارتی لیک اولماسین، پولورالیزم اولسون، دین سل دؤولت اولماسین، دونیوی و حقوق دؤولتی اولسون، مرکزیتچی دئیبیل یئرل سیستم اولسون و... ایستکلری نین نیی گئریچی و امپئریالیزم قورغوسو اولدو بیلردی؟! چوخ آچیق سؤیله مک اولار کی، بو قوروملارین دوغوش یئری تبریز اولدوغو کیمی اولوم یئری ده تبریز اولدو. ندن؟ چونکو، بو قوروملار اوچون بهمن دئوریمیندن سونراکی ان سون بیرلشمه ایمکانی تبریز ایدی. اونلارین اؤزگور و ایچدن گلن اینانجلاری اولسایدی، خالق مسلمان ایستکلرینه دستک اولاراق دئوریمین اینسیاتیوینى اله آلاجاق، باشقا میلّتلرین ده آپاریجی لیدر قورولوشلارینی بو دیره نیشه چکمکله رژیم قارشىسیندا بؤیوک جبهه آچاجاق ایدیلار. اما نه یازیق کی، بو ایشی گؤرمک بئرینه خمینی دیسپوتیزمینی کوتله دن اوستون توتاراق بو گونکو فلاکتلرین اولوشماسیندا بئر باشا رول صاحیبی اولدولار. بو قورویولارین آذربایجان اولوسال کیملیک داواسیندا دا بؤیوک خیانتلری اولدو. خمینی اؤزگه لیگینه قارشى میلّین بیرگه اولماسی گزکن یئرده، بو قوروملارا اینانان آیدین دوشونجه لی آذربایجان تورک گنجلری اؤز میلّیتیندن قوپاریلدى. آکتیولیگی له

تانیان بیر چوخ گنج تورک، بو قوروپلارین زهرلنمه سینه توش گلدیلر. اونلار، چاش-باش قالاراق بویوک اولچوده اؤز باجی-قارداشلاری نین دئموکراتیا و اؤزگورلوک ساواشینا انگل اولدولار. اونودولماسی ممکن اولمایان تبریزین خیوان قالما-قاللاریدیر. شریعتمدارچی-خمینی چی دسته لری نین سرت قارشى دورماسیندا بو قوروملارین خمینی چیلر یانیندا یئر آلماسی چوخ اوتانج وئریجی ایدی. خالق مسلمان پارتیاسی نین هر گلیشمکده اولان کوتله سل اؤزه للیگی بویوک گؤستریلرله اؤزونو گؤستیریدی. بو گؤستریلر بیر طرفدن پارتیانین گؤده سینده اولان بیلینج آلتی گیزلی میلی دیوولاری عایدیر، باشقا طرفدن ایسه بو قورولوشون ایچینده بولونان فرصتچی، آل-وئریجی و مقاما گؤره خمینی دن کوسگون دوشموش لیدرلیگی دریندن دوشوندورودو. بئله کی، پارتی لیدرلیگی، میلتن حاقلی ایستکلی نین اوزه رینده قورولموش بیلدیریشلرین یوموشاق یازیلماسینی گؤزه آلسا دا، کوتله کوچه یه آخینجا داها درین و رادیکال ایستکلر اورتایا قویوردو. تبریزین ناماز مئیدانی میتینگی بو سینیرین آشماسی نین ان باریز اؤرنگی اولدو. بیر میلیون اوزه رینده قاتیلیمچی نین اورتاقلیغیندا قطعنامه اوخونورکن نه آلاه اکبر و نه ده فارسجا صحیح است تسیق فورماسی ایشله نیلمه دی. میلتن هر تصدیق ائتمه آشاماسیندا دوزدو-دوزدو باغیراندان سونرا ال چالیر و قطعنامه نی اونایلیردی. بو میتینگین اورتایا گتیردیگی پسیکولوژیک یوکسه لیشین سونوجو بیئتیشمه میش داورانیش تیپلرین اورتایا چیخماسینا ندن اولدو. داها درین اولوسالچی حرکات یئرینی آیدین قارشى دورمالار آلدی. میلتن تبریزده و قومدا رادیو-تلویزیون، انقلاب کمیته لری، ایداره لری و بیر چوخ دؤلت دایره لرینی اله کئچیرمکله ایچ ساواش سیقناللاری وئریلدی. تپه دن-دیرناغا سیلاحا ساریلان فارسچی رژیمه، آذربایجان خالقى قارشى-قارشیا دایانمیشدیر.

کیتابین سون دوزه نی اوزه رینده ایشلرکن شاعیر، یازار سایین قارداشیم م. ارغوانین بو قونوداکی خاطیره یازیلاری الیمه چاتدی. یازی نین دوغال و اورژینال اولماسیلا یاناشی سوره جین بیر باشا اشتراک چی سی کیمی یازیلماسی چوخ درین بیلگیلری اورتایا قویور. اومارام سایین ارغوان بی بو حاقداکی بوتون بیلگی لرینی میلتن ییمیزله پایلاشسین. یازی نین بیر بؤلومونده اوخوروق:

"او زامان ایران آدلانان اؤلکه نین گوج اورقانلاری ساییلان اوردو، حقوق چولار و تهلهکه سیزلیک کادری لاری دا اوچ یئره بؤلونموش ایدی. بیرینجی بؤلوم خمینی چیلر، ایکینجی بؤلوم شریعتمدارچیلار و اوچونجو بؤلومو ایسه پهلوی چیلر ایدی. قیسسا سوره ج سونوجوندا پهلوی یاندشلاری ایله خمینی چیلر بیرلشدیلر. بو گوج اورقانلارین امکداشلاری دورومون گئدیشینه باخیب، داورانیردیلار. آنجاق بیر چوخ اوردو افسرلری و

ژنرال لاری سیویل گنیمده شریعتمداری نین بویوروغونو گۆزله بیردیلر. بو سوره ج بویو یوخاریدا دئیگیلم کیمی آغا خامنه یی و آغا رفسنجانی آ. شریعتمداری نین قاپیسیندان هنج اوزاقلاشمیردیله. اونلارین آماجی بو ایدی کی، شریعتمداری دن یازیلی دوکومنت آلسینلار کی، ایران اوردوسونون گونئی آذربایجانداکی یئرلی عسکرلری یاراقلارینی یئره قویسونلار. آیت الله شریعتمداری اؤنجه بو قونو ایله باریشماییر و قارانتی ایسته بیر. دوروم گرگین لشیر دئییه خمینی ایشه قاتیلیر. او، دئییر کی، شریعتمدارچیلار یاراغی یئره قویمازسالار، روس اوردوسو آذربایجان بومبارمان ائده جک. بو حده لر سونوجوندا شریعتمداری بویوروق (فتوا) وئریر یاراقلار یئره قویولسون! بوندان سونرا جنرال الله، حزب الله، خالق مجاهدلری و کمونیستلر عینی سنگرده بیرلشیب گونئی آذربایجان اولوسونو نیشان توتورلار.

قانلی گونلر یاخینلاشیر. من و بیر نجه تبریز گنجلی قوم شهری نین 16-متر محله سینده XMP (خالق مسلمان پارتیاسی) یانداشلاری ایله بیرگه چالیشیردیق. بیر چوخ قاشقای تورکلری ده بیزیمله گنجه گوندوزلرینی کئچیریردیله. بیر گون ائشیدیک کی، حرمده آذربایجانلی روحانلر عصیان قالدیریب. تلفونلار ایشه دوشدو. بیز، حرمه چاندیقدا عصیان گنیشله نیب کوجه لرده ووروشما گنیدردی. XMP-چیلر گوجو اله آلمیشلار. قوم شهری نین دؤولت دایاقلاری قاچمیشدیله. ایلك اؤنجه زینداین قاپیسی آچیلدی و شهر پولیسی گئری اوتوردو. گونئی آذربایجانلیلار بوس-بوتون شهری اله کئچیریب ایداره ائتدیلر. اوچ گون شهری قورودوق. ماراقلی بوراسی ایدی کی، بیر جینایت باش وئرمه دی. اینسانلارین اوزو گولوردو. دوردونجو گون آغا "ایرانی" تلفون آچیب دئدی. مجاهدین خلق، کمونیستلر، جنرال الله و حزب الله یوروشه حاضرلاشیرلار، گئری دونون.

تبریزده عصیان باش قالدیردی، یاخین و اوزاق کندلردن بئل ینی، قازماسینی گؤتوره ن عصیان قاتیلیمیش ایدی. بیز، اؤنده گنده رک داش ماغازالاردان نمایش چی لری بیلیم یوردونا ساری یؤنه تدیک. بیلیم یورد اؤیرنجی لریندن بیزه قاتیلدیله و اؤیرنجیلرین وئردیگی اؤنری ایله رادیو بیناسینی چمبره آلدیق. رادیو ایشچیلری دیرنیش گؤسترمه دن قیراغا چکدیلر. رادیو الیمیزده دی، آنجاق وئرلیش آپاران یوخدور. ایلك اؤنجه وئرلیشین باشلانقیچیندا بورا گونئی آذربایجان! دانیشر تبریز سسی اولکه میزه یاپیلدی. رادیو وئرلیش لرینی آپارا بیلمه بیردیک. بیر نجه گون او چغیردی، بو باغیردی. بیر گنجه ساعات 11 ایدی، اوجا سسلی بیر پارتلاپیش ائشیتدیک. رادیونون تکنیک اوتاغیندا چالیشان بیر توده چی رادیو جاهازلارینی پارتلادیر و قاچیر. بیر آز کئچدیکدن سونرا، سپاه، جنرال الله، حزب الله، مجاهدین خلق چیریکلری و کمونیستلر رادیونو اله کئچیرمک اوچون یوروشه کئچیرلر.

بیز رادیو بیناسینی ترک اندیک، بو اولایلاردا خالق حرکاتینا قاتیلان یالنیز، فدایی چیریکلری نین اشرف دهقانی بؤلومو اولدو. اثرته سی گون کمونیستلر، مجاهدین خلق و بیر چوخ باشقا قوروملارین اویه لری XMP یانداشلارینا قارشى شعبان بی مخ³⁸⁵ کیمی باسقى یاپیردیلار. اونلارین یاردیمی ایله سپاه XMP بینالارینی اودا چکدی و بیر چوخ سویداشیمیز یارالاندى، توتولوب سپاه کیمته سینه آپاریلدی. همین توتوموشلاردان XMP 11 -جی قورشونا دوزولدو. اونلارین سیراسیندا چوخ تانینمیش آغا ایرانى و مجید گزیر ده وار ایدی. XMP -ی حرکاتینا دوشمنجه سینه یاناشانلار ایسه، پان فارسیمز کؤله سی سیاسی حرکاتلاری XMP یازغی سینا دوچار اولوب، فیلینجدان کئچیریلدیلر.³⁸⁶

سؤزسوز کی، تبریز رادیو و تئلویزیونوندا 3 گون بویونجا، "دانیشیر آزاد تبریز رادیوسو، بوراسی آزاد آذربایجان سسی دیر." کیمی مئسازلار، چوخدا اوزاق اولمایان آذربایجان میلی حاکیمیتینی یاشامیشی اینسانلارین خاطیره سینى دیریلدی. تبریز و بوتونلوکله آذربایجانین گونئی بیر داها اؤزگورلوک و باغمیسزلیق اومیدله آیاغا قالمیشدیر. آنجاق، اؤرگوتله، کوتله آراسیندا اولان کوتله سل - اولوسال آنلاشیلمازلیق بیر داها میلتمیزین خیالی نین قیریلماسینا ندن اولدو. خالق مسلمان پارتیاسی و جناب شریعتمداری قورخاقلیغی قورخماز و دوغوسال میلتمیزین اولوسال گؤز یاشلارینی درین اولوسال کیملیک بیلینجینه دؤنوشدوره بیلمه دی. خالق مسلمان پارتیاسی نین مرکز قرارگاهی حزب الله ایله داغیلدیگی گونون گنجه سی تهران مئدیاسی دوشمنین بیر دسیسسی داها دارما-داغین اولدو خبرینی یادی. بو اولاین صاباحیسی، باشدا "ایرانى" اولماقلا 11-نفرین قورشونا دوزولموش جانسیز بدنى قازنته لرین باش صحیفه سینى بزه دی. آلاه و اسلام دوشمنی کیمی آدلانان خلق مسلمان پارتیاسی لغو اولوندو. هئچ زمان سایى بللی اولمایان سوچسوز تورک گنجی خمینی رژیمى نین جلالدارى ایله اعدام ائدیلدی. پارتیانین اساس باشچیلاری اورتادان یوخ اولوب، بیر آز سونرا سسلری آمئریکا و اوروپادان گلدی. آیت الله شریعتمداری بوتون اولوملو یؤنتملرینه راغما اؤز میلی اوچون خمینی اولای بیلمه دی. او مظلوم تورکو، دوشمنین تئلویزیوندا آختیدییگی گؤز یاشلاری و دیله دیگی باغیش سسلرله نمایش ائتدیردیلر. واختیلا خمینی یه آیت الله عظمی عنوانی وئرمکله شاهین اونا قارشى اعدام ایسته یینی ائتگیسیز ائدن آیت الله شریعتمداری نین عنوانی خمینی طرفیندن آلیندی. فارس شووینیزمی ستارخانلارلا،

³⁸⁵ شعبان بی مخ /ئین سیز شعبان/ واختی ایله مصدیقه قارشى چنوریشچی اوباش باشی اولموش و سونرالار رسمی اولراق شاهچی قول چوماقلاری نین چته باشی عنوانینی آلمیش فارس بیررسی ایدی. انلدار.ق.
³⁸⁶ شریعتمداری کیم ایدی؟؟؟ (1) - م. ارغوان، http://azr.baybak.com/il_2009_say_5250.azr

باغیرخانلارلا، خیابانی لرله، ابراهیمیلرله، آزاد وطنلرله ائندیگینی آیت الله شریعتمداری له ده ائتدی. اونون اولوم خبری نین قیسسا باشلیغی قرئنه لرین چوخ کچیک بؤلومونده بئله یئر آلدی. "سید کاظم شریعتمداری اوره ك دایانماسی ندنی له اؤلدو!"

22. آذربایجان تورک میلتی نین فارسچی رژیمه قارشى ان اوغورلو گؤسنرى تاكتیکالاریندان بیرى ایلیک باى بک قورولتایلاری دیر.

چئنشیدلی قاینقلاردا دئیشیک آدلارلا سسلندیریلن سیمول قلامیز - باى بک قالاسی نین دونیانین ان محتشم قالا اولماسی ایدعاسیندا دئیلیک. چوخ اوچا و ال تاپماز قالالار دا واردیر. اونلارین دا، هر بیرسی نین اؤز تاریخی و حیکایه سی واردیر. آما، بیر میلتین اؤزگور دایانیشما سیمگه سی اولان یئرلر اونلار اوچون قوتسالدیر. بابک قالاسی آذربایجان تورک میلتی اوچون همین قوتساللیغی داشییر. بو قالا، 22-ایل بویونجا 20-کز زامانی نین ان بؤیوک سارایی قارشیسیندا دیم-دیک دایاندی. دونیانین ان بؤیوک اوردوسونا کئچید ایدنی وئرمه دی. یالنیز بیر کره بئیلدی. بو قالانین قاپیلاری یالنیز بیر کره دوشمن اوزونه آچیلدی. او دا، فارس خیانتینه، ایکی اوزلوگونه، قولوقچولوغونا قارشى قفیللیکدن اورتایا گلدی. دئمک باشی نین 1000-ایل اولماسینا باخماپاراق بو آرخادان خنجر یئمگی میز سورمکده دیر. اینان و خیانتت اوغرا! سانکی، بو بیزیم اوچون بیر گله نك اولموشدور!

سؤزسوز کی، واختیلا دونیانین ان آپاریجی و بؤیوک امپراتورلوقو قارشیسیندا 22-ایللیک دیریم-اولوم ساواشى آپارماغین اؤزو ده بؤیوک میلت و دؤولت طلب ائدر. آفریقا، آسیا، آروپانین گئنیش بؤلگه لرینی اؤز کؤلگه سی آلتیندا اینله تن بو عرب امپراتورلوقونون قارشیسیندا سارسیلمادان بوی گؤستریمک، آراشدیریلماسی گرکن درین سیرلرین اؤزوندگیزله مکده دیر. بو سیرلرین دوشمنلر قارشیسیندا بؤیوک گوجه چئوریلمه سی دون اولدوغو کیمی بوگون ده اؤز کسرلیگینی ساخلامیشدیر. باى بک، یالنیز بیر سرکرده اولمامیشدیر. او، آذربایجانین باشا-باشیندا بنزر قالالار سالدیرمیش، بو قالالاردا ساواش، اکین، دامدارلیق، بیلیم اوبژئکتلرینی بیر یئرده یاشاتمیشدیر. جلال برگشاد "بابک" آدلی تاریخسل رومانیندا چئنشیدلی شهرلرین بابک اوردوسو و میلت اوچون فرقلی تکنیکالارا تجهیز اولماسینی یازیر. او، تبریزی، اوردو اوچون سیلاح قاپیرما یئر اولدوغونو وورغولور. بو قونودا گیزلی مرکزترین محض سیلاحلا اوغراشماسی آذربایجان اوردوسونون کیفایت قدر تجهیز اولماسینی گؤستریمکده دیر. قدیم اییک یولونون آذربایجانان گئچمه سی ده، اؤلکه اوچون ماددی-معنوی دیرلر قازاندیریردی. آما بونلارین

هامیسی نین اوستونه آذربایجاندا حاکیم اولان یاشام فورماسی نین اسلامدان فرقلنمه سی ایدی. اسلامچی بازار و دوشونورلرین بای بکی زنیق و یا کافیر سانماقلاری دا بو آچی دانیدر. بای باک و خرمی لره گۆره، تانری بوتون اینسانلاری بیرگه یارادیدیر. جینسیت یین اینسان حاقی اوزه رینده هئچ انتگیسی اولمامالیdır. بوتون سوسیال-سیاسال سورونلارین کۆکو بوردادیر. اونا گۆره، ارکک لره عایید اولان بوتون حاقلارین دیشیلره ده عینی لیگی گرکدیر. هرگاه بیر کیشی نچه قادیلا جینسل ایلیشگی قورارسا، قادین دا او حاقا مالیک دیر. بورادان باشلا یاراق توپلومدا بوتون اؤلچولرین ائشیدلیگی³⁸⁷ ساغلانا بیلر. بو اوزدن آذربایجان خرمی لرینده کی یاشام فلسفه سی نین جؤوه ری وجودو اسلام ائیتیم لری له تام ترسینه دوشور. اسلام خلافتی آذربایجاندا جینسی آیرینتی لیغین اولماماسینی اسلاما قارشلی عصیان حساب ائدیر. اونون باشچیلارینی، کوتله سینی کافیر اعلان ائدیر. تورک اینسانی نین قانینی حلال حساب ائدیر. هر تورکو اؤلدوره ن آدامین یرتی جنت دیر دئیر. باشقا یاندان ایسه، بای بکین کافیر اولماسی نین عرب حاکیملرینه و اونلارین دؤولت ایدئولوژیسی اولان اسلاما بیعت ائتمه مه سی ایدی. سؤزسوز کی، بای بکی ن قارشیسیندا ایکی یول آیریجی وار ایدی. یا بیعت ائدیب، فارسلا کیمی عربلرین قوللوغونا دوشه جک، تورک دیلینی، کولتورونو، وارلیغینی عربلشدیره جک و یا اؤزل-نسنه ل اؤزگورلوک اوغروندا قانی نین سونونادک دیرنه جکدیر. بای بک، بیزیم وار فالماغیمیز اوچون ایکینجی یولو سئچدی. او، آذربایجان تورک میلتی نین اؤزگور، لاییک، جمهوریتچی اولدوغونو 22-ایلیک ساواش و یاشام آلایندا قانیتلادی. ساواشدا دونیا نهنگینی بنیین-منطیق اؤز وئری و اولوس گوجوبله ائترکن، ایچ یاشامدا میلتی اوچون شهر کولتورو سرمکده اولدو. شهرلر سالدیردی، او شهرلرین دایانیشماسی اوچون قالالار دیکتیردی. اینسان ائشیدلیگینی سؤزده دئییل ائیللمده یاشاندی. دؤولت قورولوشو اولوشدوردو. اؤزگورلوک، چاغداشلیق آنلامیندا حاکیمیت سیمگه سی نین رنگینی قیرمیزی سئچدی. آذربایجانلی سینیر بویو قیرمیزی بویایا بزه دی. "عرب جغرافی شناسی" ابو دولئف "یازیر: " بڈ قالاسی بابک خرمی نین اساس سیغیناچاغیدیر. قالادا قیرمیزی گئیملی آداملار دولاشیر و قالایا قیرمیزی بایراقلار سانجیلیب".³⁸⁸

بای بکین باشلادیغی اولوس قورولتایی عرب و فارس ایرقچیلاری ساریندان یاریدا

³⁸⁷ بر ابرلیگی، عئینیتی

³⁸⁸ ابو دولئف اب صلف مسر بن مھهل: Misar ibn Muhallil/H. 300 - 331, M. 914- 944
http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Ebu_D%C3%BClef&oldid=8028111
az.wikipedia.org/wiki/Bəzz_qalas,Vikipediya,açiq_ensiklopediya

قالدی. اونون ایسته یی میلیتی نین اؤزگورلوگو و کیملیکلی یاشاماسی ایدی. اونون اینسانلیغا سایغی، اینسانلیغا تاپیناق، اینسانلیغا اینام فلسفه سینى اینسانلیق دوشمنلری سؤندورسه لرده قالانین اوره کلرده یانار اوجاغینی بیخا بیلمه دیر. زامان دئییشیدیر. بونا کیمسه نین سؤزو یوخدور. آنجاق، عینی لیک لر هله ده اولدوغو کیمی یاشاماقدادیر. خلافت حاکیملیکده، آذربایجان ایسه اسارتده دیر. دئمک، ظولمون کؤکو بیتمه بینجه باى بک ساواشی دا بیتمه یه جکدیر. چونکو، اولوس دئیشمه بیب دیر. خرمی لرین ایناملارینا گؤره، اولو روجلار جاندان جانا داشینار. ائله بو اوزدندیر کی، 1200- ایل گئچمه سینه باخمایاراق بابانین اولو روحو میلیونلار ائولادینی بیر جان- بیر بدن ائدیر. بو ائولادلار، هله ده آند ایچینده آتاسی باى بکین روحونا و آماجینا آند ایچیر. اونون، سون شامیندان میلیونلار شام یاندیریر. چونکو، باى بکین یاندیردیغی اینسانلیق اوجاغی سؤنرسه اینسانلیق سونر. باى بکین ائولادلاری بئله دوشونورلر، و اؤز دوشونجه لری نین ساپماماسی اوچون اولو باى بکین روحونا آند ایچیرلر. دئمک، 1200 ایل اؤنجه کی کیمی بوگون ده بو اولوسونو اولو اؤندری بابکدیر! هر ایل یای چاغیندا بوتون انگللی آشاراق اولو اؤندرین روحو قارشیسیندا قورولتای گئچیرمه عزمینده اولان میلیونلار گونئیلى تورکون آماجی دا بو اؤندریلگین هئچ بیتمه جگی نین گؤسترگه سیدیر. آیرجا، بو قورولتایین کئچیرلمه سی نه قدر دوشمن طرفیندن انگل له نرسه همن قدر میلیمیزین غلبه سی سایلماقدادیر. بعضیلری نین دوشونجه سینه گؤره، "آرتیق باى بک یوروشو و قورولتایى اؤز سونوجونا وارمیش و بیتمیشدیر. آرتیق شهرلره یئتمک گره کیر!" منجه، بو باخیش دوغرو دئییلدیر. آذربایجان میلی حرکتی اونسوز دا شهرده دیر. بابک قورولتایى نین اولوسال سیموول اولماسی اونودولمالیدیر. بو قورولتای شهرلری بیرلشدیرن، اینسانلاریمیزین سوسیال-سیاسال، اینانجسال، اخلاقسال چئشیدلرینی ائتگیسیز ائدن اولوسال گلنک دیر. بو قورولتایین مین ایللرجه سوئرمه سی گره کیر. بئله گله نکلر بوتون میلنلر ایچینده نورمال ساییلان حالدا بیزیم ایچیمیز ده ندن دیری قالمالیدیر. آذربایجانین بو اولوسال گله نه یینی بوتون وارلیغیمیزلا قوروماق گره کیر. بو گون قورتولوش عزم گاهی اولان بابک قورولتایى آزاد آذربایجاندا 10 میلیونلارین سئیرانگاهی و اولوسال گؤروش یئری اولاجقدیر. تکی، بو اینامدا اولالیم، گله جک دونیانین ان توربستیک مکانینی ایرقچی رژیمین ویران ائدیجی بلاسیندان قورویالیم!

23. خرداد 1385 (ماى 2006) آياقلاماسى، بير بۇيوك اولوسون

اولوسال کیملیک بیلینجی نین انوره نسل هارایى دیر.

بو آياقلامانین روحوندا یالنیز آنتی رژیملیک دئییل، هم ده، تورکلوک آنلامینا

چنشىدىلى يوللارلا ضربه ووران آنالاريميزا قارشى هايقيرتيدير. "ئى آدىمى، كيم ليگىمى دىلينه گتيرمكدن چكىنن آتام!"، "هاراي-هاراي من توركم!" بو بير اؤزل و زهين سل ايدعا دئيل. بلكه بوگون چكديگيميز بوتون ميللى ظلملرين كؤكودور. "هاراي-هاراي من توركم" بير ذهنيته دئيلىدور، دونيايا بير فلسفي باخيشين آچيليشيدور. بو عينيليك گوننى ده ياشاماز اولان تورك اولوسو، قوزنى ده 19. جو انتباه عصرينده تلفيق فورمادا ميرزا فتحعلي آخوندو باشچيليقيندا ياشاسا دا، انله اونون فارسچيليقين ايره ليله مه سينه ده غئيرت گؤسترمه سيله اؤزل تملينده سارسينتى ياراتدى. آنجاق ميلتيميزين ميللى شعوروندا اؤلومجول داريا 1937-جى ايلده روسيا كومونست پارتيا و استاليندن گلدى. آذربايجانين روحو اولان تورك آنلايشى بوتون ياشام بويدلارى و اؤزل-نسنل وارليغيلا سوويتيزم ساللاخاناسينا تاپشيريلدى. سوويتيزم آنا ايدئولوژى اولدو. اورتا آسادان تورك سؤزجويو يئرني قازاق، اوزبك، قيرقيز، توركمين، تاتار، قيبچاق و... آذربايجاندا ايسه آذربايجان تئرمينى ايچينده محبوس اولدو. سوويتيزم و يا سووتچيليك اولدو آذربايجانچيليق، قازاق چيليق، اوزبك چيليك و... بير اولوسون اؤزل كيم ليگى ياشادىغي چنشىدىلى تورپاقلارين ادى ايچينده گيزلندى. توركچولوك توركلرى بيرلشديرن بير گوج ماهيتى اولاراق آرادان قالدوريلدى. روسيا راحتلادى. آرتيق اورتادا واحيد بير اتئوس كيم ليگى يوخدور. دنمك، ياليز سووت چيليك واردور. 37-جى ايل بو ايدئولوژى قارشيسيندا دوران هر كس آرادان گؤتورولدو. قالانلار تابع چيليك قبول ائديب، بؤيودور. سؤزلرى نين ايلكى و سونو سوويتيزم و كومونيزم اولدو. 1970-دن تورك سؤزو ياواش-ياواش قورولار ايچينده بوى آتماغا باشلاسدا دا، ائلچى بى ين ايلك فرمانلاريندان بيريسى نين تورك دىلى نين دؤلت دىلى اولماسى اولدو. نه يازيق كى، ائلچى بى دن سونرا كومونيزم و سوويتيزم كولكلرى نين يئنى دن اسمه سيله يئنه ده اولوسال كيم ليگيميزين آناسى - تورك - بو كز سوويتيزم آذربايجان فورمونا قوربان گئتدى. آذربايجانين آنا ياساسيندان بوتون تورك سؤزلريله ياناشى تورك دىلى ده سيليندى. سؤزسوز كى، گوننى بوتون اؤز سورون لارينا راغما بوتؤو ميلتيميزه زيان وئر جك خطالارا دا اؤزگه ياناشا بيلمزدير. چونكو، توركلويون ايرانچى /ليبرال، دئموكرات، سياسى اسلام و كومونست/ فيرتينالارينا معروض قالدىغي بير زاماندا، گوننى ده بو فيرتينالارا سينگرن بير اولو توركچولوك ياشاماقدادور. بو اوزدن، 1385 خرداد³⁸⁹ آياقلانماسى ساده جه پان فاشيست فارس ايرقچيلارى نين بوراخدىغي بير كاريكاتورا قارشى نورمال بير گؤستري دئيلىدور. خرداد قالخينماسى بير باشلانقيدور. دوشمنه گؤز داغى اولسا دا، اؤزوموزدن اولان حالن كسروى لره، ارانى لره، قوزنى سووت

زده لرينه ده آغير بير خبردارليقدير. چونکو، بو ميلتي اوجوز خرچله مک اوچون ان ساده يول اونون ميللي کيم ليگيني اليندن آلماقلا ممکوندور. تورکچولوک بير اوزوللوکدور. بير ميلتين کؤکيله باغلي اولماسی اوچون بير تانيتیمی اولماليدير. آذربایجان چيليق آديندا ائنتولوژیک قاوامی اولمايان بير تئمی نين اوزوللوگو اولاماز و يوخدور. آذربایجان بيزيم سنوگيلي وطنيميزدير. اونون اوچون جانيميزی وئرسه ک بئله آذير. چونکو وطنيميز بير تورک وطنيدير. بوتون وار-يوخويلا تورکه باغلي بير وطن آنلاييشی دير. اونون (چيسي) ده، کيم ليگی ده، سونو دا، وارليغيدا ان باشيندان تورکلو يو اولموش و بئله ده اولاجاقدير. گونئين 10-لارچا شهر و کندينه سسله نيلن "هارای-هارای من تورکم" کيمليک گؤستريسی چوخ کئچمه دن باکی دا سسلنمه يه باشلادی. نييه کی، باکی نين دا بو کيمليک بيلينجينه احتياجی واردير. گؤره سن، آذربایجان کيمي اؤز ميللي کيم ليگينه فارشی بو قدر اويناغان اولان ايکينچی اؤلکه ده وارمی! خرداد آياقلانماسی آيدینلاشميش آذربایجاندا دا بوندان سونرا بئله سويسوزلوغا يول وئريلميه جک ايناميني اورتايا قويدو. آذربایجانچيليق دئييل، تورکلوک قاپسامی آلتيندا اؤزول کيمليه بيلنميش اولان آذربایجان تورکلو بودور. خرداد آياقلانماسی نين بوتون گؤرون وئری لری نين کؤکونده ياليز بو ياتماقدادير.

24. کرکوکه گؤره نجه يازاجاغیمی بيلميرم. ياليز بونو بيلمير کی، بو

تورک دياريندان سؤز آچاندا، منيم ده گؤزومون گؤيونو قارا بولوتلار بورورا!

گؤزومو آچار-آچماز، اؤزومو قاراغاجلی³⁹⁰ بولدوم. ياواش-ياواش کچه تابلولاريني اوخوماغا باشلارکن بوتون ديوارلاردا خييابان نادری (نادری کچه سی) آدينی گؤروردوم. آما بو سؤزو کيمسه نين آغيزيندان بير کره اولسون بئله ائشيدمه ديم. شاهچی اؤزگه ليکله، اسلامچی اؤزگه ليک يئرلرينی دئيشر-دئيشمز محليميزين ده آدی يئنی دن دئيشدی. بو کز تابلولار قدس (قدوس) آدینا چئوريلدی. يئنه کيمسه نين آغيزيندان قدس سؤزو ائشيديلمه دی. ايندی گنديب اورادا ياشايانلاردان سورسانيز کی، ياشاديغينيز محليلين آدی ندير. %95-ی قاراغاج ديهه جک! بو اؤرنک، ايکی گرچگی بير آرادا گؤستيرير. بيريسي، ميلتين درين کئچميشينه دايناماسی و اونو بير وارليق کيمي منيمسمه چاباسی، ايکينجيسي ايسه، ميلتين و تورپاغين اؤزگه لر الينده اسير دوشمه سی. کرکوک بوتون اولويتی له بو آچینی ياشايان بير وطندير. هر حاکيميت اؤز مثيليله بو وطنين آدينی، کيم ليگيني و سوسيال دوزه نینی دئيشمه يه قالخدی. آنچاق ازلی تورک کرکوک، اؤزونو

³⁹⁰ تبريزين ان قديم محله لرین دن بيری دير. آذربایجاندا بو آد چوخدور. اورنگين گونئی ده ماراغا ياخين ليغينداکی قاراغاج، قوزنی ده ايسه، قوبادلی نين قاراغاج يندان آد اپارماق اولار. (قارا آغاج)

قوروماغی باجاردی. بوتون تجاوزلارا قارشى آنلى آچیق یاشادی، یاشاتدی، تورک اولدوغونو دنیا اوزره سردی. عرب ایرقچیلاری کرکوک حاقدا اللریندن گلن کۆتولوگو یاپدیلار. آدینی دئیشدیلر، هر بئش - اون ایلدن سویقیریم یولا سالدیلار، دیلینی یاساق ائتدیلر، بؤوک سورگونلر یولا سالدیلار. آیدینلارینی یوخ ائتدیلر. تورکمن ائلینی عربلشدیرمک یولوندا صدامین اوزه ل بودجه سینی خرج ائتدیلر. قارا قیزیلینی ساتاراق صاحبینی یوخسون بوراخدیلار. کرکوکو تورکدن بوشالتماق اوچون عرب لشدیرمه یه چالیشدیرار. یئتمه بینجه داغدان-باغدان، تپه دن-دره دن نه کی کورد وار ایدی کرکوک، اربيله، موصل، منده لیگه و... تورک بؤلگه لرینه یئرلشدیردیلر. او دا، چاتماز اولونجا تورکلرین اؤز ائولرینی باشلارینا اوچورتدولار. ائتدیلر و ائدیرلر. آنجاق، کرکوکون در-دیواریندان "من کرکوکم، من آسلانلار دیاری یام. تورکم، تورک فالاجاغام" سؤزو، نه اینکی آزالماییر، هر شهیدین قانی تورباغینی سوواریرکن داها دا یوکسه لیر. بو کرکوک ندر کی؟! ندن خوریات لاری ایله چوچوقلاری نین ایلك نفسی عینی له شیر؟ بو دیارین بو بویدا دوشمنلر قارشیسیندا آیاقدا قالماسی نین سیمگه سی، گوجو و سیرری نده دیر؟

تاریخ بیلیمی، اوزون زامان یونانین³⁹¹ دونیانین ایلك مدنیت مرکزی و شهر دؤولتی اولماسینی کسین بیلیم بلگه سی کیمی سرگیمیشدیر. یعنی قازینتی لار و تانیق لار الده اولونونجا فیرعون میصری نین یوناندان داها قدیم اولدوغو اثبات اولوندو. بیلیم بیر یئرده دایانا بیلیمه دیگینه گۆره، یئنه ایره لیله مه یه و یئنی اثباتلارا ایمضا آتیلدی. ایلك اؤنجه میثیقان، سونرا آوروپانین آدلیم و اعتبارلی بیلیم مرکزلی نین نظریه لری دئیشمه یه باشلادی. بنله کی، یونان دئیل، میصر ده دئیل، دونیانین ایلك مدنیتی نین بئشیگی نین اورتا آسیا، اورمو، اور، اوروق بؤلگه لری اولماسی کسین بلگه لره دایاناراق اثبات اولموشدور. و دونیانین ایلك اویقارلیق (شهر دؤولت) بؤلگه سینی اولموشدوران قوم ایسه، سومرلیلر اولموشدورلار. چوخ گومان کی سومرلرین مئزوپوتامیادا³⁹² قوردوقلاری ایلكین اویقارلیغین (مدنیت) آنا تجرویه سی ایندیکی تورکمنیستانین باشکندی عشق آبادین یاخینلیغیندا فورمالاشان آنو³⁹³ و یا آنو اویقارلیغی³⁹⁴ اولموشدور. سومرلیلرین میلاددان اؤنجه 5-6 جی مین ایلیکلردن باشلایاراق اورتا آسیادان اؤن آسیا، قافقازلار، گونئی قافقاز، اورمو گؤل، داها باتی و گونئی باتی یا دوغرو داغیلماقلاریلا مئزوپوتامیا آدی

³⁹¹ رومون

³⁹² یونانجا ایکی چای آراسی دنمکدیر، ساده جه سی ایکی چای آراسی /دجله غیرات/.

³⁹³ بو قونودا آرتیق بلگه لره ال تاپماق اوچون بنگ میراد گئرنو، بین دیرلی اثری "تورکمن لر - سومرلی لر، تورکمنیستان - مئزوپوتامیا" آدی کیتابی نین اوخونماسی ریجا اولونور

³⁹⁴ مدنیت، sivilizasyonu

تاریخه دوشموشدور. اور، اوروک، ایراک و سومئر قونوسونو اله آلانلارا گۆره، سومئرلر اۆزه لرینی کنگرلی لر آدلاندیمیشدیرلار. بللی اولان بو کی، سومئرلرین دجله-فراتین بیتیشمه سینده یاشادیقلاری و اورادان بوگونکو بصره کۆرفزینه چیخیشلاری اولموشدور. اونلار گئنیش سولارین بوتون چئوره سینه کانقار، کان-آکار و سونرالار کنگر دئمیش، اۆزه لرینی ایسه بو یئرلرین بییه سی سایاراق کنگرلی آدلاندیرمیشلار. بو آدین کئچمیشدن ایندیینه ده ک گئنیش اتل، یئر، قوشاق فورمالاری آلماسی و یاشاماسی گۆرونن گرچک تاریخن جانلی تانیغیدیر.

تاریخسل فاکتلارا دایاناراق سامی اتلری نین دئشیک قوشاقلاری نین سومئرلردن ان آزی 1000-ایل سونرا اولوشماسی گۆرونمکده دیر. سامیلرین (اککدرلین) سومئرلردن سونرا ایلامیلر و کوتتی-لولوییلرله یاخین بیر زاماندا توپلوم کیمی فورمالاشماسی فاکتینا دایاناراق دییه بیلرک کی، سومئرلر و یا کنگرلی لر ایراق اۆلکه سینى قوران ایلك سوییرلشمه سی اولموشدور. اوروک کنگرلی لرین ایلك سیویلیزاسیون مرکزی اولموشدور. بو آدلا (اوروک، ایریک، اوریک) بوگونکو "ایراق، ایراق" آدلاری نین بنزریلیگینی دیقته آلساق چوخ گومان کی، ایراغین بیر عرب سۆزو دئییل، اوروغون دئشیمیش فورماسی اولدوغو اورتایا چیخاجاقدیر. یئنه ده، قایناقلارا دایاناراق، م. 3000 لی ایللرده اورمو گۆلو چئوره سینده آراتتا اویقارلیغینا (شهر دؤولت) راسلاشیریق. آراتانین اصل حاکیملری کوتتی لر و لولییی لر اولسا دا بونلارا باغلی اولان کیچیک قؤوملرده اولموشدور. اتله بو اوزدن، بو اویقارلیغین اورمو گۆلو یاخاسیندان گرنشه رک دوغودان اردبیل، باتیدان کرکوک و موصل هابئله سلیمانیه اوجالیقلارینا، قورنی دن خزر چئوره سین، گونئی دن ایسه زاقروس هنده ورینه اوزانماسی تاریخه دوشموشدور. یالنیز بنله بؤیوک دؤولت اولماق شرطیله سومئرلره غالب گلمک و 100-ایلدن چوخ بیر زامان ایچینده بو بؤیوک اویقارلیغا حاکیم اولماق ممکون ایدی. چوخ احتمال کی، همین ایللر ایچینده کرکوک، موصل و اربیل کیمی شهر فالالاری فورمالاشمیش، تورک کؤکنلی سومئرلر، کوتتیلر الیه ایداره اولموش، بؤیوموش و بؤلگه نین ایلك آبادانلیق لارینا چئوریلیمیشدیر. ساده بیر ماتیماتیک سل منطیقی ایله بو فرضی بیر آز آراشدیراق: "دئمک اولار کی، 12 و 13 جو یوز ایلیک لره دک راستلادیغیمیز بوتون عرب تاریخ قایناقلاریندا کرکیک، کرکوک آدیلا یاناشی کرخینی آدی دا چکیلیر. بیر چوخ حاللاردا کرکوک، کرکیک دئییل، یالنیز کرخینی آدی تاریخ کیتابلارینا دوشور. چوخ ماراقلیدیر کی، یئرلی عربلر "کرخینی" آدینی تکرار - تکرار ایشله ده رکن، أوروبا سیارلاری و عرب اولمایان کرکوکدا اولان تاجیر و گزیچی لر بو شهرین آدینی اورادا یاشایان یئرلیرین دیلی له

کرکوک، کرکیک آدلانديرلار. بو ساده اؤرنک گؤسترير کي، يئرلی اهالی اؤز ياشادیغی يئرین آدینی عربلرین قويدوغو آد دان داها اسکی لره دایاناراق نيممسه ميش و بوتون باسقى لارا راغما اونو قورويوب ساخلاميشديرلار." عيراق سلجوقلاری نين چوخ اؤنم وئردیگی موصل، اربیل و کرکوک بؤلگه لری نين دورومو 11-12 جی عصرلرده چوخ پارلاق اولموشدور. سلجوقلولارین دوشوشو یله ایسه، موصل بؤيوک آتابی ليک دؤولتی اولاراق مرکزی عيراق سلجوقلولارلا بیرليکده عرب آدالارینا قدر چکيلن بؤيوک هنده ورين حاکيم دؤولتی اولموشدور. اربیل بوتون هنده وه ری له بیرليک ده اربیل خانلیغی (کیچیک آتابی ليک) سیستمینده اؤزگور دؤولت قورموش، کرکوک ایسه اؤزه ل خانلیق اولاراق ایداره سینى اله آلميشدير. مونقول لارین بؤلگه نی توتدوقلاریندان سونرا دا، بؤلگه اؤز اؤنملى لی گینی الدن وئرمه ميشدير.

کرکوک مرکزی تورکمن ائلی، ایستر ارکن اورتاچاغ،³⁹⁵ ایستر سه، اورتاچاغ³⁹⁶ ایللی آراسینداکی بوتون تاریخیه آذربایجانلا ایچ-ایچه گیرميشدير. بالنیز سون اورتاچاغ³⁹⁷ باشلانماسی ایله سلطان سلیم و شاه اسماعیل جهالتیندن دوغان مرکز چؤکوشوندن³⁹⁸ سونرا تورکمن ائلی نين طالعی آذربایجاندان قویاراق عثمانلی امپئراتورلوقونا باغلانیر. بورادا، سؤز قونوسو تورکمن ائلی نين نند آذربایجاندان قویوپ دا، عثمانلی باغلانماسی دئییلدير. بو اوزدن بو قونویا گیرمک ایستمیرم. أما بو الدن-اله کئچمکلرین سونوجوندا تورکمن ائلی نين و آذربایجان تورکلوپونون بئله آجیناچاقلی دوروما دوشمه سی نين اوزه ریندن ده قولای-قولای واز کئچیلمز.

18-جی یوز ایللیگین سونلاریندان باشلاپاراق، أوروبا گوجلری نين گؤزو موصل، اربیل و کرکوک بؤلگه لریندن اسکیک اولمادی. اینگیلتره و آلمانى دریندن ماراقلانديران بؤلگه نين پئترول و استراتژیک دورومو عثمانلی دؤولتی نين تاوانسیزلاشماسیلا بؤيومه یه باشلاميشدير. 19-جی عصرین سونلارینا دوغرو گیزلی ماراقلارین آیدینا چيخماسیلا

³⁹⁵ م.س. 3-10 یوزلیکلر - قولچولوقدان فنودالچیلیغا کئچید ایللی

³⁹⁶ 11-15-جی عصرلر - کلاسیک فنودالچیلیق دؤورو

³⁹⁷ 15-18، فنودالچیلیغین سونو

³⁹⁸ چالديران پئنگلیسیله آذربایجانین سییاسال مرکزلیکدن دوشمه سی اولای باشلاپیر. ایسلام-عرب باسقیسی نين بیتمیله آذربایجان - اوزل اولاراق تیریز، بؤلگه نين سییاسال مرکزی اولموشدور. تیریزین مرکزی آذربایجاندا یئرلشیر. بو سببدن، بوتون بؤلگه لره ان یاخین ایلتیشیم گوج مرکزی ساییلیر. بو و بیر چوخ ندنلر اوزوندن تیریز مرکزی آذربایجانین سییاسال و اولوسال مؤوقعی بؤلگه نين بوتون قالماسی اوچون ان گرکن شرط ساییلیردی. آنچاق، چالديراندان سونرا هر شئی الدن گئنتدی. نینکی تیریز، هم ده آذربایجان اوز اوپسک یئرینی ایئتیردی. آذربایجانین مرکزلیکدن دوشمه سیله تورک دیلی، کولتورو و وارلیغی دا بؤيوک آنلامدا دیرینی ایئتیرمه یه باشلادی. بو اوزدن ده آذربایجانلا ایراق تورکلری نين ایلشگیسینه سون وئریلدی

عثمانلی دؤولتی نین سیخیشدیریلماسی گونه لیک خاراکنئر داشیماقدایدی. بیرینجی دونیا ساواشی باهاناسیپلا باشدا اینگیلتره اولماقلا بیرلشیک³⁹⁹ اؤلکه لر عثمانلی امپئراتورلوغونا قارشى ساواشا گیردیلر. اینگیلتره نین بری باشدان آماجی نین کرکوک اولدوغو بوتون داورانیشلاریندان بللی ایدی. ساواشین ایلینجی ایلینده کرکوک اوزه رینده بؤیوک دیره نیش اوز وئرینجه اینگیلتره گوجلری نین بؤلگه یه گیرمه سی ممکون اولمادی. آنجاق، 1918-جی ایلین مای آییندا باغدادین آردیندان کرکوکده اینگیلسلرین الینه کنچدی. آرتیق کرکوک و تورکمن ائلی اوچون یولدا اولان بیر سونون باشلانغیجی ایدی. تورکمن ائلی تورک الیندن چیخمیشدیر. 1918-10-30 تاریخینده آدلیم موندروس آنلاشماسی عثمانلی امپئراتورلوغونون مغلوبیتینی تصدیقله دی. تورکمن ائلی بوتونلکه اینگیلتره نین ایداره سی آلتینا وئریلدی. بو آنلاشما یا گؤره، بیرلشیک قووه لر ایسته دیگی زامان عثمانلی تورپاقلارینا انگلسیز گیرمه ایدنینه ییبه لندیلر. همین آنلاشما اساسیندان 1918-11-03 ده اینگیلس لر ساکین و یوموشاق فورمادا موصلو اشغال ائتدیلر. اینگیلتره نین کوردلره قارشى گؤستردیگی دوستلوق و دؤولت وعده سی قارشیسیندا کرکوک، اربیل و موصلدا اعتیراض آکسیالاری باشلادی. بو آکسیالاردا چوخلو تورکمن سویداشیمیز هلاک اولوندو. اعتیراضلار قارشى اینگیلتره و بیرلشیک قووه لرین سرت داورانیشی تورکیه نی ده آیاغا قالدیردی. عثمانلی حاکیمیتیندن اومیدی اوزولن سیویل توپلوملار اینگیلسلرین کوردلره وئردیگی ویدی ده ائتگیسیز حاله گتیره بیلدی لر. 1922-جی ایون آییندا م.ک.آتاتورکون باشچیلیغیندا کی تورکیه بؤیوک میلت مجلسی⁴⁰⁰ تورکمن ائلی نین اشغال آلتینداکی تورپاقلاری نین قورتولوشو اوچون یوکسک کمیته یاراتدی. آنجاق، آنادولودا، EGE ده، آغ دنیزده سوره ن قورتولوش ساواشلاری قووا میللی نین ایراغا ایره ليله مه سینه ایمکان وئریمیدی. ایراقدا ایسه، اتفاق قووه لری قارشیسیندا الی یالین تورکلرین ساواشی یالینیز دیره نیش کاراکتری داشیماقدا ایدی. عثمانلی دؤولتی نین سونا ارمه سیله TBMM رسمی اولاراق تورکیه نین یئنی دؤولتچیلیک فورماسی کیمی دونیا طرفیندن قبول اولوندو. 8-اؤلکه نین تورکیه اوزه رینده بیرتیجیلیق آرزولاری آتاتورکون اؤندرلیگینده اولان قورتولوش ساواشلاری قارشیسیندا خیال قیریقلیغینا اوغرامیشدیر. میلیونلار قان باهاسی اولان TBMM-ی تورک اولوسونون آیاقدا قالماسینی ساغلامیشدیر. اینگیلتره نین آغیر هزینه لرله تورکیه دن مغلوب آیریلماسی قوجا تولکولر اوچون آغیر گلیردی. بو اوزدن ان آزیندان قوزئی ایراغین، اؤزه لیکله موصلون، الدن وئرلمه مه سی

399 متفق

400 TBMM

آرزو اولونوردو. 1922-جی ایلین نوایر آییندا ایسوجره نین لوزان شهرینده باریش آنلاشماسی کونفرانسی ایشه باشلادی. TBMM-ی طرفیندن دیش ایشلر باکانی عیصمت پاشا نماینده لیک اندیردی. 8-آی سوئره ن بو اوزون ماراتون دارتیشمالاردان سونرا موصل قونوسو سونوجسوز اورتادا قالدی. اینگیلتره یئنه تولکولوک انده رک موصل سورونونون چؤزومه سینی اؤز ائنگیسی آلتیندا اولان میلنلر بیرلیگی تشکیلاتینا بوراخدی. 1924-جو ایله BMT- نین سس چوخونلوغویلا موصل، کرکوک، اربیل اینگیس حیمایه سینده اولان ایراق دؤولتینه وئرلیدی. تورکیه نین دیره نیشی بیر سونوجا وارمادی. صدامین حسن، ال، بکردن سونرا بعث حزبی نین باشچیسی سئچیلمه سی و عیراق دیکتاکورو اولماسی ایله تورکمن ائلی نین داها دا قارا گونلری باشلادی. کرکوک، اربیل، موصل، توزخوماتی، تلله فر، آلتین کؤپرو آردی-آردینا سوی قیریم اوغراددی. تورکمنلر اؤز ائو-اوبالاریندان سورگون سالیندیلا. یئرلری بوشالان تورکلر یئرینه سیستمی اولاراق عربلر، دئیمی اولاراق ایسه کوردلر یئرلشدی. بو دیکتاتور زمانیندا اصل تورک تراژئدی سی یاشاندی. تورکلر مین ایللرجه یاشادیغی تورپاقلاردان دپورتاسیا اولوندولار. صدامین اولوموندن سونرا بو گؤرو کوردلره وئرلیدی. هر گون تورکمن ائولری نین پارتلاماسی ایله یئنی جان باهاسی وئريلمکده دیر. اؤز آنا تورپاقلاریندا آرنلیغا دوشن تورکمن ائلی یاشام مجاديله سی وئرلمکده دیر. سانکی بو طالعین اوزون قویروغو سونسوزلوغا اوغرامیشدیر. لاکین، بیرلیک اولارسا دیریلییه نه وار کی! دوشمن اومود قیرماقلا اوغراشیرسا اولو اولوسوموز دا هر گون اومود وئریم لی لیگینی داهادا کسگین گؤسترملکده دیر. اگر، آیدین تورکلر اؤز آیدینلیق گؤرولرینی دوزگون باشا دوشسه لر. اگر، تورک آیدینلاری اؤز بنیه سینی اؤزگه لیکدن، کوله لیکدن قورتارا بیلسه لر! اگر تورک یازاری، تاریخچیسی دوستلوق دوزاغیندان نیجات تاپارسا...!!!

بو قونونون آردیندان بیر نچه سؤز

آزادلیق، اؤزگورلوک و اولوسال اینانجین سرگی لندیگی یئرده تسلیم چیلیک اولمازا! "قوی منیم یازیمدان عرب، روس، فارس قارداشلارین آجیغی توتماسین! ائله یازیم کی، نه شیش یانسین، نه کیاب! من بیر عالیم اولاراق ائلمه قارشى گله بیلرم!" بو احوالات، بعضی یازار سوی داشلارین آجی گرچگیدیر.

تورک یازاری نین اوزه رینه قارا بولودلار گزدرین آشاغیلیق کومپلنکسین آرادان قالخماسی نین تورک اولوسونا بیر قورتولوش قدر اؤنملی اولدوغونو هر کس وورغولور. آنجاق، بو نچه اولو بیلر سوروسونا یانیت وئر ن جسورلاریمیزین سایى هله آزدیر. بیر

آذربایجانلی یازارین قلمی نین فارس اولماسیلا بیر تورکمن یازاری نین قلمی نین عرب اولماسی عینی کؤله لیگین آنلامیدیر. بو قلم نه قدر ده کسگین، اولوسچو و وطنچی اولسا بئله، اؤز آنا دیلینی ازب باشقا دیلده یازیلماسی، کسینلیکله کؤله لیک ایزی دیر. سؤزسوز کی، بورادا بیر یازارین باشقا دیلده یازماسیندان سؤز گنتمه بیر. بلکه یازارین اؤز دیلینی بیلمه مه سیندن، اونو اؤیرنمه یه غنیرت گؤسترمه مه سیندن، حایات فلسفه سین، دوشونجه آلانینی دوشمن دیلده آختارماسیندان سؤز گنیدیر. دنیا بیزیم میلتن دردنی نین درین بویدلارینی آنلاماق اوچون دیل کونتاکی تینا محتاجدیر. اونو اؤنجه بیز وئرمه لی بیک، سونرا ماراقلانان بیزیم له ایلگی له نه جکدیر. بئله اولان حالدا البتده کی، دنیا دیلینده یازما، کؤچورمه یه بؤیوک دیر وئرمه بیزیم گره کیر. آنجاق، بو اؤز آنا دیلینی اونودوب یابانچی دیلده، اؤزه لیکله عرب، فارس و روس دیلینده یازما آنلامینا گلمه مه لی دیر. چوخلو دیغوسال و اوره ک یاخچی صحبتلرله تانیش اولوروق. ایستر آذربایجانلی، ایستر تورکمن عالیمی اؤزگه دیلین باسقیسی آلتیندا بو-باشا چاتدیغینی، بو آجی طالعیین گنیردیگی تحقیردن نئجه قورتولاجاغینی دیله گنیریر. او، حتی آرتیق آیلدیغینی، بوندان سونرا هر هانسی آشاغیلا ییجی عامیلرله ساواشاجاغینی وعد ائدیر. لاکین، بونلار هامیسی سؤزده قالیر. چونکو، اسکی آلیشقالیقان قورتولا بیلمه یین دوشونوروموزون اؤزگور دئوریمه احتیاجی واردیر. او، باشدان-دیبه دئیشمه لی، اؤزل و نسنه ل اولراق اؤزگور دوشونمه یه بییه نمه لیدیر. اونون بئین آخیشی، دنیا گؤروشو، یاشام باغلانتیسی دئیشمه لی دیر. همدانلی لار دئمیشکن: "هم خدان، هم خورمانی ایستمک اولمازا!" بیر طرفدن اؤز اولوسومو سئوه جه یم، باشقا یاندان ایسه، اولوسومو قارا گونه اوتوردان دوشمن ذهنیتیه یاشام سوره جگم! کیمی قورخونج داورانیشلارلا اولوسا خیدمت دئییل، خیانت یولو داها دا گنیش آجی وئره جکدیر. قیریجی دوشمن قارشیسیندا قیریجی اولماق گره کیر. بو، هم تبریزین، هم ایسه کرکوکون بؤیوک ایسته یی دیر.

25. تورک سلجوقلو امپراتورلوغونون⁴⁰¹ دوغال اوزانتیسی اولان

موصل⁴⁰² و آذربایجان⁴⁰³ آتابی لی لری دؤولتلیریندن اؤیرنه جک چوخ شنیلر وار.

آدینی اوغوز تورکو سلجوق بی دن آلمیش سلجوقلو خانلیغی نین آدی-سانی

⁴⁰¹ (1157-1038)

⁴⁰² (1127-1233)

⁴⁰³ (1136-1225)

بوتون تاریخ کیتابلارینا دوشموشدور. گوج آلانینا گیرمه سیله بوتون آسیا، آفریقا و اروپانین سیاسال-سوسیال دورومونو دئیشدیرن بو تورک ائلی نین گوجونون سیرری نه ده ایدی؟ سلجوقلو وارلیغی بیر طرفدن اوردو و ساواش گوجو، باشقا یاندان ایسه، اینسانلیغا و اینسانلارا دوغرو اورتایا قويدوغو یئنی باخیش آچیسى یلا اورتایا چیخمیشدیر. اوزون زامان عرب ساياعی عشیرت چیلیک و قولدارلیق سیستمی آلتیندا اینله ین اینسان توپولوملاری سلجوقلولارین عربلردن داها دئیشیک اولدوقلارینی گورونجه اونلارا ساری چکیلدیلر. سلجوق بی ین ایلك آددیملاریندان اورتایا قويدوغو دئیشیک داوارنیش تیپی بؤلگه خانلاری اوزه رینده چوخ اولوملو سونوج وئرمیشدیر. او، آدیغی هر بؤلگه نین ایداره سینی هامان بؤلگه نین ان نفوزلو خانینا تاپشیرمیشدیر. اؤرنه یین موصولون بوتونلوكده خانلیغی نین بیر شاهزاده الینده اولماسینا باخامباراق، کرکوک، سلیمانیه، اربیل کیمی اؤنملی تورک تورپاقلاری یئرلی تورک خانلارینا وئریلمیش، اونلارین موصلایا تابعیچیلیکری وئرگی و قوشون حیصه لری نین مرکزله گؤندرمه سیله تامین اولوردو. بو یئنی تیپ ایداره چی لیک هم ده، قارشیلیقلى قوروما سیستمی اولاراق ننت لشیردی. قونشو خانلارین ایچ حاکیم لیگی باشقاسی ورینده باسقیا اوغراکن امپراتورلوق سیستمی اونو ساوونما گرگینده قالدیردی. بو سیاست بیر یاندان سلجوقلو دؤولتین قارشیسیندا بؤیومکده اولان یئرلی خانلارین تهلكه سینی آرتیرسادا، عوضینده هر هانسی تابع خالقین اؤزونه دایالی یاشاماسینا ایمكان وئیردی. و بؤلگه لرده اولان یئتکیرین پؤهرنمه سینه ندن اولور، امپراتورلوق اویه لرین اؤز کولتورونده، دیلینده، کیم لیگینده یاشاماسینا اولوملو شرطلر یارادیردی. گله نکسل اولاراق تورک ائلاتلیق سیستمینه باغلی اولان سلجوقلو دؤولتین سلجوق بی دن سونراکی دورومو دا چوخ دئیشمه دن اؤز یولونا دوام ائدیر. سلجوق بی دن سونرا بؤیوک خان اولان نوه سی توغرول بی ده، اؤز آتاسی نین گندیشاتینی سوردورمه یه باشلارکن داها دا بؤیوک دؤولت اولما یولوندا ایره لیه بیر. هر خان گلینجه بو امپراتورلوعون آلانی بؤیویوردو. اراضی نین بؤیومه سیله امپراتورلوعون دا عؤمرو آزالماغا باشلایدیردی. بو گندیشله، 13.جو یوز ایلیگین باشلانقیجیلا بؤیوک خانلیق اؤز ایچینده باشقالدیرمالارا تانیق اولور. آفریقادان، بوگونکو آوراسیانی، هیندستانی، افغانستانی، بؤیوک خوراسانی، بوتون عیراقی⁴⁰⁴ بیر یئرده توتاراق ایداره ائتمه سیستمی سؤزسوز کی سونسوزا قدر سوره مز ایدی. طبعی کی، بو بؤیوکلوكده امپراتورلوعون یارانماسی نین باشلیجا سببی ساواش و تورپاق باسقیسى اولمالیدی. ساواش مئیدانیندا یا یئنیلیب یوخ اولمالی، یا یئنیب ییبه لنمه لیسن. سلجوقلار بو یولدا

⁴⁰⁴ عیراقی عجم و عیراقی عرب .

بوتون یئنیب یییلندیلر. آنجاق، بو ساواشلارین اوچو امپراتورلوق یولونو سلجوقلارلا اچان آچار اولموشدور. سلجوقلو اوردوسو ایلک اؤنجه رقیبی اولان سویداس سلاله نی - قرونو اوردوسونو یئنه رک بؤلگه نین آغاسی اولماق اوچون ایره لیله مه یه باشلامیشدیر. بو اولای، 1040-جی ایلین یاییندا، اورتا آسیانین گۆزده سی اییک یولو کئچیدی مرو شهری نین یاخینلیغیندا گرجکله نیر. بو یئنه نین سونوجوندا مرو شهری سلجوقلارین باشکندی اولور. ائلات سیستمینده دورماق یوخدور گۆروشوندن یولا چیخان یئنی گوج ایره لیگه دوغرو دوام ائدیر. بیر چوخ اؤلکه لر آییناندان سونرا، چاغین ان بؤیوک دؤولتی ساییلان عرب-اسلام امپراتورلوغو واردیر. 1055-جی ایل، بشریتی اسلام آدیلا عرب ایرچی لیغینا توتان عربلرین سیراسی ایدی. توغرول بی، عیراقا یولا دوشمه دن اؤنجه بنی عباسیلرین تابع اولمالارینی ایسته ییر. بای بکین شوکوندان هله ده چیخا بیلمه ین عرب عباسیلرین تسلیم اولمایاجاقلاری، ترسینه توغرولون باشینا طالب اولدوقلاری اؤیره نیلیر. چوخ آز بیر زاماندا بغداد بوتون اولولوغویلا تسلیم اولور. سلجوقلار، تورک آنلامی نین اینسانلیق آنلامی ایله یاناشی اولماسینی اسلام خلیفه سینه گۆستریر. توغرول بی، تسلیم اولموش خلیفه نین بوتون سارایینی، خلیفه لیگینی اؤزونه باغیشلایر. بو تاریخدن سونرا، اسلام-عرب امپراتورلوغو بؤیوک سلطان توغرول سلجوقلونون واسسالیغینا⁴⁰⁵ چئوریلیر. عربلر، تورکلر آدینا سیکه وورماق زوروندا قالیرلار. اسلام و عرب خزاندارلیغی تورک خانلیغی نین گۆزو آلتینا کئچیر. ایکی بؤیوک غلبه دن سونرا، بیر اوچونجو نورکلوک انگلی ده قارشینی کسمیشدیر. تورک کۆکنلی اورارتو⁴⁰⁶ و هیتیتلردن⁴⁰⁷ سونرا آنادولو مین ایل بویونجا دوغو روملارین⁴⁰⁸ اشغالیندایدی. آنادولونون آرتیق ازه لی تورک تورپاغی اولدوغو اونودولموشدور.⁴⁰⁹ اوچونجو امپراتور آلپ ارسلان باشچیلیغیندا، تورک اوردوسویلا بیزانس اوردوسو آراسیندا او گونه ده ک تورکلرین ان اؤنملی و گرکلی ساواشی اوز وئردی. 1071.08.26 -دا تورکیه نین موش ایالتینه باغلی مالازگیرد کندینده، بؤلگه نین بوتون

⁴⁰⁵ باغلی دؤولت، امپراتور دؤولته وئرگی وئرن یئره ل دؤولت .

⁴⁰⁶ اوررارتو

⁴⁰⁷ هیتلردن

⁴⁰⁸ بیزانسین

⁴⁰⁹ بوگون ده، بعضی لری طرفیندن دانئیلیر. گویا آنادولونون بیزانسین دان اؤنجه تورک تورپاغی اولماسیلا باغلی الده بلگه یوخدور!!! کیمی داورانان تورک بیلگین لری نین قارشیسیندا بنله بیر سورو اولینجا اونا سسیز قالمالاری دا چوخ ایلگینچ دیر. بو سورو بنله دیر: "بیزانسین دوغوشوندان اؤنجه آنادولودا کیملر باشلامیشدیرلار؟ اورارتولار و هیتلرین کۆک سویو نه اولموشدور؟ تورک دیلیندن باشقا هانسی یاپیشیم لی دیلین بؤلگه ده اولماسی نین بلگه سی واردیر می؟ آنادولونون یئنی تاریخچیلیگی بونون آختاریشیندا گۆز قاپاردیچی تانیق لارین یئر کۆکسونده ن چیخماسینی هر گون نئل کانالاریندا دونیایا گۆستریرلر. بونلارا رغمن آنادولونون 11-جی یوزیللیدن تورکلشمه افسانه سی هله ده تورکیه نین قالیب دوشونجه سی دیر. اوتانچ وئریجی دنیل می؟ .

طالعینی دئیشن تورک غلبه سی باش توندو. بو ظفردن سونرا سلجوقلارین سینیری سینیرسیز بویوت آماغا باشلادی. آنادولو 1000-ایلدن سونرا یئنه تورکلشدی. اورارتتو و هیتیتلرین توره لری آشورلارا و بیزانسلارا اودوزدوقلاری آنا تورپاقلاری بیر دها تورک قورشاغینا قوووشدورماغی باچارمیشدیر. آرتیق، بو تورپاقلاری ایداره انده جک مرکزچی بیر دؤولتین اولوشونون چتینلشمه سی یولدایمیش کیمی گورونوردو. باشقا یاندان ایسه، دها غالیب گله جک بیر هدف اورتادا اولمایینجا، امپراتورلوقون گوجدن دوشمه زامانی دا چاتماغا باشلامیشدیر. بیر چوخ تاریخسل دئیشیکلرین یارادانی اولموش بو بؤیوک تورک خانلیغی 1225-ده امپراتورلوق سیستمینده سونا ارمیش اولور. آنجاق، میلترلرین ایچینده عرب امپراتورلوقو، ساسانیلر امپراتورلوقو کیمی منفور اولمادیقلارینا گوره، حاکیمیتدن سونراکی دؤولتلرده ده سایغین و سوزو کئچر اولاراق قالیر، یاشاییر و نسیل اولاراق بو گون ده یاشاماقدادیرلار. بو نجه اولدو؟

سلجوقی لرین گئنیش تورپاقلارا بیر تورلو گوج و سیاست آراجیلا حوکوم سورمه سی گوندن-گونه پارچالانمالارا دا یول وئریردی. بؤیوک سلطانلارین اولومویله بو ایستکلر دهادا گئنیشله نیردی. سلطان محمد تپه رین آذربایجان، جزیره و دیاربکیره باشچی اولماسیلا، قارداشی سنجر ده خوراسانا حاکیم اولدو. بو ایکی قارداشین آراسیندا اولان بؤیوک سلطانیق یاریشماسی، تپه ر دیری ایکن گیزلی قالسا دا، اونون اولمه سیندن سونرا 14 یاشلی اوغلو ماحمودون آتاسی نین یئرینه اوتورماسی ایله آیدینجا دوشمن لیه چئوریلیمیشدیر. سلجوقلور ایچینده ایقتا تورپاقلار (حاکیم لیک پایی) ساییلان چنشیندی سینیرلارین باغیمسیز حرکتلری آرتیق دورماز اولموشدور. سلجوقلور ایچینده حاکیمیت ساواشی، قارداشی-قارداشا، عمینی قارداشوغلونا قارشى قویموشدور. بو زامان باغداددا جوما خطبه سی نین آذربایجاندا سلطانیق سورن ن ماحمودون آدینا اوخونماسی، سیکه نین اونون آدینا وورولماسی، وئرگی لرین اونون آدینا ییغیلماسی سوروردو. خوراساندا اولان سلطان سنجر ایسه، اوزونو حاقلی ساناراق بو حاقسیزلیغین دوردورولماسی اوغروندا چالیشیردی. ائله بونا گوره، عمی له قارداش اوغلو آراسی اولدوقجا آچیلیمیشدیر. 11-08-1119 گونونده آذربایجانین ساوه شهرینده ایکی سلطان آراسیندا آغیر ساواش اوز وئردی. سنجرین غلبه سیله سلطان ماحمود اوندان آسپلی دوروما دوشدو. عمی اوز قارداش اوغلونو ولیعهد اعلان ائتدی. الینده اولانلاردان دها چوخ ایقتا تورپاقلارا بییه لندیردی. باغدادین جوما خطبه لرینده اوز آدیلا بیرلیکده ماحمودون دا آدینی سسلندیردیردی. سیکه لر هر ایکسی نین آدینا وورلدو. بئله لیکله یئنی یئتمه قارداش اوغلونو اوز کتورولوندا توتاراق، باشقا کیچیک یاشلی سلجوقلو بیلره ده ایقتا پایی

آرتیرماغا باشلادی. سلطان سنجر بئله لیکله بؤیوک سلطان اولدو. دوروم آذربایجاندا، قافقازلاردا، آنادولودا بیر آز دورولسا دا گنیش امپراتورلوق اولکه لرینده گوندن-گونه درینله شیردی. سلطانین عایله ایچیندن سوره کلی قورخوسو وار ایدی. بو قورخو اونو مرکزدن اوزاقلاشدیрма جسارتیندن سالمیشدیر. بو اوزدین گونو-گوندن امپراتورلوق قوپوردو.

بیر طرفدن بؤلگه لرده اولان واسساللیق حاکیم لیگین گوج مرکزینه دؤنوشمه سی، باشقا یاندان ایسه بو گوجلرین بؤیوک سلطانان آسیلی اولماسی باشلی-باشینا بیر سنتتیزین دوغوشونا یول آچیردی. سلجوقلو باشچیلاری نین یئرلی حاکیملیکله ایچینده گنت-گنده گوج ایتیرمه لری ده بو ندنله باش وئیردی. یئرلی حاکیم سلجوقلور ایسه، بئله حاللاردا اؤزه لری نین دورومونو قوروماق اوچون گوج پایلاشیمینا بویون آیر، یئرلی انتتیکلره قارشى خوش گؤروله یاناشیردیلار. بئله وضعیتده، ایشدن آسیلی اولاراق یئرلی امیرلر داها چوخ اقتیدار الده ائدیر، خیردا فنوداللاری اؤزونه ساری چکمگی باجاریردیلار. بو گندیشاتین نتیجه سی ایسه، آددا تابع، ائیلیم ده سریست خانلارین بؤیومه سی ایدی. تاریخین ده گؤسترمه سینه گؤره، سلجوقلورلارین یئرلی حاکیملیکدن دوشمه سینده بؤیوک قان آخیماسی اولمامیشدیر.

سلطان معسود زامانیندا پارلایان آذربایجان و موصل اتابی لیک لری

سلطان سنجرین و بوتون سلجوقلو خانلیغی نین ولیعهدی، سلطان محمودون حؤکمو ایله آذربایجان و موصل بیتیشیک تورپاقلار، ایقتا پای اولاراق کیچیک شاهزاده معسودا وئریلیر. معسود، آذربایجان و موصل فنودال و خانلارینی اؤزونه ساری چکندن سونرا گوجلنمه یه باشلاییر. داها چوخ کئچمه دن بؤیوک قارداشی سلطان محمودون قارشیسینی کسیر. آز یاشلی و تجروبه سیز اولان معسود قارداشی نین دلیل-نصیحتینه باخمایاراق محمود اوزه رینه قوشون یوردور. آکباتانین اسد آباد بؤلگه سینده ایکی قارداش ساواشا گیریر. معسود ساواشی اودوزارکن قارداشینا سیغینیر.⁴¹⁰ قارداشی اونو باغیشلاییر. اولدوغو هر نیین داها چوخونو اونا وئیر. آنجاق اونو عصیانا قالدیران بوتون وزیرلرینی اعدام ائدیر. بوندان سونرا آذربایجان، موصل و جزیره ده جوما خطبه لرینده معسودون آدی چکیلدی. آذربایجان-موصل طالعیی داها دا ایچ-ایچه گیریر. بؤلگه نین ایکی بؤیوک خانلیغی هر قونودا بیرگه ایداره سیستمینه باغلانیر. تیریزده گندن امیر کرکوکده ده عینی له ائشیدیلیر. اورتادا اولان ایقتا سینیرلیغی اورتادان قالدیریلیر. 1127-جی ایلده

⁴¹⁰ پناه آپاریر

موصل آتابی لیگی واسسال حاکمیلیک اولاراق قورولور. بو یارانان ایلك آتابی لیک دؤولتدیر. عیمالدین زنگی ایلك یئرلی تورک آتابگی اولاراق سلجوقلو سلطانیندان آسیلی اولاراق مملوک و فئودال دؤولت یارادیر. 1132-جی ایله موصل شاهى نین ایسته بیله عیمالدین زنگی باغدادا قوشون یئریدیر. شاه معسود سلطانیلق اوغروندا سرکنش خلیفه نین آرادان قالخماسینی هدف گؤسته بیر. او اوزدن آذربایجانلا موصل اوردوسونو بیرلشدیره رک باغدادی قوشاتمایا آلیر. باغداد قاپیلاریندا معسودون قارداشی سلجوق زنگینی گئری اوتوردور. باغداد خلیفه لیکده قالدی. آنجاق ایکی قارداش آنلاشماسیلا آذربایجان شاهى معسود بؤوک خان آدلانیر. سلجوق اؤز موقعینی گوجلندیره رک قارداشی نین ولیعهدی مقامینا یوکسه لیر. 1135-جی ایلین آپریل آپی نین 24-ده سلطان معسودلا عربلر آراسیندا بیستون پاماجلاریندا ساواش اوز وئیر. چوخ کئچمه دن خلیفه المسترشید اسیر آلینیر. او گونه ده ک اؤز حیله چی سیاستیله قارداش سلجوقلو سلطانیلاری بیر-بیرینه سالمیش عرب خلیفه سی آرتیق تورک سلطانی الینده اسیر اولموشدور. خلیفه ماراغادا ایکن اسماعیلی لرین ایله اؤلدورولور. او زامان اسماعیلی لر عباسی خلافتی نین ان قورخولو دوشمنی سایلیردیلار.⁴¹¹

بو آرادا آذربایجاندا شاهزاده لری تربیه اندن آتابی قارا سونقور دا گوندن-گونه گوج قازانیردی. قارا سونقورون شاهزاده لر سلجوق و داوود اوزه رینده آتالیق سؤز صاحب لیگی وار ایدی. سلجوق و داوود کیمی ایکی شاهزاده نین آتابی لیگینی ائتمک قارا سونقور اوچون چوخ بؤوک آوانتاژ سایلیردی. همی ده، آذربایجان آتابگی نین اوردوسو تک باشینا بؤلگه نین ان بؤوک قوشونو سایلیردی. بئله کی، قارا سونقورون ایسته مه دیگی کیمسه نین گوجه قالماسی ممکن سوز ایدی. اونون آذربایجاندا اوتوروب همداندا سلطانیلق تختینده اوتوران سلطان معسودا مئیدان اوخوماسی دا، گوجونون چوخلوغوندان آسیلی ایدی. بو حاقد ا بؤوک عالیم ضیاء بنیادوو یازیر: "دوغرودان دا، بؤوک اوردوسو اولان آتابی قارا سونقور سلطان اوچون تهلکه توره دیردی. آتابی قارا سونقور اؤز مستقیل موقعیت بندن استفاده ائده رک، 20 میللیک قوشونونون باشیندا همدانا دوغرو حرکت ائندی. هیجری 533-جو ایلین اولینده (ایبون 1139-جو ایل) قارا سونقور همدانا یاخینلاشدی و سلطانا وزیرى ال-حزیری اعدام ائتدیرمک اوچون بئله بیر قطعی طلبنامه گؤندردی: "یا وزیرین باشینی بیزه گؤندر، یا دا بیز باشقا سلطانا خیدمت ائده جه بیک". بو طلبنامه نین متنى دؤولتین بوتون گؤرکملی امیرلرینه گؤندریلدی. هئچ بیر واخت بئله بیر

⁴¹¹ سونرالار سلطان معسود الیندن دیار-دیوار ا ایاق دؤیموش یئنی خلیفه ار-رشید ده اصفهاندا گنرکن همین فیرقه نین ایله اولور.

عکس-هوجوما معروض قالمايان سلطان معسود اؤزونو ايتيردی و قارا سونقورلا مبارزه آپارماق اوچون کیفیت درجه ده حربی قووه سی اولمادیغیندان، بو قطعی طلبی قبول ائتمه یه مجبور اولدو. وزیر اعدام ائدیلدی، اونون باشی قارا سونقورلا گؤندریلدی.⁴¹²

قارا سونقورون گوجونون گنت-گنده آرتماسی نین سونوجوندا آذربایجان سلطان معسودا قارشى اولانلارین مرکزینه چئوریلدی. قارا سونقور ساواش یولوندا اولارکن گنجه ده آغیر دېره م اوز وئیر. قارانین بوتون عایله سی 10 مینلرجه گنجه لی له بیرلیکده اؤلورلر. قارا گنجه یه دؤنرکن بیئرله بیر اولموش بیر خارابالیق گؤرور. چوخ کئچمه دن بو یا باشقا سبیدن دولایى ورم خسته لیگیله دونیاسینی دئیشیر (1141). قارا سونقورون بوتون عایله سی نین دېره مده هلاک اولدوغوندا بیئرینی توتاجاق کیمسه قالمامیشدیر. بو اوزدن قارا سونقورون اؤلوموندن سونرا سلطان معسودلا یاناشی سونقورون کؤلگه سینده قالان آتابی شمس الدین ائل دغیز⁴¹³ ده بره چیخماغا باشلادی. ش. ائلدیزین آذربایجانداکی گئیش گوجو آز بیر واختا پارلاماغا باشلادی. بؤلگه نین و دربارین ان نفوذلو شخصی اولان ائلدیز، امپراتورلوق سینیرلاریندا دا تثبیت اولوندو. بئله لیکله، موصل آتابی لری دؤولتیندن سونرا ائلدیز باشچیلیغیندا آذربایجان آتابی لری دؤولتیده قورولور (1136).

1152-ده سلطان معسود اؤلور. امپراتورلوقدا بیر چوخ بوشلوق یارانیر. سلطانی عوض ائدنلر ایچینده حاکیمیت داواسی بیر داها قیزیشیر. او گونه ده ک، سلجوقلو خانلیغی نین سئوگیسی و سایغیسینی قازانمیش اولان اسکی قول شمس الدین ائلدیزین بیرلشدیرجی گوجو امپراتورلوقون کومگینه گلیر. واختیلا، قارا سونقورون گوج دایره سینه یاخین دوشمک ایستمه یین، مرکزین ایشلریندن قیراق گزه رک اؤزونون قوزنی ده کی مملوکونون گوجلنمه سینه اوستونلوک وئر ن، چئوره سینى گئیش لندیرمه یی هدفینه آلان ش. ائلدیزین مئیدانا گلمه زامانى چاتمیشدیر. سلطانلارا دئییل، امپراتورلوقون بقاسینا، تورک (تورکمن) دؤولتی نین ابدی یاشاماسینا یئنه لیک توتومویلا ائلدیزین دورومو گوندن-گونه پارلاماقدا ایدی. سلطان معسود دیریکن، 1135-جی ایلده سلطان 2-جی توغرولون اؤلوموندن سونرا عمی سی نین دول قادینى ایله ائلدیزی ائولندیریر. یوخاریدا دا سادالانمیش کیمی، بیلگین و تدبیرلی مؤمینه خاتونون اوزاق گؤره ن لییی ایله ائلدیز قدرت داواسیندان اوزاق توتولور و یالیز مؤمینه و 2-جی توغرولدان اولان شاهزاده لری اؤزه للیکله قیزیل آرسلانین آتابی لیگی و گئیش آذربایجانین قوزنی

⁴¹² بنیادوو ز.م. آذربایجان آتابی لری دؤولتی /1136-1225-جی ایللر. ص 34 و 35/ باکی، پنداقوریا، 2004

⁴¹³ ائلدیز

ایشلری ایله اوغراشیردی. 1160-جی ایل، ائلندیز اوچون بؤیوک باشلانقیج ایلی اولور. او، بوتون سلجوقلو امیرلرین ایسته یی له 20 میللیک قوشونلا همدا نا گیریر و اؤز اوغوللوقو قیزیل آرسلا نی سلطان اعلان ائدیر. قیزیل آرسلا نین سلطان اولماسیلا اؤزو ده بوتون دؤولت اورقانلاری طرفیندن بؤیوک آتابی آدی قازانیر. سلطانلا آدی یاناشی چکیلیر. سلجوقلو امپراتورلوقونون ایچینده سورمکده اولان قالما-قاللارا سون قویور. یئنی دن امپراتورلوق و میلّت ایچینده دینج یاشام سورولور. آنجاق بو کز کئچمیشلردن داها دئیشیک سیستم اورتایا قویولموشدور. بو دؤولت سیستمی آتابی ین و وزیرلری نین دوشوندویو و یاواش-یاواش امپراتورلوق یئرینی آلان آتابی لیک دؤولت سیستمی ایدی. آتابی ائلندیزین ان بؤیوک ایشی سلطانین گئنیش گوجونو بؤلّمک اولموشدو. سلطانلیغین یاشاماسی اوچون، سلطانین کیچیلمه سی گرّه کیر! فلسفه سینى ایره لی سورّه ن آتابی دوشونوردو کی، سلطان سلطانلیقدا قالسین، دؤولتین ایشلرینی وظیفه لی شخصلر ایره لی سورسون. سلطان امپراتورلوقون اوره گی دیر. وظیفه لی دؤولت آداملاری ایسه، اونون تکمیل لشدیریجی اورقانلاری دیر. هر کس اؤز یئرینده آغیردیر. باشقاسی نین یئرینی بییه لنمک ایسته یه نین یئری جهنم دیر. ائلندیز بئله اقتیدارلا هامی نین گؤزده سی اولماغی باجاردی. 1167-جی ایله ائلندیزدن موصلا بیر مکتوب گؤندریلدى. شمس الدین ائلندیزین مکتوبونا موصّل آتابگی، قطب الدین مدود زنگی، یوکسک ده یر وئردی. ایکى آتابی لری دؤولتی بوندان سونرا داها دا سیخ اولاراق چيگین-چيگینه بؤلگه نین ایداره سینّه عئیرت گؤستریرلر. ائلندیزین یاشامی نین مؤمینّه خاتینین اولوموندن سونرا یالنیز بیر آک سورمه سی بلیرله نیر. او، 1175-11-16 گونونده یاشامینی ایتیریر. ائلندیزدن سونرا اونون اوغلو و تورونلاری 6 آتابی لیک دؤورونو یاشادا بیلدیلر. آذربایجان آتابی لری دؤولتی آشاغیداکی کیمی سیرالانیر: 1. شمس الدین ائلندیز، 2. جاها ن پهلوان، 3. قیزیل آرسلا ن عثمان. 4. نصرالدین ابوبکر. 5. مظفرالدین اؤزیک. 6. قیزیل آرسلا ن خاموش. 7. نصرالدین ابو بکر.⁴¹⁴

1136-جو ایله گنجه ده تملی آتیلان، 1225-جی ایله ایسه، تبریزده عؤمرونو سونا وئره ن آذربایجان آتابی لری دؤولتی نین سورّه سی 90 ایل اولدو. بو 90 ایل لیک آتابی لیک حاکیمیتی نین آذربایجان مرکزی سیستم قورولوشونون اؤیره نیلمه سی اولدوقجا اؤنملی دیر. چونکو، زامان-زامان گنجه نی، نخجوانی و تبریزی اؤز دؤولتی نین مرکزی سئچن آذربایجان آتابی لری نین تام بیر آذربایجان مرکزی تورک دؤولت اولماسی

⁴¹⁴ اولای بیلسین کی، بو ایکنجی ابوبکر دیر. بو حاقدا کسین گؤروش یوخدور. بو و گئنیش آلاندا داها چوخ بیلگی آلاق اوچون "آذربایجان آتابی لیلری دؤولتی" کیتابی نین 207-جی صحیفه سینّه باش وورا بیلر سینیز.

آیدینجاسی گورونمکده دیر. بیر چوخ آذربایجان قاینقلاریندا شاه اسماعیل دن ایلك کر بوئو آذربایجان دؤولتی نین یارادیجیسی کیمی اؤرنک وئرلیر. حالبوکی، شاه اسماعیلین عثمانلی سلطان سلیم له اولومسوز و بؤیوک آنلامدا، شیعه چیلیک عصیانى دا آدلانا بیلر، مذهب ساواشینا گیرمه سی نین سونوجو نه اینکی بوئولوک یاراتمادی، هم ده آذربایجان لا تورکیه آراسیندا 250 ایللیک ساواش اورتامینا یول آجدی.⁴¹⁵

شاه اسماعیلین شیعه فاناتیک لری الینده اوینوجاغا دؤنمه سی ایله باشلاپان جهالت ایلرینده، تبریز و باشقا تورک شهرلری 20 کزدن چوخ عثمانلی قوشونلاری طرفیندن فتح(!!!) اولوندو. بو فتحلرین نتیجه سینده آذربایجان اؤز مرکزیلیگینی ایتیردی. باشینی تبریزدن گؤتوروب فارسیتانا قاچان صفوی شاهلاری آذربایجانین ده یردن دوشمه سینه ندن اولدولار. تبریزین بیر نومره لی شهر اولماسی مذهب جهالتی اوزوندن تاریخه گومولدو.

سؤزسوز کی، آذربایجانین بو گونکو دوروما دوشمه سینده عثمانلی دؤولتی نین ده صفویلر قدر سوچو اولموشدور. بو قونودا سؤیله می سونرایا بوراخیب، یالنیز جاهیل بابالیقلارین بیر اولوس اوزه رینده کی اوینادیقلاری قارا قمارا اشاره ائتمک ایستردیم. بو قارا قمارین یالنیز بیر اودوزان طرفی اولموشدور. تورکیه و آذربایجان تورکلری⁴¹⁶ اولموشدور. آنجاق، ساده جه بو مغلوبیت دئییل، هم ده اورتادا ایکی دؤولت یئنیلگی سی ده عوض وئرمیشدیر. بو ساواشدان سونرا هر ایکی دؤولتین گوچو آزالماغا باشلارکن، سیاسی ایراده باخیمدان دا گئری له مه باش وئرمیشدیر. بنله کی، صفوی لرده فارسلاشما، عثمانلی لاردا ایسه باتی لاشما و عربی لشمه ویروسو هر ایکی تورک سارایینی بوروموشدور. همین سوره جین سونوجو ایسه، ایکی اؤزگه لشمیش و دوشمن لشمیش عثمانلی-اسلامی/سننی/ و صفوی-اسلامی/شیعی/ ایدئولوژی نین یارانماسینا سبب اولموشدور. قیساسسی، ایکی تورک دؤولتین ایچینه سیزان غیری تورک سیاستچیلرین فیتنه سینه اوپان تورک سلطانلاری نین قارشى دورماسی نتیجه سینده تورک اولوسو

⁴¹⁵ بو دهشت ایللی عثمانلی-ایران ساواشلاری آدلاندیریلسا دا، روس-ایران ساواشلاری قدر ساچما، ساختا و یالاندیر. تاریخ بویو هنج زامان روس-ایران و عثمانلی-ایران دؤولتلری آراسیندا ساواش اوز وئرمه میشدیر. چونکو، 1925-جی ایله دک ایران ادلی بیر دؤولت یوخ ایدی. بو دؤولتین وار اولوشو پهلوی پان فاشیست لرین ایش باشینا گلمه سیله گرچک لیک قازاندی. بو اوزدن، بولگه ده اوز وئرمیش بوتون ساواش لارین ایچ طرفی تورک آذربایجان سولاله دؤولتلری اولموش و بوندان دا باشقا دئییلدیر. چوخ یازیقلا اولسون کی، هله بوگون ده تورکیه نین ان میلتنچی کسیمی بنله، عثمانلی-ایران ساواشلاریندان سؤز آچاندا بؤیوک ظفرلردن یاد اندیر و بو ظفرلری تورکلر اوچون ایران قارشیدلی اولوسال فتح اعلان اندیرلر. حال بوکی، عثمانلی اوردوسونون قارشى طرفی هپ آذربایجان تورکلری اولموشدور.

⁴¹⁶ اوغوز تورکلریده دئییله بیلر.

ایندی ده چکدیگینی چکیر. بو اوزدن، بو گونکو نسیل اوچون شاه اسماعیل دها بیر لیدرلیک اؤرنگی ساییلا بیلیمیر. منجه، صفوی دؤولتی نین قیشقیردیجی سیاست یندن توره ن عثمانلی-صفوی ساواشلاری نین آذربایجانا ووردوغو اؤلومجول ضربه لرین تمل باشلیقلارینی بئله سیرالاماق اولار:

1. آذربایجان مرکزی تورک صفوی دؤولتی، فارسسیستان مرکزی شیعه-صفوی دؤولتینه چئوریلدی.

2. آذربایجان مرکزی تورک صفوی دؤولتی نین تورک دیلی فارسسیستان مرکزی فارس دیلینه دؤندو.

3. شاه اسماعیلین شیعه چیلیک توتومو، باشقا یاندان ایسه، سلطان سلیم ی سننی چیلیک توتومو ال-اله وئره رک میلیونلار تورکون آنادولودا و آذربایجاندا قانی نین تۆکولمه سینه یول آچدی. بو جینایت بوردا سینیرلانمامیش تورکیه-آذربایجان آراسیندا اولان اوزون زامان قوپوقلوعون ندنی اولدو.

4. بو مذهب نیفاغیندان ان چوخ استیفاده نی، پان فارسیمز الدهه ائتدی. اولار شیعه چیلیگی سیاسال قوللانیش آراجینا چئویره رک، آذربایجان تورکلویونون اولوسال کیملیک بیچیمینی ایچدن سارسیتماغا باشلادیلار. اولار، حاکیم تورکلویو سارسیتماق اوچون میلّت اوستو شیعه چیلیک-ایرانچیلیق پائئلی آچدیلار. فارسلا رین بو ایشدن ایکی گودوم لری واریدی. ایلك اؤنجه آذربایجانى تورکییه دن آیرماق سوندا ایسه، صفوی سارایینی فارسلاشدیرماق! فارسلا ر هر ایکسینی باجاردیلار. تورکلر ایسه، احتراصلاری نین اسیری اولدولار.

5. شاه اسماعیل چالدیران یئنیلگی سیندن سونرا چوخ یاشایامادی. اوندان سونرا، بوتؤو آذربایجان دؤولتی بیر یانا فالسین، گونئی ین ده، قوزئی ینده طالعیی خیردا-خیردا خانلارین الینه وئریلدی.

6. چالدیرانلا باشلامیش آذربایجاندا ن فارسسیستانا کؤچ مسئله سی، آذربایجانلی تورکون گله نه یینه چئوریلره رک بو گون ده دواملی اولاراق گؤرونمکده دیر. بو گله نك اوزوندن آسیمپلاسیون و ائلیناسیون سوره جی اولوسوموزون باشیندان اکسیک اولماییر.

7. چالدیران دان باشلاباراق عثمانلی-صفوی، عثمانلی-افشار، عثمانلی-قاجار (اصلینده تورکیه-آذربایجان) ساواشلاری دورماق بیلمه دی. روسلارین دا بو گرگین لیه آتش قویماسیلا ایکی یورعون تورک دؤولتین آیاقدان دوشمه سی خیزلاندى. روس بو

آیافدان دوشمنین ان سئوینه ن طرفی اولدو.

8. آذربایجانین باشینا گلن گولوستان و تورکمانچای فاجیعه سی نین باشلیجا ندنی چالديران ساواشی اولموشدو.

گوروندوبو کیمی، کئچمیشین توره تدیگی بوتون آجی لار بوگون ده یاشاماقدادیر. ایستر خوشوموزا گلسین، ایسترسه گلمه سین! گرچک چی اولاراق گله جک اوچون دوزگون اؤرنکلر آختاریشیندا اولمالییق. بو گونوموزده دونه نیمیز کیمی آخیر گندير. تاریخیمیزین بوتون یئنیش-یوخوشلاری بیزیمدیر. دوغو حسابینا تاریخیمیزه یاناشارساق یالنیز و یالنیز کوروکلمیش⁴¹⁷ قهرمانلارلا باش-باشا قالاچاییق. بئله باخیش بیزی خیال دونیاسینا گؤتوره جکدیر. خیالچی ذهنیتله دونیامیزین گرچک دورومونو اؤیرنمکدن عاجیز قالاچاییق. ذهنیمیز مانقورتلاشاراق آیدینلیق سورده جی یاشایا بیلمه یه جه بیک. اؤزگور اولماق اوچون، اؤنجه دوشونجه نین خیال دونیاسیندان آزاد اولونماسی گره کیر. بو اوزدن گرچک چی اولما گره گیمیز قاچینیلمازدیر. سون ایللرده مافیا قوربانى اولان آذربایجانین بؤیوک تاریخچی بیلگینی آکادمیک ض. بنیادون آذربایجان آتابی لری دؤولتی اثری آذربایجان تورکلویو اوزه رینده یئنی تاریخ باخیش آچیسى اورتایا قویموشدور. بو اثرین ان بؤیوک وئرسی⁴¹⁸ 11 و 12-جی یوز ایللیک لرده اولوشان آذربایجان مرکزی تورک دؤولت سیستمی له یانی-سیرا بؤلگه ده کی دنکه⁴¹⁹ استراتژیسی دیر. عینی حالدا بو کیتاب هم ده آذربایجانلا، عیراق تورکلری نین ایلیشگی سینه آیدینلیق گتیرمک ده دیر. اما ندنسه آنادولو سلجوقلولاری حاقیندا گنیش بیلگی وئریلمه مکده دیر. اینانیرام کی، بو بؤلومون داها چوخ آراشدیریلماسی یلا آذربایجان میللی حرکاتی قارشیسیندا یئنی اوفوقلرین آچیلماسینا تانیق اولاجاییق. یئتر کی، تاریخیمیزین بوتون بویدلارینی منیمسه یه ک. تاریخیمیزدن قازاناجاق چوخلو اؤرنکلر واردیر.

26. سونوجون اوزه رینده دایانارکن بیر داها (21 آذر) درسلیرى گوزومون

اؤنونو کسیر.

"گونئی آذربایجان میللی حاکیمیتی" نین (1945-46) یئنیش - یوخوشلاری بیر آن اولسون بئله بیزی اؤزوندن آیرماییر. بو اوزدن بیر داها فیرقه یه دؤنمه گی و بونولادا سونوجا وارماغی مقصدده اویغون بولدوم. کیتابین بؤیوک بیر بؤلومونده فیرقه نین تاریخی

⁴¹⁷ شیشیتیش

⁴¹⁸ استاتیسى، آماری

⁴¹⁹ تراز

اوزه رینده اینجه لر آپارلمیشدیر. بو بؤلومده بیر چوخ دوشونجه اساسلارینا دایاناراق فیرقه نین اوزانتی سوره جینی اؤیرنمه یه چالیشاجاییق. آچیق، قورخماز، دوزگون گله جک قورماق اوچون، عینی شکیده ده آچیق، قورخماز، دوزگون اولماق گره کیر. یالنیز، بئله اولان دورومدا اولوسوموزون یانمیش بیلینج آلتی منلیگی درین یوخودان آیلا بیلر. چاغداش تاریخیمیزین بنزر اولای لاریندا ان آجی چکن میلیمیز اولموشدور. اولای لارین بیتیم گتیردیگینده، یترده قالان درین ماتم، اوسانماق، اوتانماق اولوبدور. 21-آذر، بو اؤزئل لیک و نسل لیگین ان آچیق اؤرنگی دیر. سؤرسوز کی، بو حرکاتا فاناتیکجه باخانلارلا گرچکلیگی پابلاشماق چوخ چتیندیر. لاکین، بیر میلی قویوب دا، بئش-اون فاناتلا اوغراشماق بیزیم ایشیمیز دئییلدیر. آذربایجان میلی حاکیمیت 6 آی اولدو.⁴²⁰ ایکنجی آلتی آیی داها چوخ تهرانین مختار دؤولتی کیمی الیندن گله نی اسیر گمه دی. بو 6 آیدا فارس رژیمی نین 20 ایلیک گورمه دیگی ایشلری ایجرا انده بیلدی. فیرقه نین بو آلتی آیدا وئردیگی خیدمتی آردان-چوخدان ایلگیلن لر بیلرلر. بئله گورونور کی، فارسچی رژیم 20 ایل بویونجا یالنیز آذربایجان ویران قویموشدور. یعنی، رضا شاهین تورک قاچار حاکیمیتینه قارشلی نیفرتی نین تجللی اندیجی یئری آذربایجان اولموشدور. بعضی کؤوره ک سوی داشلاریمیزا گوره، رضا شاهین بو دوشمن چیلیگی آنلامسیر ایدی. بو سوی داشلاریمیزا دئمک گره کیر کی، رضا شاه دؤغرو یول سنچمیشدیر. او، بیزیم آنا-بابالاریمیزین نجه اؤز میلینینی بوراخیب باشقا میلین چیدمت چی سی اولدوغونو گورور و اگر ایش باشینا گلرسه نجه میلینینی سنوه بیلر یوللاریننی اؤیره نیردی. رضا شاه فیردوسونون ذهنیتی نین عینیتی دی. اگر بیز بونو گورمک ایسته میریک سه، اؤز ایشیمیزدیر. بوتون میلترین قالخیشی بئله دیر. بو حاقد، بوتون تاریخی تانیق توتور و بیزیم کیمیلری فاشیست درجه سیله دامغالایان لارا دا دئمک ایسته بیرم کی، بیزیم ده فاتیح آتالاریمیز داخل بوتون دنیا فاتیح لری ده فاشیست اولموشدورلار. بیر چوخ بلگه لره گوره 30-مین، بعضی لرینه گوره داها چوخ سوی داشیمیز، آذربایجان میلی حاکیمیتی نین یئنی له مه سی له اولموش، 100- مینلرجه روسیانین سیبیرلریندن توتموش ایران آدلانان جغرافیاین بندر عباسینادک

⁴²⁰ روس اوردوسونون گونئی دن چکلمه سیله تهرانین تبریزه اولان حربی-سیاسی باسقیسی آرتماغا باشلادی. قوام ین استالیندن ایدیگی آرخاین لیگی و اورتادا اولان آنلاشمانین آردیندان فیرقه چاره سیز قالاراق باش ناظرلیک حاکیمیت سیستیمینی بوراخیب، والی لیک تابع چی لیگینی قبول ائتدی. بئله لیکله پیشه وری نین باش باخان لیکدان اوزاقلشماسی ایله قوام ین دوزاغینا دوشموش دوکتور جاوید تهران طرفیندن تبریزه والی اولاراق گوندریلدی. هرگاه، پیشوری طرفیندن تهران گوندریلن شیبستری و جاوید تبریزه دؤنرکن خیانت سوچویلا محکمه یه وئریلسه یدی. AMH ین گرچک عومرونو 1- ایلیک حساب ائتمک مومکون ایدی. آنجاق، بو حادیه یئرینه، جاویدین دوشمن طرفیندن آذربایجانا والی سنچیلمه سینی پیشه وری باشدا اولماقلا فیرقه رهبرلیگی قبول ائتدی. بو ایسه، آذربایجانین میلی حاکیمیتی نین 6- ایلیق عومرونون سونو دئمک ایدی.

سورگون دوشموشدور. مینلرجه قادین-قیز فارس قولدورلاری نین جینسل تجاوزونا اوغرامیش دیر و... دئمک، آذربایجاندا بیر میلی حرکت داها یئنی له میشدیر. بیر داها، میلیونلار اینسان یاس و ماتم کؤیگی گنیمیشدیر. میلیونلار اینسان بیر داها قورخونج آلاچدیجی لیق کمپلنکسینه توشلانمیشدیر و بیز، ایللردیر بو یئنیلگه نین سوچونو دوشمنلر اوزه رینه ایته له مه یه چالیشیریق. "یوخ بیز دوزدوک، دوشمن آیری چیخدی، بیز حاقلی یدیق، دوشمن حاقسیز ایدی. جلاد دوشمن بیزیم حاقلی سسیمیزی بوغدو. بیز کی ایراندان آیریلماق ایستمه دیک، بیز یالنیز اؤز دیلیمیزی (آنا دیلیمیزی!!) ایسته دیک. یوخ، آمریکا روسیانی آتم بومباسیلا حدله دی. میلی حاکمیت آذربایجانین آزادلیق بویتونو ایرانین باشقا یفرلرینه ده داشیماق ایسته دی. روسلار سون آندا ایرانی ترک ائتمه یه مجبور قالدیلار. قوام استالینی آلدادی. شهیدلرین قانی یئرده قالماياچاق. تجزیه سؤزلری ایندی اولدوغو کیمی او زاماندا دوشمن سؤزدور و و..."

21 آذر، بیزیم تاریخیمیزدیر. بیز تاریخیمیزه فاناتیکجه پاناشماقلا گله جگی یالنیز کور انده بیلرک، ایللردیر بو تعزیه لرله آیدینلیق چئوره میزی دارالتماغا چالیشیرلار. ایللردیر میلتیمیزی یزیدلر قارشیسیندا حسینلشدیرمه یه چالیشیرلار. ایللردیر فیرقه نی ایچدن بیپرادان تورکچولویه انگل اولان ندنلردن میلتی خبرسیز ساخلاماغا چالیشیرلار. فیرقه نین بوتون بلگه لرینده ندن بیر تورک سؤزو یوخدور! فیرقه نین سینیر دیشی ایلیشگی لرینده ندن روسیا و آذربایجان کمونیست پارتیلریندن باشقا هئچ بیر فاکتور اورتادا یوخدور؟ واردیرسا دا مطلق مسکوانین بیلگی لری دیر. روسلار چکیلن دن سونرا ندن میلی اوردو بیر گنجه ده بیتیمیش دوروما دوشدو؟ بو کیمی مینلر نده نین اورت - باسدیر ائتمه سینده حئیران لارین بؤیوک رولو واردیر. بو سطرلری اوخویان حئیرانلارین گؤزنده یازارین خایین و یا جاهیل اولماسی قچیریلما دیر! بو سورولارین یانیتی بوگون گونئی یین کوچه لرینده میلت ییمیزین آغیزیندان چیخان "هارای، هارای من تورکم! تیریز-باکی-آنکارا، تورک هارا، فارسلا هارا!" اولوسال یؤن لو فلسفه ایله بللی اولور. البتده کی، 21-آذر فاناتلاری نین بو شعارلاردان خوشلاری گلمه یه بیلر. آنجاق، آئیندا-سونوندا بو سئلین قارشیسیندا دوراجاق حاللاری قالماياچادیر. آذربایجان میلی حرکاتی نین اؤزولونو اولوشدوران ان کسگین دؤیوش فلسفه سی تورکچولوکدور. هر کس بونو قبول ائتمک زوروندادیر. آذربایجانین چاغداشلیغی کیمی، دئموکراتیک لشمه سی ده بو یولدان گئدیر. آذربایجان تورکچولوک داواسی یولوندا مجاديله چی عنوانی داشییان هر قوروم-فورولوش اؤنجه بو میلتین اولوسال دیرلرینی هئچه سایان یولسوزلوق لارا سون وئرمه لی دیر. بو تورکچولوک اخلاقی نین واز کئچیریلمز شرطی دیر. کئچمیش مئتلارلا همیشه یئنیلگی ایچینده اینله

میش اولان بیر اولوسون سون دیرجه لیش شانسینی الیندن آماق و یا اونو اولو مئتدلارا قوربان وئرمه چاباسی جینایت دیر. هئچ دوشوندوک مو ندن آذربایجان میلیلی حرکاتی 8-جی یوز ایللیگین بای باکینی سیموولیک لیدر کیمی قبول ائتمیش، آما یاخین 50-ایلین پیشه وری سینی بوتون سنویملی سیماسی ایله قبول ائتمکده زورلوق چکیر؟ و یا، خیابانینی و ستارخاننی؟ چونکو، بو سنویملی آتالاریمیزین هئچ بیر دیرنلرده حرکت ائدن اولوسچو-قورتولوشچو چاغداش آذربایجان تورکچو قالخیشینا آیدین منسازلار بوراخا بیلمه میشلر! فاناتیک سولچو 21- آذرچیلرین بو حاقدا دا یاناشمالاری یالنیشدیر. اولنارا گوره، دوشمن حرکاتیمیزی بایکوت ائتمیشدیر. اونا بوتون آلانلارینا آمبارقو⁴²¹ قویموشدور! بیر طرفدن دوشمن دئییلیر، باشقا یاندان ایسه، دوشمندن ایمداد ایسته نیلیر! یعنی، دوشمنین تعیین لیک درجه سی بیزیمله دئییل، دوشمن اینسپاتیوینه باغلیدیر! مثلا اگر شاه دؤولتی آنا دیلمیزین آزادلیغینی تصدیق ائتسه یدی، آرتیق بیزیمله دوست اولاجاق یدی!!! سؤزسوز کی، بئله منطق له یولا چیخماق دا اولار. آنجاق بو اولوسال یؤنتم دئییلدیر. اولوسال یؤنتمه مین آماجیندا بیرنی دن توتموش بوتون حاقلارین ائشیدلیگی دایانیر. بونون ایسه آدی **اؤزگورلوکدور، باغیمسزلیقدیر**. یالنیز بو ایکی تمل ایلکه نین آلتیندا باریش یاشانار! نه یازیق کی، کوسموپولچولوق باخیشیلا اولوساللیغا باخان زامان بو اوفوقو گؤرمک ممکون دئییلدیر. فیرقه نین میلیلی سورونا سولچو دوشونجه آچیسیندان یاناشمانین دا اؤزنه لینده بئله بیر خطا یاتماقدا یدی. و بو قدر بؤوک دئییشیک لیکره باخمایاراق بوگون ده فیرقه نین بو باخیش آچیسو اؤز یولونو سورمکده دیر. آذربایجان قزنته سی نین یاخین ایللرده کی تاریخ باخیشینا گؤز آتالیم. قزنته ده کی "آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین حزب توده ایران لا بیرلشمه سی و فعالیتی" آدلی یازیدا بئله گلیر: "ایرانین شاهلیق رژیمو بوتون اؤلکه نین استیقلالی، اورادا یاشایان خالقلارین منافعی و انقیلابی مبارزه نین گوجلنمه سی علیهنه داخیلده ارتیچاچی قووه لری بیرلشدیرمکله خاریچی امپریالیست لرله سازیشه گیریدی. دونیانین انقیلابی تجروبه سی گؤستریمیشدیر کی، هر بیر اؤلکه نین انقیلابی قووه لری ارتیجا بیرلیگینه قارشو بیرلشمه لیدیر...". "بونا گوره ده ارتیجانین زحمتکش لره قارشو حیاتا کنچیردیگی استیتماری، طولم و غارت لری آرادان قالدیرماق مقصدیله اؤلکه نین انقیلابی قووه لری نین بیرلیگی ضرورتی مئیدانا گلیمیشدیر. همین ضرورت نتیجه سینده آذربایجان دئموکرات فیرقه سیله حزب توده ایران ین بیرلشمه سی و واحد جبهه دن شاهلیق رژیمینه قارشو مبارزه آپاریلماسی

⁴²¹ اؤن کسمه، تحریم

قارشیا قویولدو.⁴²²

فیرقه نین پیشه وری شهادت یندن سونراکی ایچ ساواشلاری نین اساس باشلیغی مارکسیست ویا اولوسال اولماسی ایدی. پیشه وری نین ان بؤیوک دیلگی بیر داها تبریزه دؤنوب الدهه ائتدیگی میلّت تجروبه لرینه دایاناراق استیقلال ساواشی یولا سالماسی ایدی. البته کی، بو یولدا باکیدا اولان فیکیرداشلاری دا وار ایدی. میر قاسیم چشم آزر اونلاردان بیر سی ایدی. پیشه وری دن سونرا فیرقه نین باشچیسی سئچیلن میر قاسیم رحمتلیک پیشه وری نین یولونو دوام وئرمک ایسته بیردی. آنجاق سووت-ایران دوستلوغو بونا اذین وئرمه بیردی. سووته گؤره، آذربایجان دوسیاسی آرتیق قاپانمیشدیر و فیرقه نین ده کئچمیش تئزیست لر اوزه رینده چالیشما مئیدانینا احتیاج قالمامیشدیر. بو اوزدن بو فیرقه نین ایران توده پارتیاسی ایچنده سورتولوب اریمه سی گره کیردی. چشم آزر KGB و ایلگی لی اورقانلارین بو ایستکلرینه قارشلی ایدی. 1954-جو ایله KGB -نین ایسته یی اوزه رینده توده پارتیسی طرفیندن فیرقه یه بیرلشمک اؤنری سی گلدی. اصلینده بو بیرلشمه مئتدو دئییلدی، بیرلشدیرمه امری ایدی. بو حاقدا مذاکیره لرین گئدیسی حاقدا چشم آزره امضاء آتما باسقیسی یاپیلدی. او، بو امضانی آتارکن باسقی یا اوغرادییغنا قارشلی چیخدی. توده و KGB طرفیندن داها بیر اویغون کیشی نین بو ایشی داوام ائده جگی اؤنه چیخینجا چشم آزرین یئرینه غلام یحیی دانشیان آتیلدی. 1960-جی ایله مسکوادا توپلانان وحدت کونفرانسیندا آذربایجان دئموکرات فیرقه سی مارکسیست-لئنینیست دونیا گؤروشونو قبول ائده رک رسمی "حزب توده ایران ین آذربایجان ایالت شعبه سی- آذربایجان دئموکرات فیرقه سی" آدی آلتیندا فعالیت گؤستردی. یالنیز سووتین داغیلماسیلا و حزبین سووتین ماراغی دایره سیندن آزاد اولماسیلا فیرقه یئنی پلاتفورم قبول ائتمه یه جسارت لندی. بو بللی بیر تاریخ بلگه سی دیر. بونو الشدیرمک نیت ینده ده دئییلیم. یالنیز ماراقلی اولان بودور کی، فیرقه نی عؤمولوک اؤز آدینا باغلایان جناب لاهروتی تیمی، بو اخلاقسال چؤکوشو، 45-ایلدن سونرا گونئی آذربایجان آدینا بؤیوک بیر غلبه کیمی دیرلندیریر. اگر توده پارتیسینا اویه اولماق بؤیوک فخر و قیوانج ساییلیردی نندن پیشه وری چوخ بؤیوک غرورلا بو پارتیایا اویه اولمادیغینی و فیرقه نین ده بو پارتیله ایلشگیسی اولمادیغینی اوجا سسله دئییردی. دئمک، بو تجروبه نی ده هئچ زامان فعله گلمه یه ن تجروبه لریمیزه آرتیرمالییق. سؤزسوز کی، ایکینجی دونیا ساواشی چاغیندا ADF-نین لیدرلیگی ایله یارانمیش میلی

⁴²² " آذربایجان"، آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین رسمی اورقانی، بئشینجی دور، ن. 22، 01-12-1385 (2006). باکی

حۆکومت یمیزین ایدئولوژیک دیاغی یالنیز آذربایجانچیلیق تمیلینده ایدی. 1940-جی ایلدن داها دا آیدینجاسینا اورتادا گۆرون میلی-آزادلیق حرکاتی، ایستر آذربایجان جمعیتی آدی آلتیندا، ایستر مستقیل آذربایجان فهله حرکاتی ایله، ایسترسه ده ADF سیماسیندا، اۆزوندن اۆنجه کی حرکاتلاردان فرقلی اولراق داها آیدین و داها میلی ماهیتی اولان هدف گودوملو سوسیال-سیاسال سورج ایدی. بیر ایلیک آذربایجان میلی حرکاتی - آلتی آیلیق ایراده لی و ایره لی لیجی، آلتی آیلیق ایراده سیز و گئری لیجی - گونئی آذربایجان دؤلتچیلیگی یولوندا آتیلان ان جیدی و دانیلماز آدیم ایدی. اۆزه لیکله 1-جی آلتی آبی، میلیمیز اوچون چاغداشلیق و اۆنچوللوک گتیرن آیلار سایلا بیلر. نه یازیق کی، بو حرکاتین اورتایا قویدوغو آذربایجانچیلیق ایدئولوژیسی یئترسیز یؤنتمیله نه اینکی کوتله نین اۆزل اولوسال کیملیک بیچیمینی عکس ائتدیرمکده باشاریسیر اولدو، هم ده میلیمیزین وار اولوشوندا بؤیوک چاش-باشلیق و اینانلماز آنلاشیلمازلیقلارا یول آچدی. بئله کی ، میل اۆزونو تورک بیلدیگی حالدا فیرقه نین تعلیملرینده بیر کله مه بئله تورک سۆزونه راست گله بیلمه بیردی. لیدرلیک، اونون کیم لیگینی آذربایجانلی، توپلومو ایسه، آذربایجان خالق آدلاندیریدی. م.ج. پیشه وری نین آنتی مساواتچی و آنتی تورکچولوک ذهنیتیه یاناشی استالینیزمین ده شدتلی آنتی تورک ایدئولوژیک توتومو ال-اله وره رک فیرقه نین دونیا گۆروشونده درین میلی ایدئا بوشلوعو یاراتمیشدیر. بو اوزدن ADF اۆز آذربایجانچیلیق داواسیندا آذربایجان کیم لیگینی تصدیق لن درین تورکلوک اسالتیندن اوزاق قالاراق اۆز اخلاقسال دیاغینی ایتیرمیش ایدی. سۆزسوز کی، آذربایجان داواسی ماهیتجه تورکلوک داواسی دیر. و آذربایجانچیلیق داورانیشى دا بیر تورک داورانیشى اولراق اۆزونو گۆسترمه لیدیر. بو و بو کیمی ندلره گۆره، هرگاه آذربایجان داواسی اۆز کۆکونه - تورکلویونه - باغلانماسا میلی شعوردان سیلکه له نیب، یالنیز بیر سیاسی داوا اولراق نث له شه جک دیر. ائله بونا گۆره ده، اخلاقسال فلسفه سینی ایتیرمیش اولاجاقدیر. بئله اولان دورومدا آذربایجان داواسی ایلك باشدان میلی ماهیتجه یئترسیز، کسه رسیز و " ائی وای نئیه گیم " باشاریسیزلیغی ایله قارشى-قارشىیا قالاجاقدیر. ADF بیر ایلیک حاکیمیت ینده بو سناریونو آن-با-آن یاشادی و آذربایجان تورک میلینه یاشاتدی.

میلتی، یالنیز آذربایجانلی و آذربایجانلی ایرانین بیر پارچاسی کیمی تانیلاماق سون 100-ایله کی گونئی حرکتلری نین اورتاق نقطه سی اولموشدور. بو، آياقلانمالار، بیلر-بیلمز آذربایجان داواسینی اۆزوملولوکدن سالمیش، دوشونجه یؤنتمه مینی اۆزه لوگوندن اوزاق لاشدیرمیشدیر. ان کۆتوسو ایسه، دوشمین فارسچی اولوسال کیم

لیگی قارشیسیندا تورک میلتي نین ائتتیک سیلاحینی الیندن آلمیشدیر.

آرتیق، آتاتورکون "میلت دیل، کولتور و ایدئال بیرلیگی ایله بیر-بیرینه باغلی وطنداشلارین اولوشتوردوغو سیاسی و اجتماعی هئیت دیر" آنلامیلا "نه موتلو تورکم دینه" ایدنیاسی گونئین میللی قورتولوش روحونا اولومسوزلوک⁴²³ گوجو وئرمدکه دیر. دئمک، چاغدش آذربایجان داواسیندا اؤز کئچمیشیندن آلاچاق درسینی آلمیشدیر. ایندی، آذربایجان میللی قورتولوش حرکاتی نه اویئکتیو و نه سویئکتیو باخیمدان کیمسه لره باغلی دئییلدیر. بو اوزدن چاغدش آذربایجان حرکاتی نین ایران یؤنلو ولی نعمتلردن گلن مکتوبلاردان قورخوسو بوخدور. چونکو، یالنیز اؤز روحونا، گله جگینی قوراجاق گوجونه تورک کیم لیگینه، اؤزگور ایده آینا-تورک اولکولرینه - باغلیدیر.

سایجا 50- میلیون اوزه رینده اولان آذربایجان تورکلویونون گنج اؤندرلیگی ایلر اؤنجه آتاتورکون "نه موتلو تورکوم دیه نه" ایشیغینی "هارای هارای، من تورکم" باغیرتسییلا یانیتلاییر. تبریزین، اورمونون، اردبیلین، قوشا چای ین، سولدوزون و میلیونلارچا گونئیلی تورکون باغریندان قویان بو قورتولوش هارایی نین عکس-صداسی باکیدا، استانبولدا، آنکارادا، ایزمیرده، اوتاوادا، وانکاورده، بئرلینده، کؤلنده، اوزاق آوستریلیادا، واشینگتون دا، استکهلم دا و 100-لرجه یئرله دن گلیر. بویله ایسه، بو میلل اؤز یولونو بولموشدور. اورتایا بیر اولوس اخلاقی چیخمیشدیر. چنته سینده مینجه ایلر اویقارلیغی بسله ین، بشریتین ان ایلکین بئشیکگی اولان، دونیانین ایلک سیویلیزاتورو بیر اولوس اورتایا چیخمیشدیر. بوندان گؤزل نه اولای بیلر کی؟! نندن بعضی سویداشلاریمیز کئچمیشین قولچولوغوندان ال اوزمگی، "اولوسوم اؤزوملشدی، من ده باغیمسیزلاشیم، ایدئولوژیک قوللوقدان سربست اولوم، دئیشیم!" اخلاقینا بییه لن مه یی دوشونه بیلیمیرلر. اولمایا هله ده، "جاهیل ایشچی، ایشچی قاتینا"⁴²⁴ باغلی دئییل!" دوشونجه بولانیغیندان قورتولا بیلمه بیرلر. بئله اولارسا، یوخاریداکی، باخیش آجیسییلا تورک گنجلیگی نین گونئی آياقلانماسی دا بئله تعریف اولونمالیدیر: "تورکم دیه ن میلل، آیدین خالق دئییلدیر. چونکو، نه مارکس، نه لئنین، نه ماو بونو سؤیلمه میشلر"!!!

گونئین تورکچولوک حرکاتی نین دئیشمز بیر اخلاق فلسفه سی ده بوتؤوچولوکدور. آذربایجانین یئنی دن بیر بوتؤو اولماسی دارتیشیلماز گرچک دیر. بوگون ایدئادیرسا، یارین بیر دؤولت وارلیغیدیر. بوتؤولوکسوز تورکچولوک، تورکچولوکسوز ده

⁴²³ ایدی، جاویدان، سارسیلماز

⁴²⁴ طبقه

بوئۆلۆک اولماز. اۇنجه آذربایجان بوئۆلۆگو، سونرا تورک بوئۆلۆگو! بوگون بونا آغیز این لر اولاجاقدير. اوتوپيا⁴²⁵ سايانلار اولاجاقدير. ساغ ذهنیتی دیر دینلر اولاجاقدير. پان تورکیزم و بوزقوردلاردی لار دینلر اولاجاقدير. یابانجیلارا باغلی جاسوس لار مارکاسی وورانلار اولاجاقدير. آنجاق بیر تورکچو بونلارا ده یر وئرمه دن قوتسال یولونو سوردورمه لی، آماجینا دوغرو ایره لی له مه لی دیر. آماج گونئی دؤولت چی لییی دیر. نه آز، نه چوخ!

سون

⁴²⁵ خیال، خولیا

بازین و ایلگیلی قایناقلار

1. 12- عصر سوکوت، ن. پورپیرار. تورکچه به ترجمه گونتای جاوانشیر
2. 12- شهریور کیتابی (ADF-سینین گونئی آذربایجان اوتونومی سی له باغلی 12 ماده لیک بیانیه سی/
3. 12 یوز ایل سس سیزلیک، 1- جی کیتاب، فارسجا /12 قرن سوکوت/، ن. پور پیرار/ ناصر پور پیرار.
4. 21-آذر "نیطقلر و مقاله لر". ADF. نشریاتی.
5. 500-ایلیک سومئر-تورکمن باغلاری، تورکجه، بی مراد گنرئو/بنگمیرات گنرئی/.
6. ADF-نین فالخیش و چؤکوشونه باخیش /مروری بر ظهور و سکوت فرقه دموکرات آذربایجان /فارسجا، اکرم رهیمی.
7. آتاتورکون سؤیلنو و دمنچلری، تورکجه، نیعمت اونان، نورک اینکیلاپ تاریخ انستیتوسو یاپینلاری،
8. آذربایجان آتابیلری دؤولتی، تورکجه، آکادئمیک ضیاء بنیادوو.
9. آذربایجان دیلی نین اورتوقرافیاسی، تورکجه، آذربایجان میلی علم لر آکادئمیاسی
10. آذربایجان ادبیاتی تاریخی. تورکجه، الیار صفرلی-خلیل یوسفلو.
11. آذربایجان ان اسکی چاغلاردان بو گونه، (فارسجا)، دکتر عنایت الله رضا.
12. آذربایجان قازنتی، تورکجه، ADF-نین رسمی اورفانی.
13. آذربایجان قزنتی، تورکجه. 2. جی ساپی.
14. آذربایجان قیامی و ستارخان، /قیام آذربایجان و ستارخان/فارسجا، اسماعیل امیرخیزی.
15. آذربایجان قورتولوش تشکیلاتی. تورکجه، مرامنامه، تبریز، 1992

16. آذربایجان تاریخی، آذربایجان میلی علم لر آکادئمیاسی، تاریخ بؤلمه سی
17. آذربایجان تاریخی، آذربایجان میلی علملر آکادئمیاسی، تاریخ اینیستیتوتو، 1-جی جیلد،
18. آذربایجان، آذربایجان. تورکجه، ص. وورغون،
19. آذربایجانین 18-ایللیک تاریخی، فارسجا /تاریخه 18 ساله ایران/ احمد کسروی.
20. بوتؤو آذربایجان بیرلیگی نین مرامنامه سی، تورکجه، باب
21. بوتؤو آذربایجان یولوندا، تورکجه، ا. ائلچی بی.
22. چاغدش آذربایجان درگیسی، تورکجه.
23. چاغدش ایراندا "آذربایجان"، /آذربایجان در ایران معاصر/ فارسجا، تورج اتابکی.
24. ده ده قورقود دستانلاری، تورکجه، رسول اسماعیلزاده دوزال.
25. ده ده قورقود کیتابی، /کیتابی ده ده قورقود، تورکجه.
26. ده ده قورقود کیتابی، /کیتابی ده ده قورقود، تورکمنجه
27. ددمین کیتابی، تورکجه، ب. سهند. پروف. م. ع. فرزانه.
28. دوام اندیر 37، تورکجه، خلیل رضا اولوتورک
29. دئییردیمکی بو قورولوش داغیلاجاق، تورکجه، ابولفضل ائلچی بی.
30. دیل و ادبیات، تورکجه، علی تبریزی.
31. دونیانین تاجی تورکلر. تورکجه، آیدین مدد اوغلو.
32. ائلچی بی 70، تورکجه. میر جلال یوسفلی.
33. ائلچی بی ین بوتؤو آذربایجان دوشونجه لری. تورکجه. عدالت طاهرزاده
34. عصریمیزین سیاوشو، تورکجه، م.ا. رسولزاده.
35. اطلاعات سیاسی-اقتصادی، اپل 1996، دئوید ائپتر، آیدینلیق عننه سی،
36. فضولی نین دیوانی، اسکى الیقبادا، فخرآزر نشریاتى، تبریز، 1992
37. گوجون ایراده سی، /اراده قدرت/ فارسجا، فردریش نیچه
38. گونئی آذربایجان (کیتابی). ش. تقیزاده، ع. رحیملی، س. بایرامزاده.
39. گونئی آذربایجاندا میلی-دئموکراتیک حرکات. ع. رحیملی.

40. گونئی آذربایجان: تاریخی، سیاسی و کولتورولوژی مستوی ده (مقاله لر توپلوسو)، تورکجه، حاضرلابان پروف. واقیف سلطانلی.
41. حیدر علی یئو و آذربایجان مفکوره سی، تورکجه، پروف. صلاح الدین خلیلوو.
42. حقوقی سندلر توپلوسو، تورکجه، اینترنت قایناقلاری: www.azerblaq.az
43. ایران جغرافیاسیندا تورکلر. دوکتور علی کافکاسیالی
44. ایران مطبوعات و ژورنالیستیکاسی نین تاریخی/تاریخ مطبوعات و مجلات ایران/فارسجا، محمد صدر هاشمی،
45. ایران تورکلری حرکتلری، تورکجه، محمت متین اوره ن
46. ایران تورکلری نین اسکی تاریخی، تورکجه، پروف. م.ت. زهتابی
47. ایران خالق مجاهدلری تشکیلاتی، سندلر، کوردوستان اوچون اوتونومی پلانی، فارسجا.
48. اسکندرنامه، تورکجه. گنجوی نیظامی
49. اسلاما قدر ایران تورکلری نین دیلی و ادبیاتی، تورکجه، پروف. م.ت. زهتابی
50. کار درگیسی/ایش/نشریه سی نین 25 مای 2006، فارسجا، ایران فدایی تشکیلاتی
51. کیزیل ائلما، تورکجه، حسین ناهال آتسیز،
52. مقاله لر-1 تورکجه، حسین ناهال آتسیز.
53. ممد امین رسولزاده، تورکجه، دوکتور نسیمان یعقوبلو.
54. من ایله من آراسیندا تورکجه، دوکتور. سلیمان اوغلو.
55. من قورتولوشچویام، تورکجه، ابولفضل ائلچی بی.
56. میلی دؤلتچیلیک مفکوره سی و لاییک لیک، تورکجه، آیدین عباسوو
57. میرزه علی معجز. شعیرلری، تورکجه، باکی، اوسکار
58. مصطفی کمال آتاتورک: آتاتورکه عایت سوز-سویله یی، تورکجه، اینترنت قایناقلاری: www.1915turk.net
59. مسلمان تورک دونیاسی ادبی اؤرنکلری. ه. شرقی/سوی تورک/
60. مختصر آذربایجان تاریخی، تورکجه، آراز اوغلو،
61. نوم کیتابی یندان، تورکجه، دوکتور سلیمان اوغلو.

62. Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE/
<http://az.wikipedia.org/wiki/AT%C6%8FT>
63. عثمانلی امپراتورلوغو و یئنی تورکیه تاریخی. (فارسجا ترجمه)/// استانفورد ج. شاو /
/Stanford J. Shaw
64. پان تورکیزم، Jacop. M. Landau/فارسجا.
65. پان تورکیزم، Jacop. M. Landau/ تورکجه.
66. قانونلارین روحو اوزه رینه، شارل لوی مونتئسکیو/ Charles-Louis Montesquieu
67. قدیم شرق ادبیاتی تاریخی. تورکجه، پروف. جلیل نقی یئو.
68. قدیم شرق تاریخی. تورکجه، یوسیف یوسیفوو
69. گذشته چراغ راه آینده است. /"گنچمیش گله جگین چیراغیدیر" /یازارلا قروپو.
70. قورتولوش و بوتؤلوک یولو، /اتلچی بیله 6 صحبت/ تورکجه، عدالت طاهیرزاده،
71. سازیمین سؤزو. تورکجه، بولود قاراجورلو سهند
72. شهریار،/ De prince / فارسجا ترجمه، نیکولو ماکیاوولی، / Niccolò Machiavelli /
73. شمس تبریز قرئتی، تورکجه، فارسجا، تبریز، باش یازار : حامید ایمان.
74. شریعتمداری کیمدیر. تورکجه مقاله - محمد ارغوان.
75. شریعتمداری چی لرین دیرچه لیشی و آذربایجان/ فارسجا. آذربایجان و جنبش طرفداران شریعتمداری./ ماشاالله رزمی.
76. ستارخان. فارسجا، پناهی ماکویی
77. سیاسی دوشونجه تاریخی، فارسجا ترجمه،/تاریخه عقاید سیاسی/. سون اثریک لیدمان.
78. سیاسی فاپساملار/فرهنگ سیاسی/،فارسجا. غلامرضا علی بابایی
79. سیاسی سیستم، تورکجه. یاشار گوربوز.
80. سیاسی فلسفه،/فلسفه سیاسی/ فارسجا. آنتونی کوپنتون
81. سویوق محاربه نین باشلانیدیغی یئر-گونئی آذربایجان. تورکجه، جمیل حسنلی.
82. سویوق ساواش و ایران،/جنگ سرد وا ایران/فارسجا، لوپس فوسنت.
83. تانیتیم قرئتی، تورکجه، باکی، 1998

84. تاریختن گونجلییه ائرمئنی سورونو، بلگه لر، کارارلار. تورکجه، آرسالان کیلیج... استانبول.

85. تاریخ سوره جینده "آراز"، فارسجا /اراس در گذرگاه تاریکی/ محمد حافظ زاده.

86. تبریز بیرینجیلر شهری،/تبریز شهر اولین ها/فارسجا، دوکتور س. سرداری نیا.

87. تمدن تاریخی،(منطق چاغی نین باشلانغیجی، ناپئلیون چاغی)/تاریکه تمدن/ فارسجا ترجمه، ویل دورانت، آریل دورانت

88. تنبکی آیقلانماسیندا تبریز/تبریز در نهضت تنباکو/فارسجا س. سرداری نیا.

89. توپلوم آنلاشمالاری، ژان ژاک روسو / ژان-ژاک روسو

90. (internet qaynaqları).tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı-İran_Savaşları.

تورکجه

91. تورک کیم لیگی، کولتور تاریخی نین کایناکلاری، تورکجه، بوزکورت گوونچ،

92. تورکچولوگون اساسلاری، تورکجه. ضیاء گؤک الب

93. تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش، تورکجه، جاواد. هئیت

94. تورکون قیزیل کیتابی. رافیک اؤزدک

95. تورکو دیوانی کلیاتی، م.ح.شهریار،

96. اولو یوردون عاقیبتی، بوتؤو آذربایجان، تورکجه، عاصیف آتا.

97. وارلیق درگیسی، تورکجه-فارسجا. قوروجو پروفیسور ج.هئیت.

98. Wikipediya-Açıq Ensiklopediya, İnternet tarix kadeqorisi

99. www.az.wikipedia.org/

www.sozumuz.blogspot.com/ Mehran Baharlinin çalışmasıyla

100. اوچ مدنیت، تورکجه. احمد آغا اوغلو. رند.؛ پروفیسورسور وافیف سلطانلی.

101. اوچ طرزی سیاست، تورکجه، یوسف آکچورا

102. یئنی تورکیه و عثمانلی امپراتورلوغونون تاریخی. استانفورد. ژ.شاو،

فارسجایا ترجمه.

103. عؤمور کیتابی، تورکجه، صابیر روستم خانلی.

